

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 4

İÇİNDEKİLER

YİRMİNCİ KİTAP	6
II. BAYEZİD DÖNEMİ	6
YİRMİBİRİNCİ KİTAP	64
II. BAYEZİD DÖNEMİ	64
Akkoyunluların Sonu Ve Şâh İsmail'in Zuhuru	65
Şâh İsmail'in Osmanlılar'la Teması	73
Şehzade Korkud'un Mısır'a Kaçması	76
Büyük Zelzele	78
Şehzadelerin Hükümetleri Ve Sefaretleri	81
Bâyezîd İle Selim Arasında Muharebe	82
Şahkulu İsyanı	84
Hadım Ali Paşa'nın Şehâdeti	87
Şâh İsmail'in Âsîleri Cezalandırması	89
Yeniçerilerin İsyanı	91
Dâhili Muharebeler	92
I. Bayezid'in Tahttan Çekilmesi Ve İrtihali	95
ii. Bâyezîd'in Şahsiyeti Ve Saltanatı Zamanında Devletin Durumu	97
YİRMİ İKİNCİ KİTAP	109
YAVUZ SULTAN SELİM'İN DÖNEMİ	109
Yavuz Sultan Selim'in Tabiatı	109
Cülus Bahşışı	114
Pâdişâhın Kardeşleri Ve Yeğenleri	116
Şehzadelerin İdamları	118
Ecnebi Devletlerle Siyâsî Münâsebetler	122
Şah İsmail'in Devam Eden İstilaları Ve Şiilik Fesadı	125
Muharebe Başlıyor	134
Yavuz Selim İle Şâh İsmail'in Mektuplaşmaları	136
Çaldıran Meydan Muharebesi	144
Yavuz Selim'in Tebriz'e Girişi	151
YİRMİÜÇÜNCÜ KİTAP	158
YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ	158
Kemah Kalesinin Fethi	158
Dulkadiroğlualâüddevle'nin Sonu	159
Üst Seviyedeki İdamlar Ve Yeniçeriler İle Alakalı Yeni Tedbirler	160
Tersane'nin Geliştirilmesi	163
İdris-i Bitlisî'nin Faaliyetleri Ve Doğu Anadolu'nun Kesin Olarak Osmanlı-Türk Topraklarına İlhakı	165

Mardin'in Fethi.....	172
Kara Han'ın Sonu; Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Zaferi	177
Musul.....	184
Urfa	185
Doğu Anadolu'da İdrîs'in İdari Düzenlemeleri	188
Yeni İtaat Eden Doğu Anadolu Ahâlisine Dâir.....	190
Osmanlı Devletinin Doğu Hududu	192
YÎRMÎDÖRDÜNCÜ KİTAP	195
YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ	195
Mısır Seferi.....	195
Mısır Memluk Sultanlığının Tarihçesi Ve XVI. Asrın Başlarındaki Durumu	199
Merci Dâbık Meydan Muharebesi	205
Halifeliksin Osmanlılara Geçmesi	209
Haleb Eyaleti Ve Tarihi.....	209
Haleb'in Alınmasından Sonra, Yavuz'un Suriye'de Yürüyüşü.....	213
Yavuz Selim Han'ın Şam'da Kışlaması Ve Ziyaretleri	215
Emevîyye Camii'ni Ziyaret.....	217
Atabeğ Nûbeddîn Ve Salâhaddin Eyyûbî'nin Türbelerini Ziyaret	220
Yavuz, Muhyi'd-Dîn Arâbî'nin Türbesinde	222
Mısır'a Doğru	225
Sina Çölünün Aşılması Memlûklerle Çatışmalar	226
Ridâniye Zaferi	228
Mısır Memlûk İmparatorluğu Tarihe Karışıyor.....	231
Memlûklerin Son Çırpınışları	233
Tomanbay'ın Sonu	234
Mısır'da Yeni İdarenin Teşkili	241
Yeni Osmanlı Ülkesi Mısır'daki Târihî Eserler	242
Yavuz'un Kahiredeki İslâm Eserlerini Ziyareti.....	244
Kaahire'deki Medreseler	246
Nil Ölçeği - Nil'in Feyezanları	249
Mahmel-İ Şerîf Ve Surre Alayı	253
Kaahîre Kanalının Açılması Merasimi	255
Mısır'dan Dönüş.....	256
Yûnus Paşa'nın İdamı	256
Suriye'nin İdaresinin Tanzimi.....	258
Dış Münasebetler.....	258

Muhyiddin-İ Arabi Türbesinin Açılış Merasimi.....	260
Yavuz Sultan Selim İstanbul'da.....	260
Kırım Hânlığı'nın Yeni Statüsü.....	261
Yavuz'un Son Senelerinde Dış Münâsebetler	262
Celâlî Kıyamı Ve Bastırılması.....	263
Edirne'de Veba Zuhuru	265
Yavuz'un Son Günleri.....	266
Yavuz Sultan Selîm Han'ın İrtihâli	268
Yavuz Sultan Selîm Hân'ın Şahsiyeti Zenbilli Ali Cemâlî Efendi....	270

YİRMİNCİ KİTAP

II. BAYEZİD DÖNEMİ

Târih sahnesinin Bâyezîd saltanatı başlarında en mühim şahsiyeti olan Cem üzerinde nazarlarımızı uzunca bir zaman dolaştırdıktan sonra, artık bizzat padişaha ve hükümetinin vekâyiine gözlerimizi çevirmek vakti gelmiştir. Bâyezîd, tahta çıkışında otuzbeş yaşında idi; bu zamana kadar silâhdan ziyâde mütalâa ile meşgul olarak Amasya hükümetinde sükûnet-kârâne ömür geçirmişti. Tab'an halım ve sükûna mail olarak şiirden ve dünyevî olayları hayret nazarlarıyla temâşâ etmek mesleğinden mah-zûz olduğu cihetle, hâriçte düşmanlarının ve dâhilde Yeniçerîler'in taarruzlarını defetmek veya saltanatın başlangıcında ve sonunda olduğu gibi birâderiyle oğullarının isyanını bastırmak için mecbur olmadıkça harb etmemiştir. Devletin ilk devresinde saltanatın kurucusu Osman'ın otuz senelik muharebelerini¹ Orhan'ın sükûnet içinde geçen saltanatı tâkib ettiği gibi, bu ikinci devrede dahî II. Mehmed'in otuz senelik fûtuhatını Bâyezîd'in nisbeten barışçı olan hükümeti tâkib etmiştir. II. Bâyezîd, devlet binasını II. Mehmed'in kurduğu esaslar üzerinde bulmuş olduğu için Orhan gibi «kanun vâzıı» unvanını almağa istihkak kazanmamışsa da, bâzı kanunları ikmâl ve bâzılarını asıl vazediliş maksadlarına irca etmiştir.

Babasının son vezîr-i âzami Karamanlı Mehmed Paşa'mn timar ve zeamet hâline koyduğu malikâneleri, tam tasarruf ile mâlik olmak üzere sahiplerine iade ettiği gibi, Rûm Mehmed Paşa'nın ihdas ettiği şeyleri de ilga etmiştir.² Kardeşi Cem gibi, enerjik hareketlerine, kuvvetli bünyesine, ucu kıvrık ve oldukça kavisli burnuna vâris olduğu pederinin elbisece koyduğu usûle harfiyyen riâyet etmiştir.³ Yalnız Cem'in saçları, sakalı, kaşları kumral, Bâyezîd'in ise siyahtı; Cem dâima pederinin muhteşem tantanasını gösterdiği halde Bâyezîd ahlâk sadeliği ile mutta-sıf olarak ilimlere ve sadeliğe olan meyli kendisine «Sofu» lâkabının verilmesine sebep olmuştur. Nasıl ki birçok Osmanlı müverrihleri bu unvan ile yâd ederler. İhtimâldir ki

¹ Sultân Osman uhdesine Karaca-Hisar şehrinin verilmesinden (1289/688) İrtihâline kadar (1326/727).

² Neşri, varak: 250.

³ Semâll-nâme, Cem'i bizzat görmüş olan Bosio der ki; «Burnu o kadar kıvrık ve o kadar kavisli idi ki hemen üst dudağına geirdi.> Verto.

eğer Cem taht için münazaa etmek üzere silâha sarılmış olmasaydı Sultân Bâyezîd, pederinin birader idamı hakkında vaz eylediği usûlün tatbikinden vazgeçecekti; hatta kardeşine ilk muharebede galebe ettikten sonra Osmanlı memleketinden uzaklaşarak Kudüs'e çekilmesi şartıyla sulh etmek ve idare ettiği memleketin varidatını vermek teklifinde bulundu. Daha sonraları Bâyezîd, yedi Hıristiyan hükümetinin Türkiye aleyhinde bir muharebeye bayrak yapmak ve kendisinin başı üzerinde daimî bir tehdîd ittihâz etmek maksadiyle Cem'i ele geçirmek için münazaa ettikleri sırada, kardeşinin uyuşmaz düşmanı olarak görünmüş veya, ölü veya diri mutlaka ele geçirmeğe çalışmış ise, saltanatının asayişini te'mîn etmek mecburiyetinde olduğu için ma'zûr demek olduğu gibi, aile âzalarının idamı kanununun vahşice tatbiki, haleflerinin mâsûm kardeş ve yeğenlerini cülus eder etmez öldürmelerine nis-betle, daha az nefreti celbedecek bir surette vuku bulmuştur.

Bâyezîd saltanatının, biraderi Cem ile muharebeden sonra, ilk muharebesi II. Mehmed tarafından İtalya'da başlanılmış olan seferin devamı ve Bosna, Sırbistan valileri tarafından Dalmaçya ve Macaristan'da münferit surette vukua getirilen cevelânlardır. Otranto fâtihi Gedik Ahmed, II. Mehmed'in vefatı neticesinde, yarımadadan ayrılmıştı; halefi Hayreddîn,⁴ parlak bir müdâfaaya rağmen, Kalabur şehrini -Sırbistan'a çekilmek şartıyla- nihayet Dük dö Kalabr'a teslim mecbur oldu (10 Eylül 1481). Bununla beraber Dük manâsız bahanelerle binbeşyüz Türk'den mürekkep bir fırkayı alıkoymuş ve sonraları İtalya muharebelerinde bunlardan pek çok istifâde etmiştir.⁵ Dalmaçya'da Sırbistan beğlerbeği İskender Paşa, Fâtihi ile akdedilmiş olan ahidnâmenin yeni sultan tarafından uzatılmıyacağına halefi için icrasının mecburî olmadığını ileri sürerek, Zârâ mıntikasını hasara uğrattı.⁶ Venedik hükümeti Pâdişah'a tebriklerini arzetmek ve Sultân Mehmed ile akdolunan muahedeyi (les Capitulations) yenilemek üzere şövalye Antonyo Vettori'yi İstanbul'a gönderdi. Lâkin müzâkereler müşkilâta mâruz kalarak, ancak ertesi sene neticelenebildi. Ra-güza

⁴ İtalya müverrihlerin'in «Ariadeno» dedikleri.

⁵ Sismondi, 9, s. 201; Rokoe (Roscoe), X. Leon, 2, 9. Birincisi Jacobl Vola-terrani Dlarium'dan, s. 146, ve Gianonne'nin Med«niy«t Târhi'nden, 1. 28, 613, nakleder; ikincisi Muratori'den, Şuûn, c. 5, 9, s. 37, nakleder.

⁶ Avusturya İmparatorluk ve kraliyet hanedanı hazîne-i evrakında Marinl Noto'nun şuurunda: «Scenderbassa scoregia il territorio di Zara dicendo che era in pace col padre, et non con questo Signore» (İskender Pasa sulhun şimdiki pâdişah ile değil, babasıyla akdedilmiş olduğunu beyân ederek Zara'yı talan etti) diye yazmaktadır.

Cumhuriyeti'nin sefareti daha müsaadeli bir surette kabul olunarak, Ragüza'nın o zamana kadar mâlik olduğu imtiyazların tasdikinden başka, senelik verginin üçbin dukaya indirilmesine muvaffak oldu.⁷ Bosna'da sancak beği Yâkûb, Rizano, Pusretinça, Kosk (Kosak) hisarla-rıyle Ragüza'ya âit Barstavik kalesini ele geçirdi; İskender Paşa dahî Se-mendire ordugâhından Macaristan'a akınlar yaptı. Türkler'i arazîlerine ric'at ettirmek için Macaristan ordusu umûmî kumandanı Pol Kınış otuz-ikibin kişi ile Tamişvar'dan çıktı; Tökeli ailesinden Nikola ve Andire kumandalarında bulunan yüz süvari çok ileri gitmiş olduklarından (2 Teş-rînisânî 1481) dört mislinde bir Türk fırkası tarafından orman içinde sarıldı; biri ileri gelenlerinden olmak üzere elli kişi savaş meydamında kalarak diğerleri az çok ağır yaralı oldukları halde, orduya iltihak ettiler. Kınış Tuna'yi geçerek Kôlombaç üzerine yürüdü. Dışarıya hücum eden bin Türk süvarisi tamamen kati veya esîr edildiler. Kînis esirlerin cümlesini karşısına getirterek bir tanesinden mâadasını kılıçtan geçirtti. Bu kıtal sırasında Macaristan rüesâsından Yakiş Semendire kumandanını Ko-lombaç kapılarına kadar takip etti ve orada yakalayarak idam ettirdi. Kınış ordusunun Ruzgonili Ladislas ile bir Sırp despotunun kumandasında bulunan diğer bir fırkası Tuna'yi geçerek ordunun asıl kısmını takviye etti. Ordu bu iltihakdan sonra Krozvaç nehrine kadar ilerledi. Kınış, oniki gün civardaki boş yerleri hasara uğratarak, nehrin üç geçit yerinde bulunan Kevi, Haram, Bozazin⁸ kalelerini tahkim etmekle beraber daha sonra ellibin Sırp ve bin Türk esîr ile çekildi. Diğer taraftan İskender Paşa, AH Paşa, Malkoç-oğlu Tuna'da Semendire karşısında bulunan adaya istihkâm verdiler.⁹

Ertesi senenin başlarında (16 Kânûnisânî 1482) Bâyezîd Venedik ile yeni ahidnâmeyi imza etti. Venedik, bununla senelik onbin duka vergiden kurtuluyor, fakat Osmanlı gümrüğüne medyun olduğu eHibin dukanın üç taksitte Ödenmesini taahüd ediyor, bütün ticarî eşyası üzerinden yüzde dört resm-i ihdâl (idhâl vergisi) itasına muvafakat ediyordu. Buna mukabil pâdişâh dahî Osmanlı ordularının son musalehadan beri verdikleri zayıatın Venediklilere tazminini, o zamandan beri esaretle getirilen Hristiyanların iadesini, Venedik'in ticâretinin Osmanlı silâh gücü ile himayesini, Venedik'in

⁷ Engel, Ragüza Târîhi, s. 187.

⁸ Katana'da «Korvini»nin mektupları, 80, s. 395. Şlmek, Bosna ve Ragüza T&rihi

⁹ Korvînî, mektubunda 'bunları «Alibeg, Zkenderbassa, Mankotsenicz» diye yâd eder.

civarda bulunan müstemlekelerinin hududunun eskiden tâyin olduğu gibi bırakılacağını kabul ve taahhüd ediyordu.¹⁰ İşte Venedik siyâseti, Pâdişah'ın tahmin Anadolu'da Cem tarafından tehdit edilmesinden dolayı- bulunduğu tehlikeli vaziyetten istifâde ile bu müsait şartları sağlayabilmiştir. Bu senenin geri kalan kısmını hemen kamilen Karaman seferi işgal etti. Sultân Bâyezîd, bu seferin sonunda İstanbul'a avdet etti (1 Ramazan 887/14 Teşrinievvel 1482). Avdetinden beş hafta sonra (6 Şevval-18 Kânunievvel), sarayında büyük bir ziyafet çekti, buna bütün vezirlerini davet etti. Dönmelerine ruhsat verdiği sırada hepsine hil'at giydirilerek, yalnız Kefe ve Otranto fâtih ve Cem ile Kaasım Beğ'in galibi Gedik Ahmed Paşa istisna edildi ve ona sırmalı kaftan yerine acilen öldürülmesine alâmet olmak üzere siyah ketenden bir kaftan verildi. Pâdişah'ın işareti üzerine bir dilsiz, Ahmed Pa-şa'yı hançerle öldürdü. Bu vak'a ansızın zuhur etmiş bir hiddet eseri değil, çoktan beri tasavvur olunmuş bir intikam idi.¹¹ Sultân Bâyezîd, daha babasının hayâtında Ahmed Paşa'nın kaba ve sert tabiatından müteessir olmuştu. Çünkü bir muharebe günü kötü hareketinden ve emri altındaki askeri maharetsizlikle taksim etmiş olmasından dolayı şehzadeyi tenkîd ve takbih etmişti. Bâyezîd bu cür'etine pişman edeceğini söyleyerek tehdîd etmesi üzerine Ahmed:

- «Bana ne yapabilirsin? Babamın ruhuna yemin ederim ki bir gün tahta nail olursan senin hizmetin için kılıç kuşanmam.» cevâbını verdi. Vaktâ ki Gedik Ahmed Paşa Otranto kumandanlığından davet olunarak Yenişehir muharebesinde ilk defa olmak üzere Bâyezîd'in huzuruna çıktı, kılıcı ber-mutâd beline bağlanmış olacak yerde atının eyer kaşına asılmış idi. Pâdişâh:

- «Üstadım, sen pek eski peyleri hatırına getiriyorsun; gençliğim zamanının hatâlarını unut; kılıcını kuşan ve düşmanlarımın aleyhinde kullan.» dedi,

Ahmed ile Pâdişâh arasındaki bu zahirî barışma, Bâyezîd'in intikam tasavvurlarını unutmasından ziyâde Karaman'da kardeşi Cem'e karşı edecek olduğu muhataralı muharebede vezirinin askerî maharetine muhtâc olmasından neş'et ediyordu. Lâkin Ahmed Paşa'nın iştigâl vâsıtası ve hayatı

¹⁰ Lojiye, Venedik Târîhi, 7, s. 377.

¹¹ Engel, Ha*ûsa T&rihl. s. 285. 286.

harbden ibaret olarak, Pâdişâh ise sükûnet taraftarı olduğu cihetle, Gedik Ahmed Paşa Venedik ile akdolunan sulhu şiddetle takbih ettiği gibi, Rodos Şövalyelerimin elçileriyle icrasına me'mûr olduğu müzâkereden çekilmiş ve Pâdişâh'in, biraderinin esareti için tarikata senelik bir vergi vermek suretiyle milletin vekarını ayaklar altına aldığından dolayı alenî şikâyetlerde bulunmuştu.¹² II. Mehmed'in irtihâlinde ve kendisinin Bursa'dan avdetinde iki defa Yeniçeriler'in isyanını altın ve bir takım vaadlerle teskine mecbur olan Bâyezîd, defalarca muzafferiyetlerine rehber olan kumandanın¹³ hasmâne tutumunun, Yeniçeriler üzerinde saltanat tacını muhataraya koyacak bir te'sîrde bulunmasından -pek de yersiz olmamak üzere- korktu. Gedik Ahmed'in, kayınpederi tshâk Paşa ile ittifak ederek Pâdişâh'in iltifatını kazanmış olan Hızır Beğ-zâde Mustafa Paşa aleyhinde tertîb ettiği hiyleler Sultân Bâyezîd'in kalbinde veziri hakkındaki eski infiallerinin hâtıralarını yeniledi ve haylî vakitten beri düşman olarak telâkki ettiği bu hizmet-güzârından kurtulmağa karar verirdi. Gedik Ahmed Paşa'nın katliyle son bulan ziyafetin ahvâl-i muhîtasını meskût geçiyoruz. Osmanlı müverrihleri bu hususta büsbütün suskun oldukları gibi, Avrupalılar tarafından verilen tafsîlâtın sıhhati hiç olmazsa şüphe götürür.¹⁴ İdrîs'e nazaran,¹⁵ Gedik Ahmed Paşa'nın ansızın idamı bir ziyafette değil, Edirne

¹² Kaorsen, «de foedere cura. Bajazit».

¹³ Âlî, varak: 155, Ahmed'in idam sebebi olmak üzere, tdrîs ve Sa'dü'd-dîn'e mugayir olarak, kaba tabiatlı oluşu ve sarhoş iken tahkir edici sözler söylediğini beyân eder.

¹⁴ Kaoursen'den naklen Levanklo ve Verto. Bâzı Avrupalı müverrihlerin zannına göre Bâyezîd bir ziyafette -sarhoşluğunda ağzından kaçıracağı sözlerde idamını sağlayacak bir bahane bulabilmek için- Gedik Ahmed Paşa'ya haddinden ziyâde içirmiştir. Fakat bu, hakîkata muvafık görünmez, ve bir kitapta yazılmış olduğu gibi sefâhat-perver olduğu için değil, hayâtının sadeliğinden dolayı «Sofu» diye adlandırılan Bâyezîd'in bilinen tabiatına muvafık düşmez. Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'ne dâir târih yazan müverrihlerin hepsi nezdin-de makbul görülen aşağıdaki rivayete dahî inanmak lâzım gelmez:

Güya Bâyezîd'in şehzadesi Ahmed, İshak Paşa'nın kızı olan- Ahmed Paşa'nın haremine taarruz etmiş ve Ahmed Paşa zevcesini boşamak için pederine göndermiş de İshak Paşa'nın Şehzade Ahmed'e husûmeti bundan neş'et ediyor imiş.. Bu rivayet büsbütün yanlışır. Sa'dü'd-dîn ve İdrîs'e mürâ-caatle anlaşılır ki. İshak ve Ahmed Paşalar arasında dâima hüsn-i imtizâç görülmüş ve hattâ bunlar Mustafa Paşa'yı düşürmek için ittifak ederek, bu ittifak İshak Paşa'nın sukutunu icabetti rnrştir. İdrîs'e nazaran, Yeniçeriler'in Gedik Ahmed Paşa'nın katlinden dolayı isyanları Dâvûd Paşa'nın İshak Paşa'ya halef olmasına yolaçmıştır. Lâkin bu bir târihî hatâdır ki, Sa'dü'd-dîn tashih ediyor, c. 3, s. 447. (Devletin resmî tarihçisi Sa'dü'd-dîn'de (İstanbul basımı, c. 2, s. 24) Gedik Ahmed'in idamı gecesi «msf-ı leyle dek iş ü sürür.üzere» vakit geçirildiği yazılmış olduğuna göre, Ahmed Paşa'yı sarhoş etmek me's'lesi büsbütün reddolunamaz. Haber-i Sa-hîh «Gedik Ahmed Paşa'nın hün-i hayâtı mânend-i sahbâ o bezm-i nûşânûş-ı safâda isâle» olduğunu yazıyor ki. Hoca'nın İmâsını o dahî böyle tefsir etmiş demektir. Her halde Gedik Ahmed'in katli Sultân Bâyezîd'in büyük hatasıdır. Dâvûd Paşa'nın İshâk Paşa'ya halef olduğunu Sa'dü'd-dîn sâdece nakl ediyor; bunun vukuu târihi bakımından hatâyı mutazammın bir rivayet olduğu anlaşılıyor. Mütercim!)

¹⁵ İdrîs, varak: 240.

yolu üzerinde vuku bvl-muştur; yalnız şurası muhakkaktır ki, bu vak'ayı müteâkib devletin Avrupa'da ikinci payitahtı olan Edirne'de Yeniçeriler'in bir isyanı vuku bulmuş ve Edirne valisinin ziyâim icâb ettirmiştir.¹⁶

Az bir müddet sonra İshâk Paşa vezîr-i âzamıktan azl ile yerine Anadolu beğlerbeği Dâvud Paşa tâyin olundu.¹⁷ Bu Dâvud Paşa, ismini verdiği mahalle ile bir cami,¹⁸ bir medrese, bir imaret inşâsiyle nâmım ebedîleştirmiştir. Vezîr-i âzamin camii İstanbul'un Avrupalılara ikametgâh olan mahallelerinin güney ucunda tatlı bir yokuş üzerinde muhteşem bir surette yükselmiştir. Yokuşun eteklerinde uzanan Dâvud Paşa sahrası, Avrupa seferlerinde toplanma ve buluşma mevküdür. Nasıl ki Üsküdar sahrası da Asya seferleri için bu hizmeti görür.¹⁹ Bâyezîd'in zamanında Dâvud Paşa sahrası -ki birçok Bizans İmparatorlarının burada «meydân-ı mülâebât» (eğlence meydanı) fırkaları tarafından saltanatları ilân ve tâc giyme merasimleri icra olunmuştur- «Hebdomon»²⁰ diye isimlendirildiği gibi, o civardaki saray ve mahkemeye dahî o isim verilirdi. Avrupa taraflarına yapılan seferlerde Peygamberin Sancağı orada bulunarak, Pâdişâh ordusu bu sahraya kadar teşyî ve avdetinde yine oradan istikbâl eder. Diğer birkaç veziri âzam da camiler inşâ ettirmişlerdir. Sonraları bunlardan ikisi (Pîrî ve Kaasım Paşalar) birer mahalle yaptırarak, bunlara kendi isimlerini vermişlerdir. Lâkin Dâvud Paşa camii ve Hayreddin Paşa (Barbaros) türbesi çıkış mahalli olarak bilhassa şöhrat kazanmışlardır ki, birincisi orduların, ikincisi donanmaların sefere çıkış yerleridir.

1483 (888) baharının²¹ başlarında Bâyezîd -saray erkân ve hademesi refakatinde olduğu halde- Sultân Mehmed'in (ele* geçirmek mak-sadiyle)

¹⁶ Sultân Bâyezîd 880 Ramazanının birinci gününde Edirne'ye gitmişti. Şev-vâl'in altıncı günü gecesi «Saray-ı Cedid»de İşret meclisi toplanmış ve gece yarısına kadar eğlence ve zevkle vakit geçirdikten sonra, o gece diğer vezirlerin taltifi sırasında Gedik Ahmed Paşa İdam olunmuştur. İdris-İ Bitlisi, bu İdamı, Hızır Beğ-zâde Mustafa Paşa'nın hiyle ile katlettilmiş olmasına hamleder. O aralık İshâk Paşa dahi azl ile mütekaiden Sel ân ik" e gönderildi. Bâzi müverrihlerin rivayetine göre, Ahmed Paşa'nın katlinden sonra Yeniçeri kavga edip Edirne subaşırsu öbürdüler. (Ta-cü't-TevâUh'den hülâsa, c. 2, s. 24 ,25). İfâdeye bakılırsa «Saray-ı Cedid» Edirne'deki saray olacaktır. Mütercim.

¹⁷ Sa'dü'd-din, Yeniçeri hadisesinden dolayı Dâvud Paşa'nın da azledildiği ni ve fakat az bir müddet sonra mevkii'ne tekrar iade edildiğini yazar. (s. 25) (Mütercim).

¹⁸ Hadîkatü'LVUzerâ, I, Osman Efendi'nin eseri; Cami, 889/1484'de bina olunmuştur.

¹⁹ İstanbul ve Boğaziçi, 2, s. 12-15 (Haydarpaşa tarafları ki, Ayrılık Çeşmesi de son uğurlama ve ayrılma mevkii olacaktır. Mütercim.)

²⁰ Hebdomon «yedinci tep», yahud «Yedinci tepenin nişane Onisântası» si» demektir.

²¹ B'zim târihlerde hicri sene baharı denildiği zaman o seneye tesadüf eden rebî mevsimi ('bahar mevsimi) kâd olunur. Mütercim.

hasara uğratmış olduğu Morava kalelerini müdâfaa durumuna koymak üzere Filibe'ye gitti.²² Filibe'den Köstence'ye, Samakov'a, Çamurlu'ya, Sarıyar'a, Sofya'ya gitti. Asker kalelerin tekrar inşâsiyle meşgul olduğu sırada Bosna Beğlerbeği Mustafa Corceviç, Hersek'i istilâ etti etti ki, bu mintika o zaman sûret-i kat'iyyede Osmanlı ülkeleri dâiresine girmiştir. Babaları Etienne Vlatko'nun vefatından beri memleketi aralarında taksîm eden iki kardeşten Kosarik Vlatko Ragüza'ya kaçtı. Pâdişâh ile vezîr-i âzamin infialini izâle için hediye olarak zât-i şahaneye oniki-binbeşyüz, vezîr-i azama beşyüz duka altım İstanbul sarayına geldi.²³ Morava kalelerinin takviyesi sırasında kendisinin hudud üzerinde bulunmasından istifâde ederek mütârekenin yenilenmesi için Macaristan Kralı Korvinus ile müzâkere arzusu gösterdi. O zaman Bohemya'da harble meşgul olan Korvinus bu arzuyu memnuniyetle kabul etti ve beş senelik bir mütâreke akdedildi.²⁴ Yine bu aralık Venedik, geçen sene akdolan sulh muahedesinin tasdiki için Domenico Bollani ile kardeşi Françesko Orelia'yu sefir sıfatıyla gönderdi.²⁵ Yine bu senenin nihâyetinde Karaman hükümdarlarının son erkek evlâdı olan Kaasım Beğ ile o zaman Karaman vilâyeti vâlîsi bulunan Bâyezîd'in şehzadesi Abdullah vefat ettiler. Cem'in hezimetinden sonra Pâdişâhın Kaasım Beğ'e bırakmış olduğu Taş-ili hükûmeti zeamet olmak üzere Kaasım Beğ'in torunu Turgud oğlu Mehmed Beğ'e verildi.²⁶

Ertesi sene, yâni 1484 Mayıs'ının birinde (4 Rebîûlahır 889) Bâyezîd Edirne'ye azimetle²⁷ -son olarak Macarlar'la akdolan mütârekeye dâhil olmayan- Boğdan üzerine yürümek için tertibata başladı. Muhasara topları Karadeniz'den Tuna ağzına gönderildi. Pâdişâh Edirne'de ikameti esnasında kendi nâmını taşıyan camiin temelini attı (23 Mayıs 1484 -26 Rebîûlahır 889). Bundan başka Tunca üzerinde bir medrese, bir imaret, ve -o zamana

²² Kantemir «Morava»yı «Mora» anlayarak Pâdişâhın 887'de Mo-ra'ya gittiğini ve berzahın iki tarafında iki kale yaptığını yazar. Halbuki Lepanto (yâni İnebahtı) o zaman henüz fet-holunmamıştı. (Kantemir'in Mora berzahında yapıldı dediği kaleler de Pâdişâhın Morava Suyu üzerinde tamir ettiği mahallerdir. Mütercim)

²³ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Nuhbetü't-Tevârîh, tdris, N«şrt.

²⁴ Bâyezîd'in mektubu ve Korvinus'un cevâbı Katona'da münderletir, c. 12, 16, s. 525.

²⁵ Marino Sanato'nun «Şuûmu.

²⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 475. Solak-zâde, 70. Nuhbetü't-Teçfîrlh. Hacı Kalfa'nın Takrîmv't-Tevârîh'i bu vefcayii 888 senesinde göstererek bir güneş tutulması ve Mekke'de su taşkını ile tesadûf ettirir. (Turgud-oğlu -ki Tâcut. Tevârîh'de ismi Mahmûd'dur- Kaasım Beğ'in kızından torunu idi. Onu Karaman Beğliğine oturtan Karaman ümerasıdır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 41. Mütercim.)

²⁷ Engel, Eflâk Târihi, s. 182.

kadar Edirne ahâlîsinin mahrum bulundukları- bir has-tahâne inşâ ettirdi. Ahşab çarşı bir ay önce²⁸ yanmış olduğundan, dönüşünde bitmiş görmek üzere, kârgir olarak inşâsını emretti. 27 Haziran (2 Cumâdelahirî) târihinde ordu İshaklı, yahut Isakçı denilen mahalden geçerek Eflâk Voyvodası burada muahedelere uygun olarak yirmibin kişilik bir muavin kuvvet ile orduya iltihak ve hâk-i pâ-yi şahaneye vergisini takdim eyledi.²⁹ 6 Temmuz'da (11 Cümâdelahirî) Kiliya kalesini karadan, denizden muhasara ile Temmuz'un onbeşine tesadüf eden çarşanba günü zaptetti. Bâyezîd, Kiliya (Kili) dan Akkirman üzerine yürüdü. Ve yol esnasında Mingli Giray Han kumandasında ellibin Tatar'dan mürekkeb bir yardımçı kuvvet aldı. Osmanlı saflarında harb eden ilk Kırım askerleri bunlar olmuştur. Kiliya'nın zabtından dokuz gün sonra (29 Cümâdelahirî - 24 Temmuz) ordu Akkirman duvarları önüne vâsıl olarak, şehir onaltı gün muhasaradan sonra³⁰ kapılarını açtı.³¹

Pâdişâh Kırım Hânı'na bir sırmalı kalpak³² vererek kıymetli hediyelerle terhis eyledi. Kendisi de altı gün sonra (22 Receb - 15 Ağustos) Ak-kirman'ı terk ile Kiliya tarafına geçip, gelirken geçtiği yoldan, yâni -Osmanlı saltanatının kuruluşundan evvel Saltuk Dede'nin Türk Selçuklularından bir miktarını getirip yerleştirmiş olduğu- Tataristan Dobruca-sı'ndan avdet etti.³³ Eflâk seferi esnasında yedibin kişilik bir akıncı fiikası Hırvatistan, Karinti, Karniyol mıntıkalarını istilâ ile Sen-Veyt'e kadar ilerlemiş ve oradan onbin ahâlîyi esîr olarak getirmişti. Ancak Hırvatistan- «ban»ı Lopo Volkoviç ve Frangipan Kontu Bernar, esirleri geri almak ve bir sene önce îvan Zarini ile Misel Seloinin Volkoviç ile ittifak ederek nail oldukları galibiyetten aşağı olmayan bir muvaffakiyetle Türk-ler'i ric'ata mecbur bıraktılar.³⁴

²⁸ Sa'dü'd-dîn, 2, 474.

²⁹ Engel, Eflâk Târihi, s. 182.

³⁰ Engel'in Boğdan Târihi'ne göre 5 Ağustos'tadır. Lâkin Sa'dü'd-dîn tarafından gösterilen târih ordunun merâhilnâmesinden me'huz olduğu zannedilir ve Solak-zâde Târihi'yle Nuhbe-tût-Tevârih'e de muvafakati cihetiyle daha ziyâde tercihe şâyân görünüyor. Neşri, iclâs, Âlî dahî bu hususta müttefiktirler. O zamanın Avrupa müverrihleri Akkirman'ı tahrif ederek «Munkastron» şekline koymuşlardır. Kantemir bunu bir taraftan Herodot'un «Ozmia» dediği şehir yapar, ve diğer taraftan Ovid'in sürgün edildiği yer olmak üzere gösterir, 1, 3, s. 66; müteakiben yazdığı bir haşiyede Kırım'da Herodot'un Grimi dediği bir şehir bulunduğunu ifade eder,

³¹ Kiliya'nın, bizim târihlerimizde «Kill»nln ele geçirilmesi 11 Cümâdelahirî ve Akkirman'ın 16 Receb 8Ü9 târihleridir. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 43. Hoca'nın rivayetine göie, Aıklroanın otuz senelik zahiresi ve pek çok emvali var imiş; hendek de gayet derin imiş. (aynı sahife). Mütercim.

³² «Ak t>örk ve sırmalı üsküf», Sa'dü'd-dîn. (Mütercim).

³³ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 477. Lutfî Fasa, Ojhu-name bidayetinde. Sarı Saltuk Dede Tataristan Dobrucası'na, 662 (1263) de gelmiştir.

³⁴ Valuasor ve Mejizer.

Sultân Bâyezîd Edirne'ye avdetinde Filibe'yi -II. Mehmed zamanında Rodos muhasarasına kumanda etmiş olan- ikinci vezîr Mesih Paşa'ya tekaüdiye olmak üzere tahsis etti; yine o sırada İskender Paşa'yı Rumeli eyâletinden azl ile yerine Semendire vâlisî Hadım Alî Paşa'yı tâyin etti.³⁵ Kışın sonunda Pâdişâh Edirne'den ayrılarak Çöle Dağı³⁶ üzerine çekilerek orada (1486) Macaristan Kralı ile Mısır Sultânı'nın ve Hind Şâhı'nın sefirlerini kabul etti. Hediyeleri fillerden, zürâfalar-dan, ince baharattan, altından mürekkeb olan Hind elçisi Sultân Bâye-zîd'e efendisinin tebriklerini tebliğ etti. Macaristan elçisi son muahedenin tasdiknamesini getiriyordu. Mısır elçisi de Sultân tarafından Cem hakkında gösterilen misafirperverlikten ve Şehzâde'nin hacca gidişinde himayesinden dolayı i'tizâra me'mûr idi. Bâyezîd birincisini büyük bir ihtiramla kabul etti. Macaristan elçisi bu tercihten müteessir olduysa da Çerkeş Sultânının elçisine tekaddüm etmekle teselli buldu.³⁷ Sefirlerin ikametleri esnasında, Sultân Bâyezîd'in Kiliya ve Akkirman fethine'dâir Türkmen hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu ve halefi Yâkûb'a gönderdiği nâmenin cevâbı geldi.³⁸ Bu iki mektup tranîbelâgatin muhbesi idi; Pâdişâh'ın nâmesi, kâtibi tranlı Hâce Seyyid Mehmed Şîrâzî ve Yâkûb'un mektubu o zaman Uzun Hasan'ın oğlunun sarayında tevki'î hizmetinde bulunan îdrîs tarafından kaleme alınmış idi. Bu münâsebetledir ki Bâyezîd îdrîs'in âlimâne ve mâhirâne yazı üslûbuna hayran olarak kendi sarayına alıp da devletin târihini ona yazdırmayı şiddetle arzu etmiştir. Fî'1-hakîka, daha sonraları îdrîs bu târihi yazmıştır. Bu sırada Boğdan Voyvodası Ak-kirman'ı istirdada kalkıştığından Bâyezîd Rumeli beğlerbeği Alî Paşa'ya Boğdan ve mülhakatının zaptedilmesini emretti. Boğdan'a asker, sevkî ertesi sene Silistre kumandanı Balı Beğ Malkoç tarafından tekrar olunmuş ve Balı Beğ birçok akıncı ile birlikte Prut'u geçip esîr ve hayvan olarak zengin ganimetlerle dönmüştür.³⁹

Şimdiye kadar, Bâyezîd saltanatının ilk senelerini dolduran vekâyie göz attık. Avrupa tarafında vukua gelen askerî sevkîyâtı sür'atle gözden

³⁵ Engel, Macaristan, Târihi, «Caesarem Turcarum vayvodatum de Zendere (Semend're) famillart suo AlibeS: vayvodatum autem de Bodon (Vidin) cuidam Malkowich contulisse.»

³⁶ Sultan Beyazid'in bir yaz mevsimini geçirdiği "Cule Dağı Sa'dü'd-dîn'de (c. 2, s. 44) beyân olunan «Çöke Yaylağı»dır ki, Edirne kazasının bir nahiyesi hâlen (mütercim M. Ata zamanında) bu isim ile yâd olunur.

³⁷ İdris, varak: 235.

³⁸ İdris, varak: 231.

³⁹ Sa'dü'd-din, 3, varak: 478. idris, varak: 234, âli, Bayezid Saltanatının birinci ve sekizinci fğaslı. Solak-zâde, 71, Neşri, 242 İdris, 229, Nuhbetü't- Tevarih, Ali, Bâyezîd Saltanatından Dokuzuncu Fasil.

geçirmiş olduğumuzdan, Asya tarafına dikkatimizi çevirmek zamanî gelmiştir. Bu kıt'ada, Osmanlı pâdişahlarıyla Memlûk sultânları arasında ilk defa olarak harb kıvılcımları zuhur etti. Bâyezîd -âsâyîşe meyyal tabiati-ne rağmen- Mısır'ın Karaman ülkesinde her an ziyâdeleşen istilâlarına bir mukavemet şeddi te'sisini icâb ettiren kuvvetli sebeplere uygun şekilde harekete mecbur kaldı. II. Mehmed'in saltanatının son zamanlarında Memlûkler*le Osmanlı Devleti arasındaki münâsebet husûsî bir surette soğuklaşmıştı: Melik Eşref Kaytbay, hac yolundaki çeşme ve mahzenlerin⁴⁰ kendi parasıyla tamiri hakkında Fâtih tarafından vuku bulan teklifi reddetmiş, Dülkadir hanedanından bir hükümdâr-zâdeye -II. Mehmed'in»himâyesi altına aldığı bu aileye karşı- yardımcı olmuştu. Bundan başka Bâyezîd nezdine sefaretle gönderilen, Hindistan Pâdişâhı Behmenşâh'ın vezîr-i azamı Mısır ülkesinden geçerken tevkîf olunarak, Osmanlı Pâdişâhına takdîm edecek olduğu kıymetli eşyanın büyük kısmı elinden alınmıştı. Cem'in Kaahire'de gördüğü misafirperverlik, Adana vâ Tarsus civarında Ramazan-oğulları'ndan birçok kalelerin zabtı, hacılar hakkında icra olunan mütemâdi zulümler yaygın şikâyetlerin sebeblerine eklendi. Karaman Vâlîsi Karagöz Paşa, Ramazan-oğulları'ndan alınan kalelerin geri alınmasına me'mûr edildi⁴¹ (Cümâdelulâ 890 - Nisan 1490). İşte bu hâdise, I. Selî mzamânında Memlûkler saltanatının mahvı ve Mısır'ın fethi ile hitâm bulan muharebeye başlama işareti olmuştur.

Küçük Asya ve Suriye hududu -ki burada Toros Dağları eteklerinden denize kadar uzanır- muharebe mevkii oldu. Türkmen ailesinden şu vak'alar sırasında nazar-ı dikkatimize mâruz ve Avrupalı müverrihlerce mevcudiyetleri bile bilinmeyen⁴² Ramazanoğulları ikiyüz sene bu zirveler üzerinde hüküm sürmüşlerdir. Osmanlı saltanatının kurucusunun cediti Süleyman Horasan'a dönerken Fırat geçidi ve Ca'ber yakınında boğulduğu zaman oğulları kuzeye yönelmiş ve hepsi Üç-ok Türkmen kabilesinden olan yedi arkadaşı aileleriyle birlikte Çukurovada yerleşmiştir. Bunlar Yüregir, Koşun, Varsak, Karaisâ, Özer, Gündüz, Kış Timur idi.⁴³ Bu aşiretin reîsi

⁴⁰ «Mesâlik-i hacda olan berkeler», Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 46. Mütercim.

⁴¹ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 420. Solak-zâde, 71, Neşri, 242, idrls, 229, Nuhbetüt-Te-vâ-rîta, Ali, Bâyezîd Saltanatından Dokuzuncu Fasil.

⁴² Döğlni (De Gutgnes) bile bunların mevcudiyetinden haberdar değildir.

⁴³ Asıkpaşa-zâde (Vatikan Kütüphanesi nüshası), s. 517. Mısır muharebesi sebepleri için 527'inci saftıfeye müracaat. (Sa'dü'd-dîn'de Yüregir, Köşun, Kaştımur (veya Kuştımur), Varsak, Kara-tsâ, özer, Gündüz, c. 2, s. 48.

Yüregir oldu; o taraflarda ikamet eden Ermenîler'den Adana, Masis, Tarsus civarında hayvan otlatma hakkını alarak Bucak-oğlu Ramazan'a iltihak etti. Ramazan, Kosun'a kışlak olarak Asarlık ve yaylak olarak Gülek Dağı*'nı tahsis etti. Hayvanlarını mevsime göre gâh ovalarda, gâh tepelerde otlatırlardı. Bu suretle Kış Timur, yaz ile kışı Tarsus ile Bulgar Dağı'nda (Bolkar dağı) Gündüz Sis ovasıyla Masis Dağ-ı'nda, Ramazan Adana vâdî ve yaylalarında geçirirlerdi. Üç-oklar bütün ovalık mahallerin hâkimi olmakla beraber, henüz Krmenîler'i söylediğimiz şehirlerden uzaklaştıracak kaçar kuvvetli değil idiler. Ancak elli sene sonradır ki, Özer'in torunlarından Dâvud bu tasavvuru icra için Mısır Sultânı Şeyh Ahmed'den yardım istedi. Sultân, bu talebi müsâadekâ-râne kabul ederek, asker gönderdi. Bu asker ise memleketi Sultân'ın hesabına ele geçirdiler; Davud'a memleketin beği unvanından başka birşey bırakılmadı. Davud'un gösterdiği misâl, diğer aile reislerine numunemi imtisal oldu: Gündüz-oğulları Ayaş kalesini Sultân'ın askerine bırakarak Mısır'a iltica ettiler; Ramazan-oğlu İbrahim de Mısırlılar'ı davet ve Adana ve Sis ele geçirilmek için yardım edildi. Nihayet Kış Timur'un bir oğlu Tarsus'un zabtını kolaylaştırdı. Şu suretledir ki, Şeyh Ahmed hemen hiç harb etmeksizin Küçük Ermenistan'ın en müstahkem altı kalesini, yâni Ayaş, Gülek, Sis, Masis, Adana ile Tarsus'a⁴⁴ ve daha sonraları -Suriye

Mütercim.)

⁴⁴ Ayaş'ın İskenderun Körfezi'nde ve Bagras'dan ve Teli Ham-dûn'dan bir merhalede kâin ve Sultân Süleyman zamanında inşa olunmuş bir kuleyi hâvi olduğu Cihân-nûma'da yazılıdır, s. 603. Taorus Dağı'nda (Toros Dağları) Gülek o mintikanın en mühim mevkiidir. Cihân-nûmâ, s. 601. 1233 İstanbul matbuu Menâsikü'l-Hacc kaleye ve boğaza ayırım yapmaksızın «Dülek» ismini verir, s. 39 ve 40. Ermeniye Dağı'nda kâin Sîs Kalesi üç kat suru bulunan ve Ayn-ı Zerbe'den yir-midört ve Masis'den (eski Mopseustia) kırk mil mesafededir. Ceyhan Nehri kenarında bulunan Masis de Adana'ya altı fersah mesafededir. (Cihân-nûmâ, s. 202). Onun yakınında Cebelü'n-nûr (Nur Dağları) vardır ki sünbülleri ve yebrû-hü's-sânem (insan kökü bitkisi) ile meşhurdur (Menâsikü'l-Hacc). En eski zamanlardan beri nâmını muhafaza etmiş olan Adana (Adana kelimesi, önceleri «dal» harfi ile yazılırken * posta memurlarının «Adrina» (Edirne) ile karıştırmalarını önlemek maksadıyla 1290'dan sonra «Atana» şeklinde yazılmaya başlanmıştır. Mütercim). Seyhan (Sarus) nehri üzerinde kâindir. Kamazan-oğulları'nın hükûmeti zamanından kalma bir camii ve Pîrî Paşa tarafından tekrar yapılmış bir kalesi vardır (Menâsikü'l-Hacc, 24; Cihân-nûmâ, s. 601). Tarsus da Adana gibi eski adını muhafaza etmiştir. Seyfû'd-devle 350 (961) Me Bizanslılardan almıştı; İskender'in uğradığı tehlike ve Kleopatra'nın suları üzerindeki seyahati ile meşhur olan Sidnos nehrinin menbaına yakın bir mevkide bina olunmuştur. Sidnos, Tarsus duvarlarına, Sarus Adana duvarlarına kadar gelir ve Ceyhan Masis yakınlarından geçer. Neşrî'nin Selçuklular Târihine göre Frederik Barbaros Ceyhan nehrinde ve Kalikadnus değil, Masis yakınlarında boğulmuştur. Bu mintikadan geçen beş nehir, yâni Kalikadnus (Bugünkü Silifke yahud Sâlif), Latmos (Kızılca), Sidnos (Çakıt), Saros (Seyhan) Píramos (Ceyhan) nehirlerinden Ceyhan doğu tarafa düşer. Cihân-nûmâ'nın 603.'ncü sahifesinde Ashâb-ı Kehf in mağarası Tarsus yakınlarında olduğu zikredilmiştir.. -Sa'dü'd-dîn (3, 381) Âşıkpaşa-zâde'den naklen «Alınkaş», «Molen», «Birsbert» gibi diğer şehirlerden bahseder (Alan-kuş, Mellen, Barsbîte?) (Sa'dü'd-dîn, İstanbul basımı, s. 49, c. 2.). Zannıma göre bunların birincisi eski Anchialus, ikincisi Mallus'dur; lâkin ne Cihân-nûmâ'da, ne de Menâsikü'l-Hacc'da onlardan bahs olunmaz. Bil'akis Cihân-nûmâ, s. 602, Birsbirt'i Sis'in kuzeyinde ve bir merhale mesafede bulunan bir kale olmak üzere zikreder. Şurasını da hatırlatırız ki «Bîr» kelimesi arabça olup, eski Bağdâd tarafları bakayasında bu

boğazlarının korunağı ittihaz ettiği- diğer birçok hisarlara kadar hükümrânlık dâiresini genişletti.

Karagöz Paşa -yine Güîek nâmındaki boğazın medhâlinde kâin- Gülek kalesi üzerine hücum etmek için Karaman'dan hareket etti: Onun yolda bulunduğu sırada Alan-kaş, Molen kaleleri ahâlîsiyle Tarsus'un ile<-ri gelenleri ve Türkmen aşiretleri reisleri olan Kış Timur, Koşun,⁴⁵ Karasa Karagöz Paşa'nın sancağı altına koşup geldiler. Dört kale, yâni Gülek, Alan-kaş, Molen, Pirsbert Karagöz Paşa'ya teslim olarak Osmanlı Devletine muayyen bir vergi vermeyi taahhüd ettiler. Lâkin diğer bir noktada Osmanlı ordusu -bu seferde birbirini tâkib eden- üç bozgunluğun birincisine uğradı. Dülkadir hâkimi Alâü'd-devle'ye imdâd için Sultân Bâyezîd tarafından gönderilen Yâkûb Paşa Malatya'ya doğru giderken Mısır Sultânı'nın imrâhoru Biş Beğ'in kurmuş olduğu bir tuzağa düştü. Herne kadar evvelce Alâü'd-devle ile birleşmiş ise de mağlûb ve büyük bir zayıyla ric'ate mecbur oldu.⁴⁶ Karagöz Paşa Adana ve Tarsus civarında ele geçirdiği kalelerin müdâfaasını Mûsâ Beğ ile Bâyezîd'in kayın biraderi Ferhâd Beğ'e tevdi etti. Ancak Paşa'mn nail olduğu muvaffakiyet, kendisini zafer sarhoşluğuna gark etmiş ve nefsine cesurca bir itimâd duymasına sebep olmuştu. Emîr-i Kebîr, diğer bir unvanla Mısır askeri başkumandanı Öz Beğ ve Haleb Beği Temrüz⁴⁷ büyük bir kuvvetle -körükörüne bir emniyet içinde taraf taraf dağılmış bulunan- Tarsus ve Adana muhafızlarını basarak Musa ve Ferhâd beğlere Sa'dü'd-dîn'in tâbirince şerbet-i şehâdeti nûş itdirdükden sonra⁴⁸ bunları oralardan tard ettiler.⁴⁹ Bu iki mağlûbiyetin intikamını almak için Anadolu Beğlerbeği Hersek Ahmed Paşa ordunun başkumandanlığıyla Tarsus ve Adana'ya gönderildi; Karagöz Paşa ile Hızır-beğzâde Mehmed Paşa onun kumandası altında idi. Birincisi Karaman Vâlîsi olmak ve ikincisi Ahmed Paşa'dan yaşlı bulunmak cihetiyle bu yeni kumandanın emri altına

isme tesadûf olunur, Bi'r-i Nemrûd (Birnemrûd) gibi. Porter, Travels, 2, 330, bu kelimenin aslında şüphe etmekle bir hatâda bulunmuştur.

⁴⁵ Kantemir «Kosunlu» Tatar aşiretini bir şehir zannederek «Asya beğlerbeği Taris mıntıkasının meşhur Kuşunlu (hesabca Kuştemurlu - Kıştimürlü olacaktır. Mütercim) ve Kosunlu Şehirlerini zabt etti» der. (Bâyezîd-i Sâni Saltanatı, s. 131). Kosunlu aşiretinin ismi «Koşun» şehirden ine'hûzdur ki, bu şehrin kadim «Cocussus» olması melhuzdur. Manner, bunun «Dana» da nbaşka birşey olmadığını zanner.

⁴⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, 482. Solak-zâde, varak: 81, Ali, 9. Fasil.

⁴⁷ Sa'dü'd-dîn'de «Temraz» (veya Temerrüz) (Mütercim)

⁴⁸ Sa'dü'd-dîn'in aynen tâbiri şudur: «çehd-i şehâdet-i tecerrü'yile» (c. 3, s. 51) Mütercim.

⁴⁹ Sa'dü'd-dîn, 3, 482. Solak-zâde, varak: 71. Ali, 9. fasıl.

girmekten münfail oldular: Düşman üzerine yürünüldü; lâkin Ahmed muharebeye başladığı halde Karagöz ve Mehmed kavganın lâkayd seyircisi olarak kaldılar; Ahmed Paşa fevkalâde hamaset örnekleri göstermekle beraber mağlûp ve esîr oldu. Öteki iki paşa Adana ve Tarsus kalelerini Mısırlılarda bırakarak kaçtılar (891/1486).⁵⁰ Sultân Bayezîd bir kayın biraderinin ölümüne ve diğerinin esaretine yolaçan bu mütekerrire mağlûbiyetlerden asla me'yûs olmayarak ve-zîr-i âzam Davud Paşa'nın kırkbin Yeniçeri ve bütün kapısı halkıyla Karaman hududuna yürümesini emretti. Rumeli Beğlerbeği Hadım Alî Paşa dahî Semendire'den hareketle vezîr-i âzamin ordusuna iltihak için Gelibolu'dan gemilere binmeğe me*mûr oldu. Dâvud Paşa Karaman hududu üzerinde ve Koca Kale yakınında Aladağ (Tarsus) eteğine vâsıl olunca⁵¹ Dülkadiriyye Beği Alâü'd-devle istikbâline gelerek hareketi istikametinde devam edecek yerde -Kaasım Beğ'in kızından torunu Mehmed Beğ'in isyan çıkarmış olduğu- Varsak ve Turgud aşiretleri arâzîsine gitmesini tavsiye etti (892/1487), Vezîr-i âzam bu re'ye uyarak kumandası altında bulunan Rumeli ve Anadolu beğlerbeğlerinin - birincisi Tarsus yolundan, ikincisi Alaşyurdu Boğazı'ndan- Karaman'ın içerisine dâhil oldukları sırada, Bulgar Dağı'nı geçerek Varsak arâzîsini istilâ etti.⁵² Kaasım Beğ'in torunu Turgud Mehmed, memleketinin Osmanlı ordusu istilâsına mâruz kaldığını görerek zevcesi ve çocukları-Ze beraber Haleb'e kaçtı. Bu aralık Varsak reisleri itaat arz etmek için ta-kımıyle vezîr-i âzamin huzuruna geldiler. Dâvud Paşa bahadırlığı derecesinde siyasetçi olduğundan, bunları hediyelere boğduktan ve kendilerine hü'atlar

⁵⁰ Sa'dü'd-dîn 3, 487. Solak-zâde, 71, Ali. Hacı Kalfa, Takvîmü't şü bozgunluğu 892 senesinde gösterir.

⁵¹ Koca Kale Makdonal Kineir'in «Keç (Güc) - Hisar» dediği ma-haldir (Seyahatname, s. 114). Makdonal bunun eski «Tyana» olduğunu zanneder. Renel ile Makdonal'a nazaran Keyhusrev ve İskender Kilikya'ya buradan girmişlerdir. Keyhusrev'in Seferleri'nin Tasviri, Renel, s. 38; Seyahatname, Makdonal, s. 126. Manner'in zannına göre Keyhusrev Ayn-ı Zerbe'den geçmiştir ki, doğuda üçüncü boğazdır, Cihhümûmâ (s. 614) bunu Serfendigar Boğazı nâmıyla yâd eyler; yalnız bu takdirde Dana ve Kumana şimdiki Elbistan olmak lâzım gelir ki, bu mümkün değildir; çünkü Kumana Sarus ve Elbistan ise Piramos nehri üzerinde inşâ olunmuştu. Belki Ma'den eski Kumana'nın yerindedir. Lâkin Renel ve Kineir'in söyledikleri bir vak'a var ki, Keyhusrev Kilikya'ya Ayn-ı Zerbe'den girmişse ileri gidecek yerde Tarsus'a doğru dönmüş olacaktı. Koca-Hisar'ın kadim «Castra Cyri» mevkiiinde olması pek muhtemeldir.

⁵² Burada Kilikya'nın iki boğazını buluyoruz. Biri Tarsus yolunun güzergâhı ve diğeri Alaş Yurdu'dur. Geç-Hisar'dan çı-kılınca birinci boğaza gelinir ki, Makdonal bir tarifini bırakmış ve onunla Renel'in fikrine göre İskender ve Genç Keyhusrev buradan geçmiştir. İkincisi mutlaka Ayn-ı Zerbe'nin doğusundaki mahal olacaktır ki, Cihhân-nümâ'da ve Manner'in eserinde mezkûrdur. Burada üçüncüsünden, yâni Çakıt'dan geçen Hacılar Yolu'ndan bahsedilemezdi; zira Vezîr-i âzam büstün ona mukabil ve muhalif bir mevkide, yâni Koca Kale yakınlarında ve daha ziyâde doğuya doğru bir yerde bulunuyordu.

giydirdikten sonra iade etti.⁵³ Mevsim çok ilerlemiş olduğu cihetle Davut Paşa İstabl Çayın'nda ordusunu terhis ederek Rumeli'ne dönüp Vize'de Pâdişâh'ın ayağını Öpmek şerefine nail oldu.⁵⁴

Vezîr-i âzam, Karaman'ın âsî aşiretlerini itaat altına aldığı sırada Sultân Bâyezîd İstanbul'da sefirleri kabul ediyordu. Bu sefirlerin, gerek itimâd-nâmesinin şekli, gerek maiyyetirideki şahıslar itibariyle en şâyân-i dikkât olam İspanya'nın son Müslüman hükümdarının sefiri îdi. Benî Ah-mer'den Gırnata Pâdişâhı olan bu zât, Aragan ve Kastil Kralı Ferdinand tarafından şiddetle tazyik olunarak gayrimüslimlerin istilâsına karşı «Sultânü'l-Berreyn ve Hâkanü'l- Bahreyn*den istimdâd eyliyordu. Sefirin itimâd-nâmesi Elhamra Pâdişâhlarının bahâdırâne ve şairane fikrine göre yazılmış idi; Müslümanlar'ın düçar olduğu ıstırapları, İslâm'ın İspanya'da sükûtunu ve yedi asır bu kıt'ada hâkim olduktan sonra yakında çıkarılacaklarını bildiren arapça bir kaside idi. En müessir bir ifâde şekliyle Müslüman millet ve hükümdarlarının merhametlerini talep ediyordu.⁵⁵ Bâyezîd diyânetperver ve kendisi de şâir olduğu için İspanya sahillerini tahrîb etmek üzere bir donanma göndermekle cevap verdi. Donanmanın kumandasını eski hademelerinden bulunan hüsnü mümtazı cihetiyle «Kemâl»⁵⁶ tesmiye olunarak «Kemâl Reîs» unvânıyla Hıristiyan donanmalarına dehşet salan amirale verdi. İkinci sefaret, Venedik'ten gönderilmişti.⁵⁷ Onaltıyü muharebeden sonra yedi sene Önce II. Mehmed ile sulh akdetmiş olan Antoni Ferrera ve Ciovanni Dario Pâdişâh'a Venedik'in dostâne teminâtlarını tecdide geldiler.⁵⁸ Diğer taraftan, Sultân Bâyezîd dahî Mısır ile muhârib bulunduğu müddetçe Famagusta⁵⁹ limanında donanmasının bekletilmesine müsâade ve Bukolino Küzini'nin devletle açmış olduğu müzâkerelere devam olunmasını talep etmek me'-mûriyetleriyle Venedik'e

⁵³ SaWd-din, 3, 4«4, şunları sayar: Buğa oğlu; Ak-baş oğlu, Elvan oğlu, Sümük oğlu, İğdir oğlu, Artufc, Şeytan oğlu (Bizim nüshada aynen şöyle yazılıdır: eBuğa oğlu, Akbaş ağı, Klân (Ulvan) oğlu, Sümük oğlu (Simek oğlu). Ören (veya Evren) oğlu. Ulu oğlu, Arık Şeytan, Oğuz Beğ oğlu gibi nice boy beğleri...»

⁵⁴ Sa'dü'd-dîn, 484.

⁵⁵ Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'de 882 vakayiinde şunları yazıyor: «Reften Kemâl Reis bâ donanma be-gâret-i İspanlye ba'd ez istimdâd-İ Benî Ah-mer bâ kasîde-i garrâ.» (Müverrihin tercümesi yerine aslından alındı.)

⁵⁶ Kemâl Kapdân, Sinan Paşa tarafından pâdişâha köle olmak üzere takdim olunmuş ve hazîne odasında istihdam edilmiştir. Bâyezîd Devri'nin 15 'inci Vak'ası'nda bundan bahseden Âlî. Kemâl'in güzelliği hakkında Neşri'nin yazdığı medhiye-lerden dolayı infial gösterir.

⁵⁷ Marini Sanato, 1487 senesi vahalarında.

⁵⁸ 1483 vak'alarında Marini Sanoto bunu şöyle kaydeder: «Arriva a Constan-tinopoli Bobani nostro oratore Prancesco Aurelio fra suo.» (Avusturya İmparator-i Hânedâni Hazine-i evrakı.)

⁵⁹ Kıbrıs'ta Magosa.

bir elçi gönderdi. Marş mıntıkasında Usimo beldesi Papa'nın eline düşmüş ve bu değişiklik üzerine beldenin vatandaş payesini hâiz ahâlîsinden biri kendisini hâkini nasbettirmişti. Ancak bu yeni makamında uzun müddet kendisini tutamıyacağını ve İtalya'nın diğer prenslerinden himaye göremeyeceğini keşfederek, Sultân Bâyezîd'e şehrin -malikâne suretinde uhdesine bırakılmak kaydıyla- kabulünü teklif etti.⁶⁰ Bukolino'nun -Boverli Julyen kumandasında bulunan- Papa VIII. Innosan'ın askerine kahramanca mukavemeti ile Türkler gelecek korkusu Loranzo Dö Medici'yi -Hristiyanlık hakkında vahîm neticelere yol açması muhakkak olan- bu münazaaya bir son vermek için müdâhaleye ikna etti. Türkler bir kere Koma hükûmeti memleketlerinde yerleşince bir daha çıkartabilmeleri pek meşkûk idi. Medici, öyle bir düzenleme şekli buldu ki, bu akdîn hükmünce Bukolino, şehri ye-dibin filorin mukabilinde Papa'ya iade edecekti- Bundan dolayı rûhânî sıfatlı hükümdar Usimo'yu elde etti; Bukolino, Floransa'dan Milân'a giden yol üzerinde tevkif olunarak muhakeme edilmeksizin asıldı.⁶¹ Venedik Senatosu, Venedik ile Mısır arasında sulh mevcut olduğunu ileriye sürerek, Osmanlı donanmalarının Famagusta'da beklemesine müsâade edemeyeceğini özür dileyerek beyân etti. Yine o elçi, yahut yine Venedik'e gönderilen diğer bir sefir Pâdişâh'ın derin saygılarına işaret olmak üzere Medici'ye nâdir hayvanlardan mürekkeb kıymetli hediyeler getirmiştir ki, bunlardan -Avrupa'ya ilk defa olarak giren- bir zürâfa nazar-ı dikkati celbediyordu.⁶²

Yine o zamana doğru Boğdan Voyvodasının bir elçisi son iki sene vergisini Osmanlı hazînesine te'diyye geldi; bir Macar elçisi İstanbul'a geldiği gibi, bir Osmanlı elçisi de Matyas Korvinus'un Nevşad'daki ordugâhına gönderildi. Aslen Sırp olan Macar sefiri Demitrius Yaksic, dönüşü

⁶⁰ Osimo beldesi hakkında Luigi Martorelli'nin «Osima Belde-i Gavr-i Mu'tozile ve Necîbesi Târîhi» unvanlı eseriyle Ta-İcoiü'nün «Osima Belde-i Gayr-ı Mu'tezilesi Târîhi» nâm kitabında Bukolino'nun bu teklifi hakkında garîb tafsilât vardır. Bukolino, Osimo ahâlîsini «Osmanlı» ve Ankona'nın Marş mıntıkasını «Osmaniye» olmak üzere gösteriyordu. Martorelli'-de. s. 368-375, Bukolino'nun yeğeni Anjelo Güzone'ye verdiği ta'limât, Osimo'dan 24 Kânûn-ı sâni 1484 târihiyle yazdığı mektup ile bu şehrin muhasarası târihi dercedilmiştir (s. 376). Bu muhasara hakkında şurasını nazar-ı dikkate almalıdır ki, kahraman Cakamo Trivulzio, Ludoviko Sofrazana'nın hilekâr-ca siyâsetine rağmen bunu devam ettirmiştir. Martorelli, Bukolino'nun ayaklanmasından bahseden birçok eserlerin isimlerini gösterir.

⁶¹ Sismundi, 11, s. 284 ve 285. Stefano'dan naklen İnfessura Dario, s. 1213, Marlın Sanoto vHe de Dnobi, Reynald, Kilise Vekayinâmesi, 1487, bâb: 7, s. 381.

⁶² Loranço Dö Medici (Loranço de Medici) eserine Roscoe (Roscoe) tarafından yazılan 49 numaralı haşiye Dükün kâtibi Pi&tro da Bibiena tarafından yazılmış defter hediyeleri ihtiva eder.

için Pâdişâh'dan ruhsat aldığı sırada, hürmet alâmeti olmak üzere taraf-ı şahaneden kendisine bir hil'at verildi. Lâkin Macaristan'a dönüşünde Semendire yakınında Gâzî Mustafa tarafından üzerine hücum edilerek bütün maiyetiyle birlikte kati olundu. Yaksic, evvelki muharebelerin birinde Mustafa'yı esîr etmiş, dişlerini kırdıktan sonra şişe sokulan kardeşini yavaş yavaş yanar bir ateş üzerinde bizzat kızartmağa mecbur etmişti. Bu emsali işitilmemiş vahşet hukuk-ı insaniyyenin bir sefir üzerinde hetk edilmesine (yâni insanlık hukukunun bir sefir üzerinde yırtılıp atılmasına) hakkaniyet sureti vermezse de, hiç olmazsa ma'zûr gösterir. Bununla beraber Yaksic o kadar şecaat gösterdi ki, vücûdu aldığı yaralardan kalbura dönmüş olduğu halde düşmüş ve intikamı yerde kalmayarak hayâtını terketmiştir; çünkü o da hasmını öldürmüştü.⁶³ Yak-sie'in Pâdişâh nezdinde bulunduğu sıradadır ki, Matyas Korvinus o zaman muhasara etmekte olduğu Nevşad önündeki ordugâhında Osmanlı elçisini kabul etti. Bu sefir, daha önce Pâdişâh tarafından Mısır Sultâ-nı'na gönderilmiş ve bâzı müzâkereleri iyi idare etmesi diplomatlıkla maharetini göstermişti. Bundan haberdâr olan Matyas, top gürültüleriyle dane uğultuları arasında kabul etmek üzere elçiyi bir batarya içine getirtti. Pâdişâhın nâmesine orada cevap verdi. Sefir, Kralın nutkunu gerek korku ile unutmuş olsun, gerek topların mütemâdi sayhaları iyi işitmesine mâni bulunmuş olsun, sözlerini tekrar etmesini Matyas'dan rica eyledi. Korvinus:

- «Bundan sonra Pâdişâh'ın istediklerini hatırında tutar elçi göndermesi» cevabıyla iktifa etti.⁶⁴ Fîl-hakîka Bâyezîd ertesi sene Yaksic'in katlinden dolayı ma'zeret beyânı ile beraber, sona ermiş olan mütârekeyi üç sene uzatmak me'mûriyetiyle ikinci bir elçi daha gönderdi.

1488 senesi seferi mutâd olan mevsimden evvel açıldı. 18 Mart (3 Rebiyülâhır 893) târihinden itibaren Alî Paşa -Rumeli yeni beğlerbeği Halîl Paşa ve Anadolu beğlerbeği Sinan Paşa kendisini takip etmekte oldukları hâlde- Gelibolu'dan Anadolu'ya azimet etti. Mısır Sultânının -şu müsaadesiyle sulh kararını tâcîl edeceği ümidine binâen- hürriyetini iade etmiş olduğu Hersek Ahmed Paşa, kara kuvvetlerinin hareketine denizden imdâd etmek için yüz yelkenden mürekkeb bir donanma ile Karaman

⁶³ Engel, Sırbistan Târîhi, s. 449. Sa'dü'd-dîn, 3, 484. Solafc-zâde, Ali, Baye-zîd-İ Sân! Saltanatından 13. Fasil.

⁶⁴ Katona'da, 12, 14, s. 182, Raab Papası Paul Gregorîanes'İtu raporuna müracaat

sahiline gönderildi. Alî Paşa, Karaman Vâlisî Yâkûb Paşa askerini kendi askerleriyle birleştirdikten sonra Çakıd Boğazı tarikiyle Ereğli'den Adana üzerine yürüdü.⁶⁵ Adana ve Tarsus istihkâmlarını tâmîr ve Anaverza, Küre, Nemrin, Melvâne hisarlarını zaptetti ve yıkılmış olan Ayaş duvarlarını eski hâline getirdi. Halîl Paşa Sis şehrini hasara uğratıp zaptetti; bu mevkiideki Mısır kumandanı İstanbul'a gönderildi ise de, Hersek Ahmed Paşa'nın bırakılmasına mukabil zincirleri alınarak ve hil'at giydirilerek Mısır'a iade olundu. Memlûkler Sultânı, Alî Paşa aleyhine Devlet'in en büyük ümerâsı, yâni başkumandan Özbek, üçüncü sınıf ümerâdan Temrüz Beğ, dördüncü dereceden baş-silâhdâr ve im-rahur Kansuy kumandanlarında yeni bir ordu gönderdi; bunlardan başka her rütbeden binbeşyüz zabıt ile Dımışk, Haleb, Trablus, Sayda, Remle kumandanlarını, Ramazan ve Turgudlu aşiretlerinin yardımcı askerlerini de zikretmeliyiz.⁶⁶ Mısır ordusu, Suriye boğazında Bagras önüne vâsıl olunca Hersek Ahmed Paşa donanmasının deniz tarafından yolunu kesecek bir surette orada beklemekte bulunduğunu gördü. Burada geçit, dağ ile sahil arasında o kadar dardır ki, «Sakal Tutan» ismini almıştır.⁶⁷ Boğazı geçmek ümîdi tamâmiyle kesildiği bir anda şiddetli bir fırtına Osmanlı gemilerini dağıttı: Özbek -îrân Pâdişâhı Dârâ'-nın Bîlân'dan gelerek Amanos dağından inmekte olduğu hâlde onun mu-kabelesine azimet eden İskender'in geçmiş olduğu- bu tehlikeli boğazdan geçmek üzere koştu. Mısırlılar hareketlerine devam ederek ve Ceyhan (Piramus) ve Seyhan (Saros) nehirlerinden geçerek Tarsus ve Adana şehirleri arasında -bir taraftan Çakıd ve diğer taraftan Seyhan ile mahdûd olan- Ağa Çayırı'nda durdular, iki ordu işte burada çarpıştılar (17 Ağustos

⁶⁵ Bu, Kilikya'nın üç boğazından birincisidir ki, daha ziyâde batı tarafında kâin olup Tarsus ile Adana arasındadır. Ortadaki boğaz Koca Kale'den Gülek tarikiyle Tarsus'a gider. İskender ve Koyhusrev'in geçtikleri boğaz budur. Karşı cihetini müntehâsındaki boğaz Serkendigâr'dan Ayn-ı Zerbe'ye varır. Seyhan (Saros) ve Ceyhan (Piramos) son iki boğazın yolunu keser. Binâenaleyh Kilikya'nın üç boğazı olduğunda şüphe olmayıp, Makdonal Kin&r'in 20. sahifede yalnız iki boğazdan bahsetmesi yanlıştır.» Quinte-Curce dahi üç boğaz olduğunu şu ibarelerle açıkça ifade eder: «Per hoc dorsum, qua maxime introrsum mari cedit, asperi tres aditus et perangusti sun t.» (Kitap-3).

⁶⁶ «Mısır Sultânı Rûm-ili asâfclrinün hücumlarından haberdâr olıcaJc kalem-revende olan ümerâ ve sipahi cem' İdüp sânlısı olan Öz'beg ki .emîr-İ kebir-i Mısır idi serdâr itdi ve sâüsü olan Temriz'i ki emlM silâh huvey-şâvendî idi ve râbi'i olan Kansuy'ı ki emlr-İ âhür-ı â'zamı idi ve elf ve hamse mi'e serdârlarını ve Şâm ve Haleb ve Tarablus ve Sayda nâible-rini bile koşup Alî Pasa'ya gönderdi.» (Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 56) (Ham-mer'in b'nbeşyüz zâibit dediği elf ve hamse mi'e tesmiye olunan güruhun ümerâsı olup, bunların neslinden olan Elftyye takımı Mehmed Ali zamanına, kadar Mısır'da mevcûd idi. Mütercim.)

⁶⁷ Menâsikü'l-Hacc, s. 49, ile Sâlnâme-i Edebiyat, c. 14, s. 51'e müracaat. Salnamemde Suriye'nin deniz boyunca giden işbu boğazı Amanos Dağı'nda ve daha ziyâde kuzey-doğuda bulunan Amanos boğazından tamâmiyle temyiz edilmiştir; «Asya'nın Az Ma'ruf Bir Hitasi Merâhilnânesi» müellifi ise bu iki boğazı birbirine karıştırır.

1488 - 8 Ramazan 893). Alî Paşa, -en mahir generalleri olan îsfendiyâr-zâde Kızıl Ahmed, Turhan oğlu Ömer Beğ, Mahmûd Beğ etrafında olduğu hâlde-merkezde durdu. Sağ cenahda Anadolu ve Karaman beğlerbeğileri Sinan ve Yâkub bulunuyordu ki, şâir Velîyyü'd-dîn oğlu Ahmed Paşa ile Süleyman Beğ onların maiyyetinde idiler; sol ce-nâhda Rumeli beğlerbeği Halîl Paşa muharebe ediyordu. Anadolu askerinin pişdarları Evranos-oğlu ve Rumeli pişdarları Hüseyin Beğ kumandasında idi. Öz-bek, sağ cenah kumandanlığını Şâm beğlerbeğine vermiş ve Sultân Kaytbay sarayının en büyük me'mûrları onun maiyyetine me'-mûr bulunmuştu. Suriye yardımcı askerlerinin harbetmekte olduğu sol cenahı da Haleb beğlerbeğine tevdi etmişti. Temrûz Beğ kumandasında dörtbin mızraklı pişdarları teşkil ediyordu. Özbek de bizzat merkezi işgal ediyordu. İki Evrenos-oğulları İsa ve Süleyman ilk müsademedede düştüklerinden Anadolu ordusu sebat edemeyerek firar etti; Temrûz'un süvarileri firarileri şiddetle takip ederek kendilerine terk olunan ordugâhı yağma etti. Sol cenanda Rumeli ordusu muzafferiyeti almağa büyük bir gayretle çalıştıysa da, saflarının aralanmakta olduğunu görmesiyle toplarını, mühimmatını, ağırlıklarını harb armağanı olmak üzere bırakarak, sayıca üstün olan düşmandan ric'ate mecbur oldu. Ganimetin Mısır'a ulaştırılmasında muhafazaya me'mûr olan bir Mısır fırkası Suriye yolunu tuttu; lâkin Bagras'a vardığında Boğaz'ın Hersek Ahmed Paşa tarafından çıkarılan askerle kapanmış olduğunu görerek kendisine, »ilâh elde yol açmağa mecbur olmakla beraber birçok telefât verdi, mağlûblann terket-tiği kıymetli şeyleri harb meydanında bıraktı. Bununla beraber Kilikya'-da muzafferiyetlerini takip etmekte ve Versak ve Turgud aşiretleri tarafından gayyûrâne yardım görmekte olan Özbek Adana'yı muhasara ederek barut mahzeninin işgalinden sonra eline geçirdi (1 Nisan 1489 - 1 Cû-mâdelulâ 894). Alî Paşa Ereğli ve Lârende üzerine çekilerek ordusunun dağılmış olan bakiyyesini orada topladı; müessir bir ibret göstermek arzusunda Pâdişâh'm emri üzerine —bu defa dahî âmirine rekabeten ilk önce firar etmiş olan— Karagöz Paşa ile —Alî Paşa'nın bu seferin musibetine sebep olarak gördüğü—⁶⁸ bâzı ümerâ İstanbul'a gönderildi. Karagöz Paşa idam ile diğerlerinden birtakımı hapis ve birtakımı azlolundu. Ertesi sene

⁶⁸ Kayseriyye sancakdân Yular-kısdı Sinan; Karesi sancakdân Kralı oğlu İshak, Rumeli'de Kızılca mütesellimi Karaca-zâde İskender Çelebi.

(1490-895) dâhilde, Edirne'de bir cami, bir medrese, bir hastahâne inşâsından, birçok dükkânlarla îshak Paşa mahallesinin kamilen yanmasından ve o şehrin yedi mahallesine şiddetli bir fırtına esnasında yıldırım düşerek hasara yolaçmasından başka vakia olmadı ise de⁶⁹ hâriçte yeni muvaffakiyetsizlikler hazırlanmakta idi.

Mısır ile muharebe Dülkadiriyye Beği'nin hıyanetinden dolayı Osmanlı orduları için musibete yol açtı. II. Mehmed'in saltanatının son senesinde tahtına iade ve Mısır Sultânı'nın iltizâm ettiği birader ve rakibi Budak Beğ'e karşı himaye eylediği Alâü'd-devle eski düşmanı Kaytbay'ın muzafferiyetlerine kapıldı; Özbek vâsıtasıyla hıyanetini müzâkere etti ve Özbek'in oğluna kızını verdi.⁷⁰ O zamana kadar Mısırlıların Şam'da mahbûs tuttukları kardeşi Budak Beğ ise firara muvaffak olarak İstanbul'a gitti ve Pâdişâhla dehalet etmesiyle Vize sancak beyliğine tâyin olundu. Sonraları Osmanlı siyâseti, Budak Beğ'e eski taraftarlarını rabtetmek ve emareti ehemmiyetsiz olmayan bir müttefiki Anadolu'da idâme eylemek ümidiyle Budak Beğ'in tarafını tutmayı gerekli gördü. Bundan dolayı Sultân Bâyezîd, Budak'ı babasının mirasını ele geçirmek için Anadolu'ya gönderdi ve Amasya Beği Hızır Beğ-zâde Mehmed Paşa, Kayseriyye Beği Mihâl-oğlu ile Karaman Beğleri reîsi Mutanzar-oğlu Mahmûd'u onun refakatine verdi. Budak, zabitlerinin kumanda etmekte oldukları asker ile hemen hemen hiç mukavemet gormeksizin Dülkadir toprağına girdi. Lâkin Alâü'd-devle'nin oğlu olup babasının Kırşehri (Kırşehir) sancağına tâyin etmiş bulunduğu yeğeninin gözlerini çıkarmakla, bu ilk muvaffakiyetinin kadrini pâymâl eyledi. Alâü'd-devle müthiş bir ordu ile onun üzerine yürüdü, Budak'ın yardım talep etmek üzere Mahmûd Beğ'e göndermekte olduğu bir mektup Alâü'd-devle'nin eline geçerek, bunun yerine başka bir mektup gönderdi ki, düşmanın sefil bir vaziyette bulunması sebebiyle imdâd gönderilmesine asla lüzum bulunmadığını işaret ediyordu. Budak, Mahmûd'un göndereceği askeri beklerken ansızın üstün kuvvetler tarafından yapılan bir hücum ile

⁶⁹ Sa'dü'd-dîn bu saikanın nüzul târihi hakkında «894 Recebi'nın yigirmi dördüncü gününde ki mâh-ı temmuzun râbi'i ve yevm-i cum'a idi» diyor. Hâlbuki Receb'in yirmidördü Hazî-rân'ın yirmiüçü'ne tesadüf ettiği gibi, Temmuz'un dördü cum'a değil, cum'a ertesidir. (Mütercimim hesabına göre de işbu 24 Receb Hazîran'ın 23'üne tesadüf etmektedir. Temmuz'un 4'ü hakikaten cumartesi dir ve bu târihin mukabili 5 Şa'bân'dır; Sa'dü'd-dîn'in hesabında yanlışlık vardır.)

⁷⁰ Sa'dü'd-din, 3, varak: 489.

karşılaştı. Oğlunun elde silâh ölünceye kadar cesurca müdâfaasına ve İskender Beğ'in kahramanca şecaatler göstermesine rağmen, Budak, kardeşinin eline esîr düşerek Mısır Sultânına gönderildi.⁷¹ Bu muzafferiyet haberi üzerine, Özbek -Kayseriyye'yi muhasara için- ordusunu Alâû'd-devle ordusuyla birleştirmeye gayret etti (895/1490). Bâyezîd, Alî Paşa'nın talihsizliğinden korkarak, onun yerine kapudân-paşa mevkiinde bulunan Hersek Ah-med'i gönderdi. Ancak Özbek ile Alâû'd-devle'nin Kayseriyye önüne gelmiş ve Ereğli ile Lârende civarım yağmalamakta bulunmuş olduklarına muttali olarak, Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçip de sefer hazırlıklarını bizzat yerine getirmeye karar verdi. Azimet hazırlıkları sırasında bir nüsha Kelâm-i Kadîm ile hadîs kitaplarından müretteb hediyeleri hâmil bir Tunus elçisi Dersaâdet'e geldi ki, Osmanlı Devleti ile Mısır arasında asayişin iadesi için Tunus hükümdarının tavassutunu arza me'mûr idi. Molla Arabî unvanıyla meşhur olan âlim müftî Alî el-Arabî dahî bu niyyet üzerine haylî zamandan beri Mısır ile muhabere ediyordu.⁷² Hersek Ahmed Paşa'nın yaklaşması üzerine Osmanlı toprağının Özbek ve Alâû'd-devle tarafından tahliye olunduğuna dâir şu aralık gelmiş olan haber, Müftî ile Tunus sefirinin sulh tekliflerini kolaylaştırdı. Bâyezîd, evvelce niyyet ettiği veçhile Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçecek yerde, avlayarak Edirne, İpsala, Gümölcine taraflarına azîmet etti ve daha sonra bir torununun sünnet ve kızlarının tezvîci düğünlerini icra etmek üzere payitahtına döndü.⁷³

Bu sene zarfında bir Türk fırkası Karniyol mıntikasını istilâ teşebbüsünde bulunmuşsa da, Bimbaum ormanında memleket milis askeri tarafından perişan edildi. O surette ki, Valvasur'un tâbirince, bu vahşî hayvanların sığınağı olan orman, onlara mezar da olmuştur.⁷⁴

Bâyezîd'in beş oğlu Küçük Asya'nın en güzel beş vilâyetini idare ediyorlardı: Sultân Ahmed Amasya, Sultân Şehinşâh Karaman, Sultân Alem-şâh Menteşe, Sultân Korkud Saruhan, Sultân Selîm Trabzon hükümetinde idiler- Bu şehzadeler amcaları Cem ile birlikte II. Mehmed saltanatında sünnet

⁷¹ Sa'dU'd-din, 3, 490.

⁷² Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 492. Soak-zâde, varak: 72. Nuhbetüt-Tevârih, varak: 109. Âlî, II. Bâyezîd saltanatının 14. faslı. Ütavrfütül-Ebr&r.

⁷³ Osmanlı müverrihlerinde -MD'Ohsson'tin (c. 1, s. 171) dediği gitoy bu se-yâhattın vetoâ korkusuyla vukuunu zannettirecek hiçbir fıkraya, tesadüf olunmaz-

⁷⁴ Valvasur, 4, s. 382 (Bizim tarihler Valvasur'u tanzîr etmişlerdir. Mütercim.

edilmişlerdi. Vekayiiyle meşgul olduğumuz vakitte dahî, biraz evvel vefat eden Şehzade Abdullah'ın oğlu, bir vezirin oğluyla beraber sünnet edildiler. Bâyezîd'in üç kızından biri Tercan'da muharebe meydanında kalmış olan Şehzade Uğurlu'nun oğlu ve Uzun Hasan'm torunu Ahmed Mîrzâ'ya; ikincisi Vezîr-i âzam Dâvud Paşa'nın oğluna; üçüncüsü İškodra Beği Nasûh Beğ'e tevzîc edildi.⁷⁵ Bu düşün hipodromda (Atmeydanı) icra edilmiştir ki, orada bulunan bir Hristiyan kilisesi az evvel barut mahzenine tahvil edilmiş ve bir yıldırım isâbetiyle harâb olarak saç levhalarla örtülü kubbesi denize düşüp seyredenlerin hayret ve şaşkınlıklarına yolaçarak denizin yüzünde yüzmüş idi.⁷⁶

Bu aralık, Müftî ile Tunus elçisinin müzâkereleri hoşnûdluk ile neticelendi. Osmanlı ordusu için pek de şerefli olmayan beş senelik muharebeden sonra, Çukurova'da Mısır ordusu tarafından zabt olunan üç kaledeki hukukundan Sultân Bâyezîd vazgeçmek⁷⁷ ve bunlar Mekke-i Mükerrerme ve Medîne-i Münevvere evkafından sayılmak şartıyla Mısır ile Devlet-i Aliyye arasında sulh akd olundu⁷⁸ (1491).

Asya'nın asayişinin sağlanmasından ve Venedik hududunun belirlenmesinden⁷⁹ sonra, Sultân Bâyezîd -Matya Korvinus'un vefatından beri dâhili muharebeler içinde bulunan- Macaristan üzerine gözlerini çevirdi. Burada hüküm süren karışıklıklar sayesinde Belgrad'ı para ve hiyle ile ele geçireceğini ümîd ediyordu. Semendire kumandanı Hadım Süleyman Paşa, despot Oylak'a -kimin idaresi altına düşeceğini bile bilmeyen- Macaristan'ın çaresiz bulunduğunu bildirerek Belgrad, Alaca Hisar, tzvornik kalelerini teslim etmesini ve Pâdişâhın atıfetini kazanmakta acele davranmasını ihtar etti. Oylak, her iki tarafa müsâid şekilde yorumlanabilir bir cevap verdiğinden⁸⁰ Bâyezîd, Arnavud askerinin Belgrad üzerine yürüyerek abluka etmelerini emretti. Kapudan Güyeğü Paşa (Dâmâd Mehmed Paşa) üçyüz

⁷⁵ Sa'dü'd-dîn, 3. s. 493. Solak-zâde. Nuhbetü't-Terârth.

⁷⁶ Sa'dü'd-dîn'e göre (3, varak: 491), 22 Şa'bân, yâni 20 Temmuz; bunda ise bir sehv vardır.

⁷⁷ Hammer'ın Fransızca İki basımında böyle ise de yanlıştır: Bu üç kale bizim taraftan, Sa'dü'd-dîn'in tâbiri veçhile «Bewâb-i kâmyâb» tarafından zabt olunmuştu; bunlar Haremeyn-i Muhteremeyn evkafından olduğu ihkûmet-i Mısıryye tarafından İleri sürüldüğü için iade olunmuştur. Mütercim.

⁷⁸ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 493. Solak-zâde, Nuhbetü't-Teyarîh. Hacı Kalfa Takvîmt't-Tevârîh, 896 senesi. Mezeri, 1, s. 303 ve Knol, 355 ve 229, 1487 senesi, olduğu gübi Dreşler (Drechsler) kroniğinde 1483 ise de, bunlar yanlıştır.

⁷⁹ Bu hududun tâyinine dâir 10 Temmuz 1490 tarihli vesika Venedik ha-zîne-i evrâkındadır.

⁸⁰ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 349. Solak-zâde, Nuhbetü't-Tevârîh.

yelkenli ile Arnavudluk sahillerine giderek Pâdişâh'ı beklemek emrini aldı.⁸¹ Bâyezîd, 10 Mart H92'de İstanbul'dan Sofya'ya gitti ki, oradan Belgrad'a ve eğer Belgrad hakkındaki tasavvurları akim kalırsa Arnavudluk üzerine yürümek niyetinde idi.⁸² Bununla beraber Semendire Kumandanının askeri Şabac'ı muhasara etmiş, Bosna'da bâzı kaleleri alarak Yaica'yı tehdîd eylemişti. Macaristan'daki Türkler Kınış tarafından tamâmiyle mağlûb ve pekçok beğ-leri esîr edildi.⁸³ Süreni (Sevreni?) bam'nın kardeşi Jorj More, Ma-carlar'ın muzafferiyetlerine kanlı bir nişane olmak üzere Millet Meclisi'ne iki araba dolusu Türk başı gönderdi.⁸⁴

Bâyezîd, Belgrad'ı kuvvet veyâhud hiyle ile ele geçirmekten ümîd keserek Sofya'daki ordugâhını terk edip, Manastır yolundan Arnavudluk'a girdi; 897 Ramazan'ının 24 gününü (Haziran 1492) Tepedelen'de geçirdi.⁸⁵ Bu sırada vezîr-i âzâmin kapısı halkıyla Yeniçeriler memleketi talan ve ahâlîyi perişan ediyorlardı.⁸⁶ Pâdişâh Manastır'dan Pirlepe'ye giderken, kalender kıyafetine girmiş bir kaatil derin ve dar bir geçitte Bâyezîd'in yanına yaklaşarak hançer sokmak istemişse de, muhafızlar vaktinde men' ettiler. Bu adam derhâl parça parça edildi. Pâdişâh'ın yanına silâhlı olarak kimsenin yaklaşmaması ve huzuruna kabul edileceklerin koltuğuna iki mâbeynci girmesi hakkında mer*î olan usûl eğer Ka-piloviç'in I. Murad'ı şehîd etmesinde ittihaz olunmamış ise, bu vak'adan itibaren uygulanmaya başlamıştır. Ecnebi sefirleri -esasen pâdişâha karşı her türlü sûikasd teşebbüslerine mâni olmak için konulan- hâlâ bizim günümüzde (Hammer'in zamanında) tâbi tutulmaktadır. Payitahtta hü-küm-fermâ olan taundan dolayı Bâyezîd ArnavudlukHa ikametini birkaç ay daha uzatarak İstanbul'a ancak kış ortasında dönebildi.

Bâyezîd'in işbu Arnavudluk seferi esnasında haylî akıncı fırkaları Avusturya içinde her yanı perişan ederek, evvelki akınlarının hiçbirinde görülmemiş derecede tahribat yaptılar. İstirya'da beşinci,⁸⁷ Karinti-ya'da

⁸¹ «Bayazet fatto armare vel 300» (Bâyezîd 300 gemilik filo teşhiz ettirmiştir). Bu filonun techizi 1488'de gösterilmiş ise de hatâdır (Marinl Sanato).

⁸² Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 349.

⁸³ Bonfinlus, Aşere, 5, 1, 2.

⁸⁴ Engel, Macaristan Tarihi, 3, s. 448.

⁸⁵ Tepedelen'dir, «Tepelen» değildir. Yanya Vâlisî Ali Paşanın doğum yeridir.

⁸⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 495. Solak-zâde. Nuhbetü't-Tevarih.

⁸⁷ Birincisi 1386'da Yıldırım Bâyezîd zamanı; ikincisi 1418'de Radgesburg civarında; üçüncüsü 1475'de Rande; 1480'de Yukarı İstirya'da.

altıncı,⁸⁸ Karniyol'da yedinci⁸⁹ olmuştur. Türkler, üç fırkaya ayrılarak her fırka bu bedbaht memleketin bir tarafına -gitti.

Birinci fırka Karniyol'a girip düşünülebilecek her türlü dehşetleri icra ederek Mutling ve Rudolfsvert tarikiyle Laybah'a kadar gitti.

İmparator Maksimiyen'in Karintiya'ya gönderdiği asker Türklerin ikinci fırkasını tehdid ediyordu; Rudolf Dö Ge-venhüller'in emri altında başka asker toplanarak, Karintiya asilzâdegânı olan Jan Ungand, Nikola Lihtenştayn, Pankras, Dietriştayn, Leonar Dö Koloniz, Kristof Veysteryah, Jorj Veysenek, Nikola Raber dahî bunlara iltihak ettiler.

Hristiyan ve Türkler Vilah yakınında karşılaşarak birkaç saat gayet şiddetle muharebe ettiler; Türkler'in arkalarından getirmekte olduğu onbeşbin esîr kavga esnasında zincirlerini kırarak Osmanlılar'm arka tarafından hücum ile dehşetli bir kıtal yaptılar. Yedibin Hristiyan muharebe meydanında kaldı; Türkler onbin telefât verdikten başka ye-dibini esîr oldu.⁹⁰

Reisleri Mihâl-oğlu Alî Paşa,⁹¹ Gevenhüller'in, yahut Koloniza'mn emriyle idam olundu.⁹² Muharebenin vuku bulduğu mahalde yapılan bir tepe defnolunan ölülerin miktarının çokluğuna bugün dahî şehâdet etmektedir. Osmanlılar'm üçüncü fırkası Silli'ye kadar Aşağı İstirya'yı istilâ etti.⁹³ Bununla beraber bu korkunç manzaraların Türkler'e mahsus olmadığını hemen söyleyelim. Macarlar da ekseriya vahşette onlarla rekabet ettiler. Vahşetler icadında hudutsuz tasavvur genişliğine sahip olan Kiniş Sureni muhasarasını terke mecbur ettiği zaman Türkler'den aldığı esirlere en müthiş işkenceleri yaptı: Birtakımı çuvalar içine konulup,

⁸⁸ Mejizer.

⁸⁹ Valvasur.

⁹⁰ Kezâlik. (Bu akınların tahribatına mübalağa karışmış olduğunda şüphe yoktur. Bununla beraber, şimdî müverrihin yazacağı veçhile o zaman Osmanlı ülkelerine taarruz eden düşmanlar İnsâniyetkârâne muamele etmezlerdi. Mütercim)

⁹¹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde.

⁹² Valvasur, 1, 4, Mejizer.

⁹³ Mejizer, Engel, Macaristan Târîhi, s. 183.

Burada Türk akıncılarına izafe edilen şu mezâlim, iki husustan kaynaklanmaktadır. Birincisi, Osmanlı-Tttırk akıncıları bu asrın komandolarına benzer; akıncılar, düşman ülkesinin derinlerine kadar nüfuz ederek, düşmanın ekonomik ve askerî gücünü tahribe uğrattılar ve düşman ahâlisi ve askerinin moralman ve iktisadî cihetten iyice zayıflamasını temin ederlerdi, ki yukarıdaki malûmat, akıncıların bu maksadı te'min ettiklerini göstermektedir. İkincisi, o devrin me hazları, yâni Hristiyan müverrihler bu hâdiseleri o kadar mübalağa etmişlerdir ki, Türkler'in saldıkları bu dehşeti, Hristiyan taassubunu kuvvetlendirmek maksadıyla ger-çek-dışı mezâlim haberleriyle süslemişlerdir. (Hazırlayan)

çuvallar dikilerek suya atıldı; birtakımı değirmen taşlarının altına konularak ezildi; diğer birtakımı diri diri derileri yüzüldü ya ateşte kebâb edildi, yahut diri diri aç domuzlara yedi-rildi.⁹⁴ Mihâl-oğlu'nun Vilâh yakınında bütün ordusuyla telef olduğu sene Semendire Vâlîsi Hadım Alî Paşa Transilvanya'dan ric'ate mecbur ve Kırmızı Kule geçidinde Etienne tarafından tamamen mağlûb olarak, ölü ve yaralı onbeşbin kişi kaybettikten ve ganimetlerle bütün esirleri bıraktıktan sonra Eflak'a dönebildi.

Osmanlı ordularının bir sene içinde Sureni, Vilâh ile Kırmızı Kule boğazında birbirini müteâkib uğradığı üç mağlûbiyetin intikamını almak için Yâkup Paşa sekizbin kişi ile yedinci defa olarak Aşağı İstirya'ya girdi ve Silli ile Peto mintikalarını hasara uğrattı.⁹⁵ Bâyezîd'in Amasya Vâlîsi bulunduğu sırada, kapıağası hizmetinde bulunmuş olan Yâkub, daha sonraları beğlerbeği sıfatıyla Bâyezîd'in şehzadelerinden Karaman Vâlîsi Alemşâh'ın yanına gönderilmişti. Yâkub Paşa Yayca önünden geçerken, bu kalenin kumandanı Konizai'yi fert ferde bir mübârezeye davet etti. Lâkin Konizai buna cevap olmak üzere şiddetli bir hücum yaparak Yâkub Paşa'yı pek perişan bir halde ric'ate zorladı.⁹⁶ Osmanlılar Ost-roviç yakınında Unna'yı geçerek Slavin ve Kulpa üzerine yürüdüler ki, evvelki akınların hiçbirinde buralara kadar gelememiş idiler. Bunlar on-beşgün Hırvatistan ile Aşağı İstirya'yı harâb ettiler; lâkin Jak Segeley ve diğer Alman şefleri Hırvatistan'a çekilmeğe mecbur ettiler. O vakit -Osmanlı trâihinin Macar târihinden ziyâde isimlerini kaydettiği⁹⁷ - birçok Hırvatlık asilzadeleri birbiriyle şiddetli bir muharebeye tutuştular. İlk önde Derengzeni Ban'ı Franjiyan (Frangipan) kontları, Ni-kola ile Bernarden, Modroç Kontu Jan bulunuyorlardı. Bir takımı Macaristan Kralı'ndan, diğerleri Yâkub Paşa'dan yardım istemiş idiler;⁹⁸

⁹⁴ Engel, Macaristan Tarihi, 3, s. 55.

⁹⁵ Bonfinius, Aşere, 5, 1, 3, s. 707.. Civvio Hadım Alî Paşa Karintiya'yı is-tîlâ eden, üçüncü fırkaya kumanda ettiğini beyân etmekle aldanıyor.

⁹⁶ Sa'dü'd-din, 3, varak 497.

⁹⁷ Sa'dü'd-din, Osmanlı memleketlerine taarruz için ittifak eden beş «ban»m «biri Kral oğlu, biri Gre oğlu, biri Ger-Nikola, biri Motruşe vilâyetinin hâkimi, biri Derencil Ban ki kralın bi-râder-zâdesi idi» diyor, (İstanbul basımı, c. 2, s. 73.) Bunların birincisi Zapolya olmak muhtemeldir; diğeri (Gre-oğlu: Kont Gera) Orana duacısı gibi görünüyor. Üçüncüsündeki «Ger» Rumca «Efendi» manasınadır ki, Nikola Frangipani olacaktır. Dördüncüsü Modrusch (Modruş) Vâlîsi Jan Frangipani'dir. Beşincisi olan Derencil Ban, Drengzeni Banı'dır ki, Sa'dü'd-din'in rivayetine göre Mihâl-oğlu'nu bozmuştu. Ancak Drengzeni, Kralın yeğeni olmadığı gibi, Mihâl-oğlu'nu da bozup öldüren Khevenhüller, yahud Coloniez'dir. (İşbu haşiye Sa'dü'd-din ile karşılaştırılarak yazılmıştır. Derencil'in kral hânedâ'-ından olmayıp isminin doğrusu Drihni olduğu ve Hırvatlık kumandanı bulunduğu İstanbul matbuu Sa'dü'd-din'in haşiyesine tâbi' tarafından işaret edilmiştir.

⁹⁸ Sa'dü'd-din Vâkûb Paşa'dan yardım isteyen «Ger Karli» diyor ki, Kari yahud Şarl nâmında bir asilzade

ancak Osmanlı generali ric'ate mecbur olup da Hırvatistan'a geldiği zaman müşterek düşman ile harbetmek üzere barıştılar⁹⁹

Yâkub Paşa, Sadbâr ayağına vâsıl olunca ağaç ve taşlarla sed çekilmiş ve her taraftan düşmanla çevrilmiş olduğunu gördü. Bulunduğu hâl-i mecburiyetten dolayı subaylarından birini ric'atini para ile satın almak üzere gönderdi; lâkin Derengzeni esirlerin ve ganimetin iadesini şart olarak ileri sürdüğünden Yâkub muharebeye karar verdi. Derengzeni, düşmanın sayıda üstünlüğünden korkarak ric'at etmek üzere bulunduğu halde Berdardan Do Franjipan kendisini oğluyla kardeşini bir muharebenin ihtimâllerinden kurtarmak istemiş olmakla ayıplayarak- muhalefet gösterdiler. Yâkub Hıristiyan generalleriyle müzâkerede geçen vakitten istifâde ederek yoluna mâni olan bir ağaçlığı kestirdi ve boğazdan kurtuldu. Hıristiyan ordusu arkasından geldiğinden Osmanlı generali 1493 Eylülünün 9'unda Adbina¹⁰⁰ yakınında muharebeye girdi: Beşbin yedi-yüz Macarlı maktul ve Derengzeni ailesinden üç Hırvat reîsi esir oldu; üç Franjipan kontundan biri muharebede telef olarak, bir diğeri Türkler eline düştü; üçüncüsü kaçtı, kurtuldu. Yâkub Paşa Hırvatistan Ban'ı Derengzeni'nin oğluyla kardeşinin başlarının kesilemsini emr ederek -Osmanlı ordusu Derengzeni'nin toprağı üzerine ric'at etmek istediği zaman sulhu bozmuş olmasından dolayı onu şiddetle kınayarak- hediyesi olmak üzere istanbul'a gönderdi. Hırvatistan generali Pâdişah'ın huzuruna götürüldüğü zaman vekarını ve mu'tâdı olan huşuneti asla tebdil etmedi.

Maahaza Sultân Bâyezîd idam ettirmeyerek iki hizmetçisiyle beraber bir adaya göndermekle iktifa etmiş ve üç ay sonra orada zehîr yahut iklimin, öldürücü te'siriyle ölmüştür.¹⁰¹ Yâkub, muzafferiye-tine mükâfat olmak

olacaktır. Kraldan istimdâd edeni de Sa'dü'd-dîn «Giralhâd» diyor ki Agram'-daki Oswald Papası olması muhtemeldir. Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre, Kral Derengzeni'yi Şarl'a imdâd etmeğe me'mûr etmişti.

⁹⁹ Osmanlı müverrihlerinde bu i'tilâftan bahsolunmuyor, yalnız Macar müverrihleri zikrediyorlar.

Yâkub Paşa bu muharebesini bizzat nazm etmiş ve Sa'dü'd-dîn (c. 2, s. 79) bu nazmın bir parçasını almıştır. Şöyle başlıyor:

Buluşduk düşmene çün «Kırbua»da Nida irişdi kim «Kır bu arada»

Yâkub Beg, bir âdi kulunu Belgrad'a voyvoda etmek arzusunda olduğunu, gazilere yardımcı olmaktan başka bir emeli olmadığını beyân ile nazmını şöyle imza ediyor:

Benem Bosna Beği Derviş Ya'kûb! Huda avniyle irdüm bu cihâda.

¹⁰⁰ Sa'dü'd-din'de Kurbova yahut Karatova.

¹⁰¹ Bonfinius, 1, 3, s. 706. Derencil Bân'm bozgunluğu Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Nuhbetü'l-Tevârih, Ravzatü'l-Ebrâr ile idrîs'de yazılıdır. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârih'inde «898, tnhizâm-ı Küf-fâr-ı Engürüs ez Ya'kûb Paşa-i Vâlî-i Bosna. Der Ceng-i azım Kırtuva (Kratova) vü esir şeden Derendi Bân-ı Serdâr-i Engürüs» diyor. Bu sene zarfında ehemmiyeti daha az olmayan iki vak'a vardır ki, biri İran'ın son büyük şâiri Câmî'nin ve diğeri III.

üzere Pâdişâh'dan bir kılıç aldığı gibi, istabl-i hümayûndan (pâdişâha âit tavladan) bir de at ihsan olundu; Sultân Bâyezîd bu derece ile de yetinmeyerek, Rumeli beğlerbeğini Bosna'ya nakledip, onun yerine Yâkub Paşa'yı tâyin etti.¹⁰²

Pol Kınış hayâtının son dakikasına kadar Osmanlılar'ın barışmaz düşmanı olmuştur. Ölüm yatağına uzanmış olduğu halde dahî akıncıların, Derengzeni'nin hezimetinden sonra Petu'ya kadar İstirya'da ve Tamiş-

var'a kadar Banat'a vâki' olan akınlarından dolayı intikam almak için Macaristan Kralı'm iknâ'a çalıştı;¹⁰³ nüzul darbesiyle dili tutulmuş iken bir harita getirterek ve hükümdarına Osmanlı hududunu göstererek eliyle kendi boğazını sıkıp Hristiyanlık düşmanlarına ne muamele yapmak lâzım geleceğini bu şiddet işareti ile gösterdi. İmparator Mak-similyen akıncıları İstirya'dan çıkardıysa da, yedibin esir alıp götürdüler. Yeni İmparator'un bu sırada göstermiş olduğu şiddet, saltanatının yirmi beş senesinde akıncıların bir daha görünmemesi neticesini verdi. Osmanlılar'ın Tamişvar Banlığı'nda yaptıkları hasarların Semendire zab-tiyle intikamı alınmış ve Kınış hayâtı terketmek üzere olduğu halde bu muharebede hazır bulunmuştur. Semendire haricindeki mahalleler yakılarak bu mıntıkanın yağma edilmesi Hristiyanlara esîr, hayvan, buğday, kıymetli eşya olmak üzere o kadar çok ganimet sağlamıştır ki, beş öküz bir dukadan, dört kıızıyla bir kadın onsekiz gümüş sikke'den fazla etmezdi.¹⁰⁴ Macarlar Türkler'e mukabele-i bi'l-misil muamelesi yaparak esirleri sattılar. Zîrâ o zamanda esirleri satmak veyahut hepsini birden öldürmek iki millet arasında müşterek bir âdetti. Hristiyanlar istifâde sağlayan şu haydutlukları yaptıktan sonra 1494 Teşrinievvelinin birinde, Bel-grad duvarları önüne geldiler. Sereni'nin akrabasından «Başkeser»,¹⁰⁵ lakabıyla yâd olunan Piyer More -ki 1494 nihayetlerinde elçi sıfa-tiyle İstanbul'a gitmiş idi- ertesi sene hediyeler ve

Frederik'in vefatıdır. Frederik bilinen hükümdarlar içinde yegâne olarak seksenyedi yaşına vâsıl olmuş ve 54 sene imparator, 69 sene tsiirya Dukası sıfatıyla yaşamıştır. (Tâ-rîh-i vefât-ı Molla Abdurrahmân Câmî: «Ve min dahlehu keen-ne âmenna» 18 Muharrem 898. Takvîmü't-Tevârîh'den, Mütercim)'.
¹⁰² Sa/dü'd-dîn, 3, varafce: 500.
¹⁰³ Bonfinius, Aşere, 5, 1, 4, s. 719. Julius Sezar, Staat und Kirehengeschlehte.
¹⁰⁴ Engel, Macarîstan Târihi, 3, 2, s. 72. Bonfinius, Aşere, 5, 4, s. 719-20.
¹⁰⁵ Piyer More (Bonfinius, s. 820) sefâretten avdetinde Kınıs'in akınlarının te'sirini mübalâğa ettiğî aşağıdaki ibareden anlaşılır: «Tureae andito Pauli incursu adeo perculti metu erant ut praetorianae cohortes, quae Constantinopoli praeside bant in Asiam repente traje cerint, Imperatore praesertum tum in Aegypto (!) absente.» Gûya Bâyezîd Mısır'da bulunmuş gibi!

sulhun on sene için uzatılması teklifi ile gelen bir Türk elçisiyle birlikte avdet eyledi.¹⁰⁶ Macar Kralı, Derengzeni'nin hezimetinde esîr düşen Hristiyanların hürriyetlerinin iadesini, mütâreke müddeti içinde her türlü akınların kesilmesini, hitâmından üç ay evvel devleti haberdâr etmek üzere mütârekenin yenilenmesi veyahut kesilmesinin kendi reyine bağlı olmasını husûsî bir şart ittihaz etmekle beraber, sulhu yalnız üç sene için kabul etti.¹⁰⁷ Macarlar'ın musalahanm akdinden önce vukua gelen son çarpışmaları Ya-yiçe (Yayca) valisi Vladislav Kanizai'nin muharebesidir ki, son sene zarfında kumandasındaki kaleden hârice hücum etmek suretiyle Yâkub Paşa'yı ric'ate zorlamış ve dört bin atlı ile Sırbistan'ı istilâ ederek -Hadım Alî Paşa'nın ganimetlerini koymuş olduğu- iki hisarı eline geçirmişti. Derengzeni'nin vefatından sonra Hırvatistan Ban'ı tâyin edilen cesur Kanizai -onun tavsiyeleri üzerine yapılan son Sırbistan seferinden dönüşünde Belgrad'dan pek uzak olmayan bir mahalde vefat eden- Pol Kinis'in izinden yürüdü.¹⁰⁸ Belgrad muhafız askeri zabitlerinin şehri Türkler'e teslim etmek üzere kurdukları fesad Kanizai tarafından keşf olunarak, bu hiyanetin başlıca failleri olan Oranad Duahanı ve Sen - Jan Şövalyesi ile Sirmi mıntıkasının irsen dukası olan Loran Oylak yalnız mansıb ve emvalini kaybederek, daha aşağı sınıftan olanlar idamla cezalandırıldılar¹⁰⁹ (1495).

1496'da Trükler Bosna'da Komotya, Tersas, Neretva, Kozruvar kalelerini istilâ ettiler,¹¹⁰ Ertesi sene Dalmaçya'ya girerek Zara etrafını talan edip Friyul'da Rayfniç, Zirkniç, Levriç (Loriç), Oberlaybah şehirlerine kadar ilerlediler. İşkodra Beği Firûz Beğ -O vakte kadar Venedik himayesinde bulunmuş olan- Karadağ Beği Jorj Çernoviç'in arazîsini muhafaza için Pâdişâh'ın emriyle Kataru'ya geldiğini Venedikli kuman- dan Marçes Trevizan'a haber verdi.¹¹¹ Trevizan'ın verdiği cevapta bu arazîde Venedik Cumhuriyetinin hiçbir tasarruf fikri beslemediği beyân olunarak, şu cevap muvakkaten Padişahı ikna etmiş ise de, Venedik hükûmeti hakkında Osmanlîar'ı endîşeye düşürmüştür. İki sene sonra Osmanlı Devleti ile Venedik arasında patlak veren harbin esâsı işte bu vakıadan doğmuştur.

¹⁰⁶ Bonfinius, Aşere 5, 4, s. 728.

¹⁰⁷ Bonfinius İle Katona, 10, s. 708.

¹⁰⁸ Sen-Kleman'da 24 Teşrinisani; Bonfinius, Aşere, 5, 4; Engel, Macaristan Târîhi, 3, s. 272.

¹⁰⁹ Şimek, s. 183.

¹¹⁰ Engel, I>aimaçyâ TâTih», s. 562; Macaristan Târîhi, 3, s. 35.

¹¹¹ Marini Sanatu, Bu mektuub 24 Haziran 1497 târihiyledir.

Bu senenin bahânında (3 Mart 1497) vezîr-i âzam Dâvud Paşa ondört sene şu mühim hizmette bulunduktan sonra senelik üçyüzbin akçe ile tekaüd olundu.¹¹² Vezîr-i âzamlık mesnedinin kuruluşundan beri o makama geçen ondört zâttan Pâdişâh'm teveccühünün bekasiyle beraber ilk çekilmiş olan, Dâvud Paşa'dır. Dâvud Paşa'nın onüç selefinden birtakımı bütün hayâtları müddetince o makamda bulunmuş ve diğerleri gözden düşerek - üçü de vezîr-i âzamlıktan kapudan-paşalığa ve Gelibolu beğ-liğine tenzil edilmiş olan Mahmûd Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Mesîh Paşa gibi- küçük hizmetlerle iktifaya mecbur olmuştur. Dâvud Paşa'nın çekilmesiyle boşalan makam, Pâdişâhın eniştesi Hersek Ahmed Paşa'ya verilerek,¹¹³ o da yine o sene zarfında -II. Mehmed zamanında idam olunan- Halil Paşa'nın oğlu Çandarlı İbrahim'e terk etmiştir.

Devletin haysiyeti müsâid oldukça eski mütârekeleri yenilemeyi ve komşularıyla sulh hâlinde yaşamayı düşünen Sultân Bâyezîd, Lehistan ile yedi seneden beri dostça münâsebetlere devam etmekte olduğu halde, Silistre Beği Balı Beğ'in meşhur olan sevkıyatı üzerine, o zamana kadar iki millet arasında hüküm sürmüş olan hüsni-ı imtizacın birdenbire kesilmesine sebep oldu. 1490 senesinde Bâyezîd ile Jagelloniar'ın üçüncüsü Kazimir saltanatlarında Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında ilk ahid-nâme akdolanmıştı.¹¹⁴ Bu muahede sonradan-Bohemya ve Macaristan Kralı bulunan iki büyük kardeşi Sigismund ve Vladislas'ın emellerinin çatışması sebebiyle- Lehistan Kraliyet tahtına çıkan Jan Alber tarafından üç sene daha uzatılmıştı.¹¹⁵ Belirtilen müddetin sonunda Jan Alber Türkler aleyhine değil, Boğdanlılar aleyhine taarruz bahaneleri arayıp müteakiben uğursuz Sökçava muharebesini açtı. Macaristan Kralı Vladislas Lehistan işlerinde tavassut arzetmek ve Boğdan'm Lehistan askeri tarafından istilâsı Osmanlı Devleti'nin değil, Boğdan'ın vergi verdiği Macaristan'ın hükümlanlık

¹¹² Hadîkatü'l-Vüzerâ, Osman Efendi-zâde. Çio'daki Venedik elçisinin cumhura yazılmış 5 Mayıs 1497 tarihli mektubuna müracaat: «11 gran Sig-nore dimisse al 3 di marzo il Wezind Daud, et l'ha mandato al suo Ti-mar presso Andrinopoli con provisiome di aspri 300 mille. Davit era amissimo dei Veneziane e pacifico.» (Dâvud Paşa'nın Edirne yakınında Üçyüzbin akçe ile tekaüde memur olduğunu ve Paşa'nın Venedikliler'e muhibb ve sulh-perver bulunduğunu mutazammındır) Marini Sâjiato'nun Şuûn'u (Kronik).

¹¹³ İşbu 1497 senesinde ilk Osmanlı büyük şâir-i rebâtoîsi Ahmed Paşa ile son büyük İran müverrihi Mîrhond vefat etmişlerdir, Takvîmü't-Tev&rih.

¹¹⁴ Martens'in Diplomasi Rehberi adlı eserinde bu ahidnâmeden bahsolun-mayıp, lâkin 1607 senesinde yenilenmesi münâsebetiyle Nairâ'da zikrolunmuştur. &, 251.

¹¹⁵ Solinyak (Solignac), Macaristan Tarihi, 1, 16, 1493. Kromer (Cruver), s. 660. Noygebaver (Neugebauer), s. 430. Herbut de Pulstein, s. 209.

hukukuna muhalif olduğunu tebliğ etmek üzere, İstanbul'a bir sefir gönderdi (1497).¹¹⁶ Bu müdâheleye rağmen Silistire Beği Malkoç-oğlu Balı Beğ muharebe emrini alarak 1497 senesi içinde -biri ilkbaharda ve diğeri sonbaharda olmak üzere- iki defa asker gönderdi. Birinci defasında altmış bin kişi ile Tuna'dan geçerek onbin esîrle döndü. İkinci defasında -eğer Macaristan müverrihlerinin sözlerine inanılmak lâzım gelirse- bu sevk olunan kuvvetin kumandanı olan Osmanlı generalinin (Balı Beğ'in) emri altında seksenbin kişiden ziyâde vardı.¹¹⁷ Dinyester nehrini kayıklardan kurulmuş bir köprüden geçtikten sonra ön*& kumandanlığını küçük oğlu Tur Alî (Durali) Beğ'e ve ordunun iftiöci fırkası kumandanlığını büyük oğlu Alî Beğ'e verdi. Dinyester üzerinde bulunan Süruka Hisar'a uğrayıp nehrin geçidini müdâfaa eden kule hâk ile yeksan edildi. Bir göl kenarındaki Derekzeni (De-reczny)¹¹⁸ şehri ansızın zapt edilerek yakıldı. Kankçuga (Kanczuga;yahut Cinanca),¹¹⁹ Gelebanya, Braklav dahî bu hâle uğradılar. Radimin¹²⁰ kalesi istihkâmları sayesinde taarruzdan masun kaldıysa da Perovorsk¹²¹ hücumla zaptedildi. Bu şehrin yakınında Balı Beğ pekçok ganimetlerle oğlunun fırkasına iltihak etti. Hazan Voyvoda (?) bütün memleketi dolaşarak Dinyester üzerinde Lehliler tarafından yıkılmış olan köprüyü yeniden yaptırdı. Kaasım Beğ-zâde Mustafa oğlu -muvaffakiyetten ziyâde şecaatle müdâfaa edilen- bir boğazdan silâh kuvvetiyle geçerek elli süvârî ile Saana Köprüsünden geçti ve Yaroslav¹²² şehri ve mıntikasını tamamen hasara uğrattığı gibi, beldenin altın ve gümüş servetiyle meşhur olan bir kilisesini yağma ettirdi. Bu müddet esnasında Balı Beğ Haliç,

¹¹⁶ Engel, Macaristan Târihi, 3, 2, s. 100. Prey, 4, s. 274.

¹¹⁷ Engel, Macaristan Târihi, 3, 2, s. 100.

¹¹⁸ Bu belde Sa'dü'd-dîn'de zi'krolunmamıştır.

¹¹⁹ Sa'dü'd-dîn'de «Cinânca».

¹²⁰ Sa'dü'd-dîn'de «Adne Râdmîn» (İstanbul basımı, c. 2, s. 83). Sa'dü'd-dîn bu seferde mevzû-ı bahs olan şehirlerin hemen cümlesinin isimlerinin başına «Adne» lâfzını ilâve eder. «Adne» kelimesi ne Rusça, ne de Leh lisanında «şehir» demek olmadığından Kont Stanislas Rezevosky gibi ben de zannederim ki, Slovence'nin «bak oraya!» «Orada!» demek olan bir kelimesidir. Anlaşıldığına göre Türkler gitmek veya geçmek istedikleri yerlerin ismini sordukça ahâlîsi tarafından bu kelime kullanılırdı; Türkler ise bunu belde isminden sanmışlardır. Nasıl ki polis ve kus isimlerinin evveline Rumca bir kelime ilâvesiyle İstanbul ve İstanköy (Stan-polis-İstanbul..) Sa'-dü'd-dîn'in bu parçası Sankovsky tarafından Leh lisanına ter-'cüme olunarak 1824'de basılmıştır.

¹²¹ Sa'dü'd-dîn'de «Andre Prevorsk»

¹²² Sa'dü'd-dîn'de «Yareslav». (İstanbul matbuu Sa'dü'd-dîn'de şehrin ismi tasrîh edilmiş değildir. Fakat yayımlayan «Sane» denildiğini sahife kenarın ayazmıştır. Yayımlayanın Hammer'e müracaat etmiş olan bir malûmatlı kişi olduğu zannedil'r. Sa'dü'd-dîn Matbaa-i Amire'de tab' olunduğundan, tâb'ı Majfcbaa-l Amire müdürü olacaktır. İstanbul matbuun-da «Yaroslav»a «Yattışlav» şeklinde yazılıdır. M.t 4'de bu akınlara dâir daha geniş İzahat verilecektir.)

Zidakon, Sambur, Drahubiç¹²³ havalisini ha-râb etti. Eğer soğuk ve erzak yokluğu Türkler arasında büyük zayıata yol açmasaydı, memlekette daha ileri gideceklerdi. Lehistan müverrihleri bu seferde telef olan Osmanlılar'ın miktarını kırkbine çıkarırlar. Osmanlı müverrihleri ise Balı Beğ'in ordusu kırkbın kişiden mürekkep olup, Ki-liya ve Akkirman'a büyük ganimetlerle geldiğini ve Pâdişâh'a âit beşte bir'in alınmasından sonra, muavin askerlerin terhis olduğunu yazarlar. Moldavya Voyvodası Boğdan'ın (?) Lehistan Seferi esnasındaki hizmetlerine mükâfaten kendisine Pâdişâh tarafından samur kürklü bir kaftan ve bir sancak ile iki tuğ, koka (tüylü serpuş) gönderildi. Bu şeref âlâmetlerinden tuğlar paşa rütbesine terfi, koka Yeniçeri miralaylığına tâyin edildiğine işaret idi.¹²⁴

1492 senesi -ki Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfettiği senedir,¹²⁵ - Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ilk siyaâsî münâsebetler vukua gelmiştir. Çar III. Jan, Osmanlı Devleti'nin genişlemesine dikkat nazarlarını atfederek, bu devletle münâsebetle girişmeyi hayli vakitten beri arzu ediyordu. Piyelogrod'da Çarın kâtibi Koroçin ile birkaç paşa arasında müzâkerelerde Osmanlı kumandanları dahî metbûlarmın Rusya Çâ-n'yle münâsebetler kurulması arzusunda bulunduğunu Koroçin'e tebliğ ettiler. Çar bundan haberdâr olarak, müttefiki olan Kırım Hanı Mengli Giray'a bu husustaki efkâr-ı şahanenin (pâdişâhın düşüncelerinin) alınmasını bildirdi. Sultân Bâyezîd:

- «Mengli Giray, Moskov hükümdarı senün kardasın ise benim de kardaşım olacakdur» cevâbını verdi.¹²⁶ Bir müddet sonra, Azof ve Kefe Rus tacirleri bu iki şehir mutasarrıflarından şikâyetçi olduklarından, oradaki ticâretlerini kamilen terk ettiler. Kefe Paşası, bu neticenin Mengli Giray'ın hiyâletlerinden doğduğu iftirasını Pâdişâh'a bildirdi. Bu münâsebetledir ki, III. Jan, müttefikinin bu işte bir kusuru olmadığını bildirilmesi için Sultân Bâyezîd'e aşağıdaki mektubu yazmıştır:

«Türkiye beğlerinin hükümdarı ve berr ü bahrin pâdişâhı sultân-î zî-istiklâl Bâyezîd'e. Biz ki Tanrının inâyetiyle bütün Rusyalar'ın ve kuzeydoğuda diğer birçok ülkelerin yegâne hakikî hükümdarı Jan'ız, zât-i

¹²³ Solinyak-(Solignae), 1, 16, c. 3, s. 172, Amsterdam 1751.

¹²⁴ M. U'ûsstm, 7, 445.

¹²⁵ Kâtib Çelebi'nin, III. cildin Müttercim'in ilâveîleri'ne nakledilen ifâdesini tashih ediyor. Hakikaten Amerika Kâtib Çelebi'nin dediği gibi 862/1457'de değil, 898/1492'de keşf olunmuştur.

¹²⁶ Karamsln, Rusya Târihi, 1930, c. 6. s. 289.

şevketlerine yazmak istediğimiz şudur ki: Şimdiye kadar beyân-i iklâs için sefir göndermedik. Bununla beraber Rus tacirleri sizin memleketinizi dolaşmış ve iki hükümete de faydalı bir ticâret icra etmişlerdir. Bunlar sizin, hâkimlerinizden görmüş oldukları mezâlimden dolayı bana defalarca şikâyet ettiler. Lâkin ben sükût ettim. Geçen sene Azof Paşası bunları bir hendek açmağa ve muhtelif inşaat işleri için arabayla taş taşımağa mecbur etmiştir. Bundan daha ileri gidilerek Azof ve Kefe tacirlerimiz mallarını yarı fiatıyla teslime icbar olunmuştur. Eğer bunlardan biri hastalanacak olursa hepsinin malları hacz olunuyor. Eğer vefat edecek olursa hükümet bütün mallarını zaptediyor. İyileşecek olursa, malının yansından ziyâdesi verilmiyor. Vasiyyetnâmelerin şartları mer1! tutulmuyor. Türk hâkimleri bütün Rus emvali için kendilerinden başka vâris tanımıyorlar. Bu kadar haksız muameleler tacirlerime sizin memleketinizde ticâreti men' için beni icbar eylemiştir. Bu tacirler eskiden, ancak kanunen muayyen olan miktarı te'diye eyledikleri ve kendilerine serbestçe ticârete müsâade bulunduğu hâlde şimdi bu efâl-i taaddîkârâne-nin (saldırgan işlerin) sebebi nedir? Bunu biliyor musunuz? Yoksa bilmiyor musunuz? Babanız II. Mehmed büyük ve meşhur bir hükümdar idi; rivayete göre bize beyân-i meveddet (sevgisini göstermek) için sefir göndermek arzusunda bulunmuş; lâkin Cenâb-ı Hak müyesser etmemiş. Bu tasavvurun şimdi icra olduğunu neden görmeyelim? Cevâbınızı intizâr ederiz.

Moskov, 31 Ağustos 1942¹²⁷

Üç sene sonra İstanbul'a ilk Rûs sefareti geldi. Sefir Misel Pleçeyef iÜ. Jan*a veda ederken metbûundan bir itimâdnâme ile beraber aldığı ta'lîmât mucibince Sultânın memleketlerinde Rus ticâretinin serbestçe yapılmasına dair müzâkerelere başlamağa me'mûr idi; Sultân Bâyezîd ve oğlu Mehmed'e¹²⁸ arz-ı ihlâs ettiği sırada diz çökmemesi; vezirler vâ-sitasiyle değil, doğrudan doğruya zât-ı şâhâne ile muamele etmesi; hiçbir sefirden geri, kalmaması ta'lîmâtta tenbîh ediliyordu. Pleçeyef, talimatının fikrini tecâvüz ile İstanbul'a varışından itibaren soğuk ve kibirli göründü. İhtiram ve riâyete gark edildiği halde kendi şerefine vezirler tarafından verilen ziyafet davetlerini, hediye edilen kıymetli elbiseleri; masrafları için tahsis

¹²⁷ Karamsin, Rusya Tarihi, g. 290.

¹²⁸ Pederlerinin saltanatı terk etmesinden evvel İrtihâl eden Bâyezîd'in şeh-zâdelerindendir. Mütercim i

olunan onbin «seken»i reddetti. Bunun üzerine Sultân Bâyezîd, Mengli Giray'a aşağıdaki şekilde imâda bulunmuştur:

- «Kendisiyle dostâne rabitalar kurmayı şiddetle arzu ettiğim Rusya hükümdarı, bana kaba bir adam göndermiştir; orada tahkir görecekları korkusuyla, kullarımdan hiçbirini kendisinin refakatine katıp da Rusya'ya gönderemiyeceğim. Şark ve Garb'da ihtiram gördüğüm hâlde, kendimi öyle bir hakarete arz etmekten mahcûb olacağım.»

Bununla beraber Bâyezîd, büyük hükümdara (Rusya Çarına) sefirinin hafife alıcı üslubundan asla şikâyetçi olmayarak, yazmış olduğu mektupta tebeasmm ticâretine müteallik her türlü taleplerini yerine getiriyordu. 1499'da III. Jan, Bâyezîd ile Kefe Vâîsi bulunan oğlu Mehmed için i'timâdnâmeleri hâmil olarak istanbul'a Aleksi Golokvastof nâmında bir sefir gönderdi. Golokvastof, Pâdişâhın memleketlerinde Moskof ticâreti için yeni faydalar sağlamağa nail olduğundan ve Bâyezîd'e:

- «Büyük hükümdar, sefiri Misel Pleçeyefi neden dolayı itham etmekte olduğunuzu bilmiyor; ancak ma'lûmunuz olsun ki pek çok hükümdar metbuuma (efendime) sefir gönderirler ve bunlar lutûf ve hürmet görürler. Bu husus Pâdişâh'ın bizzat tecrübe ile emniyet kesb edebileceği bir şeydir.»¹²⁹ yolunda tebligat icra etmeğe me'mûr idi. Türkiye ve Rusya arasındaki bu yakınlaşma bir taraftan Rusya'nın ticâreti için yeni mahreçler bulmak ihtiyâcını hissetmesinden ve bir taraftan da Osmanlıların Lehistan'daki yeni akınlarıyla Rus hükümetinin, Pâdişâh'ın emîrgüzârı olan Kırım Hanları'yle devamlı münâsebette bulunmalarından neş'et etmişti.

O zaman bütün Rumeli ve Anadolu Osmanlı vilâyetleri baştanbaşa Leh esîrleriyle doluydu.¹³⁰ Bu milletin en güzel kız ve delikanlılarından seçilmiş olan birtakım esirler, Mısır Sultânı Kaytbay-zâde Nasır Mu-hammed'in - cûlusundan ve Şehzadenin Napoli'de vefatından az bir müddet sonrakendisine tezvîcini Bâb-ı Hümâyûn'dan talep etmiş olduğu, Cem'in kerîmesinin düğünü için hediye olmak üzere gönderildi.¹³¹ Şu suretle, Fâtih'in iki kız torunu Osmanlı Devleti'nin en kuvvetli iki komşusuna verilmiş

¹²⁹ Karasın, 6, s. 355, 1499 senesi. Bu müellifin Mahmed Shikzoda dediği Mehmed, Şehzâde'den başka birşey değildir. Karasın'ın yazısına göre şeyh-zâde anlaşılmak lâzım gelir; Şark isimleri imlâsının tahrifinden ihtinâb olunması lâzım ve bir harfinin değiştirilmesiyle mânâ bozulacağı bundan da anlaşılır. «Şehzade» yerine «Şeyhzâde» denilecek olursa tahrif pek az olduğu halde, «hükümdar oğlu» yerine «âbid oğlu» demek olur.

¹³⁰ Engel, Moldavya Târîhi, s. 151, Vrage Ddvornik'in ifâdesinden.

¹³¹ Alfî, Bâyezid Saltanatından 27. Fasıl.

idi: Şehzade Cem'in kızı Çerkeş Sultanı'na, Sultân Bâyezîd'in kızı Uzun Hasan'ın torunu ve İran tahtının veliahdı Ahmed Mîrzâ'ya. Devlet için pek mühim bir siyâseti mutazammın olan bu iki izdivaç, II. Mu-rad'ın Sırbistan Prensesi Mara ile izdivacını hatırlatır ki, II. Mehmed Bosna ve Sırbistan - hakkındaki iddialarını bunun üzerine bina etmişti.¹³² Gerçi Bâyezîd'in halefleri olan padişahlar, akrabalık kurdukları hükümdarların memleketlerindeki fetihlerine hukukî bir şekil vermek için, veyahut bahis konusu memleketlerde veraset hakkı iddiasında bulunmak için hiç bir vakit bu izdivaçları taleplerine vesile ittihaz etmemiş iseler de, bu izdivaçlar, Sultân Bâyezîd'in devlete hem-hudûd olan en büyük iki hükümet, yâni İran ile Mısır'da nüfuz te'mîn etmek emelinde bulunduğu aşikâr bir surette delâlel ediyordu. Türk haricî siyâseti Sultân Bâyezîd'in zamanında husûsî bir şekil kazanmağa başlamış, ve Osmanlı Pâdişâhları içinde Bâyezîd, Avrupa ve Asya'ya birçok sefirler göndermek suretiyle ilk defa olarak bu siyâsete büyük bir vüs'at kazandırmıştır.

Osmanlı diplomasisinin nasıl yürütüldüğünü takdir için hareket noktamızı emîn bir surette te'sîs etmek ve sonraları uğradığı muhtelif değişiklikleri anlamak üzere, onbeşinci asrın sonuna doğru Bâyezîd'i Avrupa hükümetleriyle, özellikle İtalya ile münâsebetlerde bulunduran sefirlerle sulh ahidnâmelerine bir nazar atfedelim:

Macaristan Kralı Vladislas, kendisiyle Devlet-i Aliyye arasında akdolan¹³³ otuz senelik mütârekenâmeye kardeşi Lehistan Kralı Jan Al-ber'i dâhil etmek için 1497'de İstanbul'a bir sefir göndermişti; ancak müzâkereler bir netîce vermeyip, bil'akis Osmanlılar'm Lehistan'da iki istilâsını ta'cîle sebep olmuştu. Yine o zamanlarda İtalya'nın altı hükümeti, yâni Papa, Floransa, Piza, Milân, Napoli, Venedik Pâdişâh'm dostluğunu veyahut yardımını kazanmak için birbiriyle rekabet ediyorlar ve tehalük gösteriyorlardı. Bâyezîd'in -Yesua'nin (Hz. İsa'nın) iki yanını delen demir mızrağını Roma'ya getirmiş ve Cem'in işesi için kırkbin duka vaad etmiş olan Mustafa nâmında bir elçiyyi Papa nezdine gönderdiğini ve Boçiyardi'nin müzâkerelerini ve tertîblerini ve Pâdişâh'm Rodos Üstâd-ı Âzamı'na, Fransa Kralı VIII. Şarl'a da sefir gönderdiğini, evvelce zikretmiş idik.

¹³² Bratoti'de SaWd-dm, s. 14.

¹³³ Prey, Şuûn (Kronlfc), 4; Katona, 11, 18, s. 309; Marini Sanoto, 1498 Senesi.

Yine işbu 1497 senesinde Bâyezîd İtalya'nın iki sefirini kabul etti ki, biri Papa Aleksandr¹³⁴ tarafından gönderilmiş ve Luici Sforza'nın¹³⁵ elçisi olan diğeri Venedik aleyhindeki menfaat çatışmasına Osmanlıları idhâle çalışmağa me'mûr idi. Beş sene önce (1494), Napoli Kralı Alfons Fransızlar aleyhinde Pâdişâh'dan yardım talep etmişti. Ferdinand'-ın vefatından sonra Napoli elçisi Tomazi Paleologos, Kral'ın halefi Fre-derik d'Aragon ile Devlet-i Osmâniyye arasında kat'î bir muahede akdetti (15 Temmuz 1498).¹³⁶

¹³⁴ «1497 da Constantinopli 5 et 5 settembre, vi era un oratore dei papa e uno del duce di Milako.» Marini Sanoto.

¹³⁵ Guvviciardini, 1, 1.

¹³⁶ Bu ahidnâme, âit olduğu zaman itibariyle bizce pek kıymetli görüldüğü ve pek az ma'rûf bulunduğu için Marini Senato'-dan aynen nakl ile beraber, müteakiben 1408 senesinde I. Bâ-yezîd'in oğlu Süleyman ile Kaloyanes Paleolog (Calojoannes Paleologue) arasında akd olunan bir muahedenin suretini yazacağız. Daha eski bir târihte olan bu son ahidnâme târihimizin birinci cildinin neşrinden sonra Avusturya İmparatorluk Hanedanı hazîne-i evrakında Libre dei patti kitabında bulunmuştur.

Osmanlı Pâdişâhı ile Kral Frederiko arasında 15 Temmuz 1498 târihiyle akd olunan ahidnâmenin suretidir:

«Sultan Baiesit cum Dei grande, Imperator Asie atque Europe, etc. Serenissimo Domino Don Federigo de Aragona Rex Sicilie, etc. Con la felice memoria dela Mta. del Sr. Re Don Ferando nostro padre Re di Appulia infra nui erra sag-ramento et bona pace, quale sagramento et bona pace con Vra. Ma la cõfirmamo; dove hessendo morto dicto Re Ferando non fo mai interrõta detta bona pace et da poi la mor-te di Sua Ma, ene successa la Ma, Nra. suo fiol quale per sua parte haver mandato per Ambasator suo a la Nra. Signoria M. Thomasso Paleologo Asani per renovare et confirmare la bona pace et amicitia, la quale havemmo acaeptata in lo modo et maniera infraseritta et havemmo renovato lo nostro sagramento et pace de ozi, ehe et li 15 de Julio in Panno de la nativita de Chto. 1498 e dello nostro Propheta Mohameth 903, durante dicta pace et bona amicitia durante la vita nostra e de la Ma. Nra, et damo avanti sia fatta pace et bona amicitia e ehe fra nui sia sagramento et ferma et bona pace et amicitia et in il modo ehe seguira. Promettemo et faremo commandere, ehe per tutto lo tempo de ditta bona pace et amicitia durera, tutti mercanti subditi et vassalli di V. M. possano et debono praticare et mercantiare salvi liberi et securi con le persone navili et cosse Thoro be qualunque natura se siano per mar o . terra et per tutti li porti marini, citade, insule, provincie et lochi de Nra, Gran. Sgia. et per tutti li stadi di Nra. juris-dizione per modo, ehe li vassali de Sua Ma. con gũ proprii persone et robe siano securi et liberi da omne danno impedi-mento et ofensione non altramente si quelli fossero in lo Do-minio de sua Ma. pagando porho li driti soliti et consueti per le mercantie et robe, ehe conducessero da uno paese in Paltro per terra o per mar, et simulmente promete et commandra lo prefatto Re Don Federigo fare lo simile in tutto lo suo regno per terra e per mar com e scripto in lo Capitolo predicto. Anche prometemo et faremo commandare ai Sanzachi et H Subassí et qual se voglia altro nostro Oficiale che debano in omne occurentia tractar bene et amicabilmente li vassali e mercanti et subditi de la Sua G. Maestà per fark" ministrare bona et expedita justitia regondo la occorentia lo bisogna, e lo simile promette Sua Ma. osservare in tutto lo auo regno. Et piũ prometemo, che per caso succedesse, che per mare et per terra li vassali et subditi nostri facessero nocumento reale o per-sonale ali vassali di Sua Ma. che per tale danno, violentia or-donria non se-intendi per alguno modo rota dicta bona ami-citia ma quella habia a stare ferma et stabile In il suo vivere, e che le mercantie navilii danari o qual si voglia altre cose che fossero tolte se debano integramente restituire ali patroni loro senza condizione e manchamento alcuno, et lo simile promete Sua Ma far fare abservar in tutto lo suo regno per mar et per terra secondo in lo Capitolo se contiene. Item simo contenti che durante dita pace e bona amicitia non se possanno in nisuno loco de lo Nro, stato tanto per mare, quanto per terra pigliare presoni, ni schiavi de vassali et homini de Sua Ma, tanto moscoli quanto femine, tanto nicoli, quanto grandi, et in caso, che per furto o per altra violentia et forza ne fosse pigliato alcnno in publico e in secreto ni in mare o in terra subito fareli liberare et ponerli in sua libertà, et se per aven-tura fosse stato venduto in publico o in secreto non de manno mascolo o femina farelo liberare et restituire et simelmente quando fossero state vendute le robe injustamente tolte in tempo di essa pace niente, et lo simile promette sua Ma. farlo osservare. Faremo commandare, che tutti nave, galie, barche, fuste, quale se volia altro leguo mariuo da li vassali subditi tanto in alto mare, quanto per li porti spiazie insule et marine delo nostro stato li farome poriarc amicabilmente insieme et per nullo modo fareli offender et fareli dar impazo ne in lo robe ne in persona, ma farli servare infra l'horo bona amicitia et secura

pratica, e che li patroni et navili delli nostri subditi si facessero lo cpntenuo commendato siano castigati de persona et de beni secondo la qualità della offension et delicto che commetessero, et lo simile promete Sua Ma. fare obser-vare a, li sui subditi et vassali per tutto il suo regno secondo contiene in lo sopraditto capitolo. Item prometemo et faremo comandare che quando per l'aventura alcune galie nave o qual se voglia altro legno marino delli vassali delo prefato Re Don Federigo per mala fortuna donassero in terra in lx sua jurisdizion de la Nra Grau, Sgia che in tale caso se intendano salve mercanzie, pecunie, persone et legni e che siano deli patroni et a quelli liberamente fare restituire et cussi ancor se intende si fossero de la prefata Ma. overo di suoi officiali factori et ministri, lo simil promette Sua Ma. fare osservare et commendare in tutto lo suo regno tanto per mare, quanto per terra. Item si per caso fusse, che alcuno merchadante o altro subdito o vassallo di Sua Ma. morisse in le terre et lochi dela Nostra Serenita commanderimo, che tutte le robe danari et altre cosse che restessero di dicti homini, farne far inventario per homo nostro, et tecte dicte robe in deposito fra in tanto che Sua Ma. scriverà. a chi volle se restituiscano a chi portera dicta lettera et fare che nulla persona li paga impazo, et lo simile promette Sua Ma. far osservare in tutto lo suo regno accascando talie cosx de li subditi et vassali nostri, et per questo prometemo a la Ma. prefata del Re Don Federigo, che la confirmatione della pace fatta infra Nostra Gran Signoria et Sua Ma, osservarla et non far lo contrario et contravenire, e promettendo et jurando sopra al Propheta Nostro Mohameth et Alcurano a Dio Omnipotente osservarli pienamente et integramente senza excepcion diminution et malignità alcun et per maior testification di pace et bona amicitia per far la nota ai subditi et schiavi nostri; la faremmo publicare, la presente pace per lo Domino e Stato nostro comandando sotto gravissime pene che sia inviolabiliter osservata, per lo simile promete la Ma. Nostra far osservare et fare banire in tutto lo suo regno et per maior fermeza di dicta pace et amicitia nuit prefato Gran Signor et lo preditto Re Federigo volemo et dicemo che li presenti Capitoli et tenore di quelH se debano sempre mai intendere bona fede e senza fraude, calunnia et sin conditione, che la Ma. di Re Federigo ne habia da mandar lo corpe de Gem Sultan uostro fratello, la qual conditione lo Vostro Ambascadore non ha voluto acceptare et per la Sra. Nostra li e stata comandato, che debia portar questa pace alla Serta, vostra certificandola, che havuto che huveremo dicto corpo, ogni di per experientia vedera che con effecto crescere di bene in meglio la nostra bon amicitia che non mancharimo mai in le occorentie de la Ma. Vostra. Data in Constantinopoli adi 15 Julio 1498 et de Nostro Profeta 903.» (Marini Sanoto, c. 2, 13 Temmuz yerine sehven 18 yazmıştır.) 1408 senesine doğru Süleyman ile Venedik arasında akd olunan ahidnâme. (İkinci cilde bakınız) in nomine di Dio verasio. Mi che sum Musulman Zalabi no del gran Soldan Bajezit imperadores. Da puo, che lo gran imperator Caloiam Imperador de Griesi mio pare Paleologo Imperador e lo Impero di Costantinopoli fo contenti quelli e mi cum lo comandamento del nostro Sgr. Dio et etziandio cum li grandi Comuni in sembre Rodo cum lo so hospital, Venetia, Zenova cum l'isola di Sio e lo Duca di Nixia cum tutte le terre et isole che cum alli suoi luoghi e nel cose del mar da basso del mar mazor et infra terra del Imperador cum tutti i luoghi che lo habbia e de la liga che se in compagnia havemmo zurato et havemmo fatta verasia paxe cum bona voluntade et dicta adesso cum la voluntade de Miser. Domino Dio lo zuro per quello che ha fatto lo cielo e la terra per mio Macometto Mustafa, e per le mie sette Musafi et per lo mio alto grande Profeta che nui credemo e per anima de mio avo, e per la testa del mio pare Soldan, per Fanima mia cum tutti questi ho fatto paxe cum li miei baroni e cum tutti li miei sudditi et homini ho fatto questa paxe che Dio nie dara s'il vegnesse altri Signori mie suzeti cum mio pace lo Imperador et cum lo Imperio de Griesi e cum la compagnia delli communi, îi castelli e terre del Imperador e delle convicine e cum li luoghi et isole e casali che cum â lo mar da basso e â lo mar mazor et infra terra havemmo fatto la paxe fine che saremmo vivi e li fioli di viyi filoli, e che li nostri fioii sia cum lor in bona paxe. A mio pare Imperador de Griesi et â lo Impero di Costantinopoli. lo ho dado Salonichi cum la Calamarea cum tutte le pertinenzie, come havemmo parlato e dato Golicho fino la Paravasdaro e fua alla marina france e libero, et ho dado Salonichi cum lo su çoi e quello che li dava a mio Pare. lo ilo dono et ho li dado dalò Panido fino in Meseftubre, e la Paletoria insembre e le sue castelle e şaline et con tutte le lor pertinenzie lo le ho dade senza alcuni tributi a mio pare lo . Imperador et a lo Impero di Griesi, et in quelle contrade tutti queglii Turchi che habbia possession io li die cazar via de la et in questi luoghi tutti si Griesi come Turchi ch'habbia com-prado alguna cosa per la sua moneda che li sia soi. Et ho dado Constantinopoli cum tutto suo confine franche senza algim tribUto, de la Parapolia fine al Panido et in questi luoghi chedi Ze novesi che sia in mi, et in le mie prison, över in mie baroni, si li se tmo va e li se debba lassar et önde li tmo va al-gun Zenovese prison, che io il debbo lassar. Item si alguno sclavo scampasse dei Zenovesi e fosse ben Musulman, che io lo debbia dar, cum questo, che da puo che fo la rota del Tam-berian, tutti quelli mie che se trovasse in le lor man, che eli sia lasadi. Item delle prison di Syo che li debbia dar 25 Ama-loti. Item li castelli che ha Zenovesi in lor mar majör, che eli non sia tagnudi di parghar tributo. Item quelli 500 ducati, che dava quelli de Syo al Signor de alto luogo, che li non debbia paghar niente. Item de io confinue de Venciani si İo fosse preso tenue ni castelli casalli ni alguna cosa de İo suo confine che İo le debbia

Venedik bu sırada birçok düşmanlar tarafından tehdîd edildiğinden Zanta adasının vergisini vermek ve Osmanlı Devleti ile her türlü ihtilâflarını düzeltmek ve mütârekeyi yenilemek üzere Andrea Zankani'yi İstanbul'a gönderdi. Zankani'nin varışından evvel müzâkereler, Andrea Gariti tarafından idare edilmekte idi. Ga-riti yalnız tacir gibi hareket etmeyerek, elçilik liyâkatini ve yirmibeş sene sonra «Doc» sıfatıyla Venedik Cumhûriyeti'nin idaresinde gösterdiği siyâsî mahareti göstermekteydi.¹³⁷ Hadım Alî Paşa, bir sene önce iki-bin Türk ile Kataro'dan hareket ederek (1498) Zara havalisini talan et-miş ve Laybah surlarına kadar uzanan bir akın ile birçok esîr getirmiş¹³⁸ olduğundan, Bâyezîd, Venedik elçisinin maksadından şüphelenmekle beraber, hakîki düşüncesini keşfettirmek istemediğinden, Işkodra san-cak-beği Fîrûz'u bundan dolayı şikâyet etmekte olan Gariti'ye i'tizâr bildirmeğe me'mûr etti. Kendisinden önce vâsıl olan Macar sefirinin daha evvel kabul olunması lâzım geleceği bahanesiyle Zankani huzûr-ı şahaneye müsûlünün (yani: pâdişâhın huzurunda, saygıyla ayakta durmak üzere kabul edilme merasiminin) her gün bir başka güne te'hîr edilmekte olduğunu gördü; nihayet kabul zamanı geldi. Zankam, İstanbul'a vardığında -hâlen (Hammer zamanında) yabancı sefirler hakkında mu*tâd olduğu veçhile- tercüman vâsıtasıyla ihtirama mazhar olmuş ise de, kabul salonuna çavuş-başı, sonraki tâbirle saray müşirliği vazifesini ifâ eden me*mûr tarafından getirilmeyip «zabıta me'mûru» demek olan subayı tarafından rehberlik edilmek suretiyle farklı bir muamele gösterildi; bundan mâada, i'timâdnâmelerini takdîm ettiği zaman zât-ı şâhâne doğrudan doğruya sefire hitâb etmeye tenezzül göstermeyerek -Hersek Dukası Ole-rik'in kardeşi olup eskiden Hristiyan dîninde ve Venedik vatandaşlığı pa-

render e darli Silines. Item per cohtra l'isola di Nigroponte su la terra ferma li don infra terra niia cinpue e si in questi fosse saluie ni scalla chel sia mio e s'ie fosse toltio in tutto gran del mio paise senza paghar il mio commercio che quelli suo che lo trazesse sia castigadi. Item che l'Marchese della Bondeniza non sia tegnndo altro salvo guello che lo iera tegnudo per avanti a mio pare. Item che se nessun sclavo ni servo vegnisse à scampar ali lor luoghi che eli me li debbia dar e per simil si algun lor schiavo ni servo scampasse ali mie luoghi che sia tegnudo doverlili dar. Item che quelle che dava Nicsin et altro Inogho, et la Pa-latia zoe ducati ducento che oli non debbia dar niente. Item deli Amaloti di Venetiani li daro cinquauto Amaloti qualche che eli vorà cum questo patto, che eli me renda tutti li Turchi che eli hav ra. Item de io trabuto de Foia Nuova also ducati cin-quecento. Item si alguna casion intravegnisse o de sagnue o de parole o perche altro muodo se fosse che la paxe non se rompa, ma remagna ferma, e che quelle division che fosse se debbia accordar amicabelmente entro mezane persone. Item la Salona cum quel confin, che mauzava la centessa le ho dade alo hospital de Ruode franehe e libre.

¹³⁷ Marini Senoto, Lujlye, 1, 8, 91.

¹³⁸ Maj-ini Sanoto, Paolo Oivvio, Valvasur, Mejîzer.

yesinde bulunan ve şimdi Müslüman ve Pâdişâh'm dâmâdı olan- vezîr-i âzam Hersek Ahmed Paşa-ya hitaben îrâd-i kelâm eyliyordu. Bu zamâ-nm diğer vezirleri yetmişbeş yaşında ihtiyar îbrâhîm Paşa ile yine Bâ-yezîd'in dâmâdı olan, Hırvat generali Derengzeni'nin galibi Yâkûb Paşa ve yirmibeş sene önce Tagliamento nehri sahillerine saldığı dehşeti işbu 1499 senesinde yenileyecek olan İskender Paşa idiler.

Venedik hükümeti, Gelibolu tersânesindeki falâliyet ve kumandası Kemâl Reîs'e verilmek üzere bir donanma techîz edilmekte olduğuna vâkıf olduğu cihetle, Zankani hakkında hafife alıcı muamele tabiatıyla Cumhûr'a emniyet-bahş olmuyordu. Sefirin kabulünden onbeşgün önce yirmi büyük gemi ve altmış yedi kadirgayı ihtiva eden ve cem'an yüzaltmış yelkenden mürekkeb olan Osmanlı donanması¹³⁹ Mora sahillerinden Mo-don ve İnebahti (Aynabahti) taraflarına yirmisekizbin Rumeli ve onse-kizbin Anadolu askeriyle sekizbin sipahi ve hemen bir o kadar yeniçeriden tertîb edilmiş altmışüçbin kişilik bir¹⁴⁰ bir ordu götürmek üzere yelken açmıştı.¹⁴¹

Bu zamanda devletin safî gelirleri¹⁴² takriben ikibuçuk milyon du-ka'yı buluyordu;¹⁴³ Sultân Bâyezîd'in yedi şehzadesinden herbiri bir eyâlet hükümetinde olduğu gibi, yedi kerîmesi de birer kudretli vezirle evlendirilmiş olduğundan, Osmanlı hanedanının şevketi en yüksek mertebesinde idi.¹⁴⁴ Bu saadet ve kudret Osmanlı Devleti ile sulhun muhafazasına Venedik'i bir kat daha teşvik ediyordu. Bununla beraber ânî bir hücum karşı kendini koruyabilmek için kuvvetli bir donanma techîz etti. Şu tedârikleri nazar-i dikkatte bulundurmakta olan Pâdişâh, Venedik sefiri Zankani vâsıtasıyla -fakat Türkçe değil, Lâtince- bir ahid-nâme akdetti. Ahidnâmenin Lâtince olması Bâyezîd'in fikrince menfaatlerine uygun gördüğü zaman bozulması için bahane olabilirdi.¹⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin böyle mer*î usûllere aykırı bir ahidnâme akdi ve müteakiben nakz etmesinde Milân, Floransa, Napoli sefirlerinin -Papa ve imparator Maksimilyen'in muvafakatlariyle- pekçok telkinleri vuku bulmuştur. Bundan

¹³⁹ Marind Sanata, Adriem Gør*ti'nin raporu.

¹⁴⁰ Marini Sanoto'nun Kroniğinde, 1496, İstanbul'da Oumhur'un kâtibi Sa-kündino'nun lâiyhası.

¹⁴¹ Kezalrk.

¹⁴² Yâni vezinlere ve eyâlet valilerine mahsus aidattan başka. (Mütercim).

¹⁴³ Marini Sanoto'nun Şuûn (Kronik)u.

¹⁴⁴ Kezallk.

¹⁴⁵ Marind Sanofco; Lojiye, Venedik Tarihi, c. 8, s. 91. 15 Mart 1499 târihiyle akdedilen bir ahidnâme Venedik Hazîne-t Evrâkı'nda mahfuzdiur.

da maksadlan kendileri Venedik aleyhine taarruza başlayacakları zaman Venedik'in, Osmanlı Devleti'nin sahte gösterilerine al-danıp da Türklerin hücumuna müdafaasız bir halde ma'rûz kalması idi. Sultân Bâyezîd, Ludvik Sforza'nın elçileri tarafından tahrik edilerek 1 Haziran 1499 (21 Şevval 904) târihinde İstanbul'dan Edirne'ye gidip, oradan Rumeli beğlerbeği Mustafa Paşa'yı înebahtı'nın ele geçirilmesi için gönderdi. Kapdân Dâvud Paşa kumandasında bulunan donanma dahî o tarafa teveccüh eyledi.¹⁴⁶ Muhalis rüzgârlar Dâvud Paşa'yı üç ay mütemâdiyen, güney tarafından Modon'u muhafaza etmekte olan Sapienza adası altında durmağa icbar etti. Bu aralık kara ordusu înebahtı yakınında Çatalca vadisine kadar ilerlemişti. Mora sancak-beyi Halîl¹⁴⁷ Dâ-vud Paşa'mn zarurî olarak durmağa icbar edilmesi üzerine sabık vezîr-i âzam Hersek Ahmed Paşa birkaç bin yeniçeri ile koşarak Osmanlı donanmasının -yüzaltmış gemiden mürekkeb olan ve înebahtı Körfezi girişini Türkler'e karşı kapatmak arzusunda bulunan-Venedik donanmasına tesadûf ettiği sırada Halomiça¹⁴⁸ limanına vâsıl oldu. Venedik Amirali Antonyo Grimani, kendi kuvveti Osmanlılar'ın kuvvetinden pek aşağı olduğu halde, muharebeye hazırlanmakta iken, Korfu'dan iyi tec-hîz olunmuş onbeş gemi getirmekte olan Loredano iltihak etti. Venediklilerin en mahir amiral olmak üzere göturdükleri Loredano'nun gelmesi, Grimani'nin rekabetini tahrik etti; bununla beraber gemiler muharebe nizâmı üzerine dizildi. İki donanma birkaç gün birbirinin karşısında manevra yaptılar. Alban Armenyo öncülere, Loredano ve Grimani kendi emirleri altındaki gemilere kumanda ediyorlardı. Venedik amirallerinden daha az mahir olmayan üç denizci de Osmanlı donanmasının kumandasını aralarında taksîm ettiler; ancak bu donanmanın tâlimsiz ve henüz sapandan ayrılmış taifesi mücâdele zamanının gelip çatıldığını dehşetle görüyorlardı. Bununla beraber Kapdân Dâvud Paşa ve onun emri altında bulunan ve donanmanın en büyük gemileri olmak üzere ikibinbeşer yüz tonoluk iki sefineye binmiş olan Kemâl Reis ve Burak Reîs¹⁴⁹ Porto-Longo limanından

¹⁴⁶ Marini Sanoto'nun Kronik'i'nde Venedikliler'in akdini bozmasından şikâyetini mutazammın olarak Sultân Bayezîd'in Fransa Kralı'na iki mektubu vardır ki, biri İstanbul'dan Şubat. târihiyle, ve diğeri Fapaslı'dan 14 Nisan 1500 târihiyle tSrmienmistlr.

¹⁴⁷ Marini Sanoto'nun Kronik'i biri Halîl tarafından ve diğeri 1499 Haziranı târihiyle Korint Sancakbeyi. Mehmed canibinden Napoli Di Malvaziya'nın Venedik Valisine yazılmış iki mektup zikreder.

¹⁴⁸ Kâtib Çelebi'nin «Esfâr-i Bahriyye»sinde «Halûmîc» denilmiştir. Sa'dû'd-din'de müstensû hatâsiyle «Olumlş» diye yazılmıştır. (İstanbul matbuun-da «Alûhuş», c. 2, s- 92).

¹⁴⁹ O zaman Türkçe'de büyük gemilere «körke» denilirdi, nakliye gemilerine (parendarie) ma'ûna; en hafif

çıkarak harb safı üzere dizildiler.¹⁵⁰

İki donanma -o zamandan beri Burak Eeîs nâmım alan- Sapienza adası yakınlarında karşılaştılar.¹⁵¹ Öncü kumandanı Alban Armenyo, Burak Reîs'in büyük gemisi ötekilerden ayrılıp Hiarenta yukarılarına doğru geldiğini görerek ve bunu evvelâ Kemâl Reîs'in gemisi zannederek,¹⁵² ona yanaşmak üzere Venedik donanması arasından çıktı. Loredano dahî ona imdada giderek iki kapdân -hemen hemen ikisi aynı zamanda- çengelli borda kancalarını Türk gemisinin üzerine attılar ve ellerinde kılıç geminin güvertesine atıldılar. Geminin zaptolunacağı sırada Burak Reîs ümitsizlik gösterdi ve başka birşeye bakmayarak -kendi gemisinin ortalarında bulunduğu- iki düşman gemisine ateş verdi. Yangın derhâl teçhizata sirayet ederek, müteakiben üç gemiden gayet büyük bir alev hortumundan başka birşey görünmez oldu. İki donanmanın en meşhur kapdânları olan Armenyo ile Loredano; Kara Hasan ile Burak tâîfeleriyle beraber gemilerini yutan ateş içinde mahvoldular (28 Temmuz 1499). Rekabet saikasına kapılıp da Loredano'nun imdadına gelmemiş olan Grimani İnebahtı KÖrfezi'nin medhalini Osmanlı donanmasına serbest bırakarak Korfu'ya avdet etti.¹⁵³

İnebahtı, mahrûtfî bir yokuşun üzerindedir. Birbiri üzerine konulmuş üç kaleyi¹⁵⁴ ihtiva eder: Bunların birincisi Peritorio, ikincisi Oremazio, üçüncüsü Neo-Kastren ismiyle yâd olunur.¹⁵⁵ En son zamanlarında istihkâmlar ihmâl edilmiş olduğundan, taş duvarlar her taraftan yıkılıyordu. Grimani, yirmiiki Fransız ve iki Rodos gemisinin ilti-hakiyle kuvvetini artırmış olduğu halde, Korfu'dan avdetinde Osmanlı donanmasına yeniden tesadüf ettiyse de birkaç yaylım ateşle iktifa etti. Venedik

gemilere «barca»; büyük kadırgalara (galeaza) «kalyon»; âdî kadırgalara (gripi) * «çekdirdi» (çekdiri); ince yelkenlilere (fuste) «kırlangıç» afl-ları verilirdi. Büyük kadırgalarda 10'dan 20 sıraya kadar kü-rekçi bulunurdu.

¹⁵⁰ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 507 ve 508. Solafç-zâde, İdrîs; Hacı Kalfa, Târih-i Esfârı BahUyye (Tuhfetü'l-Kibar fi Esfâr-i'l-Bthâr) s. 8-9.

¹⁵¹ Hacı Kalfa, Tanlh-i Esfâr-i Bahryye, 9. Âşıkpaşa-zâde, s. 456, Bahriyye.

¹⁵² Spandojino, s. 75 ve Marini Sanpto.

¹⁵³ Lojiye, 8, s. 114-115. (Venedikliler'in Kemâl Reîs'e Ötedenfoeri kinleri olduğu için -Yenişehir hâkimi Kemâl Beğ, Burak Reîs'in gemisinde olduğundan, dolayın- onu Kemâl Reîs'in gemisi sanarak, her biri bin kişiyi hâmil iki gemiyle, herfbirinde beşyüz kişi olan- diğer iki gemi Osmanlı gemisini ortaya aldılar. Beşer yüz kişilik, iki gemi çatışmanın başlangıcında yakıldı. Berikiler bizim gemiye çengel attıklarından, muharebe uza-yınca Burak Reîs düşman gemilerine nefit ve ateş attı; fakat Osmanlı gemisi de kurtarılmayıp berâiber yandı. Yenişehir Hâkimi Kemâl Beğ, Burak, Kara Hasan, beşyüz dilâver şehid oldu. Düşmana yardıma gelen bir kalyon zaptedildi. Donanma İnebahtı limanına girerken de cenk edildi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 94. Mütercim)

¹⁵⁴ Koronelli (Coronelli), Mora Krallığı Târihi Haturat ve Coğrafyası. Amster-dam, 1686.

¹⁵⁵ Marini Sanoto'da, D. Ğuan Moskos (D. Ğuan Moschos) raporu.

amiralinin bu derecede faaliyetsizliği ve tereddüdü üzerine Fransız donanması Grimanı'yi yalnız başına bırakmağa karar verdi. Osmanlı donanması înebahtı önüne demir attı. Grimanı'nin cesareti kırıldığından şehre yardım edemedi. Venedik donanmasının ayrılmasından sonra kumandan Zuanı Mori her taraftan terkedilmiş olduğunu görerek, kendisini kaleyi teslim mecbur gördü¹⁵⁶ (26 Ağustos 1499).

Türkler'in înebahtı (Aynabahtı) dedikleri Lepanto (Neopaktos), Ko-rint Körfezi'nin medhali olan boğaza yakınlığından dolayı, körfezin en mühim limanıdır.¹⁵⁷ Bu şehir eskiden Lokrililer'e âit olduğu halde, Atinalılar onlardan alarak Spartlar tarafından mağlûb edilen Mesinali-lar*'ın bakiyyesini buraya nakl ettiler. Daha sonra Makedonyalı Filip Eto-lular'a, Romalılar da ilk mutasarrıfları olan Lokrililer'e iade ettiler. II. Bâyezîd Venedikliler'in Hellad mıntıkasının en mühim ticâret limanına sahip olunca - eskiden Rion ve Antirion adı verilen- Mora ve Rumeli tepeleri üzerine iki istihkâm inşâsı suretiyle, boğazın tutulmasını emretti. Anadolu Beğlerbeği Sinan Paşa, bu inşâatın idaresine memur oldu ve Preveze Hâkimi Mustafa Paşa'ya dahî -gelecek sene Modon ve Koron fethinde kullanılmak üzere- Venedik gemileri modelinde kırk sefine¹⁵⁸ inşâsı vazifesi tevdi edildi. Ondan sonra padişah, înebahtı muhasarasında hazır bulunmak üzere karargâh ittihaz etmiş olduğu Korint Körfezi'nden hareketle Yenişehir, Manastır, Köprülü, Üsküb tarikiyle İstanbul'a döndü.¹⁵⁹ Osmanlı donanması Korint Körfezi yakınındaki Umur Beğ limanında kışı geçirdi. Sultân Bâyezîd'in, ikinci payitahtına geldiği gün Çandarlı ailesinden Halîl Paşa-zâde İbrahim Paşa irtihâl etti;¹⁶⁰ bu mühim me'mûriyette babasına, büyük babasına, ecdâdından ikisine halef olmuştu ki, onlar vezîr-i âzamlık hizmetini müteselsilen tevarüs etmiş idiler. İstanbul'da bina olunan bir cami ve bir

¹⁵⁶ Sa'dü'd-din'e nazaran, 3, varak: 507, Lepanto kumandanı ilk ihtarı mü-teâkib Mustafa Paşa'ya bildirmişti ki, hiçbir Osmanlı donanması hisarlar önünde görünmediği müddetçe şehri müdâfaaya me'mûrdur. Marini Sanoto.

¹⁵⁷ Hacı KaJfa'nui Rûmrit'tsi, s. 125. Manner'In Coğrafya'sı, s. 120.

¹⁵⁸ İdrîs, varak: 171. Marini Sanoto yalnız yirmi gemiden bahseder: «Fabri-care, gaile 20 grosse a la forma di quelli dei Veneziani».

¹⁵⁹ İnebahtı muhâfızları Mustafa Paga'dan âmân dileyerek 905 Muharreminde kal'a teslim olundu. Körfeze düşen gemisi girmemek, için iki tarafında rûberü iki kal'a binası Mustafa ve Sinan Pasalar'a tefviz olunup Ahmed Paşa gemiden çıkarak huzûr-i şahaneye kabul kılındı. Mevkeb-İ hümayûn Yenişehir Çay-Hisar, Sarı-Gol, Manastır, Köprülü, tarikiyle Üs-küb'e gelerek ondört gün orada tutulduktan sonra Edirne'ye vürüd itdi ve kış orada çıkarıldı. Sa'dü'd-dîn, c. 1, 95. Mütacim,

¹⁶⁰ İnebahtı, yazın peik sıcak olduğundan, Sultân Bâyezîd yaylakta ikamet ediyordu. Sa'dü'd-dîn'in ifâdesine göre, tbrâhîm Paşa, yaylağa otağ kurulduğu gün vefat etmiştir, Edirne'de değil. TâcH't-Terârih, c. 2, s. 95-96. Mütcerim.

medrese îbrâhîm Paşa'yı yâd ettirir.¹⁶¹ Son Rodos muhasarasını gerçekleştirmiş olan Mesih Paşa, İbrahim Paşa'ya halef oldu.

Bâyezîd İnebahtı'ya gitmek üzere Edirne'den ayrılmazdan önce Bosna Vâlisî İskender Paşa, Zârâ seferinde alman ganimetlerden hükümdarlık hissesini hâk-i pâ-yi şahaneye takdim etmeğe gelmişti. İskender'in, bu sefer ile Venedikliler'e taarruza başlaması¹⁶² Dalmaçya'da fetihlerde bulunmaktan ziyâde, düşmanın kuvvetini parçalamak ve İnebahtı muhâsarası esnasında Bosna'yı Venedikliler'in her türlü hücumlarından korumak maksadına dayanıyordu. Sonbahara doğru, yâni İnebahtı'nın ele geçirilmesini müteakiben, İskender, İzonzo ve Drava kenarlarına kadar Friul ve Karintiya mıntıkalarına ikinci defa olmak üzere istilâda bulundu ve birincisinde göstermiş olduğu müthiş manzaraları bir kere daha gösterdi. Üç kola ayrılan onbin süvârî ile beşbin piyade Eylül nihayetine doğru Gardiska ve Udina sahrasında ordugâh kurarak Friul ve Karintiya arasında her türlü muvasalayı kestiler. İkibin süvârî yol güzergâhlarında bulunan herşeyi tahrib ederek, Tagliamento'yu¹⁶³ geçdiler; bir fırkası Trevize yolundan ve Porto-Bufalo'dan Viçenza karşısına kadar geldiler; Venedik Cumhuriyeti bunların karşısına, beşyüzü süvârî olmak üzere üçbin güzide asker¹⁶⁴ gönderdi. Bu fırka Sasile'de üç bin piyâ-delik bir yardım kuvveti olarak Gradiska üzerine yürüdü. İstradiot denilen hafif süvarilerden yüzelli kişi bu şehirden dışarı çıkarak bir hücum yaptı ve beşyüz Türk'ten mürekkep bir fırkayı yenerek az bulunur yüz kesik başla dönmüş idiler.¹⁶⁵ 8 Teşrîn-i evvel 1499'da Osmanlı askeri Kerç'den hareketle İzonzo'dan geçdiler ve yüzotuz şehir, kasaba ve karyeyi yangın yerine çevirerek bu seferden sekiz bin esîr alıp götürdüler. Bu vahşeti asla mukavemet kaydında bulunmaksızın temâşâ etmiş olan Venedik generali Andrea Zankanı, daha sonra haklı olarak cezalandırılmıştır.¹⁶⁶ Bir diğer Osmanlı fırkası yine bu aralık Karniyol ve Karintiya¹⁶⁷ mıntıklarını talan ederek, genç erkek ve kızlardan müretteb büyük bir

¹⁶¹ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 510.

¹⁶² Sa'dü'd-dîn, 504; Martni Sanoto, 1499 senesi.

¹⁶³ Sa'dü'd-dîn'de Aksu.

¹⁶⁴ «Fu nominato il conte di Vicenza con 3000 cernidi, fra i qualli 500 Cavalli erano zonti a Sacil, e era adunato 600 nomini verso Gradisca.»

¹⁶⁵ Marini S an at o.

¹⁶⁶ Marini Sanoto.

¹⁶⁷ Mejizer, s. 68. 1499 senesi yerine 1498 der. tstvanfi dahî 1499 yerine 1500 yazar. Valvasur.

ganimetle Kastel-Nuovo üzerinden döndüler.¹⁶⁸ Türkler Dalmaçya'da Taranta'ya kadar bütün Makarska ve Frimori bölgelerini is-tîlâ etmiş iseler de Almisa üzerine vuku bulan bir teşebbüslerinde muvaffak olamamış idiler.¹⁶⁹ Avusturya'da, Macaristan'da, Transilvanya'-da, Lehistan'da otuz sene zarfında yirmi defa tekerrür eden büyük akınların en sonuncusu budur. Ondan sonra bu akınlar Viyana'mn ilk muhasarasına kadar kesilmiştir.¹⁷⁰ İzonzo ve Tagliamento arasındaki mıntıkaları üç defa harâb etmiş olan iskender Paşa, ertesi sene askerini Bosna'ya sevk ederek Yayca (Yaiça)'yı muhasara etti. Lâkin Jan Korvinus tarafından ric'ate mecbur bırakılarak, az bir müddet sonra da hükûmetine komşu bulunan Hristiyan ahâlîsinin memnuniyetine mûcib olarak bir «maraz-ı kamîl»¹⁷¹ den vefat

¹⁶⁸ «Passavano per Castel-Nuovo loco nuovo con, la preda lajga di bambini di 4 anni» Marini Sanoto'nun

¹⁶⁹ Engel, Dalmaya Târihi, s. 652.

¹⁷⁰ Bu akınların cümlesi târihlerine ^jöre ve lâzım gelen yerlerde zikr olunmuş ise de, okuyucular için tam mânâsıyla bir kolaylık olmak üzere umûmî bir tablo vereceğiz:

I- 1469, Türkler üçüncü defa İstirya (Styrie)'ya girerek Petu (Pettau)'ya kadar ilerlemişlerdir, tik iki akın 1396 ve 1418 tarihlerinde vuku bulmuştur.

II- 1470, seksen yaşında bir paşa kumandasıyla birinci defa Karniyol (Carniole) (yâni beşinci asrın son yarısında birinci defa; çünkü 1408'de dahî bir takım Türkler Metling (Moettlig)'e kadar girmişlerdir.)

III- 1471, îshâkî Paşa Bosna'da ve Hırvatistan'da (Cro-atie).

IV- 1472, 7 Haziran, ikinci defa Karniyol'a. Türkler Lay-bah (Laibach) hisarlarına kadar geldiler.

V- 1473, üçüncü defa Karniyol'a ve dördüncü defa ts-tirya'ya. (Birincisi 1396, ikincisi 1418, üçüncüsü 1469 senelerinde).

VI- 1474, 6 Şubat, Macaristan'a; Grosswardein*'in yağması.

VII- 1475, beşinci defa İstirya'ya, ikinci defa Karintiya (Carinthie) ya; Rann yakınında İstiryalılar'ın bozgunluğu.

VIII- 1476, Bosna'ya ve dördüncü defa Karniyol'a.

IX- 1477, İskender Paşa'nın İzonzo (Isonzo) ve Taglia-mento'yı geçmesi.

X- 1478, İskender Paşa'nın ikinci defa İzonzo'yu geçmesi ve Türkler'in üçüncü defa Karintiya'yı istilâsı.

XI- 1479, Mihâl-oğlu ve Malkoç Transilvanya'yı dolaşıyorlar; 13 Teşrîn-i evvel'de Brotfeld muharebesi.

XII- 1480, 29 Temmuz'da, Ağustos 25, beşinci defa Karniyol'a ve altıncı defa İstirya'ya, dördüncü defa Karintiya'ya.

XIII- 1483, Hırvatistan'a, Zirini, Sulni, Ban Wulk tarafından ric'at ettirilmeleri.

XIV- 1484, Altıncı defa Karniyola ve beşinci defa Karintiya'ya Hic'atlerinde Ban Wulk (Wulkovicz) ve Kont Fran-gipani taraflarından mağlûp edilmişlerdir.

XV- 1490, Türkler yedinci defa Karniyol'a girip Birn-baum ormanından ric'at ettirilmişlerdir.

XVI- 1492, sekizinci defa Karniyol'a, altıncı defa. Karintiya'ya, yedinci defa İstirya'ya; Hadım Ali Paşa Kızılkule Boğazında mağlûp, Mihâl-oğlu Ali Paşa da maktul* olmuştur.

XVII- 1493, Hırvatistan'a, Drengzeni bozgunluğu.

XVIII- 1494, sekizinci defa İstirya'ya, Maximüien tarafından çıkarılmışlardır.

XIX- 1497, Dalmaçya'ya ve Friul (Frioul)'a.

XX- 1498, Balı Beğ Bolonya ve Dalmaçya'ya.

XXI- 1499, İskender Paşa üçüncü defa İzonzo'yu geçiyor, Türkler dokuzuncu defa Karniyol'a giriyor.

Şu cedvelde Türkler'in bu otuz sene zarfındaki başlıca istilâlarından bahs olunmuştur ki, İstirya ve Karintiya'daki altışar ve Karniyol'da dokuz defa tekrarlanmıştır. Bunlar Val-vasor ve Mejzer taraflarından bilhassa zikr olunmuştur. Lâkin müteakiben küçük asker fırkaları tarafından icra olunan akınlar daha ziyâdedir. Valvasor 1460'dan 1518 senesine kadar Karniyol'da bu küçük akınları yirmiyediye kadar saymıştır.

¹⁷¹ «maladie pediculaire», derinin altında birtakım hayvancıkların zuhurunu mûcib olan hastalık;. Ş. Sami (Mütercim).

etti.¹⁷²

Venedik'in 1498 senesinde İnebahtı'nın teslîmiyle uğradığı büyük zararın bir dereceye kadar karşılığı olmak üzere Kefalonya adası Osmanlıların elinden zaptolunmuştur. Onüçüncü yüzyıl başlarında Bizans İmparatorları'nın Venedik'e terketmiş oldukları Kefalonya, II. Mehmed'in saltanatın sona ermesinden bir sene evvel Gedik Ahmed Paşa tarafından zaptedilmiş ve Bâyezîd'in cülusunda Osmanlı Devleti ile Venedik arasında akdolunan muâhedenâme adanın Osmanlılar tarafından temellükünü tasdik etmiştir.¹⁷³ Gedik Ahmed Paşa'nın Kefalonya, Zanta, Santamav-ra adalarını elinden almış olduğu vatandaş rütbesini hâiz Lionardo'nun kardeşi Antonya Kefalonya'yı silâh kuvvetiyle geri aldı; lâkin Venedik Cumhuriyeti muahedelerin şartlarına harfiyyen riâyetle Antonyo aleyhine dört kadırğa gönderdi. Vuku bulan müsademedede Antonyo maktul olarak ada Osmanlılar'a iade olundu. O zamandan beri Kefalonya Osmanlı Devleti'nin elinde kalmıştı. Fakat İnebahtı'nın zabtı senesi, yâhud ertesi sene Piazni ve Gonzaloe Vebian kumandasında iki Venedik ve İspanyol donanması Kefalonya çnünde görünerek, az bir müddet devam eden muhasarayı takiben idare merkezini hücumla zaptettiier.¹⁷⁴ Pizani'nin bu parlak savaş hâtırasını te'bîd için kalenin büyük kapısının üzerine mermer bir kitabe konuldu.¹⁷⁵

1499-1500 kışı esnasında Preveze Beği Mustafa, Bâyezîd'in inşâsını emretmiş olduğu kırk gemiyi yaptırmıştı. Bunlardan yirmisi tersaneden çıkmak üzere hazır bulunduğu halde, karanlık bir gecede Venedikliler ta-

¹⁷² Engel, a[^].e., 435.

Valvasur, Mejizer," Istoanfi. Paolo Civvio dahî İskender Paşa'nın İzonzo sahillerine vusulünde hasta olduğunu şöyle zikreder: «Esso venne mezzo ammalato». Bu müverrih Akıncıların miktarını onbin gösterir; Spandojino ise onları yirmibin'e ve alıp götürdükleri esirleri de altı bin yerine kezâlik yirmi-bin'e kadar çıkarır. Sa'dü'd-dîn ve ondan naklen Solak-zâde, ve Nuhbetü't-Tevârih yalnız beşyüz akıncı yazar. Bunların hakikî miktarı onbin idi. İdrîs bu hususta ancak bir iki söz söyler, İdrîs daha ziyâde tafsilâta girişerek İzonzo'yu «Doliza» (s. 260) diye adlandırır: Sa'dü'd-dîn «Doline» şeklinde yazar.

¹⁷³ Spandojino, s. 63.

¹⁷⁴ Koronelli, s. 125. Verdizeti ve Andrea Morisini'den naklen.

¹⁷⁵ «in un sasso sulla porta maestra di Ceffalonia». Marini Sano-to'nun Kronik'inde bu kitabe şu surettedir: «Quod Cephaloniam insulam ab Ottomano et Turcarum Regibus immanissimis fi-dea Christianae hostibus per plurimos annos insessam vi et armis Veneto Imperio vindicavit; superato in ea alltissimo monte arce et natura et arte munitissima, civibus et incolis in deditionem ac fidem receptis, propagatis Reipublicae fini-buş ob insigne meritum, auctum per religionem, grati nautae fausto et felici victori posuere. Millesimo quingentesimo ad 9 Calendas Junii.» Bu târih (9 Haziran) Kefalonya'nın zabtı târihi olmak lâzım gelse, Osmanlılardan 1500 senesinde alınmış olmak lâzım gelirse de, 1499 senesinde istirdâd edildiği Venedik târihlerinde yazılı olduğundan, zikr olunan târih âbidenin vaz'ına ait olacaktır.

rafından yakıldı.¹⁷⁶ Venedik askeri Regniasa¹⁷⁷ kalesini de zabt ederek bu mevkiin ianesiyle Arta Körfezi'nden Osmanlı Donanmasını takviye için gidecek imdadı önlediler. 7 Nisan 1500'de Sultân Bâyezîd, askerin şecaatini kendisinin huzûruyla artırmak için İstanbul'dan Mora'ya gitti. Onsekiz gün Leontari'de kalarak Ramazan bayramı merasimini orada icra etti. 7 Temmuz 1500 (9 Zilhicce 905) târihinde Yâkub Paşa'nın donanma ile Modon önüne vardığı haberi Pâdişâh'a vâsıl oldu.¹⁷⁸ Dört gün sonra da Bâyezîd, kara ve denizden kuşatılmış olan şehrin önünde göründü. Osmanlı topları çeşitli yerlerden kale duvarlarını yıkmış olduklarından, umûmî bir hücum karar verildi. Lâkin asker o kadar intizamsızlıkla ve o kadar şiddetle hücum ettiler ki, ilk taburlar ric'ate icbar edildikleri halde onları takip edenler tarafından hendeklerde ezildiler. O surette ki Osmanlılar gediklere kendi maktul ve yaralılarının cesetlerini çiğneyerek çıktılar. Muhafızlar bu birinci müsademeye kahramanca mukavemet ettilerse de, Osmanlılar Modon kasabasına hâkim olarak, oradan hücumlarına devam ettiler. Muhasara üç hafta kadar uzamış idi ki, Venedik yeni amirali Melşior Trevizani, Türkler yeni bir hücum hazırlandıkları sırada geldi. Trevizani'nin askeri, Osmanlılarca nisbetle az olmakla beraber kuşatılmış olanlara yardıma karar verdi. Hasımının nazar-ı dikkatini kendi üzerine çektiği esnada, donanmasından yardım malzemesi, her türlü mühimmat ve zahirelerle dolu olan dört kadirga yakıldı.¹⁷⁹ Bu tasavvurun icrası müşkil idi; lâkin Modon müzayakanın son derecesinde olduğundan, oldukça tehlikeli bir harekete cesurca teşebbüs etti: Dört kadirga dolu yelken Osmanlı donanmasının ortasından geçerek limanın girişine kadar gittiler, fakat liman girişini kuvvetli bir zincir ile kapatılmış buldular. Muhafız askerlerin cümlesi birden, istihkâmları bırakarak kadirgaların geçmesini kolaylaştırmak için zinciri kırmağa geldiler. Bu dakikada Anadolu Beğlerbeği Sinan Paşa, istihkâmlardan birçok mevkilerin boş kaldığını görerek hücum emri verdi; Türkler mukavemet görmeksizin duvarlardan tırmanarak, gediklerden girerek ellerinde kılıç ve ateş bütün şehre yayıldılar (10 Ağustos 1500). Dağılan muhafızlar toplanıp da harb nizâmına girmeğe çalışılsa da

¹⁷⁶ Bu vak'adan yalnız Sa'dü'd-dîn, Âlî, İdris, Solak-zâde bahseder.

¹⁷⁷ «Rakya» ti, zamanımızda oraya iltica eden Soliutler'in katliâmı ile önlüdür. Pöküvil, Yunanistan'da Seyahat, 2,1, 39; 3, 111; 5, 184.

¹⁷⁸ Sa'dü'd-dîn, 3, varak;: 512.

¹⁷⁹ Kezalik.

haydasız kaldı. Çünkü Müslümanlar şehrin bütün caddelerini ellerine geçirmiş idiler,¹⁸⁰ yaşa bakılmaksızın ve erkek, kadın denilmeksizin kıtal birkaç saat devam etti; hemen bütün asilzadeler îdâm edildi. Papas Andrea Falkoni ahâlîyi teşvik etmekte olduğu bir sırada öldürüldü. Türkler şehri ateşe vererek, beş gün yandı. Altıncı gün Bâyezîd, büyük kiliseyi îslâm'a tahsis etti ve cuma namazını¹⁸¹ edâ etmek üzere dâhil oldu.¹⁸² Pâdişâh duvarların »yüksekliğini, hendeklerin derinliğini görünce:

- «Beğlerbeğim Sinan Paşa'nım ve Yeniçerilerimin şecâatiyle bu kal'ayı Tanrı verdi»¹⁸³ demiştir.

Duvardan ilk tırmanın Yeniçeri devletin en ma'mûr sancaklarından birine beğ olmuştur. Modon'un tahribi Navarin, nâm-ı diğer Zonkio (eski Pilus) ve Koron'un düşmesi ile neticelenmiştir: Vezîr-i azam Alî Paşa ve kapdân Dâvûd Paşa birincisi ordu ile, ikincisi deniz kuvvetleri ile (15 Ağustos) bunların fethine gittiler. Bu iki şehir, Modon ahâlîsinin uğradığına uğramamak için derhâl teslim oldular. Pâdişâh Koron'a 20 Ağustos 1500'de girip büyük kilisede namaz kıldı ve Modon'da olduğu gibi bin azab ve binbeşyüz yeniçeri muhafız bırakarak 23 Ağustos'da şehri ter-ketti. Silâhının muzafferiyetlerinden dolayı Cenâb-ı Hakk'a müteşekkir olarak, bu iki şehrin varidatını Mekke ve Medine belde-i mukaddesele-rine tahsis etti.¹⁸⁴ Modon istihkâmlarının yenilenmesi ve yeni kuleler inşâsı için üçyüz amele istihdam

¹⁸⁰ Loj'ye ve Koronelli, Sa'dü'd-dîn, Âlî, diğer Osmanlı müverrihleri.

¹⁸¹ Sa'dü'd-dîn.

¹⁸² Marini, Sanoto'nun Kronik'ine göre Modon, 9-Ağustosta alınmış ve bu târih Pâdişâh'm Macaristan Kralı'na zafernâmesin-de dahî dere olunmuştur. Bununla beraber Osmanlı müverrihleri 14 Muharrem, yâni 10 Ağustos târihini gösterirler. Sa'dü'd-dîn, «perşembe 14 Muharrem» diyor, lâkin 14 Muharrem pa-zartesidir; Sa'dü'd-dîn müteakiben fethin beşinci günü Bâye-zîd'in Büyük Kilise'de Cuma "Namazını edâ etmiş olduğunu söylediği cihetle, hatası ağırlaşmış olur. (İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in c. 2, s. 106'sında 960 «Muharreminin ondördüncü günündeki yevm-i hamîs idi» diye yazılı ve kenarında tâbi' tarafından o günün pazar ertesi olacağı şerhi kayıtlıdır. Sa'dü'd-dîn yine o sahfede «Bu feth-i dil-güşâhın beşinci günü hısn-ı mezburun âzam-ı kenâyisinde salât-ı cum'a edâ» olduğunu yazmıştır. Halbuki fethin günü ne perşembe, ne de pazar ertesi olmayıp pazar olduğu sabittir. Çünkü Şeyh-zâde inşâsıyla yazılıp Münşeât-ı Feridun'un birinci cildinde 333-337. sahfelerde dercedilmiş bulunan «Mutun» Fetihtamesinin nihâyetinde fethin târihi «Dâr-i cihâd-ı yevmi'l-ehadd-i şehri-muharrem» olduğu münderic ve bu ibareye göre 906 rakamını işaret etmektedir; 906 Muharreminin onüçü Marini Senatomonun yazdığı ve pâdişâhın Macaristan Kralı'na mektubunda muharrer olduğu bildirilen 9 Ağustos târihine tesadüf etmiş olmakla, pazar'dır. Pazardan sonra beşinci gün dahî cuma'dır. Şu halde fethin günü için «hamîs» denilmesi ehadd'dan galat ve bunun da yazılış veya istinsah hatası olacağı anlaşılır. Sa'dü'd-dîn'de ve diğer müverrihlerde 13 Muharrem denilmeyip de 14 yazılmış olması da takvim ile rû'yet ihtilâfından olmak lâzım gelir. Fart-ı rû'yet ashabından bâzıların hilâli bir gün evvel gördükleri pek nâdir ise de, gayri.vâki değildir. Hük-m-i şer'i ise şehâdeti tâbi'dir. Şu halde Modon'un fethi târihi 13 (Takvim hesabınca 14) Muharrem, 9 Ağustos 1500, pazar olduğunda şübhe edilemez. Mütercim.)

¹⁸³ Spandojino, «Tanrı virdi» ibaresini aynen nakleder.

¹⁸⁴ Spandojino.

olundu; burasını şenlendirmek için Mora'nın her beldesinden beş aile istenildi. Bâyezîd Koron'dari ayrılışında Napoli Di Malvaziya önüne çıkmışsa da, Paul Kontarini, mevkii teslim etmektense harabeleri altında kalmak azmiyle oraya kapanmış olduğundan, ısrarlı mukavemeti Osmanlılar'ın muhasarayı kaldırmasına yol-açmıştır.¹⁸⁵

II. Bâyezîd, Nişancı Tâcî Beğ'in maharetli kaleminden çıkmış fetihnamelerle înebahtı'nın, Koron'un, Modon'un zabtedildiğini eyâletler vâ-lîlerine, ecnebi hükümdar veyahut sefirlerine tebliğ ediyordu.¹⁸⁶ Siüde Ceneviz hükümeti reisine, Rodos Üstâd-i Âzamı'na, İspanya, Fransa, Lehistan, Macaristan krallarına da fetihname gönderildi. Macaristan Kralı'nın göndermiş olduğu iki casus -ki Modon muhasarası esnasında esir edilmişti- bu şehir asilzadelerinin idamında hazır bulunduktan sonra, Kral'a iade olundu.¹⁸⁷ Pâdişâh fetihnamelerde Venedik'i âsî gösterip «Şeytânın iğvâsına kapılarak itâatdan imtina' etmiş»¹⁸⁸ olduğunu beyân ediyordu. Venedik bu müthiş muharebenin ağırlığına yalnız başına tahammüle kudreti yetmediğinden Papa'nın, Almanya İmparatorumun, İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli, Lehistan, Macaristan krallarının yardımlarını istirham etti.¹⁸⁹ Papa VI. Aleksandr, istenilen imdadı gönderecek yerde yazdığı cevabda Türkler'in hareketlerini, kilisenin uğradığı hakaretleri, Hristiyanlığını düştüğü tehlikeleri kuvvetli tâbirlerle tasvir etmekle iktifa ediyordu.¹⁹⁰ Ancak, bu nefret-i kudsiyet-perverâne, hakikatte Pâdişâh'm tahribatından ziyâde Şehzade Cem tah-sîsâtını kaybetmiş olmasına esef eden Papa Borcio'mn davranışına muvafakat gösteriyordu. Nihayet müşterek menfaatler Venedik'i, Papa'yı, Macaristan Kralı'nı taarrûzî ve tedafüi bir ittifakta toplayarak, bu ittifak 1501 Pantakot Yortusu'nun pazar günü Roma'da Papa Kilisesi'nde ilân olundu ki, bu, Hristiyan hükümetlerinin Türkiye aleyhine ikinci ittifaklarıdır; Osmanlılar'm

¹⁸⁵ Marlî Sanato, Lojdye, 8, 126.

¹⁸⁶ Bu fetihnameler Âli'nin bendeki nüshasında Bâyezîd saltanatının 26. ve 27. fasıllarında yazılıdır.

¹⁸⁷ Sa'dü'd-dîn.

¹⁸⁸ I Sultân Bâyezîd'in Macaristan Kralı'na yazdığı fetihnamenin 1 âti ne es i, Marlî Sanato'nun 3. cildinde dercedilmiştir.

¹⁸⁹ Bernino, cMemorie istoriohe cio che anno operato i sommi ponti fici nelle querre contro i Turchi, 1685, s. 148.

¹⁹⁰ Papa VI. Aleksandr'ın Türkler'in dinsizce hareketlerine ve kiliselerin uğradığı tahkîrâta, Hristiyanlar'ın tehlikeye düştüğüne dâir 5 Ağustos 1500 tarihli mektubunun Marlî Sano-to'da dercedilmiş olan sureti: «Eo plus ad opus defensionis hujus modi contra ipsos Turcas, qui Salvatoris nostri nomen blasphemant templa et altaria sua diruunt, sacra polluunt, et legem Sanctissimam fidemque orthodoxam perdere conantur, se personasque suas ad hanc sanetam et communem atque necessariam expeditionem celeriter arcingant.»

tecâvüzlerine karşı bu türlü karşılıklı taahhütler Ehl-i Salîb Muharebeleri yerine kaaim olmuştu. O büyük dînî çağların taarruz ve zapt etme fikirleri - basîretkârâne bir surette olmak üzere- bir «zamanını kollama» ve tedâfü'den ibaret bir siyâsî usûle dönüşmüştü. Bunların birincisi Papa VIII. İnnosan'ın vefatından az vakit önce teşkil ettiği ittifaktır,¹⁹¹ ki netice cihetinden akîm kalmıştır. İnno-san tarafından tanzim olunan ahîdnâme şartları mucibince İmparator Friedric'in oğlu Maksimilien'in, Matyas Korvinus'un bütün güçleri Fransa, İngiltere, İspanya Krallarının yüksek nezâretlerine konulacak ve kardinallerden ekserisini beraber alacak olan Papa donanmasıyla müttehid olarak Türkler aleyhine hareket edecekti. Gırnata Müslümanlar'na karşı İspanyollar'a gönderdiği yardımlardan dolayı hazînesi boşalmış olan Papa, tasavvur olunan sefer için yirmibin söğüdü hare etmiş bulunduğu hâlde, ölüm kendisini vurmuş ve neticede tasavvuru gerçekleşmemişti. Venedik, Papa, Macaristan arasındaki ittifak birincisinden daha semereli bir neticeye vâsıl oldu; Venedik ve Papa donanmaları İspanyol ve Fransız deniz kuvvetleriyle büsbütün kuvvetlenerek, Türk gemilerini vurup ele geçirmek üzere denize açılmakta gecikmediler.

Venedik Amiralî Trevizani bütün gayretini sarfedip de kurtaramamış olduğu înebahtı, Modon, Koron kalelerinin düşmesi üzerine çok yaşayamadı. Halefi Beneditto Pesaro, Korfu'daki mevkiinde Navarin'i Osmanlılar'dan almak ve Voisa'da bulunan oniki kadirgayı yakmak teşebbüsünde bulundu. Fi'1-hakîka sekiz gemi ile hareket edip Türk donanmasını gaflette bularak ilk tesadüf ettiği kadirgayı yaktı ve diğer onbirini zab-tetti.¹⁹² Lâkin Pesaro, aldığı gemileri muzâfferâne Korfu'ya getirdiği ve «Büyük Kapdân» lâkabını alan Kordolu¹⁹³ Gonzaloo kumandasındaki İspanyol donanması Küçük Asya sahillerini tahrîb ettiği sırada,¹⁹⁴ Kemâl Reîs ansızın Navarin üzerine gelerek limanda bulunan dört kadirgayı ve -Karlo Kontarini'nin serbestçe çekilmek vaadi üzerine Alî Paşa'ya¹⁹⁵ alçakça teslim etmiş olduğu- kaleyi zabtediverdi. Pesaro, İmparator Friedric'e me'zûnlyeti mutazammın Papa'nın çıkardığı 20 Nisan 1487 tarihli emirnamenin esâs nüshası

¹⁹¹ Bernino, s. 141. Almanya râhiblerini varidatından, onda birini Türkler aleyhine harb için. almak üzere

¹⁹² Lojlye, 8, 128.

¹⁹³ «Kordu» Endelüs (Endülüs) ün «Kurtuba»sıdır. «Kurtubî» unvâ-myle maruf büyükler oraya mensubdur.

¹⁹⁴ Prema De Spandojino.

¹⁹⁵ Spandojino «Alî» yerin,e «Heli Eunuco» yazar.

Avusturya Hânedan-i İmparator! ve Kralîsi Hazîne-i Evrakı'nda inecuddur. Burgonya Dukası Sarl'ı Türkler aleyhinde ittifaka celb için Majksimilyen ile Şarl arasında tavassutta bulunmayı teklif eden VI. Alek-sandr'ın 16 Şubat 1490 tarihli emirnamesi de oradadır.

Venedik silâhlarına edilen hakaretin intikamını, Kontarini'yi îdâma mahkûm ederek başını kestirmekle aldı. Bununla beraber, Pesaro ve Gonzaloo kumandanlarında bulunan Vejjedik ve İspanyol donanmaları İyonien Denizi'ni dolaştılar (1500). Kardinal DÖ Bussou'un emri altındaki Papa donanması Boğaz'a kadar Akdeniz'de Osmanlı elinde bulunan adaları harâb ettiler.¹⁹⁶ Türk donanması İstanbul'a çekildiğinden Pesaro, Eji-na'yı alarak eline geçmiş olan birkaç Osmanlı gemisi taifesini astırdı. Amiral Ravestayn kumandasında olan ve karaya çıkarılmak üzere onbin askeri hâmil bulunan Fransız gemileri Midilli adasına yanaşmağa gittiler. Ravestayn, adaya çıkarak ada merkezini yirmi gün muhasara etti.¹⁹⁷ Bu haber üzerine, Manisa Vâlîsi Şehzade Korkud, Fransızlar'ı çıkarmak için Ayazmend iskelesinden sekizyüz kişiyi gemilere bindirdi; bu sırada Karasi Sancak-beği de kuvvetleriyle Şehzâde'ye iltihak ediyordu. Bâye-zîd, düşmanın eylâetine bu kadar yaklaşmasına hiddet ederek, yeni tec-hîzât masraflarının karşılanması için ilk defa olarak fevkalâde vergiler ve cerimeler alınması yoluna başvurdu. O zamandan itibaren buna benzer akçeler, Osmanlı mâliye usûlünde «hudûs-i avarız», yâni ansızın zuhur eden masraf nâmı altında¹⁹⁸ muntazam bir irâd menbâ'ı olmuştur. Padişah Hersek-zâde Ahmed Paşa'yı Anadolu Beğlerbeği Sinan Paşa'yı da refakatine vererek, Midilli'nin yardımına gönderdi. Hersek Ahmed'in azimetini tâkib eden gece (Teşrîn-i evvel 1500) (Cümâde'1-ulâ 906) Galata'-da Barut-hâne yakınında yangın çıktı. Vezîr-i âzam Mesîh Paşa, Galata kadısı, Yeniçeri Ağası Karagöz yangının sirayetini önlemek için elbirliğiyle çalıştılsa da, Baruthane berhava olarak, uçan taşlardan birkaçı kadı ile vezîr-i âzami yaraladı ve beş gün sonra vefatları vuku buldu. Vezîr-i âzmhkte Hadım Alî Paşa, Mesîh Paşa'ya halef oldu. Midilli'nin imdadına koşan Hersek Ahmed'in yaklaştığı sırada, Fransız amirali Ravens-tayn, Rodos Üstâd-ı Âzaminin yardım olarak getirmekte olduğu yirmido-kuz yelkeni beklemeksizin demir

¹⁹⁶ Bernino, a.g.e., s. 149.

¹⁹⁷ Lojiye, Bernino, Sa'dü'd-dîn, varak: 519.

¹⁹⁸ Kavsatî'l-Ebrâr, Midilli Muhasarası, Hacı Kalfa'nın Tafercmttt-Tev&tt'ine göre 907/1501 senesinde.

aldı. Fransız donanması Çerigo açıklarında şiddetli bir fırtınaya tutulup tamamen battı, ancak pek az gemici kurtulabildi, Pesaro, medhalinin dar ve iyi tahkîm edilmiş olmasına rağmen Preveze limanına girdi, sekiz kadirgayı yaktı ve bu cesurca vuruşmadan yalnız bir kişi kaybederek döndü. Pietrosani kumandasında yeni bir Fransız donanması Bafo piskoposu Jak Pesaro kumandasında yirmi kadirgadan mürekkep Papa donanması, Benedetto Pesaro'nun emri altında bulunan Venedik donanması Santa-Mavra diğer adıyla Lukas'ı muhasara etmek üzere birleştiler¹⁹⁹ (1502). Santa-Mavra adası karadan yalnız dar bir boğazla ayrılmıştır. Müttefikler, boğazın iki sahiline asker çıkararak mevkiin dâhilden alabileceği her türlü imdada mâni olmak üzere, karada müstahkem bir ordugâh te'sîs ettiler. Ada önünde dolaşan Müttefikler donanması da denizden muvasalayı men' ediyordu. Venedik toplan Santa-Mavra duvarlarını döğmekte olduğu sırada karada Pesaro ku-mandasıyla bırakılmış olan askerin saflarına üçbin Türk tarafından hücum edildi. İstihkâmın metaneti, askerin şecaati, reislerinin faaliyeti Osman-lılar'm atılışlarını te'sîrsiz bıraktı; binbeşyüz maktul ve esir vererek pe-rîşan bir halde çekildiler. Yanya, Argiro Kastro, înebahtı sancak beğleri kumandasında Santa-Mavra'yı müdâfaa eden ve muhasarada içlerinden birkaç yüzünü kaybeden²⁰⁰Yeniçeriler, Azablar'ın şiddetli muhalefetine rağmen teslim olmağa karar verdiler. Türkler tarafından tehdîd edilen Kıbrıs adası Venedik kumandanı Nikolai Kabello'nun akıllıca alınmış tedbîrleri ve şecaati sayesinde kurtuldu.²⁰¹ Pesaro, donanmasıyle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Ege Adaları: Oniki Adalar)'i dolaşarak Türkler'-den haylî gemi aldı.

Devletin deniz ticâretinin yakında harâb olacağını takdir etmekte olan Bâyezîd, Cezâir-i Bahr-i Sefîd'i Hristiyan korsan gemilerinden temizlemek ve adaların vergisini almak için kapdân-paşa'yı gönderdi.²⁰² O zamandan itibaren cevelâm her sene tekerrür eder muntazam bir usûl hükmünü almıştır. Pâdişâh Kefalonya'nın kaybını, Dalmaçya ve Bosna'da

¹⁹⁹ Spandojino, s. 82. Bu seferin vuku bulduğu târîh hakkında Venedik mü verrihleri arasında büyük b'r şüphe vardır. Osmanlı müverrihleri İse, San-ta-Mavra'mn zabtını bile sükûta geçerler.

²⁰⁰ Bâyezîd, alçakça teslim olmalarından dolayı, ceza olarak daha sonra bu Yeniçerileri astırmıştır (Argiro Kastro, Ergiri'dir. Mütercim)

²⁰¹ Venedik'te «Meryem Râhibleri Mektebi» (Maria della Salute)-deki bir mezar taşında aşağıdaki ibare görülür: «Nicolai Ca-pello qui elassi proefectus Pazaite Ottom. Imp. rempublicam persequente eam fortiter ac felicissime tutatus est. Cypro in-sula servata dam Venetias ovans revertitur...»

²⁰² M. D'Ohsson, 7, s. 426.

yaptığı fetihlerle karşılamak arzusunda bulundu: Ilbasan sancak beği, Evranos torunlarından İsâ Beğ-zâde Mehmed vâsitasıyîe Durazo (Drac)'-yu aldı.²⁰³ İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Lofca ve Brusca kalelerini zabtetti²⁰⁴ ve Türkler'in üçüncü bir fırkası Pozağa ve Valkon civarını tahrîb etti (1502). Osmanlılar'ın daha ilerlemelerine mâni olmak için Transilvanya ve Tamışvar banlığı kumandanları Sent-Jorj Kontu Piyer ile Josef ve Jan Korvinus Sen-Severin hudud kumandanı Piyer Tar-nok ve Belgrad Vâlîsi Jorj Koniza ile birleştiler; bunlar Belgrad ve Pank-sova arasında Haram yakınından Tuna'yı geçerek Vidin'i, Kladuva'yı, Niğbolu kasabasını tahrîb ve birçok esîr ve arabalar dolusu başlarla avdet ettiler. Türk esirleri müzayede ile satılarak Bulgar kavmine mensub Rumlar Belgrad ile Tamışvar arasını imâr ettirmek üzere yerleştirildiler.

Seferden getirilen Türk başları Ofen'de Kraliyet Kasrı Çeşmesi etrafında kazıklara geçirildi; fakat bunlardan çıkan koku okadar müessir idi ki, kraliçe, bir müddet için kokuşmuş olan sudan bir daha içemedi.²⁰⁵

Bâyezîd ordusunun kuzeyde mağlûbiyetlerine mukabil Mora'da Attika'yı²⁰⁶ ve Astro²⁰⁷ limanını zabtetti. Lâkin henüz tamâmîyle itaat etmemiş ve isyan fikirleri Karaman hükümdarları nesli tarafından tahrik edilmekte bulunmuş olan Turgud ve Varsak aşiretleri yeniden Karaman sahillerinde isyan bayrağını kaldırdılar. Âsîlerin kuvveti o derecede idi ki, Bâyezîd'in üç şehzadesi, yâni Amasya Valisi Sultan Ahmed, Karaman Vâlîsi Sultân Şehinşâh, Beğşehir Vâlîsi Sultân Mehmed -Dülkadir Hâkimi Alâü'd-devle ile birleşmelerine rağmen- müdâfaa durumunda kalmağa mecbur oldular. Muhatara ta'ciliyet kazanmış olduğundan, hacdan dönmekte olan vezîr-i âzam Mesîh Paşa,²⁰⁸ başkumandanlığı almağa lüzum gördü. Mesîh Paşa, umûmî ordugâh ittihaz etmiş olduğu Lârende'den Taş-il'e azimetle âsîleri firara mecbur biratik ve Tarsus'dan Haleb'e giden yol üzerinde takîb etti.²⁰⁹

²⁰³ Sa'dü'd-dîn, 2, varak: 521. Solak-zâde, Âlî.

²⁰⁴ Sa'dü'd-dîn, 520. Lofça, belki Aşağı Mloşevzi (MiloshevzD'dir. «Brusca* da. Priçieka (Priccieka) yahut Yukarı Mloşevzi olmalıdır.

²⁰⁵ İstuanfi, Katona, c. 11, 18, s. 311.

²⁰⁶ Sa'dü'd-dîn, s. 518. Pöküvil, Yunanistan'da Seyahat, 2, 21-22.

²⁰⁷ Kezalik.

²⁰⁸ Metinde, Mesîh Paşa'nın vefatı zikredilmiştir (906); Karaman hâdisesi Mesîh Paşa'nın vefatına yol açan yangından evvel vuku bulmuştur. Şu halde yangının 906 veyâhud 905'de olması lâzım gelir. Hoca Sa'dü'd-dîn dahî yangını Karaman'dan sonra yazar.

²⁰⁹ Sa'dü'd-dîn, 3, 517. Solak-zâde, Âlî.

İranlı İsmâîl Safevî, Osmanlı Devleti'nin Venedik ile muharebelerinden fırsat bularak, Osmanlı kuzey hududlarına taarruz etmişti; daha sonra muharebeden vazgeçerek mu'tâd olan hediyeler ve sulh teklifi ile Pâdişâh'a bir sefir gönderdi. Bâyezîd, sefiri kabulden bidayette imtina gösterdiyse de, Santa-Mavra'nın Venedikliler tarafından zabtı haberinin gelmesi üzerine, görüşmek üzere bir zaman tâyinine muvafakat gösterdi. Venedik ve Macaristan'la muharebe büyük masrafları icâb ettirdiğinden, Bâyezîd, düşmanlığın ortadan kaldırılmasını cidden düşündü; Lehistan elçisini arabulucu yaparak Macaristan ile bir ahidnâme müzâkeresine ve Hersek Ahmed Paşa'yı -ticarî işlerinden dolayı İstanbul'a gelen iki vatandaşıyla birlikte harbin başlangıcında habse atılmış olan-• Andrea Gariti ile konuşmaya me'mûr etti. Venedikliler, istifadeli şartlar sağlamak için ordularının muvaffakiyetlerinden istifâde etmek isteyerek Zaharya Freşi'yi payitahta gönderdiler (27 Eylül 1502) Bu elçi, Gariti'nin başlamış olduğu müzâkerelere devam ederek 14 Kânunievvel 1502 târihinde Sultân Bâyezîd ile Venedik arasında otuzbir maddelik bir ahidnâme imza edildi.²¹⁰ Venedikliler Santa-Mav-ra'yı iade ve Kefalpnya'yı muhafaza ettiler; Modon, Koron, înebahtı üzerindeki hukuklarını terk ederek, fakat harbin başlangıcında zabtedilen hususî malların iadesi şartına muvaffak oldular. Ahidnâmenin imzâsından ongun sonra, buna harfiyyen uyulması için devletin bütün sancaklarına ta'limât gönderildi.

Târihte, devletin ilk tercümanı olmak üzere zikrolunan Subaşı Alî, Venedik Senatosu'na muahedenin tasdiknâmesiyle Santa-Mavra'nın zabtında Pesaro'nun eline düşmüş olan yirmidörtbin dükânın iadesi talebini bildiren bir Pâdişâh mektubunu²¹¹ götürdü: Bu akçe ile diğer bâzı tazminat talepleri otuzdörtbin dükaya varıyordu. Türk elçisi, yahut iti-mâdnâmedeki tâbire göre «Kul Alî»,²¹² Venedik Doc'uyla Senato'nun huzuruna kabul

²¹⁰ Marini Sanoto. 908 (1502) senesinde Âşıkpaşa-zâde'nin târihi sona erer. Bunun Avrupa'da yalnız bir nüshası vardır ki, Kraliçe Kristin tarafından Vatikan Kütübhanesine ita olunmuştur.

²¹¹ Marini Sanoto' bu mülakat hakkında şöyle diyor: «Entrava nel consejo de X, stato di circa una ora e mezza senza alcun Tur-geman, perche el sa la lengua, e ritorno colla sola pergamena in mano, che era li capitoli della juradi per la Signoria nostra.» Venedik arşivinde Osmanlı pâdişâhları tarafından gönderilmiş muharrerât mecmuasına da müracaat. Osmanlı sefiri bunda 14 Mayıs mülakatında ilk kabul edilen zât olarak gösterilmiştir; lâkin nâmı musarrah değildir. Venedik arşivinde, 14 Kâ-nün-ı evvel 1502 ve 24 Cumâdil-ahirî 968 tarihli iki ahidnâme vardır ki, birincisi o zaman câri olan âdet icâbınca Rûm ve diğeri ise Türk lisanında yazılıdır. Venedik arşivinde 1503 senesinde elçi Ali vâsıtasıyla gönderilen ahid tasdiknamesi ve Venedik elçisi Gritti'nin itimâdnâmesi de mevcut ve her ikisi Rumca'dır.

²¹² İt'mad-nâme'de «Kullarımdan Alî» veya «Kulum Alî» denilmesi kas-dedilmiş olacaktır. Mütercim.

olunarak muahedenin bütün şartlarına riayet olunacağına yemîn etti.²¹³ 8 Ağustos 1503'de Andrea Gariti Doc'un tasdiknamesini vermek ve sulhun iadesinden dolayı tebriklerini arz etmek üzere İstanbul'a gönderildi; lâkin me'mûriyetinden başlıca maksad yeni hududların kesilmesi idi. Devlet kapısına gönderilmiş olan Alvazio Sagün-dino Venedik tarafından Gariti'ye refakatçi verildi. Sagündino'nun ismi yalnız hizmetlerini zikreden Venedik hükümet evrakında²¹⁴ değil, Türkler'in aslı hakkında te'lîf ettiği bir eserle de bize vâsıl olmuştur.²¹⁵ 1502 Kânunievvelinde Andrea Gariti İstanbul'dan ayrılarak bir Rum kadınıyla gaynmeşrû münâsebetinden hâsıl olma veledi Alvazio Gariti ile beraber Venedik'e döndü. Biz bu delikanlıyı yirmi sene

²¹³ Gritti'nin itimâdnâmesinde şöyle denilmiştir: «Ve havemo man-dato per el Segretario insieme cum il mio Schiavo Ali, ed avendo visto la Eccellenza Vostra e deti capitoli e quello che in essi si contiene, tutti li avendo acceptadi ed al cospetto del sporascritto mio Alibei li avete giurato.» Marini Sanoto, Pâdişâh'ın mektubu 6 Teşrin-i evvel 1503 târihi ile tarihlen-miş olduğunu yazar. Avusturya İmparatorluk Hanedanı Ha-zîne-i Evrak'ında Bayezid'in beş mektubu daha vardır: Birincisi 23 Teşrin-i evvel 1501; ikincisi, 14 Teşrin-i sâni; üçüncüsü 20 Kânun-ı evvel. Birincisi Osmanlı tebeasmdan birine âit bir miktar akçenin iadesine dâirdir; ikincisinde Bayezid, Santa-Mavra'da tutulmuş birkaç Türk esirinin bedelsiz tahliyesini talep ediyor; üçüncüsü Pâdişâh'm Kâtib Zaharya'dan aldığı mektubun vâsıl olduğunu ve Midilli'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi emrini mutazammındır. Bunların üçü de Venedik Doc'u Loredano'ya hitaben Rumca yazılmıştır. Dördüncü ve beşinci . Türkçe'dir; biri Pâdişâh'ın kullarından Ali'nin itimâdnâmesi-dir ki, 24 Cumâdil-âhır 908 târihiyledir; diğeri Andre Gritti'nin itimâdnâmesine dâir ve 15 Rebîü'l-âhır 909 tarihlidir.

²¹⁴ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hazine-i Evrakı'nın Venedik Şubesinde Sagundino'ya verilmiş yedi talimat vardır ki tirşe (?) üzerine yazıldığı, bazıları mektup ve bazıları kitap şeklindedir.

18 Eylül 1493 tarihli birincisi Hadım Sinan -sancak beg tarafından Sebenik kazasında yakılan yuayetmiş haneden dolayı elçiyi şikâyet me'mûr ediyor. Şöyle başlar: «Aloysi Sa-gtuidine! Non est a te absconditum damnum superiori mense llatum in nostro Territorio Sebenici per Sinan Bascia Eunuc-hum in praesentiarum flambularium Crayne qui hostiliter mag-na vi et pressidio multas villas et domus a cenlum et septua-ginta supra compassit, etc.» 10 Nisan 1494 tarihli ikincisi Hadım Süleyman Paşa tarafından Sebenik arazisinde ika olunan hasarın tazminini talep için Sagundino'ya emir veriyor: «Ut fiat restitutio et emen-datio damni illati per Suleiman -Bassa Heunucum in terri-toriis nostris Sebenici et Tragurii.- Si restitutio et emen-datio non fiat habes in mandatis redeundi Constantinopolim ad indolendum de re hujus modi.»

Üçüncüsü elçinin İşkodra Sancakbeği nezdine giderek arazisinden çıkarılan Kont Zernovich'in yerine iadesini talep etmesi emrini veriyor: «Aloysi! Ex decreto novissimo consilii nostri Rogatorum notativi est ex asse, qua inducimur ad de-mittendum Scutarum ad Ferisaga Sangiacum illum, etc.»

Dördüncüsü Sagundino'nun İstanbul'a azimle Pâdişâh'ı Fransa Kralı'nın harekâtından haberdar etmesini emrediyor; Sancakbeği Mustafa Çelebi tarafından Sebenik kazasında vukua getirilen hasardan dolayı da şikâyet me'mûr eder. 1496 Mayıs târihiyle târihlenmiştir.

Beşincisi -ki 20 Temmuz 1503 tarihlidir- şu fıkraları ihtiva eder:

«Jurata Ja pace nostra in mano del' Orator delT Ilmo. Sr. Turco havemmo expedito el nobil homo Andrea Gritti Orator nostro al dito Sr per congratularsi de la conclusion di essa pace e praeticar ehe si a dato ordine al metter deli confini delle terre e loci nostri convicini a quelle di Seuehesa a perehe a questo offeto conosciamo la pratica di de circunspetto Aloy-sio Sagundino fedelissimo segretario, ehe di questa materia sei optime informato, considerata eziani la fede e dexterita tua habiamo deliberato destinarti a q esta expedizione.»

Altıncısı 10 Ağustos 1505 tarihli olup iskenderiye Venedik tacirleri hakkındaki taaddiyâtan dolayı Pâdişâh'a şikâyet e-dilmesini ihtiva etmektedir.

Yedincisinde Kataro (Cattaro). arazisine girilerek hırsızlık yapıldığından dolayı tazminat talebini şâmilidir.

²¹⁵ «Othomanorum famjllia, seu de Turcarum. imp&lo Hlstorfa, N, Segundino autore, Halkondilas'in 1551 Bale ve 1551 Viyana, basımlarında (Türkler'in asılları hakkındaki kitabın adıdır).

sonra Kanunî Süleyman'ın Macaristan tahtına oturtmuş olduğu Zapolya'nın nezd-i şahanede -Macaristan için bir musibet olmak üzere- husûsî me'mûru olmak üzere göreceğiz. Siyâsî mahareti derecesinde mahâret-i harbiyyesiyle mümtaz olan Andrea, vatanına dönüşünde kendisinin sefareti ve Osmanlı Pâ-dişâhî'nin o zamanki kuvveti hakkında Venedik idarecilerine mufassal bir rapor verdi.²¹⁶ Hâmil olduğu nâme-i pâdişâhî üç sene ikametten sonra değiştirilmek üzere, payitahta bir Venedik Balyozu gönderilmesine müsâade ediyordu.

Bâyezîd, bundan başka yine o sene zarfında Macaristan sefiri Barhabas Beîayî ile yedi senelik bir mütâreke akdetti. Vladislav, mütârekenâmeye kendisinin Macaristan ve Bohemya krallıklarıyla beraber Dalmaç-ya, Hırvatistan, İsklavonya, Moravya, Silezya, Luzas hükümetlerini de dâhil etti. Boğdan'ı, Eflâk'ı, Raguza Cumhuriyetini mütârekenin faydalarından hissedar eden bir husûsî madde, bu üç hükümetin gerek Osmanlı Devleti'ne, gerek Macaristan'a vergi vereceğini zikir ediyordu,²¹⁷ Vladislav'ın Sırbistan, Bosna,

²¹⁶ Gritti'nin bu raporuna nazaran o zaman üç vezir şunlardı: Hersek Ahmed Paşa, reis-i divân (vezir-i âzam), Mustafa Paşa, kapudân Dâvud Paşa. Bâyezid elçiden gemilerin seyir durumları hakkında malumat istemiştir. Venedik Doc'unun afiyetini suâl ettiği sırada son ahidnâme karar verilen maddelerin muhafazasına yemin etti mi diye sormuştur. Üç vezirin yev-mî biner, Yeniçeri ağasının beşyüz akçe tahsisatı var idi. Üç-' bin Yeniçeri'ye, altıyüz ulağa, yüz doğancıya, otuz sekbana, üçyüz at uşağına yevmî beşer akçe veriliyordu. Üçbin kadar gönüllü sekizer ve beşyüz sipâhî yirmişer akçe alıyorlardı. Divân, haftada dört gün: Cum'a ertesi, pazar, pazar ertesi, salı kurulurdu. Gariti huzûr-ı şahaneye çıkınca Pâdişâh'ın elini öpmek istemiş ise de müsâade olunmamıştır. Eyâlet valileri şehzadelerin irâdî bir milyon ikiyüzbin akçe idi ki, o vakit bir duka elli akçe tuttuğundan, takriben yirmidörtbin dukayı buluyordu.

«Hersek figlio del Duca che fu figliol dei Duce Stefano di Castelnovo valentissimo, di buon animo e ingegno. Mustafa-Pacha Greco fu Ambasciadore â Roma, avaro, sordidissimo, maligno, versatile. Daud (dal paese di Hersek, capo dalT ar-mata, da bon ingeg lo magnifico literato ben voluto della corte.» (Andrea Gritti'nin Raporu, Kânûn-ı evvel 1503, Marini Sa-noto'da!)

²¹⁷ Napoli Hükûmeti'yle Osmanlı Devleti arasında ilk akd olunan ahidnâme suretini yazdığımız gibi Osmanlı Devleti ve Macaristan arasında ilk akd olunmuş olmak üzere bilinen ahidnâme-menin de suretini buraya dere edeceğiz. Belki bu vesika lisan ilimleri mütehassısları nokta-i nazarıncı XIV. ve XV. asırdaki Venedik ve Almanya evrakı kadar kıymetli olamazsa da, coğrafya, târih, ihşâiyyât (istatistik) tedkikleri itibariyle büyük ehemmiyet taşır:

Nos Wladislaus Dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Bulgarieque Rex, ac Slesie et Lucemburgensis* dux, Marchioque Moravie et Lu-sarie et aliarum multarum terrarum dominus, etc. Notum fa-ciemus quibus expedit universis presentes litteras nostras pa-tentes visuris et audituris: Quod quamvis illa pax et amicitia atque fraternitas que inter nos et Serenissimum ac potentissi-mum principem dominum Amry Zwlthan Bayazyh Turcorum Cesarem, multorumque aliorum regnorum et terrarum domi-num, regnaque et terras atque dominia utrius que nostrum, aliquamdiu erat, propter cortas res per hec tempora inter-missa fuerit, ad apertumque beli um atque hostilitates deve-nerimus, tamen ex quo prefatus Turcorum Imperator optavit, ut rursus cum eodem ac terris et dominiis suis sicuti prius pacem et amicitiam iniremus ac invicem in bona quiete et vicinitate viveremus Nos sicuti antea ita et nune ejusdem Ce-saree Majestatis pacem amicitiam et fraternitatem non as-pernandam duximus et cum Majestate Sua ad hos infrascriptos articulos pacis et treugarum in nomine Maximi Dei deve-nimus, imprimis: Quod no Rex Hungarie facimus et firma-mus cum prefato Sereni simo Cesare Turcorum pro nobis et universis Principibus Regibus et Potentatibus

christianis pre-terea pro illustrissimo dominio Venetorum similiter confederatis nostris et universa christianitate et pro omnibus nobis confederatis terrisque regnis et dominiis nostris ac prefatorum Regum Principum et Potentatum ac eciam prefati Hlus-trissimi domini Venetorum et universa christianitate, firmam pacem et amiciam, ita quod a modo in antea fiat et sit inter nos et dictos omnes Principes Reges et Potentatus christianos et simil ter Illustrissimu mdominium Venetorum universam-que christianitatem ad una, et inter prefatum Cesarem lurco-rum ac cum omnibus suis sibi subjectis et adherentibus, parte ex altera, Regna quoque terras insulas et dominia utriusque partis sit firma et vera pax et amicia duratura per septem integros annos, et incipiat a vigesima die mensis Augusti anni prasentis. ita videlicet quod si infra vel ante dictos septem annos aut Majestatem nostram aut Majestatem Cesaream, ex quo omnes morituri sumus, mori contingeret (quod Deus longe diflerat et avertado pax quoque İsta eo casu fini t a et expirata esse intelligitur, Item quod İsta pax sit pro nobis et regnis nostris precipue Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Scla-vonie, etc. Et eciam pro toto dominio Moravle et pro utroque ducatu Slesie ac dominio Lusacie et tenis Moldavie quam eciam Transalpine cum eorum Wayvodis Kara Bogdan et Radwl, et cum omnibus filiis et successoribus eorum. ita quod iste Wayvode et terre eorum penes nos Regem Wladislaum in hac pace inclusi intelligantur, et quod tributum ac mnnus et servicia, que hactenus Cesaree Majestati solverunt ita et deinceps serviant, et plus ab eis non expetatur neque aliqua calompnia ad eos imponatur, similiter que nobis hactenus solverunt et deinceps ca solvant, et plus ab eis non expetamus; insuper Ragusium civitas nostra Dalmacie cum omnibus castris civitatibus terris pertinentiis et metis ejusdem ac eciam insula tota cum suo dominio similiter penes Nos Regem Wladislaum in İsta pace sit, sed tributum et servitia que hactenus Cesaree Majestati solverunt et servierunt, et deinceps quoque serviant et plura servicia ab eis non expetantur, que prius non fuerunt.

Item partes Transsılvanie et regnum Bozne cum castro JAYC-ZA et alüs castris partibusque et pertineciis ad ipsum spec-tantibus. Proterea pro castro glorioso Belgrad Şive Nan-Doralba, similiterque pro castro Zeweryn et Zre-Bernyk te cum castro Sabacz et pertinenciis ac metis eorumdem, et denique pro reliquis omnibus nostris finitimis castris et ceteris universis dominiis nostris et subditis quibus-cunque nominibus nominatis, et in quibuscunque locis habi-tis et existentibus, ex nostra parte; item ex parte Cesaree Majestatis pro ipsaf Majestate et pro toto Imperio ejusdem ac teİTİs et dominiis ac edam subjectis ejusdem nec non dominiis et confinia tenenti bus ac terra duciecum ejusdem potes-tate, et penes terram ducis cum castris Prolosacz, Ymoczky, Bog, Jerogwca, Lywbesna, Mozthar, Pochyeel, Blagay, Nowy, Byzna, Klywch, Zamobor Mileresowa, ac cum oppidis et civitatibus, eorum, ex una. Et ultra hoc cum terra Bozne, et quod ad eam pertinet, in ejusdem Bozne confinibus cum castris Ka-Mengrad, Klywch, Hlewna. Belgrad, Wenchacz, Komothyn, Wrathnyk, Jerbelyczka, Thrawnykc, Dolowy, Maglay Et Aliud Belgrad Zwled, Thory-Chan, Fewarlak, Prozor, Bobowacz, Dwbrow-Nyk, Una Cum Civitatibus Et oppidis et item cum castro Zwonyk et cum eorumdem pertinencns; et item penes Da-nubium pro terra RASCIE et castro Zmederew, cum castro Hawal, Kwylych Hram Golwbacz et cum ipsorum oppidis et civitatibus et pro terra Banychewa et castris Florentbyn Et Bdyn, cum oppidis et tota terra Bdyn, et item pro terra Cesaris Sysman hoc est Bolgaroczag et confinibus ejusdem, ac castris Orahonor et Nykopol-Ye Twrgeno Et Rwz cum oppido et eorumdem pertinenciis, item pro castris Agyerne, hoc est Neztherbelgrad Et Kylene. et cum omnibus eorum pertinenciis et ultra suas terras a mari usque ad aliud mare, que ad illa pertinent, omnia insimul in istis trengis et pace, ut habeantur et contineantur. Similiter fiat et sit İsta pax pro universali statü Sancte Ro-mane Ecclesie necnon Regibus et Principibus ac Potentatibus predictis, videlicet Romanorum Françie, Hispaniarum, Anglie, Portugalie, Polonie Regibus. Item pro dicto Illustrissimo domino Leonardo Lauredano Duce et ipso dominio Veneciarum, nec non tota Italia et Regno Neapolitano et Insula Sicilie ac m.iüno Magistro Rody et Insula Chw, Ceterisque Principibus, et Potentatibus Christianis ipsaque universa christianitate, et cunetis ipsorum regnis, terris, do niniis, castris, civitatibus, portubus, villis e aliis quibuscunque locis eisdem mediate şive immediate subjectis ipsorumque statibus, ducibus, feudatariis, Gubernatoribus et Vasallis et quibuscunque ipsorum usbditis, ita quod ipse universalis status Sancte Romane Ecclesie atque omnes Principes et Potentatus christiani, et inter alios dictum Illustrissimum dominium Venetorum et universa christianitas penes nos in istis trengis et pace includantur habeant cum terris dominiis et subditis eorum eandem pacem, atque amici-ciam cum dicta Cesarea Majestate terrisque dominiis ac subditis et adherentibus ejusdem, quem nos cum terris regnis et dominiis nostris cum cadem habemus, ipseque Imperator Thwrcorum nos et dicta regna ac dominia nostra dicteque Sancte Romane Ecclesie statum provincias et duces, Marchiam videlicet Anconitanam et Romandiolam, ceterosque Principes Reges et Potentatus pretractos, ipsumque Illustrissimum do-minium et universam christianitatem, omnesque penes nos inclusos eorumque regna provincias terras et dominia, castra, civitates, insulas, portus, villas et alia quecunque loca, et ipsorum subditos et ad eos pertinentes, palam vel occultate, di-recte vel indirecte, per se vel per alios, şive per mare şive per terram, in nullo penitus offendat, aut impediri faciat.

Bulgaristan'daki memleketlerinden herbiri sarîhen zikr olunmuş ve mütâreke geniş bir mânâ ile İngiltere, Fransa,

İspanya, Portukal (Portekiz), Lehistan, Napoli krallarıyla Venedik Doc'-una, Rodos Üstâd-ı Âzamı'na, Sakız Cenevizlilerine şâmil bulunmuştu. Zikredilen bu şartlardan başka, dost devletlerin sefir ve tacirleri ahidnâ-

Et nos tandem hujus modi pacem hoc modo confectam, deduci faciemus ad noticiam omnibus predictis Regibus et Principibus ac Potentatibus christianis, ut si in pace İsta nobiscum permanere voluerint, unusquisque eorum infra spacium unius annı litteras et sigilla sua ratificationis et recognitionis cum nuncio suo ipsi Cesari Turcorum mittat pro universali vero statu Sancte Romane Ecclesie nos sponte promittimus, qui autem infra illud tempus non miserit, ab hac ordinatione et extra pacem nominetur et intelligatur ac in pace ne sit. Item casu quo per aliquem Principum sen Regum et Potentatum christianorum predictorum, İsta pax violaretur, nibilominus İsta pax inter nos et alios Principes christianos, qui hanc pacem ratificaverint, et qui eam non violaverint, ipsum quoque Illustrissimum dominium Venetorum firma et inviolata atque in vigore suo permaneat et tantummodo illi violatori et non aliis İsta pax violata intelligatur. Item quod ab utraque parte hoc est tam ex parte ipsius Cesaree Majestatis quam eiam ex parte nostra et dictorum Principum christianorum et ipsius Illustrissimi dominı Veuetorum, et maxime confinium sue Cesaree Majestatis committatur seriose et districte subditis omnibus confinia tenentibus, ut hanc pacem firmiter obser-vent, neque aliqua dampna committant, sub pena capitali. Et si qui subditorum alicujus partis, contra hujus modi manda-tum facerent, pena debita puniantur. Quod si alique diffe-rencia vel dampna aut rapine tempore medio hine inde fie-rent vel committerentur, que tamen ne fiant, cavendum providendumque erit, İsta pax nibilominus propterea rupta et vio-lata non intelligatur sed ad revisionem ejus modi dampnorum teneatur tam Cesarea Majestas quam Nos Rex et dicti Prin-cipes ehristiani, quibus forte hujus modi dampna illata fue-rint, ipsunque Illustrissimum dominium Venetorum ho-mines et judices suos ad confinia mittere qui tandem in coufi-nibus ipsa dampna commissa revideant et reitificent ac per-petratores eorumdem debita digneque pena puniant et propterea ut prefertur ipsa pax per hoc non videatur esse violata et rupta, sed maneat in vigore suo. Item quod ex utraque parte provideatur et caveatur et taliter confinia tenentibus committatur atque precipiatur quod nulle penitus incursiones eiam leves et parve et neque rapine vel furto, que per Chathos et Martholocos fieri solent, deinceps fiant, et unde hec fieri con-tingerent, Non solum illi qui talia facere auderent sed eiam officiales et confinia tenentes unde scilicet talia committerentur debita pena puniantur, et insuper ad resarciendum omnia dampna commissa compellantur, et donec pax İsta fuerit ex ambabus partibus, ut castra de nou erigantur. Item quod du-rante İsta pace et amicia Cesarea Majestas per regna terras et dominia ad nos Regem prefatum qualitercunque pertinen-tia, ad alicujus Principis sen Potentatus ehristiani regna, terras, dominia, et subditos, exercitum sen magnum şive parvum, absque Nostro, Regis scilicet prefati, aperto consensu et vo-luntate in nullo casu, nullaque ratione et occasione transmit-tat et neque suis Bassis Consiliariis, Wayvodis Officialibus vel Capitaneis transmittere permittat. Item quod deinceps duran-te pace İsta şive treugis Oratores et Nuncii utriusque partis libere et secure sine omnibus litteris assecurationis et absque obsidibus aliquibus hincinde vadant, et redeant, et nemo sit ausus ipsos impedire sed talod oratores et nuncios semper per officiales confinia tenentes cum honore usque ad presenciam illius Principis ad quem missi sunt, condu cantur. Item quod mercatores tam nostri et dictorum Principum nobiscum in hac pace inelusorum et hanc pacem ratificancium ipsiusque Ulustiissimi dominı Venetorum, quam eiam Cesaree Mejestatis et suorum libere pacifice et sine omni impedimento et absque alique formidine ambulent et proficiscantur ex ambabus par-tibus. Et quod eis sit libertas mercandi et negociandi juxta consuetudinem illius patrie seu terre ad quam venerint, solutis de more tamen solvendis, et quod libere semper ubicunque voluerint cum rebus et mercibus eorum stare morari et tan-dem abire permittantur. Que omnia et singula supradicta hu-jus modi pacem et amiciam ac fraternitatem concernentia Nos Wladislaus Rex prefatus promittimus in verbo Nostro Regio ac fide nostra christiana, juramusque per Deum vivum qui celum et terram creavit et per gloriosam ejus Genitricem, virginera Mariam ac per quatuor Evangelistas, omnesque Sanc-tos et Sanctas Dei firmiter et inviolabiliter sine omni dolo et fraude, nec velle illis palam vel occulte, directe vel indirecte, quovis quesito colore contrario, donec et quousque sua Ce-sarea Majestas eam ipsam pacem recte tenebit et observabit. Harum nostrarum quas ob majorem fit firmitatem omnium supradictorum duplici majori sigillo Nostro communiri feci-mus vigore et testimonio Htterarum mediante. Datum Bude xx die Mensis Augusti supra dicta, Anno Domini Millssimo Quingentesimo tercio. Regnorum nostrorum Anno Hu n gar i e Qnartodecimo, Bohemie vero Trecesimo quarto.

meye taraf olanların memleketlerinde seyahat edebilecekleri, serbestçe ticâret yapabilecekleri kararlaştırıldı. Tasdiknamelerin mübadelesi Macaristan Kralı ile Pâdişâh'ın bir sene zarfında karşılıklı olarak ve resmen gönderecekleri sefirler ma'rifetiyle vuku bulacaktı. Vladislas 20 Ağustos 1503 târihinde Ofen'de, Meryemül-Betül ile Dört İncili, Hıristiyanlık azîz ve azizelerini yâd ederek muâhedenâmeye yemîn etti. Osmanlılar tarafından Hersek Ahmed muahedenin şartlarına riâyet olunacağını Kur'ân (-ı Kerîm) üzerine taahhüt etti. Venedik'le muharebenin başlarında Ahmed Paşa vezîr-i âzamlıktan azledilmişti; lâkin Venedik ve Macaristan ile müzâkerelerinin muvaffakiyeti ve geçmişteki hizmetlerinin yâd edilmesi ikinci defa olarak o makama yükseltilmesini icâbettirdi.²¹⁸ Bu zamanda Ahmed ile birlikte memleketin idaresine mesaî sarfeden vezirler -Cem'in zehirlenmesi pazarlığı ile Bâyezîd tarafından Roma'ya gönderilmiş olan- aslen Rum olan Mustafa Paşa ile debdebe ve ihtişama meyilli ve fakat ilimlerin gayretli hâmîsi olan aslen Dalmaçyalı Dâvud Paşa idî. Bu suretle devletin en büyük üç mansıbı üç mühtedi (sonradan müslüman olmuş kimse) tarafından idare olunuyordu. Anadolu Beğlerbe-ği Sinan Paşa Şehzade Cem'in Mısır Sultânımdan mahlûle kerîmesiyle izdivaca muvaffak1 oldu. Bu Sultân, Gûrî (Gavri) ailesi hükümdarı tarafından -biraderi Mekke Şerifi aleyhine ayaklanmış- Katâde ailesinden bir emîre va'd olunmuş ise de, Bâyezîd'in sefiri Haydar vâsıtasıyla Bâyezîd nâmına taleb olunması üzerine Gûrî onu İstanbul'a göndermiştir.²¹⁹ Şu suretle Cem'in kendinden sonraya kalmış

²¹⁸ Andrea Gariti'nin Venedik İdarecilerine Raporu, Kânunievvel 1503. (De-laatone di Andrea, Gritti ai Pregadic). M. Sanoto.

²¹⁹ Sa'dü'd-dîn, varak: 530, c. 3. Solak-zâde, varak: 75. (Hammer işbu me hazları gösterdikten sonra Mekke Şerifi'nin biraderi Cem'in kızını istemiş iken onun Kaahire'ye vusulünden az zaman önce kızın Osmanlı sefirine tevdi'ien İstanbul'a gönderildiğinin ve bu zât Mısır hükûmetine istilâ ile Sultân'ı hududa kadar tâkib ederek, fakat tutamadığının Sa'dü'd-dîn ve So-lakzâde'de dercedilmiş bulunduğunu yazıyor; sonra Mısır'da böyle inkılâb olmadığını ve 1501 (906)'da tahta çıkan Kansu Gurî'nin aslında memlûk bulunduğunu söylüyor. Hammer'in, gerek metindeki, gerek bu haşiyedeki ifâdesi bir noktada düzeltilmeğe muhtaçtır: Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâde Şehzade Cem'in kerimesine izdivaca tâlib olan ve Mısır'a gelip hükümdarlığa geçen şahıs, Şerifin biraderidir demiyorlar; 908'de Mekke Emiri'nin vefâtıyla kalan iki oğlundan biri isyan ettiğinden, Mısır Sultânı ümerâ-yı elfiyye'den birini -Cem'in kızıyla evlendirmek vaadiyle- âsinin üzerine göndermiş; bu aralık si-lâhdarlar-ağası Haydar Ağa İstanbul'dan Mısır'a gidip Cem'in kızını alarak Haleb'e kadar gelmiş; o sırada Hicaz'a giden Mısırlı Beğ muvaffakiyetle dönerek kızını istemiş; kızın gönderilmiş bulunmasından dolayı Mısır Sultânı'nı öldürüp yerine geçmiş; prensesi tâkib etmiş ise de Mısırlı'nın adamları Haleb'e gelinceye kadar bizimkiler Osmanlı hududu olan Herak-lia (Ereğli)'ya kadar gelmişler. Lâkin Hoca'nın ve Solak-zâde'nin bu ifâdelerinde «Mısır Sultânı'nı öldürüp yerine geçmiş» sözü doğru olamaz. Çünkü Hammer'in yazmış bulunduğu veçhile, 906'dan beri Kansu Gurî hükümdar idi. Merc-i Dâbık muharebesine kadar da tahtında kaldı. Haramer, muharirlerin tenkidinden sonra, Câmî ü't-Tevârih'den naklen o zamanki şe-rîf ailesine dâir aşağıda tercüme olunan tafsîlatı veriyor:)
Emîr Berekât bin Muhammed'in kendisine rakîb dört biraderi var idi ki, bunlardan Huzâ'a 906 (1500)'da vefat

olan yalnız bir kızı da Bâyezîd'in kullarından birinin haremine girmiş olmasıyla Pâdi-şâh'ın tahtına rekabetinden korkmasına bir sebep kalmadı. Nasıl ki, Venedik ve Macaristan ile akdolunan muâdehelerle de devletin haricî âsâ-yişi de te'mîn olunmuştu.²²⁰

etmiştir. Diğer Cezân'dır ki 906 (1502?)*de bir muharebede maktul olmuştur. Üçüncüsü Hanîse'dir ki geçici bir müddet için biraderini emirlik makamından tard etmiştir. Dördüncüsü Kaytbay (Katâde) (?)'dir ki, daha sonra Berekât ile birlikte emirlik yapmıştır. Berekât birbirini takiben üç oğlunu emarete iştirak ettirmiştir ki, onların da isimleri şudur: Alî, Mu-hammed Şâfi'i, Ebû Nûmeyy. Kabe'nin anahtarlarını I. Selim'e teslim eden Ebû Nûmeyy'dir.²¹⁹

²²⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/317-360

YİRMİBİRİNCİ KİTAP	
II. BAYEZİD DÖNEMİ	
Akkoyunluların Sonu Ve Şâh İsmail'in Zuhuru.....	
Şâh İsmail'in Osmanlılar'la Teması	
Şehzade Korkud'un Mısır'a Kaçması.....	
Büyük Zelzele.....	
Şehzadelerin Hükümetleri Ve Sefaretleri	
Bâyezîd ile Selim Arasında Muharebe.....	
Şahkulu İsyanı.....	
Hadım Ali Paşa'nın Şehâdeti.....	
Şâh İsmail'in Âsîleri Cezalandırması	
Yeniçerilerin İsyanı	
Dâhili Muharebeler	
I. Bayezid'in Tahttan Çekilmesi Ve İrtihali	
II. Bâyezîd'in Şahsiyeti Ve Saltanatı Zamanında Devletin Durumu	

YİRMİBİRİNCİ KİTAP

II. BAYEZİD DÖNEMİ

Venedik ve Macaristan ile akdolunan muahedenin sebebini Bâyezîd'in âsâyışperver tabîatından ziyâde, Anadolu hududunda zuhur eden ahvâlde aramalıdır. Akkoyunlu Hânedâm'mn sukutu ve Uzun Hasan torunlarının hükümetleri enkazı üzerinde îsmâil-i Safevî Hânedâm'mn şevketli zuhuru, Osmanlı Devleti'nce tehlikeli bir durum olarak görülmüştür. Bir milletin târihi, komşusu olan diğer bir milletin târihiyle kuvvetli bir şekilde irtibatlar kesbettiği zaman, birincisinin etrâfıyla bilinmesi ikincisi hakkında hiç olmazsa bâzı incelemelerin bilinmesini gerektirir. Tâ ki aralarında mevcut bulunmuş olan münâsebetler ve karşılıklı olarak icra eyledikleri muameleler hakkiyle takdir edilebilsin. Okuyucuların Macaristan, Venedik, Lehistan, Rusya gibi -mukadderatı Osmanlılar'm mukadderatına bağlı olan- hükümetlerin târihi hakkında hâiz olduğu malûmat bu memleketlerde cereyan eden vekayî hakkında dâima istitradlar yazmağa hacet bırakmaz. Lâkin Asya hükümetlerinden ekserisinin vekayiini hâlâ kaplamış olan karanlık, müverrih ve okuyucuya vakit vakit bu memleketlerin târihini hülâsa etmek vazifesini yükler. Çünkü ekseriya onlar, bu meşgul olduğumuz târihin -gözden uzak tutulması mümkün olmayan- birer şerhidir. Bundan dolayı evvelki kitaplarda Rûm Selçukluları (Anadolu Selçukluları)'nı, Timur Hâhedâm'm, Karadeniz Tatar Hânları'm, Ki-likya Karaman hükümdarlarını, Dülkadir, Ramazân, Akkoyunlu, Kara-koyunlu Hanedanlarını okuyucuların gözleri önünden sür'atle geçirmiştik. Bu defa da yine o sebeplerden dolayı, zamanında ve yerinde Özbek Han-ları'ndan, Mekke Şerîfleri'nden, Mısır Memlûkleri'nden, İran Şahları'n-dan bahsedeceğiz. Osmanlı Devleti, bu oniki hanedan ile muharebelerinden dâima muzaffer çıkmıştır: Hattâ bunlardan birçokları Osmanlılar'm darbeleriyle sukut etmiştir; Özbekler'le Timur'un torunları gibi bâzılarıda Hindistan ortasından ve Ceyhun Ötesinden Osmanlı Devleti'nin dostluğunu aramışlardır. Mekke Şerifleri ve Kırım Hânları sonraları bu devletin vergi verir müttefikleri olmuşlardır. Yalnız gâh galib, gâh mağlûb olan İran Şâhları'dır ki, zamanımıza kadar Osmanlı Pâdişâhları ile fasılasız uğraşmakta devam etmişlerdir. Mısır'ın, Arabistan'ın, bütün Asya hükümetlerinin ele geçirilmesinden sonra, ancak

İran Türkler tarafından imtisas (absorbe) edilmeyerek, müstakil bir târih ve mevki sahibi olmak üzere kalmıştır. Onaltıncı asrın başlarından onsekizinci asrın nihayetine kadar İran tahtında Safevî²²¹ Hânedânı'ndan oniki şâh birbirini takiben tahta çıkmışlardır. İkiyüz senelik bir müddet zarfında bunların saltanatları târihi, Osmanlı Pâdişâhlarının târihlerine paralel olarak gelişmiş olduğundan her an nazar-i dikkatimizin bunlar üzerine atfedilmesine ihtiyaç vardır. 1500 senesinde, Bâyezîd'in Modon ve Koron fetihnamelerini gönderdiği sırada idi ki, Şâh İsmâil de İran tahtına cülusunu bütün Asya saraylarına bildiriyordu. İsmail'in saltanatından evvel İran Devleti uzun bir müddet dahilî muharebeler, aile çekişmeleri, her türlü siyâsî cinayetler içinde kalmıştır.²²²

Akkoyunluların Sonu Ve Şâh İsmail'in Zuhuru

Akkoyunlu Hânedânı'nın en kuvvetli hükümdarı olan ve gururuyle, II. Mehmed'in silâhlarını üzerine çevirmiş bulunan Uzun Hasan'm Tercan Sahrâsı'nda kendisi için şeâmetli bir şekil gösteren muharebede kaybettiği Şehzade Zeynel'den başka, Halîl, Yâkûb, Yûsuf, Maksûd, Mesîh, Uğurlu Mehmed nâmında altı oğlu vardı. Uğurlu Mehmed'in şecaati, ihtişâm-kârâne tavırları orduyu kendisine bağlamıştı. Bununla beraber Uzun Hasan -en ziyâde sevdiği, yahut hiç olmazsa en entrikacı zevcesinden doğmuş bulunan- Halil'i tahtın vârisi olmak üzere tâyin etti. Uğurlu Mehmed bu tercihten muğber olarak, babasının aleyhine silâh kullandı. Lâkin iki defa Fars ve Azerbaycan'da Uzun Hasan'a mağlûb olarak II. Mehmed nezdine iltica etmesiyle, ikametgâh ve maişet vesilesi olmak üzere Sivas'a tâyin olundu. Babasından hoşnûd olmayan bâzı adamların ihtarlarına kapılarak hududu geçip yeni bir ordu ile tekrar babasının üzerine yürüdüyse de, isyanının cezası olmak üzere muharebe meydanında öldürüldü. Oğlu Mîrzâ Ahmed o vakitten Bâyezîd'in yardım ve himayesini istedi ve Bâyezîd'in kızlarından biriyle evlendi. Uzun Hasan iki ay fasıla ile âlem-i uhrâda Uğurlu'yu tâkib etti (1478); Halîl, tahta çıkarak, gaynmeşrû biraderi olan Maksûd'u Uğurlu'nun teşebbüslerinde medhal-dar olmak

²²¹ Sehve mebnî olmak üzeredir ki, Avrupalılar ve hatta bunların arasında Döeini (De G-uignes) gifoî müsteşrikler «Süfi» aduu verirler.

²²² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/361-362

bahanesiyle idam ettirdi. Validesinin ricası üzerine; ana tarafından da kardeş olan Yâkûb ve Yûsuf'u -Uzun Hasân'm ve Süleyman Beğ'in akrabasından- saray muhafızı Bayındır Beğ ma'rifetiyle Diyâr-bekir'e gönderdi. Henüz altı ay geçmişti ki, daha ondört yaşında olduğu halde pek büyük ümîdler vermekte bulunmuş olan Yâkûb, Bayındır Beğ'in telkinleriyle Azerbaycan'a giderek, biraderinin saltanatını zabtetmeğe teşebbüs etti. Hoy ve Selmas yakınında vuku bulan muharebe, genç saltanat davacısı için fena emarelerle başladı; lâkin Halil'in ölümüyle nihayet bularak (1479) Yâkûb'un Akkoyunlu Hanedanı tahına cülusu ile neticelendi.²²³

Yâkûb, II. Bâyezîd ile dostâne münâsebetlerde bulunmuş ve şân ve şereften mahrum olmaksızın geçen oniki senelik saltanat müddeti zarfında İstanbul'a defalarca sefir ve hediyeler göndermiştir. 886 (1481)'de Bayındır Beğ'in tahrikiyle zuhur eden isyanı onun kanıyla söndürdü ve El-cezîre Hâkimi Müşafaas (Müşfa'as) (??)'ın oğlunun arazîsini zabtetti.²²⁴ Yine o sene zarfında iki kumandanı Süleyman Beğ ile Halîl Sofî'yi, Sa-fevî ailesi müessisi olup SafevîlerMen ve taassub erbabından tertîblenmiş bir ordu ile Şımahı şehrini zabtetmiş olan Şeyh Haydar aleyhine olmak üzere Şîrvân hâkiminin imâdına gönderdi. Şeyh mağlûb ve maktul olarak şehir eski mutasarrıfına iade olundu.²²⁵ Uğurlu'yu saltanat tahtından mahrum edip de Halil'i onun yerine ikame ettirmiş olan valide sultân, Yâkûb'un isyanının netice vermesinde dahî yabancı kalmamış ve saltanat kudretini Yâkûb'un elinden de Yûsuf a geçirmek tasavvurunu kurmuştu. Maksadına ulaşmak için en mîn ve serî vâsita olmak üzere zehiri seçti. Lâkin cinayeti hiç beklemediği bir netice vermiştir ki, üç sene sonra Valentin Borcio'nın kardinaller için hazırlamış olduğu bir şerbeti yanlışlıkla babası ve kendisi içerek mezara gitmelerini icâb ettiren tesadüfû hatırlatır: Yâkûb ve Yûsuf valideleri tarafından tertîb edilen zehiri birbirini müteâkib içtiler; valide sultân da üzüntüsünden bakiyesini içti.²²⁶ Yâkûb'un Baysunkur (Baysungur), Murâd, Hasan nâmlarında pek genç üç oğlu kaldı. Memleketin en kuvvetli iki beği olan saray muhafızı Süleyman Beğ ile Sofî Halîl veraset mes'elesinde ihtilâfa düştüler. Süleyman Beğ Uzun Hasan'ın yedi oğlundan bu ihtilâlde

²²³ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 522, 524. Cârail'üt-Tevârih, Cenafoî, Viyana, kütüphanesinde aded: 496, s. 229. tdris, varak: 260 vd.

²²⁴ Cezîretü'l-ömer. Mac Donald Kinelr'in. Seyahatnamesine müracaat, s. 450. Cihân-nümâ. s. 439.

²²⁵ Cenâbî, s. 230.

²²⁶ Sa'dti'd-dîn, 3, varak: 524. Cenâbî, Cftmptt*t-Tevferth, tdris.

hayatta kalmış olan Mesih'i, Sofî Halîl Yâkûb'un büyük oğlu Baysunkur'un tarafını tuttu. Vu-kûbulan muharebede Mesîh hayâtını kaybetti. Şu.suretle Uzun Hasan'ın yedi oğlundan yedisi de kazaya uğramıştır: Zeynel, Fâtih aleyhine açılan Tercan muhasarasında; Uğurlu Mehmed babası aleyhine Tebrîz muhârebesinde; Halil kardeşi aleyhine Selmas muharebesinde; Mesîh yeğeni ile muharebede maktul oldukları gibi, Maksûd biraderi Yâkub tarafından idam ve Yâkûb ile Yûsuf anaları tarafından .zehir ile öldürülmüşlerdir.

Halil'in oğlu Alî Beğ, Uğurlu Mehmed'iu oğlu ve Bâyezîd'in sarayına iltica ettiğini gördüğümüz Mirza Ahmed'in kardeşi II. Mahmûd Baysunkur ile taht için münazaa etmek istediler. Lâkin Baysunkur Akkoyunlu Hanedanı tebeasının en kuvvetlisi olup onsekiz oğlu devletin en büyük me'mûriyetlerini ve en büyük eyâletlerini idare etmekte ve taraftarları da en mühim hizmetleri işgal etmekte olan Nûr-Sofî menfaatleri Öyle icâbettirdiğinden Baysunkur'a meclûb idi. Sofi Halil Baysunkur ile beraber Karabağ'dan sür'atle Dergûzin'e giderek, orada yapılan muharebede Alî Beğ ile Mahmûd telef oldular.²²⁷ Van ve Vastân yakınında Sofi Halil Süleyman Beğ'in alelacele toplamış olduğu bir Kürd ordusuna tesadûf etti; erzak bulunmaması ve ordusunda hergün firarlar olması sebebiyle miktarının azalması Tebriz'e ric'atini mûcib oldu. Süleyman Beğ Nûr-Sofî ordusunun reislerini vaidler ve taltiflerle kazanarak henüz dokuz yaşında bulunan Şehzade Baysunkur'u birlikte alıp kendi sancakları altına gelmeğe ikna etti. Nûr-Sofî Tebrîz hisarları önünde vukua gelen muharebede maktul oldu.²²⁸ Müverrih Sa'dü'd-dîn'in büyük pederi Hafız Muhammed -ki Nûr-Sofî'nin mahremi idi- bu muharebede hâzır bulunmuştur. Süleyman Beğ muzaffer olduktan sonra Tebriz'de Şehzade Baysunkur'u Akkoyunlu hükûmetinin pâdişâhı olmak üzere ilân etti (896 / 1490).²²⁹ Fakat Süleyman Beğ'in, vesâyet-gerdesi nâmına hükûmet dizginlerini eline geçirdiğinden beri henüz sekiz ay geçmişti ki, Halil'in oğlu ve Uzun Hasan'm torunu İbrahim Sultân, gaynmemnûnlardan mürekkep bir fırkanın başına geçerek, Maksûd'un oğlu olup Nûr-Sofî tarafından Alancuk kalesinde habsedilen Şehzade Rüstem Mîrzâ'yı kurtardı ve Yâ-kûb'un genç oğluna karşı saltanat davacısı olmak

²²⁷ CâmTût'-Tevârîh.

²²⁸ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 925. Cenâbî, varak: 231.

²²⁹ Cenâbî, vara'k: 231, tdrîs.

üzere ortaya çıkardı. Baysunkur ve kardeşi Murâd, valide tarafından büyük pederleri olan Şirvan hâkiminin nezdine gittiler. Şîrvân hâkimi hemen Rüstem üzerine yürüyerek bir muharebe etti; lâkin iki fırka arasındaki müzâkereler üzerine Baysunkur'un Şîrvân ile hem-hûdûd olan Karabağ Kende, Gence, Berda' (?) memleketleriyle iktifa etmesine karar verildi.²³⁰ Baysunkur, bu mukavelenameye çok zaman riâyet etmedi; yeni karışıklıklardan dolayı İsfahan'a gitmiş olan rakibinin gaybubetinden istifâde ederek Azerbaycan'ı istilâ etti. Lâkin Rüstem askerinin kumandanı²³¹ Baysunkur'a galebe etti ve kendisini yakalayarak İsfahan'a gönderdi ve orada idam edildi. Hayâtı daimî bir sefahatten ve hükümdarlığı onun nâmına İbrahim'in hükümranlığından ibaret olan Rüstem'in saltanatı da altı seneden fazla devam etmedi. II. Bâyezîd'in damadı Ahmed Mîrzâ, bu karışıklıkların saltanat kudretini ele geçirmeğe müsait bir vesile olacağını düşünerek pasta tatarı kıyafetinde İstanbul'dan firar ile²³² bir engele rastlamaksizin «Araks»²³³ sahillerine kadar vâsıl oldu ve Rüstem ordusunun firârü-riyle kuvveti hergün artmağa başladı. Nihayet İbrahim dahî bu tarafa geçtiğinden²³⁴ Ahmed Araks'ı (Araş nehri) geçerek -Rüstem Gürcistan'a çekilmekte iken- Tebriz'e vardı. Rüstem, toplamış olduğu bir ordu ile, bir müddet sonra döndü; Ahmed Mîrzâ onu karşılamağa giderek, galip geldi ve başını kesti. Ahmed, saltanat tahtına çıkar çıkmaz, tahta çıkmasına sebep olan hâle benzer bir sebeple, yâni İbrahim'in ondan da yüz çevirmesi ile hükümdarlıktan düştü. İbrâhîm birçok devlet büyükleriyle ittifak ederek -Yâkûb'un oğlu olup Rüstem'in teşebbüsleri sırasında Bay-sunkur ile birlikte büyük babası Şirvan hâkiminin nezdine iltica etmiş olan- Murâd'm saltanatını ilâna karar verdi²³⁵ ve Ahmed'in üzerine yürüdü. Ahmed, kendi tarafını tutan bir ordu ile ve Şirvan hâkiminin yardımıyla mukabele ederek iki taraf İsfahan yakınlarında muharebe ettiler. Kavganın başlangıcında

²³⁰ Sa'dü'd-dîn, 3, 527. İdrîs.

²³¹ Seyyîd Alî Beğ, Tâcü't-Tevârih, c. 2, s. 121 (Mütercim).

²³² «Âdet-i me'lûfesi üzere işret itmeğe gidiyor gibi Galata'ya ve oradan Üsküdar'a geçdi. 'Ulak' tavrında kaçarak -İslâm arasında kıtal vuku bulmamak için Mîrzâ'ya müsaade virmemiş olan- Sultân. Bâyezîd henüz firarından haiberdâr olamadığı hâlde hayli yol almış idi.» Sa'dÜ'd-dîn, s. 122. Mütercim.

²³³ «Rûd-Ares», Araş Çayı ki, alabalığı meşhurdur. Mütercim.

²³⁴ Sa'dÜ'd-dîn, 3, 528. Câmi'ü't-Tevârih, İdrîs.

²³⁵ «Sultân. Murâd bin Sultân Ya'kûb'a gâibâne biat ile hutbe ve sikkeyi onun nâmına, itdiler.» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 124. Mütercim.

Sultân İbrahim kendisine mutaassıbâne muhabbeti olan²³⁶ bir fırka erbâb-ı şecaatle Ahmed Mîrzâ'nın üzerine atılarak, Mîrzâ, en sâdık adaylarıyla beraber harb meydânında maktul oldu.²³⁷ Ahmed Mîrzâ'nın kardeşi Yûsuf'un oğulları Mehmed Mîrzâ ve Elvend Mîrzâ bu muharebede amcalarının sancakları altında bulunuyorlardı. Birincisi Yezd'e, ikincisi Azerbaycan'a ve oradan Kürdistân'a iltica etti. Sultân İbrahim, o zamana kadar Şîrvân hâkimi nezdinde mülteci bulunan Murad'ı hükümdarlığa davet ettiyse de, Murâd'm hükümdarlığı İbrahim'in saltanatına bir bahaneden ibaret olarak, asıl hükümdar kendisi idi. Murâd'ın kumandanları bu hâlden endişeye kapıldılar. İbrahim, kendi hükümrânlığının sarsıldığını görerek, selefleri hakkında yaptığı gibi, yeni hükümdara dahî hıyanet ederek Elvend Mîrzâ'yı buna rakîb çıkardı. Elvend, İbrahim'in yardımlarıyla Murad'a galebe ederek, onu Meraga kalesi zindanına attı. Bu sırada Mehmed Mîrzâ Irak'da biraderine rekabeten hükümdarlığını ilân etti. İbrâhîm, Elvend Mîrzâ ile birlikte Mehmed'in üzerine yürüdü. Lâkin Sultaniye yakınında yapılan muharebede defalarca hıyânetiyle haylî vakittir müstehak olduğu Ölümü buldu. Elvend Karabağ'a kaçtı; Mehmed muzaffer bir şekilde Tebriz'e girdi. Bu haber üzerine İbrahim'in kardeşi Güzel Ahmed, Elvend'in Meraga kalesinde habsettiği Murâd'ı kurtardı. Murâd, Irak-ı Acem'den bir ordu toplayıp Mehmed Mîrzâ'yı İsfahan yakınında mağlûb edip ortadan kaldırarak, ikinci defa İran tahtına cülus etti. Mehmed, Murad'ı karşılamak üzere Tebriz'den İsfahan'a yürürken kardeşi Elvend Karabağ'dan çıkmış, ve Tebriz'i zabtetmişti. Lâkin Mehmed ve Elvend'in muharebeleri sırasında bir üçüncü rakîb zuhur etti ki, epey bir müddetten beri sarsılmakta olan Karakoyunlu Devleti'ne son darbeyi vurmak üzere isyan ordusuyla ve isyandan daha müthiş olan yeni bir mezheb silâhıyla geliyordu.²³⁸ Bu rakîb, onüç sene önce Süleyman Beğ ile müsademesinde maktul olan Şeyh Haydar'ın vefatından sonra Geylân (Güân)'a iltica eden İsmail idi.²³⁹ İsmail,

²³⁶ Sa'dü'd-din bunlara «fedai» der. «Fedai» kelimesi fırka-i tsmâiliyye'ye, başka deyişle Hasan Sabbah emrindeki kaatülere verilen bir isimdi.

²³⁷ Sa'dü'd-din, 3, varak: 529. Cenabı. Deguignes, Murad'dan sonra ve Elvend'den evvel hüküm süren Muhammed'i unutuyor. Şark müverrihlerine nazaran Akkoyunlu Hanedanı Uzun Hasan ile başlamış ve bunlardan ancak dokuz hükümdar gelmiştir ki, isimleri şudur: 1) Uzun Hasan, 2) Halil, 3) Yâkûb, 4) Baysunkur, 5) Rüstem, 6) Ahmed, 7) Murad, 8) Muham-med (Mehmed), 9) Elvend.

²³⁸ Sa'dü'd-din, 3, 570. tdris, CâmJ'ti't-Tevârih, Cenabı.

²³⁹ Şâh İsmail b. Şeyh Haydar b. Cüneyd b. İbrahim b. Hâce Allb. Şeyh Sarû'd-din ibni Şeyh Safiyyüd'din-i Erdebilî. Sa'dü'd-din, 2, 126.

Şirvan hâkimine galebe ve kendisini idam etmek suretiyle babasının intikamını aldı (1499/905). İki sene sonra Teb-rîz hükümdarı Elvend Mîrzâ ile Nahcivan yakınında kanlı bir muharebe yaparak, bunda, Akkoyunlu ailesinden yedibin Türkmen maktul olmuştur.²⁴⁰ Elvend, Bağdad'a kaçıp oradan Diyârbekir'e giderek amucası Kaasım Beğ'den Diyârbekir'i aldı ve bu gasbdan üç sene sonra (915/1504) orada vefat etti.²⁴¹ Nahcivan muharebesini tâkîb eden senenin sonuna doğru İsmail, Hemedan yakınında Sultân Murad'ı büsbütün mağlûb etti; Murad Bağdad'a iltica etti; lâkin İsmail'in askerine karşı orada durama-yarak Dülkadiriyye Beği Alâ'ü'd-devle'nin yanına çekildi. Alâ'ü'd-devle'nin yardımı Muradın Bağdad'a dönmesini ve beş sene hüküm sürmesini te'mîn ettiyse de, İsmail tekrar Bağdad'dan çıkardığından Diyârbekir'e kaçtı ve Elvend'in vefatından on sene sonra (920/1514) orada İsmail'in darbesiyle telef oldu.²⁴²

Murad'ın vefâtıyla Uzun Hasan Hanedanı söndü; Hasan'm yedi oğlu gibi yedi torunu da cümleten ecel-i kazaya uğradılar.²⁴³ Halil'in oğlu Ali Beğ ve Uğurlu Mehmed'in oğlu Mehmed, Yâkûb'un oğlu Baysunkur aleyhine muharebede maktul olmuşlardı. Baysunkur, Maksûd'un oğlu Rüstem Mîrzâ'nın emriyle idam olunmuş, Rüstem de Uğurlu Mehmed'in ikinci oğlu Ahmed Mîrzâ'ya mağlûb olduktan sonra aynı akıbete uğramıştır. Ahmed Mîrzâ, Yâkûb'un diğer oğlu Sultân Murâd ile müsademesinde silâh elde hayâtını ikmâl ettiği gibi, Murad dahî Yûsufun oğlu Mahmûd Mîrzâ'yı öldürdükten sonra İsmail'in silâhı altında ademe gitmiştir.

Akkoyunlu Hânedânı'nın enkazı üzerine, onüçüncü asrın başlarında -Avrupalılar'ca «Sûfî» diye ma'rûf olan-- Şah İsmâil-i Krdebîlî Hanedanı kuruldu. İsrîiâil Hanedanı, mevcûdiyyetini hayât-ı mütehayyirâne-ye vakfetmiş bir meşâyîh âilesidir. Şark târihi, İsmail'den evvel altınca batma, yâni yeni hükümdarlığın kuruluşundan ikiyüz sene öncesine kadar silsile-i nesebini zikreder. Cengiz Hân torunları zamanında hayatta olan en büyük mutasavvıf şeyhlerinden Safiyyü'd-dîn Ebû İshâk Erdebîlî, on-dördüncü asrın başlarında vefat ederek takva dolu hayâtının güzergâhı olan Erebü'de mütevârî-i hâk oldu (toprağa saklandı; üzeri toprakla örtülerek gömüldü,

²⁴⁰ CâmTût-Tevârîh.

²⁴¹ Câmî'üt-Tevârîh, Cenftbî.

²⁴² Câmî'üt-Tevârîh; Cenâtoî, Sa'dü'd-dîn, İdris.

²⁴³ İkinci cildin sonundaki Karakoyunlu Hanedanı cedveline bkz.

defnedildi). Safevî ailesi onun nâmına nisbet olunmuştur. Bu aile «Sûfî» nâmını -kudret menbâmı daha güzel ifâde etmekle beraber- kabulden imtina ederdi. Safiyyü'd-dîn oğlu Sadrü'd-dîn Mûsâ, torunu Hâce Alî torun-zâdesi İbrâhîm, onun tasavvuf mesleğine sâlik oldular. İbrahim'in oğlu ve babası gibi şeyh olan Cüneyd'dir ki, bu âile.-den ilk defa bir siyâsî te'sir kazanmak arzusunda bulunmuştur. Onun ikbâl hırsı Karakoyunlu Hânedânı'ndan Erebil hükümdarı Cihân-Şâh'm infialini celbetti. Cüneyd, bu sırada Cihân-Şâh ile muhârib bulunan Akkoyunlu hükümdarının sarayına iltica etti. Uzun Hasan Cüneyd'e yardım ve himaye göstermekle yetinmeyerek hemşiresi Hadîce Begüm'ü²⁴⁴ de onunla evlendirdi. Cihân-Şâh'ın Uzun Hasan'a mağlûb olması üzerine Er-debil'e dönerek, İran fâtihinin akrabalığından cesaret alarak yine siyâsî hayâtın entrikalarına girdi. Tasavvurlarını gizlemek ve kendisini bî-karar eden içindeki hırsı keşfettirmemek için gayrimüslim olan Gürcüler'le bir cihâdî bahane yaptı. Lâkin Hıristiyanlar üzerine yürüyecek yerde, taraf -tarları ile birlikte kuzeye ve Şirvan hâkiminin arazisine yöneldi ve istîlâ etti. Ancak mahallî askerler ile giriştiği cenkte telef oldu. Uzun Hasan Cüneyd'e olan muhabbetini oğlu Haydar'a intikal ettirerek, onu kızı Âlem-şâh Bânû ile evlendirdi. Haydar, Uzun Hasan hayatta bulunduğu müddetçe sakin durdu; ancak onun vefatıyla memleketin her tarafında karışıklıklar çıkınca, atâleti terkederek, babası Cüneyd'in yolundan yürüdü. Taraftarlarını zahirî bîr alâmet ile ayırmak için, onlara kızıl külah giydirmiş²⁴⁵ ve işte bu buluş, daha sonraları İranlılar'a «kızılbaş» nâmının verilmesini mûcib olmuştur ki, bunlar bu ismi o vakitten beri bir hakaret addetmekte ve zamanımızda dahî reddetmektedirler. İranlılar millî gururları hasebiyle dâima iddia ederler ki, bu lakab vaktiyle giymiş oldukları altın serpuşlardan kaynaklanmakta ve «kızıl» lafzı «kızıl altın» mânâsına gelmektedir.²⁴⁶ Haydar, babasının

²⁴⁴ Begüm ve Bıgım lâfzı, kâf-ı farîsinin zammesiyle okunur. Nihâyetindeki mim (-Im, -üm) türkçenin te'ennisidir; nasıl ki «hânım» kelimesi de «han» in müennesinden başka birşey değildir. Mütercim.

²⁴⁵ Camî'ü't-Tevârih.

²⁴⁶ İran'ı dolaşan bâzı ingiliz müverrihleri «kızıl» lâfzının «kızıl altın» mânâsıyla tefsirini tamâmiyle kabul etmiş görünüyörlar. Bunların yanlışlıklarını anlamak için XVI. ve XVII. asır yazmalarını süsleyen tasvirilere bakmak kifayet eder: Bu tasvirler o zamanın bütün kahramanlarını başlarında kavuk ile gösterir ki, bu kavuklar beyaz dülbenden adı sarık olup tepesinde bir kırmızı nokta var idi ve sarıkların şekli bir nevi hurma ağacına (chou palmiste-: ucunda lahanaya benzer ve taze iken salata gibi yenir bir meyvesi bulunan iri yapraklı hurma ağacı Kaamus-i Fransevî, Ş. Sâmî) benzerdi. Başın etrafına sarılan bez oniki katlı olarak Eimme-i İsnâ-âşere işaret idi. Bu Oniki İmam, Dört İmam ile karıştırılmamalıdır.

Özbekler ve Osmanlılar Eimme-i Erbaa (Dört İmam)'ya ziyâde ta'zîm eyledikleri halde, Eimme-i İsnâ-âşeriyye

kullanmış olduğu bahaneyi kullanarak, yâni Gürcistan gayrimüslimlerine karşı asker şevkini vesîle edinerek, altıbin kişiyle Kafkas'a yöneldi ve babası gibi Şirvan'ı zabtetti ve memleketin beğini bir müddet Gülistan kalesinde kuşattı. Uzun Hasan'm oğlu ve halefi Yâkûb, Şîrvân-Şâh'a imdâd için saray emîri Süleyman Beğ'i gönderdi. Haydar, yukarıda yazıldığı üzere, Süleyman Beğ ile bir müsademesinde maktul oldu ki, bu kavga Tabserân²⁴⁷ yakınında vuku bulmuştur (893/1488).²⁴⁸ Haydar'm iki oğlu Yâr Alî ve İsmail, Yâkûb tarafından İsfahan kalesi zindanlarına atıldı; Yâkûb'un yerine geçen Rüstem Mîrzâ hürriyetlerini iade ile, evvelki gibi şeyhlikle vakit geçirmek üzere kendilerini Erebil'e gönderdi. Yâr Alî, haylî zaman Rüstem'e sâdık kaldıktan sonra isyan etti. Lâkin kanlı bir muharebede mağlûb oldu ve öldürüldü.²⁴⁹ Henüz altıbuçuk yaşında bulunan İsmail, Geylân (Gîlân) hâkimi²⁵⁰ Şerif Hasan Hân'ın himayesine tevdi olundu. Uğurlu'nun oğlu Ahmed Mîrzâ -ki o zaman Akkoyunlu pâdişâhı idi- daha sonra İsmail'in memlekettten çıkarılmasını istedi. Lâkin Şerîf Hasan bu firarının hükümrânlık sahasında bulunmadığını söyledi. Genç mülteciyi yüksek ağaçların zirvelerine asılmış bir çadır içinde muhafaza etti. Ağaçların yapraklarla dolu dalları İsmâl'i gözlerden ırak tutuyordu. İran Şâhı'nın ikinci bir sefiri İsmail'in kendi toprağında bulunmadığına Şerîf Hasan'ın yemin etmesini istedi. Mülteci, toprak üzerinde değil, hava içinde bulunduğu için Hasan, yalancı düşmeksizin yemîn edebildi. İsmail altı sene Geylân hâkiminin yanında vakit geçirdikten sonra, memleketin payitahtı olan Lahcan'da taraftarlarını topladı. Şeyh Sadrü'd-dîn Konevî'nin Osmanlı memleketlerinden Teke ve Diyârbekir taraflarında ikamet eden müridleri de ona iltihakla kendisini takviye ettiler. Şeyh Sadrü'd-dîn, Timur'un istilâsında ekserisi kendi

İran'ın yeni mezhebinin mensupları nezdinde husûsî bir ihtirama maz-hardır. (Oniki İmam, Sünnî mezhepler mensuplarınınca da muhterem oldukları, izaha muhtaç değildir.)

²⁴⁷ Merâsîdü'l-İttılâ'da (c. 2, s. 195) «Tabserân» denilen mahal olacaktı ki, Nişâbü'r ve İsfahan arasında Kûhistan muntıkası olduğu Merâsî d'd an anlaşıyor. Merâsî'dm haşiyesinden «Teberserân» şeklinde yazıldığı dahî görülür.

²⁴⁸ Câmî'ü't-Tevârihe göre, bu muharebe Şaban'da vuku buldu.

²⁴⁹ Cenâbî, s. 134. Bu müverrihe nazaran İsmail, kendisine taraftar tedârik etmek için, bizzat Lahcan'dan Şunafor'ya gitmiş tir. İhtimal ki Sadrü'd-dîn, Timur'dan Eğirdir'in affedilmesini sağlayan Şeyh Baba'dır. (1. cilde bkz.).

²⁵⁰ Burada Kuzey İran'ın iki hanedanı kendini gösterir ki, De-guignes bunları hiç zikr etmez: Şirvan Şahları, Gîlân Şahları. Birinci hanedan 774 (1372)'de kurulmuş olup 945 (1538)'de yıkılmıştır; ikincisi 890 (1485)'de teessüs ve 1025 (1616)'da yıkılmıştır. Herbirinden sekiz hükümdar gelmiştir (Hacı Kalfâ, Takvîmü't-Tevârih, s. 167 ve 168). Cenâbî ve Hezarfenn Şirvan Şahları'nın mufassal târihlerini yazıyorlar. Sekiz Şirvan Şahı şunlardır: 1) Şeyh İbrahim, ki âdi çiftçi iken hükümdar olmuştur, 2) Halil, 3) Şîrvân-Şâh, 4) Gâzî, 5) Mah-mûd, 6) Şâhî, 7) II. Halil, 8) Şâhrûh. Gîlân (Geylân) Hükümdarlarının târihi ne Cenâbî'de, ne de Câmî'ü't-Tevârih'de vardır.

tarîkatine sâlik olan Teke ahâlîsinin Tatar orduları arkasından esaretle götürülmemesihi cihangirden rica etmiş ve ricasını kabul ettirmiş olduğundan, o vakitten beri bu mmtıkların bütün ahâlîsi İranlı şeyhlere bağlı bulunmuşlardı. Bu sırada takımıyle Geylan'a hicret etmeleri sebebiyle, İsmail onları Lahcan'da sancağının altına topladı.²⁵¹ Ondört yaşında bulunan İsmail takriben yedi bin Türk ve Acem'den mürekkep bir ordu ile babasının ve büyük babasının Şîrvân mülkünde katledilmiş olmalarından dolayı, intikam almak için orayı istilâ etti (906). Şîrvân-Şâh'ı kanlı bir muharebede bozup öldürdü.²⁵² Bu muzafferiyetin neticesi olarak Şimahi teslim oldu.²⁵³ Azerbaycan boğazlarına hâkim olan vezîr-i âzam Şemsü'd-dîn Geylânî'nin îsmâil tarafına geçip onun veziri olması, İran ordusu kuvvetini ziyâdeleştirdi. Şemsü'd-dîn ile diğer Akkoyunlu ümerâsinin yardımıyla genç fâtih ertesi sene bu hanedanın son istinadgâhı olan ve İran hükümdarı bulunan Elvend Mîrzâ'ya hücum etti ve galib gelerek onaltıncı asrın ilk senesinde Azerbaycan'ın payitahtı olan Tebriz'de devletinin esâsını vaz' etti.²⁵⁴

Şâh İsmail'in Osmanlılar'la Teması

Osmanlı Pâdişâhı, Teke mutaassıplarının hicretlerine mâni olmak için bu vilâyet ahâlîsinden ekserisini yeni fethedilen Koron ve Modon şehirlerine naklettirmiş olmakla beraber, İsmail'in Bâyezîd ile ilk münâsebetleri dostça oldu. Fakat İsmâil, taraftarlarının serbestçe hicretlerine müsâade istemek üzere İstanbul'a sefir gönderdiyse de bu talep reddedildi.²⁵⁵

²⁵¹ Cami'ü't-Tevârih, bunların mensuto oldukları aşiretleri zikr eder: Ustaclu, Şamlu, Rasava, Zülkadır (Dülkadır), Kaçar aşiretleri. Şu suretle şimdiki (Hammer zamanı) İran şahlarının mensub bulundukları Kaçar aşireti Safevî Hânedânı'nın burulmasından önceki tarihçe ma'rufur. (Kaçarlar* in Türk oldukları ve hattâ İran Şâhîân'nin anadillerinin Azerbaycan Türkçesi olduğu rualûmdur. Mütercim).

²⁵² Şîrvan Hâfûmî Ferruh Yesârî, Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 126. (Mütercim).

²⁵³ Cenâbî, Safevî târihinde, s. 139; Şîrvân-Şâhları Târihinde, s. 131; Akkoyunlu Hanedanı târihinde, s. 230.

²⁵⁴ «906, inhizâm-ı Şîrvân-Şâh der- ceng-i Şâh İsmail ve zuhûr-ı devlet-i Kızılbaş», Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih. «Târih-i Hurûc-ı Şâh tsmâil: Kaahir-i kahraman-ı mülk-i Bitlisi, Şâh İsmail'in icâd ettiği yeni mezhebe «mezheb-i nâ-hak» terkiibini târih bulmuştu. Bu târih, Şâh İsmail'in kulağına kadar gitti; Şâh İdrîs'e geçmiş hukukunu hatırlatarak iğbirarını tebliğ etti. İdrîs, «Şâh hazretlerine yanlış duyurmuşlar. Ben 'mezheb-î nâ-hak' demedim; «mezhebina Hak» dedim» cevâbını verdi. Soîak-zâde bu fıkravî yazar, ve fakat lalettayın bir şâire İsnâd eder. 906 hicrî senesi müverrihin gösterdiği veçhile onaltıncı asrın birinci senesi olan 1501 milâdî senesine tesadüf edip, İdrîs'in târihi de 906 senesini gösterir. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/362-369

²⁵⁵ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 530. (Doğuya giden Hâriciler'in çoğu Teke ve Hamîd vilâyetlerinden olduklarından, orada merede ve ahbâb nâmındaki eşhası Mutun ve Kurun canibine gönderdiler, ve ba'demâ sûfl nâmına kimesne-nün

Kızını evlendirmek istediği Alâ'ü'd-devle'dene de hüsn-i kabûl göremedi. İsmail, Dülkadirli hakiminin bu reddinden dolayı, intikam almak istedi; lakin Osmanlı Devletinin müthiş gücünden de korkarak, askerinin Osmanlı toprağından gevmesinden dolayı i'tizar için yeniden sefirler gönderdi. Yeni bir cenge girişmek hususunda isteksiz olan Sultan Bayezid, Yahya kumandasında Ankara'ya hududların muhafazası için bir ordu göndermekle yetindi.²⁵⁶ İsmâil'in müdafaasız Dülkadiriye arazisini talan ve Âmid ile Harput müstahkem şehirlerini zabtettikten sonra²⁵⁷ İran'a dönüşüne (913/1507) kadar, Yahya, Ankara önünde kurduğu ordugahda kaldı. Alâ'ü'd-devle'nin oğlu ve iki torunu İsmail'in eline düştüğünden, İran merdümhorları taraufnıdan ateşte kızartılarak yenildi.²⁵⁸ Ertesi sene (1508) İsmail, Trabzon Valisi Şehzade Selim'den şikâyet etmek ve Padişah'a dostluk te'minatını yenilemek maksadıylme İstanbul'a yine elçiler gönderdi. Şehzade Selim, İran toprağına geçmiş ve Erzincan ve Bayburd'a kadar olan

hudüddan geçirilmemesine emr vlrildi. Erdebil oğlu der-I devlete ubü-diyyet-nâme gönderüp ahhâbının Acem diyarına geçmesine icazet rica eylediye de kabul olunmadı.» Tâcüt-Tevârîh. c. 2, s. 127. Şâh İsmail'in Kızını evlendirmek istediği Alâ'ü'd-devle'den de hüsn-i kabul göremedi. İsmail, Dülkadirli hâkiminin bu reddinden dolayı, intikam almak istedi; lâkin Osmanlı Devletinin müthiş gücünden de korkarak, askerinin Osmanlı toprağından geçmesinden dolayı i'tizar için yeniden sefirler gönderdi. Yeni bir cenge girişmek hususunda isteksiz olan Sultân Bâyezid, Yahya kumandasında Ankara'ya hududların muhafazası için bir ordu göndermekle yetindi (Not: 4). İsmail'in müdafaasız Dülkadiriye arazisini talan ve Âmid ile Harput müstahkem şehirlerini zabtettikten sonra (30) İran'a dönüşüne (913/1507) kadar, Yahya, Ankara önünde kurduğu ordugâhda kaldı. Alâ'ü'd-devle'nin oğlu ve iki torunu İsmail'in eline düştüğünden, İran merdümhorları tarafından ateşte kızartılarak yenildi (31). Ertesi sene (1508) İsmail, Trabzon Vâlisi Şehzade Selim'den şikâyet etmek ve Pâ-dişâh'a dostluk te'minâtını yenilemek maksadıyle İstanbul'a yine elçiler gönderdi. Şehzade Selim, İran toprağına geçmiş, ve Erzincan ve Bayburd'a kadar olan yerleri hasara uğratmıştı (32). Hattâ bu akınlarda İsmail'in kardeşi İbrahim'i esir etmişti (Not: 5). Acem elçisi sırmalı elbise ile -fakat Pâdişâh'ın elini değil- dizini öpmek şerefine mazhar oldu. Sefir, son husûmetlerinin Osmanlı Devleti aleyhine değil, Alâ'ü'd-devle aleyhine vukua getirildiğini söyleyerek efendisinin barışçı niyetlerini yeniden arz etti. Dönüşünde Bâyezid tarafından İsmail'e gönderilen elçi -kendisini ayakta ifâ-yı me'mûriyette mecbur etmek için- yere halı serilmemiş olduğunu görünce kaftanını çıkarıp sererek, şu kalıçe-i nev-i icâd (yâni: bu yeni icâd edilmiş! kalıçe) üzerine oturdu. İran sarayı halkı bundan pek ahhabı atalarının halifelerinin içvâ ettikleri adamlardan ibârettir. Mü-tercim.)

²⁵⁶ Marini Sanoto'da İsmail ve Bâyezid ordularının kuvvetleri Scio konsolosunun 27 Eylül 1507 tarihli bir raporuyla tâyin olunmaktadır: «Il Soffi con 80.000 huomini tra i quali 15.000 cavali accampato a Kaissarie l/armata turca incirca di An-gora. Jahja-Pascha con Janizeri 6.000, Asapi 8.000, Albanesi 5.000, il Beglerbeg di Natolia con 18 Sandjaki.» Diğer bir raporda İsmail'in süvarileri otuzbin'e çıkarılmıştır.

²⁵⁷ Ando adosso a Alaedule in la più estrema montagna chiamata Turnadji, cio e delle grue. Tolse due terre grosse al A. Amid prese un fiole figlia.» Marini Sanato. Alaudule, Amld e Corpot d'Alaudule.

²⁵⁸ Sa'dü'd-dîn, 2, varak: 305. Solak-zâde, 76. (Alâ'ü'd-devle Şâh İsmail ile biraz cenk etüye de bir oğlu ve iki nebires (kız torunu) esir olarak nâ-çar bir sarp dağa kaçdı. Şâh, Alâ'ü'd-devle'nün payitahtını yakup yıkdı; ecdâdının mezarlarını acup kemiklerini ateşe urdı. Bu esnada Yahya Paşa'nun Eragürî'ye geldiğini işiderek vezîri Şeyh Necm-i Gilânî'nün tedbiri üzerine İran'a gitdi. Nakl İderler ki Alâ'ü'd-devle'nün oğlını ve nebiyelerini kebâb itirmiş ve İrânîler birbirinin ellerinden kapısıp yemişler. Tâcüt-Tevârîh, ile Solak-zade'den hülâsa. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 131, S. zâde, İstanbul basımı, s. 320. Son fıkra petk de inandırıcı değildir. Mütercim.)

yerleri hasara uğratmıştı.²⁵⁹ Hatta bu akınlarda İsmail'in kardeşi İbrahim'i esir etmişti.²⁶⁰ Acem elçisi sırmalı elbise ile –fakat padişahın elini değil-dizini öpmek şerefine mazhar oldu. Sefir, son husumetlerinin Osmanlı Devleti aleyhine değil, Ala'ü'd-devle aleyhine vukua getirildiğini söyleyerek efendisinin barışçı niyetlerini yeniden arz etti. Döhühre :aşesir kanafırah İblaiy'e göhreniyeh eyçi –kendisini ayakta ifa-yı me'muriyette mecbur etmek için- yere halı serilmemiş olduğunu görünce kaftanını çıkarıp sererek, şu kraliçe-i nev-i icad (yani: bu yeni icadeedilmiş! Kraliçe) üzerine oturdu. İran sarayı halkı bundan pek taaccüb ederek ve şu cesaretin İsmail'in gururu huzurunda affedilir görülmesinden hayrete kapılarak, hatta Şah'ın bu vakur Osmanlı'yı heman öldürmemiş olmasını çok gördüler. Acem elçisinin İstanbul'a varışı, İsmail'in komşusu ve tabi düşmanı Özbekler Hanı Şeybek tarafından gönderilen elçinin gelişine tesadüf etmişti.²⁶¹

zengan lontan. da Caraserai loco di questo S'gnore (Ottomano) 4 gi-orante.» (Yâni: (Şâh İsmail) Sofi, Osmanlı Padişahının memleketlerinden Karahisar'a dört günlük olan Erzincan'daydı) diye yazar. İsmail ordusunun kuvveti, oniki bin süvârî ve otuabeşbin kemankeş tahmin olunmuştur. Marini Sanoto.

taaccüb ederek ve şu cesaretin İsmail'in gururu huzurunda affedilir görülmesinden hayrete kapılarak, hattâ Şâh'ın bu vakur Osmanlı'yı hemân öldürmemiş olmasını çok gördüler.²⁶² Acem elçisinin İstanbul'a varışı, İsmail'in komşusu ve tabiî düşmanı Özbekler Hânı Şeybek²⁶³ tarafından

²⁵⁹ Siyo (Scio) Venedik Konsolosu'nun raporunda: «Il Sofi si trova, in Ar-

²⁶⁰ İstanbul'daki Venedik elçisinin işbu İran sefreti hakkında Marini Sanoto'da dercedilmiş olan raporu Sultân Selim tarafından tahta çıkmazdan önce İran toprağına vâki olan akınlara dâir Âlî'nin verdiği mal'ûmât ile tamamen uyuyor. Solak-zâde bu bâbda şüphelidir; lâkin bu şüphe Bayburd'un ve Erzincan'ın zabtı hakkında doğru ise de, diğer akınlara hakkında değildir. Nasıl ki o raporda şu şekilde dere olunmuştur: «Si e doluto il Sofi al Signor contra il suo figliuolo a Trabezun.»

²⁶¹ Venedik sefirlerinin raporlarında Özbek elçisi «della testa verda»; Şâh'ın elçisi «deila testa rossa» diye yazılıdır. Osmanlılar için «della testa bianca», ve Gürcistan elçisi için «della testa nera» deniliyor ki, şu suretle «yeşil baş», «kızıl baş», «ak baş», «kara baş» sırasıyla özbekler'e, Acemler'e, Türkler'e, Güroüler'e alem olmuş oluyor. (Mütercim)

²⁶² «E pocio manchio non lo fece talar in pezzi il Sopfa!» Kezâlik.

²⁶³ Şeybek Hân, Özbek Hânları'ndan ve Cengiz'in oğlu Cuci'nin neslindendir. Hicrî dokuzuncu asrın başlarında Mâverâünnehir 'e sonra Horasan'ı zab-tetmekle Hüseyin Baykara oğlu Bedlüzzamân mağlûb olarak Şah tsmâi! Safevî'ye iltica etmiş ve 916'da Şâh İsmail'in askeri Merv'de Şeybek Hân'a galebe çalmıştır. Şeybek Hân muharebede vefat ederek, Horasan İsmail' in eline geçmişse de, Bediüzzamân'a vermeyip kendisi muhafaza etmiştir. Şeybek Hânın nesli Mâverâünnehir'de daha çok zaman hüküm sürmüştür. Kaamusul-A'lâm, c. 4, s. 2893. Mütercim.

gönderilen elçinin gelişine tesadüf etmişti.²⁶⁴

Şehzade Korkud'un Mısır'a Kaçması

Şimdi -yedi sene sonra I. Selîm'in cesur ve liyakatli hasmı olmak üzere zuhuruna kadar- Acem fâtihtinden gözlerimizi ayırarak, Venedik ve Macaristan sulhunu tâkib eden vekayii yazacağız. Bu sıralardadır ki, Burak Reis gemisinin Sapienza Deniz Muhârebesi'nde yakılmasında vefat eden Kara Hasan (Kara Hasan)'in kardeşi olup «Kara Turmuş» nâmıyle şöhret kazanmış olan bir deniz haydudu itaatini arz etti. Kara Turmuş doğum yeri olan Sivrihisar'da²⁶⁵ birkaç gemi teçhiz ederek vatanının ticâretine büyük hasar vermiş ve aleyhine on kadırgadan mürekkeb bir donanma şevkine mecbur olunacak derecede dehşet salmıştı (909/1503).²⁶⁶

Bununla beraber idarenin muhtelif şubelerinde bâzı değişikliklerde bulundu. Üç sene önce vezîr-i azamlık makamına iade edilen Hersek Ahmed Paşa, ikinci defa azledildi ve bu hizmet tekrar Hadım Alı Paşa'ya verildi. Pâdişâhın kendi hanedanına âit endîşelerinden haberdâr olan bu vezîr ise, Şehzade Korkud'un hilâfına olmak üzere her vesileyle Şehzade Ahmed'in tarafını tutmakla Bâyezîd'in üzüntülerini artırdı. Alî Paşa ile Korkud arasındaki uyuşmazlık bir hâdisle ile artarak şehzadenin izzet-i nefsinde o kadar te'sîr etti ki, Korkud'u -hakkında felâkete yol açabilecek- fevkalâde bir harekete sevk etti: Bu dediğimiz hâdisle, deniz kenarında kâin ve hakikatte asıl olarak «hass» unvanı altında vezîr-i a'zâmlara mahsûs araziye dâhil olup, fakat eski vezîr-i azamların eyâlet valili klerindeki şehzadelere hürmeten vazgeçtikleri bir kazanın Hadım Alî Paşa tarafından zabtıdır. Korkud, vezîr-i azamın şu kindârâne hareketinden öfkelenerek bizzat ihkak-i hak etmek için amcası Cem gibi Mısır'a kaçmağa karar verdi; babasına Hacc için Mekke'ye gideceğini haber vererek maiyyetindeki seksenyedi kişi ile Akbaş Reîs kumandasındaki beş gemiye bindi (Muharrem 915/Nisan 1509).²⁶⁷ Beş gün sonra îs-kenderiyye'ye vardı; gelişini Memlûk Sultânı'na

²⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/369-371

²⁶⁵ Sa'dü'd-dîn'in «Seferihisar» diye yazdığı bu Sivrihisar, Izre yalçın olan Sivrihisar olacaktır. Ankara'daki Sivrihisar sahile çok uzaktır. (Mütercim)

²⁶⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, varak; 53.

²⁶⁷ Venedik elçisinin raporuna nazaran Korkud'un donanması sekiz gemiden, mürekkebdî. «4 fuste e 4 brigantini, e non si sa dove sia andato». Yine bu rapora göre Korkud'un infialine AJI Paşa değil. Hersek Ahmed Paşa sebep

bildirdi. Sultân'ın cevâbı gecikmedi; dokuz cins at, dokuz katar deve, üç katar hecin, kıymetli örtülerle müzeyyen olarak şehzadenin bizzat binmesi için iki katar deve, maiyeti halkı için yetmiş katar deve ile yüz at, matbah için kırk katar deve, dokuz bin duka, dokuz top sırmalı kumaş, gayet güzel dokuz delikanlı gönderdi. Korkud bu alayla, kırk davulunu vurdurarak Mısır payitahtına yöneldi. Divitdâr, yâni «emîr-i kebîr» ve başka bir deyişle Mısır devletinin baş veziri «îfâ-yı resm-i hoş-âmedî ile nezd-i sultanîye da'vet için»- rikâbdar zâbitiyle birlikte istikbâline geldi (1 Safer - 21 Mayıs). 1509 Mayıs'ının yirmidokuzunda Şehzade ihtişâm-ı resmî ile Kaahire'ye girdi. Cömertlik şiarı olan Sultân, her gün Şehzâde'ye elli koyun, elli kantar şeker, elliüç müd pirinç, ikibin piliç, ikibin kaz, yüzelli kantar bal, cep harçlığı için elli kese altın tâyin etti.²⁶⁸ Korkud gelişinden üç gün sonra Sultân'ın müsâadesi veçhile mülakata gitti. Sultân ile Şehzade karşı karşıya gelince, ikisi de bir anda atlarından indiler; Sultân «hoş geldiniz» mânâsına olmak üzere, kendi oğlu gibi Şehzadenin gözlerinden; Korkud da ihtiram işareti olmak üzere babası gibi Memlûk Pâdişâhının gerdanından öptü; lâkin şiddetli ısrarına rağmen, Şehzâde'nin -seyahati için bahane ittihaz ettiği- Hacc için kendi toprağından geçmesine mümanaat gösterdiği gibi, Sultân Bâyezîd ile sulhu ihlâl edecek diğer her türlü taleplerini de reddetti. Korkud, babasının vezîr-i a'zamının üstün nüfûzuy-la uğraşamayacağı görerek, Alî Paşa'ya bir mektupla müracaat etmek suretiyle mevkiinin müşkilâtından kurtulmak için en akıllıca çâreyi buldu.²⁶⁹ Mekke'ye gitmek tasavvurunda bulunmasından dolayı özür beyân ederek, babası tarafından hükûmetine iade olunması hakkında vezîr-i a'zamın tavassutunu rica ediyordu. Talebi kabul edilerek, Kilikya'ya avdetle isti'câl gösterdi. Seyahatinde, donanması birçok Rodos Şövalyeleri gemilerine tesadüf etti; Rodos bayrağı çekmekten Şehzâde'nin imtinâi üzerine Rodoslular cenge başladılar: Şehzade mağlûp ve kendini Küçük Asya sahiline atmağa mecbur oldu.²⁷⁰ Korkud'un alın

olmuştu.

²⁶⁸ Korkud'un Mısır'a seyahati ve orada ikameti hakkında Sa'dü'd-dîn ve So-lakzâde'den ziyâde tafsîlât veren Alî Şehzâde'nin Kaahire'ye 9 Safer pazar günü dâhil olduğunu yazar (Bâyezîd Saltanatının Otuzyedinci Hâdisesi). Lâkin 915 Muharrem'! cuma ertesine müsâdıl olduğundan, Safer'ın 9'u bittabi pazar değil, salı'dır. (Hammer'in bu hesabı Islâhût-Takvîm'e dâhi mut&bütfir. Mütercim.)

²⁶⁹ Korkud'un mektubu ve Âli Paşa'nın cevabı, bendeki Ali nüshasının haşiyesinde mündericldir.

²⁷⁰ Papa II. Jui'ün Bolonya (Bologna)'dan 9 Şubat 1511 tarihli mektubu -ki şövalyelerin mevkilerinde kalmalarını âmirdir-. Üstâd-ı Âzam Emmerik d'Ambosia'nın Rodos adası hakkında ne derecelere kadar korktuğunu gösterir: «Per tuas litteras certiores facti sumus, Turcarum Regem et Sultanum ac Corc-hut Celabi impios et crudeles

yazısı, firarından başka birçok ahvâlde dahî amcası Cem'in alın yazısına benzer, îkisi de irfan sahibi idiler, ikisi de korkunç bir ölümle hayatlarını bitirdiler. Korkud da Cem gibi şâir ve onun gibi üdebâ ve ulemâ ile çevrili idi; bilhassa kendisinin de ihtisas kazanmış olduğu mûsikî bilgilerini ve san'at-kârlarını himaye eder ve onların sohbetleriyle büyük bir haz duyarak vakit geçirirdi. İslâmın hukuk kaideleriyle pek derinden meşğul olarak, hukukun müşkil mes'eleleri hakkında bir eser te'lîf etmiştir.²⁷¹ Korkud'un ilmiyyedeki derinliği şâirleri ve fakîhleri adetâ büyülemişti. Lâkin Yenîçeriler'le vezirlerin teveccühsüzlüklerini müstelzim olarak, bunlar Bâyezîd'in son saltanat günlerinde ve ölümünden sonra, Korkud'dan küçük olan Ahmed ve Selîm'i tercih ettiklerini alenen ortaya koydular.²⁷²

Büyük Zelzele

1509 Eylülcünün ondördünde İstanbul, Osmanlı târihinin kaydettiği zelzelelerin en müdhîşine uğradı.²⁷³ 109 cami, 1500 ev, kara tarafındaki surların hepsi, deniz tarafmdakilerin çoğu, Yedikule, denizden Bahçekapısı'na kadar saray duvarları -temellerinden zirvelerine kadar- hâk ile yeksan oldu.²⁷⁴ Fâtih Câmii'nin en büyük dört sütununun başlıkları düşerek kubbenin bir tarafı eğildi. Hasta hâne'nin, imaretin, cami tarafındaki sekiz medresenin ve diğer birçok umûmi binaların kubbeleri yıkıldı. II. Bâyezîd Câmii'nin medresesi yıkılarak bir büyük harabe yığınının ibaret kaldı.

Principes ac Tyrannos, Catholice fidei hostes parare elassem potentissimam ad expugnationem si poterunt: Quod Deus sua elementia avertat: insule et civi-tatis Rhodi, eo potissimum quia estate proxima Deo auxiliante tuus exercitus classem primogeniti dicti regis Turcarum ab ipso Sultano redeuntis, eo quasi capto, profligavit, communem injuriam sibi illatam existimantes: ad cujus insule et civitatis defensionem Priores, Bujulius Castellanus Composte: Milites et preceptores ac fratres et Capellani hospitalistui sanc-ti Joannis Hierosolymitani potissimum sunt necessarii.»

²⁷¹ Latîfî, Tezkire-i Şuarâ, Şâiber'in tercümesi, s. 62 ve 341. Alî, Otuzyedinci Hâdisenin bidayeti; Nesrî ve Dermiknün (?)

²⁷² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/371-373

²⁷³ Sa'dü'd-dîn, Cumâde'l-ulâ, Âli 24 Rebî'ü'l-âhir diyor. Solak-zâ-de mu'tâdi veçhile ikisini de yazıyor. Diğer bâzı müverrihler yalnız senesini göstermekle iktifa ediyorlar. Venedik sefirinin Marini Sanoto'da dercedilmiş olan raporuna, yahut Eflâk Beği Mihne (Michne)'nin Venedik Doc'una yazdığı mektubun şu fikrasına müracaat olunursa ihtilâf hallolunur: «Mihuies D. Voivodae transalpinensis, in arce Brechmich feria sexta (12 Teşrîn-i evvel) post Dyonysum». Bundan anlaşılır ki, arz hareketi îyd-ı irtifâ-ı salîb, yâni 14 Eylül târihinde vuku bulmuştur. Bu ise 915 Cümâde'l-uhrâsma tesadüf eder. Dâima ta-mâmiyle şâyân-ı itimâd olmayan Menavino arz hareketini âğustos ayında gösterir: «Una sera del mese Agosto.» Mihne zannediyordu ki İstanbul'un suları Tuna'dan alınıp oluklarla getirilirdi! «Caenobia illa subterranea laboriosa et maxima cu-ar elaborata ex Danubiol per tot montes et valles difficiles ad Constantinopolim ducentes penes omnia obruta.»

²⁷⁴ Sa'dÜ'd-din, 3, varak 525 .Solak-zâde. Kavsatin-Ebirâr, Alî, 38'inci Hâdis; Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh.

Binlerce erkek, kadın, çocuk enkaz altında medfûn oldular.²⁷⁵ Yalnız vezîr-i a'zam Mustafa Paşa'nın hanesinde atlarıyla birlikte üçyüz süvârî telef oldu. Bu arz hareketi kırkbeş gün İstanbul'u, Rumeli ve Anadolu eyâletlerini dâima heyecanda bıraktı. Çorum şehri ahâlîsinin üçte ikisi, yarılıp açılan toprak içine göçtüler. Gelibolu istihkâmları²⁷⁶ yıkıldı. Bâyezîd'in doğduğu Dimetoka beldesi baştanbaşa toprak yığınının ibaret kaldı. Köpürmüş deniz, dalgalarını İstanbul ve Galata surlarını aşarak o-belde ve karyenin sokaklarını tûfâna boğuyordu. Eski su bendleri yıkıldı. Ayasofya Câmü'nde - Bizans imparatorları zamanından beri mevcut olan- muhteşem mozaîkî örten sıva kamilen düştü, güya şu tahrîb olmuş eseri görmek ve Hristiyan kiliselerini -ki bu umûmî harâbî içinde hepsi sağlam kalmışlardır- huzûrlarıyla muhafaza etmek istiyor gibi înciller'in sahiplerinin büyük tasvirlerinin yeniden meydana çıktığı görüldü. Bâyezîd, sarayının duvarlarına i'timâd edemediğinden bahçesine gayet hafif bir çadır yaptırarak on gün orada ikamet etti. Daha sonra, Kostantiniyye'nin arzetmekte olduğu dehşet verici manzarayı görmemek için, saltanatın ikinci payitahtı olan Edirne'ye iltica etti²⁷⁷ (9 Receb 915/23 Teşrinievvel 1509). Lâkin pâdişâhın gelişinden az bir vakit sonra Edirne'de dahî İstanbul derecesinde arz hareketi oldu; altı gün sonra da korkunç bir fırtına çıkarak Tunca taşı ve mecrasından çıkarak zelzele felâketinin meydana getirdiği harabeleri sular altında bıraktı. «Unsurların galeyanı» geçince, Bâyezîd İstanbul duvarlarının derhâl ta'mîrini te'mîn edecek tedbirleri müzâkere için bir «at dîvanı»²⁷⁸ topladı: «O kadar haksızlık, o kadar zulm ettiniz ki mazlumların ahları göklere kadar çıkarak belde ve memlekete Gazab-ı îlâhî'yi davet eyledi»²⁷⁹. Osmanlı memleketlerinin her tarafından üç bin duvarcı getirildi; amele olmak üzere üçbin müselleme ve kireççi olmak üzere sekizyüz yaya dahî bunlara ilâve olundu.²⁸⁰ İki ay zarfında (29 Mart 1510/18

²⁷⁵ Âlî, Solak-zâde.

²⁷⁶ «in civitate Calipoli castrum fortissiraum penes roptum; brachium maris Inter Galatam et Constantihopolim ultra mürura acuam İn jecit.» Viyana Hazine-i Evrakında Mişne'nin mektubu.

²⁷⁷ Sa'dü'd-dîn, Âlî, Solak-zâde. Spandojno, s. 84. Bu felâketde vukua gelen telefâtın miktarını Osmanlı müverrihleri beşbin, Mişne (Michne)'nin mektubu onüç bin tahmin eder.

²⁷⁸ Atı dizgin'nden tutanak ve bir ayağını üzengiye koyarak binmeğe hazır surette müzâkere oluna ndîvana «At Dîvanı» denilir.

²⁷⁹ Âlî, Solak-zade.

²⁸⁰ Spandojno bu işlerde istihdam edilen adamların miktarını altmışüçtöine olarak gösterir. Marini Sanoto'da dercedilen Venedik elçileri raporlarında Dimetoka inşaatında istihdam edilen onföine kişiden hâric olarak, yalnız elli bin tahmin edilmektedir. Bu inşaatı yanlış olarak 1511 senesinde gösteren Civvio'ya nazaran amelinin miktarı

Zilhicce 915'den 1 Haziran / 23 Safer'e kadar) yalnız İstanbul ve Galata surları değil, Galata Kulesi, Kız Kulesi (Leandr Kulesi), Yıldızlı-kapı'daki deniz feneri, Yeni Saray, Büyük ve Küçük Çekmece köprüleri, Silivri hisarları ta'mîr edildi.²⁸¹ Kostantiniyye duvarlarının tamirinin sene-i devriyesi için verdiği ziyafette Sultân Bâyezîd, ulemânın büyüklerinin şiddetli ve sürekli ısrarlarına uygun olarak, üç gün fukaraya gümüş tabak ve sahanlar içinde yiyecek ve içecek dağıttı.²⁸² Şu suretle gösterilen servet ve refâhetten maksat, geçen senenin zelzelesini, Yeniçerilerin Ya-hûdî hanelerini yakmak suretiyle meydana getirdikleri hasarları, şehrin büyük binalarının tekrar inşâsı için sarfı icâb eden külliyetli akçelerden mütevellid vergileri unutturarak, halka cesaret vermek idi.²⁸³ Bununla beraber şu vatanperverâne sebebin altında o tedbîri iltizam edenlerin gizli bir maksadı da vardı ki, bu da ziynet ve ihtişâmın düşmanı olduğu cihetle ilk halîfelere imtisâlen gümüş avânî kullanılmasının men'ini arzu edebilecek olan pâdişâhın şiddetli takvasına mukavemetten ibaretti.²⁸⁴ Ziynet ve ihtişâm ise milletin ahlâkında o kadar ilerlemişti ki, zayıf bir tabiatın her türlü birbirine zıd durumlarını şahsında cem etmiş olan Bâyezîd gibi bir hükümdarın bunu yok edebilmesi kaabil değildi. O zaman Türklerin sarhoşluğu ve itidâlsizlikte ifratlığı o derecedeydi ki, iki sene evvel pâdişâh şarab içilmesini idam cezasıyla men' etmiş ve şarab satılan umûmî yerlerin kapanmasını emretmeyi muktezî görmüş idi; lâkin Yeniçeriler meyhaneleri cebren açtılar, Bâyezîd de zabtı kaabil olmayan bu güruhun daha müfritâne muamelelerde bulunmasından korkarak, dört gün sonra bu yasağın kaldırılmasına mecbur oldu.²⁸⁵

onbeşbinden ziyâde değildi bk. Sansovino'nun «Fattı Uiustrj di Selim» unvanlı eseri, 2, 337.

²⁸¹ Âlî ve Solak-zâde.

²⁸² «Fuogo a Constantinopoli 45 Luglio di notte brusero 800 case. Fu posto per i Turchi aile case degli Judei.» (Metindeki rivayete dâirdir) Venedik Sefirinin raporundan. (Marinl Sanoto'dan).

²⁸³ Bu büyük zelzele felâketinin açtığı yaraların tamiri hususunda Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı şunları kaydetmektedir: «İstanbul'daki yıkılan yerleri yaptırmak için yirmi evden b'r kişi ve ev başına yirmü'klşer akçe takdîrle cerahor, yâni ücretli amele tedârik edildi; bu suretle Anadolu'dan otuz-yedl bin ve Rumeli'den yirmidokuz bin cetrahor çıkarılıp Üçbln kadar ml-mâr ve dülger getirildi. Bunlardan başka yaya'lardan sekizbln ve müsellemler tayfasından ÜCbîn kişiye de kireç yakıtıldı. Bu suretle devlete âit olan İstanbul ve Galata taraflarındaki yerler için 915>ZÜhiccesi'nde onseki-zlnde başlayan İnşaat altınuşflbeş günde sona erdi> «... Bu tâmlr edilen yerler arasında kale surları, Gafata'daki mahzenler vesatreden başka Ka-le-1 bahreyn denilen Kızkulesi, Rumeli ve Anadolu hisarları fenerllği. Çekmece köprüleri, Silivri kalesi ve Burgus denilen hisarlar da vardır. Bütün İnşaat Mimar Hayreddin b. Mimar Murad'ın nezâreti altında yapılmıştır.» (Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. n, Ankara 1975, s. 233-234; Ali' c. 1., s. 200-201*6 atfen). (Hazırlayanın Notu).

²⁸⁴ M.D'Ohsson, Osmanlı Saltanatına dâir cedvel.

²⁸⁵ Venedik elçilerinin 1508 senesi raporlarına nazaran.

Şehzadelerin Hükümetleri Ve Sefaretleri

İstanbul surları yapılıncâ Bâyezîd vilâyetlerin idaresini kendisince en ma'kûl görünen esaslar üzerine te'sîs etmeyi düşündü. Eyâletlerin oğulları ve torunları arasında taksimiyle dâhilen ve Macaristan ve Venedik ile evvelki muahedelerin yenilenmesiyle haricen devletin emniyetini tezyin edeceğini ümîd ediyordu. Bâyezîd'in şehzadeleri Şehenşâh, Korkud, Ahmed, Selîm birçok senelerden beri Karaman, Teke, Amasya, Trabzon hükümetlerini idare etmekte oldukları gibi, Selîm'in onaltı yaşındaki oğlu Süleyman'a da Bolu eyâletini verdi. Bu tedbîr ise pekçok zamandan beri ihtilâf ve kin menbamdan başka birşey olmayan kendi hanedanı arasında yeni tahriklere sebep oldu. Şehzade Ahmed genç yeğeninin Amasya'dan İstanbul'a, yâni kendisini tahta ulaştıracak olan yol üzerinde -güya gidişine mâni' olmak ve kendisi saltanat tahtını alabilmek için- ikamesinden şikâyetle hoşnudsuzluk gösterdi. Bâyezîd bir kere kararlaştırdığı şeyden geri dönmek alışkanlığında olmamakla beraber, hanedanının asayîşi için genç şehzadenin me'mûriyetini Kefe eyâleti olarak değiştirdi. Zan-nolundu ki, şu suretle Şehzade Süleyman'ın padişahlık iddiasında bulunmasına sed çekilmiştir. Lâkin hakîkat-i halde, devlette dahilî muharebe zuhur ettiği zaman, şehzadeyi o muharebelerin tehlikelerinden masun bıraktırmakdan başka bir netice vermemiştir.²⁸⁶ Bu sırada Mısır Sultânı'-mn bir elçisi gelerek Şehzade Korkud'un eyâletine avdetim haber verdiği gibi,²⁸⁷ bir Osmanlı elçisi son müsaleha-nâmeyi yenilemek için Ofen'-de bulunmakta olduğu halde, bir Macar murahhası²⁸⁸ İstanbul'a gelerek ahidnâmeyi yeniledi.²⁸⁹ Sultân Bâyezîd Venedik'e de mütârekeyi uzatmak ve Cumhuriyetin birçok düşmanlarından her tarafta gördüğü taz-yîkat üzerine Nikola Custinianî vâsitasıyla Türkler'den ilk defa olarak isteyip de nail olamadığı yardım hakkında müzâkerelerde bulunmak me'-mûriyetiyle Venedik'e dahî bir elçi

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/373-375

²⁸⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 356. Solak-zade, varak: 77, Ali.

²⁸⁷ «A di 26 Luio venuto un orator del Cairo per dir al Signore ohe 11 suo figlio Korkoud venia al suo Sandjiak con 24.000-000 aspri di entrata do e da 50 M'glloni» (Hjarîni Sanotu'da Venedik Elçilerinin raporu).

²⁸⁸ Kezalik: «U 16 Lulo baso la man del Signore l'orator ungaro».

²⁸⁹ Istoañfi, Târih, 1, 4, s. 37. Katona, c. 11, Bab: 18, s. 306.

gönderdi.²⁹⁰ İstanbul'da mukîm Venedik Balyozu ise Venedikliler tarafından esîr edilmiş olduğu halde devletin kudretli müdâhelesini talep etmiş olan Marki DÖ Mantu'nun hürriyetinin iadesini Venedik Cumhuriyeti nâmına vaad etmeğe mecbur oldu.²⁹¹

Bâyezîd İle Selim Arasında Muharebe

Bâyezîd, yaşı ilerlemiş ve sıhhati sarsılmış olduğu halde, muâhedelerin yenilenmesiyle ümîd ettiği asayiş ve rahatı göremedi. Diğer taraftan, evvelâ oğulları arasında, sonra oğullarıyla kendi arasında dahilî bir muharebe ortaya çıkmakta gecikmedi. Hepsî babalarına halef olmak hırsında ve padişahlık için birbirleriyle uğraşmak üzere saltanat tahtının bir an evvel boşalmasını görmek sabırsızlığında bulunan şehzadeler arasında dâima hükmünü yürütmekte olan gizli rekabet, Süleyman'ın valiliği mes'elesinden dolayı meydana çıktı. Çoktanberi kül altında alevlenmeğe hazırlanmakta olan kıvılcım, bir yangın oldu. II. Bâyezîd'in sekiz oğlundan üçü hayatta idi. Pâdişâh kendisine halef olmak üzere Şehenşâh ve Korkud'a tercîhan Ahmed'i seçmiş olduğu halde, Bâyezîd evlâdının büyüğü olan Şehenşâh vefat etmiş olduğundan, padişahlık en büyük-evlâ-dın hakkı olmak prensibiyle, Korkud'a âit olmak lâzım geliyordu. Lâkin Bâyezîd'in kendilerine ilkâ ettiği atâlet hâlinden hiç hoşlanmayan Yeniçeriler, şiir ve musikîye muhabbetinden dolayı Korkud'u saltanata lâayık görmüyorlardı. Mu'tâd olan veraset nizâmının şu suretle Ahmed'in lehine bozulması, Selîm'in hırsını

²⁹⁰ Marini Sanoto'nun 1511 tarihine nazaran, Pâdişâh'ın bu bâbda 1 Eylül 1511 tarihli Rumca bir mektubu olduğu gibi, yine aynı târihte yazılı: «Scribe ehe manda un Ambassador con ampla facoltâ di capitolare, e de la facenda tratada per Nicolî Gius-tigniani.» ibaresiyle Venedik'in istiânesi hakkında Justiniani ma'rifetiyle vuku bulan teşebbüsten bahs olunmuş ve sonra bu istiâneye dâir şöyle denilmiştir: «Negoziazioni a Andriano-poli con Mustafabassa per subsidii veneti: il Signore dice: non son in pace in Hongeria, e voli la guerra in Italia.». Yine bu müverrih eserinin 1509 senesi vekayîini ihtiva eden 8. cildine şu mukaddime ile başlar: «Non senza grande fatiche e con-tinua solectitudine de investigare la verità e quello ehe per gior-nata occorreva con le deliberatione de li padri e Senato nostro * havendo porta fine già a sette volumi non piccoli delle Chro-niche nostre chiamate del successo di Italia quasi nove ehe per per giornata intendeva, e compito l'anno 1508 introvan-dosi - il mondo in gran combustione o per dir meglio Italia e il Dominio Nostro veneto.»

Marini Sanoto'nun bahsettiği Rumca mekâtib-i şahaneden başka Avusturya imparatorluk ve Krallık Hanedanı Hazine-i Evrakı'nda bâzı esaslı vesikalar vardır. Ezcümle: 17 Kânûn-ı evvel 1480 tarihli mektubu ki, Vatica ve Ampelo Castro kalelerinin iadesini sulhun «onsuz olunmaz» şartı olarak talep ediyor; vezîr-i âzam Hersek Ahmed tarafından 21 Kânûn-ı evvel târihiyle Venedik ayanından Andrea Gritti'ye gönderdiği bir mektup ki Aya-Mavra ve Kefalonya adalarının ve diğer bâzı mahallerin terkinî Pâdişâh nâmına talep ediyor.

²⁹¹ Guyviçiyardini, 1, 9.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/376

tahrik ederek, her ne kadar iki kardeşinden genç ise de, ya cebir yahûd hiyle ile saltanat tahtım almağa karar verdi. Selîm'in savaşı fikir ve düşünceleri, izzet-i nefis ve feverandan meydana gelmiş tabiatı -eğer zulüm ve şiddetinden korkmamış olsalar- askerin muhabbetini te'mîn edecek idi. Bununla beraber Ahmed'in Yeniçeri reislerine verdiği ihtiyatsızca bir cevab, cenk için yetişmiş adamların Selîm'e teveccühlerini te'yîd eyledi. Selîm, bunların kendi hakkında mü-sâid bir fikirde bulunduklarından haberdâr olmasıyla beraber maskesini çıkarmak zamanı geldiğine hükmetti. Babasıyla kendi arasında bir hoş-nûdsuzluğun ilk alâmeti olmak üzere, pâdişâhın müsâadesini almaksızın Trabzon eyâletinden oğlu Süleyman'ın eyâletine (Kefe Sancağına) gide? rek, oraya bağlı bulunan arazînin idaresini kendi arzusu veçhile tâyin etmekle beraber, Kefe'den Çerkezistan içerilerine akınlar yaptı. Bâyezîd, haklı olarak öfkелendi ve Selîm'in kendi eyâletine dönmesini emretti. Selim ise itaate bedel, babasına ve hükümet merkezi yakın olmak maksadına atfen Rumeli'nde bir sancak istedi.²⁹²

Selîm bu yakınlıkla, Bâyezîd'in saltanatını Ahmed'e devretmek tasavvuruna mâni' olmak ve Bâyezîd'in irtihâlini haber alır almaz saltanat tahtını ele geçirmeğe müsâid bir mevki'de bulunmak istiyordu. Yirmialtı seneden beri görmediği babasının elini öpmek bahanesiyle Edirne'ye gitmesine müsâade olunmasını üç defa taleb etti. Vâkiâ müslümanlar sebeb-i vücûduna (yâni babasına) ihtiram arzını bir fiil-i cemîl add ederlerse de, padişah, oğlunun tasavvurlarını keşf ederek o müsâadeyi üç defa reddettiği gibi,²⁹³ Kümeline sancak talebini de kabul etmedi. Şu tekerrür eden red muameleleri üzerine, eyâletin değiştirilmesi talebini bizzat te'yîd etmek üzere bir ordu denilebilecek maiyyetiyle Karadeniz'den geçip Edirne'ye gitmeğe karar verdi (Mart 1511). Vezirler böyle bir teşebbüsün doğuracağı neticelerden dehşete kapılarak, padişahı ilk kararında sebat ettirmek için hepsi ittifak ettiler. Eğer Selîm'in şu isyanı hemen bastıml-mazsa, diğer oğulları arasında da bunu örnek alacaklar bulunacağını ve zâten devletin o vakte kadar harfiyyen riâyet olunan asıl prensibinin saltanat tahtında bulunan hükümdar oğullarından birinin Rumeli'de bir eyâlette bulunabilmesine muhalif olduğunu Bâyezîd'e arz ettiler. Pâdişâh, Selîm

²⁹² Sa'du'd-dîa, 3, varak: 557-559. Solak-zâ4e, varafe: 78. Civvio, Spandojino, Gembini, Menavino, Sansovino.

²⁹³ Sa'du'd-dîn, varak: 570. Solak-zâde, Alî, Onsekizinci Hâdis; Civvio, Span-dojino, Meavino, Sansovino.

hakkında şiddet göstermeden evvel, en müessir ihtarlarda bulunmak üzere Molla Nûreddîn Sarıgürz'ü²⁹⁴ şehzadeye gönderdi. Lâkin bir faydası olmadı. Bunun üzerine Bâyezîd, vezirlerinin ısrarlı tazyiklerine dayanarak, Rumeli beğlerbeği Hasan Paşa'yı onbeşbin kişi ile âsî şehzadenin üzerine göndermeğe karar verdi. Hasan Paşa, henüz bir merhale almamış olduğu halde, Selîm'in sancakları göründü; Hasan Paşa ile asker şevkinden maksad Şehzâde'yi korkutmaktan ibaret olduğundan, Paşa hemen Edirne'ye çekildi. İki ordu bu ricâtî Selîm için hayra yorumlayarak, taraftarları ise saltanat tahtına sâhib-i mutlak olacağına şimdiden hükmettiler. Şehzade Edirne kapılarında bulunan Çukurova vadisine henüz ordugâh kurmuştu ki, pâdişâh dahî muhtarip olmakla beraber ordusuna iltihak etti; orada çadırının perdelerini indirmiş olduğu halde, oğlunun -harb düzenine girmiş ve meşru efendisine karşı harbetmek üzere işaretini bekleyen- askerini gözyaşlarıyla hayretler içinde seyrediyordu. Rumeli beğlerbeği, Selîm'in yanına gidip «gerçi babasını göremez ise de, pâdişâh hayatta bulunduğu sürece Şehzade Ahmed'e saltanatı devret-memeğe söz verdiğini» söyleyerek bu defalık oğul ile baba arasında cenge mâni oldu. Şehzâde'nin Rumeli'nde sancak talebi de kabul edildi: Semen-dire eyâleti Vîdin ve Alaca-hisar arazîsinin ilhakıyla uhdesine verildi. Bu şartları mutazamm bir sened-i kat'î Bâyezîd'e arz olunmasıyla tasdik edilerek genç yiğitlerden, atlardan, paradan müteşekkil birçok hediyelerle Şehzâde'ye gönderildi.²⁹⁵ Daha sonra padişah İstanbul'a, Şehzade Semendire'ye gitti.²⁹⁶

Şahkulu İsyanı

Rumeli'nde bu vak'alar cereyan ederken, Anadolu dahî bir dahilî mu-

²⁹⁴ «Mevlanâ Nûrî'd-dîn Sarıgürz lakabıyla Rûm'da İştihar bulmuş âlim-i dindar ve edîfci, namdâr» <Sa'dü'd-dîn) (Mütercim)

²⁹⁵ Paolo Civvio dahî Sa'dü'd-dîn gibi bu hediyelerden bahsederek diyor ki: «Et mandogli un bel presente di denari vesti cavalli e schiavi rispondendo che non accadeva per allora che venisse a basciare la mano.» 1541, varak: 15. Semendire sancağının Selîm'e tevcihi hakkında Spandjino dahî şöyle yazar: «Il che intendendo Baiazete gli diede Semandrio per fiam-bularo (sandjak), e cosi senza baciari la mano Selim quindi si parti.» Sa'dü'd-dîn bu dahilî muharebe hakkında birkaç söz söylerse de Âlî'de; ondan naklen Solak-zâde'de tafsîlât vardır. Civvio ve Spandjino 1511 ve 1512 seneleri vekayîini yalnız bir seneye toplarlar; bu karışıklık, arada bir senenin kaybol-masını mücib olur. Venedik elçilerinin raporları târihleri gösterirler: «Constantinopoli 24 Agosto 1511 vene Selim per pren-der il Dominio al padre, il Signor parti di Adrianopoli e vene in Constantinopoli, deto fiol entro in Adrianopoli come Signor scordando il caracio e facendosi dare denari del padre.»

²⁹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/376-378

harebe tehlikesi altında bulunuyordu. Şehzade Korkud, kardeşinin Edirne önüne geldiğini haber alınca hemen Antalya'dan çıkmış ve Bâyezîd'in daha önce kendisine vermekten imtina gösterdiği Saruhan eyâletini zabt etmiş idi. Korkud'un niyeti saltanat varisliği mes'elesinin halledileceği mücâdele mevkiye yakın bulunup da o mes'eleyi ekberiyet hakkıyla kendi lehine halletmek idi. Korkud Teke eyâletinden geçerken, o zaman memleketi talan eden haydud fırkaları Alıalü Köyü civarında bütün eşyasını yağma ettiler. Bu haydutların başı Karabıyık nâmında birinin oğlu idi; o taraflarda pek çok olan Şâh İsmail'in mutaassıp taraftarlarının başına geçerek, kendisine «Şahkulu» unvanını vermişti; lâkin Osmanlılarca tehlikeli bir âsî olarak görüldüğünden «Şeytankulu» nâmı verilmiştir.²⁹⁷ Bâyezîd'in âsîlere karşı gönderdiği Anadolu beğlerbeğini Şeytan-kulu gafleten basarak ordusuyla beraber mahvetti (1511 Şubat nihayeti yâhud Mart başları). Beğlerbeği Karagöz Paşa'nın bu hezimetini Rumeli'de Selîm yeni sancağa giderken duyuldu. Şehzade, Anadolu'daki karışıklığın neticesi beklemek bahanesiyle Zağra'da durdu. Bâyezîd Semendire'ye doğru yolunda devam etmesini defalarca emrettiyse de te'siri olmadı. Pâdişâh o zaman payitahtının bir darbeyle zabt olunmasından korkmağa başlayarak sür'atle İstanbul'a döndü.²⁹⁸ Bâyezîd'in gidişinden sonra, Selîm Edirne'ye girdi (Rebûlevvel 917/Hazîrân 1511). Hapishaneleri açtı; hükümet sandıklarını boşalttı. Kendi nâmına yeni hâkimler tâyin etti. Bununla beraber tstanbul'da Şehzade Ahmed'in fırkası -ki Bâyezîd'in feragat etmesiyle taht yolunu Şehzade'ye açmak istiyorlardı- büyük bir te'sir kazanmışlardı. Bu fırkanın reîsi ve Ahmed'in muhibb-i hâssı Alî Paşa'nın telkinleri üzerine Bâyezîl -ordusuyla Edirne'den çıkmış olan- oğlu Selîm üzerine tekrar yürüdü. Uğraş Köyü civarında, Çorlu'dan (kadîm Ço-rulum) uzak olmayan bir mevki'de iki ordu karşılaştılar. Çorlu, Bizans târihinde meşhurdur: Aleksi Komnen düşmanlarının saflarına karışıklık vermek için dağ tepelerinden tekerlekler yuvarlamak hiylesinde bulunmuş idi.²⁹⁹ Alî Paşa nikrîsden muhtarip olan

²⁹⁷ Kantemir ve ondan naklen Dolakrua Şâh İsmail'in çocuklarının hocası Şeytan Kulu'nın bir ağaç altına gömdüğü iki kitabı çıkarmak suretiyle bir keramet gösterdiğinden bahsederler. Ancak bu rivayet bâzı Türk hikayecilerinin mahsûlü olmak gerektir. Târih, Teke mutaassıbını ancak cesur bir haydud olmak üzere gösterir; bu adam teşebbüslerine meşru bir şekil vermek üzere Şâh İsmail nâmını ortaya koymuşsa da, kendi iddiası gibi Şâh'in çocuklarının hocası sıfatını hâiz olmadığı görünür. İsmail o vakit yirmidört yaşında idi. (Kantemir'de «ss» işaretli nota.)

²⁹⁸ Sa'dü'd-din, 4, sarafc: 548.

²⁹⁹ Anna Komnena, 1, 7, Paris basımı, s. 215.

Pâdişâhın yatağına yaklaşıp perdeyi çekerek, Selîm'in ekseriyetle Kırım Tatarlarından mürekkeb ordusunu gösterdi ve dedi ki:

- Bu hâl ile gelen bir oğul babasının elini öpmek mi, yoksa onu tah-tından indirmek mi ister?

Öteki vezirler de, Bâyezîd'in harb için emir vermeğe ikna' etmek üzere bu yolda sözler söylediler. Pâdişâh kalkıp yastıklarına dayanarak orduya hitaben:

- Kullarım, siz ki benim ekmeğimi yiyorsunuz, âsîler üzerine yürüyünüz!»³⁰⁰ dedi. Onbin askerin hepsi birden «Allahu Ekber» diye bağırarak düşman üzerine hücum edip, bozdular (8 Cumâdi'1-ulâ 917 / 3 Ağustos 1511).³⁰¹ Selîm, ancak -Osmanlı târihinin «BosefaUi»³⁰² olan- «Karabulut»³⁰³ adındaki alâ cins atının sür'ati ve tâkib eden birkaç sü-vârî ile Şehzâde'nin arasına atılan sâdık arkadaşı Ferhâd Paşa'nın -daha sonraları dâmâd ve vezîr-i a'zânı olmuştur- fedâkârlığı sayesinde selâmet bulmuş ve şu suretle hareketinin cezasını görmekten masun kalmıştır.³⁰⁴ Selîm, Karadeniz üzerinde bulunan Ahiyoli (eski Anhiyalos) kasabasına kaçarak -âsîlerin gemilerini yakmak emrini getiren- posta tatarının gelişinden evvel gemilere binip Kırım'a teveccüh eyledi.³⁰⁵ Selîm, şu muharebede ikibin süvârî kaybetmişti; ordusunun bakıyyesi dağıldı. Yâhud Kırım'da Şehzâde'ye iltihak etti. Şehzadenin kayınpederi olan Tatar hanı misafirperverlik göstermekle beraber, saltanat dâvasını desteklemek için yeniden imdâd vaad etti.³⁰⁶

³⁰⁰ Osmanlı müverrihleri tarafından naklolunan şu birkaç söz, Ciwio*nun Sultân Selîm hakkındaki (Sansovino'da 2, s. 336'de münderic) eserinde Bâyezîd'e söylediği uzun nutuktan ziyâde hakikate muvafık görünüyör.

³⁰¹ Menavino, pâdişâhın ordusunu dörtbinden ibaret gösteren Osmanlı müverrihlerinden ziyâde itimâda sayandır.

³⁰² Büyük İskender'in garîb vasıfları hâiz atı. Nasıl ki Husrev ve Şîrîn'in «Şebdîz» ve «Gülgün» oâmindakl atları da İran târihinde meşhurdur. (Mütercim).

³⁰³ Cívio «Charabulo» yazar.

³⁰⁴ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 551. Alî, Solak-zâde, varak: 79.

³⁰⁵ «El Sigr. manda a brasar questa nave, so la quale esso Selim passo su la Grecia.» Marini Sanoto'da İstanbul Venedik elçisinin 24 Ağustos tarihli raporu. Küçük Çorlu ırmağı yakınında vukua gelen Oğraş Muhârebesi'nin meydana geliş tarihi Alî'ye göre 8 Cümâdel-ulâ (3 Ağustos); Cenâbî'ye göre 2 Cü-mâde'l-uiâ'dır. Lâkin Cenâbî'nin gösterdiği târihlerin doğru olmadığı Sa'dü'd-dîn'e muvafık olan Venedik elçileri raporlarından anlaşılır. 937 senesinde elçi Donado ma'rifetiyle yenilenen kapitülasyon Venedik Hazine-i Evrakı'nda mevcuttur.

³⁰⁶ Solak-zâde, Balı Paşa'nın rivayeti üzerine yazan Sa'dü'd-dîn'den naklen, Selîm'in Tatar Hânı tarafından teklif olunan muaveneti -bu türlü yardımcıları sayesinde tahta çıkmayı istemediği cihetle- kabul etmediği gibi Tatar Hân'nm kızıyla evlenmekte çekimser davrandığını yazar. Bu münâsebetle müverrih, Selîm'in şu hasletler ile muttasıf olduğunu yazar: 1) Sabır; 2) Emniyet, 3) fıkı-i teşebbüs, 4) Âkıbet-endişlik; 5) Şeref hissi, 6) Muhâfaza-ı raiyyet (tebeasımı koruma duygusu), 7) Hulûs-i niyyet, 8) Şecaat, 9) Adalet, 10) Hikmet ki îdrîs, bir medhiyesinde bilhassa bunu anlatır. Yalnız bir söz söylemek lâzım gelir ki, bu uzayıp giden medihlerin istinâd ettiği esâs, tamâmiyle yanlıştır: Çünkü ordu Çorlu'ya geldiği zaman hemen yalnız Tatarlardan mürekkeb idi. Ondan maada

Hadım Ali Paşa'nın Şehâdeti

Şeytankulu'na esîr olup da kazığa vurulmak gibi öldürücü bir hakarete uğrayan Anadolu beğlerbeği Karagöz'ün hezimetî Şehzade Selîm'in Edirne'ye azimetine sebep olmuştu. Çünkü, vezîr-i a'zâmın üçbin Yeniçeri ve dörtbin Azab³⁰⁷ ile Anadolu'ya gitmesinden dolayı Rumeli askerinin uğradığı zaaf kendisine daha az mukavemet edileceğini ümîd ettiriyordu. Alî Paşa ise, Anadolu ordusu kumandasını eline almakla beğler-beğinin vefatından ve Osmanlı silâhına edilen hakareten dolayı -bir bölümü Bursa civarına kadar gelen- Şeytan-kulu takımının kamilen mahvı suretiyle intikam almak sevdasına düşmüştü.³⁰⁸ Bundan başka şu ve-sîleden istifâde ederek -Bâyezîd'in muvafakatine binâen ve Selîm ile yapılan mukaveleye rağmen- Şehzade Ahmed'i tahta iclâs edeceğini ümîd ediyordu. O aralık, Saruhan vâlîsi bulunan Şehzade Korkud'dan gelen bir mektub,³⁰⁹ düşmanın Bursa'dan çıkarak Şehzâde'nin yedisekiz bin kişilik ordusuna hücum ile galebe ettiğim ve Alaşehir'de beğlerbeğinin hazînesini zabt ile kırk katar deve sürerek çekilip gitmiş olduğunu vezîr-i azama bildiriyordu. Şehzade Ahfned ile vezîr-i a'zam Altuntaş³¹⁰ Köyü yakınında ve Germiyân arazîsi üzerinde tesadüf ederek, Pâdişah'ı tahttan feragate bir an önce ikna edecek tedbîrleri müzâkere edip kararlaştırdılar; lâkin ele avuca sığmaz tabiatına

Selîm hayli vakitten beri Tatar Hanı'nın kızıyla izdivaç etmiş olduğundan, onunla Kırım'a dönüşünde evlenemezdi. Venedik elçilerinin Çorlu muharebesi hakkındaki raporlarında (Marini Sanoto) şunlar okunur: «Morti 2.000 cavalli -e con suo cognado fiol delgran Tataro invalidisse l'esercito.»

(Mütercimim ilâvesi: Sa'dü'd-dîn, Kırım Hânı*yla geçen sözlerden Pâdişâh'ın aşağıdaki hasletlerinin ortaya çıktığını yazar: Evvelâ sabır, saniyen tevekkül, sâlisen uluvv-i himmet ve vakar râbian âkıbet-endişlik, hâmisen riâyet-i nâm ü nâ-mûs-ı saltaant, sâdisen muhâfaza-i raiyyet, sâbian hulûs-i niyyet, sâminen şecaat ve şehâmet, tâsian hüsn-i tedbîr ve feraset, âşeren babasıyla muharebenin gayr-ı ihtiyarî olduğu. Üstâd-ı âzam: *Uluw-i himmet, metânet-i azim, kibr-i nefe, ittisâ-ı tasavvur, hiddet-i zekâ, umk-ı nazar, sür*at-i intikal, isâbet-i zann, celâdet-i fitriyye, mahâret-i harbiyye, meyl-i inkılâb, tahkîr-i âdât, nufûz-ı emr-i ilkaa-yı dehşet, şiddet-i sekime, galebe-i müşkilât, nefret-i lezâiz, istihfâf-ı hayât gibi her biri bir kahramana sermâye-i iftihar olacak meziyyât-ı celîle» demiş idi. Selîm'in maiyyetinde Tatarlar bulunduğu ve Kırım Hânı'na sıhriyeti olduğu ma'lûm ise de, Hammer'in Fâtih'e İstanbul ve Sultân Selîm'e Mısır'ın zabtını çok görerek, bî-araflığa tamâmiyle riâyet etmediği görülür. Balı Pa-şa'dan menkul rivayet Sa'dü'd-dîn'in Selîm-nâme'sinde (İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in Zeyli, c. 2) s. 604 ve 605 ve Solak-zâde'de (İstanbul basımı, s. 333-334) dercedilmiştir.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/378-380

³⁰⁷ Âlî, Hâdis 52. Sa'dü'd-dîn'e nazaran (varak: 555, c. 4) dörtbin Yeniçeri.

³⁰⁸ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 555; Venedik elçisinin Edirne'den gönderdiği 9 Mart . 1511 tarihli raporuyla müttefiktir.

³⁰⁹ Bu mektub bendeki Ali nüshasının kenarında müntfericidir.

³¹⁰ Civvio, Sultân Selim hakkındaki eseri, Bu mevki -eğer Taş-ili ile karıştırılmamış ise- eski Tascia dedikleri yer olabilir.

büyülenmişcesine kapılmış olan Ye-niçeriler'in Şehzade Selîm'e tam bir sadâkatle bağlanmaları, bunların müşterek ümîdlerini neticesiz bıraktı. Şehzade Ahmed Yeniçerilere birçok hediyeler verdiyse de, faydası olmadı: Askerin düşüncesinde kardeşinin yüksek vasıfları hakkında yerleşmiş olan i'tikadı bozmadı. Şehzade ve vezîr-i a'zam tasavvurlarım daha münâsib bir zamana te'hîre mecbur olarak, şimdilik Teke mutaassıbları üzerine yürümekle iktifa ettiler. Ordunun yaklaşması haberi üzerine Şeytankulu takımı Kızılıkaya boğazlarına çekildiler. Her taraftan duvar gibi büyük kayalarla çevrili olan bu vâdî, bir cihetten Karaman ile hem-hudûd olmasıyle vezîr-i a'zam Karaman eyâletinde Şehzade Şehenşâh'a halef olan kardeşi Alemşâh'ın lalası Haydar Beğ'e Kayseri beği ile iki bin kişi alarak dağın Karaman cihetinde-ki medhallerini işgal etmesini emretti. Kendisiyle Şehzade Ahmed dahî düşmanı diğer taraflarından kuşattılar. Bu garîb ablukadan otuzsekiz gün sonra Şeytankulu kayalar arasından bir yol açarak yolunu kesen Haydar Beğ takımını mahvetti ve Kayseri yolu üzerinden Sivas'a doğru kaçdı. Ancak iki gün vakıadan haberdâr olan vezîr-i a'zam Yeniçeriler'in en cesurlarından ikibin kişi ayırarak ve atlara bindirerek bâğüerin takibine koştı; ordunun bakıyyesini de arkasından gelecek olan Şehzade Ahmed'e bıraktı. Alî Paşa Sarmısaklık³¹¹ Köyü yakınında düşmana yetişerek,³¹² maiyyeti az olmakla beraber cenge girişti ve pek şiddetli bir muharebe vuku buldu (Rebûlevvel 917 / Ağustos 1515). Şeytankulu ile vezîr-i a'zam ikisi birden maktul düşerek muharebe bitti. İki ordu dağıldı. İşte Koron ve Modon fâtihî ve İstanbul'da iki cami ve bir medrese bânîsi Hadım Alî Paşa³¹³ şu suretle zayı oldu. Alî Paşa, cenk- meydanında şehîd düşmüş ilk Osmanlı vezîr-i a'zamıdır. Yüksek fikirli, ilim ve san'atların münevver bir hâmîsi olan Alî Paşa her ay bir defa âlimler ve şâirleri sarayında toplamak i'tiyâdmda idi. Bunlara gösterdiği cömertlik, bâzan israf derecesini bulurdu. Yalnız bir günde üçyüz keseye kadar dağıttığı olurdu.³¹⁴ Birçok kıymeti! eserler, onun nâmına yazılmıştır. Kendisine şeref veren bu ithafnâmeler arasında -vezîr-i a'zam hakkında bezi eylediği o kadar med-

³¹¹ «Sarmısaklı» veya «Sarımşaklı» hâlâ bu isimle mâruftur.

³¹² Âlî, Kırkikincî Hâdisî, Sâdû'd-dîn'e nazaran (varak: 561, c. 4), bu müsademî Gökçay kenarında vuku bulmuştur. Celâl-zâde'nin Se'fîm-nâm,e'si, Dresd nüshası, bâ.b: 8, varak: 19.

³¹³ Bu vak'a Şeytankulu'nun Osmanlılar'a üçüncü galebesi olmuş oluyor. Hacı birinci olan Karagöz hezimetini 916 (1510) ve Şehzade Korkud ile Alî Paşa mağlûbiyetlerini 917 senelerinde zikreder.

³¹⁴ Sa'dt't-dîn, 4, varak: 555-556.

hiyelerden dolayı değil, Alî Paşa «devlet târih-nüvisi» unvanını vermiş olmasından dolayı- İranlı İdrîs'in³¹⁵ Osmanlı tarihindeki mukaddimeyi bilhassa nazar-ı dikkate alırız. Paşa'nın askerî ve siyâsî faziletlerinin yâd edilmesi İdrîs'in târihi ve şâir Mesîhî'nin mersiyesi vâsıtasıyla sonraki nesillere nakî olunmuştur.³¹⁶

Şâh İsmail'in Âsîleri Cezalandırması

Teke âsîleri başsız kalarak Şâh İsmail'in memleketine doğru kaçmağa devam ettiler. Yolda bir Acem kervanını vurarak yağma ve binden ziyâde adam kati ettiler. Maktullerden biri de Enbiyâ-nâme nâzımı ve Tuğrayî'nin meşhur kasîdesiyle aynı kudrette olarak kabul edilen bir kasidenin sahibi ve kendisine ikinci Sibeveyh unvanını verdiren manzum bir nahvin müellifi İranlı en büyük âlimlerden Şeyh İbrahim Şebüsterî idi.³¹⁷ Mutaassiplar, Şeyhi, -oğlunu gözü önünde öldürdükten sonra- kati ettiler. Şâh İsmail bu türlü efâli her ne kadar taraftarları tarafından yapılmışsa da cezasız bırakamazdı; hattâ lâkayd kalması bile tasvîb olarak kabul edilebilirdi. Bununla beraber hükümdarların hakkıy-le anlaşılmış menfaatine -ki kendi haklarına riâyet ettirmektir- vâkıftı. Bundan dolayı tebeası hakkında yapılan bu haydutluğa cesaret edenleri büyük bir ziyafete davet etti: Güya yemek hazırlamak için iki büyük kazan kaynattırdı. Teke mutaassiplarının iki yeni reisi -ki biri Sultân ve Öteki Vezîr nâmını alıyordu- huzuruna getirterek meşru efendileri Bâyezîd'e isyan etmeleri ve müdafaasız kervanlar üzerindeki alçakça vahşîliklerini şiddet ve istihza ile yüzlerine vurdu. İki mücrim af dileyerek ayağa kapandılar; onları tutturup kaynar su dolu iki kazana attırdı. Bu cezada hazır bulunmağa mecbur olan maiyyetleri muhtelif Acem askerî Kalb-i Paşa ile peykân-ı adüvv Kan yalaşdı ve karındaş oldu (Müverrihin «La lance de t'ennemi qui perça le coeur du pasona s'unit a lui en lechant son sang» suretinde tercüme ettiği bu beyti Sa'dü'd-dîn'in

³¹⁵ İdrîs-i Bitlisi târihi farsçadu. Bundan Hammer İdrîs'i İranlı saymafcta-dır. (Mütercim).

³¹⁶ Târihinin son babı hatemesinde. Mesîhî'nin mersiyesi Divân'ında mün-derictlr. Sa'dü'd-dîn, 4, s. 566, bu mersiyyeden aşağıdaki beyti zikreder (aslından alınmıştır):

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/380-382

³¹⁷ (Bu fıkra Hammer'in mehazı olan Sa'dü'd-dîn'den doğrudan doğruya alınmıştır, cild: 2) Tâcü't-Tevârih'de Şeyh Şebüsterî'nin «Kasîde-i Tâiyye» unvanlı manzûme-i nahviyyesi Arab ve Acem lâmialarına faik olduğu ve İbnü Mu'tî ve İbnü Mâlik dahî bunu ziyâde takdir- edeceği ve kasidenin «gurre-i Muharrem 900» târihini ifâde eden ibarelerle bitmiş olduğu derce-dilmiştir.

intihâb etmesi, iki kimsenin birbirinin kanından yalayıp kardeş olmaları şeklindeki bugün terkedilmiş bulunan eski bir adeti telmih etmemek için alınıldı.³¹⁸ Bu insanlığa yakışmaz mücâzâtı Şâh İsmail'e iki menfaat mülâhazası ilka etmiş idi: Bir taraf dan istiyordu ki «OL mehâzîl, Şâh İsmail üe mülakat itdükde cem'iyetini tefrik tedârikine aüşüp her bölüğü ümerâsından birine havale iderek «ziyafet it-sünler» diye ferman.. eyledi. Uçuncı gün âli bir ziyafet tertibi gördi. Meydânın ortasında âb ie memlû iki azîm. kazgan hamim-i cehennem gibi germ ü cûşân idi. Görenler tabah-ı taam içün ihzar olunmuş sanırdı. Meğer birini serdârları, ve o birini vezîneri içün ihzar itm.ş ki, ol hâmkâr-ları puhte eyleye. Bunları envâ-ı tekrîm ve tevkîr ile akd-ı meclis-i ziyafet itdüğü sebzezâra götürüp vaz' olunan otak-ı dükeş ve sâyebân-ı münakkas. sâyegâhında. İclâs ile izhâr-ı sûret-i istinas itdl. Ahvâl-1 âleme müteallik musâhahete şüru idüp takrîb ile sebep-i hurucundan istikşaf itdl ve eyitdi ki: «Babam Sultân Bâyezid Hân hazretlerinin sâye-İ himâ-yetinde bunca zamandan berti ehl-i iyâldniz müreffehül'hal olmuş iken ne icâb itdi ki rakabeni ribka-i itaatinden ihraç idüp hurûc zırvasına urûc itdün?» Cevâfo virdi ki: «Pir ölüp i'tilâl-i mizacı ihtilâl-l mülke müeddî olup tedbîr-i umurdan el çekmisdür. Tetavül-i vüzerâ ile çok mezâlim cereyan, itdi. Zulümlerine tahammül idemeyüp bu sureti ihtiyar itdük. Husûsâ Şâih hazretlerinin dergahına yüz sürmek müntehâ-yı murâd idi. Âstânelerinde kul olmağı hıdmet-i makbule add iderek gel dük.» Şan dahi eyitdi ki: «Memleketi yakup yıkmak ne lâzım idi?» Ana dahî böyle ce-vâb virdi ki: «Çeke gel düğümüz taaddilerin intikamın almagıçün ve cem'-i ahhâb ve a'vân âsân ohnagi içün nehib ü gârete cesaret olundu.» Şâh eyitdi: «Bu cevâb dahî ma'kûl degildür. Makbul olduğu takdir üzere, bu canibe hod da'vâ-yı muhabbet idersln, bizümle Sultân Bâyezid Hân miyarımda übüvvet ve bünüvvet merasimi mürâât olunduğı ma'lû-mun idi; anlara tetâvül bize âid idüğün ne hoş mülâhaza itmedün? Ale'l-husûs bizüm kârbânımuza ne vech ile taarruz eyledün? Tüccara taarruz katta' tarîk-i amelîdür; fi'lün kavliü gayr-ı musaddak ve klzbini mu-hakkakdur.» Bu

³¹⁸ Sa'dü'd-dîn'in juna dâir olan fıkraları Mütercim tarafından aşağıda, zik-rolunur:

Bu fıkra Hammer'in mehazı olan Sa'dü'd-dîn'den doğrudan doğruya alınmıştır, cild: 2) Tâcüt-Tevârih'de Seyh Şebüster'in «Kaside-i Tâiyye» unvanlı manzûme-i nahviyyesi Arab ve Acem lâmialarına faik olduğu ve İbnü Mu'tî ve İbnü Mâlik dahî bunu ziyâde takdir- edeceği ve kasidenin «gurre-i Muharrem 900» târihini ifâde eden ibarelerle bitmiş olduğu derce-dilmiştir.

i'tirâzin cevâbına kaadir olamayup cerimesini i'tirâf itdi. Şâh eyitdi ki: «Yâ bu otağayı basına selâtinden kimün izniyle vaz' eyledün?» Ol dahi «Gaziler alâmetidür» didi. Şâh eyitdi: «Otağa takınmak pâdîşâh icazetine mevkuflur; hem sen ne zamanda gazi oldun? MÜsel-mânların kanını nâ-hak yltre dökmek gaza mıdur ve böyle gaza da'vâsı sezâmıdır?» Ba'dehü havâss-ı ümerâsından Dîv-Sultan'a hitâ.b idüp eyitdi ki: «Bu otağ adan hazzin varışa başından al ve başına sal» Dîv-Sultân dahî hemândem otağasm alup başına takup Şâh'a secde eyledi. Hemân lâhza îsmâüîler ü&ü&üp ikisini de ol İki kazgana pürtâb İtdiler. Sair ümerâsını kati idüp bakıyye-i sipahini intihâb itdi: Beğendüğüne vazife ta'yin idüp ma'âdasm a'zâd eyledi. Ve saz ve sülblerin esb ü esvâblarin ziyafet idenlere temlîk ile itlak eiyledi. Anlar dahî çoluk çocuklarıyla çırpıplak, yalın ayak sokakları dolaşarak teseül eylediler.

Bed ame irmez emel-i pââyânına

K,âr-ı nâ-hemvarî kalmaz yanma»

henüz doğmakta olan hükümetine, kendisini dahilî tahriklerden muhafaza edecek son ve şiddetli bir darbe vursun, diğer taraftan da metbû-larına başkaldıran ecnebi âsîleri cezaya uğratmakla, onları Örnek alacak kend itebeasını mutlaka korkutmağa kâfi bir misâl ortaya koyuyordu. Bundan başka Osmanlı pâdîşâhına hoş geçinmek arzusunda olduğunun bir delilini göstermiş oluyordu. Teke âsîleri hakkındaki mûcâzâtınz haber vermek üzere Bâyezîd'e bir elçi göndermekte acele etti. Ancak şu sırada satvetini de göstermek istediğinden Özbekler Hânı Şeybek'in tahnit edilmiş başını -fakat kafa kemiğini kendisine kadeh yapmak üzere alıkoyarak- o vâsita ile gönderdi. Bu iş fiilen pâdîşâha meydan okumak idi; zîrâ Mâverâ-yı Ceyhun'da hüküm süren Şeybek (Şîbek) sünnî olduğundan, siyâsî menfaatleri ve dînî i'tikadları ile -şîî olan korkunç komşusu Acem-ler'e karşı- Osmanlılar'la irtibatlı idi.³¹⁹

Yeniçerilerin İsyanı

Acem elçisi Bâyezîd'i İstanbul'da buldu. Pâdîşâh Selîm'e galebesinin ertesi günü payitahtına gelmişti (18 cumadi'l-ulâ / 13 Ağustos). Bâye-zîd'in

³¹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/382-384

büyük oğlu Şehenşâh ve ikinci oğlu Korkud³²⁰ hayâtda oldukları halde, kendisinin yerine geçmek üzere seçtiği Şehzadesi Ahmed -nice vakitten beri kurduğu tasavvuru icra mevkiine koymak için- Alî Paşa'nın hezimetinden sonra³²¹ Oegbüze civarına kadar payitahta yaklaşmıştı. Hersek Ahmed Paşa -ki Alî Paşa'nın vefatı üzerine üçüncü defa olarak vezîr-i a'zamhk makamına getirilmişti- Yeniçerilerin Selîm'e taraftar olduklarını açıkçtan açığa îlân etmelerine mâni' olamadı; Yeniçeriler Anadolu'da Osmanlı ordularının son defa uğradıkları musibetleri en ziyâde Ahmed'e isnâd ederek, Selîm'in denenmiş kahramanlığı sayesinde askerî şanlarını iade edeceklerini ümîd ediyorlardı. Bundan dolayı, Bâ-yezîd'in Aleksandr Borjia nezdinde vaktiyle elçisi olan, ikinci vezîr Mustafa Paşa'nın Şehzade Ahmed'i istikbâl için Üsküdar'a geçmeğe hazırlandığı haber alınınca, İstanbul'da isyan koptu (21 Ağustos 1511). Geceleyin, Yeniçeriler Mustafa'nın sarayını yağma ettiler. Kendisi ellerinden güç kur-tulabildi. Ondan sonra vezîr-i a'zamm sarayına gittiler. Ahmed Paşa' mü-saadekârâne hareket ederek ve altın dağıtarak³²² askeri teskine çalıştı. Lâkin vezîr Hasan Paşa'nın, Anadolu kazaskeri Müeyyed-zâde'nin, nişancı Ca'fer Çelebî'nin -ki üçü de Ahmed'e taraftar olmak üzere maVûf idiler- hanelerini yağmadan kurtarmağa çâre bulunamadı. Avrupalı ve özellikle Floransalı tacirlerin mağazaları da şu tahribat arasında masun kalamadı.³²³ Bâyezîd, isyanın büyümesinden korkarak vezîr-i a'zamın yerine Mustafa Paşa'yı, kazaskerin yerine Molla Halil'i, nişancının yerine Çandarlı Hanedanından son vezîr-i a'zam îbrâhim Paşa-zâde'yi tâyin etti.³²⁴

Dâhili Muharebeler

Şehzade Ahmed İstanbul kapılarında demek olmakla beraber anladı ki, bu karışıklıklar arasında payitahta giremeyecektir;³²⁵ bunun üzerine geldiği yoldan dönerek Karaman vâfisi iken vefat eden Şehzade Şe-

³²⁰ Maurace D'Ohsson, I, s. 284.

³²¹ Âli, Kırküçüncü Vak'a. Sa'dti'd-dîn, 4, varak: 569.

³²² Venedic elçileri raporlarında 23 Eylül târihiyle târihlenmiş ve İstanbul'dan yazılmış mektuplarda şöyle denilmiştir; «Disse (Herseko ave gran ragion, yeğni de Signor 1000 aspri donoe ei Janisserie».

³²³ Âli, bu vak'anin zamanını cum.adî'l-â-htrt olarak gösterir.

³²⁴ Alt, Sa'dÜ'd-dîn, Solakzade.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/384-385

³²⁵ Menavino'da «Del movim&nto del Sultan Ahamat deli' Amassla».

henşâh'ın oğlu ve kendisinin yeğeni Mehmed'in ikametgâhı bulunan Konya'yı muhasaraya gitti. Genç Şehzade yiyecek olmadığı için, hayâtını taarruz etmiyeceğini vaad etmiş olan amcasına teslim mecburiyetinde bulundu. Bâyezîd bu hâdiseden haberdâr olur olmaz şehrin iadesi emrini tebliğ etmek üzere saray ümerâsından birini Ahmed'e gönderdi. Lâkin Ahmed de artık kendi nöbetinde yüzünden maskeyi atarak babasının gönderdiği elçinin burnunu, kulaklarını kestirdi. Bununla beraber genç Şehzade Mehmed'i mahbûs tutmağa cür'et etmedi.³²⁶ Karaman beğlerin-den cesur ve sâdik Deli Gögüz'ün -ki Mehmed ile birlikte Konya kal'-asına girmiş ve cân-1 gönülünden mukavemeti Ahmed'in ilerlemesine mâni olmuştu- başı kesilerek pâdişâha gönderildi.

Ahmed'in yeğeni ile cenk etmesinden zâten pek münfail olan Yeniçeriler'in hoşnudsuzluğunu bu vahşet son dereceye çıkardı. Lâkin Ahmed'in veziri Yular-kasdı Sinan Paşa'nın -yirmi bin Türkmen ile Karahisar ve Niksar taraflarını talan etmekte olan- Mir Alî Halîfe'ye mağlûp olduğu haber alınınca, Selîm'in rakibi aleyhine olan kini doldu, taşı.

Şehzade Ahmed hakkındaki bu infiallere Şeytankulu'nun -haklı haksız Şehzâde'nin ihmâl ve ilgisizliğine hami olunan- üç galebesi hâtırası da eklendi; o zaman milletin ve Yeniçeriler'in sadâsı Selîm lehine yeni bir kuvvetle yükseldi. Bâyezîd sevgili oğlunun, sefirini³²⁷ idam etmek suretiyle kendi hakkında gösterdiği hakaretten şiddetle müteessir olarak ve maahaza yeni iki veziri Mustafa³²⁸ ve Hersek Ahemd Paşa (ki âhiren affedilmişti)*nm ısrarlarına uygun olarak Semendire hükümetini tekrar Selîm'e tevcih edip bu suretle Kırım'dan Rumeli'ne avdetine müsâade gösterdi. Bu sırada o zamana kadar kendi eyâletinde sükûn hâlinde kalmış olan ve fakat yeğeni Mehmed'in uğradığı muameleye nazaran Ahmed tarafından o yolda bir taarruzdan korkmağa başlamış olan Korkud, biraderlerinin teşebbüslerine karşı uğraşmak ve pâdişâh ile Yeniçeriler'in teveccühünü ve onun neticesi olarak saltanat tacını te'mîn etmek arzusuna düştü. Korkud yalnız üç sâdik hizmetkârını alarak tebdîl-i kıyafetle İstanbul'a geldi ve Yeniçeriler camiine inerek kendisini onlara misafir yaptı. Ümîd ediyordu ki şu gösterdiği tavr-

³²⁶ Civvio, «Fatt* iUustri di Selhn; Sansovino'da, 2, s. 339. Osmanlı müverrihlerine nazaran Şehenşâh'ın yalnız Mehmed namında bir oğlu vardı.

³²⁷ Sa'dü'd-dîn, 4. varak: 572.

Ulloa, Dlas Tanco'nun tercümesi, s. 98.

³²⁸ SaWd-dIn, 4, varak.: 573.

emniyet ile misafirperverlik hukuku kendisine bu askerin teveccühünü kazandırın; otuz sene Önce, II. Mehmed'in vefatında babasının gelişine kadar iki hafta idarenin başında bulunduğu zaman Yeniçeriler'e verdiği hediyelere de istinâd ediyordu.³²⁹ Lâkin bu askerin, Korkud'un ehliyetsizliğine itikadı ve Selîm'in hakkındaki muhabbetleri o tasavvurları bozdu: Bununla beraber Korkud'a mevkiine lââyık şekilde hürmet gösterdiler ve otuz seneden beri görmemiş olduğu babasının elini Öpmek arzusunu izhâr ettiği zaman huzûr-ı pâdişâhîye kadar refakatinde gittiler; şu kadar ki İstanbul'a doğru ilerlemekte olan Selîm'in vusulüne kadar Korkud'un bütün hareketlerini dikkatle nezâret altında bulundurdular.³³⁰ Bir taraftan da Ahmed maksadına nail olmak için hiçbir şeyde kusur etmemişti. Kırım yarımadasının hükümdarlık suretiyle temellüküne muvafakatini vaad ederek gizlice Kırım Hanı Mengli Giray'dan yardım istedi. Bu teklif Hân'ın Se-lîm'e olan meylini sarsmak maksadını güdüyordu. Ancak Hân'ın oğlu Saadet Giray -ki Selîm'in sâdik dostu idi- Ahmed'in hiylelerini Selîm'e haber vermekle beraber, Şehzade Ahmed tarafını tutan biraderi Mehmed Giray'm te'sîrine karşı pederinin nezdinde onu muzafferâne müdâfaa etti.³³¹ Selîm, Semendire eyâletine daveti bildiren babasının gönderdiği mektubu almazdan evvel, takriben binbeşyüzü Tatar olan üçbin süvari ile 1512 kânun-ı sâni'si nihayetlerine doğru Akkirman civarından Tuna buzlarını geçmişti. Soğğun şiddetinden maiyyeti halkının birçoğu telef oldu. İstanbul'da martın altıncı günü Yeniçeriler gürültülü bir cem'iyet kurarak kendilerini Ahmed aleyhine götürmek üzere Selîm'in payitahta getirilmesini Pâdişah'dan istediler. Bâyezîd korktu. Muvafakat gösterdi. Babasının kararını haber vermek ve İstanbul'a gelişini ta'cîl etmek üze-' re Yeniçeriler Selîm'e derhal bir nâme gönderdiler.³³² Selim ile pâyitaht arasında otuz inilden fazla mesafe kalmayınca Yeniçeri ağası istikbâline gitti.³³³ 1512 nisanının ondokuzunda (2 safer)³³⁴ Selîm mutantan bir surette İstanbul'a

³²⁹ Cttvvio ye Spandolino Âli ve Sa'dü'd-dîn ile tamamen müttefikler. Sansovino, 2, Fatti Illustri di SeUm, varak: 340.

³³⁰ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 574. Alt.

³³¹ Celâl-sâde'nin Selim-nâme'si, Dresden nüshası, bâfo: 4, s. 17.

³³² İstanbul'da Venedik balyozu Andrea Fuakolo'nun 8 mart 1512 tarihli raporu.

³³³ Marlın Sanoto'da Anürea Fuskolo'nun raporundan: «Selim verme 30 mjglie di Constantinopoli, e il capo del Janissar! ando lo visltar.»

³³⁴ Andrea Fuskolo'nun raporu.

girerek, Yenibağçe Kapısı'nda³³⁵ vezirler, diğer devlet büyükleri, biraderi Korkud tarafından selâmlandı.³³⁶ Bâ-yezîd saltanatı sırasında büyük hazîneler toplamış olduğundan, bunların sayesinde kendisini taht üzerinde tutacağını ümîd ediyordu. Eğer Selîm eyâletine gitmek isterse defaten üçyüzbin duka vereceğini ve senelik iki-yüzbin duka îrâd tâyin edeceğini tebliğ ettirdi. Lâkin Selîm -ki tahta cûlus ederse günde üç akçe terakki vereceğini Yeniçerilerde vaad etmişti- onların iltizamından emîn olduğu cihetle bu teklifleri reddetti. îh-tiyar padişah, sûret-î rızâ göstermek lâzım geleceğini hissederek, kendisi irtihâline kadar tahtta kalmak, hazînedâna ve hazînesine ilişilmemek, Selîm biraderi Ahmed ile uyuşmak şartlarıyla Selîm'i halef göstermeğe muvafakat eyledi. Fakat âsî şehzade bu şartların ancak üçüncüsünü îfâ etti ve bir an evvel padişahlık etmek sabırsızlığıyla babasını tahttan feragate zorlamak için her tedbîre müracaat etti.³³⁷

II. Bayezid'in Tahttan Çekilmesi Ve İrtihali

25 Nisan 1512 (8 Safer 918) cuma ertesi günü Yeniçeri ve Sipahiler bütün halk arkalarında olduğu halde vezirleri önlerine katarak sarayın Önünde toplandılar; Bâyezîd bunları tahtın sahibi olarak kabul edip me-ramlarını suâl etti.³³⁸ Hepsi bir ağızdan «Padişahımız ihtiyar ve hastadır; onun yerine Sultân Selîm'i isteriz.» diye bağıştılar. Bu sırada oniki bin Yeniçeri cenk naraları atmağa başladılar. Pâdişâh oğlunun, halkın, ordunun elbirliğiyle kendi aleyhinde bulunduklarını görerek mukavemete cesaret edemeyip şu sözleri söyledi:

- «Saltanatı oğlum Selîm'e terk ediyorum; Allah padişahlığını mübarek etsin.».³³⁹

O anda sarayın duvarlarında ve şehrin yedi tepesinde «Allahu Ek-ber» sadâsı yankılandı. Sultân Selîm babasının hükümet esasını şu suretle cebren aldığı sırada, sarayın birinci ve ikinci avlusu arasında muvâsala vâsıtası olan

³³⁵ Âli, Kırkikinci vak'a; Sa'du'd-dîn, 4, varak: 574. Spandojlno. s. 88. tstan. bul ve Boğaziçi, it s. 101; Menavino.

³³⁶ Civvio'nun Fatu Ulustu! di Selim isimli eseri.

³³⁷ Marini Sanoto'da Justlniano'nun raporu.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/385-387

³³⁸ Solak-zâde, Sa'du'd-dîn, s. 574, Cuma ertesi hakkında bu günün saadetini mutazammin olan «Barik Allah fî sebtelhâ... e hadîs(- şerîf)inl zikreder.

³³⁹ Civvio'nun bu münâsebetle naklettiği nutuk sırf lhtl râidir.

kapıda bugün vezirler ve sefirlerin huzûr-ı hümayûna çıkmazdan evvel durdukları mevkide bulunuyordu. îdâma mahkûm olan vezirlerin saraydan çıktıkları, yâhud saraya girdikleri zaman kendilerine felâket ipini atmağa veyâhud boyunlarını kesmeğe me'mûr cellâd dahî orada durmak mu'tâddır. Ne korkunç durak yeridir ki padişahın kulu müthiş bir endîşe içinde, metbûunun huzuruna girmek müsâadesini, yâhud ölmek emrini burada bekler. Vezirler, Selîm'e Bâyezîd'in cevâbını tebliğe gelerek kendisini saray derûnuna getirdiler. Şehzade hal' eylediği babasının ellerini evlâdlıgım bütün ihtiramlarım göstererek öptü. Bâyezîd padişahlık alâmetini bir hakim sükûniyle üzerinden terk ile yeni saraydan hemen çıkmak tedârikinde acele etti. Yeni padişaha şan ve uzun ömür temennilerinde bulunan halkın Eski-Saray'a kadar babasına refakat eden muhafız kuvvetlerinin başında bulunduktan sonra Yeni-Saray'a döndü. Devlet erkânı kendisine sadakat yemîni arzına geldiler. Yirmi gün sonra Bâyezîd -artık her taraftan yüz çevrildiğini görerek- doğum yeri olan Dimetoka'da ömrünü tamamlamak üzere, oraya gitmesi için oğlundan müsâade istedi.³⁴⁰ İhtiyar pâdişâh bu ruhsatı alınca vezir Yûnus Paşa ve ancak bir milyondan fazla fedâkârlıkla hayâtını kurtarabilmiş olan defterdar Kaasım refakatinde olduğu halde azimet eyledi.³⁴¹ Selim Edirne yoluna giden payitaht kapısına kadar babasının arabası yanında yayan yürüyerek Bâyezîd'in vermekte olduğu nasîhatları apaçık bir ihtiram ile dinlemekteydi. Tahttan indirilmiş Sultân Dimetoka'ya kadar varamadı. Azimetinin üçüncü günü Hafsa civarında Aya³⁴² nâm mahalde ir-tihâl eyledi (10 Rebîû'l-evvel 918 / 26 Mayıs 1512).³⁴³ Bâyezîd'in vefatı yaşından ve uzun müddet ızdırabından mı, yoksa hizmetkâr sıfatıyla yanında bulunan Ceneviz Menavino'nun isnâd ettiği veçhile aslında Yahudi olan tabibinin Selîm'in emri üzerine verdiği zehirden mi neş'et etmiştir, burası bilinemez. Bu hususta Venedik elçilerinin raporlarında sükût edilmiş olması bütün müverrihler tarafından tekrar

³⁴⁰ Spandojino, s. 189. Celâl-zâde'nin SeMm-nâme'si, bâlb: 12.

³⁴¹ Venedik elçilerinin raporları, Marini Sanoto'da.

³⁴² Lutfî, varak: 38. Solak-zâde'ye nazaran Söğüdü'de; diğer bazıları Sazlıdere'de ve Cenâbî Çekmece'de diyor. Yalnız Cenâ-bî'nin yazdığı bir vak'a zehirlendiği zannım veriyor. Onun rivayetine göre Bâyezîd Çekmece'ye vardığında yüzünü yıkamak istediği zaman başının bütün saçları elinde kalmış ve «kaziyye ne idüğün bilip» derhâl odasına girmiştir. Cenâbî, varak: 432, Sultân Bâyezîd'in izamını 8 Safer (25 Nisan) târihinde zikr eder. Hâlbuki bir ay sonra çıkmıştır. Celâl-zâde'nin Selîmnâme'sinde Bâyezîd 8 Safer'de hal' olunup 11 Rebîû'l-evvel'de irtihâl eylediği münderictir. (Bâb, 12; varak: 30).

³⁴³ Edirne c:varında «SöğüÜdere» nâm mevzi'de irtifoal etti. Sa'dU'd-dîn, s. 207. iMütercim).

edilen bu isnadı fi'1-hakîka tekzîb eder; lâkin devletin müverrihlerinin de sükûtu ve Selîm'in bütün hayatı bunu te'yîd eder görünmektedir.³⁴⁴

ii. Bâyezîd'in Şahsiyeti Ve Saltanatı Zamanında Devletin Durumu

Bâyezîd, Osmanlı tahtından gelip geçişini ekseriya felâketli muharebeler ve korkaklık, çekingenlikten ibaret bir siyâsetle işaret etmiştir. Saltanatı birçok münâsebetlerle mutasavvîfâne ve şairane bir tavır alâmeti gösterir ki, bu hâl padişahın çehresinde ve zamanının bütün müesseselerinde görülür. Muahharan Venedik docluğuna yükselen elçi Andrea Ga-riti, hükûmetine yazdığı raporların birinde bu bâbda şöyle diyor: «Etlî V9 dolgun çehresinde asla bir zâlim ve korkunç adam alâmeti yoktur; bilakis hüzn, evhâmperestlik, ısrar, biraz da cimrilik emaresi görünür. Makine sanayiini ziyâde sever; iyi kesilmiş kırmızı akiklerden, işlenmiş gümüşten, güzel imâl edilmiş eşyadan pek hoşlanır. Nücûm ve ilâhiyât'ta derîn bir ma'lûmât sahibi olup dâima bu ilimlerde mütâlâa ile meşguldür. Kimse ondan daha iyi ok kuramaz. Hayli vakitten beri şarâbdan el çekmişse de, diğer zevk aldığı şeylerden el çekmemiştir. Bununla beraber sû-i istîmâl kendisini zamanından evvel ihtiyar bir adam yapmıştır».³⁴⁵

Şâh tsmâil'in îran tahini gasbetmek için öne sürmüş olduğu tasavvuf fikri o zaman yalnız Acemler'e değil, Türklerce dahî hâkim idi. Bu devrin mezhebi temayülleri yarım asırdan beri tasavvuf ile nişânedâr olan birçok eserler ve özellikle pek çok münzevî tarîkatleri te'sîsiyle tezahür etmiş idi. Osmanlı devletinin ilk asrında Nakşbendîler, Sa'dîler, Bektâşîler olmak üzere yalnız üç derviş tarîkati bulunuyordu ki, Orhan saltanatının sonunda bunlardan bahsettik; devletin ikinci asrında Halveti,³⁴⁶ Zey-nî,³⁴⁷ Babayi,³⁴⁸

³⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/387-388

³⁴⁵ «Ne la faccia carnosa e grassa, ne lo aspetto non dimostra esser crudo e terribile, ma molto melanconico superstizioso e osti-mato, non senza avarizia. Si cûce delectarsi deli' arte meca-niche, come intagliare in carnioli e in argento lavorare e torno, dotissimo nell' Astrologia e Theologia studia continuamente e tira un arco che non si potria megli; da molti anni a ri-messo l'nso del vin e attende a viver con gran regola non pero che possi astenere del coito, nullum libidinis genus praeter-mittendo, et hinc est che la Signoria sua hora dimostra esser in bona conualiscentia ed ora sia grandemente invecchiata.» Andrea Gritti'nin 1503 Kânûn-ı evvel tarihli yazısı. Ondan sonra 63 yaşında bulunduğunu (Hâlbuki 1447'de doğduğu cihetle 56 yaşında idi) ve altı oğlu olduğunu (Hâlbuki sekiz'dir) yazar. Bu hususta Civvio'da dahî şöyle yazılıdır: «Baiazetto vec-hio e podagroso et diletto di Philosophia e specialmente della doctrina di Averrois.»

³⁴⁶ Ömer Halveti Kayserî'de 800/1397'de vefat etmiştir.

³⁴⁷ Zeynü'd-dîn Ebûbekr Hâfî Kûfe'de 813/1424'de vefat etmiştir (Bu tarihin doğrusu 838/1434 olacaktir. Hammer'in Fransızca iki basımında ikisi de yanlıştır. Zeynü'd-dîn'in vefatı târihi Takvîmt't-Tevârîb'de hicrî olarak

Bayramı,³⁴⁹ Eşrefi,³⁵⁰ Bekri³⁵¹ tarîkatleri teessüs etti. Bu muhtelif tarîkatlerin bugün de birçok mürid-leri vardır; en meşhur zevatının mezarları ihlâslı müslümanlar için ziyâ-retgâhdır.

Bâyezîd münzevîliğine ve tabiatının yumuşaklığına rağmen işrete düş-kün olmak³⁵² ve Şehzade Cem ile kendi oğullarından birini zehirlemekle itham edilmiştir; şu kadar ki, bu zehirleme hususuna târihçe mu-hakkiyyet verecek bir delîl yoktur. Kırkbin duka tahsisattan kurtulmak için kardeşinin vefatına sebep olması³⁵³ -hele birader idamının II. Mehmed tarafından devletin esas kanunları arasına dâhil edilmiş olması düşünülürse -bîr dereceye kadar ihtimâl kabul eden bir zandır. Ancak oğlu Mehmed'i tebdildi kıyafet İstanbul'a gelmiş olmasına cezâen çaş-nigîr-başı vâsıtasıyla zehirlettirdiği hakkında Menavino'nun rivayetini³⁵⁴ padişahın oğulları hakkında dâima gösterdiği şefkat ve kendisinden evvel vefat eden evlâdı için dökdüğü samimî gözyaşları ile tekzîb olunur görmekteyiz. Şehzade Alemşâh'm irtihâlinde -ki vefat haberi ber-mu'tâd siyah kâğıd üzerine beyaz yazı ile yazılmıştı- başından kavuğunu yere attı; dâirelerinin halılarını tersine çevirtti; üç gün her türlü mu-zıkayı men etti. Fukaraya yedi bin akçe tevzî' eyledi.³⁵⁵ Kendisine cimrilik isnâd olunmasıyla beraber Bâyezîd saltanatı müddetinde birçok sadakalar vermiştir ki, onun zamanından kalma defterlere nazaran bunlar sekizmilyonaîtiyüzbin³⁵⁶ akçeyi bulmaktadır.

mukayyed ve 838 hlclryyesi hesabın. gösterdiğimiz miladiyyeye tesadüf eder. (Mütercim).

³⁴⁸ Abdülganîl Pir Babâyî Edirne'de 870/1465 tarihinde vefat etmiştir.

³⁴⁹ Hacı Bayram Ankara'da 876/1471'de vefat etmiştir.

³⁵⁰ Seyyîd Ebûbekr Eşref-i Rûmî ki 899 (1493) senesinde tznik hâricinde vefat etmiştir. Orada bir cami mevcuttur ki, 1232 (1776)'de İstanbul'da basılan Menâsikü'l-Hacc müellifi ziyaret etmiştir.

³⁵¹ Pir Ebûbekr Vefâyî ki, Haleb'de 902 (1495)'de vefat etmiştir. Riko (Ricaud) bu tarikatı, rivayeti sahîh ise bir Türk müellifine atfen «Ebrû-i Behârî» (Ebrubehari) diye isimlendirir. Ebr-i Behâr, bahar bulutu demek ise de, II. Bâyezîd asrında böyle bir tarikat müessisi olduğunu hiçbir yerde görmedim. Bir de dilencilik eden dervişlere umûmî surette «Kalender» denilirse de Piti Dölakrua ve ondan naklen Şulç (Schultz) 'un yazdığı gibi (M.D.'Ohsson, 4, s. 624) bu isimde bir tarikat-i mahsûse yoktur.

³⁵² MD'Ofosson, 4, s. 56 ve 168.

³⁵³ Birçok Osmanlı târihleri sonraları vezîr-i âzam olan Mustafa nâmındaki elçinin Şehzade Cem'i zehirleyen berber olduğunu yazarlar. Vâkiâ berber vezîr-i âzam olabilir; ancak Bâyezîd'in elçisinin, Roma'da mevkuf bulundurulmuş Şehzade Cem'e berber olması tasavvur olunamaz. Kantemir'in, böyle bir tasavvurdaki münasebetsizliği anlaması lâzım gelmekle beraber, bu cinayeti işleyen berber İbrahim'i (II. Bâyezîd, haşiye: 11) cinayetin tertibeisi olan elçi Mustafa ile karıştırır (II. Bâyezîd, s. 330). Piti Dölakrua'nın fihristinde «Mustafa vezîr-i âzam tâyin ve İbrahim tesmiye olunmuştur» deniliyor. Bir isme diğer bir isim ilâve olunabilir imiş gibî

³⁵⁴ «Çora e Sultan Paiaztt fece aveienare Sultan Ma h om et suo flgloulo» (Sultân Bâyezîd'in kendi oğlunu Öldürdüğüne dair Menavino'mm ifadesidir).

³⁵⁵ Menavîno.

³⁵⁶ Sa'dü'd-dîn. 4, varak: 579. Solak-zâde, İdris. O zaman 50 akçe 1 duka olduğu cihetle 172.000 duka demektir, bk. MD'Ohsson, 2, 422.

Yalnız Mekke-i Mükerre-me'ye fukara için senevi kırk bin duka hediye gönderirdi.³⁵⁷ Elbisesine gelince, Bâyezîd ne ilk altı pâdişâh gibi altında serpuş (üşküf), ne de II. Murad gibi kisve-i ulemâ (örf) giyerdi. Mahrûti şekilli ve etrafına dül-bend sarılı bir kavuk intihâb etmiştir ki, o zamandan bu vakte (yani Ham-mer*'in yaşadığı zamana) kadar «mücevveze» nâmı altında teşrifat serpuşu olarak kalmıştır.³⁵⁸

Venedik elçileri Justiniani ve Fuskolo'nun -ki Bâyezîd'in irtihâli se-nesinde birincisi Edirne'de ve ikincisi İstanbul'da ikamet ederdi- raporlarına nazaran, o zaman devletin varidatı dört beş milyon duka miktarına varıyordu.³⁵⁹ Anadolu'da yirmidört;³⁶⁰ Rumeli'nde otuzdört sancak vardı. İki milyon dukadan on milyona kadar değişen varidatlarına göre bu sancakların beğleri kendi masraflarıyla iyi mücehhez ve müsel-lah olarak beşyüzden bine kadar süvârî beslemeğe mecburdular. Şu suretle sulh zamanında hayvanları mükemmel elli bin zaîm ve timârlı ile onikibin Yeniçeri'den mürekkebb daimî bir ordu bulunurdu.³⁶¹

Donanma tertibatı alelade yetmiş kadırgadan ziyâde değildi. Eyâlet vâlisi olan şehzadelerin senelik iradı seksenbin duka kadar tahmîn olu-

³⁵⁷ Ullj M.D'Ohsson, 3. 258.

³⁵⁸ MD'Ohsson, 4, 114.

³⁵⁹ «Le entrate di questo Signor turcho se de moneda da circha Ducati duo milione e mezzo di carazo, il resto che sono un milione e ducati 300 mille dazi delle sue terre, şaline, doane, bestiami, peschiere, miniere di argento rami et ferri - oltre le entrate de Timari auno li Sanzachi ed altre genti sopra-dita che pol ascender le intrade datoli per il Signor da ducati duo milione, che seriano in somma le entrate del deto Signor da ducati cinque milioni, e per questo se puol gindichar per la gran spesa che fa in elimosine continuo.» (Marini Sanoto).

³⁶⁰ «Sanzachî nella Grecia 34, in Natolla 19, e poi quelli del fiûoli che sono Sanzachi 5. (Rumel'de 34 ve Anadolu'da 19 ve şehzadelerle pâdişâha has 5 sancak bulunduğuna dâir M. Sanoto'nun ifadesidir.)

³⁶¹ Siu (Scio)'daki Venedik konsolosunun 1507 tarihli raporu o zaman Ankara'da ikame olunan tarassud ordusunun tertibatını şöyle yazar:

Yeniçeri piyadeleri	6.000
Azablar	8.000
Arnavudlar	5.000
Anadolu Beğlerbeği maiyyetinde 18 sancak.	
Garîbler yâni Gönüllüler	1.500
Timârh Sipahiler	2.000
Kayseriyye süvarileri	2.000
Kayseriyye sancağı süvarileri	2.500
Romanay'daki Boğdan beği askeri	3.000
Dâmâd-ı Pâdişâhı Sarı Ahmed maiyyeti	1.500
Diğer d âmâ d maiyyetinde yirmidört sancak beği	2.400
Aksaray'da Cihânşâh ordusu	10.000
Amasya'da Sultân Mehmed ordusu	12.000
Bâb-ı Hümâyûnda kalan Yeniçeri	3.000
Üçbin Azab ile Akıncılar	15.000
Cem'an 25.000 piyade ve takriben iki misli süvârî.	

nabilirdi. Vezirlerin yirmibeşbine, Anadolu ve Rumeli beğlerbeğlerinin otuzbine, iki ordu kadılarının begerbine, iki defterdarın dörder bine, iki kapıcıbaşı'nın biner akçeye varırdı. Üç tuğlu üç vezîr -ki birincisi vezîr-i a'zamdır- ile iki kazasker, iki defterdar,³⁶² dîvân-ı hümâyûn nişancısı «dîvân»ı teşkil ederek, her hafta cumartesi günüyle onu tâkib eden üç günde saray-ı hümâyûnda içtimâ' ederlerdi. Yirmibeş kâtib -ki sonraları her biri dîvân-ı hümâyûn kalemlerinden birine baş olmuştur- sarayda devletin kuyudâtıyla meşgul olurlardı. Devletin bütün eyâletlerinden akıp gelmekte olan altın ve gümüşü vezne (ölçmeğe, tesbit etmeğe) mahsûs üçyüz kişi bulunurdu. Dîvândan sonra vezirler sarayda yemek yerlerdi. Vezirlerin herbiri kendi nezâretine âit işler hakkında husûsî bir mülakatta pâdişâha ma'lûmât verirlerdi. Çavuş-başı'nın emri altında bulunan ve hükümetin emirlerini lâzım gelen yerlere ulaştıran ve gereken şahısları tevkif ve vergileri tahsil vazifesiyle mükellef olan altmış çavuş dîvânın yanındaki odada kendilerine verilecek emre dâima hazır bulunurlardı. Sarayın kapılarını üçyüz kapıcı beklerdi. Ordunun erkân-ı harbi altı süvârî generalinden (Bu süvariler sipahilerden, silâhdarlardan, aylıklı süvarilerden, gurebâ-yı yemîn ve yesâr (Sağ ve Sol Garibler) 'den mürek-kebdir), dört muavini ile Yeniçeri ağasından, topçu-başı'dan müteşekkildi. Hâss-ahur*daki üçbin süvârî saray mîrâhorunun emri altında bulunurdu. Pâdişâh at ile çıktığı zaman ikiyüz solak ve üçyüz hademe maiyye-tinde bulunarak, bunlar muharebelerde ve ordugâhlarda zât-ı şahaneyi asla terk etmezlerdi. İkinci hatda Yeniçerilerin çadırları pâdişâhın otağı etrafında bir dâire teşkil ederdi.

Sultân Bâyezîd tab'an sulha mail olmakla beraber dinî düşünceleri cihetiyle cihâdın sevablarını çok azîz bildiğinden islâm'ın en meşhur iki hükümdarına, yâni Ehl-i Salîb tarihinde şöhet kazanmış olan Nûred-dîn³⁶³ ile Timur'u örnek alarak, muharebelerinde elbise ve ayakkabılarına isabet eden tozları büyük bir itinâ ile toplattırarak, bunların vefatında yanakları altına konulmasını vasiyyet etti; tâ ki, Sa'dü'd-dîn'in ifâ-resi veçhile «bût-i latîf-i gaza kabrini misk gibi muattar ve ber-mûcib-i hadîs-i şerif³⁶⁴ âteş-i

³⁶² İki defterdarı olan ilk padişah, Bâyezîd'dir. Kendinden öncekilerin yalnız birer defterdarı vardı. MD'Ghsson, 7, s. 261.

³⁶³ CâmTût-Tevârth.

³⁶⁴ Şerefü'd-dîn.

cehîmi andan dûr eylesün». Kur'ânın emrettiklerine tamâmiyle riayetkar olduğundan İstanbul'un yedi tepesinden üçüncüsünde³⁶⁵ bîr cami bina ettirmiştir ki, ancak dokuz senede hitâm bulmuştur. Onun yanında fukara için bir imaret³⁶⁶ ile bir de medrese inşâ edilmiştir.³⁶⁷ Edirne'de dahî İstanbul'daki cami tarzında bir cami ile hastahâne, imaret, hamam, medrese yaptırmıştır. Bu camie Tunca üzerindeki altı kemerli köprü yanında bulunan değirmenlerin varidatını tahsis etmiştir.³⁶⁸ Sultânın emri ile Amasya'da bir tekye, bir mekteb, bir imaret, bir medrese şehrin manzarasını süslemiş ve bu medresenin idaresine me'mûr zâta yevmî seksen akçe tahsis olunmuştur.³⁶⁹ Sultân Bâ-yezîd'in inşâatı bunlardan ibaret de kalmayıp -pederinin Şeyh Ebû'l-Vefâ için yaptırdığı gibi- o da Şeyh Şemsü'd-dîn Buhârî için bir tekye ve bir medrese bina ettirmiştir.³⁷⁰ I. Mehmed zamanında te'sîs edilen ve II. Mehmed zamanında kaldırılan riyâset-i sâdât mansıbı halîfeler zamanında câri olan «Nakîbü'l-Eşrâf» unvânıyla Bâyezîd zamanında tekrar vücûd bulmuştur.³⁷¹ Pâdişâhın birçok vezirleri kendisine imtisal ederek ezcümle Alî ve Mustafa Paşalar İstanbul'da fukara için imaret yaptırmışlar ve lâzımgelen tahsisatını tayin etmişlerdir.³⁷² Ergene nehri üzerinde bir köprü yaptırmış olan büyük babasına iktitâfen³⁷³ Bâyezîd dahî Osmancık'ta Kızılırmak üzerinde dokuz ve Sakarya üzerinde ondört ve Saruhan sancağında Gedüs (Hermos; bugünkü Gediz) nehri üzerinde ondokuz kemerli birer köprü kurmuştur.³⁷⁴ İnşâata ve sadakalara verdiği pek büyük meblâğlardan mâada her sene fukahâya,

³⁶⁵ Cenabî, s. 413. (Hadîs-1 şerifin meali: «Allah yolunda (Cîhad için) iki ayağı tozlanan kimseye nâr (ateş) haram, edilmiştir» Metindeki ibareye Sa* dü'd-dîn'in İstanbul basımında tesadûf ulunamadı; başka bir Osmanlı müverrihinden alınmış olsa gerektir. Mütercim)

³⁶⁶ Bu tepe Osmanlı müverrihleri tarafından «İstanbul sünesinde» denilmiş, yani İstanbul'un göbeği addedilmiştir. Ancak Varon da DeU hakkında dünyânın göbeği dediği halde (de lingua lâtina, 6) bu doğru olmadığı gibi. o tepenin İstanbul'un göbeği addedilmesi de muvafık-ı hakikat değildir. (Bâyezîd mevkii şehrin hemen, ortasında olduğundan, mü-

³⁶⁷ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 579. İstanbul ve Boğaziçi, 1, 402.

³⁶⁸ «Câml'de yevmi onaltışar akçe vazife ile imam; o kadar yevmiye ile onaltı kaari-1 Kur'ân; yigirmidörder akçe ile dört kayyum; yigirmidörder akçe ile altı ferâş; otuz akçe ile kandilciler ta'yin eyledi. Fukaranın masârif-1 laşesi dokuz milyon yüzbin aikçeye balığ olurdu; imaretin hademesinden h erbirl yigirmil akçe alırdı.> İdris, 200 ve 201. Burada müstensihnin bir sehvi olmak gerektir; çünkü imâmın tahsisatı kandilci tahsisatından daha az olamaz.

³⁶⁹ Hacı Ka'fa'nın Rûm-İH'si.

³⁷⁰ S.Vdtî'd-din. 4, Yarak: 58.

³⁷¹ Ân, varak: 174.

³⁷² M.D'Ohsson, 4, 562.

³⁷³ Mustafa'nın inşa ettirdiği bitişini ilân etmek maksadiyle verdiği ziyafette Menavino pâdişâhın hademes'nden olmak sıfatıyla hazır bulunmuştur.

³⁷⁴ (Kezalik Kantemir'in Kudüs'ü «Goezsou» yapmak gibi tahrifatını hatırlatmaktadır.)

müftîlere, kazaskerlere, müderrislere, şeyhlere pekçok hediyeler dağıtırdı.³⁷⁵

Tasdik etmek lâzım gelir ki, Bâyezîd'in ilimler hakkındaki himayesinden, asrında ilmî terakkiler büyük çapta etkilenmiştir. Bilhassa fıkıh oldukça sür'atli bir şekilde genişleyip gelişerek, en muhterem fakîhlere müs-tesnî riâyetler gösterilmiştir. Bunlardan Sangürz,³⁷⁶ Bâyezîd ile Selîm verrihlerimlzin teşbihi yerinde görünür. Sa'dü'd-dîn'in İstanbul basımının 2. cildinden 311'inci sabitesinde «İstanbul sürresi» yerine «İstanbul sūd-desi» denilm'ştir ki, bunun bir baskı hatası olduğunu Hammer'in delaletiyle anlıyoruz. Mütercim)

arasında yakınlaşma sağlamağa me'mûr edilmişti. İmâm Ali³⁷⁷ sefa-retle Mısır Sultânı Kaytbay nezdine ve muahharan Şehzade Korkud'a gönderilmiştir. Niksârî³⁷⁸ ve Yûsuf-i Cüneyd³⁷⁹ câmi'lerde te'sîs olunan kütübhânelerin hâfız-ı kütüblüklerine me'mûr edilmişlerdir. Bâzı fukahâ bulundukları yüksek şer'î mansıblarda büyük servetlere mâlik olmalarıyla, bunları husûsî kütübhâneler te'sîsine sarf etmişlerdir. Şiirleriyle şöhret kazanmış olan Mihrî ile âşıkane münâsebetlerde bulunan Müeyyidü'd-dîn³⁸⁰ -kî büyük şâir Necâtî, Dîvân'ını onun nâmına ihdâ eylemiştir- bu ulemâ zümresindendir. Vefatında şimdiki İstanbul kütübhânelerinin

³⁷⁵ O zaman müftî senelik otuz bin, kazasker yirmibeş bin, «altmışlı» tâbir olunan müderrisler ile semâniye müderrisleri dörder bin, «yiğirmibeşliler» ve «yiğirmililer» ikişer bin, şeyhler ikişer binden üçer bine kadar akçe alırlardı (Âli, varak: 174). Kantemir burada softa kelimesini sūtan çıkarmak gibi affedilmez bir hatâda bulunur, hâlbuki tahsilin zorluğundan kinaye olmak üzere «sūhte», yâni «yanmış» demektir.

³⁷⁶ 929/1522'de vefat eden Sarıgürz, İslâm hukukuna dâir «Murtaza» unvanıyla bir eser yazmıştır.

³⁷⁷ Âli, 927/1520'de vefat etmiştir. Sa'dü'd-dîn, varak: 598.

³⁷⁸ Mehmed bin tbrâhim biri Hasan el-Niksârî. Hüsâmü'd-dîn To-kadî'den, Fenârî-zâde'den Yûsuf Balı'dan, Molla Yegân'dan okumuştur. İsfendi-yâr-oğlu İsmâil Beğ Kastamonu'da bir medrese yaptırarak müderrisliğini ona vermiş ve üç yüz cilt kitap da vakf eylemiş idi. Sultân Bâyezîd, tefsir ilmindeki geniş bilgisinden dolayı İstanbul'a getirdi. Kâh Ayasofya'da, kâh Bâyezîd Câmi'i'nde Pâdişâh hazır olduğu halde vaaz ederdi. Âhır ömründe hafız olmuştur. Vefatı: 901. Şeyh Vefa yakınında medfûndur. Ulûm-i ri'yâziye'yi Kadızâde-i Rûmî tilmizlerinden Molla Fethullah Şîrvânî'den görmüştür. Sûre-i Dühân Tefsiri, Beyzâvî haşiyelerine talikatı, Vikaaye-i Sadrü's-ŞerîV sına şerhi vardır. (Bu ve emsali hal tercümelerinde mütercim tarafından Hammer'in mehzazı olan Sa'dü'd-dîn'e de mü-râcaatle daha ziyâdece ma'lûmât verilmektedir).

³⁷⁹ Sadrü's-şuarâ'ya birçok haşiyeler yazmış olan Tokatlı Ah! Yûsuf bin CîTü neyd. Sa'dü'd-dîn, varak: 587. Âli.

³⁸⁰ Abdurrahman bin Âli bin Müeyyedi'l-Amâsî. 860'da Amasya'da doğup 922'de İstanbul'da vefat etmiştir. Sultân Bâyezîd Amasya valiliğinde Mevlânâ ile musahabe t ederdi. Sultân Mehmed katline emir çıkartmış ise de Şehzade emrin varmasından evvel Abdurrahman'ı Haleb'e kaçırdı. Sonra İran'da Celâl-i Dîvânî dersine girerek yedi yıl okuyup icazet aldı. Bâyezîd'in cülusunda dönerek Rumeli kazaskerliğine kadar çıktı. 917'de Yeniçeriler hanesini basıp yağma etmişlerdi. Bu münâsebetle azledildi. Yevmî yüzelli akçe tâyin edildiyse de kabul etmedi. Sultân Selîm eski mevkiine iade ile, İran'a beraber götürdü. Tebriz'den dönüşte ihtiyarlığından dolayı iki-yüz akçe ile tekaüd edilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Üç lisanda güzel şiir söylerdi; yazısı da güzeldi. İhn-i kelâmdan bâzı müşkil bahislere dâir risalesi, «Kürre-i müddehar-ceh» (?) tahkikine dâir bir kitabı vardır. Kütüphanesinde müker-rerattan başka 7000 cilt kitabı bulunurdu. Şiirde mahlası Hâ-temî'dir.

herbirinden zengin bir kütübhâne bırakmıştır; zîrâ bu müessesede yedibin cild kitap bulunuyordu. Bâyezîd asrında şöhrete maz-har olan Sinan Paşa tilmizi Lutfî,³⁸¹ eserlerinden ziyâde hayâtının felâketle sona ermesi sebebiyle ün kazanmıştır. Rakibi bulunan fakîh Kâ-tib-zâde tarafından ifrata varan serbest fikirleri sebebiyle itham olunup kendisiyle birlik olanların verdiği bir hüküm ile idama mahkûm olarak ortadan kaldırılmıştır. Bâyezîd asrına şeref veren altmış fakîh arasında ikisi diğer bir ilim şubesinde yüksek şöhret kazanmışlardır; bunlar -birincisi tıbda, ikincisi riyâziyâtta ün kazanan- Hakîm-şâh ve Mirim Çe-lebî³⁸² dir. Bâyezîd'in saltanatı devri Tâcî Beğ'in iki oğlu Ca'fer ve Sa'dî'nin eserleriyle Osmanlı lisânında inşâî mektubların (resmî mek-tûblar) iki numunesini görmüştür.³⁸³ Müverrih

³⁸¹ Tokadlı Lütfullah. Sinan Paşa'nın şakirdi idi. Molla Alî Kuşçu İran'dan geldiği zaman Lütfullah Sinan Paşa'nın emriyle onun dersine devam ederek riyaziyat (matematik) okur ve sonra okuduğunu hocasına okuturdu. Sinan Paşa vezir olunca, Sultânın hazinesinin hâfiz-i kütüblüğüne me'mûr oldu. Sinan Paşa'nın gazaba uğrayarak Sivrihisar'a azimetine Lütfullah Hoca'sını bırakmadı, beraber gitti. Bâyezîd'in cülusundan sonra Bursa'da Sultân Bâyezîd müderrisliğine kadar çıktı. Lâkin hiddet-i lisânından dolayı ulemâ kendisine buğz ediyorlardı. Ulemâ toplanıp mühlidlik, zındıklık isnâd ettiler. Müftî Efdâl-zâde katline fetva vermedi; Hatîbzâde verdi. «Ve likadd-ı mett şehidan-900» tarihinde idam olundu. Hatîb-zâ-de ulemâ toplantısından döndüğü zaman bâzı yakınlarına «Ki-tabımı Lutfî'nin elinden kurtardım» demiş. Lutfî bir gün Hay-dar'ın vücûduna isabet eden bir okun çıkarılması için namaza durduğunu hikâye ile «İşte namaz böyle olur, yoksa bizimki bir kuru yatıp kalkmadır» demişti. Bu sözü katline sebep tutulmuştur! Ders günleri medreseye gelince atını kendisi bağlar ve oradan Şeyh Vefa zaviyesine giderek Sahîh-i Buharî okudur ve okurken ağlamış. Akli ve nakli ilimleri camî, mu-sâhabeti gayet latif idi. Şerh-i Miftâh'a haşiyesi, en güzel haşiyedir. İlimlerin tasnifine dâir bir kitabı vardır. (Esbak Maârif mektubcusu Halet Beğ merhum, Molla Lutfî'nin mufassal tercüme-i hâlini gayet güzel yazıp bastırmıştı. Teessüf olunur ki, şimdi bulunamıyor. Molla Lutfî Osmanlı ilim târihinde husûsî mevkiye sâhib bir zâtıdır.)

³⁸² Hakîm Şâh Muhammed Kazvîni, Celâl-ı Devvânî şakirdlerin-dendir. Abâen-cedd tabîb-zâde idi. Diğer ilimlere vâkıf olduğundan başka, tıbda da mahareti ziyâde idi. Acem'den Mekke'ye giderek bir müddet o civarda bulunmuştur. Müeyyed-zâde'nin tavsiyesi üzerine Bâyezîd zamanında yüzüymiri akçe vazife ile tabîb-i pâdişâhı olmuştur. I. Selîm'in yakmlanndan-dı. Süleyman'ın saltanatının başlarında vefat etmiştir. Sûre-i Feth'den Kur*ân'ın sonuna kadar tefsiri, sûre ve âyetlerin rab-tma dâir kitabı, Hâce-zâde'nin Tehâfût'üne haşiyesi, Akaid-i Adudiyye ve Nesefiyye şerhlerine haşiyeleri, İlagoci ve Kâ-fîye'ye ve Mûcezi Tıbb'a şerhleri, Demîrî'nin Hayâtü'l-Hay-vân'ına tercümesi vardır. Sa'dü'd-dîn, tstanbul basımı, c. 2, s. 572-573. Mîr Alî Şîrîn Çağatayca Terâcüm-i Ahvâl-i Şîrârâ-suia zeyl yazdığı için Aşıkpaşa-zâde şâirler arasında saymıştır..- Muhammed bin Mu h amme d Kadızâde-i Rûmî, Mirim Çelebi unvanıyla meşhur idi, Hâce-zâde'den, Sinan Paşa'dan okumuştur. Birçok medreselerde ders verip nihayet Sultân Bâyezîd'e ulûm-ı riyaziyye muallimi olmuştur. Riyaziyât'da eşi yoktu, I. Selîm kazasker etti. Haccdan sonra 931'de Edirne'de vefât etti. Halîm, selîm, sabrîl, mürvvet sahibi idi. Her ilimde geniş bilgisi ve Arabca, Farsça kaside hıfzında büyük kudreti avrdı. Ulug Beğ'in Zîc'ine Bâyezîd emriyle Farsça bir şerh yazmıştır. Alî Kuşçu'nun hey'et (astronomi) den Fethiyye'sini şerh etmiştir. Kible'nin yönünü tâyine dâir risalesi vardır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 570 ve 571. Şakirdi Sinânü'd-dîn Yûsuf «Fethiyye'yi şerh etmiştir.- Şeyh Muzafferü'd-dîn Alî eş-Şîrâzî, Celâl-i Devvânî'nin şakirdi ve damadıdır. Mîr Sadrü'd-dîn Şîrâzî'den ders görmüştür. Celâl-i Devvânî hasta olunca asrın âlimlerine tahsis edilmiş medresesine onu vekili olarak bırakmış ve şeyh orada hayli zaman ders vermiştir. fran'ın ihtilâlinden dolayı bu tarafa geldi. Kazasker Müeyyed-zâde, Muzafferü'd-dîn'in Celâl-i Devvânî nezdinde kendisine takdim olunduğunu (kendisinden daha ileri görüldüğünü) bildiğinden Bâyezîd'e tavsiye etti. Müderris oldu ve Selîm'in zamanında gözlerindeki zaafiyetten dolayı tekaüd oldu. 926'da Bursa'da irtihâl etmiştir. Riyaziyât'da büyük maharet sahibi idi. Ökides'in kitabına haşiyeye yazmıştır, (Bu zâtın metinde zikri geçmemiş ise de, Hammer «Notlar ve Açıklamalar» kısmında bahsettiğinden, tercüme-i hâli Sa'dü'd-dîn'den alındı.)

³⁸³ Ca'fer Çelebî, babası Tâcî Beğ Bâyezîd'in Amasya valiliğinde mülki hizmetlerde bulunuyordu. Hacı Hasan-

Neşri ve İdrîs'i³⁸⁴ sûret-i mahsûsada zikr etmemiz lâzımdır ki, Pâdişah'ın

zâde'den, Molla Kestellî'den Hatib-zâde'den okumuştur. Sultân Bâyezîd, Mah-mûd Paşa medresesini verdi. Sonra nişancı oldu. Sultân Ah-med'e intisabından dolayı Bâyezîd'in saltanatının sonlarına doğru hanesi yağma olundu. I. Selîm, tekrar nişancılığa getirdi. Lâkin Yeniçeriler'i Pîrî Paşa ile Halîmî Çelebî'nin evlerini yağmaya teşvik etmek töhmetiyle daha sonra idam etti, tñşâ (güzel yazı yazmak) da benzeri yoktu. Bâyezîd'in fetihnâmelerinin ekserisini bu zât yazmıştır. (Okçu-zâde'nin rivayetine göre, I. Selîm yazdıracağı kâğıd için kâtime bir hafta mühlet vermiş; Ca'fer Çelebî'ye bir kâğıt emretmiş, Çelebî her nasılsa unutmuş ve haftanın sonunda Pâdişâh çağırıp da «Kâğıdı okut» deyince Ca'fer Çelebî cebinden bir beyaz kâğıd çıkararak derhâl okuyuvermiştir. Okçu-zâde'nin bu fıkrasını Süleyman Paşa Mebâniül-İnşâ'ya örnek olarak almıştır.) Kardeşi Sa'dî Beğ Kadî-zâde'den, Hacı Hasan-zâde'den okuyup müteaddid medreselere, en sonra Bursa Muradiye Med-resesi'ne müderris olmuş ve 922'de vefat etmiştir, Arabça ve Farsça'da şâir idi. Şerh-i Miftâh'a haşiye, Sadrû'sh-Seria'nın «Şehîd» babına risale yazmış, Akaaid-i Nesefiye'yi Arabça olarak nazma çekmiştir. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 570.

³⁸⁴ Neşri Şakaayık'da, Sa'dü'd-dîn ve Âlî'de dercedilmemiştir. Fakat Rızâî'nin Tezkire-i Şuarâ'sında Selim'e muasır şâirler arasında gösterilmiştir. Mecdî, Şakaayık tercümesinde ondan bahseder. (Bursalı olup ilim tahsîl ederek müderris olduğu, şiiri o kadar meşhur degîlş de II. Bâyezîd asrına kadar târihi makbul ve mütedâvil bulunduğu bâzı şuarâ tezkirelerinde yazılıdır.)- İdrîs-i Bitlîsî, Acem pâdişâhlarının tevkii makamında idi. Şâh İsmail'in hurucunda Mekke'ye ve oradan buraya gelip Sultân Bâyezîd emriyle Farsça Osmanlı Târihi yazmıştır. Yazdığı eserler pekçoktur. Sultân Selim'in fevkalâde teveccühüne mazhar olduğu, Kürdistan'm fethi onun himmetiyle husul bulduğu târihin metninden anlaşılr. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 566. Hem âlim, hem edib ve şâir, hem büyük siyâsî idi. (Süleyman'ın cülusu senesinde vefat ettiği metin haşiyesinde mütercim tarafından gösterilmiştir). Oğlu Ebû'l-Fazl, târihini ikmâl etmiştir. Neşri ve İdrîs, eserleri bize kadar vâsıl olan müverrihlerin en eskisidir. Zirâ Orhan'ın İmâmî İlyâs'ın oğlu ve I. Murad'ın muasır bulunan Şeyh Yahya ile II. Murad asrından Âşık Paşa hafîd-zâdesinin târihleri zâyî olmuştur. II. Meh-med asrında tabîb âlim Şükrullah Farsça bir târih yazmışsa da Fâtih'in cülusuna kadar Osmanlı târihi kısmı birkaç sahî-feden ibarettir.

Bâyezîd asrında bulunmuş ve Taşköprülü-zâde'nin Şakaa-yık'ı ile Sa'dü'd-dîn'in târihinde tercüme-i halleri yazılmış olan ulemânın başlıcaları şunlardır:

I- «İzârî» demekle meşhur Germiyanlı Molla Kaasım. Husrev ü Şîrîn nâzımı Şeyhî'nin yeğeni; 901 (1495)'de Semâ-niye müderrisi iken vefat etti. Gayet zekî idi. tki-üç ders verir, lâkin bütün bilgilere tatbik ederdi. Mevâkıf in «İlahiyat» kısmına haşiye yazmış ve Molla Lutffî'nin «Seb-i Şedâd» risalesine cevâp tertib etmiştir. Türkçe, Farsça şiir söylerdi. Sa'dü'd-dîn c. 2, s. 549.

II- Muhammed bin Hasan Samîsunî. Birçok medreselerde ders vermiştir. Şerh-i Mefâtih'a, Hâşiye-i Tecrid'e ve Telvîh'e haşiyeleri vardır. 919 (1513), Edirne kadısı iken vefat etti. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 556.

III - Hamîdli Kara Seydî, Şerh-i Miftâh'a haşiye yazmıştır. Şerh-i Mecnûk'a itirazlar kaleme almıştır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 557.

IV- Muhammed bin Muhammed Kucvî. Birçok medreselerde müderrislik etmiş, sonra Anadolu kazaskerliği ve daha sonra buradan tekâüd olmuş, semâniye müderrisi, Mısır kadısı, Haccdan sonra yüzotuz akçe ile mütekaid oldu. 931 (1524)'de vefat etmiştir. «Başima karlar düşdü, o kadar ki belim eğildi» mealinde bir beyti, ihtiyarlığa dâir bir manzumesin-dedir. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 558.

V- Muhyiddîn-i Acemî. Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Ferâiz şerhine haşiye yazmıştır. Edirne kadısı iken vefat etti. Kuvvetli bir şeriatçı idi. s. 560.

VI- Mevlâ Sinan el-Acemî. Berda' yakınlarında Gence'-den bu tarafa hicret etmiştir. Amasya'da müderris ve müftî iken vefat etti. Şerh-i Me vâkî fa haşiye, Şerh-i Cedîd-i Tec-rîd'e haşiye, ilm-i hey'et ve fenn-i âdâb hakkında risaleler yazmıştır, s. 560.

VII- Kadî Mahmûd İbnü Şeyh Muhammed, Sultân Bâ-yezîd'e imam, on yıldan ziyâde Bursa kadısı, 911'de Anadolu kazaskeri oldu. «Muhammediyye» «Mahmûdiyye» ismiyle nazire yazmıştır, s. 564-5.

VIII- Yûsuf Hüseyinî. Bağdad'da kadılık etmiştir. Şâh İsmâil zamanında Mardin'e ve oradan buraya hicret etti. En büyük medreselerden olan Bursa Sultâniye'sine müderris oldu. Tecrid'e mufassal şerhi vardır. Celâl-i Devvânî ve Mir Sadrû'd-dîn Şîrâzî'yi muhakeme etmiştir. Hazret-i Âlî'nin Neh-cü'l-Belâğa'sına şerh yazmıştır. Mukaddemât-ı tefsire müteallik risalesi vardır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 566.

IX- Şüccâü'd-dîn İlyâs. Dimetoka'da Eşref-zâde'den ve sonra Sinan Faşa'dan ders almıştır. 90 yaşında olduğu halde 929 (1522)'de vefat etmiştir. Bursa kadılığında, Edirne'nin Bâ-yezîd Medresesi' müderrisliğinde bulunmuştu. Tecrid, Metalî, Şemsiyye (mantık), Adudiyye (akaaid) haşiyelerini haşiye yazmıştır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 568.

X- Molla Kara Kemâl. Karamanlı'dır. Hayâlî'den, Molla Husrev'den okumuştur. Edirne'de müderris iken kadı

emri üzerine kuruluşundan II. Bâyezîd asrı nihayetine kadar devletin târihini yazmışlardır. Neşri, Osmanlı lisânında sâde bir üblûb ile yazmış; îdrîs farsça ve Arab müverrihi Yemînî ile Acem müverrihi Vassâf in tumturaklı tarzını seçmiştir. Birincisi sâde ve hâlis bir vekâyi-nüvis, ikincisi ise Osmanlı hanedanının mübâlağakâr meddahıdır.

Bâyezîd'in edebiyat hakkında fazlasıyla gösterdiği himaye ecnebi memleketlere, hattâ Horasan ile îrân'ın diğer vilâyetlerine kadar uzanmıştı. Bu son memlekette şâir-i a*zam Câmî³⁸⁵ ve mütebahhir fakîh Devvânî - birincisi bin altın, ikincisi beşyüz altın olmak üzere- senelik tahsisat alırlardı. îrân'ın müftî Mevlânâ Seyfû'd-dîn Ahmed ve Peygamber'in hadîslerini toplamış olan Mîr Cemâlû'd-dîn Atâu'llah³⁸⁶ Pâdişah'ın cömertliğinden hissedar olmuşlardır.

Bu saltanat devrinin en büyük şeyhi³⁸⁷ îskilibli Yavusî'dir ki, Bâye-zîd Amasya vâlis iken hacdan avdetinde saltanat tahtında göreceğini keşf ile şehzadeye beyân etmişti; Yavusî'nin büyük şöreti, kendisine şeyhu's-selâtin ve sultânü'l-meşâyih unvanının verilmesine sebep olmuştur. Zâvîyesi dâima devletin en büyük me'murları ve fakîhlerin en büyükleri ile dolu idi.³⁸⁸ Sultân Selîm İstanbul'a gelip de payitaht meşâyihini kamilen davet ettiği zaman yalnız Seyyîd-i Velayet Şeyh Hüseyinî³⁸⁹ bu davete icabet etmemeğe cür'et etmişti. Bunun sebebi sorulduğunda yeni pâdişahın

bulunan Müeyyed-zâde ile bir mes'eled e ihtilâfi olduğundan, Müeyyedzade kazasker olunca Kara Kemâl'i tekaüd ettirdi. Kara Kemâl ise bundan müteessir olarak ömrünün sonuna kadar inziva ile, Keşşafa ve, Beyzâvî'nin tefsirine, Sadrü's-Şerîa'ya, Mevâkıf Şerhi'ne, Hayâlî'nin Şerh-i Akaaid'ine haşiyeler yazdı, s. 574.

XI - Şeyh Yahya bin Bahsi Karesî'dendir. KadYnın tefsirini mütalâasız tedrise muktedir idi. Şeriatü'l-İslâm'a şerhi, Sadrü's-Şerîa'ya haşiyesi vardır. Onuncu asır başlarında vefat etmiştir. Sa'dü'd-dîn, s. 573-574.

XII - Ümm-i Veled-zâde. Babasından okuduktan sonra Molla Husrev'e şâkird ve dâmâd olmuştur. Birçok yerlerde kadılık etti. Yüz yaşına yaklaştığında söz söyleyemez olmuştu. Keşşafın birçok bahisleri ve pek çok Ârabca kasideler hafızasında idi. Kâfiyye'nin «Habisi» şerhini şerhetmiştir. s. 574.

³⁸⁵ Câmî, Heft-Meclis unvanıyla meşhur olan yedi romantife şiir mecmuasını teşekküllerini arzetmek sadedinde, Bâyezîd nâmına ithaf etmiştir. Câmî'nin bu ithâfına dâir olan mukaddimesi Kalkûta'da basılmış İnşasında mündericdir. s. 118, 119, Bâyezîd'e yazdığı bir mektup ile beraber 897 (1491) târihiyle mttverrehdir.

³⁸⁶ Zübdetü'l-Tevârih sahibi ve Lâri'nin yeğeni Sa'dî Molla Dev-vânî'nin bir farsça kıt'asını yazar ki, Câmî'ye kendisinden fazla tahsisat verildiğinden şikâyetçidir. Reisü'l-küttâb Sarı Abdullah Efendi'nin Münşeât Mecmuasında Bâyezîd'in Câmî'ye iki mektubu vardır. Numara: 11-13. Câmî'nin cevâbları, 12,14, 15. Pâdişâh'ın Devvânî'ye mektubu, 16, Devvânî'nin cevâbı; 17, Şeyh Ahmed Teftazânî'nin Bâyezîd'e mektubu; 18 Bâyezîd'in cevâbı; 19, Baykara'nın Bâyezîd'e mektubu; 20, cevâbı. Diyiz'in el yazmalarında (45, numara: 38) Bâyezîd'in Acem Şahına 895 (1489) tarihli mektubu vardır.

³⁸⁷ Sa'dÜ'd-dîn ve Ali Taşköprülü-zâde'den naklen Bayezîd asrından otuz şeyhin tercüme-i halini yazarlar.

³⁸⁸ Muslihü't-din Firûz Yavsl 926 (1519) târihinde vefat etmiştir. Sa'dÜ'd-âln, varak: 606. (Karşılaştırmız: Osmanlı Müellifleri, Bursalı M. Tâhir Efendi, c. I, s. 226), Yeni harflerle İstanbul basımı, M. Fikri Yavuz-İsmail Özen'ln haz.)

³⁸⁹ Hüseyinî, 73 yaşında olduğu halde İstanbul'da 929 (1522) de vefat etmiştir. Sa'dÜ'd-dln, varak: 607.

saltanat müddetinin az olacağı keşfinde bulunduğunu beyân etmiştir, ir. Murad zamanında İstanbul muhasarasına fiilen iştirak eden nâmdâşımın akrabasından bulunan Şeyh Ahmed Buhârî bir sene Mekke'de kalarak her gün yedi defa Kabe'yi tavaf etmiştir.³⁹⁰ Nihayet Mudurnulu Şeyh Dâvûl mutasavvıfâne bir eser yazmıştır ki, Şeyh Şe-büsterfnin Gülşen-i Râz'ına lahika teşkil eder.³⁹¹ Yavûsî ve Dâvûd gibi meşâyîh ile sohbetlerde bulunmuş olmasındandır ki Bâyezîd, şiirlerine hâsse-i farikası olmak üzere tasavvuf ve uzlet rengi vermiştir. Kardeşi Cem'in³⁹² ve oğlu Korkud'un³⁹³ şiirleri ise bilâkis aşk ve aşktan şikâyeti ihtiva eder. Lâkin Bâyezîd'in evlâdı arasında şairane tabiatı ile en ziyâde mümtaz olan Selîm'dir. Diğer şehzadeler şairlik iddiasında bulunmamakla beraber şâirlerin sohbetlerinden hoşnûd olurlardı. Bundan dolayıdır ki Zekâî³⁹⁴ Şehzade Alemşâh'ın kâtibi; Zihnî,³⁹⁵ Şehzade Mehmed-Şâh'ın defterdarı olmuştur. Büyük İskender hakkında kaside tan-zîm etmiş olan şâir Figânî Şehzade Abdullah'ın medîha-hânı olmuştur.³⁹⁶ Âftâbî,³⁹⁷ Münîrî³⁹⁸ Necâtî -ki birçok İran eserini tercüme etmiş saz şâiridirler-. Şehzade Ahmed'in hizmetinde bulunmuşlardır. Şehzade Abdullah'ın vefatından sonra Şehzade Mahmûd'un sarayı nişancı sıfatıyla Necatî'yi,³⁹⁹ medîha-gû ve hikâye-nüvis sıfatıyla Figânî ve Andelîbî'yi,⁴⁰⁰ defterdar sıfatıyla Tâli'î'yi,⁴⁰¹ kâtib-i dîvân sıfatıyla Sâni'î'yi⁴⁰² cem'etmiştir. Behişî ve Firdevsî Bâyezîd asrında şîr-rebâ-bîde Figânî ve Necâtî. ile rekabet etmişlerdir. Acem şâirleri gibi Hamse

³⁹⁰ Bu Ahmed Buhârî Rika (Ricaud) nâmındaki Avrupalı müverrihin dediği gibi Ebru Behârî olamaz. Çünkü Ebru Behârî nâmına Bâyezîd tarafından cami yapılmış değildir. Bundan başka Ebru Behârî Ahmed Buhârî gibi bir tarikat müessisi değildir. Bâyezîd tarafından inşa olunan zaviye Seyyid Mehmed Buhârî nâmında bir zât için yapılmıştır. Ancak bu Buhârîler mütekaddiminden Sahîh-i Buhârî sahibi İmâm Buhârî ile karıştırılmamalıdır. (Seyyid-i Velâyeti'l-Hüseynî'nin tercüme-i hâli İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in ikinci cildinden 578-579 ve Seyyid Ahmed Buhârî'nin tercüme-i hâli 587, 593'de derce-dilmiştir.)

³⁹¹ Viyana Kütüphanesindeki Gülşen-i Tevhid unvan bakımından Gülşen-i Râz'a benzerse de münderecât itibarıyla ona benzemez. Şâh Baba Ni'metullah Gülşen-i Râz'ı II. Bâyezîd asrında tercüme etmiştir (Âlî, varak: 182). Şâhidî (Lâtîfî'nin mütercimi Şâber, s. 204) diğer bir Gülşen-i Tevhid müellifidir. II. Murad asrında Şîrâzî Türkçe başka bir Gülşen-i Râz yazmıştır.

³⁹² Şâber'In OsmfeîJü Şairteri ve Terftotm-İ Ahvali eserinde Cem, s. 62.

³⁹³ Kezallık, g. 68.

³⁹⁴ Kezallık.

³⁹⁵ Ali, 184.

³⁹⁶ Aşık Hasan-zade,

³⁹⁷ Ali, varak: 184; Şâber, s. 100.

³⁹⁸ Âli, varak: 186.

³⁹⁹ Şâfoer, 187, A&ıkpaşa-zâde, Kınalı-zâde, Riyazi. Necatî Leyla vtt Mecnûn

⁴⁰⁰ Âlî, 185.

⁴⁰¹ Kezallık.

⁴⁰² Kezallık, 175.

yazan ilk Osmanlı şâiri Behiştî dir.⁴⁰³ Süleyman Peygamber'in târihini yansı mensur, yarısı manzum olarak üçyüzaltmış ciltte yazmıştır. Bunları padişaha takdim etmesiyle zât-ı şâhâne seksenini seçerek, geri kalanlarını yaktırmıştır.⁴⁰⁴ Temennâî -ki hulûl-i ervah (ruhun bedenden bedene geçmesi) mezhebini kabul ve izhâr etmiş ve her mahlûku zât-ı ulûhiyyetin mütemmim cüz'ü addetmekte bulunmuş idi-. II. Murad zamanında idam olunan Nesimî ve Kemâl Ümmî i'tikâdına muvafık bir meslekte olmasından dolayı, onlar gibi maktul oldu. Bu şâirler listesinin sonu olmak üzere, Amasya'da doğmuş olan güzel Mihrî İskender'e aşkını azm ve teşhir etmiştir ki, bu şâire, Osmanlıların «Saf»udur.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Bu Hamse'nin münderecâtı şunlardır: 1) Vâraık ve Azrâ, 2) Yûsuf ü Züleyhâ; 3) Hüsn ü Nigâr, 4) Süheyl ü Nev-bahâr, 5) Leylâ vü Mecnûn. Diğer bir Behiştî Cemşâh vü Alemşâh nâmıyle manzum bir hikâye yazmıştır.

I- II. Bâyezîd asrında Nakîbü'l-eşrâf Emîri. Vef. 941 (1534). Şâber, s. 103; ÂH, s. 184.

II- Basîrî. Gayet lâtifeci idi. Câmî'nin, Mîr Alî Şîr'in, şâir Binâî'nin tavsiyeleriyle İstanbul'a gelerek Uğurlu'nun oğlu Ahmed'e intisâb etmiştir (Şâber'in dediği gibi Mahmûd-oğlu değil). Bengî- (Afyon-keş) nâme müellifidir. Şâber, s. 3; Âli, varak: 124.

III - Çâkerî. Kôle idi. Bâyezîd'e alemdar olmuştur. Şâber, s. 119. Âli, varak: 184.

IV - tznikli Celîlî; muahharan başka bir Celîlî daha gelmiştir. Âlî -biri İznikli, diğeri Bursalı iki CelûTiyi karıştırmamasından dolayı- Âşık Hasan'ı hatalı bulur. Kınalı-zâde.

V- Şehzade Cem'in defterdarı Şâhidî. Şâber, 213 ve Âli, 105.

VI- Cem'in nişancı Sa'dî. Şâber, 203.

VII - Kandı ki Cem'in sarayında bulunurdu. ÂH, varak: 106, Kınalızâde.

VIII - Niyâzî. Figanı ve Necâtî ile birlikte Sultân Abdullah'ın sarayında idi (ÂH, 187). I. Bâyezîd asrından Niyâzî ve III. Murad asrından üçüncü bir Niyâzî ile karıştırılmama-hdır (Âli, 187).

IX - Safâî. Dîvân'ım Bâyezîd nâmına ihda etmiştir. (Âli, 185, Kınalı-zâde).

X - Şâmî. II. Bâyezîd asrında sancak-begî. Âli, 185, Kınalızâde.

XI - Seyfî. Amasya valiliğinde Bâyezîd'e mensub idi. Âli, 184; Kınah-zâde.

XII - Şevkî. Necâtî, Tâlî, Sâni'i muasırı idi. Âli, 185; Kınah-zâde.

XIII ve XIV - Zarîfî nâmında iki şâir ki, biri GÖynük'-den, öteki Bolu'dandır. Âli, 185; Kınah-zâde.

XV- Sâni. Güzelliğinden dolayı «Yûsuf-ı Sâni» denilmiştir. Âli, 184. Can Memî nâmında bir şâir dahî daha sonra geldiği halde kendisine Sâni-i Vâhid lakabı verilmiştir. Kınah-zâde.

XVI - Muîd, yahut Muîd Hasan. Bir Acem tarafından öldürülmüştür. Kınalı-zâde.

XVII- Şâverî. Şâir ve mûsıkî-şinâs. Âli, 185; Şâber, 203.

XVIII - Âli'ye nazaran ömerî, Kınalı-zâde'ye nazaran Amrî. Âli, 185.

XIX - Kâtîbe. Sonra gelen Galatalı Kâtîbî başkadır. Âli, 186, Kınakzâde.

XX- Mesti. Necâtî şakirdlerinden; aşka dâir şiirler naz-metmiştir. Âli, 186, Kınalı-zâde.

XXI- Necmî. ilm-i nücûma merakından dolayı böyle adlandırılmıştır. Âli, 187; Kınah-zâde.

XXII - Visalî Hademe-i hâssa muallimi, Dîvân sahibi. ÂH, 187; Kınalı-zâde.

XXIII - Vâsî. Emvâl-i emrîyyeyi zimmetine geçirmesinden dolayı hapsedilmiştir. Latîfî, Kınalı-zâde, Âli, 187.

XXIV - Hilâlî. Bursa'dan. Dîvân sahibidir. Âli, 187; Kınalı-zâde.⁴⁰³

⁴⁰⁴ Şîber, s. 251, Latîfî ve Asık Hasan'dan naklen. (Bu cild'lerl <CÜZ> saymalıdır. Mütercim).

⁴⁰⁵ Lâtîfî'nin Terâcüm-i Ahvâl'i (Şâber'in tercümesi) ile Âşık Ha-san'ın Terâcüm-i Ahvâline müracaat. Rumca'nın «Saf» kelimesi ile Arabça'nın «safî» kelimesi aynı köktendirler. Mihrî hem sun, hem deparlak mânâsmdadır. Çünkü mihr, aşk ve güneş mânâlarına gelir. Bâyezîd'in muasırları olarak gösterdiğimiz oniki şâirden başka Âli tezâkir-i Şuârâ'ya nazaran şunları da yazar:

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/388-395

YIRMİ İKİNCİ KİTAP	
YAVUZ SULTAN SELÎM'İN DÖNEMİ	
Yavuz Sultan Selîm'in Tabiatı	
Cûlus Bahşîşi	
Pâdişâhın Kardeşleri Ve Yeğenleri	
Şehzadelerin İdamları	
Ecnebi Devletlerle Siyâsî Münâsebetler	
Şah İsmail'in Devam Eden İstilaları Ve Şiilik Fesadı	
Muharebe Başlıyor	
Yavuz Selim İle Şâh İsmail'in Mektuplaşmaları	
Çaldıran Meydan Muharebesi	
Yavuz Selîm'in Tebriz'e Girişi	

YIRMI İKİNCİ KİTAP

YAVUZ SULTAN SELİM'İN DÖNEMİ

Yavuz Sultan Selim'in Tabiatı

Büyük hükümdarların⁴⁰⁶ şân hırsı -ki kendilerini muzafferiyetlere ve fetihlere sevk eden ve onları rahat bırakmayan bir marazdır- bâzan pek büyük vekayîlerinin cazibesıyla, parlak ve fakat faydasız bir hodbinliğe feda edilen milletlerin musibetlerini muvakkaten unutturursa da, vahşîlik ve kan teşneliği Şark milletleri arasında bile dâima nefretle karşılanmış ve tahtı kati ile lekeleyen hükümdarlar muasırlarının muahezesinden ve kendilerine halef olanların tel'îninden kurtulamamıştır. Vazifelendirilmiş bir takım adamlar her cinayetin yanına bir ma'zeret, yâhûd makbul bir sebep koyarlarsa da, beyhudedir; daha müstakil fikirli erbâb-ı kalem bu yalanların mâhiyetini açığa çıkararak, hükümdarların işledikleri kötülük ve hatâları, bize her türlü kapalılıktan ârî olarak aslî hakikatleri veçhile görünür. Osmanlılar'm «keskin ve eğilmez» mânâsına olarak «Yavuz»⁴⁰⁷ adını verdikleri Selim dahî şu suretle Asya'da, Avrupa'da kendini medhedecek kimseler bulmuş ve onların kalem-i esaretleri mezâlimini âdilâne ve siyâsetkârâne icrâât; istibdadını büyük bir devletin hükümdarına lâıyk bir

⁴⁰⁶ Bu devletin en büyük ikt pâdişâhı Pâtûh ile Yavuz'dur U, biri Kostan-tiniyye gtbl dünyânın gıpta ett'gl bir beldeyi fethederek saltanatının merkezi ittihaз etmiş ve hükümete devamını te'mîn edecek intizamlı bir şekil vermiş; diğeri Osmanlı saltanatını işlftm Halifeliği kuvvetiyle sağlamlaştırtıp te'yld eylemiştir. Ha mm er, Kostantiniyye Fâtîhi'nin faaliyetlerinin muhakemesi olarak şiddeti iltizam ettiğî gibi, Mısır ve Haremeyn Fâtîhi hakkında da bl-araf görünmüyor. Müverrihin aynen tercümesi vazifesi terked'lmemekle beraber, gerekli başlıca yerlerde, ten-kld edilecektir; ancak ifâdelerinin bu durum gözönünde bulundurularak okunması şimdiden muhterem okuyuculara hatırlatılır. Mütercim.

⁴⁰⁷ «Yavuz» kelimesi hakkında bâzı tedklklerin yazılmasını faydadan hal! görmedik: Ahmed Veflk Paşa «L6hce»de bu kelimeyi «Şedld, yaramaz, haşin, uz ziddi» suretinde ve «uz» kelimesini; «uysun, iyi yarar, ceyyid (hoş, iyi), sâlih, halim, Oğuz» diye iz&h ile ikinci kelimede «Az olsun uz (veya öz?) olsun, çok olup yavuz olacağına» suretinde bir de darb-ı mesel yazar. Şu darb-ı meselin birinci kısmı ma'lûm ise de, ikinci kısmım işittiğimiz yokdur. Çağatay lehçesi olan «Aposkada» da ne «ya-vuz»u, ne de uz'un bu mânâsını göremiyoruz. Paris'te 1870'de İmparatorluk Matbaası matbuu «Lug&t-i Nevalde «yavuz» «mauvais, querel-leur, faible» (yani: Fena, münazaacı, zait) diye izah edilmiştir. İstanbul matbuu Çağatay ye Osmanlı Türkçesi lûgatinde ise <Yavuz-pâklze, a'lâ, nîk, hûlb; güzel, müstesna» suretinde yazılmıştır. Filhakika Osmanlılıkta «yavuz at» denildiğî zaman herkes atın alâsını, en kuvvetlisini anlar. Hammer'in büyük tab'ında «yavuz» «tranchant, inlesibe» (yâni: Keskin, eğilmez) ve muhtasarında, «keskin»den sonra «Vigoureux (kuvvetli) kelimesiyle tefsir edilmiştir. Buhârâlı Süleyman Efendi'nin kaydettiğî şekil Hammer'in tercümesine muvafık olmakla berftber, en doğru görünüyor. Yavuz kılıç, yavuz at kılıcın ve atın bÜMİN özelliklerini toplayan, en iyisi, âlâsı, müstesnası demek olduğı gibi. Sultân 5e-Um'e «Yavuz» denilmesi padişahlık hasletlerini taznamıyla hâiz olmasından neş'et etmiş olacaktır. Mütercim.

sıfat olarak göstermiş ise de, târih bundan dolayı, o hükümdar hakkında aldanmamış ve kendisini faaliyetlerine göre muhakeme etmiştir. Nezdine gönderilmiş olan sefirlerin, hattâ bâzı Osmanlı müelliflerinin şehâdetleri menfaatperest dalkavukların mübalağalarına kâfi derecede tekabül etmiştir. Venedik elçisi Fuskolo'nun reis-i cumhura göndermiş olduğu bir raporda şu sözler yazılıdır:⁴⁰⁸ «Veçhen kırmızı olan Selim hunhar görünüyor; zalimane tabiatı kendisine Yeniçeriler'in muhabbetini celbetmiştir; Selim güzel olmaktan ziyâde çirkindir.»⁴⁰⁹ 5 Nisan 1512 tarihli diğer bir raporda Venedik sefiri şu suretle fikrini beyân eder: «Bu hükümdar insanların en zâlimidir; yalnız fütuhât düşünüyor ve yalnız harbe müteallik işlerle meşgul oluyor».⁴¹⁰ Selîm'in cülusundan birkaç gün sonra, Venedik sefirlerinin onun hakkındaki hükümleri budur. Şimdi Osmanlı müverrihlerinden Cenâbî ile Hezarfenn'i dinleyelim: Ce-nâbî der ki:

«Selim uzun boylu idi; fikrinde cür'et ve ziyâde selâmet var idi. Şi're muhabbet eder ve muvaffakiyetle söylerdi; hadîd (hiddetli), müstebid, tazyîka mail olarak kendisini büsbütün umûr-ı âmmeye hasr etmiş idi; âlemin intizâmını muhafaza azminde idi. Şâyân-ı hayret bir zekâyâ mâlik büyük bir pâdişâh idi; ekseriya halk arasında gezer ve tanınmamak için her defasında elbisesini değiştirirdi. Birçok mahremleri vardı ki her tarafa girip çıkarlar, ve şuûn-ı cihandan kendisini haberdâr ederler idi. Selim Acem, Türk, Arab şiirlerinde temeyyüz etmiş-dir. Mısır seferi esnasında Ravza (Kozâ) adasında bulunduğu sırada ev âmirin e tevfikân inşâ edilmiş olan bir arab köşkünün divârına kendi karihası mahsûlû olarak iki beyt yazmıştır. Müf-tî ve şâir-i meşhur Kemâl-paşa-zâde'nin bu pâdişâh hakkında az zaman içinde çok iş yapmış ve şems-i garb gibi zamân-ı ka-sîr içinde arz üzerine bir zill-ı memdûd vermiş olduğunu söylemesi haklıdır.»⁴¹¹

Hezarfen ile şâir bâzıları Cenâbî'nin ifâdelerini hemen hemen aynen

⁴⁰⁸ Venedik elçisi Sultân Bâyezîd'in hilm ve sükûnuna bedel Sultân Selim' in satvet ve fevranını görünce bittabî' Venedik hakkında birçok endişelere düşecekldi; onun raporu bu endişenin bir aynasıdır. Mütercim.

⁴⁰⁹ <Questo Signor di anni 38 rossula faccia, mostra crudelissimo e per questo amafco dei Janizzari (Halbuki Selim 1467'de doğmuş ve 1512'de XI. Bâyezîd'e halef olduğu zaman 45 yaşında idi), pul to&to bruto che altramente.» Marinî Sanoto'da Fuskolo'nun raporu.

⁴¹⁰ «Signor de 36 anni, ferocelssumo e tutto di guerra, ne abada ad altro che cose martiale.» (Şu halde yaşından on sene dajha genç görürüyor demektir.

⁴¹¹ Kemâlpaşa-zâde Gûldeste-i Riyâz-i Şuârâ'da defalarca zikro-lunan: Az müddetde çok iş itmiş idi Sayesi olmuşidi' âlemgîr Şems-i asr idi asr-ı şemsün memdûd olur, zamanı kasır beyitleri güzel ve şairane bir fikri ifâde etmektedir.

naklederler. Lâkin hemen cümlesi devletin resmî vak'anüvisi Sa'dü'd-dîn ile beraber Selîm'in faziletlerine hayran olmaktan başka birşey söylemezler. Sa'dü'd-dîn'in mütalâası ise -pederi pâdişâhın husûsî hizmetinde bulunarak kendisi de sarayın bozulmuş muhitinde yaşadığı için- kıymetten sakıttır.⁴¹²

Usûle riâyet eden Âlî evvelâ -îran şahını mağlûb, Memlûkler saltanatını tenkil, Kürdistan ile Mısır'ı zabt etmiş olan- Selîm'in yüksek vasıfları ve faaliyetlerinin yüceliği hakkında mutantan bir övgü yazar. Bunun içindir ki birçok müverrihler I. Selîm'e -II. Mehmed gibi- taraf-ı îlâhî'den bilhassa mazhar-ı himâyet olmuş nazariyle bakarlar. Maamafih, Âlî, Selîm'i pederini tahtından indirmeğe ve biraderleriyle beraber birâ-der-zâdelerini kati ettirmeğe sevk eden sebepleri serbestçe beyân eder. Âlî, îran seferi esnasında Yeniçerüer'in isyanına neyin sebep olduğunu hikâyeye ettikten sonra Selim zamanında Osmanlılar arasında yaygın şekilde söylenilen «Sultân Selîm'e vezîr olasın!»⁴¹³ temennisinin menşeyini de saflıkla izah ederek der ki: «Bu söz (Solak-zâde* de-bu rivayeti nakleder) vezirlerin dâima bir ay hizmetten sonra azl ile cellâda teslim edilmiş olmalarından ileri gelir; bunun içindir ki vezirlerin vasiyyetnâmelerini ceb-lerinde taşımaları mu'tâd idi; huzûr-ı pâdişâhîden her çıkdıkça kendilerini yeniden dünyâyâ gelmiş sayarlardı.» Bundan dolayı -büyük bir cesaret ve necîbâne bir serbesti sahibi olan- vezîr-i a'zam Pîrî Paşa, yarı ciddî yan latife olarak Selîm'e şöyle söylemeğe cesaret etmişti: «Pâdi-

şahım bu sâdik kulunu da er geç bir bahane ile öldüreceğini biliyorum; o gün gelmeden, bu dünyâdaki işlerimi tanzim etmek ve Öbür dünyâyâ hazırlanabilmek için bana birkaç saat müsâade etmez misin?» Pâdişâh gülmekten kendini men' edemiyerek: «Hakikat, çoktan beri onu düşünüyorum. Lâkin vezîr-i a'zamlık me'mûriyetini senin gibi görececek bir kimse bulamıyorum; yoksa arzunu yerine getirmek benim için kolaydı.»⁴¹⁴

⁴¹² Hasan Can altı sene Selîm'in hizmet-i hassasında bulunmuştur. Oğlu Sa'dü'd-dîn'in Selîm-nâme isminde bir eseri vardır ki, ondört kısma ayrılmış olup, her birinde pederi Hasan Çan'dan rivâyeten bir fıkra nakl eder. Diezi'n Asya Hâtıraâtı'nın ilk kısmında tercüme ettiği küçük kitâb budur. s. 256. Ancak Diez; bunda bir hikâyeyi atlamış ve bâzı hatalar yapmıştır. Husûsiyle Selîm'in husûsî hizmetinde bulunan zâtı bizzat Sa'-dü'd-dîn zanneder.

⁴¹³ Bir Türk şâiri şöyle demişti:

«Rakibin ölmesine çâre yokdur Vezir ola meğr Sultân, SellnVe!»

⁴¹⁴ Âlî; Solak-zâde, varak: 199. Hezarfenn Cenâbî'yi istinsah ve Nuhbetü't Tevârih Sa'dü'd-dîn'in hulâsa etmiştir. Solak-zâde ise, hem îdrîs ve Neşrî'den, hem Sa'dü'd-dîn ve Âlî'den alır. Ekseriya birbirine zıt vak'alan biraraya getirirse de, Cıvvio gibi şahsî mütalâasına uydurarak yazmaz. Cıvvio ise, meselâ, bir taraftan Sultân Selîm'e isnâd olunan zulûmleri naklederken, diğer taraftan Mısır'daki Venedik elçisi Moçenigo'nun bu pâdişâhı adalet numunesi gösteren raporlarını dere eder ki, şu fıkra o raporlardandır: «Che nul huomo era par in virth, jus-titia, hamauitâ et

cevâbını verdi.⁴¹⁵

Selîm addedilecek surette sevdiği cihettedir ki, Yeniçerilerdin te-veccühünü celbetmişti. Harikulade bir faaliyete mâlik olarak ne taama, ne de harem zevklerine mail idi; lâkin beden eğitiminin en zorlularına yatkındı ve günlerini av ile yâhud silâh kullanmakla geçirirdi.⁴¹⁶ Uykuya pek az vakit ayırdığından, gecelerinin büyük kısmını târih, yâhud farsça şiirler okumakla geçirirdi.⁴¹⁷ Selîm, husûsî bir tercih gösterdiği Farsça lisânında bir dîvân yazmıştır.⁴¹⁸

Civvio, Selîm'in -II. Mehmed gibi Sezar ve tskenđer târihini okumaktan

grandezza d'animo e che non haveva punto del barbaro.» (Yâni: Fazilet, adalet, insaniyet, büyüklük hasletlerinde kimseye benzemez; vahşetten tamâmiyle beridir (uzaktır).

⁴¹⁵ Hayrullah Efendi Târihi'ne nazaran (c. 10, s. 92) Sultân Seîm Piri Paşa'ya şu hatt-ı hümayûnu göndermişti:

«Benim vezirim, ahvâl-i umur, cümle, senden suâl olunur. Şöyle kî tehâvün ve tekâsül etmiş olasın, elimden halâs olmağı muhal bilesin; ve âhirette dahî yüzi kara haşr olup azîm ikâb ve azaba giriftar olursun. Allahu Subhâne ve Teâlâ Hazretlerinden korkmak gerek; mazlumlardan zâlimlerin zulmünü def etmek gerek; zinhar gaflet etmeyesin, ve ahvâlinle mukayyed olunmaz sanmayasın, her husûsda benim casuslarım vardır; ahvâline behemahal muttali' olurum. Kazaskerlerime ve şâir vü-zerâma işbu hatt-ı hümayûn-ı saâdet-makrûnumu gösteresin ki, anlar dahî elimden halâs olmazlar. Cümlesinin ahvâline sen mukayyed olasın; zerre kadar zulme rızâ-yı hümayûnum yoktur. Malûmun ola, ve*s-selâm.»

Piri Paşa bu hattı aldıktan sonra bir gün huzûr-ı hümayunda «Nihayet bir bahane ile beni de öldüreceksiniz, bari bir gün evvel olsa da şu daimî korkudan kurtulsam!» demiş. Bunun üzerine Pâdişâh, epeyce güldükten sonra «Benim de hatırıma gelmiyor değil; fakat henüz yerini tutacak birini bulamadım.» suretinde lâtife ve taltiftten mürekkep bir cevap vermiştir.

Selimle ilgili menkıbelerdendir ki, Piri Paşa ikinci vezirliğe Rumeli Beğlerbeği Mustafa Paşa'yı tavsiye eder; Pâdişâh:

- «Ben mecnûn muyum ki öyle bir deliyi vezir yapacağım? Fakat senin vezirin olsun.» diye müsâade gösterdi.

Mustafa Paşa ise şunun bunun iğfaline kapılarak, Piri Paşa aleyhine huzurda iken söze karışır. Sultân Selim:

- «Mel'ün! Ben Piri Paşa'nın gerçeğini, senin yalanını fark etmez miyim? Hem sen benim vezirim değil, onun vezirisin.» diyerek huzurundan çıkarır.

Piri Paşa ise:

- «Pâdişâhım, onu yardan atmasınlar» diye şefaitle kurtarır.

Yine Selim'in menkıbelerindendir ki, Celâl-zâde Mustafa Beğ bir gün huzura çağrılır. Pâdişâh gözlük ile Târih-i Vassâf ı okur-muş:

- «Celâl-oğlu sen misin?» buyurur.

Celâl-zâde «Evet» dedikten sonra, o târihte müridlerinin çokluğuyla ma'rûf bir şeyh hakkında:

- «Geveşli-oğlu'nu nasıl bilirsin?» diye suâl eder.

Mustafa Beğ:

- «Kerâmâtı ma'rûf bir ulu kişi olduğunu» söyleyince Ce-lâl-zâde'yî daha yakına çekerek o sözü bir daha söyler.

Bunun üzerine üç defa:

- «Olur mu? Olur mu? Olur mu?» demiş ve Celâl-zâde'nin ulufesini sorup «On akçe» cevâbını alması üzerine «On mu, on mu, on mu?...» Seni hizmetime alırım, vezîr ederim. Şeyhe selâm söyle.» buyurmuş. Sözü tekrarı fikrî cevvaliyyetin şiddetine ve son derece asabiyyete delâlet eder.

⁴¹⁶ «Fu gran cacciatore e vlgilante, pocco intertenitor© delle Dame, e nel man. ,giare fû di tal modestia, che non toccava re non d'una vlanda, attacon-donsi a venationi e cose grosse plû ene a ucelii.», Paolo Cîvvio.

⁴¹⁷ Cihân-nümâ, s. 689. Sa'dü'd-dîn'in Se'lm-nâme'si. Diez'in DCnlk-würd%-keitejj (Asya Hâtıraları), s. 266.

⁴¹⁸ Diez'in Asya Hâtıratı'na müracaat. Ancak Diez'in tercümesi zarafeti derecesinde doğru değildir. Ezcümle, aslında «Çocuklar sevininiz, mecnûnlar geliyor!» denildiği halde, «Bunlar şehrin şetâretli çocuklarıdır ki, delilikler arkasından koşuyorlar» diye tercüme etmiştir.

zevk aldığını söylemekle, Sezar'm ve Pansa'nın şerhlerini yâhud Kinte-Gürse ve Arria'nın eserlerini murad etmemiştir; onun bahsettiği ancak eski «Kayserler» yâhud İran imparatorları olan Key (Keyyânîyân) lerin târihi ve tabl-i revend (Rond?) denilen. destanlarla «Rolan» kahramanlık efsânesine oldukça benzeyen cenk hikâyelerinden ibaret ve «Is-kendernâme»⁴¹⁹ unvanıyla ma'rûf olan Türk ve Acem şiirleri olabilir. Selîm ulemâyâ hürmet ve takdiri cihetiyle, en iktidarlılarını büyük mevkilere nasb etti. Saltanatı zamanında tarihçi îdris Kürdistan'ın idare usûlünü tanzime ve fakîh Kemalpaşa-zâde vak'a-nüvis sıfatıyla Mısır seferinde refakate me'mûr olmuşlardır. Necatî'nin liyakatlı rakibi Zatî -ki evvelce II. Bâyezîd, biri bahar ihtidasına doğru, diğer ikisi bayramlara tesadûf etmek üzere, senede üç kaside inşadına me'mûr etmişti- Selîm'in cûlusunu tebrîk için yazmış olduğu bir kasideye mükâfat olarak, senede onbirbinbeşyüz akçe irâd getirir üç köy almıştı.⁴²⁰ Selîm Mısır'a gittiği vakit, sefer esnasında ma'lûmât sahihlerinden olan zevatın sohbetlerinden haz duyduğundan, üç şâir davet etmiş idi. Bunlar Padişahın huzuruna çıktıkları vakit elini öpmek için ilerlediler. Fakat bu hareketi pek acemice yaptıklarından kılıçları Pâdişah'a dokundu. Selîm evvelâ öfkeye kapılarak şâirlerin idamını emrettiyse de, biraz sonra emrini geri almış ve talihsiz şâirleri ayaklarının altına yüzer deynek vurulmağa mahkûm etmişti. Pâdişahsın ilim adamlarına ve ilme hürmeti sayesinde bu ceza da affedildi. Ertesi gün şâirler -kaftansız, uzun elbise yerine kisasını giymiş ve başlarına sarık yerine âdî bez sarmış oldukları halde- Pâdişah'ın huzuruna çıktılar. Selîm satranç oynamakta olduğu halde, şâirleri kabul için başını çevirdi, fakat ağızlarından galiz ve kaba lâfızlardan başka bir şey işitmediğinden, bu durum hayret ederek, onları nezdinden zelîlâne çıkardı.⁴²¹

Selîm, elbisesinde ziyneti sever ve dâima zarafetle, zevk-i selîm ile temeyyüz ederdi. Kaftanı kıymetdâr işlemelerle müzeyyen idi. Kendinden öncekiler silindir şeklinde ve aşağı kısmında dülbend sanlı bir kavuk giymişlerdi; Selîm o serpuşun yerine müdevver şekilde ve yukarısı tamâ-miyle şal ile örtülü bir kavuk kabul etti.⁴²² Zamanımızda dahî (Ham-mer

⁴¹⁹ Nizâmî'nin İskende*-name'si Farsça'dan Türkçe'ye Figânî ve Ahmed Dâî tarafından tercüme edilmiştir, bk. Şâber'in Terâcim-i Ahvâlî, s. 85 ve Kî-nalı-zâde.

⁴²⁰ Lâtlî'nin Terfîtan-İ Ahvâlî, s. 287.

⁴²¹ Şâber, Osmanlı Şâirlerinin Terâcfon-ı Ahvâlî, s. 27 ve 29.

⁴²² Semâil, nâme.

zamanında) «selîmî» denilen bu serpuş -bizzat Pâdişah'ın söylediği veçhile- İran hükümdarı Keyhusrev'in tacına benziyordu.⁴²³ Mahremleri bu değişikliğin sebebini kendisinden sormaları üzerine, padişah Kuzûruna devletin büyükleri silindir şeklinde bir sarık (mücevveze) ve saray zabitleri sırmalı serpuşlar (üşküf) ile çıktıkları halde, hükümdarın onlar gibi bir kisve giymesi münâsib olmadığı ve başında Acem şahları gibi bir tâc bulundurması lâzım geldiği cevâbım verdi.⁴²⁴ Kendinden Öncekiler sakal bırakmış oldukları halde, Selîm, onlara rağmen sakalını tıraş ettirdi. Fakat bıyıklarını bıraktı.⁴²⁵ Bacakları kısa, yukarı kısmı pek uzundu; yüzü müdevver ve gayet renkli, gözleri büyük ve parlaktı; siyah ve sık kışları ile büyük bıyıkları da bütün manevî hüviyetini tâyin eden şiddetli tavrına az yardım etmiyordu.⁴²⁶

Cûlus Bahşışı

⁴²³ M. D'Ohsson, 4, s: 115.

⁴²⁴ Âlî, varak: 184.

⁴²⁵ Avrupalılar'ın âdetlerine göre sakal tıraş edilince bıyık da tıraş edilebilir zannından doğan düşünceye âit bir sözdür. Sultân Selîm'in bıyıklarını tıraş etmek ihtimâli bizce hiç hâtıra gelmez. Mütercim.

⁴²⁶ Cıvılo.

Üstâd-ı Âzam I. Selîm'i şöyle tarif ediyordu: «Sultân Selîm kaa-meti tûle mail, kemikleri kaim, omuzlarının arası gayet vâsi', vücûdunun nısf-ı âlâsı nısf-ı esfelinden kısa, başı büyük, kaşları çatık, yüzü müdevver ve kırmızı, bıyıkları çehresine bir ga-rib heybet verir halde büyük, arslan gibi ağzı iri, çene kemiği vâsi ve kavi bir dehşetli kahraman idi.

Hele cebhesinin intizam ve nûrâniyetiyle gözlerinin gâh -bir fikr-i hakimane gibi- manzûrunun gönlünde olan en pinhân köşelere duhûl eder yolda ve gâh -bir zebân-güyâ gibi- nazarlara ifşâ-yı meram eder sûrette bakışları isti'dâdının fevkalâdeliğine birer vazih bürhân idi.

Sîrette ise kudretinin nadiren tezyininde bezl-i kemâl etdi-ği havânk-ı âdâtdan ma'dûd bir zât olarak ulûw-i himmet, me-tânet-i azm, kibr-i nefis, ittisâ-ı tasavvur, hiddet-i zekâ, umk-ı nazar, sür'at-i intikal, isâbet-i zann, celâdet-i fitriyye, mahâret-i harbiyye, meyl-i inkılâb, tahkîr-i âdât, nüfûz-ı emr, ilkaa-yı dehşet, şiddet-i sekime, galebe-i müşkilât, nefret-i lezâiz, istihfâf-ı hayât gibi her biri bir kahramana sermaye-i iftihar olacak birçok meziyyât-ı celileyi cami olmakla beraber fitratında şehvet ve rahata inhimak olmamak cihetiyle hâl! zamanlarını sohbet-i ulemâ ve kemâlât-ı ulûm ile imrâr etmişdi. Hattâ kendisi mizacında olan şiddet-i teessürle beraber otuz sene kadar mülkûn bir köşesinde cüz'iyât ile iştigâle mecbur olduğuyçün pek ziyâde sıkılmış ve bittabî mâlik olduğu üâhiyât gönlüne dünyâdan bir nefret vermiş olmak cihetiyle bayağı bir hüzn-i daimîye mübtelâ olduğundan, bu ızırâbın te'sîriyle geceleri uykusu üç saate münhasır olmağa, o zamanlar saray kütüphanesinde ne kadar roûellifât vâir ise leyâl-i tenhâyide cümlesini gözden geçirmişti.

«Bu fazâil ve mevhibe ve kemâlât-ı aleniyyeden başka teşebbüsünde âlemin muazzamat-ı umurunu cüz'iyâtından muhak-kar görmek ve icrada biTakîs makaasıdnm en küçük bir cüz'-ine küliyet-i câmi'ası kadar ehemmiyet vermekden ibaret olan ve müteessir-i celileyi mazhar olmuş ne kadar eâzım vâir ise hemân cümlesinin en büyük silâh kuvveti bulunan hasîsa-ı imtiyaza mâlik olduğu gibi hakk ve kıymet-ginâslık -ki tebâyî-i beşerdeki nakaayıs ve kemâlâtın mizân-ı ta'dilidir- mizâcında hiçbir hâdisse ile hâlel bulmayacak sûrette yerleşmiş idi. Âlemde maksadını taharride ikdamı ise o derecede idi ki, tarîk-ı azminde mevt-i hâil tecessüm ederek karşısına durmuş olsa bi-pervâ üzerine gider ve bu yolda her türlü müştehiyyât ve hissiyatına pek suhuletle galebe ederdi.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/396-400

Bâyezîd, devletin dizginlerini daha kavı ellere teslim ederek, Kostantiniyye'den çıktığı gün (7 Rebîü'l-evvel 918/23 Mayıs 1512) Yeniçeriler Selim'i, mu'tâd olan cülus bahşisini vermek için icbara karar verdiler ve bunun için geçeceği sokakta saf teşkil ederek durdular.⁴²⁷ Selim, payitahtın Edirne yolu üzerindeki kapışma kadar pederim geçirmeğe gitmişti. Yeniçeriler, Pâdişah'm dönüşünde -kendilerinin kılıçları sayesinde tahta çıktığını ve yine o sayede taht üzerinde kalabileceğini ihtar etmek için- kılıçlarını birbirine çatmayı kararlaştırmışlardı. Düşüncelerine göre bu nümayiş sayesinde Padişah'dan -ber-mu'tâd her yeni cülusun nişanesi olan- bahşişlerin kurtarılması mümkün değildi. Fakat Selim bu suretle adetâ Yeniçeriler'in boyunduruğu altında tahta çıkmak istemediğinden, İstanbul kapılarına vâsıl olunca -Yedikule'ye giderek pederinin hazinelerini almak bahanesiyle- birdenbire yolunu değiştirdi; sonra şehrin sûrlarını tâkib ederek yalnız maiyyeti zâbitânıyla birlikte saraya gitti. Ve hâlâ eski mevkilerinde beklemekte olan Yeniçerilerin ümidini boşa çıkardı. Bununla beraber Padişah kendisinin -Bâyezîd henüz tahtta iken- artırılmasını vaad etmiş olduğu bahşisi vermemeğe cesaret edemedi; Bâ-yezîd'in itâ etmiş olduğu iki bin akçe yerine her Yeniçeri üçbin akçe, yâ-hud Türk sikkesinin o vakitki kıymetine göre elli duka aldı.⁴²⁸ Bundan cesaretlenmiş olan bir sancak-beği kendi gelirinin de artırılmasını ta-leb etti. Selim cevâb olmak üzere kılıcını çekerek başını kesti.⁴²⁹ Ye-niçeriler'e karşı gösterilen cömertlik hazîneyi boşaltmış olduğundan bilumum tebea-i devlet -Hıristiyan, Yahûdî, Müslüman- fevkalâde bir vergi ile mükellef tutuldular.⁴³⁰

Yeni Pâdişâh'ı ilk olarak selâmlamak ve himayesini talep etmek üzere gelmiş olan Raguza temsilcileri nail oldukları kabul suretinden memnun, fakat -az sonra, mutâd olan vergiden başka ticarî eşyanın devlet limanlarına

⁴²⁷ Cenâbî, varak: 412.

⁴²⁸ Solak-zâde, «01 târihte altın altmış akçeye ve gurûş kırk akçeye geçerdî» diyor. (Solak-zâde, İstanbul basımı, s. 346). Fakat Menavino'ya göre altın elli akçeye idi. Bir asır sonra «ekü» sikkesi terakki etmiş olduğundan otuz altın kırkbeş «ekü» kıymetinde bulunurdu. O zaman akçe şimdiki para gibi tedavül ederdi. Bir gurus üç akçe değerindedir (Bu cümlelin doğrusu «Şimdi ise bir gurus kırk para, her bir para üç akçe itibâr olunur» suretinde olmak lâzım gelir. Mütercim). Pâ-dişâh'ın cülusunda askere tevzî olunan para, yetmişbeş gurus demektir. M.D.'Ohsson'un şu ibaresinde dediği gibi, yir-mibeş gurus değil: «Yeniçeriler evvelâ ikişer bin, sonra üçer bin akçe aldılar ki, yirmibeş gurus demektir, mütেকaidlerine ise bunun yarısı verildi. Diğer asker biner akçe aldı. Bu ihsan alelade iki milyona baliğ olurdu.» M. D'Ohsson, büyük ebadda basımı, 2, s. 325.

⁴²⁹ Soiak-zâde, varak: 82.

⁴³⁰ «Selim a iinposto una unpozizione a tutta Grecla, a Indil, a Turchl, a Caribodjan, a Natalo It trlbato.» Marini Sanoto'da Venedik raporları.

girişinde yüzde beş resim vermeğe mecbur kaldıkları için- pek me'yûs olarak geri döndüler.⁴³¹

Selîm, takriben yine o târihte, pederiyle Boğdan Beği arasında akdedilmiş olan muahedeyi yeniledi; bu muahede ile Boğdan kendisini Bâb-ı Hümâyûn'un tabii ve haracgüzârı tanımıştı.⁴³²

Pâdişâhın Kardeşleri Ve Yeğenleri

Selim, Bâyezîd'i tahtından inmeğe icbar ile yerine cûlus ederken, kendisini en büyük tehlikelere mâruz bırakmıştı: Her biri en iyi eyâletlerin vâlîleri olan ve pederlerinin mîrâsı için kavgaya hazır bulunan biraderlerinin hasedleri karşısında bulunacaktı. Bâyezîd'in sekiz oğlundan beşi, yâni Abdullah, Mehmed, Şehenşâh, Alemşâh, Mahmûd kendisinden evvel vefat etmişlerdi, tik ikisinin evlâdı yoktu. Şehenşâh'ın Mahmûd isminde bir oğlu ile Alemşâh'm Osman nâmında bir oğlu kaldı; Mahmûd ise Mûsâ, Orhan, Emîn nâmlarında üç erkek çocuk bıraktı. Bâyezîd'in henüz hayatta olan diğer üç oğlundan, yâni Korkud ile Mehmed ve Selîm'den, Korkud'un evlâdı olmadığı halde Ahmed'in Alâeddîn, Murâd, Süleyman, Osman isimlerinde dört oğlu vardı. Selîm'e gelince, onun da birkaç kızıyla Kefe'de vâlî bulunan Süleyman isminde bir oğlu vardı: Bununla beraber o vakit Bâyezîd'in zürriyetinden oniki şehzade mevcuttu.⁴³³ Korkud ile Ahmed -pederlerinin inzivası esnasında- Selîm tarafından, me'mûriyetleri olan Saruhan ve Amasya valiliklerinde devam etmişlerdi; hattâ Ahmed'in arazîsine Midilli adası ilâve edilmişti. Yeni Pâdişâh'ın oğlu Süleyman, bîat merasimine dâhil olmak üzere Kefe'den çağrıldı; fakat genç Şehzâde'nin İstanbul'da bulunmasından dolayı icra edilen şenlikler sırasında, Selîm, Ahmed'in oğlu Alâeddîn'in pederinin muvafakatiyle Bursa'yı zaptederek şehrin subaşısını idam ettiğini ve ahâlîden haddinden fazla vergi aldığını haber aldı. Kaçınılmaz olan tehlike büyük ve sür'atli tedbîr alınmasına muhtâc olduğundan, Selîm hükümet dizginlerini oğluna bırakarak hemen yetmişbin

⁴³¹ H Engel. I Uguza Târihi, s. 196.

⁴³² Engel, Bofrdan Târihi, s. 162.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/400-401

⁴³³ Sa'dtt'd-dîn, varak: 580-582. Şehzadelerinin adedi Avrupalı müverrihlerde altı ile yedi arasında değişir; sarayda hizmet etmiş olan Menavino (bile ancak altı şehzade saymıştır: Verdiği malûmatın ne kadar az mevsuk olduğu bununla anlaşılır.

kişilik *bir ordunun başında olduğu halde, (15 Cümâde'1-ulâ 918/29 Temmuz 1512) Alâeddîn'e karşı yürüdü;⁴³⁴ bir taraftan da hiçbir şehzadenin -vaktiyle Cem'in yaptığı gibi- Avrupa'ya savuşmaması için Küçük Asya sahillerinde dolaşmak üzere yirmibeş kadirga gönderdi.⁴³⁵

Ordunun hareketi esnasında Yeniçeriler'le Sipahiler arasında bâzı mü-nazaalar zuhur etmişti; fakat Selîm'in metaneti -o gibi ahvâlde fena ne-tîceler vermesi mümkün olan- bu münazaaları yatıştırdı.⁴³⁶ Selîm'in öncü kuvvetleri kumandanı olan Malkoç oğlu Tur-AH Beğ, Alâeddîn'i Bur-sa'dan çıkararak -kılıcını hemen onun arkasına isabet etmekte olduğu halde- Amasya yolu üzerinde Malatya ve Darende'ye kadar tâkîb etti. Diğer taraftan Pâdişâh da Ankara üzerine yönelmişti. Fakat Ahmed, Pâdişâh'ın yaklaşması üzerine kaçmış ve oğullarından zâten şecâatleriyle mâruf olan ikisini Şah İsmail'den yardım istemeğe göndermiş olduğundan, onu tutamadı.⁴³⁷ Selim, Ahmed'in firarından sonra münhal kalmış olan Amasya valiliğini Dâvûd Paşa'mn oğlu Mustafa Beğ'e vererek Teşrîn-i sâni nihayetine doğru (1512) (Ramazan 918) Bursa'ya döndü. Bu şehre girince ilk işi ecdadının kabirlerini ziyaret oldu; sonra askerine cömertçe mükâfat vererek, onları kışlaklarına dağıttı.⁴³⁸ Ahmed Pâdişâh'm dönüşünü haber alınca kaybetmiş olduğu hükûmeti tekrar elde etmek için zamanı müsâid zannederek, iltica etmiş olduğu Kemah'dan sür'atle yol-alarak Niksar'a, Niksar'dan da Amasya'ya giderek orayı ansızın zaptetti; Mustafa Beğ Ahmed'in vâadlerine aldanarak onun verdiği vezâret unvanını kabul etti; şu suretle kendisini Pâdişâh'a alenî bir düşman olarak göstermiş oldu.⁴³⁹ Selîm Ahmed'in muvaffakiyetini haber alınca, bunu -zâten vaktiyle Bâyezîd'e

⁴³⁴ Solak-zâde, varak: 83; Sa'dü'd-dîn, varak: 661. Marlîni Sanoto'da Venedik sefirlerinin raporları.

⁴³⁵ «E armata vele 25, per manderle accio questo frateUo non fugalssse, e vowl tagliar legnantf per 300.» (6 Ağustos tarihli Venedik raporu).

⁴³⁶ «Li Janissarl e Sipahi in discordo e stat) a le man, e esser amazzati 12 Janissari» (Venedik raporu).

⁴³⁷ Venedik sefirinin 9 ve 26 Teşrîn-i evvel ve 12 Eylül 1512 tarihli raporları.

⁴³⁸ Venedik elçisinin zıkr olunan raporunda şöyle yazılmıştır: «Il signor avea commincio der ducati 18 per janizzari in oro, che non ha più aspri». Bu fıkraya göre, Selîm'in cülusunda Ye-niçeriler'e verilen ihşanın onsekiz Türk dukasından ibaret olduğu düşünülecek olursa, Menavino bütün Osmanlı müverrihlerine muhalif bulunmuş olur. Çünkü onlar her nefer elli altın (her altın altmış akçe) almışlar derler, ihtimâl ki bu müverrihler Osmanlı altınından bahsetmekte oldukları halde, Menavino Venedik altınıyla hesâb ediyor. Lâkin yine bu müverrih Pâdişâhsın hademe-i hassasına âid olan bâbda yüzaltmış akçe üç Venedik dukasından ziyâde tuttuğunu zikreder. Bu hesaba göre elliüç, ellidört akçe bir altın tutuyor. San-sovino'nun cûlus bahşisinin iki milyon dukaya vardığına dâir olan ifâdesi her halde mübalağalıdır. Çünkü her Yeniçeri elli altın almakla beraber mecmûuna verilen yarım milyondan ziyâde tutmaz.

⁴³⁹ Sa'du'd-dîn, varak: 613, Solak-zâde, varaf: 83. Nuhbatût-Tevârth, Ali.

yapmış olduğu gibi kendisine de hiyanet etmekle itham ettiği- vezîr-i a'zam Mustafa Paşa'nın ifsâdlanna hami etti; zannı isabetli olduğundan biraz sonra hakikat olarak açığa çıktı. Selîm -biraderinin haremini bertakrîb almak üzere- Amasya'ya gayet gizli olarak bir kol ulûfeci (muvazzaf süvariler) göndermiş idi. Mustafa Paşa bundan, o aralık eyâletiyle hem-hudûd olan memleketlerde harb etmekte olan Ahmed'i haberdâr etti. Ahmed şu tahkirden oldukça hiddetlenerek kalabalık bir ordu ile döndü ve haremini ele geçirecek olanları yol üzerinde bekledi. Pâdişâhın süvarileri birdenbire hücumu uğrayarak her taraftan çevrildiklerinden kayıtsız şartsız teslim olmağa mecbur oldular.⁴⁴⁰ Vezîr-i a'zamin hiyaneti Selîm'e ulûfecilerin reîsi tarafından mı, yoksa Pâdişâh'm elde ettiği bir mektup ile mi haber verildiği ma'-lûm değildir. Herhalde Pâdişâh hâinin cezasını gayet alenî ve müessir surette vermek için dört vezirini fevkalâde bir dîvâna davet etti;⁴⁴¹ vezirler Bâb-ı Hümâyûn'a geldikçe kendilerine hil'at-ı fâhire giydirildi: Yalnız Mustafa siyah bir libas giymiş olduğu halde içeriye alındı; hiç şübhe bırakmayan bu işaret üzerine cellâdlar Mustafa'yı yakalayarak boğdular; cenazesi sokağa atılarak köpeklere yem oldu.⁴⁴² Mustafa'nın vefâtıyla vezîr-i a'zamlık münhal kalmış olduğundan Hersek Ahmed Paşa dördüncü defa olarak bu en yüksek, fakat tehlikeli me'mûriyete getirildi.⁴⁴³

Şehzadelerin İdamları

Selîm'in şübheleri ve selâmeti uğruna feda⁴⁴⁴ edilen yalnız

⁴⁴⁰ Menavino «Selîm'in vezîr-i âzami Mustafa Paşa'nın idamını» yazıyorsa da târihinde dahî aldaniyor; zira bunu Sultân Selîm'in yeğenleriyle Korkud'un katlim müteâkib vuku bulmuş olmak üzere yazar. Hâlbuki Venedik elçisinin raporunda gösterilen târihe nazaran Mustafa Paşa onlardan evvel öldürülmüştür.

⁴⁴¹ Marini Şanoto'da Venedik raporu.

⁴⁴² Menavlnö, Clvvlo.

Bu tafsilâtı Tubero'nun târihinden alıyoruz; ancak o müverrih Mustafa Paşa'nın şehzadeye, Sultân Selîm'i berber ma'rifetiy-le zehirlemek fikrini vermesinden bahsettiği zaman bu mühte-dinin sonraki ahvâliyle ilk işini, yâni Şehzade Cem'in zehirlenmesi vak'asım karıştırıyor. Tubero, şehirlere bir takım antik isimler vermek ve Bâyezîd, Selîm, Korkud, Ahmed nâmlarını Lâtin isimleri şeklinde «Bazethes, Selynes, Corquthes, Achimates» yazmak hatâsında dahî bulunmuştur.

⁴⁴³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/401-403

⁴⁴⁴ İstanbul'da Venedik sefirinin 3 Kânun-ı evvej tarihli raporunda şöyle göröl tir: «il Signore, venuto In Brousa, avea fatto strangolar Mustafa ve 283 (Besinci cildin Açıklamalarına bk). (Mütercimim ilavesi: Korkud'un arz-i ltaattan ibaret ve Muhlte-i bUstfe&h Korkud-ı İzzet-hah> İmzasıyla imzalanmış olan mektubuyla P&disah'ın cerabnamesi, İstanbul matbuu Feridun'un birinci cildinde 345 ve 346'ıncı sabitelerdedir. Gayet veciz olan Pftdişâh'm cevabı aşağıda aynen naklolunur:

«Cenab-ı izzet-mefitb, uhuvvet-i nisab, muhabbet-i lyab, meveddet-i kîbâb, sevk-et-Uctls&b. btrftderum Sultan'

Mustafa'nın bağı değildi; bu birinci idam, Selîm'in saltanat senesi Teşrîn-i sâ-nîsinin 27finci cuma ertesi günü -ki dîvân-ı hümâyûn toplanması için tâ'yîn edilen günlerdendi- Selîm at üzerinde bir dîvân yaptıktan sonra askerine resm-i geçit yaptırdı. Yeniçeri kumandanlarından beşi Bur-sa'ya giderek herbiri Pâdişah'ın orada mahbûs olan beş bira d er-zadesinden birini saraya getirmek üzere emir aldı; bu şehzadeler Sultân Mah-mûd'un üç oğluyla, Alemşah'm oğlu Osman ve Şehenşâh'ın Mehmed idi: Mehmed ancak yedi yaşında, diğerlerinin yaşları ise ondört ile yirmibir arasındaydı. Şehzadeler İstanbul'a getirildiklerinde bir odaya kapatılarak ertesi günü idam edildiler.⁴⁴⁵

Cellâdlar içeriye girdikleri zaman bu biçâre çocukların en küçüğü diz-üstü çökerek hayâtının bağışlanmasını istirham ile günde bir akçe ile Pâdişah'a hizmet edeceğini söyledi. Alemşâh'ın oğlu Osman -ki yirmi yaşındaydı ve daha o yaşta yüksek hasletlerini gösteriyordu- kendini tutmağa gelen cellâdlara karşı nefsinin cesurca müdâfaa etti; mücâdele arasında o müdhîş takımın reislerinden birinin kolu kırıldı, bir diğeri de öldürücü bir bıçak darbesi aldı.

Pâdişâhın kardeş-çocukları canilerin çokluğuna takat yetiremeye-rek bağlandılar ve zâlimce boğuldular. Cenazeleri Bursa'ya nakledilerek Selîm'in emriyle II. Murad'ın yanına defnedildi.

taraf edeceğini ümîd ediyordu. Fakat Selîm onun ifsâdâtından vaktinde haberdâr olduğundan bir av bahanesiyle birdenbire Bursa'dan çıkarak beş gün gittikten sonra maiyyetinde onbin süvâr ile Manisa önüne vardı. Korkud ancak kaçabilmek için vakit buldu ve mûtemed, sâdık dostu Pi-yâle refakatinde olduğu halde, sarayının arka kapısından çıktı. İki firari yirmi gün bir mağarada saklı kaldılar. Gizlendikleri yerden çıkmağa mecbur olduklarından tebdîl-i kıyafetle Teke vilâyetine iltica ettiler. Oradan da

Korkud-ı kambeyn ve kamyab hafazanallahü teftlâ ve ldamehu cenefcına tevM-İ refl-İ hümâyûn vâsıl oMukda malûm ola ki: ahd-ı sabıkam lbkasına İrsal eyledüğln tazarru-nftme vaeü oldı ve ol b&bda senûn daiil malûmudur ki benlim garazım saltanatdan İntfta-ı nar-ı fiten olup sabıka criftll Şeytan-kuu nâm mel'ûnun tuğyanında ve KrdebU oğlu denen lamaU-i peUdfln sarka İstilâsında ve Kaysarlya hududuna gelflp UdOgi evza'dan dîn ü devlete ne denia kusur irlsmgMl. Hâlâ bi-lnâyetullahu teftlft lzn-t ser'-l kavlmOle sark canibine azlmet-1 hümâyûnum mukarrer olup madam ki siz ahd-1 sabık flzre olası, bu canibden asla endişe ttmeyûp duaya İştigâl buyu-rasut vesselam.»

⁴⁴⁵ Sa'dü'd-dîn'e nazaran (c. 2, s. 229 ve 230) bu şehzadeler İstanbul'da değil, Bursa'da Öldürülmüş ve Bursa'da cedleri Sultân Murâd-ı Sâni türbesine defn olunmuştur. Bunlar Sultân Ahmed tarafından kaçarak Sultân Selim'e iltica etmiş oldukları halde, Sultân Ahmed ailesinin zuhuru idamlarına vesile teşkil etmiştir.

Avrupa'ya gitmek çâresini bulacaklarını ümîd ediyorlardı; lâkin bir ihtiyatsızlık kendilerini kaybettirdi. Bir kaya oyuğunda yeni bir sığınak aramağa mecbur olduklarından bir Türkmeni kendilerine yiyecek getirmek için göndermişlerdi. Piyâle bunun için kendi atını vermişti. Türkmen'i yeni hayvanının sırmalı eyeri arkadaşlarına şübhe verdiğinden mültecilerin itimâd ettikleri şahsı tâkib ederek onların sığınaklarını buldular ve Teke vâlisi Kaasım Beğ'e haber verdiler.⁴⁴⁶ Kaasım gayretini göstermek hususunda hırslı olduğundan, mültecileri basarak esîr etti. Selîm, Korkud'un haremini getirerek Bursa'ya girerken bu haberi de aldı.⁴⁴⁷ Neticede, esirleri getirmek için Kara Çin-oğlu'nu me'mûr etti. Şehre yaklaştıklarında kapıcı-başı Sinan -zahirde Korkud'u biraderi adına selâmlamak, fakat hakikatte onu idam etmek üzere- istikbâline çıktı. Geceleyin Sinan Piyâle'yi -maksadını anlamağa vakit bırakmadan- efendisinden ayırdı ve Korkud'u uyandırarak Pâdişah'ın kendi hakkında çıkardığı idam kararını bildirdi.⁴⁴⁸ Korkud, bir saat müsâade taleb ederek, Pâ-dişah'a -hıyanetinden dolayı kendisini azarlar mâhiyette- manzum bir mektup yazdı. Mektubu bitirdikten sonra başını meş'ûm ipe teslîm eyledi. Ertesi gün Korkud'un cenazesi kendisine arz edildiği vakit, Selîm biraderinin figân-nâmesini okurken -gerek nedamet ile gerek riya ile olsun- pek çok gözyaşı döktü. Yalnız o kadar keder ile de kalmayarak üç günlük umûmî bir matem emretti, ve biraderinin iltica ettiği yeri haber vermiş ve hizmetlerine mükâfat istemek üzere Bursa'ya gelmiş olan Türk-menler'den onbeşini -Şehzade CenVin eşyasını yağma etmiş olmakla iftihar eden haydutları çarmlıha germiş olan Bâyezîd'i taklîden- hakaretle idam ettirdi.⁴⁴⁹ Piyâle, Korkud'un türbedarlığına me'mûr edilerek, hayâtının geri kalanını efendisi için ağlamakla geçirdi.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Sa'dü'd-dîn, varak: B65. Solak^âde, varak: 83. N«hb«*ü*t-Tevanh.

⁴⁴⁷ Menavîno, DeUa morta Sulthan Corucih frateHo di Sulthan Selim; Clvvlo. SeUm'l Meshûresl; Sansovîno, 345.

⁴⁴⁸ Sa'dtt'd-dtn, Solak-z&de, Nohbetat-Tevârlh, Ail.

⁴⁴⁹ Nuhbettt-Ter&rlh, Alî.

⁴⁵⁰ Şehzade Korkud'un, vâki ahid hilâfına, taht için münazaa çıkarmak emelinde olduğunu Sultân Selîm haber alması üzerine, Şeh-zâde'ye askerî kumandanları lisânından davet edildiğini bildiren mektuplar göndermiş idi. Ahlâka aykırı olduğu izaha muhtaç olmayan şu hileyi Korkud anlamayıp, muvafakat cevâbı vermiş ve cevap Pâdişâh'ın eline geçmiştir. Korkud'un znağaradâki hâlini tasvir eden Hoca'nın beyitlerinden birkaçı (c. 2, s. 230-34).

Girdiler bir gara zâr ü mestmend Dide ter, leb huşk, zâr ü derdmend Ac ve muhtâc ve garîb ve hâksâr Ne beşer yiddâ ne deyyâr ü diyar Bisteri gül berki gibi nerm iken Meclisi şevk-ı âteşden germ iken Bisteri hâk oldu, bâlîni hacir Korkudan Korkud neler çekdi neler!

Kış sona ermek üzereyken Ahmed yirmi bin süvârî ile Amasya*dan hareket ederek Bursa yolunu tuttu. Zâten biraderinin şecaati hakkında pek zayıf bir fikir peyda etmiş olan Selîm, Yeniçeri ağasını -üç gün içinde onbin Yeniçeri'den mürekkebe bir ordu getirmek üzere- ale'l-acele İstanbul'a gönderdi. Ağa, Pâdişâh'ın tâyin ettiği müddet zarfında gelerek Mudanya Körfezi'ne çıktı.⁴⁵¹ Hemen o gün Selîm hasmının karşısına koştu. Ahmed Keşiş Dağı'nın kenarından geçerek Bursa'ya giden yola hâkim bulunuyordu. Selîm'in öncü askerine kumanda eden imrahor Meh-med Ağa ile Anadolu Beğlerbeği, Ahmed'in geçişine engel olmak istedilerse de tamâmiyle mağlûb olarak yedibin telefân ile geri çekilmeğe mecbur oldular (14 Nisan 1513). Şu hâlde Pâdişâh'a ancak sekiz, nihayet onbin asker kalıyordu;⁴⁵² Ahmed kendisine müsâid olan ahvâlden istifâde edebilmiş olsaydı, Pâdişâh'ın hâli fena idi. Birinci muharebenin sonunda edeceği yeni bir muharebe şübhesiz kendisini tahta götürecekti. Lâkin Şehzade Ahmed, kardeşini tâkib edecek yerde, Dukakin-oğlu Ahmed Paşa ile Tatar Hanı'nın oğlu ve Selîm'in dâmâdı Saadet Giray'ın birbirini müte-âkib getirdikleri asker ile Pâdişâh'ın bir ordu teşkil etmesine vakit bıraktı. Hân-zâde -herbiri yedeğine dört hayvan almış- beşyüz Tatar'ın⁴⁵³ riyasetinde olarak hânın ihtiramlarını tebliğ için gelmişti. Bu yeni kuvvetler toparlanınca, Pâdişâh -ordugâhını biraderinin ordugâhından ayıran- Aksu Çayı'nı⁴⁵⁴ geçti. İki ordu, 24 Nisan 1513'de,⁴⁵⁵ Bâyezîd'in tahttan ayrılışının yıldönümünden bir gün evvel, Yenişehir ovasında mevkî aldılar..

Kavga başlamadan evvel Ahmed -beyhude kan dökmek için- münazaalarını şahsî müfçâreze ile halletmeyi Pâdişâh'a teklif etti; lâkin Selim, muharebedeki ümîdleri tercih ederek, bunu reddetti ve teklifi duyurmağa gelen münâdiye bin akçe hediye vererek ruhsat verdi. Beşyüz çarhacı iki taraftan muharebeye başladılar. Selim, düşman safına karşı üçbin süvari ayırdı; Ahmed üç misli bir kuvvetle onları bozdu. Zafer Ah-med

⁴⁵¹ Nesri, varak: 28; Ali, varak: 10; dhan-nünia, s. 626, Menavino.

⁴⁵² MenavinoFya nazaran 8.000, Venedik «çerlerinin raporlarına nazaran 10.000 kişi.

⁴⁵³ Sa'dü'd-dîn, Solak-zade, Ali, Menavino, Civvio, Tutoero.

⁴⁵⁴ Anadolu ve Rumeli'deki ırmakların ekserisi sularının rengine göre Ak-su, ve Kara-su diye isimlendirilmiştir. Civvio, -güya iki ordu Nilüfer kenarında imiş gibi- Aksu ile denize dökülen Nilüferi karıştırır; hâlbuki öyle olacak olsa, Selîm ırmagı geçmekle muharebenin mevkii olan Yenişehir ovasına vâsıl olamamak lâzım gelirdi. Civvio, «Ermeni Boğazı'nı Keşiş Dağı zannederek «Uurminio Dağı» diye isim verir.

⁴⁵⁵ Alfonson Ollua, s: 106.

tarafına yönelmek üzereyken Anadolu Beğlerbeği⁴⁵⁶ Yeniçerilerle ve Saadet Giray Tatarlarıyla Ahmed'i yan taraflarından sardılar. Onların darbeleri o kadar şiddetli oldu ki, Ahmed'in askeri bozularak taraf taraf kaçtı. Ahmed, hareketin umûmî vaziyetine uymağa mecbur olduğundan, atının dizginini çevirerek su dolu hendeği tâkib eden ince bir yolu tuttu; lâkin toprağın birdenbire atının ayağı altından kayması üzerine at yıkıldı; takibine koyulmuş olan Dukakin-oğlu,⁴⁵⁷ Şehzade henüz kendisini kurtarmağa vakit bulamaksızın yetişip onu esir etti. Ahmed, biraderinin nezdine götürülmesini istedi; lâkin Selim görüşmekten istinkâf ve bir Osmanlı şehzadesine⁴⁵⁸ lâyük bir sancak vereceğini ilâve etti. Bu imâlî ce-vâb idam kararı idi; Korkud'un cellâdı olan Sinan karârın icrası için emir aldı.⁴⁵⁹ Ahmed, meş'ûm darbeden evvel parmağından -kıymeti Rumeli'nin bir senelik vergisine muâdil olduğu rivayet edilen- bir yüzüğü çıkarıp değersizliğine bakmayarak bir yadigâr olmak üzere kabulü ricâsiyle⁴⁶⁰ Pâdişâh'a vermesini tenbîh etti. Cenazesi Bursa'da II. Murad türbesi dâhilinde Selîm'in beş birâder-zâdesinin cenazelerinin yamna defn edildi.⁴⁶¹

Ecnebi Devletlerle Siyâsî Münâsebetler

Selim, Bursa'dan hareket ederek Gelibolu'ya gitti; yolu üzerinde, Çanakkale Boğazı'nda Avrupa sahiline hâkim olup Türkler'in «Kilidü'l-Bahir» adını verdikleri kaleyi ziyaret ettikten sonra, Aynaroz'a vâsıl oldu.⁴⁶² Vezirler, Pâdişâh'ı orada bekliyorlardı. Selim onları maiyyetine alarak İstanbul'a ve oradan Edirne'ye gitti. O vakte kadar yeni pâdişâhı tanımakta

⁴⁵⁶ Tubero, Anadolu Beğlerbeğini «Süân» tesmiye ederse de, bu bir hatâdır; çünkü S'nân bir sene sonra beğlerbeği olmuştur.

⁴⁵⁷ Menavino, ve Clvvio. Tubero. Solak-zade, Sa'dî*d-dîn, ÂH.

⁴⁵⁸ Venedik sefirinin raporunda (Marini Sanoto'ya müracaat) Ahmed'in Du-kakin-oğlu'na vermek istediği, fakat onun «Pâdişâhın bir kulu için çok kıymetli» bularak reddetmiş olduğu iki bin duka değerinde bir tuğdan bahsedilmiştir.

⁴⁵⁹ Solak-zade, bu hususta şöyle söyler: «Nizam-ı âlem içtin, kavâid-î âl-i Osman eyeddühümullahü'l-mennân üzere kaydı görüldü.»

⁴⁶⁰ Solakzâde, varak: 84.

⁴⁶¹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, NuhbeUl'-tTevâHh, Âli, Belîg-î Bursevt Selîm'in târlh-nüvls ve o vakit divân-ı hümayûn kâtibi olan Mehmed nişancıdan rivayet ile, Ahmed'in af talebi için Sellm'e mektup yazmış olduğunu, fakat Fâdişâh'ın Ahmed'e Şeytan-Kulu zamanındaki atâletinden ve kadınlara yakışacak surette ömür geçirmesinden dolayı kızarak Ahmed için hazırladığı müthiş cezadan dolayı bu suretle kendini temize çıkardığını iddia eder

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/403-407

⁴⁶² Lutfl. varak: 76.

gecikmiş olan devletler, tahtın hakîkî vârisinin kim olduğuna şübheleri kalmadığından, Selîm'in dostluğunu kazanmak için Edirne'de birbirleriyle rekabete başladılar. Selim, evvelâ -bağlılıklarını arzetmek mîâdı dolmuş olan vergiyi Ödemek için gelmiş olan- Boğdân ve Eflâk sefirlerini, daha sonra eski ahidnâmeleri yenilemeğe me'mûr Macaristan ve Venedik sefirlerini kabul etti. Selîm'in bütün nazar-ı dikkati Şark üzerine müteveccih olarak, harîsâne maksadları arasında Garb henüz hiçbir mevkî tutmamakta olduğundan, bu ahidnâmelerin müzâkeresi pek kolay olda Pâdişâh, cülusunun başlarında Venedik hükûmeti reisine mektup yazmış ve bunda Bâyezîd'in saltanattan kendi zıâsıyla feragat eylediğini göstermeyi bilhassa iltizâm etmişti. Pâdişâh'ın bu mektubu tevdi etmiş olduğu Semîz Çavuş⁴⁶³ kalabalık bir maiyyet ile Venedik'e giderek orada tamamen Şark'a yakışır bir debdebe ile görünmüş ve Senato'ya on asilzade tarafından götürülmüş idi⁴⁶⁴ (14 Temmuz 1513). Nikola Justi-nianî, Selîm'in cülusunda İstanbul'a gönderilmiş ve Pâdişâh'a Bursa'ya kadar refakat ederek, oradan Korkud'un ve Ahmed'in mağlûbiyet ve idamlarını Venedik hükûmetine yazmış idi. Bunun için Venedik Pâdişâh'm nezdine yeniden bir sefir göndermeğe davranarak, Antonio Justiniani'yi intihâb etti. Bu sefir Pâdişâh'ı Edirne suru dâhiline kadar tâkîb etti. Jus-tiniani hüsn-i kabule mazhar olduysa da, ümîd etmiş olduğu şeylerin hepsini istihsâl edemedi. Selim; yerlilerle Venedikliler arasında çıkan dâvalarda Hristiyanlar'ın şehâdetinin kabulü; Venedik Cumhuriyeti tebeasının Türkiye'de yaptıkları vasiyyetnâmelerin kabul edilirliliği; o vakte kadar İstanbul'da üç sene kalmış olan⁴⁶⁵ Venedik sefirinin bir sene daha uzatılması gibi taleplerinin bâzılarını reddetti. Bununla beraber sulh ahid namesi yine imza edilerek (17 Teşrin-i evvel 1513), eski ahidnâmedeki şartlara dokunulmadı. Selim ordularını İran hududuna götürmeğe hazırlandığından, şimdilik Avrupa devletlerini hoş tutmakta büyük menfaat görüyordu. Justiniani'nin Venedik'e dönüşüde bir Türk sefiri pâdişâhın ahid tasdiknamesini hükûmet reisine vermek me'mûriyetiyle. ona refakat etti. Bu sefir, -selefleri gibi- hizmet ettiği hükûmdara yaraşır bir

⁴⁶³ Marini Sanoto.

⁴⁶⁴ Marini Sanoto: «A di 14 lulo la matina venne l'Orater dei S. Turcho vestitto de vflttafna d'oro fodero di raso e eon la veste vetudo, e 11 sol alcunl veatlti di velndo ponazo, altrl veludo verde altri di scarlato.»

⁴⁶⁵ Marini Sanoto'da, Justiniani'nin 1513 Eylül tarihli rapora suRı ahld-nftmeslnln astı 17 Teşrin-1 evvel tarihli (Şa*b&n 919) ve Türkçe'dir. İti-m&d nâme Yunanca yazılmış olup Venedik Hazne-l Bvrakı'nda mevcuttur.

ihtişam ve debdebe gösterdi.⁴⁶⁶ Marten Çobur -Macar Kralı nâmına Türkler'in Sava nehri sahillerini istilâları üzerine sonunda inkıta'ya uğramış olan mütârekeyi yenilemek için- Antonio Justiniani ile hemen aynı zamanda Edirne'ye vâsıl olmuştu.⁴⁶⁷ Lâkin Çobur*un seyahati esnasında -kumandanlıkta Pereni'ye halef olmuş olan- Vesprim Piskoposu Piyer Berislov Avenna (Onna) ve Sava nehirleri arasında Türkler üzerine hücum ederek ikibin kişiyi Öldürmüş idi. Diğer taraftan Jan Zopolya, Transilvanya'dan Eflâk'a girmiş ve Sureni'ye kadar ilerleyerek pekçok esîr almış idi. Bu düşmanca hareketler ciddî bir muharebe doğurabilirdi; lâkin Selim ile Macar sefiri arasında mütâreke üç sene müddetle yenilendiğinden Berislov Zopolya derhâl geri dönerek, mes'ele orada kaldı.

Yine o zamana doğru, Selîm iki sefir daha kabul etti. Bunların biri Mısır Sultânı Kansu Gorî (Gavri) tarafından paha biçilmez hediyeler getiriyordu,⁴⁶⁸ diğeri de Rusya büyük-hükümdârı Vasili tarafından idi. Vasili tebeasının ticâretini dâima daha ziyâde artırmak istediğinden ve Osmanlı Devleti ile ittifak akdetmenin kendisi için pek faydalı olacağını hissettiğinden, selefi III. Jan'ın poilti kasına uygun olarak, zabitlerinden Aleksief isminde birini Selîm'e göndermiş idi (1514). Bu sefîr -milletinin hay-siyetini pek alçakça ta'zîmât ile lekelemeksizin- Pâdişah'ı Vasili'nin kendisine karşı beslediği samimî hisler hakkında te'mîn etmeğe me'mûr idi. Zât-ı şahaneyi selâmlarken huzurunda diz çökmek yerine kollarım kavuşturması ve efendisinin nâmesini Hünkâr'a verirken -zât-ı şâhâne evvelce Vasili'nin afiyetini sormadığı halde- onun da Sultân'ın afiyetini suâl etmemesi sefire tenbîh edilmiş idi. Bununla beraber Aleksief'in aldığı talimatta bunlardan başka mu'tâdın hâricinde birşey yoktu. Hükümdarın nâmesi saygı tabirleriyle yazılmıştı; şu sözleri ihtiva ediyordu:

«Babalarımız hakîkaten blrâderâne bir ittihâd ile yaşamış idiler; niçin onların oğulları da öyle yapmasınlar?»

Aleksief Selîm tarafından hüsn-i kabule mazhar olduktan sonra Men-kûb Beği Kemâl refakatinde olduğu halde, Moskova'ya döndü. Hükümdar,

⁴⁶⁶ «Vestito de veludo cramesln e vestagna d'oro. fodera di zlbclMno, avuto 500 ducati i>er spese del vlagglo ,accompa«nato da 10 gentiluomlnl U altrl Turchi vestitl de damascho giallo e Honado, chi panno turchesco, chl di scarlato.»

⁴⁶⁷ Engel, Macaristan Târîhî, 2. s. 161.

⁴⁶⁸ Mısır sefâretinin geçmiş olduğu Dımışk (Şam) tedbirlerindeki Venedik konsolosunun 25 Eylül 1512 tarihli rapora.

etrafında «boyanları bulunduğu halde, Osmanlı sefirini kabul etti. Sefîr, biri Arab, diğeri Sırp lisânında yazılmış iki pâdişâh nâmesini itâ etti. Bundan başka efendisinin dostâne hislerini tebliğ me'mûr idi. Bu, Selîm'in, pederinin tahtından ferağ üzerine Rusya sarayına göndermiş olduğu se-fîr idi. Ertesi sene (1515), Çâr'ın en sâdık bendelerinden olan, Kurubof Menkûb Beği'ni İstanbul'a kadar tâkîb ederek Vasili'nin cevâbını getirdi. Bunda Vasili, Mengli Giray'ın Litvanyalılar'a yardım etmiş olmasından şikâyet ederek, o kavim ile dostâne münâsebetlerinin kesilmesini Hân'a emretmesini rica ediyordu. Kurubof bir de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tecâvüzî ve tedâfûî ahidnâme müzâkeresine me'mûr idi. Lâkin bu mühim mes'ele te'hîr edildi. Selîm, cevâb olarak, bu iş için Moskova'ya başka bir sefir göndereceğini söyledi ve bir kere İran ile harbe başladıktan sonra vaadini hatırına getirmede. Yalnız Kefe'de ve Azofda ticarî serbestiye dâir bir muahede akdedildi.⁴⁶⁹

Burada, Vasili'nin hayâtının son senelerinde Pâdişâh'a göndermiş olduğu diğ bir nâme hakkında birkaç kelime söyledikten sonra, tekrar vukuatı tâkîb ederek vak'aların sırasını bir daha kesmeyeceğiz. Vasili, (1514'de vefat eden) Mengli Giray'ın büyük oğlu ve halefi Mehmed Giray ile harb ettiği zaman -Pâdişâh'm Tatar Hânı üzerinde nüfuzu olduğunu bildiği için- Selîm'in nezdine yeni bir sefir gönderdi. Bu sefir Pâdişâh'ih vaad etmiş olduğu ikinci nâmeyi almamış olmasından dolayı efendisinin teessüfünü tebliğ etmekle ve Hân'ın teşebbüslerine son verecek ve hem litvanya, hem de Polonya hükümetlerini korkutacak bir ahidnâme müzâkeresine me'mûr idi. Bu yeni müracaat da birincisinden daha fazla muvaffakiyete nail olamadı. Selîm, Glohvastof adı verilen, Moskof sefirine Rusya hükümdarı hakkında pek meveddetkârâne bir cevâbnâme vererek, iki millet arasında ticâretin serbestliğini te'kîd etmekle iktifa etti.⁴⁷⁰

Şah İsmail'in Devam Eden İstilaları Ve Şiilik Fesadı

Yeni Pâdişâhın, mensûb oldukları sarayların tebriklerini ulaştırmak için acele etmekte olan Venedik, Macaristan, Mısır, Rusya sefirlerinin te-

⁴⁶⁹ Karamsin, Rusya Târ*hi, Riga 1825, 7, s. 47, 58, 78.

⁴⁷⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/407-410

hâcümünden, İran tarafından bir sefir gelmemiş olması, daha ziyâde na-zar-ı dikkatini celbetmişti. Sultân Selîm ile müthiş rakibi Şâh İsmail arasında harb çıkacağını o zamandan itibaren herkes anlamıştı.

Safevî Hânedâm'nın müessisi alenen Şehzade Ahmed tarafını tutmuştu. Sarayı o bedbaht şehzadenin -ilk ikisi Ahmed'in pederinin mirası için münazaa etmek üzere silâha sarıldığı vakit, üçüncüsü Yenişehir muharebesinden sonra- birbirini müteâkib iltica eden üç oğluna kurtuluş kapısı olmuştu; Alâeddîn Kaahire'ye firar ederek orada vebadan vefat etmişti.⁴⁷¹ Şâh İsmail memleketini Selîm'in düşmanlarına açmakla ik-tifâ etmeyerek, onunla bizzat harbetmeğe hazırlanıyordu. Bu niyetle -Os-manlılar'a karşı tasavvur ettiği harbe iştirak ettirmek ve ikiyüz köle ile on tane diri vaşak takdim etmek me'mûriyetiyle- Mısır Sultânı'na parlak bir sefaret hey'eti göndermekte acele etmişti.⁴⁷²

Sultân Selim ise bu ahvâle vâkıf olduğundan şu zuhur eden yeni şikâyet sebepleri, İran Şahı aleyhinde -menşe'i eski hâtıralara kadar çıkan- nefretini büsbütün artırdı. Lâkin iki hükümdarın birbirine karşı mevkilerini iyi anlamak için, geriye doğru bir nazar atfederek, Şâh İsmail'in cülusunun yedinci senesinden itibaren İran'da geçen vak.alara dönmek lâzımdır.

Hatırlanacaktır ki, -ikisi de Selîm'e dostluk bağlarıyla bağlı bulunan- Akkoyunlu ve Karakoyunlu beğlerinin⁴⁷³ sükûtu İran hükümdarının askerî muvaffakiyetlerini bilhassa taçlandırmıştı. Şâh İsmail, hem bu beğlerin itaati altında bulunan memleketlere, hem de Şirvan ve Mâ-zenderân Şâhları'nın memleketlerine hâkim olunca, Irâk-ı Arab ile Ho-râsân'ı dahî hükûmetine ilhak etmek istemişti (913/1507). İsmail, Dülka-dir Beği'ni te'dîb ettikten sonra, İran'a avdete hazırlandığı sırada -Akkoyunlu sülâlesinin en son vârisi Murad tarafından Diyâr-ı Bekr hükûmetine tâyin edilmiş olan- Emîr Beğ istikbâline çıkararak, kalenin anahtarlarını kendisine teslim etti ve memleketi

⁴⁷¹ Venedik sefirlerinin 9 ve 26 Teşrin-i evvel 1512 tarihli raporları. Marini Sanoto.

⁴⁷² Şam'da ikamet eden Venedik konsolosu -fci Kaahre'ye giden hey'et-i sefâret oradan geçmişti- 25 Eylül 1512 tarihli raporunda şöyle söyler: «Il sophi mando al Soldan aralbasciatori da li primi suol baronl e uno suo segretario scientifico. Il quali Insieme passi per questa terra molto honestamente con curau 200, eon dleci Jovi cervieri.» Marlul Sanoto.

⁴⁷³ Selîm'in henüz Trabzon valisi iken Elvend ve Yâkûb Begler'e yazmış olduğu mektuplar Münşeât-ı Feridun'da 242' ve 244 m. 1 arda; cevâbları da 245 ve 246 nu.lardadır. Paris nüshası, s. 301 ve 303. Yâlcûb'un mektubu Karabag kışlağındandır ki, Langles «Kaz Dağ» diye isimlendirilen yer zannetmişti. «Notices et extraits des Manuscrits du Rol», 5, s. 684.

Şehzadelik zamanında Sultân Selîm'e Sultân Ya'kûb'dan gelen iki nâme ve cevabları İstanbul matbuu Feridun'da (c. 1, s. 340-342) ve Elvend Şah'dan gelen nâme ile cevâbı (s. 342-345) derce-dilmiştir.

kolayca fethetmesine yol gösterdi. Ertesi sene (914/1508) İsmail, Murad'm hükümet merkezine yürüdüğünden Murad, memleketini terk ederek Suriye'ye gitmiş idi. Bütün araziye hâkim olan İsmail, oranın idaresini, hânlarının en cesuru olan Mehmed Ustaclu'ya verdi; Bağdâd'ı da -şübhesiz ki bu şehrin eski hâkimlerinin hâtıralarıyla istihza etmek için «Halîfetül-Hulefâ»⁴⁷⁴ gibi. muhteşem bir unvanla tezyin edilmiş olan- bir hadım ağasına verdi. İs- mail bütün seneyi (915/1509) kalabalık bir ordu ile, Basra Körfezi ile Hazar Denizi arasında uzanan ve Hûzistân'da Şüster şehrinde Şirvan'da Bâkû şehrine kadar olan mıntıkaları dolaşmakla geçirerek, ordugâhım kışlamak üzere -henüz mukavemet etmekte olan kaleleri zapt etmek için- Bâkû şehri civarında kurdu.

Şah İsmail, 1510 senesi yazı esnasında askerini -Timur'un torununun oğlu olan Hüseyin Baykara'ya âit. ve Ceyhun'un beri tarafındaki memleketleri fethederek hükümlanlık sahasını genişletmiş olan- Özbekler Hânı Şîbek'e karşı⁴⁷⁵ götürdü. İsmail, pek kat'î olmayan birkaç muharebeden sonra düşmanın Önünden kaçır gibi görünerek onu bir pusuya getirdi; onbeşbin süvari ile ismail'i tâkib etmekte olan (1510/916)⁴⁷⁶ Şî-bek Hân, ihtiyatsızlığının cezası olarak hem kendisinin hem de maiyyeün-den onbin kişinin hayâtını kaybetti. Bu muvaffakiyetle mağrur olan gâ-lib, düşmanın kafatasını en paha biçilmez taşlarla süsleyerek ömrünün geri kalan kısmında kâse makamında kullandı. Başının üzerindeki deriyi de baharat ile doldurduktan sonra zafer nişanesi olarak Sultân Bâyezîd'e gönderdi.⁴⁷⁷ Şâh Horasan hükümetini kurucularının reîsi olan -vaktiyle İsmail'in pederinin kaatilinden intikamını almış olan- Abdal De-de'ye tevdi etti.⁴⁷⁸ Teke âsîlerine -yukarıda söylemiş olduğumuz- müthiş cezayı bu seferden İran'a döndüğünde icra etti.⁴⁷⁹ İsmail⁴⁸⁰ kışlık karargâhını Kum'da te'sîs ederek, «Necm-i Sâni» (ikinci Yıldız) lakabı verilmiş olan Emîr Ahmed Isfahânî'yi

⁴⁷⁴ Nuhbetüt-Tevârih'de.

⁴⁷⁵ Şîbek (veya Şeybek), bâzı târihlerde Özbek Pâdişâhı Muham-med Hân Şeybânî suretinde görülür. «916, Maktul-i Şeybek Hân der ceng-i Şâh ismail der Merv. Şeybek Hân kafası düşmen elinde kâse olan mülûkdandır.» Takvîmü't-Tevârih.

⁴⁷⁶ Nnhbetül-Terfîh.

⁴⁷⁷ Cenûbî, f. 135.

⁴⁷⁸ Nthbetül-Terîf.

⁴⁷⁹ Cengiz Hân birçok Moğol kabilelerine karşı büyük muvaffakiyet kazanman Özerine esirleri kaynar su dolu yetmiş İki kazana atılarak bu işkencenin ilk misalini göstermiştir.

⁴⁸⁰ Malkolm, fam Tarthrad; «trânlılar'ın bu Şâh-Vellî Acem kitaplarında ekseriya Şeytan-kulî İsmiyle anılır» demekle fatols bir bata yapar. Malkolm su suretle Teke asisi Şeytan-kulî'yi Şâh İsmail ile karıştırır.

Ceyhun'un öte tarafındaki memleketlerin fethine gönderdi. Ahmed nehrin sahiline varınca kendi askerini -Gazne hükümdarı ve Timur'un beşinci derecede torunu- Mirza Bâbur'un askeriyle birleştirdi. Demir Geçidi'ni birlikte geçerek Herşî şehrini hücumla zabtedip ahâlisini katlettikten sonra -Şîbek Hân'ın oğlu Demir Hân'ın⁴⁸¹ kendi ordusuyla yeğenininki askeri başında olduğu halde- Buhârâ ve Gucduvfin şehirlerine⁴⁸² doğru yollarına devam ettiler. Bu defa muzafferiyet Özbekler tarafında kaldı: Ahmed İsfahanı bütün askeriyle birlikte mahv oldu. Bilahare Hind'de Büyük Moğol Hükûmeti'nin müessisi olan Mîrzâ Bâbur da binbir güçlülkle Gazne'ye dönebildi. Demir Hân ile yeğeni Ubeyd Sultân Ceyhun'u geçtiler. Fakat ts-mâil'fn kendilerine karşı ilerlemekte olduğunu haber alınca alelacele döndüler.⁴⁸³ İran Şahı, kumandanlarının mağlûbiyetine hiddetlendiğinden, korkaklıklarıyla askerinin şerefini düşürmüş olanları cezalandırmak suretiyle bu mağlûbiyetlerin önünü almak istedi. Özbeklerin üstün kuvvetleri önünde firar etmiş olan Abdal Dede -geçmiş hizmetlerine rağmen- misâl olarak seçildi: İsmail onu kadın elbisesiyle bir eşeğe bindirilmiş olduğu halde davul-zurna ile gezdirdi. Horasan'ın idaresi Sûriye'lî Zeynel Hân'a, Belh de menşei Anadolu olan Dîv Sultân'a verildi.

Bu vak'alar -İsmail'in oğlu ve halefi Tahmasb'ın doğumunu⁴⁸⁴ görmüş olan- 919 (1513) senesinde cereyan etti. Baykara'nın torun-zâdesi, Timur neslinden Bedî'ü'z-Zamân o zaman İran sarayında idi. Bedî'ü'z-Za-mân -Şîbek Hân tarafından katledilmiş olan- pederi Sultân Baykara'nın vefatından sonra -Amasya Vâlîsi Ahmed'in oğullarını dahî kabul etmiş olan- Şâh'ın nezdine iltica etmiş idi. İsmail Ahmed'in ikinci oğlu Murad'ın tarafını tutarak büyük bir ordunun başında olduğu halde Osmanlı ülkesine tecâvüz etti. Şah, ondört seneden beri dâima harbde bulunarak dâima muzaffer olmuş ve kendisine boyun eğmek istemeyen ondört hükümdarı mağlûp etmişti;⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Şîbek, yahut Malkolm'un tercümesinde yazıldığı şekilde Şâhî Beğ. Böyle vak'alann sözünü etmeksizin geçip de, Malkolm'un İran Târihinde (c. 2, s. 271) dediği gibi «İsmail'in harekâtına dâir tafsilâta girişmek manasızdır» mu'tâd ibaresini kullanmak bir Acem târihinden ziyâde bir Osmanlı târihi için münâsip olabilir. Malkolm da diğer Acem târihi yazarları gibi, eski ve yeni hanedanlar vekayii hakkında çok tafsilât verip Orta Çağ'dan az bahsetmiş olmakla itham olunabilir. Bize daha yakın zamanlara âit vekayi şâyân-ı dikkattir. Eski çağlara âid olanlar ise, ekseriyetle efsâne nev'indendir.

⁴⁸² Gucduvân Buhaârî'ya altı fersah meşalede bir kasabadır. Raşçbatfî Ayn'lî-Hayfî, İstanbul basımı.

⁴⁸³ NuhbetÜ't-Tevarîh ve Cenabl.

⁴⁸⁴ 919 hicri senesinin 21 Zilhicce'sinde (3 Mart 1513).

⁴⁸⁵ «Ondört nefer sehryar-t evreng-niglnun başların kesttp»... Solak-z&de, 84.) Müverrih, Hristiyanlık'taki rafizilik tabiriyle Protestanların diğer Hristiyan mezhepleri ile ihtilafını kasdeder. Hemen hemen esasa alt demek

Şirvan, Mâzenderân, Dülkadir, beğleriyle Akkoyunlu ve Özbek beğleri gibi Sultân Selîm'e de galebe edeceğini ümîd ediyordu: Lâkin bu mağrur galibin muzafferiyeti son noktaya varmış ve Osmanlı âmir-i mutlakım yükselen yıldızı karşısında onun muvaffakiyetinin yıldızı bütün parlaklığını kaybetmeğe mecbur olmuştu. İsmail'in yıldızı Çaldıran Muhârebesi'nde⁴⁸⁶ karardı, on sene sonra da büsbütün kayboldu.

Bununla beraber, İran hükümdarının o zaman uğradığı mağlûbiyetler ilk muzafferiyetlerini unutturamaz. Zâten Şâh İsmail'in XVI. asrın başlarına doğru ortaya çıkışı o kadar dikkate şâyân vak'alara sebep olmuştur ki, bundan dolayı saltanatı zamanı Orta Asya siyâsî ve dînî târihinin en mühim devirlerinden birini teşkil eder. Avrupa -bilâhare Hristiyan dînini ikiye ayıran karışıklık tohumlarının gelişmekte olduğunu hissettiği zaman- yüzelli seneden beri Asya'da gizlice intişâr etmiş olan yeni bir mezheb gittikçe müesseseseleşerek İslâm âlemini birbirine düşman iki fırkaya ayırmıştı. Sünnîler ile Şîîler'in münazaaları Osmanlı ve İran devletlerinin mukadderatlarına o derecelerde te'sir etmiştir ki, burada -aşağıdaki vak'alar] n anlaşılmasını kolaylaştırmak için- bâzı tafsilâta girişmekten sarf-ı nazar edemeyeceğiz.

Bu râfîzîlik de, Hristiyan dinindeki râfîzîlik gibidir; bağlı oldukları vak'alar iyi anlaşılacak istenilirse, ikisinin de epeyce tedkik edilmesi lâzımdır. Lâkin ikisinin mâhiyyeti esasen birbirine zıddır; zira Hristiyan dîni birçok defa kanlı muharebelere sebep olmuş olmakla beraber, Katolik ve Protestan mezheplerinin ne maksadlarında, ne ilk çıkış noktalarında hiçbir siyâsî ilke yoktur denebilir. Hristiyanlığın hâkim olduğu memleketlerde dîn, devletten ayrıdır. İslâm'da ise bil'akis hükümetin esasları -kadîm Benî İsrail'in ruhanî hükümetinde ve Asya'daki mezheplerin hemen hepsinde olduğu gibi- dînin esaslarının aynıdır; taht'a tesadûf eden her darbe mihrâb'ı da sarsar. Nitekim Sünnîler ve Şîîler tefrikası yalnız mezhebi i'tikadlar hususunda değil, tahta tevarüs kaidelerini tanzim eden siyâsî

olan bu ihtilâf, Dört Mezhep ile Şiiler arasındaki ihtilâfın aynı olmadığı gibi, müverrihin Sünnilik ve Rafîzîlik hakkındaki ifâdeleri de kendi takdirinden ibaret olup, İslâm'a dair sözlerin hakikiliği ve tafsîlâtı âit olduğu kitaplarda münderic bulunmuştur. (Mütercim)

⁴⁸⁶ Mirza Kaasım Gün-âbâdî'nin Şâh-nâme'si ismail cengâverlik vak'alanna yedibin beyit sarfetmiş olmakla beraber, saltanatının başlangıcından ondört senelik bir zamanı hikâye eder ve ondan sonraki on seneden bahsetmeyerek, Horasan fethini mü-teâkib Şâh'ın vefatını yazar. Mirza Kaasım hakkında Sam Mir-zâ'nin tezkiresine müracaat.

prensipler hususunda dahî bir tefrikadır. Bundan mâada Hıristiyan dîni başlangıcından birkaç asır sonra Katolik ve Protestan kiliselerine ayrılmış olduğu halde, İslâm'da yekdiğerine hasım olan iki mezheb, bu dînin daha ilk devresinde başlamıştır. (Hazret-i Muhammed'in vefatından ancak otuz sene geçmişti ki, Müslümanlar «hilâfet» mes'elesinde ayrıldılar. Bâzılarını Peygamberin damadı (Hz.) Alî ile evlâdı tarafını, diğerleri onun hilafını ve daha sonra Emeviye hanedanının tarafını tuttular. Mes'ele âlem-i İslâm'ın hükümeti (Hz.) Alî'nin evlâdına mıf Emeviye⁴⁸⁷ hanedanına mı âit olacağını bilmek idi. Alî'nin hasımları -ki hilâfet neticede onların tarafına geçmiştir- Sünnî yâni Peygamber'in yolunu harfiyyen tâkîb edenler unvanını aldılar; Alî taraftarları da Şîî ve Hafızî olarak isimlendirildiler. Peygamber'in damadından hükümeti almak isteyen ilk ordunun başında (Hz.) Muhammed'in en genç ve en sevdiği haremi ve Alî'nin muhalifi Âişe bulunuyordu. Âişe'nin Alî'ye muhalefeti, Peygamber'in bu gözde zevcesinin gerdanlığının kaybolması vak'asm-dan başlamıştı. Âişe'nin mâsûmiyyeti hakkında âyet nazil olmuş idi. Bu sefer esnasında Âişe'nin bir deve üzerinde olduğu halde Alî'ye karşı vâki' olan cengi Cemel Vak'asi diye adlandırılmıştır (36/656).

Muaviye, Alî ve onun taraftarlarına karşı birçok muharebelerde bulunmuştur. Lâkin bu muharebelerin en kanlısı Hicret'in 37'inci senesinde vuku bulan (657) Sıffîn Muharebesi'dir. 22 sene sonra Muaviye'nin oğlu ve hilâfet tahtında halefi olan Yezîd'in saltanatı zamanında, 10 Muharrem 60 / 21 Teşrîn-i evvel 679, Alî Evlâd'ınm en küçüğü olan Hüseyin -hiçbir düşmanı bulunmamış olsa susuzluktan öldürmeğe kâfi olan- Kerbelâ sahrasında mahv edildi. Bunun üzerine Âişe ile Muâviye ve Yezîd, Alî Sü-lâlesi'yle taraftarlarının nefretlerini celbettiler. Ve onların nefreti tam bir ayrılık doğmasına sebep oldu.

(Hz.) Alî'nin oniki evlâd ve ahfadına «İmâm» unvanı verildi; bu unvan -câmi'lerde cemâatle edâ edilen namazlarda isimleriyle beraber zikredilen- ilk İslâm halîfelerine dahî verilmişti. Bilâhare bu 12 adedi Alî taraftarlarınca mukaddes addedildi. İlk yedi imâm -hiçbiri Alî hanedanının hilâfetini te'sis edemeksizin- irtihâl etmişlerdi.

⁴⁸⁷ Ümeyye de denilir.

Abbasî halîfelerinin yedincisi olan Me'mûn⁴⁸⁸ -ki târihte ilim ve san'atları himayesiyle mâruftur- sekizinci imâm olan Alî bin Musa'yı kendisine vâris intihâb ederek kızı Ümmü'l-Fazl'ı onunla evlendirdi (201/816). Bu karar, ya vicdanî bir kanâatden, yâhûd kuvvetleri gittikçe artmakta olan Alî taraftarlarına akrabalık bağıyla merbut olmaksızın tahtı onlara karşı müdâfaa edememek korkusundan ileri gelmişti. Alî, «Rızâ» tesmiye edildi ve halîfe iki muhalif fırkanın barışmış olduğunu dışa karşı bir alâmet ile göstermek için Abbâsîler'in kullandıkları siyah rengi terk-ederek, Alî ailesinin ittihaz etmiş olduğu yeşil rengi kabul etti. Lâkin Me'mûn'un bu karan uzun müddet sürmedi; Rızâ'nın vefatında (211/826), Halîfe, Alî Evlâd'ının hilâfetin vârisi olduğunu ilân eden irâdesini feshederek eski rengi iade etti. Bununla beraber Me'mûn -Sünnîler'in memnuniyetsizliklerine rağmen- (Hz.) Alî'yi Peygamber ashabının hepsine tercih eylediğini söylemekten geri kalmadı. Me'mûn'dan sonra tahta geçen torunu Mütevekkil, tamâmiyle muhalif bir vaziyet aldı. Bunun neticesi olarak minberler üzerinde (Hz.) Alî ve Hüsey'nin nâmlarını tel'în, kabirlerini tahrîb ettirdi ve türbelerini ziyaret etmeyi men' etti. Mütevekkil, onbeş sene süren saltanatında bîçâre Şîîler'i kılıç ve ateş ile tâkîb etti.

Mütevekkil'in oğlu, kaatili ve. halefi olan Mustansır (861) pederinin izinden gitmedi; Alî'nin ahfadına hürmetle muamele etti. Bir asır zarfında Alî Evlâd'ı hiç rahatsız edilmediler. Fakat onlar hakkında, Âl-i Bûye (Büveyh)'nin kudretli hükümdarı olan Muizzü'd-devle kadar hiç bir hükümdar ihtiram göstermedi, Muizzü'd-devle sadece kendi menfaatini tâ-kib ile Abbâs-oğullarını düşürerek yerine Alî Evlâd'ını geçirmek için her-şeyi yaptı. Halîfe Mutî'ullah'ın meâîsine rağmen, Hüsey'nin şerefine husûsî bir gün te'sîs eden⁴⁸⁹ Muizzü'd-devle'dir. Kamerî senenin birinci ayının 10'una tesadûf eden gün -ki o vakte kadar Müslümanlar arasında, Nuh'un gemiden ve Yûsuf'un mahbesden çıktığı gün olarak maruf idi- Muizzü'd-devle'nin

⁴⁸⁸ M. D'Ohsen Halifeler'in isimlerine Avrupa'da mu'tâd olduğu veçhile bir aded ilâve eder: I. Mehmed, I. Abdullah, II. Mu-hammed gibi. - Bu suretle Me'mûn'u III. Abdullah ve Mü-tevekkil'i I. Ca'fer sayar. M. D'Ohsen'un «Osmanlı Devleti Cedveh'nde tâkib ettiği şu usûl, Şark müverrihlerince carî değildir. Onlar yalnız *Seffâh», «Mansûr», «Mehdî», «Hârûn», «Emin», «Me'mûn» gibi isimlerle yâd ederler.

⁴⁸⁹ Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh, sene 382. Aşure Matemi Şîî ve Sünnîler arasında -Katolikler'le Protestanlar arasında «Allah Yortusu» gününde olduğu kadar- çekişme konusu olur. Çünkü Şîîler'in Sünnîler'e nisbeti Protestanların Katolikler'e nisbeti gibidir (Bu nisbet öyle olmadığı gibi, Hz. Hüsey'nin şehâdetinin yıldönümüne girilmesi istisnasız bütün Müslümanlar^ müteessir ettiği aşîkâr olup, İranlılar*ın bu hususta farkları mateme aleni bir şekil vermelerinden ibarettir. Mütercim)1.

emriyle bir kan ve matem bayramına çevrildi (352/953): Dükkânlar, çarşılar, umûmî binalar kapanırdı; kadınlar -saçları dağınık- Hüsyen-i Şehîd'in vefatı için acı acı bağıarak ve ağlayarak sokakları dolaşırlardı.⁴⁹⁰ Bu matem günü, Sünnîler ile Şîîler ara-

sında mukateleye sebep olarak üçyüz sene zarfında payitaht ile devletin bütün ülkesi kana boyandı. Şîîler; şu matem günü te'sîs edildiği günden beri, mezheblerinin bir âyîn-i esâsîsi addettiler: Bunun telisinden otuz sene sonra, Bahâü'd-devle'nin veziri Ebû'l-Hasen Kevkebî onu lâğv etmek istediğinden galeyana gelen halk tarafından parçalandı (382/992). Bu matem günü zamanımıza kadar kalmış ve İran'da hâlâ tiyatrovârî bir tan-tana ile icra edilmektedir.⁴⁹¹

Uzun müddet zaptedilebilmiş olan nifak, Kaadir-i Bi'llah'm saltanatı sırasında, Bağdâd'da şiddetle zuhur etti. Sünnîler ile Şîîler arasında vuku bulan harbde şehrin Tavukpazarı tamâmiyle yandı; Halîfe, ancak Gazne hükümdarı Mahmûd'un yardımlarıyla asayîşi sağlayabildi (407/1016). Pek çok Şîî de kılıçla, ateşle⁴⁹² imha edildi (408/1017). Bu müthiş felâketlere rağmen, Râfîzîler 12⁴⁹³ ve 20 sene⁴⁹⁴ sonra -hep mâtem-i âşûra bahanesiyle- iki defa daha silâha sarıldılar. Hasımlarına karşı ettikleri son muharebede tamâmiyle imha edildikleri gibi ikamet ettikleri Kerh Mahallesi de baştan aşağı tahrik edildi.

Şîîler, bu kadar zâyîâtıdan ve mağlûbiyetlerden sonra zayıflamak şöyle dursun, fırkaları her g}Xn yeniden iltihâk edenlerle büyümekte idi. Hicret'in beşinci (Hıristiyan takviminin onbirinci) asrından itibaren -kendilerini Alî Evlâdı olarak gösteren- Fâtımîler'in iddiaları Abbasî halîfeleri tahtı için gittikçe daha ziyâde tehdîd edici bir vaziyet aldı.

Bezâzîrî Bağdâd'da hilâfet tahtını işgal eden Kaaım Bi'llah'in zaafından istifâde ederek Fâtımîler tarafını tuttu ve kuvvetle müdâhele ederek Şîîler'in muzafferiyetini te'mîn etti.⁴⁹⁵ O zaman hutbe, Mısır'daki Ftâmî Halîfesi Mustansır nâmına okunur ve sikke de onun nâmına basılırdı.⁴⁹⁶ Onsekiz

⁴⁹⁰ Malkolm, Porter, Moriyé, Sar den; ona nazaran Döptre, Tankoani, Jötoer. «Hacı Baba» nâmındaki romana dahi müracaat.

⁴⁹¹ M. D'ohsson. GOLgen-i Halefa, İstanbul'da matbu. StlyûÜ: Tftılh-i Hniefft. Zehebl ve tbnü Şahne ..

⁴⁹² Zehebl, Gülçen-İ Huiefa, Suyûtl, İbnü Şahne ve Hacı Kalfa, î*fcrfmü*t-Tev&rlh, sene 408.

⁴⁹³ Kezalik, sene 440 (1048).

⁴⁹⁴ Hacı Kalfa, Takvfant't-Tev&rlh, sene 444 (1052).

⁴⁹⁵ Hacı Kalfa, Tafcrlmt't-Tevfrrth, sene 444 (1052).

⁴⁹⁶ Ke741Uc, sene 450 (1058).

sene sonra, Mütevekkil Bi'llah'ın saltanatı zamanında⁴⁹⁷ Sünnîler eski üstünlüklerini tekrar elde ettiler. Şîîler on sene sonunda mücâdeleye başladıkları halde⁴⁹⁸ hasımları tarafından mağlûp oldular.⁴⁹⁹ Tefrika -bir asır zarfında- yer değiştirerek Bağdâd'dan Suriye ve İran'a geçti. Şam'da⁵⁰⁰ ve İsfahan'da⁵⁰¹ onaltıyış bin kişi sadece tsmââlî mezhebini tâkib' etmek şüphesiyle boğazlandı. İsfahan'da katliâm sekiz gün sürdü. Bağdâd Halîfesi Nâsirü'd-dîn-illah'ın saltanatı zamanında Sünnîler ile Şîîler arasında aşure matemi münâsebetiyle yeniden münazaa zuhur etti. Bu -yedi seyyarenin mîzân burcunda toplandıkları için- Şark müneccimlerinin duyanın sonu olmak üzere gösterdikleri sene zarfında idi.⁵⁰² Mezheb muharebesi bir defa uyandıktan sonra Nâsir'in -kırkaltı senelik bir devri kuşatan- bütün saltanatı zamanında devam etti. Nihayet Abbâsüer'in otuz-yedinci ve son halîfesi olan Musta'sun zuhur etti. Halîfe -Şark târihinde ile'1-ebed bir hâin olarak mâruf olan- veziri Alkame'nin hâinâne telkinleriyle Âlî atraftarlarını Mütevekkil ve Kaadir-li Bi'llah'ın göstermiş oldukları dereceden daha büyük bir şiddetle tazyik etti.⁵⁰³ Mus-ta'sım'ın mezâlîmi düşmesine sebep oldu. Alkame, gizlice Şîîler tarafına bağlı olduğundan zavallı kardeşlerinin mallarını, haremelerini, çocuklarını Sünnîler'in düşman ellerinde gördükleri vakit, efendisinden gördüğü iyilikleri unuttu; onun müracaatı üzerine Hulâgû Bağdâd'ı istilâ ederek Abbasî Halîfeleri'nin kudret merkezi olan bu şehri harabeler altına gömdü.⁵⁰⁴

Şîî mezhebi, iki asırlık bir uykudan sonra Şâh tsmâîl zamanında yeni bir şaşaa ile zuhur ederek o vakitten beri İran eyâletleri üzerinde dâima hâkim kaldı.

⁴⁹⁷ Kezalik. sene 468 (1078).

⁴⁹⁸ Takvbnlîf-T*v4rîh, sene 478 (1085).

⁴⁹⁹ Zehebî, Gülşenî, Süyûtî'nin Târîh-i Hulefa'sı, İbnü Şahne; Hacı Kalfa, 483 senesi M. D'Ohsson bu ihtilâliardan bahsederken 382'den 656 senesine atlar. Ve takriben üç asır zarfındaki Hilâfet devresinin vak'alanndan hiç bahsetmez. Ancak yeni bir «Mosheim» gelip de bu mühim mevzûdan bahsedecek olursa, bu Osmanlı devleti târihinin metin ve izâhâtı buna dâir me hazarın mevcudiyetini göstermeğe kâfidir.

TafcvfenA't-Terfcith, sette 483 (1090).

⁵⁰⁰ Takvîmü't-Tevârîh, gene 523 (1128).

⁵⁰¹ Takvîmüt-Te'lîrîh, sene 560 (1164).

⁵⁰² Takvîmüt-Tev&rîh, Sene 582 (1186).

⁵⁰³ Takvîmü't-Tevârîh, sene 656 (1258).

Ziya Paşa'nın «Musta'sım'ı kim etdi karin İbnü Alkame» mısraında «İbnü Alkam» suretinde dahî irâd olunan Müeyyedü'd-dîn İbnü Alkamî ki halifeyi Şîîler aleyhine tahrik ve bu suretle memlekette bir hoşnudsuzluk ilka ettikten sonra Hulâgû'yu davet ve Halîfe'yi hiyle ile ona teslim ederek hainliğin târihi ve mücessem bir timsâli olmuştur.

⁵⁰⁴ M. D'Ohsson, 1, 118.

Osmanlı Hânedânı'yle İran'da Safevî Hanedanı, Alî ve Muâviye hanedanlarına neslen hiç raensûb değildiler; lâkin her biri bu iki ismin sembolize ettiği ayrı ayrı iki mezhebe mensup idi. Gerek kudret, gerek şöhret cihetinden birbirinin rakibi olduklarından dolayı Selîm ile İsmail arasında tabîî olarak meydana gelmiş olan nifak sebeblerine mezheb fikri de eklenmesiyle, Pâdişâh ile Şâh şahsî düşmanlıklarını mezhebdaşlarının nizâlanyle karıştırdılar. Kendileri de bizzat cenk meydânına çıkarak Şîîler ile Sünnîler arasındaki eski husûmetleri birdenbire uyandırdılar: Bunun üzerine yeni bir mücâdele başlayarak buna hükümdarlar da, tebealan da eşit nisbette iştirak ettiler. Uzun ve müthiş bir mukatele iki memleket halkı arasında pek çok telefata sebep oldu.⁵⁰⁵

Muharebe Başlıyor

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar tarafından neşredilen ve Şâh îsmâîl tarafından tutulan Şîîlik mezhebinin Osmanlı memleketlerinde nasıl yayılmış olduğunu yukarıda söylemiştik. Teke âsîlerinin başlangıçta elde ettikleri muvaffakiyetler, Şeytan-kulı'mn Alî Paşa ile muharebede telef edilmesi ve ona halef olan iki reisin sefîlâne akıbetleri de hatırlardadır. O vakte kadar bu mezheb muharebesi -Osmanlı Devleti için- I. Meh-med zamanında Torlak Hû Kemâlî⁵⁰⁶ ve Simavlı (Simavna'lı olacaktır. Hazin.) Şeyh Bedreddîn'in isyanlarındaki mezheb muharebesinden daha vahîm bir a'râz göstermemiş idi; lâkin yangın için için yanmakta olduğundan, az bir müddet içinde bütün şiddetiyle parladı. Selîm'in saray içinde tasavvur ettiği ve hazırladığı Şîî katliâmı, târihin -müfrit bir taassubun neticelerini kavimlere göstermek için- üzerinde duracağı hâdiselerdendir. Şurasını da hemen söylemeliyiz ki, o kadar kanlı bir manzarayı başka hiçbir Osmanlı pâdişâhı tekrarlamamıştır. Dînî düşünceler uğrunda kurban edilen mazlumların adedi bakımından Osmanlı müverrihlerinin mübalâğa etmiş oldukları kabul edilmiş olsa bile, Selîm'in emretmiş olduğu büyük Engizisyon ve Sen Bartelmi dehşetlerine hakıyla rekabet edebilir.⁵⁰⁷ Hayrete şâyân bir

⁵⁰⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/410-417

⁵⁰⁶ TorUk Hûd foîn Kemâl. Sâ'dü'd-dîn, c. 1, s. 298 (Mütercim).

⁵⁰⁷ Bu adamların idamı ahlâk nokta-i nazarından elbette menfurdur. Ne çâre ki «ahlâk» ile «siyâset» ayrı ayrı şeylerdir. Şâh İsmail'in ecdadı mezhebcilik bid'atıyla Anadolu içini fitne kazanı haline koymuştu. Sultân Selîm'in gösterdiği, daha doğrusu devletini muhafaza için göstermeğe mecbur olduğu şiddet siyâset nokta-i nazarınca

araştırma - soruşturma usûlü ortaya koymuş olduğu çağdaşları tarafından söylenilen Selîm, gerek Avrupa'da, gerek Asya'da Şîî mezhebine mensûb olmakla itham edilenlerin bir cedvelini tanzîm ettirmişti. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar böyle şübheli olanların adedi kırR bini buluyordu. Bunların hepsinin ya boynu vuruldu, yâhûd da müebbeden habse mahkûm oldular.⁵⁰⁸ O müthiş ve kanlı muharebenin sebepleri Engizisyon ve Sen Bartelmi katliâmıların doğuran sebeplere benzer; öldürülenlerin adedi şark târihinde ancak «Âdil» unvâmyle yâd olunan Nûşirevân'ın saltanatı zamanını ebediyete kadar lekelemiş olan- ellibin Mezdekî'nin adedine kıyâs edilebilir, ingiltere, Illirya, Buadise,⁵⁰⁹ Tuna⁵¹⁰ kraliçeleri gibi bâzı hükümdarların memleketlerini ecnebi tazyîkından kurtarmak, Mit-ridat⁵¹¹ ve Jugurta gibi diğer bâzılarının da sarsılmış olan tahtlarını üzücü bir darbe ile tahkim etmek için başvurmuş oldukları⁵¹² katliâmı, ancak siyâsî çekişmelerin zarurî neticeleri idi. Bize daha yakın bir zamana âit olarak 1282 milâdî tarihinde Sicilya'da bulunan Fransızların Paskalya Günü akşama

ma'zeretten hâlî değildir. Bununla beraber, fevkalâde bir zamana münhasır olan bu hâlî, asırlarca hattâ İspanya'da I. Napolyon'un istilâsına kadar devam eden Hıristiyanlaşmış Müslümanları bile âhirete temîz gitmek için yakan Engizisyon'a kıyâs etmek bi-tarafıha aykırıdır. Müslümanlar hiçbir vakit, hiçbir yerde Engizisyon yapmamışlardır. İslâm'da dînî taassubun vahşet şeklinde zuhuru, siyâsetin tahrikiyle halkın duygularının birdenbire fevran etmesinden doğmuş câ-hilâne hareketlerdir. Engizisyon ise halkı esaret altında tutmak ve büyük servet kazanmak için husûsî surette tertib edilmiş ulû-hiyyet kanunu nâmina asırlarca icra edilmiş büyük ve şeytanca bir zulümdür.

⁵⁰⁸ «Kırk bin mîkdârı rûs-i habîsî'n-nüfûs, kimi maktul, kimi mahbûs olmuş idi.» Sa'dü'd-dîn. Görülüyor ki, Sa'dü'd-dîn «habîsü'n-nüfûs» terkiibini kafiye için yazmıştır. Solak-zâde daha sâde olarak diyor ki: «Kırk bin mîkdân fark-ı dâllenün kimi maktul ve kimi mahbûs olmuş idi.» Âlî ile İdrîs'in oğlu olup babasının târihim tezyîl eden (ona zeyl yazan) ve I. Selim zamanım yazmış olan Ebû'l-fazl pederinin eserine uygun olarak Osmanlıların muvaffakiyetlerine sözlerini hasr etmiş ve işbu müthiş katliâmı alkışlamıştır. Ebû'l-Fazl'ın yüz beyit-lik bir manzumesi (ki aslı farsçadır) kısmen ve meâlen şöyledir: «Ahvâle vâkıf olan Pâdişâh o kavmi takım takım ve isim isim yazmak üzere her memlekete kâtibler gönderdi; yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olanların defteri dîvâna getirilmek üzere emr olundu. Getirilen defterlere nazaran ihtiyar, genç kırk bin kişi yazılmıştı. Ondan sonra her memleketin hâkimine me'mûrlar ma'rifetiyle defterler gönderildi; bunların gittikleri yerlerde kılıç isti'mâl olunarak bu memleketlerdeki katledilenlerin miktarı inde*l-hesâb kırkbini geçti.»

Şu suretle Ebû'l-Fazl diğer müverrihlerde zikredilmemiş olan bir hususu, yâni yalnız defterde dâhil olanların değil, defter hâricinde olan bir takımlarının da öldürüldüğünü zikr ediyor. Osmanlı hanedanının bu meddâhî, Pâdişâh'm adalet ve hakkaniyetine binâen yalnız mücrimleri cezalandırmak istediğini ve me'murlar kendilerine daha ziyâde baş için ücret verilmek üzere tamaa kapılarak verilen emirlerin hududunu tecâvüz ederek, masumları yok ettikleri halde, Cenâb-ı Hak onları Rûz-ı Haşr'de dücâr-ı ikâb ereceğini ilâve ediyor. (Bu hususta Hammer'in Ebû'l-Fazl'ın «maktûlünün miktarı kırk bini geçti» ibaresini «hesâb hârici kırkbin kişi öldürüldü» mealinde anlamış olması ihtimâlî vardır. Bununla beraber, Mütercimim zannına göre Ebû'l-Fazl'ın kırkbin adedi de, aynen kabul olunamaz: Sultân Selim memleketi Şiiilerin manevî te'sîrinden kurtarmak için siyâseten şiddete başvurmaya mecburdu. Ancak böyle şeylerde yapılandan ziyâde şâyialar mat-lûb olduğundan, öldürülenlerin adedi, hakikaten öldürülmüş olanlardan çok fazla olarak gösterilmiş olabilir. Mütercimim ilavesidir).

⁵⁰⁹ Tacitus, in Agricola, 15, 16.

⁵¹⁰ Justinus, 2, fasıl: 5.

⁵¹¹ Plutark (Plutarque), in Silla, 24,

⁵¹² Sallust, Jugurtha, 67.

doğru okunan duâ vaktinde katliâm edilmeleri de, yine o cümleden sayılabilir. İslâm arasında Bâbek ve Karâmîta meznebi sâliklerinden ordularca şahıs silâhlan ellerinde olarak harb meydanında telef oldular. Bağdâd'da, İsfahan'da Şîîler'le Sünnîler karşılıklı birbirini kati ettiler; Dımişk (Şam)'da ise sur dâhilinde bulunan İsmâîlîler'in bir gün içinde hepsinin kati edildiği görüldü. Lâkin bu mezâlim ne kadar müthiş olsa da, hiç olmazsa mahdûd bir dâire içerisinde belli şahıslar üzerinde icra ediliyordu. Selîm'in emretmiş olduğu katliâm öyle olmadı: Bu devletin birçok eyâletinde bütün Osmanlı müverrihleri ona -kırkbin kişiyi öldürtmüş olduğu için- «Âdil» lakabını vermişlerdir; lâkin daha şâ-yân-ı hayret olan cihet şurasıdır ki, nezdine gönderilmiş olan Hristiyan sefirleri de kendi hükümdarlarına gönderdikleri raporlarında hepsinde onu bu lâkabla yâd etmiş ve gayet acîb adaleti övmekten çekinmemişlerdir.⁵¹³

Yavuz Selim İle Şâh İsmail'in Mektuplaşmaları

Selîm, kılıcını kendi devleti dâhilinde gezdirdikten ve toprağı Râfi-zîler'den bu suretle temizledikten sonra, onu hârice götürmeğe hazırlandı. Kaybedilecek vakti yoktu, çünkü Şâh İsmâîl, mezhebdâşlarının intikamını almak ve -kendisinin şecîâne bir surette muhafaza etmiş olduğu- Pâdişâh'ın yeğeni Murad'ın taht üzerindeki iddialarını müdâfaa etmek üzere büyük bir ordu ile ilerliyordu. Selîm, karârını fevkalâde bir dîvânda ortaya koyarak, Yenişehir Ovası'nı askerın toplanma yeri olmak üzere tâyin etti.⁵¹⁴ Pâdişâh «harb» sözünü üç defa söylemiş olduğu halde -bakışları altında titremekte olan- kullarından hiçbirı cevap vermiyordu.⁵¹⁵ Bunun üzerine Abdullah isminde bir Yeniçeri neferi sükûtu bozarak Hünkâr'ın ayaklarına kapandı ve

⁵¹³ «Mi diceva il clarissimo Messer Luigi Mocenigo, qual lui uno del Ambasciadori di Venetia appresso V.M. in Bolcvgna, che essendo lui al Calro ambasciadore appresso a Soltan Selim, e se havendo molto ben praticato, nulto huomo era par ad esso in virtù, jurtitia, htunanilta egrandezza d'animo.ı (Civvio, V. Şarl'a yazılmış bir mektuba atfen böyle söyler, bk. Civvio, Venec'a 1541, yarak: 25.) Bununla beraber diğer taraftan Nikola Justinianl (Marini Sanoto'nun vekâyînamesi, c. 19) pek muhtasar olarak şöyle söyler: <Ohe il slgnor havea manda a far amazzar tutti della Sofi.> (Beyoğlu'ndan 7 Teşrinievvel 1514 tarihli meUub).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Ücdal Neşriyat: 2/418-419

⁵¹⁴ Şükrî'nin SeJfîm-nâm*'sinde (va: 18) askerleriyle beraber gelmeğe davet edilen sancakların isminin tamâmı mezkûrdur: Kütahya, Biga, Karesi, Ha-mid. Mentese, Aydın, Kengırı, Bursa, Botu, Kastamonu, Ankara, Kocallı.

⁵¹⁵ Pâdişâhın nutku Âlî, Lutfî, Sa'dü'd-dîn ve Etoû'l-Pazl Mahmûd'da (tdrisl in oğlu ve onun eserini tâkib eden) başka başka olarak yazılmıştır. Lut-fî'nin, Pâdişâh'ı İran Şâhı'na harb etmeğe sevk eden sebepler arasında yeğeni Murâd'ın ölümünden dolayı İntikam almak da dâhil olduğunu

arkadaşlarının, Pâdişâh'ın emri altında tran Şâhı'na karşı yürümekten hissettikleri memnuniyeti onların nâmına beyân eyledi. Vezirlerin tereddütlerini izâle eden bu hareketten dolayı mükâfat için, Selîm Yeniçeri'ye Selanik sancağını verdi.⁵¹⁶ Selîm, üç gün sonra, 22 Muharrem 920 (19 Mart 1514) Edirne'den hareketle on gün sonra, 2 Saf er (29 Mart), İstanbul kapılarına vâsıl oldu. Pâdişâh'ın bizzat kumanda ettiği harblerde âdet olduğu üzere, Selîm çadırını Eyüb Mahallesi surları önünde, Fil Sahrâsı'nda kurdurdu. İlk işi Pey-gamber'in sahabesinin mezarını ziyaret ederek seferin muvaffakiyeti için onun manevî imdadını talep etmek oldu.⁵¹⁷ Bu münâsebetle birçok sadakalar verdi. Sonra hükümet dizginlerini -bunun için Manisa'dan getirtmiş olduğu- büyük oğlu Süleyman'a bırakarak askerini Üsküdar'a doğru sevk etti. Rumeli Beğlerbeği Hasan Paşa'nın kumandası altında bulunan Yeniçeriler de o esnada Gelibolu'dan gemilere bindiriliyorlardı. Sultân Selîm, 24 Safer 920'de -Osmanlılar'ca mübarek sayılan bir perşembe günü- (20 Nisan 1514)⁵¹⁸ yola çıktı. Ordusuna Maltepe'de yetişti ve Bosna Vâlîsi Hadım Sinan Paşa'yı Anadolu Beğlerbeği nasb etti.⁵¹⁹ 27 Safer'de (23 Nisan) ordu içerisinde tevkif edilmiş olan «Kılıç» nâmında bir İran casusunu ilân-ı harb beyannâmesini ihtiva eden bir nâme ile İsmail'e gönderdi.

Gerek üslûbu, gerek mâhiyeti itibarıyla o asrın ruhunu ve Selîm'in kendine has dehâsını doğrudan doğruya temsil eder gördüğümüz bu mektubun meâlen tercümesi şudur⁵²⁰.

«Bayındırılar'ı perîşân ettikten sonra Şark vilâyetlerine musallat oldunuz. Zındıklığı, mühlidlikle birleştirerek bunca fitneler çıkardınız. Şeyheyn-i Mükerrremîn'e (Hz. Ebû Bekr ve Ömer) şetm etmenizin (hakaret etmenizin) ve diğer fesadıklarınızın katli'î icâb ettirdiğine fetva verilmiştir. Safer'de o tarafa teveccüh edeceğim. Kılıca yapışmazdan evvel İslâm teklifi şeriat hükmündedir: Tevbe ve istiğfar ediniz; atlarınızın ayakları basan yerleri geri veriniz. Böyle yapmazsanız zorbalıkla aldığınız memleket

⁵¹⁶ ÂH, Sf'im zamanının İkinci vak'ası.

⁵¹⁷ Sa'dü'd-dîn; İdris'in oğlu. Celâl-zâde'nin Selîm-name'sine dahi müracaat.

⁵¹⁸ 929 Hicrî senesi 26 Şubat Pazar günü başlar. Binâenaleyh 24 Safer Sa'dü'd-d-çİn'ini dediği gibi bir perşembe idi.

⁵¹⁹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âli, Bbû'l-Fazl Mahmûd.

⁵²⁰ Hammer'in tercümesini yazdığı bu mektubun metni İstanbul basımı olan Ferîdûn Bey Mûi>çcâtî'rûn 1, cildinin 301-303'üncü sahifelerinde ve İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in 2. cildinin 246-248'inci sahifelerinde dercedit-miştir. Burada gördüğünüz tercüme hollâsar; M. Atâ'ya aittir. Hazırlayan.

askerimiz tarafından zabt olunacaktır. Safer, 920.» söylemesi hatâdır; Murâd, İsmail nezdine iltica etmiş ve sarayında saygı görerek yaşamakta idi.

Bu mektub îrân Şâhı'na gönderildiği gün Selîm, Akkoyunlu Hanedanı hükümdarlarından -İsmail'e karşı silâhlanmış olan- Ferruhşâd Beğ'e de bir mektup⁵²¹ gönderdi. Pâdişâh bu mektubda Ferruhşâd'ı şecaat ve metanet göstermeğe teşvik ediyordu. Ertesi gün, 28 Safer 920 (24 Nisan 1514), Pâdişâh Maltepe'den hareketle Yenişehir Ovası'na doğru ilerledi; Rumeli Beğlerbeği Hasan Paşa, Çanakkale Boğazı'nı Gelibolu'dan geçmiş olan askerle beraber orada Pâdişâh'a iltihâk etti. Ongunluk yürüyüşten sonra Osmanlı ordusu -Seyyîd Battal'ın türbesi bulunan- Sey-yîd Gazî'de durdu. Bu şehirde üç günlük bekleyiş esnasında Selîm, askerinin gayretini artırmak için her birine bin akçe fevzî etti.⁵²² Yirmi bin zeâmetci Sipâhî'den mürekkep pişdar ordusuna Vezir Dukakin Ah-med-zâde kumandan tayîn edildi. Sinop Vâlîsi Ahmed Karaca Paşa, mükemmel techîz edilmiş beşyüz süvârî ile -ordunun ilerisinde giderek güzergâhı keşfetmek ve bilhassa esîr almak (dil almak) üzere- onun maiy-yetine verildi.⁵²³ Türkler Seyyîd-Gâzî'den Konya, daha sonra Kayseri üzerine yürüdüler. Ordu Kayseri'de birkaç gün istirahat etmekte iken, Pâdişâh, Dülkadir hükümdarı Alâû'd-devle'den yardımcı süvârî askeri almak için müzâkerelere girişti. Selîm, bunun için Alâû'd-devle'yi karargâhına davet etmişti. Lâkin AlûM-devle ihtiyarlığından dolayı gelemeceğini beyânla özür diledi; bundan mâada -bitaraf kalmak bile şöyle dursun- Osmanlı ordusuna karşı hasım görünerek, güzergâhında müşkilât çıkarmağa cesaret etti. Bu tecâvüz, Selîm'in kalbinde derin bir te'sîr bıraktı ve bilâhare bunun intikamını parlak bir surette aldı; lâkin o vakit-ki mevkii, teessürlerini saklamağa mecbur ediyordu. Selîm yoluna devam ederek Cümâdi'l-ulâ'nın 3'ünde (26 Haziran) İskülce'ye vâsıl oldu.⁵²⁴

⁵²¹ Osmanlı müverrihlerine nazaran, bu iki name Maltepe Karargâhı'ndan gönderilmiştir.

⁵²² Âli, Üçüncü Vak'a, varak: 193. Sa'd'Ü'd-dîn, Solak-zade, varak 85. Ce-lal-zade'nin SeUm-name'si, varak: 38, Dresden nüshası.

⁵²³ Yine onlar.

⁵²⁴ Venedik konsoloslarının raporları bu sene zarfında pek az olmakla beraber Alâû'd-devle'nin celbi mümkün olmadığını te'yîd ederler. Onlardan bir fikra: «El quale Signor Anatolat (Alâû'd-devle) secretamente s'inten-deva col şophi; ha cavalli 40.000, il Signor l'ha fatto chiamar che venghi a darli obedi-centia, e il Signor Anatolat rispose: Daro il fiol con 6.000 cavalli che son vecchio, e il Solthan disse li che voleva lui e non il fiol.» (Marini Sanoto, Kronik, c. 19). Yûsuf un Selîm-nâme'si, s. 19-25; Ordunun merhalelerini diğer Osmanlı târihlerinden güzel tâyin eder: 1) 24 Kânun-ı evvel, İstanbul'dan sonra Beşiktaş'tan Üsküdar'a, 2) Üsküdar, 3) Maltepe, 4) İzmit, 5) Kazıklı Bel, 6) İznik yakınlarında Dikilitaş, 7) Yabanumcu (?) Dağı, 8) Yenişehir, bir gün tevakkuf, 9) Akbıyık, 10) Ermeni Pazarı, 11) Zencirli Kuyu, 12) Boz Önü, 13) Çukur Hisar, 14) Eskişehir, 15) Akvirân, 16) Seyyîd Gazi, 17) Kulap, 18) Piyade, 19) Söğüdü, 20) Selâmüaleyk çayırı, 21) Halka Pınarı, 22) Akşehir, Sekiz

Selîm, tasavvurlarının icrasında sabit olduğu kadar aynı zamanda tedbirli de olduğundan, askerinin gayretim artırmak için bin akçe zeâ mete mâlik olan her süvarinin tahsisatına elli akçe zammını irâde etti. Sivas'da umûmî bir resm-i geçit yaparak, -mükemmelen silâhlanmış yüz-kırkbin asker, beşbin zahireci ile altmış bin deveden ibaret olan- kuvvetlerinin bir sayımını yaptı.⁵²⁵ Pâdişâh bunlardan başka, Kayseriye ile Sivas arasında kırkbin ihtiyat askeri dizmişti. Şu kadar ki, bunların arasında ordunun hasta ve alilleri de vardı. Bu ihtiyat askeri kumandanının vazifesi, hem ordunun ric'at hattını emniyet altında bluundurmak, hem de -Acem Hânı Ustaclu'nun düşmanın önünden kaçarken bütün memleketi yakmış olmasından dolayı⁵²⁶ bulunması gittikçe mügkil-leşmekte olan zahire ve otu tedârik etmek idi. İsmail'in bu cesûrâne firarından dolayı Türkler'in, daha harbin başlarında, tevakkufuna ramak kaldı. Çünkü Osmanlı ordusunun -Trabzon'dan katır sırtında getirilen- donanma zahiresinden başka yiyeceği yok idi.⁵²⁷

Pâdişâh'm Şâh'a göndermiş olduğu birinci mektubu, az bir müddet sonra bir ikincisi tâkîb etti. Yine birincisinin mealinde olan bu mektupta nesir ile İran şiirleri meze edilmiş idi.⁵²⁸ Selim, -bir şeyh ailesi zür-riyetinden olan- İsmail'in menşesine telmih ve istihza için hırka, asâ, misvak ile kuşaktan ibaret şeyhlere mahsûs eşya ihdâ etti.⁵²⁹ En sonra Erzincan'dan

gün tevakkuf, Dukakin-oğlu Ahmed'in keşiflerde bulunmak maksadiyle Sivas'a gönderilmesi, 23) Arka, 24) uğun (İlgin), 25) Küçük Zengî, orduya resm-i geçit; 26) Kermic Beli Dağı, 27) Konya, altı gün tevakkuf, ordu cedvellerine nazaran mevcûd seksenbin kişiye baliğ oluyordu; Edirne Valisi Şehzade Süleyman maiyyetine bin süvârî gönderilmesi; 28) Kırkpınar, 29) Pınarbaşı, 30) Akçaşehir, 31) Düdene, 32) Akyok (Ak Oyuk) (?); 33) Gilzeb, 34) Tağarzan Çayın, 35) Angıd, 36) İlbasan, 37) Karahisar, 38) Karangu Köprü (Karanlık Köprü), 39) Kayseri, 40) Angur Gölü, 41) Sultânhanı, 42) Çubuk Ovası; İlbasan begleri mektupçuları-nın vusulü, 43) Uskulcı Yurdu, 44) Dânişmendli, 45) Sivas, sekiz gün tevakkuf; Karaca Paşa, Mihâl-oğlu, Bayındırlı Fe-rahşâd Beğ ileri gönderildi; 46) Rahat Yurdu, 47) Koçhisar, 48) Kazh Göl, 49) Masakçılar Kayası, 50) Şahne, 51) Akşehir, 52) Suşehri, 53) Gökseki, 54) Büyük Yurd, 55) Yassıçemen, 56) Sakallı Dağ, 57) Erzincan, Acef elçisi huzûr-ı şahaneye kabul olunarak bir kutu afyon getirdi; ordu onsekiz gün konakladı, buradan Sultân Selim Şehzade Süleyman'a İskender Paşa kumandasıyla oniki bin kişilik bir muavin kuvvet gönderdi. 59) Çubuk, 59) Kargın Çayın, 60) Tercan, 61) Uskolca, 62) Hodcanış, 63) Âlacıjar, 64) Çermuk, 65) Erzurum, 66) Kara Kangal, 67) Matar Haç, 68) Molla Kaasım, 69) Oğun Çayın, 70) Çoban Köprüsü, 71) Soğun, burada Pâdişâh İsmail'in ikinci elçisini kabul etti. 72) Gullar Yurdu, 73) Güle, 74) Aydın Beğ Köyü, 75) Eleşkird, 76) Tuzla Suyu, 77) Gâib Aşağı Köyü, 78) Sakallı, 79) Bazergân Suyu, 80) Danasazi, 81) Karapınar, 82) Ovacık, 83) Çaldıran.

⁵²⁵ Bb'ü'Fazl, varak: 44.

⁵²⁶ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, ÂH, Hbûl-Fazl.

⁵²⁷ Alı, varak: 193; Clvvio, Selimin Vekay-i Meşhûresl, Mai-Inı San oto'da.

⁵²⁸ Osmanlı müverrihlerinden hiçbirisi bu nâmeyi dercetmezse de, bu nâme Ferüdtî Bey'in MÜoşe't'mda 150 numarada ve Kraliyet Kütüphanesindeki nüshanın 79 nu.sında ve s. 286'da dercedilmiştir. (tst. basımında s. 354-355'dedir).

⁵²⁹ Alı, varak: 194.

tarihlenmiş ve Türkçe yazılmış üçüncü bir mektup gönderdi ki, Farsça olarak yazılmış iki evvelkileri⁵³⁰ hulasa ve Pâdişâh'm yakın bir zamanda Azerbaycan'a vâsıl olacağını ve Sivas ile Kayseri arasında bir ihtiyat ordusu bırakılmış olduğunu haber veriyordu. Selim, askerinin psikolojik durumu ve intizâmı hakkında bâzı medîhalardan sonra, şöyle söylüyordu:

- «Kılıç da'vâsın idenlerün siper gibi belâlara göğüs germek dâîm pîşesi ve serverlik sevdasında olanların zahm-ı tîğ ü teberden bâ key olmamak hernefs endîşesi olmamak gerekdür... Hazer selâmetde perdenişînlik ihtiyar idenlere erlik adı hatâ ve ölümden korkan kimesnelere ata binmek ve kılıç kuşanmak nâ-sezâdur.»

Pâdişâh İsmail'e harb meydânında buluşmayı vaad ederek, nâmesine son veriyordu.⁵³¹

Osmanlı ordusu Çemen⁵³² civarında çadırlarını kurduktan sonra (25 Cumâdi'l-1-ulâ /18 Temmuz) bir Acem sefiri gelerek Selîm'in üç nâmeşinin cevâbını getirdi ve afyon dolu bir altın kutu teslim etti.⁵³³ Şu suretle, bu iki rakîb hükümdar, birçok Asya pâdişâhlarına imtisâlen birbirine - itimâdnâmeleri sarîh tahkirden ve hediyeleri hunriz istihzamdan ibaret-sefirler gönderiyorlardı. İskender'in Hind'deki meşhur vak'-alarını yazmış olan şark müverrihleri, İskender ile Purus'un birbirlerine gönderdikleri hediyeler ve bunların seçilmesinde aramış oldukları böbürlenme ve tahkir edici mânâlara dâir büyük bir hazla ve uzun uzadıya tafsil ederler. Yıldırım Bâyezîd ile Timur muharebelerini tasvir eden bi'l-cümle şark târihleri de, o iki hükümdar arasındaki muharebeyi yazarken Asya kavimlerine has olan bu istihza fikrini söylerler.

⁵³⁰ MttmSe&t-ı Feridun* nu: 251, Kraliyet kütüphanesindeki nüsha, s. 284. Kıbrıs'taki Venedik konsolosunun bir raporunda şöyle görülür (Marinl Sano-to, c. 19): «Il Sciah ripose: se vol non manzate i vostri cavalll, e se U vostrl sohavl Janizarl non si fara suole dalle scarpa delil zerculahl (sırma serpuşlarından), ehe portono in testa, io non passero (Murad Çayı), ma se vol volete yenir trovarmi.»

⁵³¹ Feridun, Kraliyet kütüphanesinde nu: 251 ve 79, s. 289. Sa'dü'd-dîn, varak, 237. Âli, varak: 190. Solak-zâde, varak: 85. Ebû'l-Fazl, varak: 46, Lut-fl ve Berlin Kraliyet Kütüphanesi Mecmuası, Dlez'in yazmaları arasında. 1 Cumâdi'l-1-ulâ (22 Haziran) târihi yalnız Feridun'da görülür. (M.I. 12)

⁵³² Sa'dü'd-dîn'de «Yassı-çemen», c. 1, s. 256 (Mütercim)

⁵³³ Âli, varak: 494, afyon irsalinden dolayı «keyf» lâfzının mel'-abe-i lâfzıyye kabilinden (kelime oyunu cümlesinden) ihtiva etmiş olduğu tahkir edici mânâ hakkında, diğer müverrihlerden ziyâde tafsilât verir. Keyf, Türkçe'de bir adamın sıhhati ve ahvâl-i maddiyesi mânâsına geldiği gibi, daha husûsî bir kullanım olarak afyondan hâsıl olma sarhoşluğa da delâlet eder. Arabça'da bir şeyin dahilî hâli mânâsını iş'ar eder. Bundan dolayı, afyon gönderilmesi kelimenin iki mânâsına göre «Sen afyon keyfiyle sarhoş olduğun cihetle hiçbirşey bilmiyorsun; evvelâ işin hakikatini anlamalısın» suretinde tefsir edilmek lâzım gelir. (Bu surette, tefsir edilmesi, müverrihin şahsî fikridir. Mütercim).

Çocukların zekâsı da fikirlerle değil, hayâllerle tezahür eder; bunun için, şiirin ve hayâllere dayanan edebiyatın en eski beşiği olan şarkta sözün müessir hayâllerle meze edilmiş ve «tahkîr»e acı telmihlerle dolu husûsî bir şekil verilmiş olması garîb görülmemelidir. Osmanlılar'ca lâıykıyla takdîr edilememiş olan ismail'in cevâbında kuvvetli bir devletin hükümdarına yakışacak edîbâne ve vakûrâne bir beyân tarzı vardır, ismail'in mektubunda, Selîm'i harbe sevk eden sebepleri bilemediğini beyân eder ve Dülkadiriyye hükümdârıyla hiçbir zaman husûmette bulunmamış olduğundan bahisle sulh taleb eder; Pâdişâh'm tahta cûlusundan evvel aralarında dostâne münâsebetler bulunduğunu da hatırlatır. Sonra eski rabitalarını hiçbir surette değiştirmek istemediğini, Selîm'in mektubundaki ifâde şeklinin bir pâdişâha lâıyk olmadığını, bu mektubun şübhesiz afyon ile sarhoş olmuş kâtiblerin eseri bulunduğu için, sefiri Şâh-Kulî Ayı⁵³⁴ ile bir kutu içinde afyon gönderdiğini; Irâde-i îlâhiyye'nin az zaman içinde tezahür edeceğini; fakat o vakit iş işten geçmiş olacağını ilâve eder. İsmail, bunlardan başka, o satırları İsfahan'da bir av esnasında yazdığını, fakat bu dostça cevâb Pâdişâh tarafından hüsn-i kabul görmediği takdirde Selîm'e karşı yürümeğe hazır olduğunu söylüyordu. İsmail, Selîm'i istediğini yapmakta serbest bırakıyor ve harbe başlamakta o vakte kadar gecikmiş olması bu mücâdeleye vermek istediği neticeyi pek ince düşünmesinden ileri geldiğini ifâde ile sözlerine son veriyordu.⁵³⁵

Pâdişâh'm mektuplarına nisbetle mu'tedil olan bu mektup ve ondan ziyâde birlikte gelen hediye,⁵³⁶ Selîm'in iyice öfkelenmesine sebep olduğundan, tsmâll'in sefiri parça parça edildi. Selîm'in yeğeni, yâni Şeh-zade Ahmed'in oğlu Murâd, daha önce kendisinin teslim edilmesini talep için İran sarayına gelmiş olan Selîm'in sefirine bu muameleyi yapmıştı.⁵³⁷

Bununla beraber, Türklerin bütün bu tahriklerine rağmen, düşman

⁵³⁴ «Şâh-kuh Akay bûy-i Bûker» (Mütercim).

⁵³⁵ Bu haşiyede Hammer'in mealinden bahsettiği mektubun aslı, Farsça olarak Miinşeât-ı Feridun'un 1. cildinde s. 356 ve 357'dedir.

⁵³⁶ «Haveva in costume Sultan, Selim, come h&bb'amo ancora inteso dire Il Serenissimo Andre Grltti duce di Venezia, di ptgllar per bocca aile volle una semenza nata Turchia, ohe leva a gili huomlni la mamoria d elle cosa grave e fastidiose, e gli rende molto sciolti ed allegri, e dura per alcima ora. - Alfonso Ulloa, Libro deli Origlne del TurcM, Venedife 1558, s. 153, Celûl-zade, Selîm.n&me, varak: 40.

⁵³⁷ (İsmail Şehzade Murâd'a hitaben): <TI d İsse: Tolete questo Ambasciador İn vostra man et fateli quel vi place, e tûne dito Soltano Morad lo pigllo, e H fece tog'ar Il naso ed orehle e strascinar.> (Relazlone di coşe Turche di Clpro). Marlni Sanoto'da, c. 19.

görünmüyordu. Büsbütün tahrîb edilmiş bir memlekette daha ziyâde ilerlemek, muhakkak bir kıtlığa mâruz olmak demektir. Yeniçeriler söylenmeğe başlıyor ve avdet için ısrar gösteriyorlardı. Selim, askerinin hareketini tanzim ve -İran'ın payitahtı ve Şâh İsmail'in mu'tâd makam olan- Tebriz surlarına kadar vâsıl olmak için yürünecek yolu kırk merhaleye taksîm etti. Çocukluğundan beri Selim ile beraber harem-i hümayûnda büyümüş olan Karaman Beğlerbeği Hemdem Paşa,⁵³⁸ vezirlerin teşvîkleriyle, Pâdişâh'ın bu seferde mâruz olduğu tehlikeleri ifâdeye ve ordunun şu ıssız çöllerde daha ziyâde Üerletimemesi için ısrara cür'et etti. Bu fikir maTcûl olmakla beraber -hiçbir mania önünde te-reddüd etmeyen- Selim o fikri tasvib etmediğinden, Paşa cür'etinin cezasını başıyla ödedi. Zeynel Paşa, dîvân-ı hümayûn'da Hemdem Paşa'nın yerine geçti ve tekrar yola çıkılarak Çivrümek'e⁵³⁹ kadar durulandı. Orada Balı Beğ düşman askerinin geride kalmış olanlarından birkaçını öldürdü ve iki esir aldı. Selîm, hasmının tahkir edici nâmesine cevâb vermeyi çok arzu ediyor idiye de, İsmail'in -misliyle mukabele için- gönderilecek sefiri idam edeceğini düşünerek henüz cevâb yazmamış olduğundan, bu fırsattan istifâde etti: İki esîri serbest bırakarak onları Türkçe bir mektupla Şâh İsmail'e gönderdi. Selîm, bu mektubda İsmail'in merd-lik gayretini tahrik ile şöyle söylüyordu.⁵⁴⁰

«İsmâil-i bahâdır, esîâhullahu şânehu, tevkî-l refî-i cihân-me-tâ' ve hükm-i şerif-i vâcibü'l-inkiyâd ve'l-ittibâ' vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Dergâh-i saâdet-i dest-gâhıma mektûb gonde-rüp, cür'ete müteallik kelimât idüp*izdiyâd-ı cür'ete sebep olur nesne irsal olundu ki gelmekde müsâreat idesiz, biz dahî intizârdan halâs olavuz' diyü bildirmişsiz, ma'lûm oldu. İmdi biz zâtımızda konılan halet ve cibilletimizde olan cür'eti amele getürüp mesâfe-i baîdeden senün kasdına leşker- bî-girân ve râyât-ı feth-i âyât-ı nusret-nişân ile merâhil ve menâzil kat' idüp gelüp havme-î. hükümetinde olan memlekete duhûl itdük; âyîn-i selâtîn-i ulûleml ve mezheb-i havâkîn-i zü'l-kadr pâdişâhlarım taht-ı tasarrufunda olan memleket menkûhası

⁵³⁸ Cıvvo Hendem Pasa'yı «Şendemo» tesmiye eder.

⁵³⁹ Sa'dü'd-dîn'de «Çürümük». Sa'dü'd-dîn, c. 1., s. 256. Mütercim.

⁵⁴⁰ Feridun'da nu: 258, Pârls nüshası, nu: 79, s. 292. Osmanlı müverrihleri arasında yalnız Ali (varak: 193) ve Lutfl bu mektubu zikrederler. Feridun'un Camadi'l-uhra nihayeti târihi yanlış; çünkü o gün Selim Çaldıran vad'si girişinde bulunuyordu. (Hammer'ın tercümesi mektubun hu-lâsasıdır. şâh tsmftii dördüncü defa gönderilen Selîm'in bu mektubunu Feridun'dan aldığımız suretini biz koyduk. Mütercim). (Mün'ı^ftı-ı Fert-dûn, c. 1. S. 357-358,

mesâ-besindedür. Recûliyyetden hissesi ve fütüvvetden behresi, belki derûnunda fi'l-cümle zehresi olan kimesneler kendüden gayrı ferd ana taarruz itdiğüne tehammül eylemek ihtimâli yokdur. Öyle olsa bunca gündür ki asâkir-i nusret-i müessir memleketine dâhil olup kâmrânlık iderler, henüz ne nâm ü nişan peyda ve ne vücûdünden eser hüveydâ. Bir veçhile mestûr'l-hâlşin ki hayâtınla memâtın ales-sevâddur. Arızî cür'et kesb itmeğe hacet kimde var idüğüne zâhir-i hâl tamam şâhiddür. Vâki' kaziyye budur ki şimdiye değinmenden bir fi'l vücûde gelme-mişdür ki andan celâdet ve merdânelik fehmi olına. Sureta gelen amel dahî serâser semere-i mekr ü hîledür. Şekk yokdur ki cür'et-i âriziyyenün eseri ancak telbîs ve tedlîs olur, gayri olmaz. Hele mtibtelâ joldığın derdün devası ma'lûmun imiş, ol-makûle nesne isti'mâl etmeğe kuvvet-i kalb tahsil idermişsin, imdi gayet mücerrebün olanı isti'mâl eyle, bâşed ki mukabeleye cür'et koymağa bâis olan ve bu cânibden dahî bilürsen inayet sana fevka'l-hadd olmışdur. Senün zaaf-ı kalbüm izâlesi-yiçün kırk bin mikdârı er leşker-i zafer-rehberden ifraz olinup Kayseriyye ile Sivas mabeyninde ikaamet emr olinmışdur; hasma mürüvvet ancak bu kadar olur, bundan artık olmaz. Eğer min ba'd dahi ber-karar-ı vaz'-ı sabık künc-i zâviye-i ru'b ü hırâsetde münzevî olasın erlik adı sana harâmudur. Miğfer yi-rine mfcer ve zırh yirine çadır ihtiyar eyleyüp serdârlık sevdasından ve sipeh-sâlârlık hevâsından feragat eylesin...» Selîm bu mektuba -İsmail'e isnâd eylediği korkaklığa telmîhen- bir de kadın libası ilâve ediyordu.⁵⁴¹ Selîm, bunlarla beraber -Sünnî olmak haysiyetiyle, fran Şâhi'na karşı kendisine iltihâk için teşvîk etmek üzere- Semerkand Hânı Ubeyd'e⁵⁴² ve -düşman memleketinde bulunduğunu haber vermek için- Mısır Sultânı'na⁵⁴³ da birer mektup gönderdi. Selîm Çirümek'den⁵⁴⁴ Eskitepe'ye, oradan -Uzun Hasan'ın hezîmetiyle ma'rûf olan Tercan'a doğru yürüdü.⁵⁴⁵ Tercan'da iken -bilâhare vezîr olmuş olan- Kürd Beği Mustafâ'ya bir kolordu ile sol cenâhdan ayrılarak Bayburd'u muhasara etmesini emretti. Selîm yoluna devamla ertesi günü Sökmen'e

⁵⁴¹ Ali, s. 194.

⁵⁴² Altı sahlfe olan bu mektup Şerjdün Beg MÜnşeatı'nda 2 Cumâdel-Uhra (28 Temmuz); Paris Ktp. nedeki nüshasında İse (nu: 79, s. 310) Cumâde'l-Uhrâ nihâyetliyle müverretidür.

⁵⁴³ Kezalik.

⁵⁴⁴ Solak-zade, varak: 85, Sa'dü'd-dîn, varak: 239, Ali.

⁵⁴⁵ Marini Sanoto'nun Kronik'inde Vicentino ahâlisinden Anzo-letto nâmında birinin bir risalesi dercedilmiştir ki, bu adam yirmi sene Sultân Mehmed'in hizmetinde ve Fâtih'le birlikte Uzun Hasan muharebesinde bulunmuş.

vâsıl olarak, orada Gürcistan Beği Cânîk'in sefirlerini kabul etti. Bu sefirler beraberinde Pâdişâh'm ordusu için bir zahire kervanı ile Alâü'd-devle'nin - Şâh İsmail sarayından Cânîk'in nez-dine firar etmiş olan- iki oğlu vardı. Selîm, ikinci imrâhorunu teşekkür ve libâs-ı fâhîr ile CâiüVe gönderdi. Tebriz üzerine tekrar yola çıkılmak sözkonusu olduğu zaman, -düşmanı hiç görmeden tâkib etmekten yorulmuş olan- Yeniçeriler alenen şikâyet ederek geri dönmek istediler. Selîm, Yeniçeriler'in evvelce bir defa daha - Erzincan'da bekledikleri esnada- göstermeğe cesaret etmiş oldukları ve kendisinin Hemdem Paşa'nın şahsı üzerinde cezalandırmağa mecbur olduğu mırıltiları işitmeğe tenezzül etmemişti. Lâkin yeniden vukua gelen bu itaatsizlik teşebbüsü üzerine Yeniçeriler'in ortasında cesurca ilerleyerek:

- «Bana böyle mi hizmet etmek istiyorsunuz? Aranızda kim haremini, çocuklarını görmek istiyorsa buradan çıksın, ayrılınsın; ben buraya geri dönmek için gelmedim. Korkaklar benim arkamdan gelmek isteyenlerden, bana hizmet için kılıç kuşanmış ve tirkeş takmış olanlardan şimdi ayrılınsınlar. Ben kararımdan hiçbir vakit geri dönmeyeceğim.»⁵⁴⁶ dedi,

Bu sözlerden sonra hareket emrini verince hiçbir Yeniçeri sancaktan ayrılmaya cesaret edemedi.⁵⁴⁷

Çaldıran Meydan Muharebesi

Ordunun yürüyüşü esnasında, pişdar ordusu kumandanı olan Mihâl-oğlu Mehmed Beğ, DiyârîbeMr vâîsi Ustaclu-oğlu'nun Hoy'a varmış olduğunu ve İsmail'in ordusuyla yaklaşmakta bulunduğunu Pâdişâh'a haber verdi. îrân Şâhı'ndan, Pâdişâh'm son mektubuna cevaben gelen nâme bu haberleri te'kîd eyledi.⁵⁴⁸ Selîm, İsmail'in mevkiini bırakmak sûretiyle yaptığı hatâdan istifâde ederek merhaleleri kısalttı. Mâkü kalasına yakın Kazlı Göl yurdunda, Şehsüvâr-oğlu Alî Beğ Selîm'e birkaç esîr gönderdi, bunlar İsmail'in Hoy'da bulunduğunu söylediler. Alî Beğ bu hizmetine mükâfâten

⁵⁴⁶ Sultân Se'lm nutkuna: «Ben gönlümde yerleşmiş bu niyetten ddnmem» mealindeki forşça mısraıyla son verdi (Yukarıda meal! yazılı olan mısraı Sa'dü'd-dln bu vak'a hakkındaki kendi İfâdesini süslemek için yazmıştır. Vakia Sultan Selim Farsça'yı gayet güzel şiirler yazacak derecede bilir İse de Yeniçerilere nutkunu farsça bir mısra ile İkm&ı etmesi asla tasavvur olunamaz. «Tirkeş», ok mahfazası demektir. Mütercim)

⁵⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/419-426

⁵⁴⁸ Sa'dü'd-dln, 4, varak: 642. Civvlo'da söyle görülür: <B mando un Ara İd o a Selim e con esso lul alouni uomlni de guerre» (Fattt ulustu di Selim), Sansovİno, Umûmî Tarih, Venedik, 1654, s. 350.

gâşiyeleri altın kakmalı ve dizginleri paha biçilmez taşlarla ziynetli bir at ihсан aldı.⁵⁴⁹ Selîm artık düşman ile karşı karşıya gelmekten ümidini kesmek üzereyken -Acemler'in eline düşmek felâketine dücâr olan- Şeyh Ahmed nâmında bir casus vâsıtasıyle İsmail'den karşılıklı savaş için bir davet haberi aldı. Bu casus Şâh'ın huzuruna götürüldüğü vakit vazifesini o kadar maharetle ifâ etmişti ki, İsmail, Türk-menler'in İranlılar tarafına geçmek için gizlice göndermiş oldukları bir elçi olduğuna kanaat getirmişti. Şâh, casusun hiylesine aldanarak kendisine paha biçilmez hediyeler vermiş ve salimen Pâdişâh'a göndererek onu Çaldıran Sahrasında beklemekte olduğunu haber vermeğe me'mûr etmişti. Birkaç esirin i'tirâflan da bu beyânları doğruladı. Türk ordusu Danasazı mevkiinden geçerken bir Güneş tutulması oldu. Müneccimler, kâhinler bu hâdiseyi Osmanlılar için hayra yordular. En eski çağlardan beri İranlılar Güneş'e tapar ve devletin resmî mühründe o vakit dahî Güneş bulunurdu. Bundan dolayı Osmanlılar, İranlılar'ın şerefi, Selîm'in parıldayan yıldızı önünde tutulacağını ve Rafızîliğin hak mezheb önünde sona ereceğini tasavvur ettiler.⁵⁵⁰ Selîm yine Danasazı'nda iken Bâyezîd kalesinin zabt edildiğini Şehsuvâr-oğlu'ndan haber aldı.

İki gün sonra⁵⁵¹ (2 Receb-23 Ağustos) Pâdişâh Çaldıran vâ-dîsine vâsıl oldu. Vadiye hâkim tepelerden, doğuda İsmail'in çadırları görünüyordu.⁵⁵² Geceleyin şafakla beraber muharebeye başlamak, yâhud askere yirmidört saat istirahat vermek şıklarından birini kararlaştırmak üzere, bir harb meclisi teşkil edildi. Bütün vezirler, ikinci şıkkı tercih ettiler. Yalnız defterdar Pîrî muhalif re'ye de bulunmağa cesaret etti: Akıncıların büyük bir kısmı gizlice düşmanın mezhebine sâlik oldukları cihetle kendilerine düşünme vakti bırakıldığı takdrîde, onun tarafına geçmeleri ve hiç olmazsa isteksiz ve gevşek hücum etmeleri ihtimâline istinaden Pîrî, muharebenin te'hîrini tehlikeli buluyordu. Selîm:

⁵⁴⁹ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 642; Ebû'l-Fazl, varak: 57; Celalzade, 41.

⁵⁵⁰ M. D'Ohsson, 1, s. 379.

⁵⁵¹ Sa'dü'd-dîn, 28 Cümâdel-uhrrâ diyor ki, 20 Ağustos'a tesadüf eder. O zaman vâki olan kûsûf (Güneş tutulması), bu târihin doğruluğuna asla şübhe bırakmaz. Bununla beraber Rodos Üs-tâd-ı Âzami Kabriçios'un X. Leon'a mektubunda gösterdiği 7 Teşrîn-i evvel târihi yanlıştır.

⁵⁵² Ker Porter «Çaldıran» yerine «Kaldıran» yazar. Çaldıran sahrasını şöyle tasvîr eder: «The really hideous glen of the Thou-rian opens into a magnificent valley stretching on ali sides to an immense extent. it has been called by some the plain of Kaldıran, and is remarkable for the defeat of Shah Ismael by Sultan Selim. - At its eastern extremities stands Tabreez the capital of the provinces.» (Travels, Robert Ker Porter, 1, s. 219).

- «İşte yegâne re'y sahibi bir adam! Yazık ki vezîr olmamış!».⁵⁵³

dedi ve derhâl hücum emrini verdi. Ordu ovaya inmek için tepe üzerinde harb nizâmında dizildi.

İsmail; Osmanlı süvarisinin ovaya indiğini görünce, hasmının kendisi için o kadar müsaadesiz bir yerde harbe başlayacak kadar cesaretine inanmadı. Mevkiinden emîn olduğundan, durumunu muhafaza ederek, gittikçe artan bir merakla düşmanın hareketini gözlemeğe başladı. O vakit adamlarının esîr etmiş oldukları bir Osmanlı süvarisini yanına çağırarak Selîm'in kumandanlarını ve muhtelif kolordularım gördükçe, bunlar hakkında o süvariden cevaplar aldı.⁵⁵⁴

- «Bir kan ırmağı gibi tepeleri istîlâ eden bu kırmızı sancaklar nedir?»

- «Bunlar abâen-cedd başları olan Mihâl-oğlu'nun kumandası altındaki Niğbolu süvârîlerindür?»

- «Ya şimdi ovaya inen bu yeşil bayraklar?»

- «Bunlar da beğlerbeği İsfendiyâr-oğlu'nun kumandasında bulunan Bolu ve Kastamonu süvârîlerindir. Bu iki kolordu Akıncılarla beraber Osmanlıların Öncülerini teşkil ederler.»

Birdenbire tozdan bir bulut yükselerek, onun arasından azîm piyade kitlelerinin sel gibi sür'atle ilerledikleri görüldü; bunlar kırmızı elbiseli Azablar idi. Üç defa yeniden toz girdablan göğe yükselerek sırmalı eyer kaşları parıldamakta olan atların kışnemelerinden süvarilerin geldikleri anlaşıldı. İsmâil üç defasında da Pâdişâh'ın geldiğine hükmetti; lâkin esîr, ismail'in Pâdişâh zannettiklerinin Karaman, Anadolu, Rumeli beğlerbeğleriyle maiyyetlerindeki zeâmetci süvariler olduğunu söyledi. Onlardan sonra sarı ve kırmızı bayraklarıyla piyadeler görüldü; omuzlarında -altın iğnelerle başlarına rabt edilmiş -beyaz duvaklar dalgalanıyor gibi görünüyordu; bu duvak zannedilen şeyler Yeniçeriler'in beyaz çuka serpuşlarından, altın iğneler de serpuşların ön tarafında sırma ile menkuş ve güneşin ilk ışıklarıyla pırıl pırıl parlayan kaşık resimlerinden başka birşey değildi. Yeniden bir silâh şakırdısı ve atların nal sesleri işitildi; bunların etrafında toplanan toz bulutunun ortasından -tozdan dolayı daha parlak görünen- askerler çıktı; sağda kırmızı sancaklar, solda yeşil sancaklar

⁵⁵³ Cenabî, s. 415. Celâl-zâde, s. 41. Keşfî'nin Selimnânçe'si, 1e-20.

⁵⁵⁴ Sadrazâm Lutfl (va: 90-92) bu fıkrada, şohnâme'nin Zefhrab fıkrasını tak-Jldetmis zannoiunur. Luttl, Osmanlılar'ın tâfceb ettiği harfe nizâmını gösterdiği için, kendisinde tarihi bir kıymet buluyoruz.

dalgalanıyordu; ortada biri kırmızı, biri beyaz iki alem-i hâkim bulunuyordu. Türk atlısı:

- «tşte Pâdişâh, şevketlü Sultân! Bu iki sancak onun sancaklarıdır; sağında Sipahiler, solunda Silâhdârlar, arkasında Ulû-feli süvariler ve Garîbler; bunlar Pâdişâh'ın hassa askerleridir.»

dedi. tran Şahı o kadar heybetli askerin toplandığını görünce derin derin içini çekti; lâkin cesaretini kaybetmeyerek müsademeye mukavemet için hazırlandı.

Osmanlılar ovada, mu'tâd olan nizâmları veçhile dizildiler: Sinan ve Zeynel Paşa'lar kumandası altında bulunan Anadolu ve Karaman Beğ-lerbeğilerinin süvarisi sağ cenahı ve Rumeli Beğlerbeği Hasan Paşa'nın kumanda ettiği Avrupa askeri sol cenahı teşkü ediyordu.⁵⁵⁵ Avrupa ve Asya Azablar*ı iki cenaha taksim edilmişlerdi. Yeniçeriler merkezi işgal ediyor, onların arkasında -maiyyetinde üç veziri, yâni vezîr-i â'zam Dukakin, Hersek Ahmed ve Mustafa Paşalar olduğu halde- Pâdişâh bulunuyordu.⁵⁵⁶ Arabalarla develer Yeniçeriler'in önünde bir siper teş-kîl ediyordu. Toplar iki cenahın uçlarında Azab alaylarının arkasına konulmuş ve zincirle birbirlerine bağlanmış olduklarından geçilmesi imkânsız bir sed teşkil ediyorlardı. Selim topçu askerine -Ancak Azablar sağa ve sola giderek topların önünden çekildikleri zaman- ateş açmalarını emretmişti. Osmanlı ordusu yine yüzyirmibinden ziyâde askere⁵⁵⁷ varıyor ve bunların arasında seksenbin süvari bulunuyordu. Lâkin atlar ot noksanından dolayı zayıf kaldıklarından ayakları yorgunluktan kıvrılıyordu. Kendi memleketlerinden sıcak bir bir memlekete nakl edilmiş olan Yeniçeriler'le Azablar dahî yol esnasında gıda olarak bozuk bir undan, ham meyvelerden başka birşey bulamamışlardı.⁵⁵⁸ O kadar-mahrumiyetler askeri yormuş ve askerî intizamı bozmuştu. Lâkin Osmanlılar düşmanı görünce ıztırahlannı, yorgunluklarını unuttular; Acemlerin elbisesi üzerine saçılmış olan altın ve kıymetli taşlara harîsâne bakıyor, Acem ordugâhında mebzul olan zahireyi kendi ellerinde

⁵⁵⁵ Sa'dü'd-din, 4, varak: 244, Solak-zâde, 86. Ali, Lutfî, Cen&bl, Hezarfenn, Nuhbetil't-Tevârih, Ra-vz&tü'l-Ebrâr. Avrupa müverrihleri arasında Tobe-ro, doğru olarak Söyle der: «in dextro cornu Asiatici constiterant, laevum Europaei tenuero». s. 301. Civvio, Pania bu nizâmı ber-akis yazar.

⁵⁵⁶ Cenâbî, 415. Penia, Chrvio.

⁵⁵⁷ «Il Signor va contro 11 Sofi con esercito bellcoslsslmo di 120.000 ma tutti vano came alla morte mal volontieri contra Il Sofi, per esser parte della sua faction.» Marini Sanoto'da 14 Mart 1514 tarihli Venedik raporu, c. 19.

⁵⁵⁸ Civvio, Sansovlno'da, Umûmî Târih, varak: 349.

görüyorlardı. Ordunun safları arasında i'timâd yaygınlaştı; asker hücum emrini sabırsızlıkla bekliyordu.

İsmail'in süvarileri miktarca hemen hasmının atlılarına muâdil idi; bundan başka Acem askeri afiyet ve râhatda olarak, atları da yorulmamış ve iyi beslenmiş idi. Hepsi harbe alışmış onbin süvariden mürekkebe bir kol nazar-ı dikkati çekiyordu: Bunların miğferleri mücellâ çelikten ve kırmızı tuğlarla müzeyyen idi; silâhları' demir topuzlarla yay ve dişbudak ağacından yapılmış mızraklardandı. Bu mızrakları ortalarından tutmak suretiyle kullanıyorlardı.⁵⁵⁹ Çevik ve asabı atlara çelikten mamûl eyerler vurulmuştu. Askerinin intizâmı ve tecrübe edilmiş sadakati⁵⁶⁰ muhâreebnin neticesi hakkında İsmail'e pek büyük ümîd veriyordu. Kumandanları arasında Diyârbekir valisi Ustaclu-oğlu Bağdâd, Meşhed, Horasan, Damgan valileri birinci kanun me'mûru⁵⁶¹ Ni'me-tu'llah-zâde Mir Abdü'l-bâkî gibi at üzerinde ihtiyarlamış cengâverler vardı. Lâkin İran ordusunun piyade askeri olmadığı gibi, Osmanlıların müthiş toplarına karşı koyacak bir tane topları yok idi. İsmail, casusları veya düşman tarafından firar eden askerler vâsitasıyla Selîm'in tasavvurlarından ve toplarının tertibatından haberdâr olduğundan, askerini iki kola ayırarak kendisi birincisinin başına geçti; diğerinin kumandanlığını da Ustaclu-oğlu'na verdi. İsmâil bu bütün günün neticesini Ustaclu-oğlu ile birlikte, iki mütekebil noktada icra edeceği müttehid bir harekete bağlamıştı: Kendisi düşmanın sol cenahı, Ustaclu-oğlu sağ cenahı üzerine yürüyerek, Azablar'ın bütün hareketlerinin tâkîb edilmesi ve onlar saflarını açtıkları vakit yan taraftan sararak, bu suretle Yeniçeri kolu üzerine arkadan hücum olunması kararlaştırılmıştı.

Evvelâ İran süvarisi Osmanlı süvarisi üzerine hücum etti. Osmanlılar sadmeye mukavemet gösterdiler. İki asker «şâh» ve «Allah» sadâla-rıyle birbirine karıştı. İsmail kendi sevk ettiği hücumda tamâmiyle muvaffak oldu. Azablar yandan sarılınca mevkillerini bıraktılar. Hasan ilk hücumda telef oldu. Selîm'in bütün sol cenahı dümdâr (ardcı) ordusuna kadar püskürtüldü. Lâkin sağ cenâhda, Beğlerbeği Sinan Paşa Ustaclu-oğlu'nun tertibini bozmağa muvaffak oldu. Sinan Paşa'nın askeri saflarını açacak yerde

⁵⁵⁹ «Lancie di frassino ch'essi secondo il costume spagnuolo frigliavano a mezs'harta». Cîvvio, varak: 350.

⁵⁶⁰ Cîvvio, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, varak: 193, Acemler'in heyecanlan, İsmail'e karşı sadâkatleri ve İsmail'in siyaseti hakkında tafsilat verir.

⁵⁶¹ Vefcim's-Saltana». (Mütercim)

muntazaman toplara doğru çekilerek zincirleri geçtiler.⁵⁶² Bu hareket o kadar sür'atle icra edildi ki, Acemler birdenbire topların önünde bulundular; toplar açılır açılmaz Acem safları arasına ölüm dâneleri saçmağa başlayarak bir ân içinde harb meydânı cesedlerle baştan başa doldu. En evvel telef olanların arasında bulunan Ustaclu-oğ-lu'nun harb meydânında düşmesi, Acemler'in hezimetini tamamladı, Selîm bu tarafta galip geldikten sonra, ordusunun en iyi askerinden mürekkeb olan sol cenahının mağlûbiyetini tamir etmesi lâzım geliyordu. Zabitler, neferler, hepsi İsmail'in hücumunun şiddeti karşısında kaçıyorlardı. Pâdişâhın bir emri üzerine Yeniçeriler, arkasında siper almış oldukları arabalardan mürekkeb şeddi bozarak tüfek atmağa başladılar.⁵⁶³ Acem Şâhı'nın askeri zayıflamağa başladığı sırada İsmail kolundan, ayağından yaralanarak attan düştü. Bir Osmanlı süvarisi - elinde mızrak- Şâh'in üzerine yürüdü. Zabitlerinden birisi kendini feda etmiş olmasaydı İsmâit- in hayâtı sona ermiş olacaktı. Şâh'ın hassa askerinden aynen onun gibi giyinmiş olan Mîrzâ Sultân Alî «Şah benim!» diyerek nefere doğru koştu. Mîrzâ Alî esîr edildiği esnada Hızır⁵⁶⁴ nâmında bir seyis kendi canını tehlikeye koyarak atını İsmail'e verdi. İsmail muharebenin muhakkak surette kaybedildiğini görerek atının olanca sür'atıyla kaçtı. Maiyyeti aske- rinden henüz muharebe etmekte bulunanlar dahî ona uyduklarından, harb meydânı Osmanlılar'a kaldı.

İki taraftan da büyük telefât oldu. İsmail'in ordusundan 14 hân,⁵⁶⁵

⁵⁶² Cenabl, a. 415.

⁵⁶³ Cenâbî, s. 415. Onun ifâdesi, Yeniçerilerin Rumeli süvarilerine muavenetten istinkâf gösterdiklerine dâir Rodos Üstâd-x Âzaminin verdiği malûmattan ziyâde mevsuktur. Umumiyyetle Avrupalı yazarların ve hattâ Marini Sanoto'nun (c. 9) bu muharebe hakkında verdikleri malûmât şühelidir. İstanbul balyozu Nikola Justiniani iyi malûmât almamıştı. Lâkin Kıbrıs, Korfû, Beyrut, İskenderiye konsoloslarının raporları târihi kıymet itibariyle daha değerlidir. Çünkü, ekseriyetle efsâne yazarlar. Ezcümle Kıbrıs konsolosu yüzbir kişi ile birlikte bir Macaristan elçisinin Pâdişâhın maiyyetinde olduğunu ve Beyrut konsolosu Acem ordusunda onbin kadın bulunarak harbe iştirak ettiklerini bildirir. Yine bu konsolos Osmanlılar'ın kuvvetini ikiyüzbin'e çıkarır. Bir Venedik raporu Çaldıran muharebesine 24 Ağustos ve Cıvıo 26 Ağustos tarihini gösterir. Hâlbuki bütün Osmanlı müverrihleri 2 Receb (23 Ağustos) târihini zikrederler. Venedik raporları tetkikler için her ne kadar başvurulması gerekli yerler olursa olsun, ve ne kadar kıymetli bulunursa bulunsun, onlardan ihtiyatla istifâde etmelidir. Sahihlerinin gerek şahsî liyâkatleri, gerek rastgele atıp tutmaları hasebiyle bu raporların kıymetleri farklıdır. Bunların hiçbirisi memleketin lisânına vâkıf olmadığı gibi, yürürlükte olan ahvâlden de haberdâr değillerdi. Bâzan pek gülünç efsânelere itimâd ederler ve ekseriya hükümleri taraf-girânedir. Bu hususta Moçenigo tarafından Selim hakkında beyân olunan medhedicî ifâdeleri misâl olarak göstermek kâfidir. (Osmanlıların aleyhindeki ifâdeleri göstermek daha doğru olurdu. Mütercim).

⁵⁶⁴ İsmail, bu fedâkârlığı tafedîren bilâhare Hızır için bir türbe yaptırdı. (Bu adam Acemler arasında «Atçeken Hızır» diye şöhret bulmuştur. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 270. Mütercim)

⁵⁶⁵ Osmanlılar'ın bu muharebede kaybettikleri adamları: 1) Rumeli beğlerbeği Yâsûn Ağa (doğrusu: Rumeli Beğlerbeği Hasan Paşa; Feridun, s. 410; Merâhil-nâme, Mütercim), 2) Sofya Sancak-beği Malkoç-oğlu Alî Beğ, 3) Silistre Sancak-beği Malkoç-oğlu Tur Alî Beğ, 4) Prezrin Sancak-beği Süleyman Beğ, 5) Karesi Sancak-beği

Selîm'in ordusundan 10 sancak beyi harb meydânında kaldılar. Acem Şahı bütün gece koşup kaçarak, sonra,⁵⁶⁶ ertesi gün şafak vakti Tebriz surları önüne ulaştı. Şehir halkı hissi bir bağlılıktan ziyâde, merak sâi-kasıyle istikbâline çıkdılar. Osmanlı müverrihlerinin şehâdetlerine nazaran⁵⁶⁷ İsmail payitahtında kendisini emniyette göremediğinden Dergü-zîn'e doğru yoluna devam etti.

Bu esnada Türkler, düşmanın ordugâhım, hazînelerini, kadınlarını zabt etmiş idiler. Şâh'ın en sevgili haremi de bu kadınların arasında bulunuyordu. Korucular Selîm'in huzuruna sevk edilerek onun emriyle kati edildiler.⁵⁶⁸ Bütün esirler aynı akıbete uğradılar. Yalnız kadınlarla çocuklar bu katliâmdan kurtuldular. Târih -Sultân Selîm'e itaat arz etmeğe gelmişken Pâdişâhın emri üzerine iki oğlu ve yüzelli maiyyeti ile birlikte boynu vurulan Rüstem Hân'ı da gösterir. Diğer bir Kürd reisi Hâlid dahî hayâtını hiyânetiyle kurtarabileceğini zannetmiş ise de, bütün maiy-yetiyle birlikte kılıçtan geçirilmiştir.⁵⁶⁹

Mehmed Beğ, 6) Kayseri Sancak-beği Üveys Beğ, 7) Niğde Sancak-beği Yüzik-oğlu (doğrusu: Yörüyiş-oğlu, kezâlik) İskender Beğ, 8) Beğşehir Sancak-beği Karli-oğlu (Sinan Beğ, kezâlik); 9) Mihâl-oğlu Mustafa Beğ. Tubero'nun «Arax Devius» dediğinin kim olduğunu bilmek müşküldür. Muharebe meydânında kalan îran hânları arasında şunlar sayılabilir: 1) Abdülbâkî, devletin en büyük me'-mûru (Malkolm'un İran Târihi'ne de müracaat, c. 2). Malkolm'un yazışına göre «Meer Syoud Sheriff Sudde al-suddor» ki Mîr Seyyid Şerîf SadruVSudûr okunmalıdır; lâkin bu da unvandır; şahsın ismi değildir (Tamamı şudur «Mîr Seyyid-i Şerîf Sadru's-Sudûr (yâni kazasker) ve Vekilü's-saltana Abdülbâkî; kezâlik.); 2) Diyâr-ı Bekr Vâlisi Üstach-oğlu, 3) dad Hâkimi Hulefâ Beğ, 4) Meşhed Hâkimi Seyyid Muham-med Beğ, 5) Horasan Hâkimi Lala Beğ, 6) Hemedân Hâkimi Tekeli Beğ, 7) Sultân Âli Beğ, 8) Köse Hamza Beğ, 9) Ko-ruca-baş, 10) Nakîbü'l-Eşrâf, 11) Mugan Hâkimi Arzu Beğ, 12) Gence ve Berdea kumandanı Servâd Beğ (kezâlik, Serdâr Beğ)..

Bu muharebeyi tafsilâtli bir şekilde anlatan Osmanlı müverrihlerinden şunları zikredeceğiz: Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 643-649.- Solak-zâde, varak: 86.- Âli, 4, Dördüncü Hâdise, varak: 195.- Lutfî, s. 85-94.- Cenâbî, s. 415.- Hezârfenn, varak: 131, Ebûlfazl, varak: 52-60.- Ravzatü'l-Ebrâr, varak: 28 - Cihân-nümâ, s. 689.- Nuhbetü't-Tevârih, Tâci Beğ, varak: 158.- Küçük Nişancı. Avrupa müverrihlerinden: Penia, Papa Leon'a İstanbul'dan 6 Kânun-ı evvel 1514 tarihli mektup, (Bi-zari, Rerum persicarum faistoria, Francafurti, 1601, s. 278).- Civvio, Fatti illustri di Selim.- Sansovino, Târih-i Umûmî, varak: 350-352.- Tubero, Commentarii, Francoforti, 1603, s. 300.- Cambini, Cose dei Turchi, I. IV.- Alfonso Ulloa, Libro del origine e successione del Impero dei Turchi, Vinegia, 1558, s. 109.- Menavino, Della battaglia e rotta del gran Turcha col Soffi e suo nipote Sultan Morath. Menavino, harb meydanında kaçarak böylelikle esaretine nihayet vermiştir.- Sansovino, Annali turceschi, Venezia, 1573, s. 190.- Kantemir, Pîrî Paşa'nın uzun bir nutkunu yazar, (Selîm-i Evvel, 5), nasıl ki Tubero dahi Pâdişâh'ın bir nutkunu defceder.- Piti Dölakrua bu mühim muharebe hakkında birkaç sözden ziyâde söylemez.- Minio (Mignot) Acemler'in maktullerini onaltı bin, Türkler'in kırkbin yapar.- Malkolm, İran Târihi (Histe. de la Perse) c. 2, s. 272.

⁵⁶⁶ Acem müverrihleri bu hezimetin arını İsmail'in, inanılmak lâzım geldiği takdirde, hârika, addedilecek fevkalâde şecaati rivayetleriyle haber vermek istemişlerdir. Meselâ İsmail'in bir Türk süvarisini bir kılıçta eyere kadar tklye ayırmış olduğunu rivayet ederler. Diğer bir rivayette ts-mâil, düşman topraklarını birbirine bağlayan zinciri kuciyile kırmıştır. Mal-kolm ve Morlye'ye müracaat.

⁵⁶⁷ Sa'dü'd-din, Solaf-zâde, Âli, Ebû'l-Fazl; Şükri'nln Settmmpamesi (mensur).

⁵⁶⁸ Yine onlar.

⁵⁶⁹ Receb'in 12'sinde, evvelce 50 adamıyla gelip hapsedilmiş olan Hacı Rüs-tera'i oğluyla kati eylediler. 15'inde kızılbaş bejlerinden Hâlid Beğ 150 adamı ile divâna gelüp arz-ı itaat ettiyse de silâhlân alınıp divânda ziyafet

Yavuz Selîm'in Tebriz'e Girişi

Ertesi gün sabahı Selîm, vezirlerinin ve askerlerinin tebriklerini kabul etti. Günün bakıyyesi istirahatete tahsis edildi. Daha ertesi günü, Pâdişâh ordusunu kaldırarak Tebriz üzerine hareket etti. Vezîr Dukakîn Ah-med ile defterdar Pîrî⁵⁷⁰ ve -evvelce Akkoyunlu Begi Yâkûb Beğ'in veziri olan-müverrih îdrîs⁵⁷¹ önden şehre giderek Pâdişâh nâmına anahtarları taleb ve Sultân Selîm'in muzafferiyet alayıyla duhûlû için lâzım gelen tedârikleri icra ettiler.⁵⁷² Sultân Selim uzun bir kavis çizerek onüç gün⁵⁷³ yürüdüktan sonra Tebriz'e vâsıl oldu. Kendisini istikbâl için topluca Sûrhâb'a kadar çıkmış olan halk, askerle beraber Pâdişâh'ın yolu üzerine dizildi. Selîm, şehre duhûlünde⁵⁷⁴ birçok dervişlere rastladı. Halkın önünde bulunan ve herkes tarafından hürmet edilen bir şahıs nazar-i dikkatini celbetti. Bu, Timur ahfadından, pederi Hüseyin'in Horasan'dan atıldığından beri⁵⁷⁵ İsmail'in sarayında bir dervişin nezâreti altında yaşamakta olan Bedî'üz-Zamân idi. Selim, ona şehzade elbiseleri verdirerek kendi tahtının yanında kurdurduğu bir taht üzerine davet etti ve Timur sülâlesine şu suretle hürmetini gösterdi.⁵⁷⁶ Bedî'üz-Zamân'a günde beşbin akçe tâyin etti. Osmanlı ordusu çekildiği vakit o da Pâdişâh ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'da vebadan vefat etmiştir. Selîm, güzel sesiyle mâruf müezzin Muhammed Hafız İsfahânî'yi dahî nezdine çağırarak Sa'dü'd-dîn'in pederi olan⁵⁷⁷ oğlu Hasan Can ile birlikte Osmanlı ülkesine getirdi.

Sultân Selîm, Tebriz'de kaldığı bir hafta zarfında, yalnız muzafferi-

olunurken cümlesi idam olundu. Rûz-nâme-i Sefer-i trân, Feridun, c. 1, s. 506 vd. Sa'dü'd-dîn. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/426-431

⁵⁷⁰ Celâl-zâde'nin SeMm-nâmesi, 15, Dresden nüshası, varak; 43.

⁵⁷¹ Âlî, Ebû'l-Pazl, Şükrî'nin Selim-name'si.

⁵⁷² Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, Ebû'l-Fazl, Şükrî,

⁵⁷³ Farsça bir manzum eserden ibaret olan Şükrî'nin Selîm-nâme'-sinin nesir olarak ve ilâvelerle yazılan tercümesi târih vak*-alanın sıhhati bakımından ve topoğrafi ile ilgili tafsilatı itibariyle bütün diğer menbâlardan daha tercihe şayandır. Bu eser (varak: 32), ordunun muhtelif merhalelerini gösterir: 1) Yukarı Miskimin, 2) Aşağı Miskimin, 3) Hoy, 4) Bağdere, 6) İdhâl (Pîrî Paşa, îdrîs ve Dukakin burada Tebriz'e gönderilmiştir), 6) Ahde Hanı 7) Kuşçu Çeşme» 8) Hamci Beli 9) Yedi Çeşme (Kürd Hâlid'in idam edildiği yer), 10) Sultaniye, 11) Tebriz, iki tevakkufla beraber onbir merhale, Lutfi Paşa ile diğer müverrihlerin dediği gibi dokuz değil.

⁵⁷⁴ Sûrhâb'dan Tebriz'e kadar Padişah'ın yolu üzerine ağır behâl Yezd kumaşlarından pây-endâzlar döşenmiş idi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 280. Mütercim.

⁵⁷⁵ Kantemir'in bizzat Hüseyin Baykara'nın dahi esir edildiğini söylemesi hatadır. Selim, haşiye.

⁵⁷⁶ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, ÂH, Ebû'l-Fazl, Şükrî'nin SeSimn&mesi.

⁵⁷⁷ Sa'dü'd-dîn'in SeSim-nâme'si.

yetinin bütün semeresini toplamış ve Şâh'ın mücevheratım,⁵⁷⁸ kıymetli kumaşlarını, altın ve mücevher ile süslü silâhlarını, filleri ve İsmail'in son Azerbaycan hükümdarları Yâkûb ve Ebû Saîd'de nalmış olduğu hazîneleri kendi memleketine göndermekle meşgul oldu.

Selîm, gelişinin ertesi günü (16 Receb 920/6 Eylül 1514) Sultân Yâkûb Câmî-i Kebîrî'ne giderek -hutbesi kendi nâmına okunan- cuma namazını edâ etti; bu güzel binanın harâb olmağa yüz tuttuğunu görerek tamir edilmesini emretti. Sonra «Heşt Bihişt» denilen nefis bahçeyi ve «Yâkûb Çarşısı» nı gezdi.⁵⁷⁹ Ertesi gün Hâce İsfahânî'nin Pâdişâhın huzuruna girerek -biri Farsça, diğeri Çağatay lisânıyla yazılmış ve Osmanlı ordusunun muzafferiyetini tebrik eden- iki kasideyi takdim etmesine müsâade edildi.⁵⁸⁰ Selîm, oğlu Süleyman'a, Edirne Vâlîsi'ne,⁵⁸¹ Kırım Hâru'na,⁵⁸² Mısır Sultânı'na,⁵⁸³ Venedik Hükümet Reîsi'ne⁵⁸⁴ za-fer-nâmeler gönderdi. Osmanlılar'ın bu muvaffakiyeti Venedik hükümet reisine âdî bir sipâhî vâsitasıyla tebliğ edildi.

Selim, İran payitahtında ancak sekiz gün kalarak, oradan en mahir bin san'atkarı İstanbul'a gönderdi. Bütün varidat menbâ'ları kurumuş olan ve münhasıran kendisine düşman bulunan Şî'îler'le meskûn bulunan bir şehirde daha ziyâde kalması ihtiyatsızlık olurdu; zâten Şâh'ın yakında bulunması da Selîm'i endişeden hâlî bırakmıyordu. Pâdişâh Tebriz'den hareket ederek (20 Receb / 15 Eylül) Karabağ'a yöneldi. Selim kışlık karargâhını Azerbaycan'ın bu mıntıkasının münbit ovalarında kurmak istiyordu. Fakat Araş Nehri

⁵⁷⁸ Sa'dü'd-dîn, varak: 33. ve ÂH, İsmail'in zevcesi Tâclı Sultân'ın -Türk-ler'in eline düşmüş olan- yâkût ile müzeyyen bir çift küpesinden bahsederler: Bu küpenin taşları İsmail'in sarhoşluk esnasında kırdığı çak büyük ve kıymetli bir yakuttan kopmuş parçalar idi. Sa'dü'd-dîn, varak: 640.

Sa'dü'd-dîn'in pederinden rivayetine göre, Tâclı Hanım, Çaldıran hezimetinde Mesih Paşa oğlunun eline girmiş ve bir gece Paşa'nın çadırında kalmış, tatlı diliyle «La'l-i Böğrek» denilen kırmızı yakutun parçalarından ma'mûl bir küpesini hediye ederek Mesih-zâde'nin elinden kurtulmuş. İşbu «Lâ'l-i Böğrek» emsalsiz derecede büyük imiş, Şâh İsmail sarhoşlukla kırmış, veziri Acem, mahir kuyumcu olduğundan, «Pek âlâ etmişsiniz, evvel bir işe yaramaz idi, nice pâdişâhdan kalmış uğursuzca bir şey idi, şimdi parçalarından bir güzel şeyler yapılır. Pek küçük-leri de müferrihâta konulur.» demiş ve öyle yapılmış. Osmanlılar elinde kalıp da Tâci-zâde ile evlendirilen, bu Tâclı Hanım değildir. Tâclı Hanım'ın pek de güzel olduğu anlaşılır. Târihlerimizin bu türlü malûmatı güzel târihî romanlara sermâye olabilir ve zannıma göre cinâî roman tercümelerinden pek çok faydalı olur.

⁵⁷⁹ Şükrî, varak: 34..

⁵⁸⁰ Ebû'l-Pazl.

⁵⁸¹ Münşeât-ı Feridun, mî: 254. Paris nüshasında ,79, s. 294, cevâbı dahi vardır, nu: 255.

⁵⁸² Münşeât-ı Feridun, nu: 256. Bu nâme Paris nüshasında, yoktur.

⁵⁸³ Aralbe yazılmış olan bu uzun. mektup Mtinşe&t.1 Feridun'da yoktur. Lâkin Şükrî'nin SeMm-nAme'sinde bulunur, varak: 36-42.

⁵⁸⁴ Sansovino'nun vakayinamesi Rumca'dan tercüme edilmiş olan bu mektubu tamamen yazmıştır. Lâkin târihi 29 Agustos'tur. Halbuki Selim Tebriz'e ancak 5 Eylül'de girmiştir.

sahiline varınca Yeniçeriler'in isyanıyla tasavvurları bozuldu. Yeniçeriler evvelce geçirdikleri mahrumiyetlerin daha şiddetlisine tesadüf edeceklerini anladıklarından, bu uzak memleketlerde harb etmekten eçkiniyorlardı. Bu defa Selîm'in azim ve hiddeti âciz kaldı. Yeniçeriler Pâdişâh'ın etrafını sardılar. Ve parça parça olmuş libaslarını mızraklar ucunda göstererek ve haykırarak Rumeli'ne (Osmanlı ülkesine) dönmek arzusunda bulunduklarını gösterdiler. Aralarında bâzısı Pâdişâh'ın çadırını kurşunla delmeğe kadar vardılar.⁵⁸⁵ Selîm bu mecburiyete bağlı olarak, ric'at emrini verdi.⁵⁸⁶ Lâkin böyle mecburen razı olduğu müsâadededen dolayı hiddetini teskin için - Önünde ric'ate mecbur eden- itaatsizliği vezirlerine isnâd etti, yâhud öyle göründü. En evvel hiddeti Mustafâ'ya isabet etti. Nahcuvâna* varışından evvel Selîm bî-zebânlarından (dilsizlerinden) birine eğilerek bu işe dâir birkaç söz söyledi. Bî-zebân derhâl Mustafa'nın yanına gitti ve kimse görmeden atının eyerini tutan kolanı kesti. Vezîr, askerin istihfaf sadâları arasında attan düştü. Selîm, ordusunun vezire karşı gösterdiği hürmet noksanlığını bahane ederek Erivan surlarına vardığı zaman Mustafâ'yı azl etti.⁵⁸⁷ (2 Sabân / 22 Eylül). İsmail ile muharebe için askerin şevkinden istifâde edilmesi hakkındaki tavsiyesi Selîm'in hoşuna gitmiş olan defterdar Pîrî, Mustafâ'nın yerine geçerek derhâl -ordunun zahiresini tazelemek için-

⁵⁸⁵ Sa'dü'd-dîn'in pederi bu hâdiseyi (oğlunun neşrettiği ScUm-nftme'de yazın olduğu üzere) bizzat Selîm'in ağzından işittiğini rivayet ederek nakl eder. Cihan-nümâ'ya dahî mûra. s. 689.

⁵⁸⁶ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 656. Solak-zâde, varak: 87. Âlî, varak: 196. Ebû'l-Fazl. Selim-nâme-i Şukrî, varak: 34. Bu müverrih dönüş merhalelerini yazar: 1) Sühlâne, 2) Giritze, 3) Maran-da, 4) Senüse, 5) Kerkene, 6) Araş Çayı kenarı (920 Şa'bân guresinde «Araş Suyu geçilüp amma hayli taşgım olmağla ziyâde at ve adam gark oldu», Merâhil-nâme, Feridûn, c. 1, s. 411. Mütercim), 7) Tünd Alınca Suyu boyunca tebdil-i istikametle (istimâletle) hareket, 8) Nahcivan yakınlarında Ka-rabağ Köyü (Mustafa Paşa'nın attan düşürülmesi), 9) Ah-med Beğ Zaviyesi, 10) Südrikiye, 11) tkidere, 12) Zengî Çayırı (Mustafa'nın azli), 13) Üçkilise, 14) Oruç, 15) Mastra, 16) Kars Suyu kenarı, 17) Kars, 18) Çağıla Kuru, bir gün tevakkuf, 19) Düşkaba, 20) Durhanı (Devr-i Hânî), 21) Durak, (burada Kürdistan'dan mühimmat geldi), 22) Bilecik (burada otun okkası bindörtüz akçeye kadar satıldı), 23) Alaclar, 24) Çoban Köprüsü bir gün tevakkuf, 25) Seyki, 26) Matarhaç (Pîrî Paşa'ya vezâret tevcihi), 27) Erzurum, 28) Hüd Tekye, 29) Şikau, 30) Kârûz (Kârvuz), 31) Derenciye, 32) Çîn-oğlu, bir gün tevakkuf, 33) Yenice, 34) Üçkilise, Sipahilere ruhsat, 35) Sünür Köyü (veya Sinver Köyü), bir gün tevakkuf, 36) Terekli Zaviye, 37) Dâye Şeyhi, 38) Karçeker, 39) Lasurluşur-kano (?), bir gün tevakkuf, 40) Butâc, 41) Hisar-ı Cer (Hisâr-cür), 42) Seksâr, Bayram, iki gün tevakkuf, 43) Âyâtiye, 44) Sunsa, 45) Karatabre, 46) Amasya, Meştâ.

(NOT: 29) Tabî Beğ, varak: 58 ve 59. Sa'dü'd-dîn, pederi Hasan Çan'ın Sultân Süleyman'ın vezîr-i âzami İbrâhîm Paşa ile bu meşru olmayan harekete ve ileride bahs edeceğimiz diğer bir hususa dâir mükâlemesini nakl eder (4, varak: 658). İbrâhîm Paşa bu sû-i istimalin hiç bir suretle ma*zûr olamayacağı beyân etmiş (Âlî'ye de müracaat). Şâh İsmail'in Sultân Selîm'e gönderdiği elçinin i'timâd-nâmesi reisü'l-küttâb Sarı Abdullah Efendi'nin Düstûrül-İnşâsında munderictir. Numara: 35. Pâdişâh'ın daha önce gönderilmiş bir mektubu -ki bunda İran Şâh'na yalnız Pehlivan Abbas Mirza (İsmail ?) diye hit-ab olunmuştur- o mecmuuda 23 ve cevâbı 24 numara ile dercedilmiştir.

⁵⁸⁷ Şukrî'nin Setlm-nâme'si, varak: 35.

Bayburd'a doğru gitti.⁵⁸⁸ Pâdişâh Kars civarına varınca -Cânîk'e, vaadi hilâfına olarak ordugâha gelmediği takdirde kendisini bekleyen mü-câzâtı hissettirmek için- çadırlarını Gürcistan hududuna doğru tevcih ettirdi. Selîm Gürcistan üzerine yürüdü; lâkin dördüncü günü Cânîk tarafından -arkasında büyük bir zahire kervanı beraber olduğu halde- bir sefaret hey'eti görüldü: Asker açlıktan zahmet çekmeğe başladığı ve bir kilo unun dukası bindört yüz akçeye çıktığı cihetle, bu tesadüf pek iyi oldu.⁵⁸⁹

Selim, Bayburd'un anahtarlarını Erzurum'da aldı. Bayburd muhafızlarının gösterdikleri mukavemeti ve şehrin zabtı için görülen müşkilâtı imrahoru Bıyıklı Mehmed vâsıtasıyla haber aldığından muhasara ordusunda bulunan beğlere: «Ben gelmeden evvel kal'a alınmamış olursa sizin başlarınız düşecektir!» diye yazmıştı. Bu haberin ifâde tarzından dehşete kapılan zabitler, gayretlerini büsbütün artırarak şehri hücumla zab-tettiler. Selîm, Üç-Kilise; nâm-ı diğer Açmiyazın civarında zeâmetli süvarilerine izin verdi. O kadar kalabalık bir orduyu beslemek müşkil olmağa başladığı gibi, -henüz 3 Ramazan'da (23 Teşrîn-i evvel) bulunmakla beraber- toprağı örten kar bütün askerî hareketleri gayrı kaabil kılmış olduğundan bu karar ma'kûl idi. Bununla beraber Detbürd ve Kiğı kalelerinin zabtı Bayburd'un işgalini tâkib etmişti.⁵⁹⁰ Bıyıklı'nın hizmetleri bir mükâfata lâıyk idi: Selîm onu bekletmiyerek Erzincan livasının idaresini -Karahisar, Cânîk, Trabzon şehirlerini ilâve ederek- kendisine tevcih etti.⁵⁹¹

9 Ramazan'da (28 Teşrîn-i evvel) askerın şiddetinden ve mezâliminden şikâyet ile istirham için birtakım köylüler Selîm'in huzuruna geldiler. Selîm -maiyyetlerinin cürümlerinden dolayı haklı olsun haksız olsun âmirleri tecziye etmek suretinde ortaya koyduğu usûle uygun olarak- Dukakin Ahmed ile Hersek Ahmed'in çadırlarının iplerini kestirdi; bu, onların azledildiklerine işaretti.⁵⁹² Vezîr-i â'zamlık me'mûriyeti, Çaldıran Muhârebesi'nde Osraanlılar'ın sol cenahına kumanda eden ve zafer kendisinin tedbiri sayesinde kazanılmış bulunan cesur hadım, Rumeli Beğ-

⁵⁸⁸ Şükrî'nin Selim-nâme'si, varak: 35.

⁵⁸⁹ Kezallık.

⁵⁹⁰ Celâl-zâde, t>ât>: 15.

⁵⁹¹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, Bbû'l-Fazl.

⁵⁹² Ekseriyetle yanlış malûmat alan Venedik balyozu qustinianl, raporlarının birinde, yanlış olarak şöyle söyler: «Poi fa Bassa Sinan un suo schi-avo qual era Imbrahor e avea 7 aspri addl, e il beglerbeg di Natolia-Nuoua». 1 Mart 1515.

lerbeği Sinan Paşa'ya tevcih edildi. Yeni vezîr-i â'zam süvârî askeriyle birlikte Ankara'ya giderek kış karargâhını orada kurdu. Selim de Amasya'ya doğru yoluna devam ederek teşrin-i sâni ortalarında oraya vâsıl oldu.⁵⁹³

Bu şehre girdiği gün, Dülkadir hükümdarı Süleyman'ın akrabasından ve onun şahsî düşmanı olan Şehsüvâr-oğlu Alî'ye Kayseri hükümetini vererek, Süleyman'ın hükümetine tâbi' memleketleri zabtederek arazisini genişletmesini emretti.⁵⁹⁴ Dülkadir hükümdarının Pâdişâh'a bir fırka süvârî yardımcı askeri vermekten imtina' ve hattâ Pâdişâh'ın askerini yolda rahatsız ettiği hatırlardadır. Şehsüvâr-oğlu, memuriyetinden birkaç gün sonra ve mevsimin şiddetine rağmen, birdenbire Bozok kalesini zabtederek, Süleyman'ın başını Pâdişâh'a gönderdi.⁵⁹⁵

Harbin başlangıcından beri Yeniçeriler arasında birkaç defa tezahür etmiş olan itaatsizlik fikri, kış karargâhlarında yeniden intizamsızlığa sebep oldu. Âsîler vezîr Pîr ile Selîm'in hocası Halîmî'nin hanelerini yağma ettiler. Pâdişâh bu defa da askerin itaatsizliğinden dolayı bir büyük me'mûrunu cezalandırdı: Vezâret me'mûriyetinden azledilmiş olan Duka-kin Ahmed cellâda teslim edildi.⁵⁹⁶ O esnada Balı Beğ ile Hacı Beğ Sarnu, nâm-ı diğer Havale⁵⁹⁷ ve İzvornik⁵⁹⁸ kalelerine karşı yaptıkları neticesiz akınlarda eşir ettikleri bir takım Hırvat ve Macarlar'ın başlarını Pâdişâh'a gönderdiler.

Kış esnasında Selîm Amasya'da -îrân Şâhi'ndan kendisine paha biçilmez hediyeler getirmiş olan- sefirleri kabul etti. Sefirler Çaldıran Muhârebesi'nden sonra Pâdişâh'ın eline düşmüş olan, Şâh zevcesi sultanı serbest bırakarak iade etmesini talep etmeğe me'mûr idiler.⁵⁹⁹ Bunlar fran sarayının en yüksek me'mûrları arasından seçilmiş dört kişi olarak Sey-yîd Abdülvehhâb, «Kadı Paşa» da denilen Kadı İshâk, Molla Şükrullah Muganî,

⁵⁹³ Sa'du'd-dîn, Solak-zâde, Âli, Ebu'l-Fazl, Şükrî.

⁵⁹⁴ Sa'du'd-dîn, 4, varak: 659, Solak-zade, varak: 87. Ebû'l-Fazl, Âli ve Şük-rî'nin Selfan-nâme'si.

⁵⁹⁵ Şükrî'nin Sdtra-nâme'si.

⁵⁹⁶ İstuanfî, Tarih, 1, 6. Bu kale Belgrad ile Semendire'nin ortasıdır.

⁵⁹⁷ Şükrî'nin Selîm.nâme'si, varak: 34. Macar müverrihleri Bosna'da Yûsuf hakkında bir şey söylemezler. Lâkin Marint Sanoto'da (Vekâyinâme, c. 19) şöyle görülür: «Nel mese di n&vemtore venne 11 Bassa di Bosna con 4000 uomini, sopra il paese di Hongeria, etiam In questa contada di Zara ve-nendo do Opuch (terra di Bosna) sotto un castello nutoto Carin, sotto posto ali Hbngeria, il nome del conte Zuan Cranovlcz, poi a un altro castello il nome Zuan Cranoviez. poi a un altro castello il nome del conte Zorzi Corlovich (Lettera dala in Lourana da Sagredo Castellani di Lau-rana).

⁵⁹⁸ Şah İsmail'in mektubu Münşeat-ı Feridun, nu: 258, Paris nüshasında nu: 79, s. 267. Celâl-zâde'ye (varak: 45, Dresden Kütüphanesi) dahi müracaat.

⁵⁹⁹ Sa'du'd-dîn, 4, varak: 659. Solak-zâde, 88, Ali, 188, Ebû'l-fazl varak: 68, Şttkrî, varak: 42.

Şeyh Haydar'ın halîfelerinden Hamza idi.⁶⁰⁰ Lâkin Selîm onların istirhamlarını dinlemek şöyle dursun, milletler hukuku hilâfına olarak sefirleri tevkif ettirdi; ilk ikisini İstanbul'a, diğer ikisini de Di met o-ka'ya gönderdi; sefirler oralarda hapse atıldılar: Bu sırada Şâh'ın zevcesi olan sultanı da Ca'fer Çelebî'ye⁶⁰¹ nikahladı. Milletler hukukunun sefirler ve Şâh'ın haremi hakkında bu suretle nakz edilmesi -ki bütün İslâm kanunlarına da mugayirdir- her türlü mazeretten ârîdir. İslâm hukuku şu iki esâsı mukaddes sayar: Elçilere hiçbir zarar isabet etmemeli⁶⁰² ve; Elçi, anca me'mûriyetini îfâ eder. Mağlûb düşman Dîn-i Muhammedi'de bulunduğu halde onun meşru' zevcesini galibin almasına da İslâm müsâid değildir. Bu iki hareket Selîm'in diğer bâzı fiillerine de mazeret yolu bulmuş ve esirlerin ve Râfızîler'in idamını övmek derecesine kadar çıkmış olan Osmanlı müverrihleri tarafından bile takbih edilmiştir.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Yine onlar, Nuhbetü't-Tevarth, Ravzatol-Ebir&r.

⁶⁰¹ Tağu Beğ, varak: 58 ve 59. Sa'7ü'7-7i9, pederi Hasan Can'ın Sultan Süleman'ın vezir-i azamı İbrahim Paşa ile bu meşrû olmayan harekete ve ilerdie bahs edeceğimizi diğer bir h ususa dair mükalesini nakl eder (o, varak: 658). İbrahim Paşa bu su-i istimalin hiçbir sûretle ma'zur olamayacağını beyan etmiş (Ali'ye de müracaat). şah İsmail'in Sultan Selim'e gönderdiği elçinin i'timad-namesi reisü'l-küttab Sarı Abdullah Efendi'nin Düsturü'l-İnşa'sında münderictir. Numara: 35. padişah'ın daha önce gönderilmiş bir mektubu -ki bunda İran Şahı'na yalnız Pehlivan Abbas Mirza (İsmail?) diye hitab olunmuştur- o mecmuada 23 ve cvevabı 24 numara ile dercedilmiştir.

⁶⁰² «Elçiye zeval yoktur».

⁶⁰³ Osmanlı müverrihleri sefirlerin idamı hakkında birsey söylemezler. Halbuki Balyos Justiniani tarafından Venedik hükûmetine gönderilmiş l ' Kart 1515 tarihli bir rapora inanılırsa vaki' olmuş bir şeydir: «E ha fatto strangolar un Ambasciadore del Sofi era İn Adrianopoli (İlmetoka) en un Dardanelle.» Marini Sanoto'nım kroniği.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/431-436

YİRMİÜÇÜNCÜ KİTAP	
YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ	
Kemah Kalesinin Fethi	
Dulkadiroğlualâüddeve'nin Sonu	
Üst Seviyedeki İdamlar Ve Yeniçeriler İle Alakalı Yeni Tedbirler	
Tersane'nîn Geliştirilmesi	
İdris-İ Bttltsî'nin Faaliyetleri Ve Doğu Anadolunun Kesin Olarak Osmanlı-Türk Topraklarına İlhakı.....	
Mardin'in Fethi	
Kara Han'ın Sonu; Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Zaferi	
Musul	
Urfa	
Doğu Anadolu'da İdrîs'in İdari Düzenlemeleri	
Yeni İtaat Eden Doğu Anadolu Ahâlisine Dâir	
Osmanlı Devletinin Doğu Hududu	

YİRMİÜÇÜNCÜ KİTAP

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ

Kemah Kalesinin Fethi

Erzincan'dan bir merhale mesafede bulunan ve Fırat sahilinde zabte-dilmesi imkânsız bir kayanın üzerinde Kemah Kalesi görülür. Yıldırım Bâyezîd zamanında beğlerbeği Timurtaş tarafından zabt olunduğu halde, Timurlenk zamanında Osmanlı memleketlerinin dışında sayılmıştı. Kemah,⁶⁰⁴ yalnız mevkii ile değil, toprağının verimliliği ve ahâlîsinin san'-atkârlığı ile de meşhurdur. Bayburd'un kızı, Erzincan'ın kozu gibi Kemah'ın bezi darb-ı mesel olmuştur. Ortasında bu kalenin bulunduğu memleket, Amien Marselen'de Gümatene nâmiyle gösterilmiştir.⁶⁰⁵ Vaktiyle Mısırlılar'ın bir mucize gibi gördükleri oldukça garîb bir hâl seyyahların nazar-ı dikkatini celbeder. Her sene ilkbahar yağmurları esnasında gökyüzünde bulutlar teşekkül ederek geçen bıldırcınlar ve diğer kuşlar ovaya düşerler. Ahâlî bunlardan binlercesini tutarak ve sirke içiide muhafaza ederek gayet faydalı bir ticâret yaparlar.⁶⁰⁶ Kemah'dan pek uzak olmayan Urla (?) taraflarında altın, gümüş, bakır mâdenleri bulunanlar dağ silsilesi vardır. Fırat'ın karşı tarafında, fakat güneye doğru daha ilerisinde Mâden şehri vardır ki, Osmanlı târihlerinde mâdenleriyle meşhurdur.⁶⁰⁷

Selim, Kemâl'in fethini, yalnız vaktiyle memleketinden bir parça olan kalenin tekrar zabtı maksadıyla değil, Erzincan ve Bayburd'da bu kalenin

⁶⁰⁴ Evliya Kemah'ı Diyânbekr, Mardin, Şebîn Karahisan, Afyon Karahisan, Ermenek, Merkab, Hasankale, Makû, Ardanuş kaleleri derecelerinde tutar.

⁶⁰⁵ «Gumathenem contingit regionem uberem et cultu juxta foecundam. Ammien Marcell, 18, 9. Celâl-zâde, bâ.b: 16.

⁶⁰⁶ Cihan-nümâ, varak: 413; Sa'dü'd-din, varak: 662. «Şekilde selvaya, (bal? yahut bıldırcın?), ekilde helvaya benzer» diyor.

Sa'dü'd-din'den telhis (c. 2, s. 292): «Kemah'ın cümle-i garâi-bünden biri budur ki baharda bulutlardan serçe yavrusu gibi henüz kanadlanmış kuşlar düşer; halk bunları toplayup kablar içinde saklarlar. Şekilde sülvâya, ekilde helvaya benzer. Sayd olun-mayup kalanlar uçup gider.»

⁶⁰⁷ Cihan-nümâ, s. 403; Döpre, Seyahatname, I, s. 60; Makdonald Kineir, Seyahatname, s. 349. Ma'den ismini alan en meşhur şehirler Kastamonu (Cihan-nümâ; s. 650) ile burada mevzu-ı bahs olan şehirdir. Bunu Elbistan yakınındaki Ma'den ile ka-rıştırmamalıdır. Avrupa'da üç Ma'den vardır: Sidri Kayısı, Karatova, Novoberda, (Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'si, s. 82, 93, 144). Bu altı Ma'den'in hiçbiri Yâkûti'nin coğrafya lûgatinde bulunmaz. Yâkûti yalnız Arabistan'da mevcut mâdenlerle Nî-şâbü'r havâlisinde mevcûd bulunmuş olanları yazar. Yâkûti'-ye en ziyâde Anadolu için değil, Arabistan için müracaat edilebilir.

muhafızları tarafından dâima ihlâl edilen asayîşi te'mîn ihtiyacıyla arzu ediyordu. Bu sebepler, Kemah'ın zabtı için Amasya'daki kış ordugâhından Erzincan Vâlisî Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emir göndermesini icâb ettirdi. Kendisi de baharda⁶⁰⁸ (5 Reb'ü'l-evvel 921 /19 Nisan 1515) bizzat hareketle Karlı Göl, Karaca Çayır,⁶⁰⁹ Artukâbâd, Sivas, Merzifon, Elmalı tarihiyle Kemah üzerine yürüdü. Karaca Çayır'da mola verdiği sırada Mısır Sultânı'nın elçilerini kabul eyledi ki, bunlar Kayseri ve Bozok sancaklarının Şehsüvâr'a malikâne olarak verilmesinden dolayı -Şehsü-vâr Beğ'in pederi Mısır Sultânı'nın düşmanı olduğu için Mısır kapılarında asıldığı ve bu iki sancağın Mısır hükûmetine tâbi' ve oralarda hutbe ve sikkenin Mısır Sultânı nâmına carî olduğu bahanesiyle- efendileri adına şikâyetlerini bildirmeğe geliyorlardı. Selîm:

- «Eğer Sultân merd ise nâmının hutbede zikri ve sikkede hakki hukûk-ı saltanatını Mısır'da muhafaza etsin.»⁶¹⁰

cevabıyla elçilere ruhsat verdi.⁶¹¹ Bu suretle Memlûk Sultânı'na karşı tasavvur ettiği muharebeyi îmâ etmiş oluyordu.⁶¹²

Dulkadiroğlualâüddevle'nin Sonu

Amasya'dan çıkışından bir ay sonra (5 Reb'ü'l-âhir / 19 Mayıs) Pâdişâh Kemah önünde görünerek, kaleyi hücumla zabtetti ve içine Kara-çin-oğlu Ahmed Beğ'in emri altında bir muhafız kuvveti koydu.⁶¹³ Ondan sonra Dülkadir düşüncesini, Dülkadir Beğ'i'nden intikam almağa hasr etti. Kemah'ın fethinden sekiz gün sonra Sivas'a dönmüş olduğu halde, oradan Alâü'd-devle aleyhine Şehsüvâr-oğlu Alî Beğ ile vezîr-i â'zam Sinan Paşa kumandalarında onbin Yeniçeri'den mürekkeb bir fırka gönderdi. Kendisi de arası çok geçmeksizin hareket ederek, Sinan Paşa'nın Elbistan hisarları

⁶⁰⁸ Sa'dti'c-dîn, varak: 661. Solak-zâde, varak: 88. Âlî, Dördüncü hâdis, varak: 193. Eb'û'l-Fazl, nesr ve nazm, varak: 70-74.

⁶⁰⁹ Pâdişâh «Merd ise Mısır'da hutbe ve sikkesin müstemir itstn» dedi. Sa' dü'd-dln, c. 2, s. 291. Mütercim.

⁶¹⁰ Pâdişâh «Merd ise Mısır'da hutbe ve sikkesin müstemir itstn» dedi. Sa' dü'd-dln, c. 2, s. 291. Mütercim.

⁶¹¹ Sa'd'ü'd-dln, Solak-zâde, Eb'û'l-Fazl, Âlî.

⁶¹² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/437-438

⁶¹³ Sa'd'ü'd-dîn, 4, varak: 662. Şükrî'nin Selîm-nârae'si Kürdistan'ın zabtı hakkında pek az söz söyler. İdrîs'in oğlu ise bu hususta kıymetli ve dikkatli tafsilât verir. Ancak Şükrî, İran ve Mısır seferleri târihini Koçî Ağa'dan aldığı ma'lûmâta bina etmiş olduğu halde, Koçî Ağa Kürdistan seferinde hazır bulunmamış ve İdrîs ise pâdişâh tarafından orada mühim bir vazifeye me'raur olmuş ve onu îfâ etmiştir.

önüne vardığı sıralarda İncesu kenarına gelip, ordu kurdu. O sırada Alâü'd-devle Ördekli'de bulunuyordu; ilk işi olmak üzere hazîneleriyle haremîni Turna Dağı zirvesine çıkararak yanındaki Türkmenler ile -memleketinin kalbğâhına medhâl olan- boğazlan zabtetti.⁶¹⁴ 29 Rebîu'1-âhir / 12 Haziran 1515'de Sinan Paşa Göksu⁶¹⁵ sahrâsını geçerek Turna Dağı eteklerinde kaleye kapanmış olan ihtiyar Dül-kadirli Beği'ni harbe icbar eyledi. Vuku bulan muharebenin başlangıcında Alâü'd-devle maktul oldu; bunun üzerine Türkmenler bozulup Dülka-dîr Beği'nin dört oğlu ile kardeşini Osmanlılar eline bırakarak dağlara doğru kaçtılar. Oğullarının başlan kesildi. Amcaları Abdü'r-rezzak, yeğenlerinin kesilmiş başlarını Selîm'e bizzat takdim etmeğe mecbur edildi. Selîm, -âkıbet-i hâlini hissettirmek istiyormuş gibi- Alâü'd-devle'-nin başını bir zafer-nâme ile Mısır Sultânı'na gönderdi. Şehsüvâr-oğlu üç tuğlu vezîr unvânıyla fethedilen memlekete vâlî tâyin olundu. Pâdişâh orduya memnuniyetini bildirmek için her süvariye bin akçe ihsan eyledi. Kayseri'ye dönüşünde Anadolu ve Karaman askerine ruhsat vererek, muzafferiyetlerini bir mektup ile Venedik Doç'una bildirdi⁶¹⁶ ve İstanbul yolunu tuttu.⁶¹⁷

Üst Seviyedeki İdamlar Ve Yeniçeriler İle Alakalı Yeni Tedbirler

Selîm, İstanbul'a varır varmaz ilk iş olarak isyan eden Yeniçeriler1-in te'dîbleriyle meşgul oldu. Askerin en eskilerini huzuruna davet ederek, Amasya'da Pîrî Paşa ile Halimi hocanın hanelerini kimlerin tahrikiyle yağma etmiş olduklarını sordu. Yeniçeriler bu türlü hareketlerin mes'uli-yetini başkalarına yüklemeyi fırsat bildiklerinden, kendi âmirleri olan İskender Paşa'yı, sekban-başı Balyemez Osman'ı, Kazasker Câ'fer Çelebi'-yi öne sürdüler. Selîm, tsknder Paşa ile Osman Ağa'nın başlarını kestir-di;cesedleri köpeklere ve av kuşlarına atıldı. Ca'fer Çelebi'ye gelince, o zaman müftî'den üstün olan «kazasker» hâiz olmasından dolayı, idamının kanunî bir surette

⁶¹⁴ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 663. Solak-zâde, varak: 88. Ali, Dördüncü Hâdis, Venedik'in Kıbrıs Konsolosu tarafından gönderilen raporda bu dağ cStel-lat ve zirvesindeki kale «Taznas» diye adlandırılmıştır. Mazini Sanoto, Celâl-zâde, b&b: 16. Keşfi, 36.

⁶¹⁵ Sa'dü'd-dîn'de Göksün, c. 2, s. 295.

⁶¹⁶ 15 Haziran târihiyle târihteniniş olan bu mektup, M. Sanoto'nun vekâ-ylnamesinde mündericidir: <Hanno rotto e preso 11 detto Aledoulo con quatro suoi flgUuoli a taiorno la testa a tutt ,e smultanemente tutto auo eserclto taiorno a pezzi e lo anihltarono.» (Translatada da Greco.)

⁶¹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/438-439

olması icâb ediyordu. Binâenaleyh Ca'fer Çelebi'-yi yanına çağırarak İslâm askerini itaatsizliğe ve isyana tahrik edenin ne türlü cezaya müstehak olacağını sordu. Ca'fer, eğer vak'a sabit ise mün-hemik (yâni askerin tahriki işinin üstüne düşen) katle mahkûm olması lâzım geleceği cevâbını vermesi üzerine Selîm, kendi hakkındaki hükmü kendisinin beyân eylemiş olduğunu söyledi.⁶¹⁸ Kazasker, o zaman ta-mâmiyle infial g&termeğe başlayarak, Pâdişâh'ı hakkaniyetin sadâsını dinlemeğe davet etti ve Ca'fer Bermekî'yi idam eden Hârûnü'r-Reşîd gibi nedamet içinde ruhunu teslim etmemek için vicdanını bîr ma'sûmun katliyle lekedâr etmemesini ihtar etti.⁶¹⁹ Lâkin hepsi beyhude oldu. Büyük hatibin, büyük şâirin, kalemi pek çok zamandan beri Bâyezîd ve Selîm'in fetihlerinin ilânına vâsita olan edibin sözlerinden te'sîr görülmedi.⁶²⁰ Cafer'in vefatı sırasında söylediği söz yerini bularak, Selîm bu hususta verdiği karardan teessüf etti: İstanbul'da şiddetli bir yangın⁶²¹ çıktı (25 Ağustos 1515). Pâdişâh bizzat yangın mevkiine giderek ateşin söndürülmesi için emîr verdiği sırada beraber bulunan vezîr-i â'zama şu sözleri söyledi:

- «Bu yangın, Ca'fer'in nefe-i âteşînidür, nihayet sarayı, tahtı ihata ve bi'n-nefs beni imha edeceğinden korkaram.»⁶²²

Husûsî sohbetine dâhil olanları da bedbaht kazaskeri -bir yerde hab-sedip saklamak suretiyle- kurtaramamış olmalarından dolayı azarladı.

' Sultân Selîm, Yeniçeriler tarafından en son yapılan itaatsizliklere sebep saydığı, yâhud öyle gördüğü şahısların izâlesiyle o makûle ahvâlin önünü almak için icra edilmesi gereğine inandığı üç idamdan sonra, Yeniçeri Ocağı'nın tanzim şeklindeki noksanlara çâre bulmakla meşgul oldu. O zamana kadar Yeniçeriler'in en büyük kumandanlığı sekban-başı-ya aitti. Sekban-başı bu mertebeye ancak daha alttaki basamakları geçtikten sonra yükselebildiğinden, onun vefatında yahut azlinde kendisinden bir derece altında bulunan zabıt kumandayı ele alırdı. Daha açık tabiriyle, sekban-başı

⁶¹⁸ Sa'dü'd-dîn, i, varak: 666. Solakzade, S8, ÂH, Beşinci Hadise, 198.

⁶¹⁹ Aşık Çelebi'nin ve Kınalı-zâde'nin Tezkire-i Şuarâ'larının her ikisi Divânından bâzı beyitler nakl ederler. Ca'fer'in bir de Heves-name'si vardır.

⁶²⁰ İnebahtı, Modon, Koron zafer-nâmeleriyle Sultân Selim tarafından Şah İsmail'e gönderilen üç mektup ve Şehzade Süleyman'a ve Venedik Do. çu'na ve Mısır Sultân'na yazılmış Çaldıran Zafernâmeleri Ca'fer Çelebi inş&'siyledir.

⁶²¹ Venedikl Balyosu, Justirüani (M. Sanoto'nun vekayin&mesi) bu vak'ayı Venedik hükûmetine -o zaman açık haberleşmeden pek korkulduğu için- şifre Ue yazdığı bir mektupla bildirmiştir.

⁶²² Kınâüzade.\

-Yeniçerilerin teşkilinde Yayalar gibi onlara ilhak edilen- Otuzüç takım Sekbân'm reisi olmaktan başka birşey değildi. Bununla beraber Yeniçeriler üç nev'i askerden, yâni 62 Yeniçeri «Bölüğü» nden,, 33 Sekban *Oda»sından, 100 Yaya cemâatı'ndan mürekkeb idi. Selîm, sek-ban-başı'nın yerine -bu hususta yürürlükte olan terakki kanununu na-zar-ı itibâra almaksızın-'- sadâkatlerine itimâd edebildiği belli şahıslardan birini İntihab etti. Bu da mîr-i alem Yâkûb idi. Bu ağanın yanına «kul kâhyası» unvânıyla ikinci bir kumandan koydu. Unvanları muhtelif av hizmetlerinden alınmış ikinci dereceden dört general bunları tâkîb ediyordu ki, onlar da şunlardır: Sekmen-başı, Zağarcı-başı, Samsoncu-başı, Turnacı-başı.⁶²³ Bunlardan sonra, daha alt mertebede olmak üzere Çavuş-başı geliyordu, İşte bu yedi büyük zabıt, Yeniçeriler'in erkân-ı harbi-yesini teşkil ettiler.⁶²⁴

Unvanları pâdişâhın av hizmetlerinden kanyaklanan ikinci dereceden dört generale mukabil, her alayın başlıca dört zabiti muhtelif mutfak hizmetlerine göre bir isim almışlardır ki şunlardır: Çorbacı-başı, Aşçı-başı, Saka-başı, Vekil-harc. Derecesi ağa'yı tâkîb eden Kul Kâhyâsı'nı⁶²⁵ zabitler arasında son derecede bulunan Kâhyâ-yerî⁶²⁶ ile karıştırmamalıdır. Kâhyâyêrî Yeniçeriler'in, bulundukları mahaller hükümetlerine düşen işlerini tanzime me'mûr idiler. Bu zabitler rütbece son derecede bulunmakla beraber, isimleri Yeniçeriler'e gönderilen bütün fermanların başında zikrediliyordu. Bunların altında da sırasıyla Muhaddırlar, Deveciler,⁶²⁷ Hasekiler⁶²⁸ bulunurdu. Terakki şu suretle vuku bulurdu: Kah-yâyeri'nden muhaddırlığa, muhaddırlık'tan deveciliğe çıkılarak, sırasıyla en yüksek derece olan kul kahyalığına varılırdı. Selîm'den evvel terakki silsilesi bu surette idi. Bundan fiilen bir değişiklik yapılmadı. Yalnız onun zamanında ağalık ve kul kâhyalığı mansıbları icâd olundu. Pâdişâh Ağa ve Kul Kâhyası nasbi hakkını kendisi için muhafaza ederek, -o zamana kadar Yeniçeriler elinde kalmış olan- en yüksek derece kumandanlığını kendi eline almış oluyordu. Bu cesurca ve basiretle alınmış karar, şu korkunç asker arasında

⁶²³ Sekmen (seğmen)'in eski imlâsı sekb&a'dır, av köpeği muhafaza ve şevkine me'mûr demektir. Zağarcı'nın aynı, samsomcunun <sansuncu>dur. «Sanşun» 'kavga k&pegi demek olduğu Lehce'de yazılıdır. Mütercim.

⁶²⁴ DÖvlet-d Osmâniye'nin Teşkilât ve UsM-1 İdaresi», 2, s. 203.

⁶²⁵ «Abd» manâsına olan ttatı»dur: Kul kethüdâsı, fâsihi «gedhudâ» dır. Mütercim.

⁶²⁶ Mevki-I me'mûriyet, bizzat me'mûr manasınadır.

⁶²⁷ Devlet-i Osmânlye'nin Teşkilât ve UsûM İdaresi, 2, s. 2 {i3.

⁶²⁸ Kezalik, s. 204.

daimî surette vukua gelen itaatsizlik fikrini bastırmak için bi't-tabî pâdişâhlara daha ziyâde kuvvet ve kudret verecekti.⁶²⁹ Selîm, islahatını tamamlamak için başka tedbîrler de aldı: Ağa'-nın ancak Pâdişâh bizzat muharebeye gittiği zaman askerin başında bulunmasını, Ocak'la ilgili işlerin devlet kapısında kul kâhyası vâsıtasıyla görölmesini, hükümdarın bulunmadığı zaman payitaht muhafazasının sek-bân-başı'ya havale edilmesini kararlaştırdı.⁶³⁰

Tersane'nin Geliştirilmesi

Bunlar, Selîm'in tasavvur ettiği islahatın bir cüz'ünden ibaretti ve Pâdişâhın yorulmak bilmeyen faaliyeti idarenin her şubesinde birden görölüyordu. Bir taraftan asker üzerinde te'sîrini te'mîn ediyor ve inzibatî bağlan pekiştiriyor, diğer taraftan da -devletin hâline göre kifayetsiz derecede kalan- deniz kuvvetlerinin tanzimine gayret ediyordu. İrâ^ Şahı üzerine açılan seferde ordunun yiyeceğini Trabzon'a kadar nakletmek için kullanılan donanma bu vazifenin ihtiyâclanna kifayet edecek miktarda olmadığı gibi, teçhizatı da mükemmel olmadığından Hıristiyan donanmalarına mukabeleden âciz ve Osmanlı sancağı dâima yeni hakaretlere ma'rûz idi.

Bundan mâada Osmanlıların fetihten beri İstanbul'da Rumların eski tezgâhlarından başka tersane olmadığı gibi, bunların da harâb bir halde bulunması Selîm'den evvelki pâdişâhların bu hususta ciddî tedbirler almadıklarına delâlet ediyordu. Pâdişâh bir gece uykusuz kalarak o sırada bütün bu ahvâlî hatırına getirdi ve Çaldıran Muhârebesi'nde vezâret derecesine terfi etmiş ve kendisine tamâmiyle emniyet etmekte bulunmuş olduğu Pîrî Paşa'yı huzuruna çağırarak şöyle hitâb etti:

- «Eğer bu akrebler (Hıristiyanlar) denizi gemilerle setr ediyorlarsa, eğer Venedik Docu'nun, Papa'nın, Fransa ve İspanya krallarının bayrakları Rûm-ili sahillerinde temevvüc ediyorsa, buna sebep ancak senin batâetin ve

⁶²⁹ Solak-zâde, varak: 89. Cihân-nümâ, varak: 689. Bu esere nazaran kethudayerî ile kul-kethudâsı arasındaki mansıblar şunlardır: Kethudayerî'nden sonra muhaddar-başı, acemi yaya-ba-şı, kapu yaya-başı, deveci-başı, hasekî-başı, turnacı-başı, sanı-soncu-başı, zağareî-başı, sekbân-başı. Sekbân-başı terfi-i rütbe ile yaya-beğ olurdu. Ocak'ta ondört yaya-beğ bulunurdu. Bunların alâmet-i farikaları birer tuğ idi. Lâkin terfi' silsilesi burada kesilerek daha yukarı iki hizmete tâyin hakkı Pâdişâha âit idi.

⁶³⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/439-441

benim müsâmahamdır. Lâkin ben herhalde kuvvetli ve kesretti bir donanma sahibi olmak isterim.»⁶³¹

Pîrî Paşa şu cevâbı verdi:

- «Pâdişâhım, siz bu kulunuzun arz etmek istediğim şeyi benden mukaddem beyân buyurdunuz. Yarın arz için huzûr-ı şahanelerine girdiğimiz zaman vüzerâyı ve husûsen beni tekdir ediniz; hemân bir tersane inşâsı ve kendi masrafımızla beş yüz harb gemisi teçhizini ferman buyurunuz. Frenkler bu tedâri-kâtdan haber alır almaz korkuya düşeceklerdir: Göreceksiniz ki tezgâhların ikmalinden, kırk kadırganın denize indirilmesinden evvel birbirine sebkatle muâhedâtm tecdidine ve vergü te'dîyesine geleceklerdir. Şu suretle bu techîzât masraflarından kısm-ı küllisi onların altunlarıyla te'dîye olunacaktır.»

Pîrî Paşa'mn fikri Pâdişâh tarafından da uygun görülerek ertesi gün dîvânda o şekilde söz söyledi. Vezirler, önlerinde Pîrî Paşa olduğu halde huzurdan çıkınca» limanın diğer sahilinde bulunan bir kabristana gittiler. Vaktiyle Bizanslılar'ın⁶³² gemi tezgâhlarının bulunduğu bu arazî yine o hizmete tahsis olundu. Vezirler inşâatın yapılmasına bizzat nezâretle, mezarlıktaki kemikleri yeni tersanenin arkasında kazılmış olan ve «Mezarlar Mezarı» adı verilen uzun bir hendeğe naklettirdiler.⁶³³ Pîrî Paşa'mn tahminine muvafık olarak Avrupa hükümetleri müzâkerelerin yenilenmesi için tersanenin tamamlanmasını ve donanma teçhizatının ikmâlîni beklemediler. Macaristan, Osmanlılarla bir senelik bir mütâreke akdederek Knin, Kilise, Skardino taraflarım rahatsız* etmekten geri kalmayan Türkler'in tecâvüzlerinden kurtarmak için Lehistan'ı da bu ahde kabul ettirdi. Eflâk Prensi Nagol Basaraba dahî her sene altıyüz gençten mürekkebbir yardımcı kuvvet ve üçyüz baneraş (dokuzyüz dallar) vergi takdim edeceğini Pâdişâh'a arz eyledi.⁶³⁴ Lâkin ne Venedik, ne de Napoli hükümetleri Macaristan ve Eflâk'ın gösterdiği misâle benzer harekette bulunmadılar.

⁶³¹ Âlî, Altıncı Hâdis, varak: 199, bunu Kaanûnî Süleyman'ın nişancısı ve müverrihi Celâl-zâde'den rivayet eder. Şehzade Ahmed'in idamı hakkındaki tafsilâtı da ondan almıştır. Celâl-zâde Selim zamanında dîvânın alelade bir kâtibi idi.

⁶³² İstanbul ve Boğarçî, 2, 5. 55.

⁶³³ «Ol (olanı mezar-ı ma'lûmdur). ÂH, Bu tersanenin tamamlanması hakkında Hacı Kalfâ'nın T&kvfenÜ't-TOTarih'ine bk.

⁶³⁴ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 192; Eflâk; Tarihi, s. 98.

İstanbul'da vuku bulan yangından az sonra, Sultân Selîm Edirne'ye gitti. Vezîr-i â'zam Sinan Paşa'dan hoşnûd olmadığı cihetle onun yerine Hersek Ahmed Paşa'yı tâ'yîn etmek düşüncesindeydi. Ahmed Paşa dört defa vezîr-i â'zam olarak dört defa azl edilmiş olduğu için bu hizmetten kendisine yorgunluk gelmiş olduğundan, ihtiyarlığını ve felçli olduğunu beyân ederek mazeret diledi. Selîm gizli düşüncesinin Sinan Paşa tarafından Hersek Ahmed Paşa'ya haber verilmiş olmasından şübheye düşerek Sinan'a gazab etti ve kılıcını çekip üzerine yürüdü. Fakat Sinan Paşa sür'atle kaçarak bir müddet saklanıp, bulunduğu yeri kimse keşfedemedi. Pâdişâh onun yerine tâ'yîn edecek birini aradıysa da hükümet işlerini onun gibi idare edecek bir vezîr bulamadığından, vezîr-i â'zamm meydana çıkıp hizmetine devam etmesini bildiren her tarafa emirnameler neşretti. Sinan Paşa tekrar gelerek daha birkaç sene iktidar mevkiinde kaldı.⁶³⁵ Bu sırada Erzincan Vâlîsi Bıyıklı Mehmed Paşa Kürdis-tan'ın fethini ikmâl ve Molla îdrîs'in yardımıyla Osmanlı Devleti'nin bu yeni eyâletinin idaresini tanzim etmişti.⁶³⁶

İdris-i Bitlisî'nin Faaliyetleri Ve Doğu Anadolu'nun Kesin Olarak Osmanlı-Türk Topraklarına İlhakı

Sultân Selîm kendisi de şâir olduğundan şâir ve âlimlerin kadrini takdir eder, ma*rifet erbabını pek güzel ayırır ve hünnerleri kendisinin muazzam düşüncelerine hizmet edecek ve memleketin yükselmesine yardımcı olacak kişilerle sohbeti arzu ederdi. Bunun içindir ki, İran Şahı aleyhine olan seferinde zamanının en büyük üç âlimini, yâni: önceden muallimliğinde kendisine hizmet etmiş olan Halîmî'yi, evvelâ nişancılığa ve sonra kazaskerliğe yükseltilmiş olan edîb ve şâir Ca'fer'i, Osmanlı Dev-leti'nin ilk umûmî târihini yazan îdrîs'i beraber almış idi. îdrîs, Bitlis'de doğmuş olduğundan Kürdler'in âdetlerini ve ahlâkını bilir ve o mahalleri pek güzel tanırdı. Sultân Selîm, memleketin muhtelif aşiretlerinin reislerini el altından

⁶³⁵ Justnlani 26 Ağustos 1515 tarihli raporunda şöyle yazar: «Determino il Signor di tomar Bassa Achmet Carzega perohé Piri e Synanbassa, fa-cesse entender quello a detto Carzeg, e quel ricusando il Signor mando a diril venisse sendar Bassa, e quel pur excusandosi era impotente e gotoso. Il Signor l'Intese che il'sapeva perche mandava per lui, e volendo Synan andar li opresso Il Signor u dissz havla fatto ma!e a riportar que!lo si trattava alla Porta, e li volesse dar de la Scûnitara, e lui scampo via e cussi Synan lesse dar de la Schnitara, e lui scampo via e cussi Synan mostrando anda ralla caza e cra anda alil montl; il Signor mando Olacchl (Ulaçkı) dirili ritornasse a sentar.» Marini Sanoto, sene; 1515.

⁶³⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/441-443

İsmail'in itaati dâiresinden çıkmağa teşvik için, îdrîs'i Amasya'daki ordugâhından defalarca Kürdistan'a göndermişti. İdrîs'in tahrikleri, Pâdişâh'ın ümîd etmiş olduğu netîceyi tam mânâsiyle verdi. Kür-distan'ın bütün şehirlerinde Âmid, Bitlis, Hasankeyf de birden ihtilâl çıktı.

Çaldıran Muhârebesi'nden sonra Diyârbekir ahâlîsi Ustaclu-oğlu'nun kaymakamını tard ile Sultân Selîm'e itaat arzemiş idiler. O sırada Şeref Beğ dahî Bitlis'de Osmanlı sancağını çekmiş ve İran Şahı nâmına hüküm süren kardeşi Hâlid Beğ aleyhine silâhlı bir ayaklanma yapmıştı. Hâlid Beğ esîr edilerek Pâdişâh'sın emriyle Merende'de idam olundu. Lâkin -İran hududunda bulunan Hınıs kalesi kumandanı İran generali halîfe tarafından sevk olıman- oğulları Şeref Beğ'e üç defa hücum ve galebe ettiklerinden, Şeref Beğ, birkaç yüz kişi zayı ederek Bitlis'e çekilmişti. Diğer taraftan -ecdadı babadan oğula Hasankeyf ve Siird kalelerinin sahibi olan- Eyyûbiyye Hânedânı'na mensûb Melik Halîl İsmail aleyhine isyan etmiş ve İsmail, Ustaclu-oğlu'nun kardeşi Kara Hana vermek üzere karabetlerine rağmen, Halil'i kendisine mîrâs kalan mülkten çıkarmıştı. Kara Han Siird'i hücum ile zapt etti. Hasan-Keyf e birkaç defa hücum ettiyse de⁶³⁷ muvaffak olamadı. Sason Beği Mehmed Beğ -Şâh'ın ti-mar olarak süvariler emîrine vermiş olduğu- Herzen⁶³⁸ arazisini zabtederek, Acem timar sâhiblerini tardetmişti. Seyyîd Ahmed Beğ Zerk'î dahî (?) Diyârbekir ahâlîsinin yardımlanyîe oraya yakın Atak ve Meyyâfâ-rıkîn şehirlerini ve Kaasım Beğ Merdisî Eğil mevkiini zabtetmiş idi. Pâdişâh'ın İran seferinde ayağını öpmeğe geldiği için kendisine bir sancak verilmiş olan Merdîs'li Cemşîd Beğ Palu hisarlarına Osmanlı sancağını dikmişti. Nectî⁶³⁹ ve Cezîretü'l-Ömer kumandanı, karşısına gönderilen İran askerini kaçırtmış ve Şuran Beği Seyyîd Beğ Kerkük ve Erebil'i cebren ıslâ'etmiş⁶⁴⁰ idi. Kürdistan'm bu başlıca dokuz beğlerinden başka, diğer onaltısı da Sultan Selîm'e taraftar olduklarını ilân ettiklerinden,⁶⁴⁰ onların sadâkat yeminlerini almak ve Kürdistan'm şarttaki

⁶³⁷ İdrîs'in oğlu Ebû'l-Fazl, varak: 82, babasının e! yazılarına, atfen. Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâde onu istinsah etmişlerdir.

⁶³⁸ Lâpie'nin haritasında Kürdistan'ın Hınıs-ı Keyf kasabası yakınlarında «Erzen» nâmiyle görünen şehirdir. Yâkûtî'nin coğrafya lûgatında (el-Müşterek) yalnız dört Erzen yazar: Erzenü'r-Rûm (Erzurum), Erzencân (Erzincan), Ermeniyeye'de Er-zen-i Ahlat, Şîrâz yakınlarında olup Mütenebbî'nin zikreyledi-ği Erzen.

⁶³⁹ Bunun doğrusu «Bahtı» olacaktır. Galiba müellifin nüshasında bu harfin noktalan yerlerinde değildir (.Mütercim).

⁶⁴⁰ Âfî, varak: 300. Ebû'l-Fazl'da zikredilmeyen birçok isimler zikreder: Abdi Beğ, İzzeddîn Şîr Beğ, Emîr Dâvud Güzin.

uc noktası olan Urmiye gölü sahillerinden batı hududları olan Malatya'ya⁶⁴¹ kadar ahâlîsi Kürd olan bütün memleketi tesellüm etmek me'mûriyetiyle îdrîs yine Kürdis-tan'a gönderildi.

Bununla beraber Şâh İsmail, Pâdişâh'ın Tebriz'den gidişini haber alınca Dergüzîn ve Hemedân'ı hemen terkederek payitahtına dönmüştü. Tebriz'den Karahan'ı Diyârbekir'in tekrar zabtına gönderdi. Karahan evvelâ Çapakçur üzerine yürüyerek Şâh İsmail'e sâdık kalmış olan Mardin, Ruha, Hasankeyf kumandanlarının getirmekte olduğu yardımcı askerleri yolda topladı ve nihayet hükümet merkezini muhasara etti. Diyârbekir ahâlîsi her ne kadar müzayaka gördülerse de son derecede müdâfaaya karar vermiş olduklarından, Osmanlılar'dan yardım istemek için Amasya ordugâhına birkaç elçi gönderdiler. Selîm, derhâl, Yeniçerilerden Hacı Yekta Ahmed kumandasında bir miktar asker gönderdi. Bunlar kaleyi kuşatanların saflarını yararak Rûm Kapısı'ndan kaleye dâhil oldular.⁶⁴² Diyârbekir temsilcilerinin dönüşünde, Pâdişâh İsmail'in sulh talebine red ile ce-vâb verdiğini, Kürdlere imdâd gönderdiğim, Kemah'ı vurmak üzere yakında yürümek düşüncesinde olduğunu tdris'e bildirdi. Şâh ismail, düşmanlarının hareketine vâkıf olunca -memleketin îrân istilâsından evvel vâlîsi bulunan-Kürd Beğ'e, Hâlid'in oğulları olan Erciş ve Âdilcevaz kumandanlarıyla birleşerek muhasara ordusunun imdadına gitmesini emretti. Bu muhtelif müfrezeler Erciş havâlisinde toplandıkları sırada, îdrîs, Bitlis, Hizan, Meks (Meges?), Sason beğlerinin müttefik kuvvetlerini toplayarak ve birdenbire Acemlerdin üzerine hücum ederek, onları mağ-lûb etti ve büyük bir ganimet aldı.

Diyârbekir'in ablukası bir seneden fazla müddetten beri devam etmekteydi. Kürdler, gerek sık sık vuku bulan hücumlarından, gerek hastalıktan dolayı onbeşbin kişi kaybetmiş idiler. Ancak bu şeçâatli dağlılar ondört seneden beri muhârib bulundukları Acemlerde karşı mezheb ve memleketlerini son dereceye kadar muhafaza etmekte kararlıydılar. Beğ-ler Dülkadiriyye hâkiminin mağlûbiyetini ve Osmanlılar'ın Kayseri'ye çekildiğini haber alınca, yeminlerini almış olan İdrîs'i tekrar Pâdişâh'ın nezdine gitmek üzere sıkıştırdılar. Lâkin İdrîs Hasankeyf e yardığında Sultân Selîm'in bir

⁶⁴¹ Urmiye, Strabon'da <Spauta>, Malatya «Melitene»dir.

⁶⁴² Sa'd'ü'd-din, varak: 667, c. 4. «Aşti ve Unnlye'den Anüd ve Malatya'ya kadar» diyor.

mektubunu buldu ki, Diyârbekir'in kurtarılması için Bıyıklı Mehmed'e emir verildiğini bildiriyordu. Bir posta güvercini bu müjdeli haberi şehrin gayretli müdâfilerine ulaştırdı. Tımarlar defterdarı Nizâmeddîn Âlî Bayburd'da Bıyıklı Mehmed ve Hasankeyf de îdrîs ile buluşmak üzere yirmi gün yol yürümüş⁶⁴³. Pâdişâh, îdrîs'e verdiği fermânda kendi tarafına geçmiş olan Kürd beğleri arasında birliğin sağlanmasına i'tinâ etmesini emrediyordu.

Binâenaleyh İdrîs Çemişkezek ve Palu kumandanlarım, Merdîs Beği ile Cemşîd Beğ*i, Çapakçur, Bitlis, Hasankeyf, Hıran⁶⁴⁴ (Hizan?), Ha-rîr, Sason valilerini yeniden toplayarak⁶⁴⁵ metbûunun haklarındaki iyi niyetlerini onlara tebliğ etti. Maahazâ Kürd Beğ kumandasındaki Acem ordusu Çapakçur duvarlarına kadar gelmiş ve hücum ile şehri zaptetmiş idi. İdrîs Bıyıklı Mehmed'e durumu bildirmekle beraber, Kürdistan'ın reisleriyle birleşmek için Hasankeyfi en muvafık nokta olmak üzere bildirdi: Hakîkaten îdrîs ile maiyyetlerinde onbin kişi olan Kaasım, Cemşîd, Hüseyin Beğler Osmanlı generaliyle orada buluştular. Bunun üzerine Bıyıklı Mehmed bir an kaybetmeksizin düşmana karşı yürüyerek onları mağlûb ve Erciş ve Âdilcevaş üzerine ric'ate mecbur etti.

Bu muzafferiyetten sonra Kürdler'le Bıyıklı Mehmed Diyarbekir'in imdadına koştular. «Asmasek» (?) mevkiinde Amasya Beğlerbeği Şâdî Paşa beşbin kişilik bir imdâd kuvveti getirdi. Karahan ise müttetik askerlerin Diyârbekir'e beş fersah mesafede Kara Köprü'yü geçdiğini haber alması üzerine, muhasarayı kaldırarak Mardin'e çekildi.

Bıyıklı Mehmed Diyârbekir mıntıkasının -eski «Âmîda»⁶⁴⁶ isminden alınarak- «Âmid» ve «Kara Âmid» de denilen idare merkezini kendi tasarrufuna aldı. Amien Marselen (Amien Marcell) dahî İdrîs gibi bu mıntikalara gönderilen bir orduda bulunmuş⁶⁴⁷ ve her ikisi bizzat şâhid

⁶⁴³ Bbû'l-Fazl, va :83, 84, 85, 86, 87.

⁶⁴⁴ Thfeophylacte'in «Horre» dediği mahal olmalıdır. (Hâlbuki Sa'dü'd-dîn'de, c. 2, s. 309, «Hizân» ve bundan sonraki «Harîr» «Cez're»dir. Mütercim).

⁶⁴⁵ Bbû'l-Pazl, varak: 87.

⁶⁴⁶ Amien Marselen, 19, 7. GUBbons'a bkzn., 2, bâib 19, s. 155.

⁶⁴⁷ Cihân-nümâ, s. 437. Bu havalıyı henüz hiçbir Avrupalı müverrih dolaşmamıştır. Amien Marselen'de beyân olunan Bebesse, Horre, (Hür; belki Hırân veya Hayran), Reman, Busan (Bozan), Karha (Charcha), Meyakarîr (Meja Carire) (Meyyâfâ-rıkın?) mevkilerinin nereleri olduğu şimdiye kadar tâyin edilememiştir. Karha, Lapie haritasında Kars yahut Kerh (Kharceh, Kerkh) denilen şehirdir. Meaj Carire, Amien'in yazdığı veçhile «Soğuk-su» demektir. Çünkü Arabca'da «Mâ» sudur; Kürdistan lisanında «Karire» yahut «Karare» «soğuk su» dur. Binâenaleyh «Meya Karin- de «soğuk su» demek olacaktır. Teofilakt Meya Karir'i İzâle Dağı üzerinde gösterdiği cihetle (5,23) Harîrî Kürdleri isimlerini bu şehirden almış olmaları muhtemeldir.

oldukları muharebelerin tasvirlerini bize nakletmişlerdir. Gerek Marselen, gerek îdrîs, Diyarbekir'in müdâfaaya mahsûs inşâatının metanetini ve mevkiinin savunmaya müsâid bulunduğunu bildirirler. Âmid, Dicle Nehri'nin kenarında, bu nehrin kaynadığı dağın güneyinde ve Mey-yâfânkîn (Nimphius) Irmağı mansabının batısında kurulmuştur. İmparator Kostantin Diyarbekir'i sur ile kuşatarak, orada harb makinaları imâlâtı için bir imalâthane yaptırmıştı. Müteakiben İran hükümdarı Şâbûr muhasarasına geldi. Bu muhasaradadır ki Şâbûr başına tâc yerine boğa başı şeklinde⁶⁴⁸ altın tolga giymiş ve Acemler bunu görünce «Şâ-hânşâh» diye bağırışmıştır.⁶⁴⁹ Oniki asır sonra bu sadâ Osmanh-îar'ın kulaklarına sık sık erişecekti. Şâbûr iki gün zarfında kaleye birçok hücumlar yaptığı halde, bütün gayretleri muhafızların şecaati önünde te'-sîrsiz kaldığını görünce, muhasarayı kaldırmak zorunda kalacağını zannetmekte iken, şehirde veba zuhur etmiş ve askerinin gayretinden ziyâde bu felâket şehrin teslim olmasını icâb ettirmişti (M.Ö. 359). Birinci Justinien Âmid ile Dârâ, Re'sü'1-ayn yâhud Rezâîn, Nusaybin (Nisibis), Ruha (Edesa), Kirkesiye (Çirçesium), Meyyâfârîkîn (Martiropolis)⁶⁵⁰ gibi Bizans İmparatorluğu ile İran Şahlığı hududunda bulunan mevkilerin istihkâmlarını yemledi. Bu şehirlerin o zaman ehemmiyetleri olduğu gibi, Osmanlı Devleti ve İran muharebelerinde dahî mühim birer mevkî teşkil ettikleri görülecektir. Âmid'in Kubâd'a karşı vukua gelen ikinci muhasarası daha uzun ve daha kanlı olmuştur: İranlılar, içlerinden elli bin kişinin şehir surları altında düşüp telef olduklarını gördükleri halde muğlar (Acem kâhinleri) Âmid kadınlarının hisarlar üzerinden kuşatan askerlere karşı çırılçıplak arz-ı endam etmekte olduklarını göstererek bunun hayır falı olduğunu ve Acemler'in zafere erişeceklerine işaret olduğunu bildirdiler.⁶⁵¹ İranlılar karanlık bir geceden istifâde ederek yarı sarhoş ve uyumuş râhiblerin lâyıkiyle muhafaza edemedikleri bir kuleye tırmandılar; şehir ahâlîsi uyandığı zaman düşmanı

⁶⁴⁸ «Aureum capitis arietini figmentum interstinctum lapillis pro diademate gestans.» Daha sonraları Mısır Memlûk begleri baş kisvelerine boynuz şeklinde, buna benzer şeyler yapmışlardır. Lâkin eski Türk resmi elbise resimleri de bu türlü tolga göstermektedir. Eskiden boynuz, hükümdarlık alâmetlerinden-di, nasıl ki «Zülkarneyn: iki boynuzlu» tâbirinden de bu anlaşılır.

⁶⁴⁹ Acemler'in Şapur'u saasan (Saansaan) yani Şehenşah ve Firuz (Pyrosen) yani Bahtiyar diye alkışladıkları Marselen'de dercedilmiştir, 2, 19.

⁶⁵⁰ Procopius, de Aedificiis, 1, 2, 3. (Rezain, Nizibin, Nisibis, Roha, Edessa, Circerium (Urfa), Martyropolis.)

⁶⁵¹ «The indecency of the women on the rampart who had revealed tâelr most secret charms of the eyes of assailan.» Gibbons, 4, bâb: 4, s. 109. (Metindeki ifâdenin İngiliz müverrihi Gibbons'dan menkul aslıdır.)

hisar içinde gördüler. Ve seksen bin Rum kılıçtan geçirildi (505).

Hürriyet ve eşitlik ilân eden ve az daha zâlim Kubâd'ın tahtını zîr ü zeber edecek olan Mezdek'in⁶⁵² isyânıyla İran'da zuhur eden muharebe sırasında Âmid yine Acemler'in boyunduruğundan kurtuldu. Ancak bu suretle yalnız efendisini değiştirmiş oldu: Bekr kabilesi Arabları'nın eline düşerek gerek mıntıka, gerek şehir o ismi aldı. Bu kabile üzerinde hâkim olan ve o zaman istilâsını Diyâr-ı Bekr'e kadar uzatan aile, Kende Hanedanı idi.

Bu ailenin hükümdarı Hacer, Esed kabilesinden olan düşmanlarının intikamına kurban oldu. Oğlu İmrü'1-Kays Bizans împaratoru'nun yardımıyla babasının intikamını almak istediği halde hamamda, özel olarak hazırlanmış olan bir libasın temas etmesiyle zehirlendi.⁶⁵³ İmrü'1-Kays İs-İmâ'dan önce zuhur eden ve altın yazı ile yazılmış şiirleri Kabe'de kabilelerin saygılı nazarlarına arz olunan yedi büyük Arab şâirinden biridir.

Diyârbekir, daha sonraları (Hazret-i) Ömer tarafından feth olunarak Emeviyye ve Abbâsiyye hanedanlarının hükmü altına geçti. X. asrın ortalarında⁶⁵⁴ tekrar Rumlar tarafından zabt olunarak Benî Mervân Kürd-leri idaresinde istiklâline kavuştu. Bu hanedan da seksen sene hükümet sürdükten sonra⁶⁵⁵ Türkmen Artuk, o ailenin hükümdarını indirerek yerine geçti.⁶⁵⁶ Timur, bu mıntıkayı hiyle ile ele geçirerek Artuk'un neslini yok etti ve Diyârbekir ve Irak'ı Arab valiliklerini torununun idaresinde topladı.⁶⁵⁷ Timur'un vefatında Akkoyunlu Hânedânı'ndan Kara Yûsuf Mardin ve Âmid'i istilâ ederek, bu iki mevkî onun vârislerinde kaldı. Tâ ki, Şâh İsmâil ortaya çıkarak memleketi bunların elinden aldı (908/1502).

Yeni hükümdar yukarıda gördüğümüz veçhile bütün mıntıkayı ve Diyârbekir şehrini kumandanlarının en maharetlisi olan Ustaclu-oğlu'nun

⁶⁵² Mezdek, veya Mijdek hakkında Burhân'dan telhis:

«Nüşîrevân'm babası Kubâd zamanında nübüvvet iddiasında bulunmuş bir adamdır. Nûr ve zulmet kadîm, ve nurun fiilî ihtiyârî ve zulmetin fiilî ittifâkidir; dîn-i hakk âteşperestlikdir; emval ve evzâc müşterekdir» der idi. Bu mezheb birçok adamlarla beraber Kubâd'a dahî hoş görüldüğü halde oğlu Nüşîrevân Mezdek'i seksen bin tevâbiyle idam eyledi.»

⁶⁵³ Cihân-nümâ, s. 443.

⁶⁵⁴ H. 347/M. 958. Hacı Kalfâ. Tafcevbntt't-Tev&rih.

⁶⁵⁵ Hacı Kalfâ, s. 163. »892 (1001) senesinden-478 (1080) senesine kadar ibi hanedandan aiti hükümdar gelmiştir.

⁶⁵⁶ Hacı Kalfâ, s. 164. Artuk ailesi H. 477 (1084)'den 811 (1408) senesine kadar hüküm sürmüş ve 21 hükümdar gelmiştir.

⁶⁵⁷ Şerefü'd-dîn, Tîmur Bqg Târihi, c. 2, s. 262-287.

himmətli ellerine bıraktı.

" Nihayet, Çaldıran Muhârebesi'nden sonra mevkiin hâkimi olmuş olan Karahan, -Pâdişâh'm tarafını tutan- başlıca Kürd reislerinin gayretleriyle Osmanlılar'a teslim olunduğunu gördü (921/1515). Âmid şehri yukarıda yazıldığı gibi zaman zaman Rumlar, Romalılar, Acemler, Va'lek (?) oğlu Bekr, Mervân ailesinden Kürd Beği, Artuk ve Karakoyunlu Türkmen hanedanları ve en sonra Şâh İsmail eline geçerek, nihayet Osmanlı Sülâlesi'ne intikal etmiştir.

Âmid⁶⁵⁸ şehrine «Kara Âmid» denilmesi, şehrin seyyahlar tarafından ilk görünüşünde hâsıl ettiği te'sîrden dolayıdır: Bütün evler kara çamurla yapılmıştır. Diyârbekiri tasvir eden Avrupa seyyahlarının en sonuncusu diyor ki: «Nazarlara bu kadar yeni ve cazibeli bir manzara arz eden beldeler pek azdır. Duvarları altından ok kadar sür'atli geçen nehir (bu nehrin ismi olan «Tiğar» Farsça'nın «ok» mânâsına olan «tir» kelimesinden alınmıştır) hayatın son sınırı gibi görünür. Çünkü köprü geçilip de Öteki sahile varılınca nazar, her taraftan görünmekte olan kabirler üzerinde hazînâne takılır kalır, ve siyah mermerden masnû' olan ve lahde benzer kayanın köşelerini süsleyen mazgalların kasvetli manzarası insana ürperti verir. Şu hayâli tamamlamak için karanlık dükkânlardan, faal ve gürültülü bir halk çıktığını görürsünüz ki, parlak elbiseleri mağmum görünüşlü ikametgâhlarıyla garîb bir tezâd teşkil etmektedir. Güya bunlar nûrânî bir takım hayâllerdir ki, şu dünyânın bütün gelip geçici tezyinatını hâmil oldukları halde, kadîm ikametgâhlarını ziyarette gelmektedirler. Sokakları dolaştığınız vakit de bu te'sîr azalmaz. Seyyah kendisini haşır meydânına veyahut Şehrîzâd (Şehrazâd)'ın o kadar şairane tasvir ettiği ümitsizliğin büyüğü sarayına⁶⁵⁹ nakl olunmuş zannetmek için muhayyile gücünü zorlamağa mecbur değildir.»⁶⁶⁰ Kara taştan yapılmış duvarları, bunları yaptıran ve tamir edenlerin isimlerini hatırlatan Rumca yazılmış veya kûfi hatları ihtiva eden kitabelerle kaplıdır. Bu kitabelerde İmâprator Valans ve Valantinien ile Mervân ailesi hükümdarlarının isimleri okunur.

Şehrin hisarı etrafında bulunan yetmiş iki kule, Hz. İsa'nın yetmiş iki şakirdi hürmetine împaratoriçe Eudoksia tarafından inşâ edilmiş zan-

⁶⁵⁸ Sski yazıdaki okunuşu dâima bu şekildedir.

⁶⁵⁹ «Binbir Gece Masallarının kahramanını telmih ediyor. Mütercim.

⁶⁶⁰ «Heude, voyage of fhe Persian gulptfi and journey oveziand Londra, 1819, s. 202.

nedilir.⁶⁶¹

Diyârbekir şehir ve kalesine iki menbâdan su gelir: Birincisi olan Hisar suyunun -ki Amien Marseln bundan içmiş ve hararetinin şiddetinden dolayı mütegayyir (bozuk) bulmuştur⁶⁶² - içinde balıklar vardır. Suriye ve Âsûriyeliler eskiden balıkçılar hakkında ihtiram gösterdikleri gibi bu balıklar da hâlen ahâlînin hürmetine mazhardır. «Hamravât» nâ-mıyla Batı Asya'nın en güzel suyu olmak üzere mâruf olan ikinci menbâ şehrin güneyinde bulunan Karadağ'dan gelir. Kale ile İslâm'ın ilk ve en büyük generallerinden olup Şerîat-i Muhammediye'yi Irak'da neşr etmiş olan Hâlid bin Velîd'in inşâ ettiği Câmî-i Kebîr'in suyu bundandır.⁶⁶³ Diyârbekir'de daha sonraları inşâ olunan camiler kendilerini yaptıran paşa ve şeyhlerin isimlerini taşırlar.⁶⁶⁴ Dicle'nin sahilinde bahçeler mevcuttur,⁶⁶⁵ ki nehrin mu'tâd günlerde vuku bulan feyezânlarıyla sulanır. Ahâlî, nehrin kenara bıraktığı balçığa güvercin gübresi attıktan sonra karpuz ekerler. Aldıkları mahsûl Beyne'n-nehreyin (Mezopotamya) kıt'asının en iyi mahsûlü olmak üzere tanınır. Türk seyyahı Evliya, Diyârbekir'in Reyhan Bağ'ını Batı Asya'nın en güzel bahçeleri olan Dimaşk, Malatya, Konya, Adaliye, Mar'aş bağlarına muâdil bulur.⁶⁶⁶

Diyârbekir'de Müslümanların mukaddes bir hürmetle ziyaret ettikleri iki kabir vardır ki, biri Hâlid'in,⁶⁶⁷ diğeri îran'lı büyük müverrih Lârî'nin mezarıdır. Bu şehir sakinleri pamuk beziyle ipek ve pamuk karışık bez ve kırmızı meşin îmâl ederler. Meşin dabbağlamak için Kürdis-tan'dan gelen maziyı kullanırlar ki, Diyârbekir bu mahsûlün başlıca toparlandığı yerdir. Diyârbekir'in bugünkü nüfûsu 40.000 tahmin olunur.⁶⁶⁸

Mardin'in Fethi

⁶⁶¹ Döpre (Dupre), Seyahatname, I, s. 63.

⁶⁶² Amien Marseln, 18, 8.

⁶⁶³ Evliya bu suların letafetini Ma'retû'n-Nu'mân sularına müşabih bulur.

⁶⁶⁴ Câmî-i Kebîr'de ancak uzun boylu bir adamın yetişeceği bir yenle Urfa'lı olan Nâbî'nin bir beyti bulunmaktadır.

⁶⁶⁵ Evliya, 4, İskender Paşa, Husrev Paşa, Melek Ahmed Paşa, cämileriyle Misk Cämii'ni, Câmî-i MuaUak'ı, Şeyh Rûmiye, Şemseddin Efendi ve kale içinde Hâlid bin Velîd Camiini zikreder.

⁶⁶⁶ Cihan-nümâ, s. 437.

⁶⁶⁷ Evliya, Malatya'nın, Isposan, Konya'nın Meram, Adaliye'nin, tstanaz, Maraş'm Göksün bahçelerini zikreder.

⁶⁶⁸ McDonald Kirieir, yalnız 36.000 nüfûs olduğunu yazar. Döpre 50.000 Müslüman, 50 Rûm ailesi, 50 Yahudi ailesi, 80 Keldânî ailesi, 400 Şızmanik (Hristiyan Mu'tezilesi, Protestanlar olsa gerefedir) ailesi, 300 Suriyeli yâ-hud Ermeni ailesi olduğunu beyân eder.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/443-450

Dişârbekir fethinden sonra Osmanlı ve Kürd topluluklarının askerleri yoluna devanı ederek üç gün Cavâsık'da kaldı. Bu müddetin sonunda Bıyıklı Mehmed Paşa düşmanı tâkib etmek mi, yoksa şimdi bütün Osmanlı ülkesinin en müstahkem mevkii olan Mardin üzerine hücum etmek mi lâzım geleceğini kararlaştırmak üzere bir harb meclisi topladı. İdrîs, ikinci şıkkı tercih etti; bilhassa şunun için ki, Hasankeyf Beği Melik Halil'in Mardin içinde gizli münâsebetleri vardı. İdrîs Mardinliler'e kendi eliyle bir ihtarname yazdı ki, bunda: «Ey îmân edenler, cümleten hâl-i âsâyîşe avdet ediniz; şeytânın hatvelerini (adımlarını) tâkib etmeyiniz, o size apaçık bir düşmandır» mealindeki âyet-i kerîme⁶⁶⁹ iktibas olunmuştu. Mardin'in ileri gelenleri Osmanlı ordugâhına Seyyîd Alî'yi gânderdiler. Seyyîd Alî Melik Halîl ve tdrîs ile müzâkere ederek şehrin kapılarının açılmasına ve Acem muhafızlarının teslimine karar verildi. Bunun üzerine İdrîs ve Halîl bir fırka Kürd askeri ile ayrılarak ileri hareket ile Mardin'i teslîm ettiler.⁶⁷⁰

Ahâlîye derhâl bir ilân neşredilerek, âsîlerin ve yeni mezhebin sâliklerinin alâmetleri olan kırmızı külâhlarını biryerde toplamaları emr olundu ve kendileri çirkef lâğımına atıldı.⁶⁷¹ Ancak Mardin şehri şu suretle teslim edilmişse de, Timur tarafından iki defa⁶⁷² zabtına teşebbüs olunamayıp alınamayan ve hâlâ İsmail hesabına mukavemet etmekte bulunan Mardin kalesi öyle olmadı.

Bir Timur târihi yazmış olan Arabşâh⁶⁷³ bu kaleyi şöyle tasvir eder: «Kal'a yuvası gayet yüksekte olduğu için avcılarının yetişemediği Anka gibidir. Bir emirdir ki çok zamandan beri kocaya verilecek zamanı gelmiş olduğu

⁶⁶⁹ Ebû'l-Fazl, fi, 88.

⁶⁷⁰ Karahan EHyâr-ı Bekir'den çıkup Mardin'e iltica etmiş idi; oradan da kal'ayı bir mikdâr muhafıza tevdi l ile Sincar'a kaçdı. Ümerâ, o sıcaklarda Sincar sahrasına gitmek istemeyüp üç gün «Cavsık*da kaldılar. Müşavereden sonra her ne kadar ümerâ-yı Rûm avdet re'yinde bulundu-larsa da Bıyıklı Mehmed Pasa, Mevlânâ tdrîsî ümerâ-yı ekrâddan biriyle Mardin'lileri kelim-i leyyn ile iknâ'a me'mûr eyledi. Mevlânâ beş-yüz güzide Kürd ile Halîl Beği alarak Ekrâd'dan birini ilci olmak üzere irsal ve şu mektubu iblâğ eyledi: (meâlî) Ey imân edenler, cümleten hâl-i âsâyîşe avdet ediniz, Şeytânın hatvelerini tâkib etmeyiniz, o size apaçık biğ düşmandır...» itaat gösterilirse mai ve canlarının mahfuz kalacağı da tebliğ olunmağla' Seyyîd Alî Nusaybîni ma'rifetiyle karanın teslimi kararlaştı. Sa'dü'd-din'den telhis, c. 2, s. 310 ve 312. Mütercim.

⁶⁷¹ Ebû'l-Fazl, varak: 88. («Şehr ve kurada ne kadar kızılbâş tacı varise cem' jdtpt 'sürisin matrah-i kazurata ilkaa* idüler. Ve külâhlarını av kö peklerinün başlarına geçtirdiler. Kızılbâşların emvali yağma olup fakat memleket halkıyla dostane geçinildi.» Kezâlik Sa'dü'd-din, telhis, c. 2, s. 312. Mütercim).

⁶⁷² Timur'un meddahı Şerefü'd-din Yezdî, cihangirin ric'atini Örtmek için mümkün olan her türlü teVillere başvuru: «Ahvâl bu bâbda Mardinliler'e pek müsâid olduğundan Şehensâh-ı Tatar'ın onlar hakkındaki fikrini ta'dile yardım etmiş idi». Timur Beğ Târihi, Piti Dölakrua, 3, bâb: 37-39, s. 283.

⁶⁷³ Arabşâh'ın eseri, Ahmedfe Arabsâftdae vitoe et renim g^starum Tlmuri hLstoria unvânıyla Latinceye tercüme ve 1636'da taib' edilmiştir.

halde dâima bekâr kalan kızını kimse istemeğe cesaret edemez; dağın zirvesinde inşâ edilmiş olduğu için. uzaktan görünen, kuleler üzerinde kulelerden ibarettir. Kubbesiyle gökkubbesi arasında yalnız şu fark vardır ki, Gök kubbesinin zirvesi dâima hareket hâlinde olduğu halde bunun kubbesi hareketsiz ve sarsılması imkânsız gibi kalır. Kalenin arkasında hakka inanmışların ruhu kadar vâsi' bir sahra vardır; bu sahrada dahî aralarından pırıl pırıl menbâlar aktığı bahçeler, av hayvanları-le dolu ormancıklar, yemyeşil mer'alar görülür. Öte tarafta keskin kayalar⁶⁷⁴ görülür ki, en cesur adamlar bile tırmanmağa cesaret edemez ve birbirine girift bir şekilde girmiş, okunması kaabil .olmayan taştan bir elifba manzarası gösterirler. Yol kuleden kuleye ve kapıdan kapıya çıkar. Şehir, ziynetli bir doku gibi kaleyi kuşatır ve ondan yiyecek ve su alır, gıdasını gökten aldığı için hayır ve şerr her türlü harekâta mukavemet eder.»

Mardin, kadîm «Mard»,⁶⁷⁵ yahut «Merîdâ» dır ki, Amien Marselen ve Theophikakt İzâle Dağı'nın⁶⁷⁶ müstahkem bir kalesi olmak üzere zikr ederler. Üzerinde Mardin'in kurulduğu taştan zirve çölden başlayarak batıdan doğuya doğru giden ve Dicle kenarına kadar muhtelif isimler alan dağ silsilelerine aittir. Nusaybin'in kuzeyinde ufku taçlandıran ve Cûdî adı verilen bu dağlar silsilesinden müteşekkil mıntika, birçok mazı ağaçlarını ihtiva etmesinden dolayı en eski zamanlarda Masis veyâhûd Masius şeklinde adlandırılmıştır. Bu ağaçların yapraklarından da gayet lezîz «men» (veya mîn) hâsıl olurdu.⁶⁷⁷ İslâm akideleri mucibince Nuh'un teknesi İzâle Dağı'nın en yüksek zirvesinde durmuştur. Hıristiyanların zannettiği gibi (Strabon'un Abu Dağı dediği) Ararat üzerinde değil. İran hükümdarı V. Arzas (Ardeşîr) bu dağlar ile Cebel-i Lübnan'a⁶⁷⁸ bir ta-biat-i müteharrike ile muttasıf bulunan Marde⁶⁷⁹ kavminden bir kısmını naklettirmiş ve Masius Dağı'nın batı ucunda bulunan şehre bunların ismi verilmiştir. Eski müverrih

⁶⁷⁴ Curûf.

⁶⁷⁵ Simocetta, Marde tribus paPesangfe ab urbe Dara, 3.

⁶⁷⁶ «Per izalem montem inter castella proesidiaria duo Merida et Lorne», Amien Marselen, 19, 9,

⁶⁷⁷ Clhân-nümâ, s. 441, «Mazu ağaçlarına men düşer.» «Men» denilen mahsûlün toplanılması (Alm.

⁶⁷⁸ «Ghezemghin» veya «Terenghetoin»dir.) için Walpoole'un Hatratına müracaat.

⁶⁷⁹ Teofan, Paris, 1655, s. 302. Kodenus (Codenus)'un rivayetine göre bunların meskenler Kilikya sahilinde Satalia (Adaliye) duvarlarına kadar uzanır ve husûsî bir imtiyazları mucibince reislerini bizzat İmparator nash etmiştir.

⁶⁷⁹ Justin, Dârâ'nın mebnî bulunduğu dağı Zapaortenon (Masius) tesmiye eder.

ve coğrafyacıların⁶⁸⁰ ele geçirilmesi, zabtedilmesi imkânsız bir nesil olarak bildirdikleri bu adamlar, şehri ma'bûd ittihaz eden çok eski bir Acem mezhebine mensup görünürler. Çünkü Mard'ların torunları ve şimdi Masius ve Lübnan Dağları'nda sâ-kîn bulunan Yezîdîler Şeytân'a ibâdet eder, nasıl ki, bunların komşuları olai Şemsîler⁶⁸¹ de Güneş'e taparlar. Bütün Osmanlı memleketleri içinde mezhebi itikadlarının icrasında serbest muhtelif zümrelerin en çok bulunduğu yer, Mardin şehridir. Sünnîler, Şîîler, Ermeni Katolikleri ve Er-menî Mu'tezilesi⁶⁸² Rum Hristiyanlar!, Ya'kûbîler, Azîz Yahya Mezhebine mensup Hristiyanlar, Keldânîler, Yahudiler, Şemsîler, Gebrler, Yezîdîler,⁶⁸³ aralarında daimî tecâvüz ve münâferet vuku bulmaksızın barış içinde yaşarlar. Birbirinin üzerinden görünecek surette inşâ edilmiş olan şehrin evleri, birbirine o kadar yakındır ki, daha yüksekte bulunan hanelerin kapıları daha alaçıkta olanların damlarına dokunacak gibi görünürler.⁶⁸⁴ Bu husûsî durumlar Mardin hakkında nazar-ı dikkati celbetmeğe kâfi olmakla beraber, bir başka suretle de şöhreti vardır ki, o da şimdiye kadar silâh zoruyla zaptedildiğinin asla bilinmemesidir. Akdolu-nan meşveret meclisinde Mardin üzerine kararlaştırılan teşebbüsün muvaffakiyetle netice vermesi az kaldı ki, Bıyıklı Mehmed ve Şâdî Paşalar arasında zuhur eden şiddetli bir fikir ayrılığından dolayı tehlikeye düçar olacaktı. Kürdistan beğleri arasında anlaşmayı o kadar maharetle muhafaza edebilmiş olan İdrîs. Osmanlı ordusunun bu iki generalini uzlaştırmaya muvaffak olamadı. Şâdî Paşa'nın iddiasına göre, kendi me'mûriye-tı Diyârbekir'in kurtarılmasına münhasır bulunduğundan, İdrîs'in ve Ha-lîl Eyyûbî'nin ısrarlarına rağmen, Mardin kalesinin muhasarasında birlikte bulunmaya muvafakat göstermedi.

Şadı Paşa Cavâsık'da Bıyıklı Mehmed Paşa'dan ayrılarak⁶⁸⁵ askeriyle birlikte Diyârbekir yolunu tuttu. İdrîs bu vak'ayı Pâdişâh'a duyurarak, şu ittifaksızlıktan dolayı yardımcı kuvvet getirtilmesine ihtiyaç artmakta bulunduğundan, imdâd istedi. 1516 baharının ilk günlerinde Karaman

⁶⁸⁰ Strabon, 15. Plinius, 6, 27. Arianus, 3, 24.

⁶⁸¹ Suriye vilâyetinde bir kısım araziye «Arâzi-i Şemsiyye» adı verilmesi bundan olacaktır. Mütercim.

⁶⁸² Ermeni Protestanları olacaktır. Mütercim.

⁶⁸³ Makdonald Kineir'in Seyahatnamesi, s. 434. Döpre, 1, 72.

⁶⁸⁴ Cihân-nümâ.

⁶⁸⁵ Cevsak (Djewsak) Teofilakt'ın Dârâ'dan onikibin adım mesafede Solahum (Solachum) dediği mahaldir, 2, 35-36. Teofilakt'ın İran Seferi Târihi zikrettiği birçok kalelerden hiçbiri Man-ner'm coğrafyasında bulunmaz.

Beğlerbeği Husrev Paşa müttelik askerlere yardımcı gönderildi. Husrev Paşa kumandasında 20.000 kişi bulunuyordu ki, bunlardan altıbin süvari ve bin yeniçeri Paşa'nın emri altında, beşbin sipahi ve silâhdâr da Balı Ağa kumandasında idi.⁶⁸⁶

Karahan, Bıyıklı Mehmed ve Şâdî Paşalar arasındaki münazaadan istifâde ile Mardin kalesi muhafızlarını takviye etmişti. En şeci koruculardan altıyüzü, Pâdişâh'a itaat arz eden Kürdler'in elinde bulunmayan boğazlara - ki Sûmî ve Kerkük'den ibaret idi- varmış idiler,⁶⁸⁷ Bunlar Bağdâd'a vardikten sonra doğruca Mardin üzerine yürümeğe me'mûr idiler.⁶⁸⁸

Acemler'den ayrılmamış bulunan Hemedân ve Gülşehr beğleriyle diğerleri de yolda koruculara iltihak ettiler. Sincar ovasında İdrîs'in oğullarından Ebû'l-Mevâhib Çelebi ile Cezîreli Ömer ve Kerkük'lü Bahtân nâmında diğer iki Kürd beğinin kumandasında birkaç yüz kişiden mürekkep bir düşman fırkasına tesadüf ettiler. Bunlar ikibin askerle pek yakından çevrilmiş oldukları halde, birkaç yüz kişi kaybeden düşmanın arasından kendilerine bir yol açmağa muvaffak oldular. Mardin şehri bu defa da - Mardin ve Hasankeyf kalelerini hâlâ ellerinde bulundurmakta olan- Şâh İsmâîl askerine teslimiyet gösterdi. Ancak bunlar açık sahrada Osmanlı askerine mukabeleye muktedir olamadıklarından Kerh'a.⁶⁸⁹

kapandılar ve orada dâima Diyârbekir'in Osmanlı muhafız askerleri tarafından taarruza mâruz kaldılar. Diğer taraftan Hüsrev Paşa Fırat'ı geçtikten sonra Bıyıklı Mehnîed Paşa ile birleşmiş idi. İdrîs'in re'yine uygun olarak hemen düşmana hücum etmek lâzım gelirdi; lâkin Bıyıklı Mehmed Kerh ile Diyârbekir arasında bulunan bir köprü yakınlarında durarak, Harput Hâkimi Hüseyin Beğ'in⁶⁹⁰ kumandası altında üç-dörtbin kişilik bir kuvvet ayırdı ve düşmanı keşfe gönderdi. Daha iyi bir mevsimde faydalı olması

⁶⁸⁶ Bu asker Diyârbekir'e giderken evvelce muhasara olunup da henüz alınamamış olan Harput kalesini de Karaçin-oğlu Aihmed Beğ'in yardımlarıyla fethetmiştir. Sa'dü'd-din'den hülâsa, c. 2, s. 313 ve 314. Mütercim.

⁶⁸⁷ Hbû'l-Fazl, yarak: 89.

⁶⁸⁸ Şâh İsmâîl de asker toplayarak Karahan'ı imdadına koştı. Ezcümle Hemeoân hâkimi Yegân Beğ'i ve Irak memleketinden Gülher ve Kerâd hâkimi olan Cuka Sultanı ve 600 hassa korucusunu Sini Derbend ve Kerkük yolundan Bağdâd'a gönderip, Bağdâd hâkimi Kaygar Sultan ile birlikte Mardin'e gitmeğe me'mûr etti. Kürd begleri, KÜrdistan derbend-lerini ve Azerbaycan yollarını tutmuşlardı. Hattâ be-hattâ meliklerinden Cezîre-i Ömeriyye hâkimi olan Bedr Beğ, Kerkik Bahtân hâkimi olan Seyyîd AĤmed Beğ'i iki yüzden mütecaviz Kürd mübârizle Yegan Beğ'in ve Cuka Sultân'in yolunu bağlamağa göndermişdi. tkibin Acem geçerken bunlarla mukatele ettiler. Muzalferiyet bu tarafta kaldı. (Sa* dü'd-din'den hülâsa, c. 2, s. 314) (Gülher, müverrihin yazdığı veçhile Gülşehr olmalıdır, lâkin Hammer'in Sumî dediği Sini yâni Sine olacaktır. Mütercim)

⁶⁸⁹ «Kerh» TeoŬlakt'ta «Kerharooram» şeklindedir. 1, 13,

⁶⁹⁰ Bbû'l-Fazl, varak: 92.

muhakkak olan bu askerî hareket, o vakit pek münasebetsizdi; toprak yağmurlardan çamur hâlini almış olduğundan piyadeler yol yürüyemiyorlardı. Osmanlılar'ca mes'ûd sayılan «Kevâkib-i Se-mâniyye» Günü⁶⁹¹ Acemler Hüseyin Beğ'in fırkasının üzerine ansızın hücum ederek Dicle'ye ric'at ettirdiler. Ancak bin kişi yüzerek kurtula-bildi⁶⁹².

Karahan, bu muvaffakiyet üzerine Pîr mevkiinde kışlamakta olan Di-yârbekir Türkmen aşîretleriyle birleşmek üzere oraya doğru yürüdü. Lâkin Bıyıklı Mehmed, nihayet yola çıkmış olduğundan kadîm Koçhisar şehrinin doğusunda bulunan Kargan Dede⁶⁹³ mevkiinde birdenbire düşmanının karşısında göründü.⁶⁹⁴

Kara Han'ın Sonu; Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Zaferi

Muharebeden kaçınmak mümkün değildi. Husrev Paşa, 6.000 Anadolu ve Karaman süvârîsiyle sağ cenâhda bulundu. Hasankeyf, Sason, Şîrvân,⁶⁹⁵ Eğil, Bitlis, Nemrân, Atak, Çemişkezek beğleri ve diğerleri⁶⁹⁶ -İdrîs önlerinde olduğu halde- sol kolda mevkî tuttular ki, bu kolun toplam mevcudu 4.000'den ibaretti. 2.000 kadar olan Yeniçerilerle topçular Bıyıklı Mehmed Paşa'nın kumandasında merkezi teşkil ediyorlardı. Karahan, bu harekâtı görünce cepheden vuku bulacak taarruzun faydasız kalacağını düşünerek, İsmail'in Çaldıran muharebesinde yaptığı gibi Türkler'in başlıca hattını çevirmek istedi. Hareminin hizmetinde bulunan kadınları erkek kılığında süvari saflarına tevzî ettikten sonra,⁶⁹⁷ askerini iki fırkaya ayırdı, her birini Osmanlıların bir cenahı üzerine hücumla me'mûr etti. İsmail'in yeğeni Hüseyin Cam-Beg ile birlikte kendisi birinci fırkanın kumandasını

⁶⁹¹ İslâm'da öyle bir «mes'ûd gün» yoktur. Takvimlerin gösterip de yapılıp yapılmaması uygundur veya değildir diye işaret ettiği sıradan günlerden biri olacaktır. Mütercim.

⁶⁹² Ebû'l-Fazl, varak: 92.

⁶⁹³ Ruhâ'dan Nusaybin'e gidilecek yolda. Clhân-nümâ, 444. (Sa'dü'd-dîn'de «Dede Kargınadır. Mütercim.)

⁶⁹⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/450-454

⁶⁹⁵ Nusaybin yakınında bulunan Şîrvân yahud Şîrvânât (tok. TeofMakt, 1, 3, 6). Teofila&t'ın bahsettiği mahalde başka Şîrvan olmamak gerekir. (Sa* dü'd-dîn «Ümerâ-yı ŞîrvânâU diyor; birkaç Şîrvan olduğu anlaşılır. Mütercim.)

⁶⁹⁶ İdrîs, bunların isim ve künyelerini zikreder. (Ümerâ ve mülûk-i Ekrâd' dan Melik Halîl Eyyûbî, Sason hâkimi Mehmed Beğ, Ümerâ-yı Şîrvânât, Eğil hâkimi Kaasım Beğ, Bidlîs hâkimi Şeref Beg, Nemrân hâkimi Dâ-vud Beğ, Atak hâkimi Ahmed Beğ Zerkî, Şâh-veted Beğ Süleymânî. Sa' dü'd-dîn, c. 2, s. 317. Mütercim.)

⁶⁹⁷ «Ve hem key avret râ der libas-ı suvaran nümâyân gerde» (yâni: «Bütün kadınları süvârî kıyafetine koydu». Bâzı İtalyan müverrihlerinin Çaldıran Muharebesinde :fcAmazonlar» bulunduğundan bahsetmiş olmaları bundan neş'et etmiş olmafc gerekir.

olarak, diğerinin idaresini Hemedân ve Der-güzîn valisine tevdî ve üçyüz korucuyu yâni Şâh'ın hassa askerini o fırkaya ilâve etti.

İlk hücumu başlayanlar Acemler oldu; Karahan Husrev Paşa'nın askeri üzerine öyle bir şiddetle hücum etti M, eğer Bıyıklı Mehmed Paşa'nın müdâhalesi olmamış olsaydı, Osmanlılar'ı ric'ate mecbur edecekti. Lâkin Mehmed Raşa sağ cenahının tehlikede olduğunu görerek imdada yetişmekle muvâzene hâsıl oldu. Karahan bu muharebede bir kurşunla vurularak düşüp öldü. Sol cenâhda ise kavga daha kanlı idi, Çemişkezek hâkimi Dergüzîn Beği'nin hücumu üzerine mağlûb -olacak bir halde iken, Hasankeyf ve Bitlis beğleri imdada yetiştiler. Osmanlı tarafında bulunan Kürd reisleri îdrîs'in teşci' edici sadâsını da işiterek gayretlerini artırıp galebe ettiler. Düşmanı Kargan Dede'den ancak iki-üç fersah mesafede bulunan Mardin yolu üzerinde tâkîb ettiler.⁶⁹⁸ Karahan'ın vefatı İran-hırlar'm bozgunluğunu son dereceye getirerek Acemler taraf taraf kaçtılar. Bir kısmı Sincar sahrasının ortasını tuttu.⁶⁹⁹ Diğerleri -ki Kara-han'm zevcesi olup maktul kumandan tarafından Türkmen aşiretlerinden birinin muhafazasına tevdî edilmiş olan Şâh'ırı kızkardeşi de bunların arasında idi- Musul ve Kerkük tarikiyle Tebriz'e geçtiler. Bu muharebenin neticesi Ergani,⁷⁰⁰ Sincar,⁷⁰¹ Çermik, Birecik gibi henüz Osmanlılar'a itaat arzetmemiş olan müstahkem mevkiilerin ekserisinin teslimini te'mîn etti. Mardin şehri bile tekrar gâliblere kapılarını açtı. Fakat kalenin muhafızları hiçbir şartla teslim olmak istemediler. Us-taclu-oğlu ile Karahan'm biraderi Süleyman Hân, kalenin teslimi hakkında Osmanlı kumandam tarafından vâki olan ihtarlara cevaben, Şâh îs-mâil kalenin muhafazasını dostluğuna itimâd ederek

⁶⁹⁸ Ebû'l-Fazl, yarak: 93.

⁶⁹⁹ Sincar, Teofilakt'da «Tusingaron Frorion» tesmiye edilmiştir. 3, 16.

⁷⁰⁰ Makdonald Kineir'in (s. 554) Arguna dediği mahal, Diyârbekr'-in oniki fersah mesafede Toros Dağı'nın bir boğazmadır ve bakır mâdenine yakın Ergani'dir (Cihân-nümâ, 439). Türkier*-in ecdadının Asya'nın kuzeyindeki eski Ergene (Ergenekon) havzasından, yollarını engelleyen demir kayaları eriterek çıktıkları hakkındaki eski rivayeti tahkik için, bu mevkiin güzel tâyini lâzımdır. Ebûl-Gaazi'nin Tatar Tarihine müracaat (Şe-cere-i Türkî).

⁷⁰¹ Sincar Dağı eteğindeki Sincar mevkii henüz hiçbir Avrupalı seyyah tarafından ziyaret olunmamıştır. Lâkin Evliya bir tarifini yazmıştır. Bu muntakada bulunan Kürdler «Saçlı» ve «Sekiz Bıyıklı» ismiyle yâd olunurlar, iki bıyıkları dudaklarından çıkar; ikiye de gözlerinin, burunlarının, kulaklarının üzerindedir. Bunlardan birtakımı kara köpeklerle ibâdet ederler. Vücûdları küçük ve böceklerle kaplanmıştır.. Evliya'nın naklettiği eski bir rivayete göre Nuh'un teknesi Sincar yakınlarında bir kayaya çarparak su almağa başlamış ve Nuh'un ümidi kesilmiş; teknede bulunan yılan, Tûfân'dan sonra kendisini insan etile besleyeceğine yemin ederse yardım edeceğini Nuh'a söylemiş; Nuh'un buna söz vermesi üzerine yılan su giren deliği vücûduyla kapamış; teknedeki çıkılınca vaadin yerine getirilmesini istemiş; Nuh Cebrail'in tavsiyesi üzerine yılanı yakıp külünü havaya savurmuş; bu kül parçaları insan kanıyla beslenen haşerâta dönüştürerek Nuh'un taahhüdü yerini bulmuş. Evliya Seyahatnamesi ve Salnâme-i Edebiyat (Jahr-bücher der Litteratur), 13, s. 246.

kendisine tevdi* etmiş olduğunu ve öyle kıymetli bir emânetin muhafazasına nefsinı mecbur addettiğini beyân etti. Husrev Paşa bir sene boyunca muhasara ettiği halde netice alınamadı. Mardin kalesi üzerine vuku bulan teşebbüslerin bir te'siri görülmeyerek, nihayet Sultân Selîm Suriye muharebesinden sonra Bıyıklı Mehmed PaşaV* yeni kuvvetlerle ve birçok muhâsara toplarıyla gönderip, onun vâsıtasıyla ele geçirebilmiştir. Kahramanca niukaavemetine mükâfat olmak üzere bütün muhafızlar kılıçtan geçirilerek, Süleyman Hân'ın başı da -daha Önce iki kardeşi hakkında olduğu gibi- Pâdişâh'ın ayakları altına konuldu.

Ancak Ruha, Rakka, Musul müstahkem mevkiileri itaat etmedikçe Dîyârbekir ve Mardin'in fethi, Kürdistan'm elde edilmesi için kâfi olmayacağından, bunların da zabtı lâzım gelmiş ve Bıyıklı Mehmed Hasan-keyf den başlayarak oraları az vakit içinde itaate mecbur bırakmıştır.

«Keyf» yâhud «Unutma kalesi» (Dârü'n-nisyân) demek olan «Hısn-ı Keyf» (Hısn-ı Keyfâ; Hasankeyf), eski Acemler'den Gülgerd'in ismini almış idi. Arablar birinci heceyi muhafaza ederek Ke's-i Gûl yapmışlardır. Bu isimlerle şimdiki hapishanelerde müebbed mahkûmlara mahsûs hücrelere muâdil olarak «Lete» adı verilen bir hükümet hapishanesinden dolayı Rûm İmparatorları tarafından verilen «Unutma Kalesi» nâmı arasında bir münâsebet vardır.⁷⁰² Bu kalenin şimdiki ismi olan Hısn-ı Keyf şu husûsî münâsebetten ve Re'sü'1-Gûl ismi, dik ve kaya üzerindeki müd-hiş mevkiinden ve kaya içinde oyulmuş mahbesl erinden kaynaklanmış görünüyor. Şimdi kış mevsiminde ahâlînin ikametgâhı ve yaz mevsiminde ahırdır. Hısn-ı Keyf, Dicle'nin kuzey sahilinde ve bu nehrin -vaktiyle Osmanlı devletinin en güzel bir köprüsüyle meşhur olan- Erzen⁷⁰³ ırmağıyla birleştiği

⁷⁰² Proîropyus. de Belio Perslco, 1, 5. Bu hapishane Şirveyh'in pederi Husrev Pervîz'i içinde astırdığı «Dârü'z'Zulemât»dan başka bir yer değildir. Teo-filakt 17.

⁷⁰³ Cihân-nümâ, s. 438, eski ve şimdiki Arabça isimlerini beyân ediyorsa da, «Keyf» kelimesinin aslını bulmakta müşkilâtla dü-çar olarak «Keyfâ» okunmak lâzım geleceğini zannediyor. Bütün Osmanlı müverrihleri «Keyf» yazarlar. «Kilkerd» kelimesinin birinci kısmı «çamur» demek olan «kil» farsça kelimesidir. Diğer kısmı olan «Kerd»dir. (Teofil, 3,5). Bu müverrihin «Ben dö sabinin» yâni Sâbir Boğazı dediği, ihtimal ki Nâdir yakınındaki Dicle geçididir. Makdonald Kineir «Hısn-ı Keyf» (Hasan Keyf) yerine «Osman Köyü» yazar ki, bu bozulmuş şeklinin menşei anlaşılamaz. Makdonald ile Evliya ve Cihân-nümâ'mn kale mevkî hakkındaki ittifakları İngiliz seyyahının Hasan Keyf den bahsettiğinde şübhe bırakmaz. Çünkü üçü de bu mevkiin Erzen ve Dicle'nin birleştiği mahalde bulunduğunu söylerler. Hasan Keyf den Mardin yolu üzerinde en yakın olan karye, «Bayram Köyü» diye isimlendirilir (Ki-neir'in Seyahatnamesi; s. 425). ihtimal ki bu mevkî Teofilakt'ın Veiduno'sudur. Bayram Köyü'nden Macar (Teofilakt'ta, 2, 18, «Matzaron Firorion» kalesinin mevkiinde kâin «Matra» nâm mahalle gelinir ki, metinde yazıldığı üzere, Macaristan hükümetinin armasındaki Matra, Tatra, Patra Dağlan'ndan birinin ismine muvafık olmak cihetiyle şâyân-ı dikkattir.

mahalden uzak olmayan bir noktada vâki'dir.⁷⁰⁴ Hâlen (Hammer zamanında) -Macaristan'ın büyük ovası üzerinde görülen üç büyük dağdan birinin ismine muvafık olmak üzere- Matra⁷⁰⁵ denilen ve eskiden Macar unvanıyla yâd olunan, eski bir kaleye yakındır.

Türkler Âmid, Mardin, Sincar, Hısn-ı Keyf kalelerine hâkim olunca Beyne'n-nehreyn (Mezopotamya) kıt'asının kuzeyi demek olan Diyârbe-kir eyâletinin diğer şehirlerinin de tamâmı sür'atle itaat ettiler. Bunlardan Nusaybîn, Dârâ, Meyyâfânkîn, Cezîre-i Ömer en önce teslimiyet gösterdikleri gibi, bunların etrafındaki sahralarda takım takım gezmekte olan Rûşenî, Harîrî, Sincârî, Ustaclu, Cezîrevî Kürd aşîretleriyle Mevâlî Arab aşîreti de Osmanlı saltanatının itaati altına girdiler⁷⁰⁶ Asrımıza (Hammer'in asrına) yakın bir zamanda, İran Şahları ve Osmanlı Pâdişâhları, aralarındaki ihtilâfı ve düşmanlığı fasl için dâima Asya'nın bu batı kısmında mücâdele ettikleri gibi, İsa'nın doğumundan önce ve daha sonra Roma ve Bizans alayları eski İran hükümdarlarıyla bu mıntıkada sık sık muharebeye lüzum görmüşlerdir. Meyyâfârikîn'den Dicle'ye dökülen Nim-fius ırmağı iki rakîb hükümet arasında hudûd teşkil ederdi. Mezopotamya sahrâlanndadır ki,

⁷⁰⁴ Bu mıntikanın üzümü pek meşhurdur. Clhân-nümâ, s. 488.

Evliya bu köprü münâsebetiyle, bütün Osmanlı memleketlerinde bulunan köprüleri zikreder: 1) II. Murad tarafından Rumeli'de inşa olunan Ergene Köprüsü, 2) Saraybosna Köprüsü, 3) Mostar Köprüsü, 4) Cisir-i Mustafa Paşa, 5) İstanbul yakınlarında Çekmece Köprüsü, 6) Edirne Köprüsü; Asya'da: 7-9) II. Bâyezîd tarafından Geyve'de Sakarya, Osmancık'ta Kızılırmak, Saruhan'da Gedüs (Gediz) (Hermas) nehirleri üzerinde yapılan üç köprü, 10) Amasyada Yeşilirmak Köprüsü, 11) Erzurum yakınlarında Erzen Suyu üzerinde Çoban Köprüsü, 12) Yine Sultân Bâyezîd tarafından inşa olunan ve «Al-tun Halkalı» adı verilen köprü, 13) Erzen üzerinde Hasu Köprüsü, 14) Bu nehrin mansabına ve Hasan Keyfe yakın mahaldeki köprü, 15) Seyhan üzerinde Adana Köprüsü, 16) Ceyhan üzerinde Masis Köprüsü, 17) Yalnız-gÖz Köprüsü, Pokok, 5, bâb: 14; 18) Araş üzerinde Culfa Köprüsü.

⁷⁰⁵ «Notlar ve Açıklamalar» kısmında bu kitaba âit 17. Not'a bakınız.

⁷⁰⁶ Bu eserin tercümesinde, tıpkı Mehmed Atâ Bey gibi, biz de metne dokunmadan yeni harflere çeviriyoruz. Bu itidarla bazı noktalar Mehmed Atâ Bey'in şerhleriyle açıklığa kavuşturuluyor, Hammer'in Hristiyanlık gayretiyle veya zamanının teknik ve ilmi mahrumiyetleri sebebiyle düştüğü pek bariz hataları okuyucunun irfanına bırakıyoruz. Bunlardan birisi de, Şâh İsmail ve Safevîler'den bahsederken müverrihinin dâima «Acemler» tâbirini kullanmasıdır, ki doğru değildir. Gerçi Şâh İsmail ve kurduğu devlet tran toprakları üzerinde ve Acem nüfusunun da içine alıyor; fakat devletin kurucuları Şîl Türk aşîretleridir; devraldıkları saltanatlar da Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen beylikleridir, Şâh İsmail'in ordusu da hemen hemen tamâmiyle Türklerden müteşekkildir. Osmanlı Türk'ü Sünnîliği, ötekiler de Şîlîl kurdukları devletlerin temel akidesi yapmışlardır. Bir bakıma bu mezheple ilgili mücâdele, hakikatte Osmanlı'nın nizâm-ı âlem politikası içinde erimek istemeyen İran ve Azerbaycan Türkmenleri'nin «Şîlik» dâvasını polit'k bir kalkan olarak kullanıp Osmanlı Türk'ünün dâvasını ve mevcudiyetini içten ve dıştan tehdit etmesinden kaynaklanmıştır, diyebiliriz... İkinci husus da yukarıda «Kttrd» kabileleri olarak isimleri sayılanların, b'zatlî isimleri bile onların özbeöz Türk kabileleri olduğunu göstermesi bakımından şâyân-ı dikkattir: Ustaclu, Sincârî (Sencerî yahut Sancarlı)... Bunlar, bağlarındaki Türkmen beyinin isimlerini, kendi kabile topluluklarına isim yapmış olan Türk zümrelerini göstermektedir, Osmanlı, Selçuk'lu. Kara-han'lı... tabirleriyle aynı mâhiyetteki isimlerdir. Bugünkü İçtimâî. etno-lojik yapımızla ilgili araştırmalar yapanların bunlara dikkat etmeleri Türkiye üzerinde oynanan oyunların açığa çıkması bakımından da millî bir vazifed'r. (Hazırlayanın Notu)

Konsolos ve imparatorların orduları yeni muzaffe-riyetler veyahut kendilerine mezar aramağa gelmişlerdir. Bu kıt'adadır ki, İranlılar'ın sık sık istilâlarına sedd olmak için o kadar kale ve kuleler inşâ olunmuş ve bunlar asırlarca muttasıl alınıp verilerek silâhların tâlî'ne göre sahip değiştirmiştir. Lâkin hiçbirisi Nusaybin kadar muhtelif durumlara maruz kalmamıştır. Eski Mezopotamya kıt'asının bu payitahtı •-ki Romalılar ancak Lüküllus'un Kral Tigran aleyhine vukua gelen seferi esnasında mevcudiyetinden haberdâr olmuşlardı- Tigran ile Roma arasında akd olunan şartlar mucibince, o kıt'anın diğer beldeleriyle beraber ona terk olundu.⁷⁰⁷ Trayan, tekrar zabtetti.⁷⁰⁸ Hadrien tarafından Acemler'e îade olunduğu halde, Sever'in hükümeti zamanında Roma'ya ilhak edilip, yine Sever tarafından tezyin ile müstahkem bir hâle getirilmiştir.⁷⁰⁹ Bu zamandan itibaren iki asra varan bir müddet zarfında İran hükümdarları Doğu'nun bu korkutucu merkezini tekrar ellerine almak için mütemadiyen uğraşmışlardır. Nusaybin, II. Şâpûr tarafından ayrı ayrı üç defa muhasara olundu: Birincisi elli, ikincisi seksen, üçüncüsü yüz gün devam etti. Son muhasarada ilk iki muhasaradan daha çok adam kaybetti. Sedler vâsıtasıyla şişirilen Dicle suları, istihkâmın hizasına kadar yükselirdi. Beldeye Şâpûr'un askerlerini dökmek üzere serapa mücehhez bir ince donanma, bu heybetli gölün üzerinde ilerledi. Lâkin muvaffakiyet neticesini muhakkak gördüğü bu tedbîr Şâpûr'un zarar görmesine yol açtı: Fillere bindirilen okçular bu hayvanlar tarafından yere atılarak çiğnendikleri sırada, Acem süvarilerinin büyük bir kısmı da boğuldu. Nusaybin ahâlîsi ruhbanlar tarafından gördükleri teş-vîk üzerine o kadar sebatkârâne mukavemet gösterdiler ki, Şâpûr ric'ate mecbur oldu. Ancak Julien'in hezimetinden sonra bu kale ile -Singar Kalesi ve hudûd üzerindeki diğer şehirler- Zoviye'nin⁷¹⁰ imzaladığı bir ahidnâmeye uygun olarak yine İranlılar'ın eline düştü ve kat'î surette onlarda kaldı.⁷¹¹ Hermas (Migdonius)⁷¹² nehri kenarında bina olunmuş bulunan Nusaybin, şimdi sefil bir köyden başka birşey değildir. Eski azametinin nişanesi olmak üzere ancak duvar parçaları, birkaç kule, eski istihkâmının temelleri

⁷⁰⁷ Diakosius, 35, 7.

⁷⁰⁸ Kezalik, 48, 23.

⁷⁰⁹ Kezalik, 75, 3 ve 30, 6.

⁷¹⁰ «Juliani Orat», Gibbons'da, 18, ikinci cilt, s. 107.

⁷¹¹ A. Marselon, 25, 7. Ubanius, Zozimus, Gibbons'da, 24, c. 2, s. 466.

⁷¹² DÖpre, tranda Seyahat, I, s. 86. Makdonal Kineir'in Seyahatnamesi.

kalabilmiştir.⁷¹³ Şurada burada görülen bu bomboş harabelerden dolayıdır ki Nusaybin «Cînistân» nâmını almıştır. Bilâd-ı Sakaleyn»⁷¹⁴ ismiyle de yâd olunur ki,⁷¹⁵ «sakaleyn» den maksad insanlarla cinlerdir. Ahâlî., şehre yakın bîr kaya üzerinde Nuh, îdrîs, Ey-yûb Peygamberlerin ayaklarından kalmış olan izlere saygı gösterirler ve cinlerin serlerine karşı onlardan himaye isterler. Nusaybin'den Mardin yoluna doğru bakılınca, ancak sekiz fersah mesafede olan Dârâ şehri görülür. İmparator Anastas, Nusaybin'in kaybindan sonra Dârâ'yı hududun bu tarafındaki askerî mevkilerin birincileri derecesinde sağlamlaştırmıştı. Justinien mevcut istihkâmlara yenilerini ilâve ederek, daha müthiş bir hâle getirdi. Dârâ -saray ve kiliselerinin muhteşem harabeleri içinde- altmış kadem yüksekliğinde ve on kadem genişliğinde duvarlanyla,⁷¹⁶ hâlâ seyyahların gözlerinde o zairîan Fırat'ın Öte tarafında Romalılar'ın mâlik bulundukları müstahkem şehirlerin hakîkî bir numunesini arz etmektedir.⁷¹⁷ Lâkin bu eser bakıyyeleri arasında Müslümanların aradıkları, Hazkîl Peygamber ile aslı Kürd olan bir azîzin mezarlarından ibarettir, Müessisinîn nâmına nisbetle eskiden «Anasta-siopolis» denilen Dârâ, idare merkezi Nusaybin olan kadîm Migdoni eyâleti dâhilinde olduğu gibi, o vakitler Meyyâfârîkîn (Martyropolis) dahî kadîm Sufene eyâletinin hükümet merkezi idi. Bu iki şehrin ikisi de güzel bahçelerle kuşatılmıştır.⁷¹⁸ Meyyâfârîkîn, Circîs Peygamber'e mensup olup da Rûm İmparatorlarının ve bâzı İran hükümdarlarının⁷¹⁹ pek çok saygı gösterdikleri kilise ile meşhurdur. Şehrin yakınındaki «Ayne'l-havz»ı henüz hiçbir Avrupalı seyyah ziyaret etmemiştir.⁷²⁰ Hamdan ailesinden -Mütenebbî'nin gayet başarılı olarak destanını söylediği- meşhur hükümdar Seyfû'd-devle'nin türbesi harabeleri de burada görülür.⁷²¹ Ancak zannolunduğu veçhile, burada olması lâzım gelen enbiyâ kabirlerinden ve «Martyropolis» isminin⁷²² ebedîleştirdiği ve hatıra getirdiği üçyüz şehîd mezarından hiçbir eser

⁷¹³ Makdonal Kineir'in Hatıratı, s. 260.

⁷¹⁴ Evliya, 4,

⁷¹⁵ Kezâlifc.

⁷¹⁶ Makdonal Kineir'in Seyahatnamesi, s. 440.

⁷¹⁷ Kezallfc, s. 260 ve 262.

⁷¹⁸ Cihln-nümâ, s. 437. Evliya, 4.

⁷¹⁹ Husrev Pervîz zevcesi Sîre'nin gönlünü hoş etmek için, bu kiliseye altından bir haç astırmıştı. Simokata, 5, 14. Circîs Kilisesi hakkında Bbû'l-Fer»c'e müracaat, va: 98.

⁷²⁰ Clhân-nümâ, a. 439.

⁷²¹ Kezalik, 437.

⁷²² Manfeyropolis «Şehîdler- beldesi; Şehîdiyye» demektir. Mütercim.

görölmüş değildir.

Diyârbekir, başka bir ifâdeyle Kuzey Mezopotamya mıntıkasının Doğu hududu üzerinde, Dicle'nin teşkil ettiği bir ada vardır. Bu ada,⁷²³ Halîfe Ömer bin Abdülazîz'e mensup olmak üzere «Cezîre-i Ömer» adıyla anıldığı gibi, ortasındaki şehir dahî aynı isimle yâd olunur. Cezire şehrinin (kadîm Tumanum) istihkâmları Diyârbekir gibi siyah taştan yapılmış olduğu halde, hemen kamilen harâb olmuştur.⁷²⁴ Şehrin batısında bulunan «Aynü'l-Siklân», güzel bahçeleri sular. Hepsi Kürd aslından olan sakinleri Dicle ve Habur'un⁷²⁵ letafetini hazin ve müessir şiirlerle yâd ederler.⁷²⁶ Bu mevkii ziyarete gelen yabancılara, halîfe ve imamlara âid olduğu rivayet olunan bâzı makberler ile ahâlînin zannına göre Nuh'un zevcesinin gemide ölü olarak doğurduğu çocuğun gayet cesîm mezarı gösterilir.⁷²⁷ Nûhun gemisi, Cûdî Dağı eteğinde olan ve Görgıl yakınında kâin olup Cezîre'de görölmesi kaabil bulunan kaya üzerinde durduğu zaman, Nuh ailesi batıdaki Kurbetü's-Semânîn⁷²⁸ mevkîini inmiş ve ilk iştigâli olmak üzere bu çocuğu defn etmişler.⁷²⁹ Ancak bu rivayet büsbütün hayâli olduğu gibi, vatanlarına nisbetle Cezerî (Cezri) lakabını alan birçok şöhretle İslâm âlimlerinin buradan neş'et ettiği hakkındaki iddia da itimâda şâyân değildir⁷³⁰ «Cezire» ismi, şehrin üzerinde kurulduğu adaya münhasır değildir; Fırat ve Dicle arasında bulunan kıt'a, yâni Beyne'n-nehreyn (Mezopotamya) mıntıkası dahî «Cezire» ismiyle⁷³¹ ma'rûftur. Arab coğrafyacılarının zikrettiği onbeş adanın en büyüğü işte şu Beyne'n- nehreyn cezîresidir.⁷³² El-Ce-zîre, vaktiyle

⁷²³ «Tirgis partem etiam mohtis Izalae (Cûdî) circumit, et cas-tellum, Thommanum quod dicitur, reditu suo includit.» Teofî-lakt, c. 2.) Dicle, Cûdî Dağı yakınında Cezire şehrinde başkasını ihata etmez. Manner, bu müverrihin verdiği malûmattan istifade etmemiştir. Thomanum (Tomanum) ismi «Karyetü's-Semânîn» nâmında muhâafaza edilmiş olduğu görölüyor.

⁷²⁴ Makdonal Kineir'in Seyahatnamesi, s. 456. Tudelalı Benyamin'den bwi bu şehri ilk ziyaret eden M. Kineir'dir.

⁷²⁵ Bu isim eskiden «Nicephorus» yahud «Centrites» ve «Chaboras» yahud «Mygdonius» denilen yerlere aittir.

⁷²⁶ Evliya."

⁷²⁷ Evliya!

⁷²⁸ Kadîm «Bezafoda»yı burada aramalıdır.

⁷²⁹ Evliya.

⁷³⁰ Muhaddisîn (Hadîs âlimleri) nden Cezri İbnü Rebî'a 137 (754) de vefat etmiştir. Târîh-i Kâmil sahibi Esîrû'd-dîn Cezrî 630 (1232) ve Meselû's-Sâir sahibi edîblerden diğer Esîrû'd-dîn 638 (1240)'da vefat etmiştir. Bu târihin sekizinci kitabında zikredilmiş olan Şemsü'd-dîn Cezrî (Cezerî) 833 (1428)'de vefat etmiştir. Bu erbâb-ı kalemin cümlesi «Cezrî» (veya Cezerî) unvanını doğum yerlerinden almışlardır.

⁷³¹ «Cezire ganlı bir mahJübübedir Dürtü tezyinat ile mashûbedlr Hak, demiş, suret verince hilkate Ey tabiat al nigâh-ı dikkate: Zinet-i mahsûsa ver canbeynine A] iki bâzû-yı sinîmîn beynine. (Muallim Nâci-Mütercim).

⁷³² Yâkûtî'nin Müşterek nâmındaki müteşâbih isimler lûgatine nazaran Arab coğrafyasının onbeş Cezîre'si şunlardır: 1) Cezî-re-i Âsûr, (Merâsîdül-İttılâ'da «Akur» denilen mahal, doğrusu «Âsûr» olacaktır, târih metnine bakınız.) Dicle ve Fırat arasındadır; 2) İspanya'da Cebelût-Tânk yakınında Cezîretü'l-Hadrâ, 3) Zenc (Habeş)

içlerinde sakin bulunan kabilelerin reislerine, yâni Mazar (Muzr) ve Rebî'a ile Bekr'in isimlerine nisbet edilen üç kazaya ayrılmıştır. Bunlardan Bekr, Elcezîre'nin kuzey kısmında ikamet ettiğinden, Di-yâr-ı Bekr beldesi ve tarif ettiğimiz başlıca şehirleri içine alan Diyâr-ı Bekr kıt'ası, onun ismini almıştır. Nebî'a ve Nazr⁷³³ oğlu Muzr Beyne'n-nehreyn kıt'asının güney kısımlarını aralarında taksim ettiler: Birincisi Dicle sahili boyunca uzanan arazîyi alarak Musul'u ikametgâh ittihaz eyledi. İkincisi Rakka'yı merkez yaparak Fırat sahillerine yerleşti. Bu iki belde, onlara tâbî' kalelerle beraber Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Osmanlı memleketlerine ilâve olduğundan, bu fetihlerin ehemmiyetini daha iyi anlatmak için, burada bâzı tafsilâta girişmek icâb eder.⁷³⁴

Musul

Şimdi (Hammer zamanında) Musul sancağı denilen Rebî'a eyâletinin idare merkezi olan Musul şehri, içindeki yirmi camiin zerâfeti ve -biri Piza Kulesi gibi bir tarafına mail olan- yedi kulesinin güzelliği ile meşhurdur. Eski Ninova'dan⁷³⁵ yalnız Dicle suları ile ayrılmıştır. Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz şehirler gibi bunun da ahâlîsi hemen kamilen Kürd'dür.⁷³⁶ Musul Kürdleri anadillerinden başka, Arabca Türkçe, Farsça da söylerler.⁷³⁷ Eskiçağın en meşhur peygamberinden Yûnus ile Ortaçağın azizler zümresinin ilk sınıfından olan Azîz Circîs buralarının ahâlîsince hürmete mazhardır.⁷³⁸ tñşâ târihleri Ortaçağ'a tesadûf eden en güzel

mıntıkasında Cezîretü'l-Hadrâ, 4) Mısır'da Cezîretü'z-Zeheb, 5) Mısır'da Hayriye yakınında yine Cezîretü'l-Zeheb, 6) Endülüs'ün şark kısmında Cezîretü's-Şükr 7) Cezîretü'l-Arab, 8) Cezîre-i İbn-i Ömer, kadim Tomanum ki, yukarıda zikr ettiğimiz dört Cezîre'nin (Cezrî) doğum yeridir. 9) Afrika'nın batı ucunda Cezîre-i Benî Muğnay, 10) Süse (?) ve Tunus arasında Afrika'nın doğu sahillerinde Şerik nahiyesinde Cezîretü's-Şerik, 11) Fustât civarında Nil'in teş-kil ettiği adalardan biri olan Cezîre-i Benî Nasr, 12) Yemen'de Benî Sa'leb'e âit Cezîretü'n-Nahl, 13) Kaahire ve İskenderiye arasında Nil'in başka bir adası olan Cezîre-i Kavsînâ, 14) Elcezîre ki Endelüs ahâlîsi içinde Balear, Mayorka, Minör adaları demektir, 15) Cezîre-i Mahalle, Fustât yakınında.

⁷³³ Cihan-nümâT s. 432 ve 436. Pederinin mirasım taksimde Rebîa atlara mâlik olduğundan «Rebî'atü'l-Fâris» ve Muzr ise eşeklere sahip olduğundan «Muzrû'l-Hammâr» denilmiştir. Eski «Med»lerde dahî «Mazar» (Muzr) ismi görülür: Polyainus, 72, 3, bâb: 4. «Mazares».

⁷³⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/454-460

⁷³⁵ Yahut, kadim Ninova'dan başka eski Bağdâd yakınında bu isimde bir köy bilinir. (Bk. Merâsîdu'l-ftufâ. Mütercim.)

⁷³⁶ Halbuki, bugün bile -vak.tlyle Mlsâk-ı millî hudutları içinde kalan- Musul ve Keifcük, Elcezîre'nin kuzeyinde kesif Türk nüfusıyla meşhur Türk; beldeleri olarak bilinmektedir. (Hazırlayan).

⁷³⁷ Cihân-nümâ, s. 434.

⁷³⁸ Evliya Circîs'in ejder ile kavgasını nakl eder ve bu zâtın kırk defa ateşe girdiğini yazar. Evliyâ'ya nazaran

camiler Atabeg Seyfüddîn Gâzî ile Nûreddîn'in kızı taraflarından yaptırılmıştır.⁷³⁹ «Muslin» denilen ipekli kumaşın ismi Musul'dan gelir; nasıl ki «Baldaken» tâbir olunan kubbeler de Bağ-dad'a mensubdur. Musul'un doğusunda «Koğalı Su» demek olan «Naura» menbâı vardır ki, bunun sathı çivîd verir nebatlarla doludur. Güneyinde dahî sıcak bir mâden suyu kaynağı vardır ki, geçtiği yerde kokulu ve koyu renkli bir zift bırakır.⁷⁴⁰

Urfa

Muzr (Mazar) aşiretinin memleketi, buraya âit birçok târihî hatıratın dolayî daha ziyâde nazar-ı dikkatimize şayandır. İdare merkezi Ruha, sonraki adıyla Urfa (kadîm Adessa, yâhud Kalirhue) 'dir ki, zamanımızda (Hammer çağı) bu isimdeki sancağın merkezidir. Kalirhue'nin nefis menbânın beslediği havuz balıklarının vaktiyle Suriyeliler tarafından As-tarte ilahesine tahsis kılman hayvancıklar olduğuna şübhe yoktur. Şimdi Kürdler Urfa'yı îbrâhîm Peygamber'in manevî himâyesi altına koymuşlardır. Zîrâ Nemrûd'un bu Peygamberi içine attığı ateşin bir anda gül bahçesi hâline gelmesi, hâdisesinin burada vuku bulduğu rivayet olunur. Ortaçağ'da Adessa -tanassur ettikten sonra Yesû' ile haberleşmiş olduğu hikâye edilen-Kral Augar⁷⁴¹ sayesinde kudsî bir şöhrete mâlik idi. Büyük İskender'in saltanatında bu beldenin ahâlîsi Rumlar'dan, Arab-lar'dan, Suriyelilerden, Ermenîler'den mürekkeb garîb bir içtimaî hey'et teşkil ederlerdi. Bununla beraber Suriye⁷⁴² ve Arab⁷⁴³ lisanları fa-sîh bir şekilde konuşulur ve yüksek derecede bir Arab mektebinden başka, yine o derecede bir Acem mektebi bulunurdu.⁷⁴⁴

Adessa'nın son hükümdarı Avgar, Antonen Karakalla tarafından Roma'ya zincirler içinde götürüldü; lâkin tâlî'in garîb bir şekilde değişmesiyle

Seyfû'd-dîn Gâ-zî Câmîi'ne defn olunmuştur. Lâkin Cihan-nünîâ'ya göre, s. 443, mezarı Musul yakınlarındadır. Bu esere nazarın Yûnus Peygamber dahî Mardin yakınında bir ejderle kavga etmiştir.

⁷³⁹ Evliya.

⁷⁴⁰ tfhan-nümâ, s. 134,

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/460-461

⁷⁴¹ «Augar» veya «Avgar» «Ekber»den bozmadır.

⁷⁴² Bayer, Edessae Târihi, s. 5.

⁷⁴³ Târih-İ Ebû'l-Ferec, 10, s. 16; Vessel.

⁷⁴⁴ Theodor, lector, atı calcem Hist. eceles, in Assemanl. Şark Kütüphanesi, 2, s. 402; 3, 386-387; 4, 70, 924 ve Gibbons, 8, haşiye 44.

Karakalla dahi düşmanına mağlûb ve ölümün pensesine düştü.⁷⁴⁵ İmparator Valerien de tâli'in daha ziyâde bîr müsâadesine nail olamadı.

Birinci Şâpûr'un mahsur tuttuğu şehri kurtarmak için ilerlemiş olduğu halde, bu mevkiin hisarları altında mağlûb olarak, kendisi de Acemler'in eline düştü.⁷⁴⁶ Justinien, Adessa istihkâmlarım tamir etti⁷⁴⁷ lâkin o zamanın müverrihlerine inanılmak lâzım gelirse, îranlılar'm Husrev-i Nûşirevân zamanında alel-acele ric'atlerini kalenin istihkâmlarının metanetinden ve muhafızlarının şecaatinden ziyâde, Mesih'in Kral Avgar'a gönderilmiş mektubuyla tasvirine atfetmek lâzım gelir.⁷⁴⁸ Bu mektûb ile tasvir beş asır meçhul kaldıktan sonra, birden bire mucizevî bir surette bulunuvermiş ve Adessa'yı Arablar'ın elinden kurtarmıştır. Sonraları, birbirini mûteâkib Emevî ve Abbasî halîfeleriyle Hamdan,⁷⁴⁹ ve Ukayl⁷⁵⁰ hanedanları hükümdarlarının eline geçmiştir. Onlardan sonra Baldvin gelerek Adessa Emareti (Kontluğu)'ni te'sîs etmiştir. Elli sene sonra İmâdû'd-dîn Zengî⁷⁵¹ Adessa'yı Hristiyanlar'dan alarak,⁷⁵² kendisine vergi vermek ve bağlı kalmak şartıyla, Ukayl Hanedanı hükümdarına iade etti.⁷⁵³ Atabeğ Hânedânı'nın yıkılmasından ve memleketlerinin Hulâgû tarafından ele geçirilmesinden sonra Eyyûbîye Kürd Hâ-nedânı'nın yedi şubesinden⁷⁵⁴ biri, Mezopotamya'da hükümranlığını te'sîs etti. Bu hanedanın son hükümdar Akkoyunlu Hanedanı hükümdarı Urun Hasan tarafından Öldürüldü. Nihayet Uzun Hasan hanedanına halef olan Şâh îsmâîl, hâkimiyetini bu taraflara uzatmış idi. Ancak Çaldıran hezimetini üzerine, bütün Kürdistan'ı Sultân Selîm'in muzaffer ordularına terk etmek mecburiyetinde kaldı.

Rebî'a kazasının, yâhud Ruha sancağının ikinci mühim beldesi Rakka (Nicephorium) 'dır ki, Rebî'a evvelâ ikametgâhı olmak üzere burayı seçmişti. Kalinikum dahî denilen Rakka, Bizans İmparatorlarının -ticâretleriyle en

⁷⁴⁵ Jornandes, 1, 1: «Caracalla, Bdessa defunotus».

⁷⁴⁶ Zozlmus, Hİst.

⁷⁴⁷ Gibbons, bab: 49, haşiye 7 ve 14. «Seasonably presented to the devotlon of the times.»

⁷⁴⁸ Teofilakt, 1, 3:

⁷⁴⁹ Benî Hamdan 323/934'ten 380/990'a kadar 5 hükümdar.

⁷⁵⁰ Benî Ukayl 380/990'dan 495/1101'e kadar 10 hükümdar.

⁷⁵¹ Haleb Atalbegleri 408/1017'den 630/1232'ye kadar 5 hükümdar. Zengî, Avrupa müverrihlerinin «Sanguinus» dedikleridir.

⁷⁵² Gesta Del

⁷⁵³ Cibân-nümâ, s. 436.

⁷⁵⁴ Birincisi Mısır'da, ikincisi Şam'da, üçüncüsü Humus'da, dördüncüsü Ha-ma'da, beşincisi Yemen'de, altıncısı Haleb'de, yedincisi Hısn-ı Keyfâ'da, (Hasankeyf'de).

mühim olan- şehirlerinden biriydi;⁷⁵⁵ Justinien⁷⁵⁶ tarafından genişletilip yeniden inşâ edilmiştir. Hârûnû'r-Reşîd dahî orada muhteşem bir saray bina ettirmiştir ki, henüz harabelerin bâzı izleri mev-cûddur.⁷⁵⁷ Rakka'nın alt tarafında Fırat sahili boyunca inilerek Habur mansabından Kirkisiye (Rûm tımparatorluğu'nun eski Çirçesium beldesi-dir ki, Karhabeza denilen mahal dahî belki budur) şehrine ulaşılır. Bunun duvarları altında Mısır hükümdarı Neşû Buhtunnasır ile muharebe etmişti.⁷⁵⁸ Rakka'nın üst tarafından ve Rakka sahilinde, nehrin geçit yerini muhafaza etmek üzere iki kale görülür. Birincisi Bîr, yâhûd Birecik (kadîm Bîrta),⁷⁵⁹ ikincisi Dâr-ı Rûm, yâhud KaTatû'r-Rûm adını alır. Fırat'ın öte tarafındaki şehirler arasında ticâret merkezi olduğundan eski Tapsakûs yâhud Zogma (Thapsacius veya Zeugma) adı verilen KaF-atû'r-Rûm Ortaçağ Arab coğrafyasında bahis mevzuu olan dört kalenin en meşhurdur,⁷⁶⁰ Ancak bu kalelerin her birine mensup olan hükümdarlar her kim olursa olsun Harran Kalesi târihde büsbütün ayrı ve mühim bir mevki işgal eder. Urfa ve Nusaybin arasında bulunan Harran Tevrat'ta «Havran» ismiyle zikredilmiştir ve (Hazret-i) İbrahim'in Uvr (Uver)'den gelerek burada ikamet ettiği bildirildiği gibi, Romalıların Kara dedikleri mevki dahî burasıdır ki, Krasûs utanç verici mağlûbiyetini burada görmüştür. Bizim günümüzde buranın ahâlîsi şehir ahâlîsinden az uzak bir

⁷⁵⁵ «Callinicum munimentum rabustum et commercandi opimitate gratissi-mum.» Amien Marselen, 23, 3.

⁷⁵⁶ Prokop, de Aedificis.

⁷⁵⁷ Cihân-nümâ, s. 44. Renel, Keyhuse-yn Seferlerinin Tasviri s, 65.

⁷⁵⁸ Jozef, 10, 71.

⁷⁵⁹ Cihin-nümâ, s. 594.

⁷⁶⁰ Cihân-nümâ, 6. 444.

Yâkûtî'nin Müşterek'inde zikrettiği ondört kale şunlardır: 1) Hind'de Çin hududunda «Kal'a» (Merâsîd'a nazaran Hind ve Çin arasında «Kal'a-i Bekle»), 2) Endelûs'de «Kal'a» denilen mevki, Kılıç demirleri bu iki yerin birinden gelir. 3) Yemen'-de «Kal'a» ki, birçok eserlerin sahibi Fakîh Kalî buradandır. 4) Kal'atû'r-Rabâh, 5) Kal'a-i Eyyûb, ikisi de Endelûs'de (Me-râsîd, «Medînetün azimetim celfeti'l-kadr bi'l-Endelûs» diyor. Mütercim) 6) Kal'a-tû'l-Cass (Müverrih «alçı» demek olduğunu ilâve ediyor, fakat Merâsîd'a göre ya «Elhas» veya yâhud «el-Hısn»dır) Fars vilâyetinde Arcan kazasında, 7) Fırat üzerinde Sıffin karşısında Kal'a-i Ca'ber (Süleyman Şâh'ın boğulduğu mahal), 8) Suriye'de Sayda yakınında Kal'a-i Hasen (Merâsîd'da «Kal'a-i Ebî'l-Hasen»), 9) Afrika'da Kayrevân'ın sukutundan sonra inşâ olunan Kal'a-i Tâviye (veya Tâvîh) (Merâsîd'da «Kal'a-i Ebî Tavîl») 10) Endelûs'de Kal'a-i Ab-düsselâm, 11) Fırat üzerinde Menbic yakınlarında bulunan ve Haleb'e tâbi Kal'atû'n-Nücm (Merâsîd'a göre Menbic'e dört fersah mesafededir, Cısr-i Menbic nâmında bir de köprüsü vardır), 12) Endelûs'de Kal'a-ı Yahsab (veya Yahsub), 13) Fırat üzerinde Birecik ve Sumeysat yakınlarında Kal'atû'r-Rûm. Milâdî 1220 senesinde hayatta bulunan Yâkûtî bunun fslâm memleketleri ortasında Ermeni Hükûmeti merkezi olduğunu zikr ediyor. Demek olur ki Fırat geçitlerini muhafaza eden üç kale vardır: Kal'a-i Ca'ber, Kal'atû'n-Necm, Kal'-atû'r-Rûm. (Müverrih ondört yerine onüç yazıyor, fakat Merâsîd'a göre daha başka mahaller vardır: Mercû'l-Kal'a, Bâ-diye'de bir mevzi, yâhud Irak Hılvân'ında bir karye: El-Kal'a, Şam'da kurşun mâdeni ihtiva eden bir dağ; Kayrevân'da Kal'a-i Bisr; Kal'a-i Benî Hammâd ki Afrika'nın müntehasin-da olacaktır; Hazar Denizi'ne yakın Ermeniyeye tarafında Kal'-atû'l-Lan.

mahalde Sâbiüer'in Kamer îbâdethânesi'ni gösterirler. İmparator Julien buradan geçerken memleketin âdetlerine uygun hareket etmiş olmak için kurbanlar takdim etmişti.⁷⁶¹ Harran tepelerini, Sigar sahalarını, Kamer Ma'bedi harabelerini,⁷⁶² Bebaraküs ceziresi yanında inşâ olunan ehramı, Hâbur'un⁷⁶³ -komşu olan şehre⁷⁶⁴ Re*sü'l-Ayn ismini vermiş olan- üçyüz menbânı şimdiye kadar hiçbir Avrupalı müverrih ziyaret etmemiştir.⁷⁶⁵

Doğu Anadolu'da İdrîs'in İdari Düzenlemeleri

Bekr, Muzr (Mazar), Reb'a kabilelerinin sakin bulundukları memleketler -ki bugün (Hammer zamanında) Mezopotamya'nın kuzeyinde az fark ile Diyârbekir, Rahâ, Musul sancaklarını teşkil ederler- Bıyıklı Meh-med Paşa'nın askerî liyâkati ve ondan ziyâde İdrîs-i Bidlîsî'nin mâhirâne görüşmeleri sayesinde Osmanlı memleketleri arasına katılmışlardır. İdrîs, Selîm'in emirlerine muntazır olmakla beraber, bu mıntıkanın dahilî idaresi için yorulmak bilmez bir gayretle çalışıyordu; mümkün olan her türlü tedbîrleri ve icrââtı alarak, asayiş te'mîn ediyor, Osmanlı Devleti'ne emir-güzâr olmak üzere itaat ettirdiği emirlerin rabitalarını pekiştirmek istij-ordu. Bu tedbîrlerin hepsini Pâdişâh tasvib etti ve bir fermânıyla İdrîs'e tebliğ etti. Ferman ile beraber itaat arz eden beğlere tevzi' olunmak üzere taraf-ı pâdişâhîden 17 sancak, sırma işlemeli 500 hil'at, 25.000 duka gönderiliyordu.⁷⁶⁶

⁷⁶¹ «Moestus exinde digressus venit cursu proprio Carras, anti quum oppidum Crassorum et Romanı exercitus aerumnis in-signe.— Ibi mora tus aliquot dies dum necessaria parat, -et Lunae, quae religiose per eos colitur tractus, ritu locorum fert sacra.» Amien Marselen, 3, 23.

⁷⁶² «Musalla-yı Sâbiîn bu teli (tepe) üzerindedir». Ctth&n-nitmâ s. 444. Mafe-donal Kineir «Of tane famous eity Haran little or nothing remains» diyor da, onun sözüne itiraz kabildir.

⁷⁶³ «tjçyüzden ziyâde uyûn-ı safiye çıkar.» Cihân-mümâ.

⁷⁶⁴ Bizans imparatorluğunun buraları istilâsı sırasında -bu şehiri tahkim etmiş ve mutantan binalarla süslemiş olan İmparator Teodos'a nisbet-le «Thâodosiopolis» nâmı verilmişti. Prokop, A'îfieÜs, 2, 2.

⁷⁶⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/461-463

Cihân-nümâ'da (s. 438-439) şöyle dercediimiştir: «Sincâr kur-bünde Cetel Gedük (Çatal Gedik) tağı vardır ki bunda Hâ-tûniye nâmında bir göl ve onun ortasında Havâtu adıyla anılır bir ada ve köy vardır; adanın bir tepesinde bir büyük sütün görölür». Otter de (2, s. 255) bu sütün veya ehramdan bahsediyorsa da Cihân-nümâ'ya atfen söylüyor.

⁷⁶⁶ «Pâdişâh «Diyârbekir beğleri-beğisi Meihmed Paşa'ya sürh ve sefidenden kîse-1 emele sığmaz mebâliğ-i kesîre gönderdiler. Ve esbâfo ve emtiâ-i nefâisln-den bî-hadd ve bukiyâs nesne ltâ buyurup hal'-ı mütenevvia-i fâhire İhsan-ı ile serfirâz eylediler. Ve ümerâ-yı Diyârbekr'e ve mülûk Ü hükkâm-ı Ekrâd'a baihs olunmak içttn yiğimibeş yük akçe ve beş yüz câme-i zerrin ve on yedi alem-i pürtezyîn irsal buyurdular. «Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 321. Görölüyor ki, bu eşya Bıyıklı Mehmed Paşa'ya gönderilmiştir, tdrîs'e yazılan ve Notlar ve Açıklamalar kısmında bahsedilecek olan fermanla bunlardan bahsolunmaz. Mütercim.

İdrîs, o kadar iyi başlamış olduğu vazifesini ikmâl etmek için Diyâr-bekir'i muvakkaten birkaç sancağa taksim etti. idareyi tabîatiyle kolaylaştırmakta olan bu taksim, ertesi sene Ruha ve Musul hükümetleri için de kabul olundu. Kürdistan -hemen hemen kaleleri sayısında ümerâsı bulunan- bu kıt'asmm büsbütün husûsî olan hâli, beğlerin ve başka bir tâbirle aşiret reislerinin istiklâl fikri, ahâlîsinin vahşeti, harpçi âdetleri pek mutlak bir hükümet idaresine müsâid olmayacaktı. İdrîs, bu memleketleri ancak uzun çalışmalar neticesi elde etmiş olduğundan, yumuşak ve uzlaştırmacı tedbîrler kullanması icâb ederdi: Bundan dolayı Kürdistan'ın o zaman te'sîs olunan ve şimdi (Hammer zamanında) uygulanmakta olan idare tarzı Osmanlı Devleti'nin diğer eyâletlerinin idare usûlünden esasen farklıdır. Diyârbekir eyâletini teşkil eden ondokuz sancağın dağıtılış şekli bu farkı gösterir: Bunlardan yalnız onbiri mu'tâd usûl ile idare edilmiştir; hükümetleri husûsî şartlara tâbi' diğer sekizinden beşi irsen reisliğe mâlik olan beğlerde bırakılmıştır. Zâten târihin umûmî olarak bilinmesinden şu netice çıkar ki, arazinin birbirine bağlı olmayan böyle birçok reisler arasında taksim edilmesi, pek çok kaleleri ve müstahkem mevkileri içine alan ve ahâlîsi dâima silâh kullanmak alışkanlığında olan ve bundan dolayı savaşçı bir karakterle muttasıf bulunan dağlık memleketlerin hemen cümlesinde, her vakit bir zaruret hükmünü almıştır. Bu nok-ta-i nazardan mütalâa edilince, Türkiye'nin hududlarının iki ucunda bulunan Bosna ve Kürdistan'ın tamâmıyle birbirlerine benzedikleri görülür. Her iki eyâlet o vakit -şimdi olduğu gibi- kaleleri miktarınca küçük beğliklere ayrılmıştı.⁷⁶⁷ Şu kadar ki Bosna, hükümet merkezine daha yakın bulunduğu cihetle, pâdişâhlar ahâlînin serkeşâne hareketlerini kolayca bastırmağa muvaffak olmuşlardır. Hükümetin icrâât merkezinden daha uzak olan Kürd reisleri hakkında gösterilen müsâadelerin Bosna hakkında uygulanmasına ihtiyaç

⁷⁶⁷ O zamana doğru yazılmış olan Bosna Târihine müracaat. Türk-ler'in Bosna'ya istilâsına dâir Venedik kale muhafızı Luran tarafından yazılıp yukarıda bahsedilen raporda Karen Kalesi zikredilmektedir. «Il nome un altro Castello il nome del» ve «del Conte Zuan Cranovics conte Zorzi Corlatovich» Diyâr-bekir eyâletinin ondokuz sancağından onbiri doğrudan doğruya idare olunan sancaklardır ki şunlardır: 1) Diyârbekr, 2) Harput, 3) Akçakale, 4) Ergani, 5) Çemişkezek, 6) Hasankeyf, 7) Siirt, 8) Sincâr, 9) Siverek, 10) Meyyâfârkîn, 11) Nusaybin; Kırdler'in elinde olan sekiz sancak da şunlardır: 1) Atak, 2) Portuk, 3) Tercil, 4) Çapakçur, 5) Çermik, 6) Sağman, 7) Külâb, (Gelâb), 8) Mehrânî. Tevarüs eden beş hükümet de şunlardır: 1) Eğil, 2) Palu, 3) Cezîre-i İbni Ömer, 4) Hazo, 5) Gene. Kaanun-nâme'ye müracaat. Cihân-nümâ (s. 436), ondokuz sancak saymakla beraber daha sonra Ruha hükümeti bahsinde ismi geçen Habur ile Maleşgerd isminde iki sancak daha zikrediyor ise de, Kürdistan eyâleti tafsîlâtında bunları almaz.

görülmemiştir. Bundan dolayıdır ki, tevarüs esâsı ancak Kürd ümerâsı hakkında mer'î tutulmuştur.⁷⁶⁸

Yeni İtaat Eden Doğu Anadolu Ahâlisine Dâir

Kürdistan, yâhud Kürdler'in bulunduğu memleketler -kî pek eski zamanlardan beri muhârib ve şekavete meyilli bir millet olmak üzere tanınmıştır- bir taraftan Elvend (Oront) DağVyle, diğer taraftan menbâ-ına kadar Fırat nehriyle hududludur; vaktiyle İran Şahlanna ait olduğu halde, bugün «îrân Kürdistam» denilen Kirmanşâh eyâletinden maadası Osmanlı Devleti idâresindedir. Büyük Sultân Süleyman tarafından felholunan Şehr-i Zor Osmanlı Kürdistanı'nın merkezidir: Ancak Kurdoen, Kırdoşi, Kadosiyen yâhûd Sîrt aşiretleri,⁷⁶⁹ Ksenofon zamanında sakin bulundukları eski Kordoan kıt'asmdan çıkmışlardı. Bunlar hissölun-mayacak bir surette Ermeniyeye ve Beyne'n-nehreyne (Mezopotamya) mıntıklarının güneydoğusu boyunca uzayıp giden sahralarda Van ve Ahlat golleriyile doğudaki kolu olan Murad Çayı'na ve Muş'a (kadîm Mukzene) kadar ilerlemişlerdir. Eski bir rivayete göre, vahşî aşiretlerden mürekkep olan⁷⁷⁰ bu kavmin Kürdistan dağlarına kaçması Dahhâk'ın zulmünden kurtulmak içindir.⁷⁷¹ Ancak, lisanları, asıllarının Hindî, yâhud Türk bulunduklarına delâlet eder.⁷⁷² Seksene kadar sayılan Kürd aşiretleri⁷⁷³ arasında en ziyâde şâyân-ı dikkat olan, Yezîdîler ve başka bir tâbirle «Şeytân'a tapanlar» dır. Çünkü bunların merkezlerinin Mardin'de bulunması, eski «Mard»lardan gelmekte olduklarını gösterdiği gibi, mezheblerinin İran'da şerr'i (kötülüğü) ma'bûd olarak kabul eden bir Acem güruhunun itikâdiyle oldukça benzerliği vardır. Yezîdîler'den sonra. Hakkârüer, Zîbârîler, Hâletîler, Harîrîler, Rûşenîler, Bahtîler gelir.

Birtakımları da bulundukları memleketlerin adlarını almışlardır: Bitlisîler, îmâdîler, Sencârîler, Gurkîlîler,. Avnikîler, Cezrevîler gibi ki, Bitlis,

⁷⁶⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/463-465

⁷⁶⁹ Strabon, Medya (211 ve 212) ve İran (125, 3, bâlb: 2) memleketlerinden bahsederken «Sîtlere» iki defa zikreder ve haydûd unvânıyla yad eder. Pollt (5, bâib: 52) ise, mâvir kemaneş olmak üzere yazar.

⁷⁷⁰ Manner, '5, 2, s. 225 ve 495.

⁷⁷¹ Evliya, Cihân-nümâ, Salnâm,e-i Edebîyât'da «Asya Türb&yesfone de müracaat, 18, s. 244.

⁷⁷² Hud (Heude), Seyahatname, Londra, 1819, mukaddimesinde.

⁷⁷³ Evliya 12 Kürd dilinden bahseder. Sataâme-i Edebâyâ'a bk. 13, 249. Orada Cûdî Dağı'm merkez ittihaz etmiş otuz altı ve sahrayı mesken edinmiş otuzaltı aşiretten bahs olunur.

İmâdiye şehirlerinde; Sincar ovasında, Gorkîl⁷⁷⁴ ve Avnîk⁷⁷⁵ kalelerinde ve Cezîre-i Ömer'de sakin oldukları için böyle yâd olunurlar.

Bütün bu muhtelif aşiretlerin irsi reislerine itaat ederler ki, bu reislerin sözleri kanun hükmünde ve tebaalarının hayât ve memâtı ellerindedir. Bunların maiyyetinde ekseriya birçok adamlar bulunur; ve kendileri Nuh'a kadar çıkardıkları ailelerinin eskiliğiyle iftihar ederler.⁷⁷⁶ Bedenî sporları severler, cilalanmış ve iyi su verilmiş silâhlarıyla⁷⁷⁷ memleketin dağlarına, derelerine⁷⁷⁸ dair koşmalar söylerler. Elbiselerini rengârenk çubuklu kumaşlardan imâl ederler.⁷⁷⁹ Kısaca, Kürdistan dağlarında herşey îskoçya'nın ahvâlini, îskoçya kabilelerini, münazaalarını, ve Osiyan koşmalarını hatırlatır. Acemler'in ağızdan ağıza intikal eden eski hikayeleriyle şimdiki romanlarının kahramanları Rüstem, Behram Çubîn, Gurkîn, Mîlâd, güzel Şîrîn'in hem bahtiyar hem bedbaht âşıkı Fer-hâd,⁷⁸⁰ kürd kavmindendir. Hattâ Avrupalıların «Salâdin» dedikleri büyük Salâheddîn -ki Eyyûbîye saltanatını Mısır, Arabistan, Suriye, Mezopotamya mintikalarının cümlesinde te'sîs etmiş ve Şâh ismail'in dâmâ-dı ve Hısn-ı Keyf (Hasankeyf) emîri bulunan son torunu muhtariyet şeklinde Osmanlı itâatına girmiştir- Kürd kavmindendir. Halil'i Pâdişâh nâmına emaret makamına tâyin ve mu'tâd teşrifat ile -Osmanlı devleti tarafından arazî sahibi ümerâya verilmek usûlden olan- sancak ve tabi ile tuğ'u⁷⁸¹ i'tâ eden, îdrîs-i Bitlîsî'dir. İdrîs de pek büyük hizmetlerine mükâfâten 2.000 Venedik dukası, sekiz hil'at, kabzası altın işlemeli bir kılıç ile Pâdişâh'ın son derece memnun olduğunu bildiren bir ferman aldı.⁷⁸² Sultân Selîm, bununla da

⁷⁷⁴ Gorkîl, Cûdî Dağı'nın şark müntehasındadır. Cittiân-nüma, Salnâane-i Edebiyat, 13, 252,

⁷⁷⁵ Avnîk, Timur Târîhi'nde ehemmiyetle zikrolunur. Şerefü'd-dîn, Timur Beg Târîhi, c. 2, 1, 3, baJb: 43, s. 299.

⁷⁷⁶ Makdonal Kineir.

⁷⁷⁷ Makdonal Kineir ve Heude Kürd silâhlarına dâir mufassal tafsilât verirler. SaLnâme-i Edeblyât'a bkz., 14, s. 23.

⁷⁷⁸ Evliya, Salmam,*-! Edebiyat, 13, s. 262. Bugün Elegher isminde bulunan İtazâ Pline'de su şekilde zikredilir: «loco nomen Elongosine (yerine: Ble-ogosine) est ipsius qua tardior fluit Diglito (Arablarm Diclesi)». Pline, 6, 27.

⁷⁷⁹ «Their costumary dress is a long robe, made of white cotton cloth, but in the neighbourhood of Betlis and Moosch they manufacture a sortof striped stuff, resembling tartan», Makdonal Kineir'in Seyahatnamesi, s. 411.

⁷⁸⁰ Cihân-niima, s. 450. GÜlferâ kabilesinden.

⁷⁸¹ İdrîs'in oğlu Ebû'UFazl.

⁷⁸² Evâsıt-i Şevval 921 (Teşrîn-i sâni ortaları 1515) târihiyle tarinlenmiş olan bu ferman Ebû'l-Fazl'da tamamen mündericidir. Varak: 96. Âli, varak: 203, Onuncu Vak'a..

İdrîs-i Bitlîsî'ye yazılan Selîm'in fermanının hülâsası:

«Mektubun geldi, Diyârbekir vilâyetinin külliyyen fethine bâis olduğun anlaşıldı. Yüzün ak olsun, inşa'allah sair

iktifa etmeyerek îdris hakkındaki yüksek itimâdının ve güveninin yeni bir delili olmak üzere, kendi tarafından imza edilmiş ve yalnız İdrîs'in münâsib göreceği isimlerin yazılacağı mahaller açık bırakılmış fermanlar da göndermiştir.⁷⁸³

Osmanlı Devletinin Doğu Hududu

Biyyıklı Mehmed, Diyârbekir'e avdet ettiği sırada Sultân Selîm îrân üzerine yürüdü ve şu seferde maiyyetinde bulunmak üzere İdrîs'i davet etti. İdrîs-i Bitlîsî'nin siyâsî mesleki burada sona erer. Kaahire'nin fethinden az sonra irtihâlî vuku bulmuştur.⁷⁸⁴ Zâten Mısır'ın tanzîmiyle alâkalı işlerde - vatani olmak cihetiyle ahlâkını, lisânını bildiği ve evvelce Akkoyunlu hükümdarının tevkî'isi sıfâtıyla içinde bulunduğu- Kürdis-tan'da olduğu kadar muvaffakiyeti görülemezdi. İdrîs'in mâhirâne müzâkereleri sayesinde ki, bu mühim eyâlet Osmanlı ülkelerine dâhil olmuştur. Bu müzâkereler kendi ihtiyâiariyle itaatlerini sağlamış ve sonradan Çaldıran muzafferiyetiyle kazanılan neticeleri tamamlamış idi.⁷⁸⁵ Diyârbekir, Urfa, Musul sancaklarının istilâsı îrân-üzerine seferin en güzel semerelerinden biri olmuştur: Bu kazanç, Türklerin Küçük Asya kavimleri üzerinde hâkimiyetlerini yeniden sağlamış ve Acemler'in taarruzlarına bir sed teşkil etmiştir. Daha eski zamanlara irca olunmak istenirse, görülür ki, Roma, Fırat sahilleri bu mahallî hükümetler askerlerince zabt edilmedikçe, kendisim Asya'nın sahibi addetmemiştir. Zîrâ bu nehir -Dicle değil- iki düşman

vilâyetlerin fethine de sebep olursun. Şevvale kadar ulufeniz ile «iki bin sikke-i efrenciye filori ve bir samur ve bir vaşak ve İki murabba sûf ve bunlardan gayrı bir samur ve bir vaşak kürk kablu sûffar dahî ve bir firengî kemha gılaflu müzehheb kılıç in'âm ve ırsal olundu.» Diyârbekir'den arz-ı mutâbaat eden beğlere oraca tâyin olunan sancaklarla kendilerinin elkaabı sence ma'lûm olduğundan diyar beğlerbeği Mehmed'e ırsal olunan nişân-ı şerîfîle muanven beyaz ahkâm-ı şerîfenin imîâsiyle suretlerinin buraya gönderilmesi ve tafsilât-ı tevcihâtın bildirilmesi lâzımdır. Lâzım gelen beğlere istimâlet-nâme yazılmak üzere başka nişanlı beyaz kâğıdlar da gönderilmiştir. in'âmlarıyla beraber kendilerine ırsali ve suretlerinin bu tarafa tesyân muktezidir. Burada mühimmât-ı sefer muradım üzere yetişmiştir. İnşâ'allah o tarafa geleceğim. Erdebil-oğlu İsmail, Hüseyin Beğ ve Beh-râm Ağa nâmında iki ilci gönderüp her ne murâd olunursa kabul edeceğini beyân ile sulh teklif etmiş ise de ilcilerini Dime-toka'da ve adamlarını Kilidî'l-Bahir'de habs ettirdim, trân işleri hakkında mecd ü sâ'î olasin. Evâsıt-ı Şevval, 921, Edime, Sa'-dü'd-dîn, c. 2, s. 322-323).

⁷⁸³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/465-467

⁷⁸⁴ Cülûs-ı Süleymân senesi İrtihal eylediği Sa'dü'd-dîn'de yazıKıir: c. 2, s. 566. (Mütercim).

⁷⁸⁵ Tebriz Hisarı önünde bulunan Çaldıran ovası Kars'ın kuzeyinde ve Gürcistan hududunun yakınında, Kur Nehri sahilindeki Çıldır eyâletiyle karıştırılmamalıdır. Çıldır, Halb'lerin veya Keldânîler'in (Chalbes ou Chaldeen) eski merkezidir. Renel'-in Keyhusrev'in Seferlerinin Tasviri'ne müracaat, s. 235. Bu müellif Çaldıran ile Çıldır'ı karıştırıyor.

memleketin tabîi hududunu gösterir. Dicle -ki iki büyük kola ayrılarak biri Diyârbekir'in batısına,⁷⁸⁶ diğeri Bitlis'in doğusuna doğru akar- işte şu vaziyetinden dolayı açıkça tâyin olunmuş bir hudud hattı tâyinine uygun değildir. Daha sonraları Roma ve Bizans imparatorları Fırat'ın öte tarafına satvetlerini ulaştırdıkları vakit, Meyyâfârıkîn'den inen Nimfius, memleketlerine hudud hattı olmuş ve bu hududa riâyet ettirmek için onların yakınında bâzı kaleler bin,â edilmiştir. Ancak Fırat -ki Murad (eskilerin Omiras dedikleri) adı verilen doğudaki kolu⁷⁸⁷ Mezopotamya ovası boyunca giderek doğudan batıya doğru akar- Avrupalıların Asya'daki istilâlarının dâima tabîi hududunu teşkil etmiş ve dâima teşkil edecektir. Eski ve yeni Roma'nın, Ehl-i Salih'in, yerküre üzerinde bu kısmı birbirini müteâkib istilâ eden bütün hükümetlerin fetihleri burada durmuştur. Eğer Osmanlılar birgün Avrupa'dan çıkarılırsa, Fırat yine Asya ve Avrupa hükümetlerinin hudud çizgisi olacaktır.⁷⁸⁸

YİRMİDÖRDÜNCÜ KİTAP

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ

Mısır Seferi

Mısır Memluk Sultanlığının Tarihçesi Ve XVI. Asrın Başlarındaki

Durumu

Merci Dâbık Meydan Muharebesi

Halifeliksin Osmanlılara Geçmesi

Haleb Eyaleti Ve Tarihi

Haleb'in Alınmasından Sonra, Yavuz'un Suriye'de Yürüyüşü

Yavuz Selim Han'ın Şam'da Kışlaması Ve Ziyaretleri

Emevîyye Camii'ni Ziyaret

Atabeğ Nûbeddîn Ve Salâhaddin Eyyûbî'nin Türbelerini Ziyaret

Yavuz, Muhyi'd-Dîn Arâbî'nin Türbesinde

Mısır'a Doğru

Sina Çölünün Aşılması Memlûklerle Çatışmalar

⁷⁸⁶ Dicle'nin batı kolu dört menbâdan çıkar: 1) Bağın, 2) Ergani, 3) Çınarlı, 4) Tercil. Salnâme-i Edebiyat'a müracaat, 14, s. 254. Cihân-nümâ ve Evliyâ'dan naklen.

⁷⁸⁷ Renel, Keyhusrev'in Seferlerinin Tasviri, s. 211.

⁷⁸⁸ Bu ham hayâlî Avrupalılar gaddarca, vahşice denediler. Ama, Türkler'in târih sahnesinden silindiğini zannettikleri bir devirde bile. Haçlılar, Meric'in ötesinde kaldılar. Yırmibirinci asır İse, Türklerindir. Hazırlayan. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/467-468

Ridâniye Zaferi.....	
Mısır Memlûk İmparatorluğu Tarihe Karışıyor	
Memlûklerin Son Çırpınışları	
Tomanbay'ın Sonu.....	
Mısır'da Yeni İdarenin Teşkili	
Yeni Osmanlı Ülkesi Mısır'daki Târihî Eserler	
Yavuz'un Kahiredeki İslâm Eserlerini Ziyareti.....	
Kaahire'deki Medreseler	
Nil Ölçeği - Nil'in Feyezanları	
Mahmel-î Şerîf Ve Surre Alayı	
Kaahîre Kanalı'nın Açılması Merasimi	
Mısır'dan Dönüş	
Yûnus Paşa'nın İdamı.....	
Suriye'nin İdaresinin Tanzimi	
Dış Münasebetler	
Muhyiddin-î Arabî Türbesinin Açılış Merasimi	
Yavuz Sultan Selim İstanbul'da.....	
Kırım Hânlığı'nın Yeni Statüsü	
Yavuz'un Son Senelerinde Dış Münâsebetler.....	
Celâlî Kıyamı Ve Bastırılması.....	
Edirne'de Veba Zuhuru.....	
Yavuz'un Son Günleri.....	
Yavuz Sultan Selîm Han'ın İrtihâli	
Yavuz Sultan Selîm Hân'ın Şahsiyeti Zenbilli Ali Cemâlî Efendi	

YİRMİDÖRDÜNCÜ KİTAP

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ

Mısır Seferi

Bıyıklı, Mehmed ile îdrîs'in Kürdistan'ı itaat ettirdikleri ve bu mıntıkaların idarî tanzîmâtını icra ettikleri kış esnasında, atâlet ve ağır canlılıktan asla hoşnûd olmayan Sultân Edirne sarayında yeni fetihler tasavvur ediyordu. 1516 baharânın girmesiyle beraber, vezîr-i âzam Sinan Pa-şa'nın Kayseri'de toplanmış olan kırk bin kişilik bir ordunun kumandasını eline alarak⁷⁸⁹ Maraş sancağı yoluyla Fırat üzerine yürümesini emretti. Sinan Paşa, Osmanlı ordularının harekâtını durdurmak veyahut arkalarından hücum etmek üzere Mısır Sultânı'nın Suriye hududuna göndermiş olduğu tarassud ordusunun taarruzundan korkarak ileriye gitmeğe cesaret edemedi. Selim, bu düşmanca tezahüratı Sinan Paşa vâsita-sıyla haber alınca, bir dîvân topladı: Hersek Ahmed Paşa söze başlayıp Mısır'a harb ilân edilmesi re'yinde bulundu. Ve Selîm'in şübhe ve öfkesini artırmak için Kaahire'de esareti esnasında, Mısır Sultânı'nın -eğer Osmanlılar günün birinde Mekke ve Medine'ye yaklaşma teşebbüsünde bulunacak olurlarsa- cümlesini ezmek tehdidinde bulunduğu kendi kulağına kadar geldiğini ilâve etti.⁷⁹⁰ Nişancı Mehmed, iki mukaddes beldenin himayesinin Pâdişâh'ın şanını artıracağını ifâde ile Ahmed Paşa'-nın re'yine zahîr oldu. İlmî incelemeleriyle ilmiyye sınıfına büyük hizmetler vermeğe hazırlanmış olan Mehmed, işbu nişancılık hizmetini sırf Pâdişâhın husûsî emri üzerine kabul etmişti. Harb taraftarlığı fikrinde bulunması, kendisini nazar-ı pâdişâhîde vezârete liyâkat mevkiine çıkardı; fakat bu yeni eserin tevcihi kabul ettirmek için reddi kaabil olmayan bir delü ortaya koyması için zaruret hâsıl oldu. Yâni Pâdişâh, onu kendi eliyle döğdü. ⁷⁹¹Hersek Ahmet Paşa ile

⁷⁸⁹ Sa'dü'd-dîn, varak: 638; Âlî, Onuncu Vak'a, tdrîs'in oğlu.

⁷⁹⁰ Hersek Ahmed'in sözleri Şükrî'nin SeUmpâme'sindçe vardır: &3,

⁷⁹¹ Âlî, Sa'dü'd-dîn, 4, 638. (Pâdişâh, erkân ile müşavere itdükde kimi fesh-i azimete (yâni seferden vazgeçmeğe)

Nişancı Mehmed'in re'ylere,⁷⁹² saray başkumandanının⁷⁹³ gördüğü bir rüya ile te'îd edildi: Bu zâta Peygamber'in dört refiki sancaklarıyla görünmüş idi.⁷⁹⁴ Ancak Sultân Selim'in Mısır seferini kararlaştırmasına sebep,

mail, kimi Acem seferinün tercihinə kaail oldukları halde manzûr-ı iltifât-ı pâdşâhî olmağla nişancılık mansıbından vezârete suûd iden Hâce oğh Mehmed Paşa -ki tarîk-i ilmden yetişmiş idi- Pâdşâh'un hıdmet-i Haremeyn ile teşerrûf arzûsı-na muttali' olduğundan «Düşmene yâr olan da düşmendir» mealini yâd ile Mısır seferini re'y itdi. Pâdşâh «Bizüm de re'yimiz bu idi» diyerek ona hüsn-i hitâb ve diğər vüzerâyâ itâb itdi. Ve bu veçhile Pîri Paşa'yı İstanbul muhafazasına bıraktı.» Sa'dü'd-dîn'den hülâsa, e. 2, s. 227-28. «Dayak» fıkrası, yanlış anlaşılmış bir şey olacaktır. Mütercim.

⁷⁹² Müverrih Zeynel Mısır'a dâir herşeyde en iyi malûmat sahibi görünmekle beraber, Hersek ve Pîri Paşaların Mısır muharebesi hakkında Pâdişâhın fikrine aykırı re'y verdikleri için azl edildiklerini ifâde etmekte aldanıyor. «Eski ve Yeni Mısır» unvanıyla İstanbul'da basılmış (1729) Süheylî târihi'nin de bunu İbnü Zeynel'den aldığı aşîkârdır.

⁷⁹³ Hammer «Grand-maitre du serai» diyor ki, kapı-ağası Hasan ağa'dır. Nasıl ki bundan sonraki haşiyede mütercimin ilâvesinden anlaşılır. Mütercim.

⁷⁹⁴ Diez'in Asya Hâtıratı'nda Sa'dü'd-dîn'in S'Km-nâme'si, s. 266. (Hoca Sa' dü'd-dln, bu rüya fıkrasını pek güzel nakl etmiş olduğundan, aşağıda telhis olundu;

Mısır Seferi'ni İşaret Eden Mtashûr Büyâ

Peder (Hasan Can) söylerdi ki, Pâdişâh ekseriya geceleri uyuma-yıp kitâ-b okurdu, yahud ahvâl-i âlemden bahs ederdi. Bir akşam uyuyakalmışım, hizmetlerine gidemedim. Sabah namazından sonra gittiğimde:

- Bu gece görünmedin, ne yaptın? buyurdular.

- Birkaç gece uykusuz kaldığım, cihetle bu gece hizmetten mahrum oldum, diye özür beyân ettim.

- O halde, ne ruyâ gördün, söyle! dediler. Arz olunacak bir şey görmediğimi ifâde ettim.

- Bir geceyi hep uyku Üe geçirdiğin luaSde, ırıiyâ «Törmem'k olur mu? Elbette görmüştündür, söyle! buyurdular.

Bir rüya görmediğime yemin ettim. Başlarını sallayarak:

- Acâib! dediler,

Biraz sonra kapı-ağası Hasan Ağa'nın bulunduğu kapıya bir iş için gönderdiler. Baktım ki aramızda muhabbet olan hazinedâr-başî Mehmed Ağa, küerci-başî, saray ağası ile konuşuyorlar; lâkin kapı-ağası Hasan Ağa mütefekkir ve mütehayyir, başını eğmiş, gözü yaşlı. Egerci sükûtu gâlib bir adam idi; fakat şu hâlinde fevkalâdelik olduğundan: «Acaba akrabasından biri mi vefat etti» mülâhazasıyla hatırını sordum,

- Hayır, bir gey yok. Dedi.

Lâkin hazinedar ağası bana hitaben:

- Kardeşim, ağa bu gece bir vâkı'a görmüş, ondan mütehayyirdir, sözlerini eü'yedi.

- Allah aşkına rüyayı haber verin; zfrâ Pâdişâh benden rüya sordu ve ibram etti, dedim.

Biz ısrar ettikçe Hasan Ağa:

- Benlin gibi günahkârın ne rüyası olur ki Pâdişâh huzurunda nakle lâyük olsun! diyerek kem&l-i hayasından vazgeçmemizi rica etti. Nihayet Mehmed Ağa:

- Nasıl söylemeyeceksin ki, söylemeğe me'mûr olduğumu söyledin. Ketmi (söylenmemesi, saklanması) hıyanet olmaz mı?

deyince, gizli sırrını aşîkâr ederek şöyle nakl etti:

(Rüya aynen alınmıştır)

«Bu nice gördüm ki bu eşîğinde oturduğumuz kapuyu acele ve şitâb ile dakk itdiler. «Ne haber var?» diye İlerü vardum. Gördüm ki kapu bir cüz'ice açılmış, ol denlü ki taşrası Arab simasında nûrânî eşhas ile memlû; elleri bayraklı ve müsellâh ve mükemmel olup tururlar, ve kapu dtbinde dört nûrânî kimesne turur; ellerinde birer sancak var. Dakk-ı bâb idenün elinde pâdşâhun ak sancağı; bana ey düir ki «Bilür mlsün neye gelmjlsüz?» Ben dahî «Buyucun» direm. Didi ki: «Bn gördürün eşhas ashâb-ı ResûluUah'dujr saalâvatullahi aleyhi ve se'âmihl. Bizi haz-reti Resûlullah gx>nderilp Selim Han'a selâm ltdi ve buyurdi ki 'Ka'küp gelsün fci Haremeyn huhneta ama buyunldi'. Ve ba dört kimesne ki gürürsln, bu Sıddik-i âzam ve bu Ömer-i Faruk ve bu Osman-ı Zî'n-nüreyn'dür. Ben 9ü senün ile tekelHtm eyterem, AH İbnj Ebl Tâlib'üm. V*r Selim Hân'a, söyle» dddi, ve nazarumdan gâib olcular.» (Aynen nakil burada son bulur.) Tere gark olmuşam. Sabaha kadar bihûd kalmışım. Sabah namazı vakti uyandırdılar. Esvâb değıştirdim.

Hasan Ağa hem rüyayı söyler, hem ağlardı. Pâdişâhın emrettiği hizmeti yerine getirip huzurlarına geldiğimde, o

vezirlerinin re'yelerinden ziyâde bir fetih ihtiyâcından ibarettir. Ancak «Biz bir resul göndermeden ta'zîb etmeyiz» mealindeki âyet-i kerîme hükmünü îfâ etmek istiyordu.⁷⁹⁵

Bundan dolayı Mısır Sultânı'na Karaca Paşa⁷⁹⁶ ile Rumeli Kazaskeri allâme Zeyrek-zâde Mevlânâ Rûknü'd-dîn'i gönderdi; bu sefaretin gönderilmesini daha manidar kılmak için kendisi de 922 Cumâdi'l-Ulâ'sınm 4'-ünde (5 Haziran 1516) bizzat İstanbul'dan hareketle Üsküdar'a geçti.⁷⁹⁷ Selim, yola çıkmadan evvel, devletin jm mühim üç beldesinin âsâ-yîşini emniyete alacak tedbirleri ikmâl etmişti: Edirne hükümetini oğlu Süleyman'a, İstanbul muhafazasını vezîr Pîrî Paşa'ya» Bursa muhafazasını vezîr Hersek Ahmed Paşa'ya verdi.⁷⁹⁸ Cumadü'l-ulâ'nın 25'inde (26 Haziran) Pâdişâh Konya'da mutasavvıf azizlerin mezarlarını ziyaret ederek Diyârbekir'in İran tarafından son vâlisi Karahan'm başıyla birlikte o mintıkama tamamen itaat ettiği haberini aldıktan sonra⁷⁹⁹ Elbistan üzerine

hizmeti suâl etmeden:

- Senin sabaha kadar uyuyup da Tâkjîfâ (rüya) görmediğine taaccüb olunurr buyurdular.

- Pâdişâhım, rüyayı bu Hasan bulunuz görmediyse, başka Mr Hasan bulunuz srörmüş. Emriniz oOursa **z edeyim, dedim. Ve emirleri üzerine tamâmiyle anlattım. Mübarek gözlerine yaş geldi, sözlerimi bitirince buyurdular ki:

- Derdmendün tsafâ.yı nueşrebi varfflmış. Sen onu Mze medh itdükce bir âdemi ibâdet Men fförürsen v«JI sanursin zarın idcrdttfê. Tevekkeli medh l+jnıPz imlşstta.

Müteakiben:

- Btz sana dinmez mâruz ki Wz biç bir tarafa nle'mûr ohnafesızım glt-meyüz? Ecdâdimuz velâyetden beih^e-raend İdi. diyüp, kendisini kast ederek «Hemân biz onlara benzemedlik» sözlerini İlâve buyurdular ve ondan sonra Aırabistan seferi hazırlıklarına teşebbüs ettiler.

Solak-zâde bu fıkra Pâdişâh'a dahi o gece rüyasında Hasan isminde bir adam vâsıtasıyla tebliğ vâki' olacağı haber verildiğini yazar. Mütercim.

⁷⁹⁵ Bunu : Bunu müteakiben diğer bir âyet-1

kerîme dere olunmuştur ki, sefirlerin maksadını İzah eder:

Feridun'un 266 numarasına, nâme-i 'pâdişâhiye müracaat. (Mevîânâ Rtık-ntl'd-dîn ve Karaca Paşa ile gönderilen bu mektup -ki şimdiye kadar Mısır Sultâm'yle muhaberenin Aralbça olmasına mukabil, bu defa buna mugayir olarak Türkçe yazılmıştır- İstanbul basımı Münşeât-ı Ferî-dün'nun 1. c'Minde 374 ve 375. s.lerdeür. Yukarıda belirtilen iki ftyet-1 kertmeyi durumu anlatırken Sa'dtt'd-dîn, târihinde yazmıştır. Sa'dü'd-dln, c. 2, s. 228. Mütercim.)

⁷⁹⁶ Karaca Paşa denmekle meşhur Ahmed Beğ, Sa'dü'd-dîn, kezâlik. Mektub-da ismi «A*ımed»dir. (Mütercim).

⁷⁹⁷ Sa'dü'd-dîn'e göre Pâdişâh'ın Üsküdar'a geçişi 4 Cümâde'l-ulâ perşembedir. 1516 senesi kebise olduğu (yânî Şubat ayının 29 çektiği sene olduğu) ve Hicri yıl 5 Şubat salı günü başladığı Cihetle, 4 Cümâde'l-ulâ. Yâhud 5 Haziran hakikaten perşembeye tesadüf eder, Venedik elçisinin raporunda «Pâdişâh'ın 10 Haziranda Sofî (Şâh İsmail Safevî) aleyhine Anadolu'ya gittiği» yazılı olduğundan Mısır aleyhine olan tasavvurlarından henüz malûmat alınamamıştı demek olur.

⁷⁹⁸ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 684. Âli, Onuncu Vak'a. Bbû'l-Pazl.

⁷⁹⁹ Marini Sanoto'da Pâdişâh tarafından 10 Temmuz 1516 târihiyle Venedik Docuna yazılan mektuba müracaat. Bunda henüz yalnız İran seferinden bahs olunmaktadır. Münşeât-ı Feridun'da Pâdişâh tarafından Ubeyd Hân'a ve Mısır Sultânı'na yollanmış olan mektublar dercedilmistir. Bf-rincisi 259 numarada ve İkincisi 262 numarada. (Semerkand Hâkimi Ubeyd Hân'a gönderilen ve Diyârbekir ve Kürdistan'ın fethini bildiren Selin'V'n Türkçe mektubu Edirne'den gönderilmişti. İstanbul basımı Feridun'da c. 1, s. 366 ve 367'de dercedümiş ve fakat

yürüdü.

Mısır Sultânı Kansu Gûrî (Gavri), Osmanlı ordusunun hareketini haber alınca, ellibin kişilik bir ordu ile Haleb'e kadar ilerlemişti. Orada SelmVin elçileriyle görüşerek, onlara birçok tahkir edici sözler söyledikten sonra habsettirdi. Lâkin Pâdişâh'ın yaklaşmasında metbûlariyle Şâh îsmâil arasında sulh müzâkeresinde bulunmalarını teklif ederek, kendilerini serbest bıraktı.⁸⁰⁰ Sefirler 10 Receb'de (9 Ağustos) Bucak Dere'-de Pâdişâh'ın ordugâhına geldiler.⁸⁰¹ Dokuz gün sonra Osmanlılar Mer-züban'a vardılar. Burada Aymtâb (Anteb) Hâkimi Yûnus Beğ⁸⁰² Mısır saflarından firar ile Selîm'in bayrağı altına katılmış ve orduyu Ayın-tâb'dan Haleb'e götürmeyi teklîf etmiştir. Bu iki şehir arasında mesafe on günlük yoldur.⁸⁰³ Bursa Beğ'i Koç Beğ ile Ferhâd Beğ yolda ke-şifte bulunmak ve esîr almak üzere ileri gönderildi.⁸⁰⁴ Bununla beraber, Moğolbay yeniden sulh tekliflerinin icrasına me'mur olarak, maiyye-tinde birçok adamlarla Selîm'in ordugâhına gitmişti. Osmanlı Pâdişâhı, huzuruna gayet güzel silâhlarla çıkan bu nâme-ber (mektubçu) in savaşı tavrılarından infiale kapılarak:

- «Gûrî bu sefaretî îfâ etmek için şeriat adamlarından birini bulamadı mı?» dedi.

Ondan sonra Moğolbay'm cevâbını beklemeksizin ve i'timâdnâmesi-ni vâkıf olmayı istemeksizin gerek onun, gerek bütün maiyyeti halkının başlarının kesilmesini emretti. Sefirin on arkadaşı idam edildi; fakat Yûnus Paşa Mısır Sultânı'nın sefiri hakkında beynelmilel hukuka riâyet olunmasını istirham için Pâdişâh'ın ayaklarına kapanması üzerine Selîm, emrini geri aldı. Şu kadar ki, Moğolbay'm bıyığını, saçlarını tıraş ettirerek ve hem total, hem uyuz bir eşeğe bindirerek şu hâl ile Mısır Sultânı'na gönderdi.⁸⁰⁵ Bütün hakkaniyet kaidelerinin ve Şark müstebidleri için bile mukaddes olan

tarihsizdir. Akşehir* den Sultân Gûrî'ye gönderilen ve kezâlik KÜrdistan fethini bildiren mektup evâhir-i Ramazan 921 tarihlidir. Feridûn, c. 1, 369-371 Mütercim.)

⁸⁰⁰ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 680. Ali, Onuncu Vak'a; Ebû'l-Pazl.

⁸⁰¹ %'dü'd-dîn, kezalik.

⁸⁰² Sa'dü'd-dîn, varak: 685. Aslı Çerkeş olan bu Yunus Beğ, daha sonra vezîr-i âzam olan Yûnus Paşa ile karıştırılmamalıdır, ibnü Zeynel ve ondan istinsah eden Süheylî Yûnus'a «paşa» unvanını veriyorlarsa da, bundan da anlaşılır ki bu iki müverrih münhasıran Mısır'a dâir bahsetmedikçe ifâdeleri ihtiyatla karşılanmalıdır. Mısır ordusu ve Memlûk beğlerinin münazaaları hakkında verdikleri malûmat Sa'dü'd-dîn'de ve diğer Osmanlı müverrihlerinde bulunmadığı için kıymetlidir.

⁸⁰³ Kezal'k. (Ordunun birçok erzak ile yürüyüşüne göre. Mütercim)

⁸⁰⁴ Sa'dü'd-dîn, §86. Ali, Ebû'l-Fazl. (Esîr almaktan maksad düşmanın durumunu söylettirmetadır. Mütercim.)

⁸⁰⁵ İbnü Zeynel .varak: 14. Süheylî, varak: 12. S^îninâ.me.1 Şükr.

elçilerin dokunulmazlığı kaidesinin şu suretle unutulması, Mısır seferini lekeleyecek olan birçok manzaralarının mukaddimesidir.⁸⁰⁶

Harb sahnesine ve Memlûk hükümdarlarına atf edilecek kısa bir bakış, şimdi gözlerimizin Önünden geçecek vak'âları pırıl pırıl bir gün gibi aydınlatacaktır.⁸⁰⁷

Mısır Memluk Sultanlığının Tarihçesi Ve XVI. Asrın Başlarındaki Durumu

Firavunlar'ın, Batlamyuslarm, Romalılar'ın, Bizanslılar'ın istilâsından beri Mısır sekiz asır içinde sekiz hanedanın birbini takiben hüküm sürdüğünü görmüştür. Emevîye ve Abbâsîye Halîfeleri, Mısır'ı vâlîler raa'rifetiyle idâje etmişlerdir ki, hükümrânlık müddetleri çok sürmeyen iki hanedanın müessisi olan Tolun⁸⁰⁸ ve Ahşîd⁸⁰⁹ nâmında iki Türk bu valilerdendir. Fâtîmîyyûn,⁸¹⁰ Mısır'da, Bağdâd Hilâfetine tabî' olmamak üzere bir hilâfet kurdular. Şu suretle o zamandan berî İslâm'ın en büyük hâkimiyeti Nîl ve Dicle halîfeleri arasında taksim edildi. Büyük Selâhad-dîci, Mısır'da hanedanının satvetli teşkilâtını ve hükümrânlığını te'sîs etti; lâkin kendisinden sonra ancak bir asır devam edebildi.⁸¹¹ Çünkü hükümdarın muhafazasına me'mûr olup Nîl üzerinde bir kasra nisbetle «Bahrî»⁸¹² denilen Memlûkler'den biri, son Eyyûbiye hükümdarından tahtı gasbetti. Bahrî Memlûkleri'ne de Çerkeş Memlûkleri halef oldular. Batıdan kumlarla, kuzey ve doğudan denizle çevrili olan Mısır, karada güneyden Habeşliler'in ve kuzey-doğuda da -Asya ve Afrika'yı birleştiren berzaktan geçilmek üzere-Suriyelilerin taarruzundan başka bir hücumu ma'rûz değildir. Pekçok asırlardan beri Habeş dağlarından ordular in-meyip yalnız köle, altın, fildişi satmak üzere kervanlar geliyordu. Berzah cihetine gelince, bu taraftan istilâ

⁸⁰⁶ Fakat Mısır Sultânı tarafından Pâdişâhın elçilerinin tahkir ve tevkif olunduğu da unutulmamalıdır. Mütercim.

⁸⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/469-473

⁸⁰⁸ Tolun-oğulları 245 (867)'den 292 (904)'ye kadar saltanat sürmüşlerdir ve bunlardan dört hükümdar gelmiştir.

⁸⁰⁹ Ahşîd (thşîd)-oğulları 223 (934)'den 357 (967)*ye kadar beş hükümdar.

⁸¹⁰ Pâtümîler 297 (909)'dan 567 (1178)'ye kadar 14 hükümdar, hükümet merkezleri Medhiyye; Hacı Kalfâ'nın Tafcvfenü.t-Tev&rt'h'ine mürâc<<.t.

⁸¹¹ 567 (im>'den 652 (1254)'e kadar 11 hükümdar.

⁸¹² Her ne kadar «deniz» demek İse de «deryâ»ya benzerliğinden dolayı Nîl'e de «bahr» denilir. Bu beğler, Nîl üzerinde Ravza'da bulunan bir kasır, da oturduklarından «Bairî» yâhud «Meraâlike-i Bahriyye» (Bahrî Memlûfeleri, Deniz Kölemenleri) ismini almışlardır.

tehlikesi en eski zamanlardan beri aynı halde kalmıştı. Bundan dolayı Mısır hükümdarları dâima -kendi memleketlerinin emniyetinin sağlanması için gerekli bir sed saydıkları- Suriye'ye göz dikmişlerdi. Suriye bâzan kamilen, bazen kısmen Mısır'ın hâkimiyetini tanımış olduğu gibi, Mısır hükümdarlarının Suriye'yi tehdîd eden Asya hükümdârlarıyla ekseriya düşmanca münâsebetler içinde bulunmaları da durumun tabiatı gereğinden idi.

Mısır'a çöl yoluyla yapılan Acemler'in ve Âsûrîler'in son istilâlarından, İskender'in halefleri arasında ve Selevsid'lerle Batlamyus'lar arasında vukua, gelen birçok muharebelerden söz etmeyeceğiz. Suriye ve Mısır -Abbâsîler'in hükmü altında birleşmedikler müddetçe- bu iki mıntıkânın hükümdarları tarafından her vakit kendi memleketlerinin zarurî bir cüz-i mütemmimi olmak üzere görülmüştü. Binâenaleyh Tolun-oğul-ları, Mısır'da yeniden te'sîs ettikleri hükümeti Suriye'nin zabtıyla kuvvetli bir hâle getirmeyi tabîi olarak zarurettten saymışlar ve bu mıntıkayı müsterih bir halde tasarruf edebilmek için muzaffer ordularını Antakya ve Tarsus'a kadar sevk etmiş idiler.⁸¹³ Halîfe'nin kızı Katru'n-Nedâ (Katrû'n-Nedî) ile muhteşem bir törenle⁸¹⁴ evlenmesiyle meşhur olan Tolun-zâde Humârveyh babasının siyâsetini tâkîb etti. Evvelâ Şâm vâlisî, sonra Mısır'ın müstakil hâkimi olan Ahşîd -o zaman Suriye ve Mezopotamya'nın hâkimi Benî Hamdân'ın merkezi olan-- Şâm ve Haleb'i ele geçirdi. Lâkin Ahşîd'in oğlu nâmına hükümet eden Kâfur nâmmdaki hadım, Hamdan hanedanının en büyük hükümdarı olan Seyfû'd-devle'ye karşı Haleb'i müdâfaa edemedi. Şöhretli Arab şâiri Mütenebbî Suriye hükümdarlarından Mısır hükümdarları tarafına geçerek, zaman zaman her iki tarafın muvaffakiyetlerinin destanını yazmıştır.⁸¹⁵

Fâtımîler' dördüncü halîfe Azîz-Billah Âl-i Büveyh (yâhud Bûye veya Boya)'ın bir kölesinden Dımışk (Şam)'ı aldı; en müfrit müstebid olan halefi Hâkim Bi-emrillah -ki Suriye'ye de bir sefer açmıştı- Kudûs'ün⁸¹⁶ tahribatı ve hafiyelerinin hiyleleri sayesinde, «ilâh» olmak üzere hürmetlerini kazandığı Dürzîler'in ibâdeti ile büyük şöhret kazanmıştır.⁸¹⁷

⁸¹³ Nuhbetü't-Tevârîh.

⁸¹⁴ Nûb«*ti't-Tevârîh. Abdül-lâtîfde bu düğünün tarifine bk.

⁸¹⁵ Mütendbtoî, Viyana 1824.

⁸¹⁶ Nuhbetü't-TevâHh. Wilken et Mîchaud; Haçlı Seferleri Târihi Kitapları, Müstahrecâtı.

⁸¹⁷ Silvestre Do Şasi. ÖürZuerfa kitapları Müstahre©atı.

Suriye ehl-i Salîb'i Mısır Eyyûbî Sultânları ile dâima savaş hâlinde bulunmuş ve Fransa Kralı IX. Louis Dimyât'ın ikinci muhasarası esnasındaki esîretinde, hükümdarlığı Eyyûbîler'den Memlûkler'e nakl eden ihtilâle şahid olmuştur. Bahrî Memlûkleri'nin en kuvvetli iki hükümdarı olan Baybars ve Kalavun, Mısır'daki hükümlanlıkalarını Suriye'nin fethi gibi mühim bir işi halletmekle kuvvetlendirdiler. Bunlardan birincisi Mo-ğollar'ı tard ve Karâmîta'nın kalesini tahrîb etmiş, ikincisi Haçlûar'dan Merkub, Lâzkiye, Tarablus ile diğer şehirleri alarak Hristiyanların elinde ancak -Kalavun'un oğlu Eşref Halîl zamanına kadar muhafaza edebildikleri- Sûr ve Batlamyus şehirleri kalmıştır. Şu suretle Suriye iki asır Ehl-i Salîb elinde kaldıktan sonra, Timur'un gelip geçici istilâsı istisna edilirse, münhasıran Bahrî ve Çerkeş Memlûkleri'nin hükümlanlıkları altına geçmiştir.

Bu Çerkeş Memlûkleri XIV. asrın ihtidasından başlamış ve vekayiyi-le meşgul bulunduğumuz zamana kadar 23 hükümdarları gelerek, hükümlanlıkları 134 sene sürmüştür.

Çerkeş hükümdarlarının birincisi Berkok,⁸¹⁸ Timur'un -Mısır Sarayı'na iltica eden Azerbaycan Hâkimi Ahmed Celâyîrî'nin tardını ta-leb etmek üzere- gönderdiği elçiyi idam ederek, cihangirin satvetine karşı durmuştu. Daha sonra Timur, bu hakaretin intikamını Suriye'nin yağması, Haleb ve Dımışk ahâlîsinin katliâmı suretiyle Berkok'un oğlundan almıştır.⁸¹⁹ Timur çekildikten sonra Suriye, tekrar Mısırlılar'm hükümlanlıkları altına döndü. Sultân Müeyyed Ebû'n-Nasr Zahir, Karaman ve Dülkadir Beğleri'nin memleketlerine kadar olan yerleri ele geçirerek, birincisinden Tarsus ve Lârende ve Kayseri'yi; ikincisinden, Mar'aş, Elbistan ve Behısnı'yı aldı. Fakat Dülkadirli Beği Mısır Sultânı'nı metbû tanıdığından, fethedilmiş olan memleketleri kendisine malikâne suretinde iade olundu.⁸²⁰

O zamandan beridir ki, iki hükümet hududunun birbirine yakın olması, Osmanlı Pâdişâhları'yla Çerkeş Sultânları arasında sık sık münâ-sebetler vukuunu icâb ettirmiştir.

⁸¹⁸ Bahriyye Memlûkleri hakkında burada hatırlatırız ki, Sismun-di'nin Fransa Târihi'nde (c. 7, s. 40): «Memlûk-ı bahrî, deniz sahili köleleri demektir» diye yazması sehvidir. Çünkü bunlar o ismi Havza kenarında Nîl üzerinde «Bahrî» nâmiyle anılan bir kaleden almışlardır. Sismundi «Berberiyye hakkında müverrihlerin büsbütün sessiz» bulunmalarından şikâyet ediyor. Nefsü'l-emre muvafık olmayan bu şikâyet gösterir ki, Sismundi, bundan bahseden Türk ve Arab müverrihlerini bilmiyor.

⁸¹⁹ Cild: 1, bâto: 7.

⁸²⁰ Nuhbetüt-TevâHh ve Cenâbî.

Kıbrıs fâtihî Eşref Barsbay Mezopotamya'ya kadar muzafferiyetten muzafferiyete koşarak, Diyârbekir'i muhasara etti ve Akkoyunlu hükümdarı Kara Osman'ı kendisine tabî olmağa mecbur bıraktı. O sıralarda Şah-ruh tarafından gönderilen elçiler Mısır'da, Mekke ve Medine'de hutbenin efendileri nâmına okunmasını teklif etmeleri üzerine, Melik Eşref bunları payitahtından değnek darbeleriyle tard ettirmeğe cür'et gösterdi. Hükümet müddeti Mehnîed'in saltanatının sonlarından ve Bâyezîd saltanatının başlarından onar seneye rastlayan Sultân Kaytbay, siyâseti Os-manlılar'ın siyâsetiyle ziyâde münâsebeti olan ilk Mısır hükümdarıdır. Dül-kadir hükümdarı Süleyman Beğ'in mirasının oğullarından hangisine âit olması lâzım geleceği, Fâtih ile Kaytbay arasında ihtilâf mevzuu olmuş ve sonraları Bâyezîd zamanında harbin başlamasına sebep olarak, bu muharebe Osmanlıların birbirini tâkib eden üç mağlûbiyetinden sonra, Fas Sultânı'nın tavassutu ile son bulmuştur.

Yeni bir düşmanlık zuhur etmeksizin yirmibeş sene geçmişti. Ancak Osmanlı Devleti Diyârbekir'in fethiyle Mısır Memlûkleri'yle o taraftan da sımr komşusu olmuş ve Suriye'yi tehdîd etmekte bulunmuş olduğundan, onaltı seneden beri hükümdarlık etmekte bulunan Kansu Gûrî (Gav-ri) hudûd memleketlerinde yüz gösteren tehlikeye karşı artık daha fazla seyirci kalamıyarak, bir ordu ile Suriye'ye gitmeğe karar verdi.

Eski Çerkeş saltanatlarının idare usûlü, Suriye ile münâsebetlerinden daha az bilinir; fakat herkesçe malûmdur ki, «memlûk» para ile satın alınmış köle demek olarak, eski halîfeler bunlardan muhafız askerleri ter-tîb etmiş idiler. Halîfelerin şevketlerinin yıkılmasında ise memlûkler -Roma-lılar'daki «pretorien» sınıfı gibi- Hilâfet'i temellerinden sarsan inkılâblann başlıca âmillerinden olmuşlardır, işte bu Türk kölelerinden birkaçı yeni hanedanlar te'sîs ettiler. Ancak esaret hiçbir yerde -Mısır'da olduğu kadar- mükemmel ve parlak bir değişme görmemiştir: Bu ülkede memlûkler, Eyyubîye Hânedânı'nın sukutundan Osmanlılar'ın fethine kadar ikibuçuk asır zarfında, Şark'ın en kuvvetli tahtlarından birini işgal etmişlerdir. Hattâ Türkler (Osmanlılar) yerleştikten sonra Memlûk-îer Mısırlılar*!, yine boyundurukları altında bulundurdular. Fakat bu defa kendi aralarından seçtikleri bir kölenin değil, Osmanlı Pâdişâhlarının kölelerinden birinin asâ-yı hükümeti altında idiler. Çerkeş Memlûkleri Mısır'da uzun bir

müddet devam ederek, nihayet zamanımızda (Hammer⁸²¹ zamanında) hasımlarının şecaati değil, hıyânetiyle mahv olmuşlardır. Gerçi şu son zamanlarda Memlûkler'in XVIII. asırdaki durumlarına dâir seyyahlar ve ilmî hey'etler tarafından Avrupa'da birçok eserler neşrolunmuş ise de, Memlûk hükümetlerinin ikbâllerinin zirvesinde bulundukları zamandaki, yâni XIV. ve XV. asırdaki hâli pek az bilinmektedir. Orta Çağ'-ın seyyahları ve Avrupalı müverrihler bize ehemmiyetsiz rivayetlerden başka birşey bırakmamış⁸²² ve bu hükümetler hakkında geniş tafsilât veren ve bizce yalnız isimleri malûm olan Arabca kitaplar⁸²³ bir mütercimin ortaya çıkmasını bekler vaziyette kalmıştır. Târimimizin hacmi Memlûkler'in aslı, satveti, sultânlarının sarayı, orduları hakkında az tafsilât verilmesine müsâade etmektedir:

Askerleri üç sınıfa ayrılarak, silâhlarından ziyâde i'tibâr dereceleriyle birbirinden ayrılırlardı. En asil add olunan birinci sınıf, hâlis Çerkeş kölelerinden idi. İkinci sınıf Celebân (Celbân), yâni esaret altına alınmış takımdan müteşekkil olarak ekserisi Habeşî idi ki, bunları satanlar ve tutanlar zamanımızda Celâb tâbir olunur. Üçüncü ve son sınıf Karânîs, yahut korsanlardır ki, her millettten aylıkla tutulmuş adamlardır. Her hükümdar tebeddül ettikçe bu asker i'tibâr derecelerine göre cûlus atıyyesi alırlardı.⁸²⁴ Devletin en büyük me'mûriyetlerinde bulunan beğler yir-midört kişi idi. Ordunun başkumandanı «emîr-i kebîr» unvanını taşırdı.⁸²⁵ Memlûkler beyaz elbise giyerler ve alt tarafı yeşil, yukarısı siyah kavuk taşırlardı.⁸²⁶ Beğlerin iç elbisesi beyaz ve dıştan giydikleri ise en parlak ve gayet muhtelif renklerde idi. Kıyafetlerinde en ziyâde şâyân-ı dikkat olan, gayet büyük kavukları idi; bunlara 60-70 zira' uzunluğunda bez sarılmış olup, başın etrafında o suretle bükülür ve aksamı birbirinin içinden o suretle kıvrılırdı ki, büyük küçük boynuzlar teş-kü ederdi. Bunlar da kavuk sahibinin

⁸²¹ Nuhbetüt-TevâhH .

⁸²² Onaltıncı asır başlarındaki Memlûkler Tarihi için mevcut olan en güzel bir menbâ ne Meusel zikr ediyor, ne de Wachler. Bu menbâ Aragon Kralı Ferdinand'ın Mısır'da elçisi Fietro Mar-tire'nin 1501 tarihli raporudur ki, 1564'de Venedik'e tâbi* olunmuştur.

⁸²³ Burada bahis konusu olan en mühim eserler Makrîzî ile Süyû-tî'nin târihleridir. Birincisi «Hı ta »yi, ikincisi «Hüsnu l-Muhâ-dara fî ■ Ahbârî'l-Mısır ve'l-Kaahire»yi yazmıştır.

⁸²⁴ Marini Sanoto'nun Kronik'inde Sultân Gûri'nin cûlusunda verdiği bahşış, memlûk başına 100, Celbânlar 50, her Karnîs'e 30 duka olmak üzere gösterilmiştir. P. Martire, «bahaşîç» yerine «neffe» Arabca kelimesini kullanır.

⁸²⁵ Marini Sanoto'daki Venedik elçileri raporlarında beğler «Amiragil» (emirler) tesmiye olunmuştur.

⁸²⁶ Marinf Sanoto'nun Kir<joik'i ve P. Martire: «Un capello fatto di due divise, ver d e da basso e di sopra negro». Va: 32.

mertebesine göre altı'dan on'a kadar olurdu.⁸²⁷ Kara, yâni boynuz, Şark kavimlerinde Kudret-i İlâhîye ve satvet-i şahanenin en eski alâmeti olup, Büyük İskender onlara göre «îskender-i Zü'l-karneyn» (îki boynuzlu İskender);⁸²⁸ nâmından başka bir suretle ma'rûf değildir. Bu gayet büyük kavuklar, onları taşıyanların başlarını miğferin sıkletine alıştırmaya yardım eder. Ve sanki serpuşun pek hafif olması büyük me'mûrlara lâzım olan vakar ile te'lîfi kaabil olmayan hareketlere sebep olacak ve sahibinin fikirlerinin hafifliğine delâlet edecek gibi ağırbaşlılık ve ciddiyet verirdi.⁸²⁹ Vezirlerin, emirlerin, kadıların, şeyhlerin elbiseleri daha az ağır olmayan kaaidelere tabî idi.⁸³⁰ Teşrifat elbisesinin en büyük ziyneti, bunların üzerine Kur*-ân (-ı Kerîm)'den alınmış âyetler, yâhud en meşhur şâirlerden alınmış beyitler işlenmiş olması idi.⁸³¹ Büyük me'mûrlar, hücum ve müdâfaa hâlinde ellerini tamâmiyle serbest bulundurabilmek için kısa yenli kaftan giyerlerdi. Memlûkler ise -âmirlerinin huzurunda elleri meydanda görünmeleri pek büyük ayıp olacağı telâkkîsiyle- ellerini büsbütün yenlerinin içine saklardı.⁸³²

Ordu muzikâsından bir kısmının terennümlerine mahsûs birer «Tabl-hâne»ye mâlik olan yirmidört beğden⁸³³ sonra, yirmidört vâlî gelir ki, onikisi Mısır ve onikisi Suriye eyâletlerini idare ederler.⁸³⁴ Devletin en büyük iki me'mûru orduda emîr-i kebîr, mülkî idarede -Osman-lılar'da vezîr-i â'zam'a

⁸²⁷ Marini Sanoto'nun Kronih'i: «Di tela sottolissima di Cambal tutto cor-nuto di 60 e alcuna volta di 70 braccia tirato in varie pieghe e di verse rvolgiture, che vengono in fine a rluscir in corna. Dal piano del Delopan (dülbend) cine si fica in capo escono sel corna lunghe, poco meno di sel pafeme come ie corna della lumaca.»

⁸²⁸ Halbuki İsfender-i Zülkarneyn başkadır. K-aamus Tercümesinde «İskender» maddesine müracaat.

⁸²⁹ «Per non far alcun goffo hritto sciocco ed indegno di gravità d'uomo nel mover leggermente il capo.» P. Martire, varak: 33.

⁸³⁰ SüyûtTmn Hüsnü'l-Muhâdara'sında bir bâb millî elbise ve resmî kıyafetin tarifine ayrılmıştır. Kadılar, ulemâ kürksüz sof giyerlerdi. Yüzleri beyaz, astarları yeşil idi. Mısır'da hâlâ mu'tâd olduğu üzere omuzlarının üzerine büyük bir şal atılmış idi. Bâzılarının taylasanları (sarığın ucundan bırakılmış mü'temevvic nesiceler) var idi. Umumiyetle katıra binerler, ha-tîb ve vaizler Abbâsî Halifeleri zamanından kalma eski bir âdete uyarak siyah şal taşırlardı. Ümerâ ve vüzerâ sırmalı ipek elbise giyerlerdi.

⁸³¹ Eski Almanya İmparatorlarının resmî mantolarında da yazılar vardı.

⁸³² «Perene non portano Îl cesti di sopra con alcun taglio se non nelle maniche, che i Signori, le usano corti e brevi e gli altri quasi fin sopra le difa.» (Eski İranlıların şahları huzurundaki vaziyeti gibi.)

⁸³³ Bunun için o beğlere «sâhib-i tablîânât» denilirdi.

⁸³⁴ Mısır o zaman aşağıdaki eyâletlere ayrılmıştı: 1) Süyût, 2) Feyyûm, 3) Behanse, 4) Menûfiye, 5) Demeñhûr, 6) Dümyât, 7) Garbiye, 8) Şarkîye, 9) Buheyre, 10) İskenderiye, 11) Sem-nût, 12) Saîd (Süheylî, varak: 5,5). Suriye eyâletleri: 1) Sa-fed, 2) Tarablus (Trablus), 3) Beyrut, 4) Sayda, 5) Dımışk, 6) Haleb, 7) Hama, 8) Humus (Hums), 9) Bîre (Birecik), 10) Adana, 11) Mar'aş, 12) Kal'a-tü'r-Rûm (İbnü Zeynel, varak: 2). Vâlîler*e nâib adı verilirdi ki, çoğulu Nevvâb (!)tır. İngilizler Doğu Hindistan'da bundan «Nabob» kelimesini çıkarmışlardır. İbnü Zeynel ve Süheylî Selim'in muharebeye başladığı zaman memleketi idare eden valilerle Arab kabileleri meşâyihinin isimlerini zikrederler.

muâdil olan- «divitdâr»⁸³⁵ idi. Memlûk Dev-leti'nin diğer büyük me'mûrları emîr-i silâh, âmir-i âhûr, hâcibü'l-hüc-câb (baş-mâbeynci), emîr-i hazînedâr'dan ibaret olarak, tersane ve ahır müstahdemleriyle silâhdârlar, hâcibler, divitdârlar bunların emirleri altında bulunurlardı. En büyük şeriat me'mûru «kadî'l-kudât» unvanını hâiz olarak fmâm Ebû Hanîfe, İmâm Şafiî, İmâm Mâlik, İmâm Hanbel tarafından te'sîs ve temsil olunan dört sünnî mezhebe mensup dört kadı onun idaresi altında idi.⁸³⁶ Sultân'ın dîvân'a riyaset ettiği günlerde,⁸³⁷ kadılar, hazîne me'mûrları, ordu müfettişleri⁸³⁸ hükümdarın sağ tarafında ve vazîfe-i tahrîriyenin en büyük me'mûrları ile Memlûk ümerâsı sol tarafında⁸³⁹ bulunurdu. Harem hadımları⁸⁴⁰ uzakça dururlardı. Dîvân yalnız salı ve perşembe günleri kurulurdu.⁸⁴¹ Sultân ata bindiği zaman başının üzerinde ipekli bir şemsiye tutulur, ve kavuğunun - sırmalı yazılarla saltanat unvanının nakş edilmiş olan- ucu arkasından sallanır-da.⁸⁴²

Merci Dâbık Meydan Muharebesi

Memlûk Sultânı Gûrî 84 yaşında olduğu halde⁸⁴³ Osmanlı ordusunu karşılamak üzere emirleri, kadıları, en mâruf iki şeyhi ile birlikte Kahire'den çıktı. Kansu Gûrî'nin onaltı yıldır devam eden saltanatı devrinde, her memleketten topladığı celbân ve memlûkler onüç bine varıyordu. Bunların yardımıyla seleflerinden kalan korsan sınıfının, diğer bir tâbirle üçüncü derecedeki kölelerin dizginlerini tutmak mümkün idi. Kansu Gûrî bir hatâda bulundu: Beğlerinin hangisinin itimâda şâyân olduğunu bilmediğinden, şu

⁸³⁵ Venedik elçilerinin raporlarında Mısır lûgati mucibince «Diodar» denilmiştir,

⁸³⁶ Suyûtî. Bu dört kadılık Sultân Baybars zamanında te'sîs olunmuştur.

⁸³⁷ P. Martire. Bu müverrih, sultânın ziyafetleri hakkında uzun tarifler yazmıştır. Ullua'ya müracaat, Vasfco Dîyaz Danko'nun tercümesi, bâb: 38, 41; El Yazmaları tzhât ve Mitetahrâcâtı, c. 4, s. 572.

⁸³⁸ Vekîl-i Beytül'İmtâl ve Nâzirü'l-Ceyş.

⁸³⁹ Kitâbü's-Siyer.

⁸⁴⁰ «Quasi in quello spatlo di mezzo vidi da treniat veccejî stoarbatî-che sedevano in certe parte come posticcie, ed intesi che questi erano gli eunuohi del Soldano guardiani delle sue mogliere ed inamorate.» P. Mar-tire, s. 30.

⁸⁴¹ Suyûtî, Hüsnü'l-Muhâdara, Bâbü cülûsî's-sultân fî Dâri'l-Adâle.

⁸⁴² Suyûtî, kezalik. Eski İran Şânları'nın sikkelerinde de görülür ki, tâc-ların iki tarafından uçlar sallanmaktadır. Avrupa hükümdarlarının sa-raylarındaki kabul resimlerinde kadınların boyunlarından nesiceler sallanması' âdeti buradan kalmazdır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/473-479

⁸⁴³ Venedik raporlarına göre, Kansu 80 yaşında idi. Pietro Martire İse 1502 senesinde 55 yaşında gösterdiğinden, o vakit ancak yetmiş yaşında idi. Süheyl ve İbnü Zeynel 86 yaşında derler. Ulloa, s. 116f 73 yaşında olduğunu yazar: «Havea una hernia grande â testicoli, la quale fù cagione della sua morte.»

suretle, askerin imtiyazlar bakımından birbirinden farklı sınıflara ayrılmasından doğan intizamsızlığı artıyordu. Hükümdara samimiyetle bağlı olan Şâm Vâlîsi Sibây şübhe altında idi. Çünkü onun ismi «Sin» (s) harfiyle başlamakta olup, bu seferin târihini yazmış olan ve gizli ilimlerde büyük bilgisi bulunan İbnü Zeynel ise, ismi «Sin» harfiyle başlayan bir düşmandan⁸⁴⁴ dolayı büyük tehlikeye düşeceğini Kansu Gûrî'ye haber vermişti. Mısır Sultânı'nın Şam'a varışında, Haleb Vâlîsi Hayrbay ile Sultân Selîm arasındaki gizli münâsebeti Sibay hükümdara bildirdi. Lâkin Kansu Gûrî İbnü Zeynel'in keşfine itibâr ettiğinden, Sibay'ın ihbarına kulak vermedi. Zâten ordunun en ileri gelen beğlerinden Birdi Gazzâlî de Hayrbay ile müttelik olduğundan, onun şiddetle müdâfaasını yapıyordu.⁸⁴⁵ Yalnız, memleket içerisinde Osmanlı-lar'a rehberlik ettikten sonra sadâkat maskesi altında Şam'a gitmeğe cür'-et eden Ayıntâb Beği hâinlere mahsûs cezayı gördü.⁸⁴⁶

Kansu Gûrî yoluna devam etti; 24 Ağustos 1516 (26 Receb 922)⁸⁴⁷ târihinde iki sultân Dâbık Ovası'nda karşı karşıya geldiler⁸⁴⁸ ki, Islâmî rivayetlere göre Dâvûd Peygamber'in kabri buradadır.⁸⁴⁹

⁸⁴⁴ Hâlbuki Sultân Selûn'ın İsmi de «Sin» ile başlıyordu.

⁸⁴⁵ İbnü Zeynel, Kesîf'nin Settntvâtâne'si, varak: 44. Târih-İ Mısır, Mehmed bin Yûsuf. Süheylî, varak: 11; Şukrî'nin Selîm-nâme'si.

⁸⁴⁶ Feridun'da (c. 1, s. 401) dercedilmiş olan Merâhiî-nâme'ye nazaran Yûnus Beğ nikaab-ı sadâkat altında Şam'a giderek öldürülmüş olmayıp -uhdesine Filorine beğliği tevcih olunmuş olduğu halde- Ridâniye (Reydâniye) muharebesinde bizim tarafta Mısırlılar'la vuruşarak telef olmuştur.

⁸⁴⁷ Solak-zâde'ye göre 26 Receb Cum'a ertesi. 26 Receb 922, 24 Ağustos'a tesadüf ederse de 1516 senesinin Şubat'ı 29 çektiğinden ve 922 Hicrî senesi 5 Şubat Salı günü başladığından, 24 Ağustos Pazar'a düşer (Bir gün ihtilâfî takvîm-i rû'yet farkından meydana gelmiş olabilir. Mütercim).

⁸⁴⁸ Yâkûtî'nin Müştereki onüç «Merc» (Merc: birçok neâbâta mâlik geniş arazi) sayar: 1) Merc-i Âhûn (Merâsîd: Mercü'l-Ât-râhûn. Mtr.). Ahun, Masis yakınında ve Suriye hududunda bir kaledir. 2) Mercü'l-Ahrem Humus sancağının kalesidir. 3) Mercü'l-Hatbâ (Mercü'l-Hatabâ), Horasan'da, 4) Mercü'l-Ha-lîc, Tarsus yakınında ve Suriye hududunda bir kale, 5) Mer-cü'd-Dîbâc Tarsus ve Masis arasında, 6) Merc-i Râht, Gota (Güte) adı verilen Şâm vâdî-i Lâtifinin doğusunda, 7) Merc-i Safran (Mercü's-Safer, Merâsîd), Havran yakınında, 8) Mer-cü'd-Daryân (Mercü'z-Ziyâzin; diğer isimler Merâsîd'da muvafıktır. Mütrc.) Mezopotamya'da Rakka yakınında, 9) Merc-i Azrâ, Gota vâdîsi yakınında ve Râht sahrası nihâyetinde, 10) Merc-i Uyun, Suriye sahilinde, 11) Merc-i Kureyş, Endelüs-de, 12) Mercü'l-KaFa, Hılvân yakınında ve Irak yolu üzerinde, 13) Merc-i Musul, Musul yakınında ve Dicle kenarında vâsi bir kaza. tşbu onüç Merc'den yalnız biri Yâkût tarafından özel olarak zikredilmeğe şâyân görülmüştür. Bu da Merc-i Râht'cUr ki, 24 Hicrî senesinde Mervân'ın tarafını tutanların Zübeyr ile muharebe ettikleri mevkidir. Birinciler Yümnî, ikinciler Kayşî nâmını almışlardı. Kanlı bir muharebeden sonra birinciler galebe çaldılar. Yâkûtî'nin eseri pek kıymetli olmakla beraber Arab coğrafyasına dâir isimler bakımından bile ne kadar nakıs olduğu bu kelime hakkındaki ifâdesinden anlaşılır. Zîrâ yalnız Merc-i Dâbık değil, 13 Hicrî senesinde büyük bir muharebeye mevki olan Merc-i Saffer'i dahî unuttuyor (Takvîmü't-Tevârih'e müracaat, sen 13 ve 14) (Ham-mer'in Merc-i Safran dediği Merâsîd'da «Merc-i Safer» diye kayıtlı olduğu yukarıda belirtilmişti. Mütrc.).

⁸⁴⁹ Kantemir, «Dâbık Ovası» demek olan «Merc-i Dabık», Dâbık isminde bir kale zannederek «hh» işaretile haşiyesinde «Buri-Valko» yazar.

Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, İbnü Zeynel, Süheylî, Râhib Tersiy'e-nin «Encümen-i Dâniş Lâyihalarının Muhturalarının

Selîm, sağ kol kumandanlığını Anadolu Beğlerbeği Zeynel Paşa ile Karaman Beğlerbeği Husrev Paşa arasında taksim ederek, köklü birer aileye mensûb olan Şehsuvâr-oğlu Alî Beğ ile Ramazân-oğlu Mahmûd Beğ'i onların maiyyetine girdi. Sol cenah, Bıyıklı Mehmed Paşa ile Amasya Beğ-lerbeği'nin kumandasında idi. Ordunun cebhesine toplar konulmuş, ve onların önü de ber-mutâd bir araba seddiyle setredilmiş idi.

Kansu Gûrî sağ koluna Haleb Vâîsi Hayrbay'ı, sol koluna Şâm Vâîsi Sibay'ı koymuştu.

Uzun ve pek kanlı olmayan muharebenin Osmanlılar tarafından kazanılmasının sebebi -Çaldıran muharebesindeki İranlılar gibi Mısırlılar'-ın da topları olmadığı halde- Türkler'de top bulunmasına⁸⁵⁰ münhasır olmayıp, bir taraftan da celbânlar hareket etmemişlerdir. Bu asker, hükümdarın korsanları kendilerinden daha ziyâde tercih ettiği ve üstün tuttuğu şeklinde yanlış bir zehaba kapıldıklarından, hattâ muharebeye gîriş-meksizin kaçtılar.⁸⁵¹ En ziyâde celbânlara i'timâd eden ve şahsına o kadar sâdık bulmadığı⁸⁵² korsanlardan kurtulmak fikrinde ve fakat cel-bânları muhafaza arzusunda bulunan Gûrî, düşman ateşine sürmek için Ötekileri ilk safa yerleştirmişti. Celbânlar Gûrî'nin asıl niyetini bilmeyerek, bu vaziyetin kendilerinin haklı olarak nazar-ı iltifattan düştüklerinin neticesini gösterdiğine hükmettiler ve muhataranın en şiddetli zamanında yerlerinden hiç kımıldanmadılar. Ancak bin korsan telef olarak⁸⁵³ Mısır ordusunun bakıyyesi dağılıverdi. Seksenlik Mısır Sultânı, askerinin hezimet ve firarına kapılarak yâ ihtiyarlığından, ya nüzulden, yahut beğlerinden birinin hiyânetiyle bir göl kenarında hayâtı terk etti.⁸⁵⁴

İşte Gûrî'nin korsanları başından def etmek tasavvuru kendisini hasmının ilk hücumlarına ma'rûz tutarak taht ve hayâtını ve Mısır'ın da yalnız

yirmi-dördüncü cildinde dercedilmiş olan muhtırası, ekseriya yanlış târihler gösterir: Husûsiyle, Çaldıran muharebesinin târihini 28 Receb göstererek bunu da 18 Ağustos'a ve daha aşağıda 27 Receb'i 6 Eylûl'e tesadûf ettirir. Ullua muharebenin târihini doğru gösterirse de, şu ifâdesi yanlıştır: «Nello stesso giorno che due anni avanti ruppe il Sofi». Kansu Gurî (Gavri) nin aldığı merhalelerin târihleri Ebî's-Sürûr el-Bakûî'nin târihinde münderictir. İzâhât ve Müstahracât, 1, s, 171.

⁸⁵⁰ İbnü Zeynel ve Süheylî, varak: 14, küçük-büyük topları beşyüz'e çıkarırlar.

⁸⁵¹ İbnü Zeynel. Şükrî'nin SeUm-nâme'si. Süheylî, varak: 13. Kesfî'nin Se-lîm-nâme'si, varak: 50, ve müteâkib varaklar.

⁸⁵² Seleflerinden kalma kölelerin miktarını mümkün olduğu kadar azaltıp, kendi kölelerini çoğaltmak, Mısır Sultânlarıyla öteden beri İttihaz ettikleri bir siyâsetti.

⁸⁵³ Marini Sanoto'da Venedik raporları. «Non sono morti in elroa 1000 schiavi ohe e pochissima cosa, ma hanno tutto il paese contrario, mancano di capo e di denari, inspauidi dal'artilleria.»

⁸⁵⁴ Sa'du'd-dîn, Solak-zâde, Nuhbetü't-Tevâîh.

Haleb'i değil, bütün Suriye'yi kaybetmesine mâl oldu. Yûnus Paşa, Haleb yolunu tutan Hayrbay'ı tâkîbe me'mûr oldu. Lâkin Hayrbay, kaleye can atacak yerde, yoldan döndü; hıyânetiyle Pâdişâh'ın teveccühüne mazhar olmak için, alçakça Yûnus Paşa'ya teslim oldu,⁸⁵⁵

Selim, Gûrî'nin çadırında 200 kantar gümüş ile 100 kantar altını hâvî muazzam bir hazîne buldu. Muharebe meydânında kalan ölülerin arasında Mısır emîr-i kebîri Sûdûn-i Acemî ile Memlûk Sultânlarının en cesur beğlerinden birinin cesedleri bulundu.⁸⁵⁶ Selîm, bunların rütbelerine lâyük ihtiram ile defn edilmesini emretti. Kansû Gûrî'nin cesedini muayeneye gönderilmiş olan bir çavuş, onun başını keserek Pâdişâh'ın ayakları altına koymak üzere getirmişti. Lâkin Hünkâr, Gûrî'nin hâiz olduğu saltanat mertebesinin hâtırasına hürmetsizlik gösterilmesinden öfkelenerek çavuşun bu alçakça dalkavukluğuna mukabil başını kesmek istedi. Ve nihayet, vezirlerinin şiddetli ısrarları üzerine azliyle iktifa etti.⁸⁵⁷

Haleb ahâlîsi Sultân Selîm'in gelmekte olduğunu haber alınca karşılayarak sadâkatlerine yemîn etmek üzere, şehirden çıkıp Meydân-ı Ezrak'da toplandılar. Pâdişâh'ın eline Haleb ile birlikte umulmadık hazîneler girmişti: Bir milyon duka ve kıymetli kumaşlardan yapılmış, vaşak ve samur kaplı üçbin kattan ziyâde elbise.⁸⁵⁸ Sultân Selîm gerek mevkii, gerek ticâreti cihetiyle mühim olan bu şehrin idâresinin tanzimine derhâl pişdar kumandanı Karaca Paşa'yı vâlî, Çömlekçi-zâde Kemâl Çele-bî'yi kadı tâyin etti. Şehzade Süleyman'a, ecnebi devletlerine, Sakız Cenevizlilerine,⁸⁵⁹ Venedikliler'e zafernâmeler yazıldı. Haleb'in sukutu, Malatya, Divriği,⁸⁶⁰ Behisni,⁸⁶¹ Ayıntâb,⁸⁶² Kal'atü'r-Rûm gibi Mısır hududunda⁸⁶³ ve Memlûkler

⁸⁵⁵ Sa'dü'd-dîn'e nazaran (c. 1, s. 335), Yûnus Paşa Hayrbay'ın arkasından azimete me'mûr olarak Haleb'e cebren girmiş ve Hayr-bay mukavemeti muktedir olamayıp Şâm tarafına kaçmıştır. Daha sonra Yûnus Paşa'ya müracaat ve onun delaletiyle itaat etmiştir.

⁸⁵⁶ Kansu bin Sultan-ı Çerkeş. Süheyl, varak: 16. İbnü Zeynel'e göre Selîm'in yeğeni ki -pederi Şehzade Ahmed'in vefatından sonra Mısır'a iltica etmişti- bu muharebede telef olmuştur.

⁸⁵⁷ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Nuhbetü't-Tevâiîh.

⁸⁵⁸ Süheyl!, varak: 18. İbnü Zeynel, Şükrî'nin Selîm-nâme'si, Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 689, Solak-zâde, varak: 91, Âli.

⁸⁵⁹ Bu mektublar Haleb'den 27 Ağustos 1516 târihiyle târihlenmiştir. Marini Sanoto'nun Kronik'i.

⁸⁶⁰ Cihân-ntimâ, s. 624. Divriği bugün (Hanuner zamanı) Sivas eyâletine tâbidir. Vaktiyle Mısır hükûmetine tâbi bulunmuşsa da düşman memleketinin ortasında kaybolmuş bir memleket kabilinden İmiş demektir.

⁸⁶¹ Cihin-nümâ, s. 599.

⁸⁶² Ayıntâb, Haleb'in şimalinde üç fersah mesafededir. CUIân-nümâ, s. 499.

⁸⁶³ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 690. Solak-zâde, varak: 91. («Malatya, Divriği, Darende, Menşâr, GÜmi, Gerger, Behisni, Kalita, Kal'atü'r Rûm ve Ayn-tab» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 339. Mütercim)

elinde bulunan diğer mevkilerin tamâmının Osmanlılar'a intikalini sağladı.⁸⁶⁴

Halifeliksin Osmanlılara Geçmesi

Sultân Selîm, ilk defa Haleb Câmî-i Kebîrinde Cuma namazı edâ ettiği zaman hatîb, elkab-ı şahaneye (Pâdişâhın lakabları arasına) «Hâ-dimül-Haremeyni's-Şerîfeyn» (Mekke ve Medine belde-i mukaddeseleri-nin hizmetkârı) vasfını ilâve etti ki, o zamana bu kadar bu vasıf Memlûk hükümdarlarına münhasır idi. Şu mâhirâne dikkat Selîm'in hırsına pek muvafık geldi; fart-ı şükranından bin dukadan ziyâde değeri olan kaftanını çıkararak damarını okşayan hatibe verdi.⁸⁶⁵ Selîm bu hususta şâir Kâ'b bin Züheyr'in kasîde-i medhiyyesine mukabil bür-de'sini vermiş olan (Hazret-i) Peygamber'e imtisal gösterdi.⁸⁶⁶

Haleb Eyaleti Ve Tarihi

Halebü's-şehbâ⁸⁶⁷ İstanbul, Edirne, Bursa, Kaahire, Şâm şehirlerinden sonra sayılır: Bu Osmanlı'nın 6. büyük beldesi eski Beroia, başka bir adla Chalybon şehrinin bulunduğu yerdedir. Eski bir rivayete göre İbrahim Peygamber'in misafirperverlik manzaraları, ziyafetleri orada vuku bulmuştur ki, bu ahvâl kendisini Müslümanlar nazarında mukaddes add ettirir.⁸⁶⁸ Geniş Haleb sahrasında yedi tepe vardır;⁸⁶⁹ bunlardan dördü -XIII.

⁸⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/479-482

⁸⁶⁵ Suriye ve Mısır'ın ele geçirilmesi ve Haremeyn'in hizmeti emrindeki azimet-i sadaka-i Selimi, Mısır Sultân'nm vefatına yol açan büyük galibiyet ile kolaylaşmış olmasından dolayı, hatibin aldığı emir mucibince Haremeyn'in hizmeti unvanım ilâve etmesi tabii olduğu gtoı, Pâdişâh'ın böyle bir muzafferiye üzerine İhsanda bulunması Şark'a mahsus âdet olmuş geyler gereğindendir. Hammer'in hatibe dalkavukluk isnâd etmesi ve ihsanı fazla bulması Şark âdetlerine vâkıf olmamasındandır. Mütercim.

M. Marsel (M. MarceD'in Ravza ceziresi Mikyâs-ı Nil'i (Mısır'ın Tarifi, c. 2, s. 137) hakkındaki eserinde Ebî's-Sürûr, maa-hazâ bu eserde «Hadim» yerine «Hâdir» (Chadir) denilmiştir ki, manasızdır. «Hadim» lâfzı da «Servîteur» yerine «Sau-veur» (kurtarıcı) mânâsıyla tercüme olunmuştur.

⁸⁶⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/482

(Hazret-i) Muhammed hakkında iki kaside Arab edebiyatı târihinde husûsî bir şöreti hâizdir. Birincisi Kâ'b ibni Züheyr'in kasidesidir ki, Lette ve Freitag taraflarından Almanca'ya çevrilmiş ve asıl ve tercümeleri karşılıklı olarak şerhiyle birlikte basılmıştır (Bânet Suâd...) «El-Bürde» nâmıyla yâd olunan ikincisi Uri tarafından Lâtince'ye, Rosenzweig tarafından Almanca'ya» Silvestre de Sacy tarafından neşren Fransızca'ya tercüme edilerek basılmıştır. Benim (Hammer'in), İstanbul ve Boğaziçi eserimde dercedilmiş olan Mukaffâ tercümesine müracaat.

⁸⁶⁷ Kır ata dahî vasıf olan «esheb» sözünün müennesidir. Mütercim.

⁸⁶⁸ Cih&n-mümâ, s. 593, Roussel ve Arvieux'ye müracaat.

asrın nihayetlerinde inşâ olunan⁸⁷⁰ - ilk kalenin surları içindedir. Batısında «Kavîk»⁸⁷¹ nehri geçer ki, suladığı bostan ve bağların kavunları, hıyarları, helvacı kabakları, üzümleri, bilhassa karpuzları meşhurdur.⁸⁷² Şehrin oniki kapısından her biri oniki mahalleden birine götürür.⁸⁷³ Ahâlîsi 250.000'den ziyâdedir.⁸⁷⁴ Haleb eyâlet merkezi olarak, yedi sancağı vardır.⁸⁷⁵ Hududu Fırat sahillerine ve bu nehir uzunluğunca Bâlis'den (kadîm Barbalisus),⁸⁷⁶ Bîre, diğer adıyla Birecik (kadîm Birta)'e kadar uzanır. Menbic (kadîm Hierapolis şehri),⁸⁷⁷ Ma'retû'n-Nu'mân, Haleb'in kaza dâiresindedir. Birinci belde Sû-riyeliler'in Derküte nâmındaki büyük ilahelerinin mâbediyle, ikincisi kurucusu olan Arab hükümdarı Nu'mân ve şâir Ebû'l-Alâ ile meşhurdur. Ebû'l-Alâ'nın şiirleri kuvvetli bir hürriyet hissi ile dolu olarak, kendisi doğum yerine nisbetle Maarî nâmını almıştır.⁸⁷⁸

Haleb eyâleti ahâlîsi batıdan Antakya'ya ve doğudan Fırat'a doğru Türkmen ve Kürdler ile muhtelif aşiretlere mensup Arablar'dan⁸⁷⁹ mürekkep bir halitadır. Burada müverrihin gözleri önüne birçok mü-lâhazalar koşuşur. I. Bâyezîd'in, Timur'a esîr olmalarından az vakit önce,

⁸⁶⁹ Arvieu, 1755, c. 4,

⁸⁷⁰ H. 690 (1291). Cihân-n-üma, s. 593.

⁸⁷¹ İsmi tasvir sûretindedir. Türkçe'nin «Kavak» lâfzından me'huz bulunduğu da rivayet olunur. Mütercim.

⁸⁷² Roussel, Haleb Tarih-i Tâbii'si ve Citoân-ntima. (Diyârbekir karpuzları da meşhur ve hacimleri çok büyük ise de ikisi bir sofrada birarada tecrübe edilirse, Haleb karpuzları elyafının inceliği ve lezzeti ile Diyârbekir mah-sûlüne derecelere Üstün olduğu anlaşılır. Mütercim.)

⁸⁷³ Roussel eserinde filhakika yalnız dokuz kapıdan bahsederse de haritasında isimleriyle on kapı mevcuttur.

⁸⁷⁴ Roussel'e göre, 235.000; Arvieu'ye göre 290.000; Tavernier'ye göre 258.000. (Haleb şehri Kaamusî'İrâ'lâm 155 cami, 164 mescid, 23 medrese, bir idadiye, bir Fransız mektebi, 23 tekye, 15 kilise, 73 hamam, 120 hân, 11 köprü, 102.000 nüfus ile kayd eder. Eski devirlerin inşaatından olan idadiye ile köprü güzel mimarî eserlerdendir. Cemil Paşa'nın valiliği zamanında şehir hâricinde Cemîliye İsmiyle İnşasına başlanılmış olan mahalle gittikçe büyümüştür. Son olarak Beyrut demiryolu Haleb'e kadar gelmiştir. Bagdad demiryolu daî oradan geçecektir. Mütercim 7-8 sene evvelki hesabına göre Haleb'in o vakitki nüfûsunu 150.000 tahmin ve şimdiki demiryollarından dolayı 200.000'e yaklaştığını zanneder. Gerçi bâzı seneler sıcaklık derecesi -14 dereceye kadar düşerse de, kış süreksizdir. Yazın da harareti şiddetli olmakla beraber zararsız ve havası pek güzeldir. Bir seneden önce patlamadığı cihetle «Habbetü's-sene» de-nilen çibânına tıb henüz çâre bulamadıysa da, yüzde çıkarsa bütü güzelliğe zarar vermez. Haleb'in sancakları: Haleb, Urfa, Mar'aş; fakat Mar'aş ile Urfa'nın Haleb'e münâsebetleri zayıftır. Mütercim.)

⁸⁷⁵ Cihân-nümâ'ya göre, s. 593, yedi sancağı şunlardır: 1 - Adana, 2 - Haleb, 3 - Bâüs, 4 - Birecik, 5 - Aziz (?), 6 -- Kilis, 7 - Ma're.

⁸⁷⁶ Barbalisus, bugünkü Bâlis (Manner, 4, 1, s. 525). Şark müverrihlerine nazaran Hılâfet'in Muâviye'ye intikalini mücib olan Sıffin Muharebesi burada vuku bulmuştur. Teofan, 1, 15, Kos-tantiniyye, Cetrenus (Setrenus)'dan naklen.

⁸⁷⁷ Manner, 4, 1, s. 510. Menbic, Bizanslıların «Monbesia»sıdır.

⁸⁷⁸ Cihân-nümâ, s. 292.

⁸⁷⁹ Eski Ramazan-oğulları'nın bakayası olan Türkmenler şimdi şu isimlerle yâd olunurlar: Pehlivan Oğulları, Bayatlar, Kaçarlar, Receb Oğulları, Köçekli, Abalı, Ördeklî... Kürdler kısmen Sünnî ve kısmen Yezidindirler ve bulundukları mahallere göre Birecik, Bizek, Birazî, Danâî, Banek (Bank) Kürdleri nâ-mıyle anılırlar. Arablar Benî Kel âb ve Benî Yezâr âşiretlerindendir. Cihân-nümâ, s. 593.

Kaahirede mukîm olan Abbasî halîfesi'nden Memlûk hükümdarı Bay-bars'ın delaletiyle «Sultân» unvanını aldığı zamandan beri yüzotuz sene geçmişti. Onun beşinci halefi Selîm, o zaman Suriye'de Tatar Cihangîri'-nin eserini takip ediyordu. Ceddinin galibine o kadar şiddetli bir surette mukavemet etmiş ve daha önce Ehl-i Salîb muharebelerinde nice meşhur cengâverlerin silâhlarına ve vekâyilerine sahne olmuş olan bu mevkii kolaylıkla ele geçirdi. Ömer'in, Suriye'nin bakıyyesiyle beraber Bizans-lılar'dan almış olduğu Haleb, Emevî ve Abbasî Halîfelerinin ve daha sonra, hanedanları Mısır valiliğine nasb olunan Tolun ve Ahşîd oğullarının eline geçmiş, nihayet Hamdan Sülâlesi'nin büyük hükümdarı Seyfû'd-devle tarafından müstakil hükümetinin merkezi ittihaz edilmişti. Seyfû'd-devle muzaffer silâhını bütün Küçük Asya'ya eriştirerek «Büyük Domes-tik»⁸⁸⁰ mağlûb ve mahbûs etti ve Olimp (Keşiş Dağı) eteğinde ve adetâ Bizans'ı görececek bir noktada bulunan Bursa'nın fethine kadar gitti. Lâkin Seyfû'd-devle Suriye'ye dönerken, Rumlar ke'ndisini bir boğazda ansızın bastırdıklarından güçlkle kurtulabildi; bu muvaffakiyet üzerine Bizanslılar gerek Haleb ve gerek Humus, Hama, Şîrz ve Ma're (Maara) beldelerini tekrar ele geçirdiler ve Âmid ve Nusaybin'e kadar Fırat'ın öte tarafındaki memleketleri tahrîb ettiler. Seyfû'd-devle tekrar Bizans-lılar'ın elinden aldığı eski payitahtında⁸⁸¹ vefat etti. Düşmanlarının eline düşmemesi için na'smın Meyyâfârîkîn'e naklini vasiyet etmişti. Bu ihtiyat faydasız değildi. Zîrâ, Kelâb aşiretinden Salih îbnü Mer-dâs Haleb'i Seyfû'd-devle'nin torunundan alarak Salih Hânedânı'nı te'sîs etti ve elli sene bu memlekette hüküm sürdü.⁸⁸² Merdâs Hanedanı hükümetinin enkazı üzerine, Ehl-i Salîb'in Suriye'ye birinci istilâlarına doğru, Selçuk Hânedâm'nın bir şubesi devlet te'sîs ederek az vakit içinde bütün Asya'ya yayıldılar. Kardeşini öldüren Rıdvan.⁸⁸³ Antakya'nın

⁸⁸⁰ I. cildSe hatırlatıldığı üzere, «Büyük Hadım» mânâsmaysa da, Bizans hükümetinde kara orduları başkumandanı demektir ki, Seyfû'd-devle'nin meddahı olan Mütenebbî'nin şiirlerinde (Damestik) imlâsındadır. Mütercim. (Dal.m.sin.te.kaf).

⁸⁸¹ Arab tarihçilerine nazaran Seyfû'd-devle'nin hükümet ve muharebeleri safahatının başlıcaları şunlardır: Haleb şehrini Ah-şidiler'den zabtı 333 (944), Mar'aş'da Rumlar'a mağlûbiyeti 334 (945), Bursa'yı muhasarası (El-Mekîn) ve «büyük domestik» esir etmesi 342 (953), Hadise yakınında Rumlar'a galebesi 343 (954), Kanserinde (Kayseri'de?) mağlûbiyeti 251 (962), Rum-lar'ın Âmid kalesini muhasaraları 355 (965), Seyfû'd-devle'nin Haleb'de vefatı 356 (966). Ebû'l-Fidâ, el-Mekîn, Nuhbetü't-Tevârîh, Hacı Kalfa.

⁸⁸² Deguignes Benî Merdâs sülâlesini unutmuştur. Bu hanedan Haleb'de 414 (1023)'de zuhur edip 472 (1079)'da yedinci hükümdarında sönmüştür. Hükümdarların isimleri: 1) Salih bin Merdâs, 2) Ebû Kâmil Şiblû'd-Devle, 3) Muîzzü'd-Devle Ul-vân İsmâil (Simâl?), 4) Atıyye, 5) Muhammed bin Nusayr (dördü de Salih'in oğulları), 6) Nasr, Mahmûd'un oğlu, 7) Sabit bin Mahmûd, Nasr'ın kardeşi. Nuhbetü't-Tevârîh'e bakınız.

⁸⁸³ Bu isim «Rıdvan» veya «Rızvân» yazılır. Deguignes ve Wilke'nin yazdıkları «Redhwan» veya «Rodhwan»

Ehl-i Salîb tarafından zabtından sonra, Haleb'de Dîmişk, Humus,⁸⁸⁴ Musul⁸⁸⁵ "hükümdarlarını birleştirerek Hristiyanlarca Antakya surları altındaki meşhur muharebeye girişmiş idi. Lâkin Musul hükümdarı Kırbuğa'nın hatâsıyla Müslüman askerinin ordugâhı kamilen düşman eline geçti. Rıdvan'ın vefatından sonra Hadım Lu'lu' müteveffa hükümdarın oğulları nâmına hükümet dizginlerini eline geçirdiği zaman, Haleb'liler kendilerine vâlî olmak için Artuk Hânedânı'ndan kuvvetiyle şöhrat kazanmış olan Mardin Beği îl-gazî'yi davet ettiler. Evvelâ Musul Atabeği Aksangır⁸⁸⁶ aleyhine Dîmişk Hâkimi Tuğtekin ve Hristiyan-lar'la ittifak etmiş idi; ancak sonradan yine bu Aksangır'la ittifak ederek Haçlılar*! Asârib (Sarepta) sahrasında kanlı bir mağlûbiyete uğrattı (15 Cumadi'1-ulâ 513 / 24 Ağustos 1119).⁸⁸⁷

On sene sonra Haleb'de Hristiyanlar için daha korkunç bir düşman, yâni Atabeğ îmâdeddîn Zengî zuhur etti. Âdil, fakat şiddetli olan bu cen-gâver kendisine çizmiş olduğu hatt-ı hareketi tâkib ederek mıntıkanın bütün Türk beyliklerini ve Hristiyan prenslerini mağlûb etmeğe muvaffak oldu. Ehl-i Salîb üzerine Haleb civarında kazanmış olduğu bir mu-zafferiyet, Asârib (Sarepta)⁸⁸⁸ kalesinin eline geçmesini sağlayarak -Haleb'e yakınlığı pek muhataralı olduğu ve tek olarak bulunması bir taarruz vaktinde muhafazasını güçleştirdiği için- duvarlarını yıktı.⁸⁸⁹ îmâdeddîn'in oğlu Nûreddîn ve Eyyûbî Hânedâm'nın. kurucusu Se-lâhaddîn ise, Hristiyan orduları için selefleri îl-gazî ve Rıdvan'dan daha müthiş oldular. Haçlılar'ın elinde kalan birkaç şehirden başka bütün Suriye'ye mâlik olan bu iki hükümdar, Haleb'i de istilâlarının dâiresine aldılar. Haleb, Eyyûbî ailesinin sönmesinden sonra, Bahrî Memlûkleri'-ne, onlardan Çerkeş Memlûkleri'ne, nihayet onlardan da Osmanlılar'a intikal etti.⁸⁹⁰

gibi değildir.

⁸⁸⁴ Humus Hâkimi Cenâhü'd-devle.

⁸⁸⁵ Tuğtekin. Haleb'de teşekkül eden bu ittifakın ruhu Rıdvan idi. bkzn. Nubbetü't-Tevârîh.

⁸⁸⁶ «Aiksân&ır»dir; «Aksungur» değil-

⁸⁸⁷ Wilken, Geschichte* der Kreurattge, 2, s. 435.

⁸⁸⁸ Asârib, kadîm Sarepta'nın Arabçalaşmışıdır. Hammer'in Fransız-casında «Asareb» yazılması hatâdır. Asârib Merâsîdü'l-İtlîlâ'da «mâruf bir kale olup Haleb'e üç fersah mesafededir» diye kayıtlıdır.

⁸⁸⁹ Nuhbetüt-Tevârîh. Bu zafer, ve Asârifo duvarlarının yıkılması ne Mîşo'da vardır, ne Wilken'de.

⁸⁹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/482-485

Arablar'ın fethinden beri Haleb'de hüküm süren oniki hâne-dân şunlardır: 1) Abbâs, 2) Benî Ümeyye, 3) Benî Tolun, 4) Benî Ahşîd, 5) Ben! Hamdan, 6) Benî Merdâs, 7) Benî Selçuk, 8) Benî Artuk, 9) Atâbekiyye, 10) Eyyûbiye, 11) Bahrî Memlûkleri, 12) Çerkeş Memlûkleri.

Haleb'in Alınmasından Sonra, Yavuz'un Suriye'de Yürüyüşü

Selim, birkaç gün Haleb'de kaldıktan sonra, Hama (kadîm îpiphania) yolunu tuttu. Bu şehrin Rumlar tarafından verilen ihtişamı adına liyâkati, ancak Suriye'nin o mıntıkasında yerleşen Eyyûbiye şubesinin ikinci ve sondan evvelki iki hükümdarının edebî şanlarından neş'et edebilir. Bu iki hükümdar, Avrupa'da çok zamanlar meçhul kalmış olan melik, şâir ve müverrih Mansûr ile,⁸⁹¹ Şark târih ve coğrafyasının en iyi müelliflerinden biri olan Ebû'l-Fidâ'dır. Lâkin Asya edebiyatında şöhret kazanan bu iki hükümdarın kabirleri bugün seyyahların nazar-ı dikkatlerini -monoton âhenkleri Arablar'ın hazînâne şiirlerinde o kadar çok övgüye mazhar olan- «naûra» ismindeki büyük su dolaplarından ziyâde celb etmez.⁸⁹² Selîm, Hama hükümetini Güzelce Kaasım Paşa'ya verdi, ki bu zât -sonraları Büyük Süleyman'ın veziri olarak bir cami, bir medrese, hamamlar ve umûmun faydalanmasına âit diğer müesseseler inşâ etmiş ve İstanbul ahâlîsi onun hâtırasına hürmeten şehrin belli başlı mahallelerinden birini nâmıyla isimlendirmişlerdir.⁸⁹³

Osmanlı ordusu mukavemete tesadüf etmeksizin Humus'a (kadîm Amesis'e) kadar hareketinde devam etti. Vaktiyle Tedmür (Palmyre)⁸⁹⁴ melikesi Zeyneb'in (Zenobi) -daha müsâid bir neticeye müstehak bir kahramanlıkla- İmparator Aurelien ile muharebesi bu şehrin yakınında vuku bulmuştur. İlkçağ târihinde Suriyeli güneşe-tapıcı Apollo'nun mezhebiyle şöhret bularak, bir Eyyûbiye şubesinin son karargâhı olan ve uzun müddet Mısırlı valilerin zulmü ve Bedevîler'in haydutlukları⁸⁹⁵ altında inleyen Humus beldesinin merkez olarak kabul edilişiyle teşkil olunan bu sancak, Rumeli'den İhtimâm-oğlu nâmında bir Türk'e malikâne suretinde verildi.

Sultân Selim,⁸⁹⁶ Memlûk beglerinin yeni bir sultân intihâb etmek

⁸⁹¹ Birçok ilimlerden bahseden «Mezmâr» ve Tabakât şarabidir.

⁸⁹² «Arab Şiirlerinde» Seçmelere müracaat. Ebû'l-Fidâ, Cihân-nüma; Şûrâ-yı Devlet âzasından Ewers ma'rifetiyle neşrolunan, Richter'in Şark Seyahatnamesi, s. 233, Hama nauralarını tasvîr eder.

⁸⁹³ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, (Kaasım Paşa kocaman mahallelerin -melekü'l-

⁸⁹⁴ Garb lisanlarında Palmîr (Palmyre) diye maruf olan kadîm bir şehirdir. Şark lisanlarında «Tedmür»dür.

⁸⁹⁵ Cihân-nüma, s. 290, diyor ki: «Hâkimlerin zulüm ve siteminden, Araplar'ın istilâsından.» C.zâde, Selinin âme, b: 30.

⁸⁹⁶ Venedik elçilerinin raporlarında Osmanlılar'ın bu sıradaki kuvveti şöyle gösterilir: «8.000 Janissari, tra i quali 4000 schopetari, 25 a 30 mille ca-valli 50 carete artiglieria» (8.000 Yeniçeri, 4.000 sipahi, 25'den 30 bine (kadar

üzere Dımişk (Şam)'da birleşip de bir anlaşmaya yaramadan Kaahire'ye azimet ettiklerini (22 Eylül) haber alıncaya kadar, Şâm üzerine yürümedi. Lâkin Eylül nihayetlerine doğru Selîm'in sancakları Dımişk'ın bir mahallesi olan Mastaba duvarları üzerinde dalgalanıyordu. Memluklerin mevkiin müdâfaasına me'mûr etmiş oldukları Arab emîri Nâsireddîn, Hayrbay'ın tekliflerine kapılarak Osmanlılar'a teslim oldu. Mastaba'ya varışından oniki gün sonra, Selîm Dımişk'a girdi ve Kasr-ı Ablak'a indi ve burada, Suriye kaleleri kumandanları, Arab beğleri⁸⁹⁷ Lübnan Dürzîler'i arz-ı ubûdiyyete geldiler. Tarablus, Kudüs, Safed hükümetlerini İskender Paşa-zâde Mustafa'ya, Evrenos-oğû'na, Mustansır-oğlu'na tevcih eyledi.⁸⁹⁸ Dürzîler'in kalblerini kazanmak için, onların ümerâsinmevтин en sâdık hizmetkârı alanma'hûd deresiyle Belde-i Tayyîbe'ye ne güzel yaraştığını ve bu mahalleleri te'sîs eden zâtın hâtırasına nasıl arz-ı tevkîrât etmekte bulunduğunu Güzelce Kaasım Pasa görmüş olsa, bize ne kadar güzel sözler söylerdi! Mütercim.) dan Maan-oğlu'na sancak beyliği verdi.⁸⁹⁹ İsa Beğ-zâde Mehmed Beğ, Suriye hududu üzerinde pişdar gibi bir mevkî'de bulunan Gazze'yi sancak beyi sıfatıyla zabt etmek için ikibin süvârî ile o tarafa

süvari, 50 takım top). Bunlar Mısırlıların Haleb muharebesinden evvelki kuvvetinden bahsederken de şöyle söylerler: «li Mameluchi 12.000, e coi Arabi 60.000» (12.000 memlûk, 60.000 Arab). Osmanlı müverrihleri ve onlardan İstinsah edenler hakikatte 50 adedden ibaret olan topları 500 yazmışlardır.

⁸⁹⁷ Cihân-nümâ, s. 554; Suriye'de dokuz Arab aşireti yazar: 1) Tayy aşireti ki üç şubeye ayrılmıştır: a) El-Fadl: Fırat boyunca sakin Benî Rîşe, Benî Tarbuş, Benî Mevâlî bunlardandır; b) Alî Amr aşireti. Havran civarında sakin olan Benî Merri/ bunların torunlarıdır, c) Dımişk civarında Alî kabilesi. 2) Benî Mehdi aşireti ki, aslında Kahtân*a mensubdur. Belka (?) etrafında Benî Haris arazisinde sakin olurlardı. «Tar-biyye» ismiyle marufturlar. 3) Gazza ve Dârim civarında Benî Cürem aşireti. Senî Sevâle, Benî Âbid, Benî Al' Muham-med, Benî Huveytât, Benî Atıyye, Benî Lâm bunlardandır. Hac kervanları yolu tarafındaki arazidedirler. 4) Benî Sa'le-be ki Şam'dart Amman'a giden tarafda sakindirler; JMâss ve Refik nâmında iki şubeye ayrılırlar; Avf Benî Sa'lebe-i Ham-dânî'ye mensubdurlar. 5) Zübeyd-i Kahtânî aşireti. Muhtelif şubeleri bulundukları mahallerin isimlerini alırlar: Zübeyd-i Merc, Zübeyd-i Ahlâf, Rahabe yakınında, bu şubeler Alî Fazl aşireti civarında yerleşmiş idiler. 6) Benî Hâlid aşireti. Humus civarında, Hâlid bin Velîd'den geldiklerini iddia ederler. 7) Benî Hârse aşireti, 8) Benî Akabe aşireti, 9) Gaaziyye aşireti. Son üç aşiret Hamdânî'dir.

⁸⁹⁸ Sa'dÜ'd-dîn, varak: 691. Solak-zâde, varak: 32. İdrîs'in oğlu, 110; Alî.

⁸⁹⁹ Cihân-nümâ, s. 554; Suriye'de dokuz Arab aşireti yazar: 1) Tayy aşireti ki üç şubeye ayrılmıştır: a) El-Fadl: Fırat boyunca sakin Benî Rîşe, Benî Tarbuş, Benî Mevâlî bunlardandır; b) Alî Amr aşireti. Havran civarında sakin olan Benî Merri/ bunların torunlarıdır, c) Dımişk civarında Alî kabilesi. 2) Benî Mehdi aşireti ki, aslında Kahtân*a mensubdur. Belka (?) etrafında Benî Haris arazisinde sakin olurlardı. «Tar-biyye» ismiyle marufturlar. 3) Gazza ve Dârim civarında Benî Cürem aşireti. Senî Sevâle, Benî Âbid, Benî Al' Muham-med, Benî Huveytât, Benî Atıyye, Benî Lâm bunlardandır. Hac kervanları yolu tarafındaki arazidedirler. 4) Benî Sa'le-be ki Şam'dart Amman'a giden tarafda sakindirler; JMâss ve Refik nâmında iki şubeye ayrılırlar; Avf Benî Sa'lebe-i Ham-dânî'ye mensubdurlar. 5) Zübeyd-i Kahtânî aşireti. Muhtelif şubeleri bulundukları mahallerin isimlerini alırlar: Zübeyd-i Merc, Zübeyd-i Ahlâf, Rahabe yakınında, bu şubeler Alî Fazl aşireti civarında yerleşmiş idiler. 6) Benî Hâlid aşireti. Humus civarında, Hâlid bin Velîd'den geldiklerini iddia ederler. 7) Benî Hârse aşireti, 8) Benî Akabe aşireti, 9) Gaaziyye aşireti. Son üç aşiret Hamdânî'dir.

gönderildi.⁹⁰⁰

Yavuz Selim Han'ın Şam'da Kışlaması Ve Ziyaretleri

Pâdişâh, kışın dört ayım Şam'da geçirdi. Bu aylardan üçü -ki 1516 senesinin Teşrîn-i evveli, Teşrîn-i sâni'si, Kânun-ı evveli'dir- Ramazân ile Şevval ve Zi'1-ka'de ve Zi'1-hicce'ye tesadüf eder, Arablar'ın oruç, istirahat ve hacca tahsis ettikleri zamanlardır. Selîm, boş vakitlerini Emevî halîfelerinin ve nice büyük hükümdarların ikametgâhı olan bu şehrin âbi-delerini ve İslâm'ın en meşhur meşâyîhinin kabirlerini ziyarete sarf etti. Dımişk'ın ziyâde şâyân-ı dikkat olması, hatıratça ve târihî binalar bakımından o kadar zengin olan bu şehri ziyaretinde Osmanlı Pâdişâhını tâkîb etmecliğimizi bizim için bir vazife addettirmiştir.

Nâmı Tevrat'ta zikredilmiş olan Dımişk, diğer bir tâbirle Damas (Damasculus), Osmanlı Devleti'nin beşinci şehridir. Pâdişâhın lakablarının yazılması sırasında dâima «Şâm»i tâkîb eden «Cennet-meşamm» (Cennet kokulu) vasfı, şehrin ve civarının güzelliğini göstermeğe kâfidir. Şâm, bütün dünyânın en güzel ovalarından ve Müslüman coğrafyacılarının «Ri-yâz-ı Cennet» (Cennet Bahçeleri) diye isimlendirdikleri dört vâdîden biri olan Guta sahrası üzerinde yükselir. Baştan aşağı zümrüd gibi olan, sayısız nebat ve ağaçlarla örtülü bulunan bu muhteşem sahra şehir ile Kasius Dağı⁹⁰¹ arasında iki fersah mesafeye uzanır. Her tarafından Bir-dâ (Birdî) (kadîm Krizuruas)⁹⁰² nehri ile sulanır; o surette ki her tarafında -dâima kumdan ibaret çöllerinin içinde güneşten yandığı cihetle Arabi'n tasavvur ettiği cennet hayalînin iki zarurî şartı olan- sâf bir su ve taze çemenler görülür. İspanya arabaları da Gırnata'y1 bunun için «Endelüs yarımadasının,cenneti»

⁹⁰⁰ Selim, Suriye'yi sekiz eyalete taksim etmişti ki şunlardır: Şâm, Haleb, Humus, Hama, Tarablus, Kudüs, Safed, Gazze, Muahharan üç eyâletten ibaret kalmıştır: Haleb, Tarablus, Dımişk. Emeviyye zamanında Suriye sekiz «cend» veyâhud kazaya taksim edilmişti: Filistin, Ürdün nehri kenarındaki arazi; Şâm, Humus, Kanserin; bunların idare merkezleri Kudüs, Taberiyye, Dımişk, Humus, Haleb, idi. Memlûkler zamanında valilere nâib, kâşif, vâlî denilirdi. Dımişk, Kudüs, Humus, Baalbek, Rahye (Rahabe?) Aclûn, Sarhad, Masiyât, Sabre şehirlerinde otururlardı. Remle ve Nablus'da kâşifler, ve Say-da, Beyrut, Tedmür'de dahî valiler bulunurdu ki, cem'an on-dört hükümet demektir (Cihân-nümâ, s. 553-554).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Ücdal Neşriyat: 2/485-487

⁹⁰¹ Bu dağda ve Selevkiye'deki Kaslus (Casius) Dağı üzerinde Jüpiter Casius' un bix mabedi bulunurdu. Manner, Coğrafya, 6, I, s. 451.

⁹⁰² Beredâ; Berdâ' şeklindedir. Şam'ın en büyük nehridir. Zeydânî nahiyesinde Şam'a Baalbek cihetinden beş fersah mesafede «Kan-vâ» köyünden çıkar. Merâsîdül-İttilâ.

ismiyle isimlendirmişlerdir.⁹⁰³ Bir-dâ nehri bu münbit ovada yedi kola ayrıldığı gibi⁹⁰⁴ dağ şelâlesinden akıp gelen Fenca menbâi suları da vâdîyi sular. Şâm vadisinin güzelliği Arab coğrafyacıları tarafından bu beldenin «hâl-i izâr-ı cihan,⁹⁰⁵ şahbâl-itâvûs-ı cinân, akd-i tabî'î hüsn ü ân» ve «îrem-zâtü'l-imâd» gibi vasıflarla tavsif edilmesini mûcib olmuştur.⁹⁰⁶ Asya'nın bu cenneti hakkındaki ta'vîfler yetmişe kadar cedvel, onsekize kadar menbâ ile her türlü mahsuldar ağaçlar, sebze, zahire, çiçek yetiştirir yirmibire kadar küçük vâdî.⁹⁰⁷ saymaktadırlar.⁹⁰⁸ Dımeşk'ın gülleri,⁹⁰⁹ ayvaları, üzümeleri, limonları, incirleri, armudları Asya'nın her tarafında meşhurdur. Binâenaleyh gençlik çağında -fâtih sıfatıyla değil, tacir sıfatıyla- bu şehre gelmiş olan (Hazret-i) Peygamber Şâm'a pek mes'ûd unvanını vermiş ve ashabından bunun sebebini suâl eden bir zâta Allah'ın meleklerinin bu şehir üzerine kanatlarını gerdiklerini beyân etmiştir. Bundan maada Cenâb-ı Hakk Kur'ân'da «Tîn» ve «Zeytûn», yâni Dımeşk ve Kudûs ile⁹¹⁰ Tûr-ı Sînâ, Mekke üzerine kâsem etmiştir.⁹¹¹ Hâbil'in Allah'a kurban arz etmesi, kardeşini idam etmesi, Âdem ve Havva'nın hayâtlarındaki bir kısım vak'alar, İbrahim'in doğumu îslâmî rivayetlere göre burada vukua geldiği gibi, Yesu'nun validesinin hanesi de buradaydı.⁹¹²

Bu cennet gibi mıntıka halîfelerin mutlaka nazar-ı dikkatini ve ordularını celb etmiş olmalıdır. Peygamber'in ashabından ve İslâm'ın en mahir kumandanlarından «Seyfullah» (Allah'ın Kılıcı) unvanıyla ma'rûf Hâlid ve

⁹⁰³ Bu sebebdendir ki, Tournefort, Bursa hakkında şöyle söyler: «Hakikaten mevkiiyle, çeşmeleriyle Dünya'da Gırmata'ya en çoiç benzeyen beldeyi seçtiler.» Yirmibirinci Mektup.

⁹⁰⁴ Ali Beğ'e müracaat, 3, 371. Yedi saniyeye ve yedi seyyareye mahsus olmak üzere Dımeşk'ın esas olarak yedi kapısı vardı.

⁹⁰⁵ Hüsn ü Aşk sahibi hazret-i Şeyü'nin, Reisülküttâb R&gkTl'n bir gazelinesi tahmisinden :

⁹⁰⁶ Pokok'da «fege» denen matîâldir. Tevrat'ta «Farfar» nâmıyla yâd olunan mahal hiç şüphesiz cennetten başka bir şey değildir.

⁹⁰⁷ Bedrüd'dîn Halebî'nin Teşânîfü'l-Mesâmp fi Vasfî'l-Câmî'sinde.

⁹⁰⁸ El-Berki'l-Meta'lık fi Vasfî'l-Calak, Hudvâvirdi İbni Râî.

⁹⁰⁹ İbnü Râî Dımeşk civarlarında bulunan en güzel otuz çiçek hakkında bir müntehabât mecmuası bırakmıştır. Cihân-nümâ, s. 585. Teessüf olunur ki, bu güzel vadinin letâfetli manzarası bile, kendisini mu'tâd olduğu hissizlikten kurtaramamış olan Rihter, nebatat ilmine âşinâ değil idi.

⁹¹⁰ Kur'ân-ı Kerim'de «Ve'ttîn» ile «Ve*-z-zeytûn»dan murad, Dımeşk ve Kudûs olabileceği tefsirlerde dercedilmiş ve filhakika bu sû-re-i şerifede Tûr-ı Sînâ ve Mekke'den de bahis buyurulmuş olması bu sureti te'yîd etmektedir.

⁹¹¹ (Hazret-i) Peygamberdin Cebel-i Kassiun üzerine ordu kurarak oradan şehre hayranlıkla baktığına dâir Rihter tarafından iki defa hikâye olunan rivayet asılsızdır. Şâm havalisinin tariflerini belirten elimde bulunan iki eser —ki biri yukarıda zikr olunan kitaptır— ve diğeri —ki Fezâilü's-Şâm unvanıyla bu şehrin bütün târihini ihtiva etmektedir— her ikisi bu rivayetten bahsederler. Diez'in el yazılarından 112, 8 numarada Berlin Kütüphanesinde bulunan «Şâm Târihi» ehemmiyetsiz bir eserdir, ki Cihân-nümâ'nın «Şâm» kelimesindeki malûmatı bile ihtiva etmemektedir.

⁹¹² İbnü'r-Râî'ye Şâm

«Emînü'l-Ümmes unvânıyla ma'rûf Ebû Ubeydetü'l-Cerrâh Dımışk ürerine yürüyerek karşılıklı iki noktadan ve ikisi birden muhasara ettiler. Ebû Ubeyde Şam'ın itaat etmek suretiyle teslimini kabul etti. Hâlid ise bu teklifi reddetti. Ebû Ubeyde rızâ ile açılan kapılardan girmekte iken, Hâlid duvarları tazyik ile şehre fâtihâne dâhil oluyordu.⁹¹³

«Ben» didinişe arsa-i cennet sevâd-ı Şam'dır Nüktedir kasdım, kıyâs itme hayâl-i hamdır. Nokta sığmaz, nutka gelmez bir garîb ihamdır Nokta sığmaz, nutika gelmez bir garîb îhiamdır Arız-i dilberde sanma hâl-i anber-fâmdır Aks-i dâğ sîne-i üftâde-î nâ.kâmdır.

mısraları -&i, eski edebiyatın meftun olduğu bâzı san'at'arı ihtiva ediyor olmakla beraber «Cennet Şâm'm ya altında, ya üstündedir» darb-ı meseline de telmîh Şam'dır- belde-i Dımışk'ın bu dünyâdaki itibarlı hâlini de hatıra getirmiştir. Mütercim.

(Yukarıdaki mısralarda, «ben» lâfzına (eski harflerle yazılışında) başka nokta sığdıramaz; ve Mevlevî tarikatı sâliklerl gösteriş yapmaktan ihtiraz ederek, lâfızlarında, yâni sözlerinde «ben» demekten çekinirler ki, burada bir îhâm sanatı söz konusudur.)

Emevîyye Camii'ni Ziyaret

Yahya'nın başı'ndan dolayı ihtiram edilen bir yer olan Şâm Büyük Kilisesi, belde ve Suriye'nin İslâm ve Hristiyanları arasında münazaanın başlamasına sebep olarak, iki tarafın uyuşamamaları üzerine, ikisi arasında taksîm edilmiş idi. Lâkin Ümeyye Hânedânı'nın beşinci halîfesi Ab-dülmülk elli sene sonra Hristiyanlar'ı bu mukavelenin sağladığı faydalardan vazgeçmeğe ve Büyük Kilise için ta'vîz olmak üzere şehrin surları dışında yapılmış olan ve bununla beraber teslim mukavelenamesine dâhil olmayan Azîz Tomas⁹¹⁴ Kilisesi'ni kabul etmeğe mecbur kıldı ve şu Büyük Kilise'yi Arab san'atının zirvesi olmak üzere ihya ederek, Şark'-da sütunlarının ihtişamı, kubbelerinin çokluğu, hatlarının zerâfeti, mih-râblarının serveti, minare ve minberlerinin adedi, tslâm'ın en meşhur olan büyük şahsiyetlerinin kabirleri ile ile'1-ebed şöhreti devam edecek olan ma'lûm

⁹¹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/487-488

⁹¹⁴ Clhân-nümtâ, s. 573. Gifobons, bab: 51, c. 5, s. 307, bu kiliseyi, «Meryem Kilisesi» olmak üzere yazarsa da, Arab müverrihleri (Hazret-i) Yahya'ya-mensûb olduğunu gösterirler.

camie tahvil eyledi.⁹¹⁵

Sultân Selim, en önce bu camii ziyaret etti. Cami, Şarktan garba doğru beşyüzelli kadem uzunluğunda⁹¹⁶ ve şimalden cenuba doğru yüzelli kadem genişliğinde, vüs'atçe İslâm'ın bütün camilerine ve hattâ Kurtu-ba Câmii'ne fâikdir. Hacı KahVya nazaran inşâsı için beş milyon duka kadar pek büyük bir meblâğ sarf olunduğu gibi, günlük masrafları üçyüz dukaya varıyordu.⁹¹⁷ Dört mezhebe ait dört sınıfa ayrılmak üzere, on-altı imâmın Müslüman cemâatine imamlik ve üç minareden yetmişbeş müezzinin Ezan ile mü'mînleri ibâdete davet eylediği ve ramazan geceleri onikibin kandil yandığı düşünülecek olursa, şu üçyüz duka mübalâğalı görünmez.⁹¹⁸ Kubbelere altın ve gümüş zincirlerle asılı altıyüz kandil⁹¹⁹ olduğu ve her tarafta yeşil zemîn üzerinde kırmızı ve beyaz benekli ve yalnız kırmızı renkli somakiden, granit ile muhtelif renklerde mermerden yapılmış sütunlar arz-ı endam eylemekte bulunduğu bilirse, camiin inşâat masraflarının miktarı da garib görülmez. Mihrâb ciheti, her taraftan -biri kırmızı biri yeşil- kırk sütun⁹²⁰ ile çevrilidir, iki sütunu -ki «Kubbetü'n-Nesr»⁹²¹ denilen orta kubbe bunların üzerine dayanmıştır- Yezîd'in oğlu Velîd, Hâlid'den binbeşyüz duka altınına satın almıştır. Fıstıkî yeşil olan diğer ikisi -ki İskenderiyye'den getirilmiştir- beşer yüz duka kıymetinde olarak, Hazret-i Yahya'nın başı'nın~ bulunduğu binayı süslerler. Ancak camiin en büyük iki sütunu -ki İstanbul'daki Süleymâniye Camii sütunlarından başka hiçbir cami direkleri bunlara kıyas olunamaz- batı tarafında bulunan «Bâbü'l-Berîd» ismiyle müsemmâ olan büyük kapının önüne dikilmiştir. Diğer üç kapı da semânın diğer üç cihetine nazırdır.⁹²²

Camiin içinde dört mezheb, yâni Hanefî, Şafiî,⁹²³ Mâlikî, Hanbelî için dört mihrâb⁹²⁴ ve müezzinler minareden indikten sonra son defa olarak

⁹¹⁵ Târlh-i Şam'ın ikinci babı ancak bu camiden bahseder. Cihân-ntimâ'ya müracaat.

⁹¹⁶ Ali Beg, eserinden naklen, Travefe nâm eserde, s. 265, yalnız dört yüz kadem tulünde denilmiştir.

⁹¹⁷ Cihân-nümâ, s. 577.

⁹¹⁸ Kezalik, s. 576.

⁹¹⁹ Cihân-üümâ, s. 574.

⁹²⁰ Cihân-nümâ, 574.

⁹²¹ «Ali Beğ»den naklen eser-i mezkûr, s. 265. Her sırada 44 sütun sayar.

⁹²² «Kartal Kubbesi».

⁹²³ Güneyde Anberâniye kapısı, kuzeyde Zencini Kapı, dahî deniJen Sümey-sât Kapısı, doğuda Cerven Kapısı, en büyük kapı olan Bâfoü'l3erîde (Bâ-bü'l-Büreyde) Murad Paşa f'~ tından onaltı kademeli bir merdivenle çıkılır.

⁹²⁴ «Ali Beğ»den, s. 266. Şöyle denilmiştir: «Upon the right of tshe nave is the Mehreb far the imamum of the Schafii rite.»

tekrîr-i davet⁹²⁵ eylemeleri için dört mahfel mevcuttur.⁹²⁶ Bu camiin üç minaresinden biri îslâm arasında ziyâde hürmete mazhar olarak Hazret-i Yesu'nun dünyânın son gününde gökten bu minareye nazil olacağına i'tikâd ederler. Bir diğeri -ki nâmı «Minâretü'l-Arûs»dur- ahşâbdan olmakla beraber Timur zamanında vukua gelen Dîmişk yangınında yerinde kalan yegâne minaredir.⁹²⁷

Ancak camiin en muhterem kısmı, Müslümanların düşüncesine göre, Hz. Yahya'nın başı'mn⁹²⁸ hâlen muhafaza edilmekte olduğu husûsî mahaldir. Bununla beraber, Hz. Yahya'nın başı Rûm İmparatorları zamanında mutantan bir surette İstanbul'a nakl olunarak birkaç defa Avrupa'ya geçebilmek üzere taaddüd eylemiş ve fakat belki hiçbir vakit Avrupa'nın Hristiyan toprağına gelmemiştir.⁹²⁹

Kur'ân'ın (Hz.) Osman eliyle yazılmış nüshasının bu camie nakli -Bizans târihinde (Hz.) Yahya'nın başı'mn nakli gibi- Arablar'ın inandıkları rivayetler cümlesindendir: İşbu nüsha evvelâ Taberiye'de hıfz olunduğu halde, Hristiyanlar'ın ellerine düşer korkusuyla Ehl-i Salîb vaktin-

de Dîmişk Câmii'ne nakl olunmuştur.⁹³⁰ Haçlılar, Dîmişk duvarları önünde göründükleri zaman halkın figanları arasında umûmun hürmet dolu bakışları önüne konulmuştu.⁹³¹ Rivayet olunur ki, Osman, kaatil-lerinin darbeleri altında ruhunu teslim ettiği zaman, bu Mushaf-ı Şerifi okumakta idi; üzerine birkaç damla kanı damlamıştır ve bu damlalar hâlâ ziyaretçilere gösterilmektedir.⁹³² Kitâb-ı Kerîm'in Dîmişk Câmii'nde bulunan diğer bir nüshası dest-i Alî ile mektûbdur.⁹³³ Camiin duvarlarına iki Sûre-i Kur'âniyye, yâni «El-Furkan» ve «El-Melâike» sûreleri mavi zemin üzerine altın yaldızlı harflerle nakş olunmuştur.⁹³⁴ Câmî'-deki hafızlar, Yahya'nın başı'mn konulmuş bulunduğu mahal önünde Kur'-ân-ı Kerim'i kıraat erbabının

⁹²⁵ «Alî Beğ»de sehven «mairâl» yazılmıştır.

⁹²⁶ «Tekrîr-i tfa'vet» Kaamet'tir. Avrupalı «Ezan» ile «Kaamet»! tefrik edememiştir.

⁹²⁷ Bakınız: c. 1, kitap: 7.

⁹²⁸ Cîhaa-nümâ, 573.

⁹²⁹ «Ambianl, Equitani, Romani, veram facienn Indu<bHamque verticem Chrls-ti praecursoris colere arbitrantur.» Kaorsen'in «Yahya'nın Mukaddes Ba-şı'nın Kostaotjnyye'den Eodos'a Nakli» hakkındaki eserinden.)

⁹³⁰ Zehebî'nin Muhtasar İbnü Cevzî'sine nazaran bu nakil 507 (1113) ve Süyûtî'nin Tarih-i Huiefâsına n4\$[*]jı 543 (1100) senesindedir.

⁹³¹ Zehebî, 543 (1148). Wüken'In «Ha^a Muhârebeterlsne bkz. 3, 7, s. 446.

⁹³² Menâsikü'l-Hacc, s. 59. C4hân-nünî'A'dan ve Türkçe Târifo-i Şam'dan naklen.

⁹³³ Oûran-nüma, 574; Memâsikü'l-Hacc, s. 59.

⁹³⁴ Cîfuan-aümâ, 574, sülûs hattıyla diyor ki kûfî hat anlaşılmalıdır.

şeyhlerinden yedi ve on büyük zâta mensup olan usûl üzerine kıraat ederler.⁹³⁵ Bu câmi-i şeriftedir ki, ashâb-dan Ebû'd-Derdâ Kur'ân'ı bir defada binaltıyüz ehl-i İslâm'a okutmuştur. Ebu'd-Derdâ'mn usûl-i ta'lîmi, öğrenenlerin bir kısmının diğerlerine öğretmesi usûlüdür ki⁹³⁶ Avrupa'da İncil'in bu şekilde ta'lîmine «Lan-cester usûlü» adı verilir. Câmi-i Şerife her taraftan birçok ziyaretçiler gelerek Hz. Yahya'nın başından başka Hûd ve Hızır Peygamberlerin kabirlerini de ziyaret ederler.⁹³⁷ Bütün bu makamlar, bu şehid mezarları, bu maksureler, bu kubbeler, bu sütunlar, bu fikiyeler - ki içlerinden biri bir kavunu⁹³⁸ havaya atacak kadar kuvvetlidir- bugün dahî Şam'dan Mekke'ye gitmek üzere geçen Hac kervanlarının hayretini celb etmektedir. Ancak altın kandiller gümüş zincirlerle beraber kaybolmuş ve muhteşem sütunlar Mısır ve Irak dahilî muharebeleri⁹³⁹ ve Timur istilâsı⁹⁴⁰ zamanlarında şehri harâb eden iki büyük yangından pek çok hasar görmüştür.⁹⁴¹

Atabeğ Nûbeddîn Ve Salâhaddin Eyyûbî'nin Türbelerini Ziyaret

Sultân Selîm, Emeviye Câmi'i'nden -bütün ziyaretçilerin âdeti veçhile- Peygamberin ashâbı ve zevcelerine âit kabirleri, islâm'ın büyük

meliklerinin ve şeyhlerinin makberlerini ziyaret etmeğe gitmiştir ki, Şam'ı Müslümanlar nazarında kutsallaştıran bu yerlerdir. Timur'un (Hz.) Mu-hammed'in zevcelerinin merkadlerinin muhafazası için gösterdiği

ihdimandan daha Önce bahsetmiştik.⁹⁴² Şam'da medfûn kırk sahâbîden -merkadleri Selîm'in nazar-ı dikkatini celb eden- dördünü, yâni Hâlid, Ebû Ubeyde, Ebû'd-Derdâ ile Peygamber'in müezzini Bilâl-i Habeşî'yi zikir etmek kâfidir.⁹⁴³ Ancak Suriye fâtihinin daha ziyâde nazar-ı dikkatini

⁹³⁵ Cihan-niimâ, s. 577 (Kırâat-İ Selb'a ve Kırâat-i Asere).

⁹³⁶ Tezkiretül'l-Hifcem, Teroûme-i Hâm Ebû'l-Fidâ.

⁹³⁷ Menâsîhü'l-Ha'c.

⁹³⁸ Bu fikiye «Karpuz Kaldıran» ta'bîr olunur. Birkaç adım ötede diğer bir fikiye vardır ki, bilek kalınlığında olmak üzere yetmiş kadem yüksekliğinde su çıkarır (Rihter'in Seyâhat-nâme'si, s. 142. Alî Beğ, Travels, s. 265). Rihter, Câmi'in yedi «kule»sinden bahsederlerse de, Menâsikü'l-Hacc'da —Cihân-nümâ'da olduğu veçhile— yalnız üç minareden bahs olunmak-tadır.

⁹³⁹ Zehebî'ye nazaran. 461 (1068)'de. Cihân-nüma ve Târlh-i Dımişk bu yangından bahsetmezler, fakat Menâsikül-Hacc'da zikredilmiştir.

⁹⁴⁰ Bknz. c. 1, Kitap: 7.

⁹⁴¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/489-491

⁹⁴² Kezâlik.

⁹⁴³ Menâsikü'UHacc, s. 62, Ash&b, 53, Şüyüh, s. 54.

celbeden makbereler -aralannda camiin bânîsi olan halîfe ile oğlu Velîd'in ve İslâm'ın en büyük sultanlarından Nûreddîn ve Sa-lâhaddîn'in mezarları dahî bulunan- meşhur hükümdarların türbeleridir. Bütün Asya'ya şanı yayılmış olan Haçlılar^ bile senasına mecbur etmiş olan Büyük Atabeğ Nûreddîn, birçok İslâm hükümdarları tarafından bir imtisal numunesi olarak kabul edilmiştir. Ezcümle Fâtih Sultân Meh-med, devletin birçok şehirlerinde Nûreddîn gibi sekiz dârül-fünûn. (üniversite) te'sîs etmiştir;⁹⁴⁴ burada şâir müesseselerden bahsetmeyeceğiz. Nûreddîn, Dıışık'ı yalnız cami ve dârü'l-fünûnlarla değil, İslâm'ın en büyük iki binâsiyle de tezyin etmiştir: Biri Şûrây-ı Devlet sarayıdır ki, -mütebid hükümdar Hâkim tarafından Kaahire'de bina olunan «Dârü'l-İlm»e⁹⁴⁵ mukabil olarak- «Dârü'l-Adl»⁹⁴⁶ diye adlandırılmıştır. Diğer, bir büyük hastahânedir ki, senede yedi bin duka⁹⁴⁷ tah-sîsât tâyn olunmuş ve Halîfe Muktedir'in Bağdâd'da inşâ ettiği büyük hastahâne ile bihakın rekabet etmekte bulunmuştu. Nûreddîn, devletin gelirlerini bu türlü müesseselere sarf ederek, kendisi şahsî serveti ile iktifa ederdi. Fakîrâne, keten ve iplik libâs giyerek pek az masraf eder ve küçük ve büyük cihâda mevcudiyetini hasrederdi.⁹⁴⁸ «Fahrî»⁹⁴⁹ unvanlı meşhur bir eserin sahibi ve güvercin postasının mucididir.⁹⁵⁰ Hamdânî Hanedanı hükümdarı Seyfû'd-devle⁹⁵¹ gibi Nûreddîn de, muharebesinde elbisesine isabet eden tozları toplamak suretiyle Müslüman olmayanlara karşı muhârebelerdeki mesaîsine şâhid olarak, kendisiyle birlikte defn edilmesini vasiyyet etmiştir. Eyyûbî Hanedanı müessisi Salâ-haddîn dahî yine böyle bir düşünceyle vasiyyetnâmesinde «Rûz-ı haşrde onun birlikte kıyam edebilmek için» kılıcına nâ'şîyle beraber toprağa gömülmesini dercetmiştir.⁹⁵²

Salâhiddîn henüz 11 yaşında iken babasıyla birlikte Ömer'in Dıışık

⁹⁴⁴ Nûreddîn tarafından te'sîs olunan sekiz darülfünun (medrese) bu şehirlerde: 1) Haleb, 2) Hama, 3) Baalbek, 4) Humus, 5) Menbic, 6) Ruha, 7) Dıışık (Kasr'da), 8) Yine Dı-mışk'da Atıyye Medresesi (Câbiyye Kapısı yanında). Nuhbe-tii't-Tevârih.

⁹⁴⁵ Mak-izî.

⁹⁴⁶ Nuhbettt-TevâHh.

⁹⁴⁷ SÜyûtî, Târih-i Hulefâ.

⁹⁴⁸ Cihâd-ı ekfberden maksat -insanın en büyük düşmanı olan- nefsiyle uğraşmaktır. «Küçük cihâd», alelade cûiaddır. Hammer'in Fransızcasında birincisi ilim, ikincisi silâh mânasıyla tefsîr edilmiştir.

⁹⁴⁹ Nuhbetüt-Tevârih.

⁹⁵⁰ Oihân-nümâ, s. 608.

⁹⁵¹ Zehöbî, 656 (1258) senesi.

⁹⁵² Cihan-nümâ, s. 62. Nûreddin ve Salâhaddîn'in türbeleri hakkında Mçnâ-slkü'l-Hacc ile Damsk Târihi'ne müracaat.

hisarları altında «Rabûh»⁹⁵³ mağarası yanında vukua gelen kanlı muharebesine iştirak etmiştir, işte bu muharebededir ki, Salâhaddin'in kardeşi Şehenşâh dîn yolunda vefat ederek şehâdet tacına nail olmuştur.⁹⁵⁴

Yavuz, Muhyi'd-Dîn Arâbî'nin Türbesinde

Selim, «Mehd-i Yesû» (Yesû'nun beşiği) dahî denilen Rebûh mağarasını da ziyaret etti. Lâkin daha ziyâde Kasius Dağı yamaçlarında Sâ-liha⁹⁵⁵ mevkiinde islâm'ın mutasavvıf şeyhlerinin en büyüğü olan Muh-yi'd-dîn-i Arabî'nin kabri nazar-ı dikkatini celb etti.

Dağın tepesinde «Kubbetü'n-Nasr» isminde⁹⁵⁶ muhteşem bir kubbe yükselir ki, seyreden gözlere oradan Şâm'm cennete benzeyen o güzel vadisini tamâmiyle gösterir, Kasius eteğinde ve Muhyi'd-dîn'in türbesi etrafında sayısız kabir harabeleri göze garib görünen bir şekilde toplanmıştır ki, bunların arasında yalnız Muhyi'd-dîn'in türbesi ilk güzelliğiyle ber-karardır.⁹⁵⁷

Avrupalı seyyahların nazarlarını, bilhassa, islâm'ın ilk feylesofu, hikmet ve mûsikînin Fisagor gibi ve Fisagor kadar muvaffakiyetle naşiri olan Fârâbî'nin mezarı celbetmiş olmalıdır. Fârâbî, ilmî incelemelerinde Aristo'ya imtisâlen ve ondan az olmayan bir muvaffakiyetle insanlığın irfanının her şubesini kuşatmış ve Arablar kendisine «Muallim-i Sâni»⁹⁵⁸ unvanını vererek, şu suretle Aristo'yu «Muallim-i Evvel» bilmişlerdir.

⁹⁵³ Rebû', Ebû'l-Fidâ, Suriye levhası, 100-101; Cihân-nümâ, s. 579; Menâsikü'l-Hacc, s. 60; Berku'l-Meta'hk, s. 46. Suriye Târîhi ve Menâsikü'l-Hacc bu kelimelerde «Ve âveynâ hümâ ilâ reb-vetin zâtî karârın ve ma'în» âyet-i kerîmesini zikr ile bunun nüzulünde (Hazret-i) Peygamber'in ashabına «Rebve nerededir?» diye suâl etmesi üzerine, onların «Allah ve Peygamberi bilir» dediklerini ve Peygamber'in «Suriye'nin en güzel beldesi olan Dımaşk yakınlarında Güte sahrâsındadır» buyurduğunu yazarlar. Bazıları Rebve'nin Şâm Camii olduğunu zannederler. Menâsik, s. 60. (Merâsîdü'l-İttîlâ, c. 1, s. 460, Mütercim).

⁹⁵⁴ Wilk9n, Haçlı Seferleri Târîhi, 3, s. 245.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/491-493

⁹⁵⁵ «Ali Beğ'de «Atru'y delighful spots» denilmiştir, 2, s. 382.

⁹⁵⁶ Dağın üzerindeki «Kubbetü'n-Nasr» ve Câmî'in içerisindeki «Kubbetü'n-Nesr»dir. Görülüyor ki, «sad»m «sîn»e dönüşme-siyle «galebe» mânâsı da «yırtıcı kuş: kartal, akbaba» (ki hükümrânlık senbollerinden olmakla, yine de üstün bir hâkimiyet ifâde etmeğe devam eder. Hazırlayan) mânâsına dönüşür.

⁹⁵⁷ Rihter, 142, der ki: «Muhyi'd-dîn'in türbesini içinde bulunduran bir cami, bana garâibden olmak üzere gösterildi» Kante-mir Muniyiddîn'i bilmemesinden dolayı İspanya'yı ilk fetheden halife olduğunu söyler. T; "itap: 3, haşiyeye: 2.

⁹⁵⁸ Fârâbî şu eserlerin müellifidir: 1) İhsâ'u'l-Ulûm, 2) Siyâsetü'l-Medîne (Aristo'nun eseri tarzında bir siyâsi kitaptır) (Eflâ-tun'un Devlet'ine benzer bir eserdir. Hazırlayan); 3) Füsûs (Felsefî bir eserdir, Muhyiddîn İbnî'l-Arabî'nin aynı isimdeki eseriyle karıştırılmamalıdır.) İkisi de kütüphanemde mevcuttur. Fârâbî, Seyfud-devle muasırlarından olup 339 (950)'de vefat etmiştir.

Bununla beraber Şeyh Muhyi'd-dîn-i Arabî'nin kabri,⁹⁵⁹ tasavvufî şiirle bizzat iştigâl etmiş olan Sultân Selîm'in ziyaret ettiği ve Mısır'dan avdetinde şimdiye kadar muhafaza edilmiş bir kubbe altına aldığı için değil, kabir sahibinin her zaman ve hâlâ İran'da, Arabistan'da, Türkiye'de o kadar müridleri bulunan bu tasavvuf cereyanına ilmî bir esas verdiği için burada husûsî surette ve i'tinâ ile üzerinde durmamıza ihtiyâç vardır.

Muhyi'd-dîn, XL asrın nihayetine doğru Kordu (Kurtuba)'da Tayy kabilesinden bir aile içinde dünyâyâ gelmiştir. Sevil (İşbîlîye)'de tahsil gördükten sonra, şarkta bir seyahate çıkarak, o zamanın en meşhur meşâyîhinin derslerinde bulunmuştur. Gençliğinde müsbet ilimleri terk ederek, kahvenin Özelliklerini keşf eden Şeyh Şâzelî'nin ortaya koyduğu tasavvuf yoluna girmiştir. Bu yeni tarîka girince, yalnız tasavvufun mües-sisi olan Kuşeyrî'yi değil⁹⁶⁰ muasır olan şâir İbnü Fâriz'i dahî pek çok geçmiştir. Ariflik mesleği Konya'da dahî yayılarak, bu tarîkdan sonraları mutasavvıfların meşhurlarından Sadreddîn Konevî, şâir mutasavvıf Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin feyizli rehberi olan Şems-i Tebrîzî yetişmişlerdir. Muhyi'd-dîn 77 yaşında irtihâl eylemiş ve büyük bir şöhret bırakarak, tasavvuf mesleğinin birinci senedi addolunmuştur.⁹⁶¹

⁹⁵⁹ Sultân Selim Şeyh-i Ekber'in mezarında mu'tekif olan ilm-i cifr ile mütevaggıl bir zâtın «Acaba Mısır'ı alacak mıyız?» diye suâl eder. O zât «Evet, alacaksınız; Kur'ân-ı Kerîm'de «Ve leked ke.-tebnâ fi'z-zebûrî min ba'di'z-zikri ennel arda yerisühâ ibâdiyes-sâlihûn» (Enbiyâ/105) âyet-i kerîmesi buna işaret eder. Çünkü Kur'ân'da arz muarref bil-lâm olarak zikr olununca Mısır maksûd olur; «Velikadd» ebced hesabınca «Selîm» ile müsâvidir; «zikr» dahî dokuzyüz tutar kî fethin dokuzyüz'de (yâni dokuzyüzden sonra) olacağı anlaşılır.» diye cevâb verir. Solak-zâde, s. 427, Âlî'den naklen.

⁹⁶⁰ Kuşyırî, tasavvufun müessisi olmayıp, tasarrufa dâir «Kuşeyrî Risalesi» (RîsaJe-i Kuseyrlye) nâmıyla maruf eserin sahibidir. Kuşeyr, Hammer'ın İmlâsiyle ism-i tasgîr veznindedir. Vefâtı: Nişâbü'r, 465. (Mütercim).

⁹⁶¹ Muhyi'd-dîn'in eserleri şunlardır: 1) Fütûhât-ı Mekkiyye (20 cilt Mekke-i Mükerrreme'de (Hazret-i) Peygamber'in manevî işaretleri üzerine yazdığı imfâde eder. 2) Füsûsü'l-Hikem, Ha-nîfü'd-dîn Tlemsânî ve Dâvud-ı Kayserî ve diğerleri tarafından şerh olunmuştur. 3) Dürretü'l-Gavvâs fî Alâ Güvân fî MaV rifeti Hakikati'l-insân, Taşkoprû-zâde'de Behcetü'l-Tevârîh farsça târihin ve Târih-i Şam'ın Muhyi'd-dîn'in tercüme-i hâlinde bahsedilen sahifelerinde felekiyyât'dan bahsedilen bu eserden çıkarılmış ibareler vardır, 4) Keşfü'l-Hâsib fî Esrâr'il-Gâib, bu eser ulûm-i garibeden bahseder. 5) Mevâkı'ü'n-Nücûm ve Matâlî Ehlî'l-Esrâr ve'l-Ulûm, 6) Kitâbü'l-Ebdâl, 7) Mâlâbid İH-Mürîd, 8) Tercemânü'l-Eşvâk, 9) Kitâbu İcâdi'l-Kevn, 10) Kitâbu'l-Meâric, 11) Kitâbü'l-İsrâ, 12) Kitâbü'l-Muhkemî'l-Merhûl fî Mâ-Yelzem («Kitâbü'l-Muhkem» ile «El-Meşrûl fî-mâ Yelzem Ehl-i Tarîkatu'llahi Teâlâ Mine's-Şürûl» unvanlı iki kitap olsa gerektir.) 13) Ed-Dürretü'l-Fâhire fî min İntifa' fî Tarîki'l-Âhire, 14) Rûhü'l-Kuds, 15) İnzâlû'l-Guyûb, 16) Er-Risâleti'l-Kaasiyye, 17) Kitâbu'l-Lehv ve'l-trfân (Kitâbü'l-Hü-viyye ve'l-Ahadiyye olmalıdır. Mütercim), 18) Kitâbu Tedbî-ri'l-İlâhiyye fî Memleketi'l-İnsâniyye (Bu eserde insan bedeninin organları iyi idare edilen bir hükümetin muhtelif şubelerine benzetilmiştir), 19) İşârât, 20) Kitâbü'l-Duhûr, 21) Ki-tâbü's-Sülûk, 22) Kitâbü'l-Muknî; 23) Kitâbü'l-Elf, 24) Kitâ-bü'l-Azîm, 25) Kltâbü'l-Hakk, 26) Dîvân-ı Eş'ar, 27) Mûsâma-râtü'l-Ebrâr ve Mûşâverâtü'l-Ahyâr (Muhâdarâtü'l-Ebrâr ve Mûsâmerâtü'l-Ahyâr olacaktır, 5 cildir), 28) Kitâbü'n-Nukba, 29) Kitâbü'l-Fenâ, 30) Kitâbü'l-İnşâ'd-Devâiri'l-Hatîyye, 31) Kitâbü'l-Ecvibetü'l-Lâika in Es'ileti'l-Fâika, 32) Kitâbü'l-Vesâil fî Ecvibe inne Uyûn'il-Mesail, 33) Ankâ-i Mağrib. (Mütercimin ilâvesi: Diğer bâzı eserleri: Et-Tenezzüllâtü'l-Mevsiyye; Şerhu Hal'in-Na'lin; El-Ecvibetü'l-Müskite

Selîm, iki defa da -hâl-i istiklâl ve ittikası ulvî ve mukaddes bir şöhrat vermiş olan- Şeyh Muhammed Bedahşî'yi ziyarette gitti.⁹⁶² Pâ-dişâh'ın ilk ziyaretinde Bedahşî sükût-ı mutlak hâlinde bulundu. Selîm'in tabîbî Ahî Çelebî sebebini suâl ettiğinde, Şeyh mükâlemeye başlamak kendisine değil, Pâdişâh'a âit olduğunu cevaben söyledi. Selîm ikinci defa Şeyh'i ziyaretinde, tabîbî havadan bahs ederek söze başlaması üzerine, bu zât saygıdeğer tabibin sözünü keserek:

- «Hilâfet bir bâr-ı sakildir; hükümdar, biz şeyhler gibi, Cenâb-ı Hakk'ın âciz mahlûklarıdır. Lâkin onların milletleri idare etmeleri lâzım gelir. Hafif bir yükü olan bâr-ı sakil (ağır yük; Allah'ın yüklediği ağır yük) altında bulunandan ziyâde selâmete nail olabilir. Ancak Pâdişâhların va-zîfeleri kendilerine yüklenen ağır yükü muhafaza etmektedir.» dedi.

Şeyh bu yolda haylî nasihatten sonra Pâdişâh'ın istediği duayı îfâ etti.

Sultân Selîm'in meşâyîh ve bilhassa Muhyi'd-dîn İbni Arabî kabirleri hakkında gösterdiği hürmet, kendisine setra ittihaz edebildiği riyaya, veyâhûd mutasavvifâne şiirler ve eserler hakkında pederinden gelen temayülüne hami edilmediği takdirde, bu yoldaki hareketleri hakîkaten acâib karşılanabilir. Lâkin Sultân Selîm'in Farsça şiirlerden meydana gelmiş Dîvân'ı baştanbaşa mutasavvifâne şiirlerle doludur⁹⁶³ ve bu itibarla yalnız

inne Suâlâtî'l-Hakîm et-Tirmizî; Tâcut'r-Resâil; Minhâcû'l-Vesâil; Kitâbü'l-Azame; Kitâbü'l-Beyân; Kitâbü't-Tecellî; Mefâtî-hü'l-Gayb; Merâtîbü'l-Ulumi'l-Vehb; El-A'lâm be-tşârât Ehli'l-İlhâm; El-fbâdet ve'l-Hal ve t; El-Medhal ilâ Ma'rîfeti'l-Esma'; Esrârû'l-Hahe; Akidetü Ehli's-Sünne; İşârâtü'l-Kavleyn; Kitâ-bül-Hüviyye ve'l-Ahadiyye; El-İttihâdî'l-İşkî, El-Celâle; El-Ezel; El-Kasem; Hatemü'l-Evliyâ; Şemsüi-Mağrib; Eş-Şevâ-hid; Menâsîhatü'n-Nefs; El-Yakîn; Tâcut't-Terâcim; El-Kutb; Risâletü'l-İntisâr; Muheccebe; El-Enfâsi'l-Ulviyye fî'l-Mükâte-be; Ez-Zehâir; El-Ağlâk fî Şerhi Tercemânî'l-Eşvâk; Metali' Ehleti'l-Ensâr; El-Mevâzî'l-Hasene; El-Mübeşşirât; Hutbetü Tertîbî'l-Âlim; El-Celâl ve'l-Cemâl; Mişkâtü'l-Envâr Fî mâ Rûy tne'llâhe Azze ve Celle Mine'l-Ahbâr; Şerhu Elfâzî illeti Is-tilahatun-aleyhâ es-Sûfiyye.) (Kitablann isimleri ve Hz. Muh-yiddin. İbni Arabî için bkz. Ahmed Ateş'in İslâm Ans. Madd. Muhyiddin : Nuri Gençosman Füsûsü'l-Hikem tercümesi ve ön-sözü vd.).

Kütüphanemde son altı eser (27'den 33'e Tcadar numaralanmış olanlar) ile 2 ve 5 adediyle gösterilenler mevcuttur, tb-nû'l-Arabî'nin Türkçe Şâm Târihi'nde dercedilmiş gayet mufassal tercüme-i hâli Abdüsseîâm'm bir eserinden çıkarılmıştır. Bu tercüme-i halde ondan aşağıdaki eserlere de müracaat edilmiştir: 1) Kalâidü'l-Ikân fî Ma'rifeti'l-Ayân, Ebû'n-Nasr bin İsâ bin Hâkaan'ın eseri; 2) Mesâlikü'l-Ensâr, Şeyh Şehâ bü'd-dîn bin Fazlullah'ın eseri, 3) Muttaki' (Muntaki'?)'r-Re-yâhîn fî Ziyâreti's-Sâlihîn, İzzü*d-dîn Belhî'nin eseri, 4) Ten-didü'l-Fetâ fî Sireti İbni'l-Arabî, Suyûtî'nin eseri, 5) Kitâbü't-!rşâd, Abdullah Yâzi'nin eseri, 6) Letâifü'l-Mantık, Şeyh Tâ-cü'd-dîn İbni Atâullah'm eseri.

⁹⁶² Bu fıkranın aslı şudur: Pâdişâh Şam'da iken Benî Ümeyye Câmî'i'nde mücavir Şeyh Muhammed Bedahşî'yi ziyarette gitti. Şeyh ve Pâdişâh biri diğerinin söze başlamasına itizâr ettiklerinden reisü'l-etibba ve musâhib Ahî Çelebi söze başlayarak Şam'ın havasına dâir söz söyledi. Pâdişâh muğber olarak Çelebî'nin sözünü kesip Şeyh'iden duâ istedi. Şeyh «Siz Allah'ın manzûrusunuz, Müslümanların zahirisiniz, duanız müstecâbdır; biz duayı sizden umarız.» dedi. Pâdişâh'ın iltiması üzerine Şeyh duâ etti. Pederinden rivâyeten Sa'dü*d-dîn, Selim-nâme.

⁹⁶³ Sultân Selîm'in Diez'in el yazmalarında 80 numaradaki Farsça Dîvân'ma müracaat. Bunda ma'rîfet-i rûh nokta-i nazarından pek şâyân-ı dikkat bir nazım vardır.

Osmanlılar'ın değil, kalem sahibi fâtihlere mâlik olan bütün milletlerin târih ve edebiyâtında Selîm, müstesna ve garîb görülecek bir mevkî işgal eder. Âlimler ve şâirlerin sohbetlerinden büyük bir haz duyan Selîm -eğer bu sırada Arab edebiyatı Timur zamanında olduğu kadar Büyük şöhetlere mâlik bulunmuş olsa idi- Haleb ve Şam'da ekseriya müverrih İbnü Şahne ve İbnü Haldun ile görüşmüş olan Timur'un izinde yürürdü; fakat bu memleketin son şöhetli müellifi Süyûtî -ki insan irfanının bütün şubelerinde üçyüzden ziyâde eser yazmıştır- bir asır önce irtihâl etmiş idi.⁹⁶⁴ Binâenaleyh, Selîm, Mısır seferinde maiyyetine almış bulunduğu âlimlerin, yâni eski muallimi lisaniyat ilmi mütehasşislerinden Halîmî, kazasker Kemâl-paşa-zâde, tabibi İranlı Ahî Çelebi⁹⁶⁵ ile müverrih Sa'dü'd-dîn'in pederi olan hâdim-i hassı Hasan Çan'ın musâhabetleriyle iktifa etti. Hasan Can bu sefer esnasında birçok mu'teber eserleri ve ezcümle Pâdişâhın mâlik olduğu yegâne nüshası çölden geçildiği esnada bir Bedevi fırkası eline düşmüş olan Vassâfın İran Târihi'ni istinsah ettirmiştir.⁹⁶⁶

Mısır'a Doğru

Sultân Selîm'in Dınişk'a girdiği sıralarda idi ki, Memlûkler yeni bir sultân seçmek üzere Kaahire'de toplanıyorlardı. Celbânlar Kasnu Gûrî'nin oğlu Seyyîd Muhammed'e re'y verdiler. Korsanlar, şahsî meziyyeti, hak-kaniyeti, şahsî menfaatini düşünmeyen karakteri cihetiyle Tomanbay lehinde bulundular. Tomanbay'm necîb vasıfları, onun saltanat makamına cûlusu hâlinde, mahmîleri olup henüz yaşça küçük olan Seyyîd Muhammed'in hayâtının tehlikede kalacağından korkmakta bulunan, Celbânlar'ı imâle edemedi. Alanbay ve Kurdbay tavassut ederek aradaki vaziyeti düzeltebilmek için bir yol buldular. Buna göre, Celbânlar, muharebede devam etmek için lâzım gelen masraflara sarf olunmak üzere altmış bin duka vermek şartıyla Tomanbay, Muhammed'in hayâtına ilişmeyeceğine dâir

⁹⁶⁴ Süyûtî'nin Hüsni'l-Muhâdara'da söylediği te'lifâtın isimleri hiç olmazsa ekserisinin unvanlarındaki garabet itibarıyla şâyân-ı dikkattir.

⁹⁶⁵ Âlî'nin Târih'inde Selîm Saltanatı nihâyetinde (s. 268) dercedilmiş Ahi Çelebi'nin tercüme-i hâline müracaat. Bunda id-ris'in oğlu Emîrek (?) ile Mevlânâ Bedrî*d-dîn nâmında iki tabîb-i sultaniden dah! bahs olunmaktadır.

⁹⁶⁶ Dies'in Asya Hatıratı eserinde Sa'dü'd-dîn'in Seitm&m^si'ne müracaat, 1 s. 27. Sellm'in istinsah ettirdiği eser Esirü'd-dîn Cezri (Cezerf)nin «Hisn-ı Haslo»idir. (Selimiye'nin (buna dâir fıkrası dikkate değerdir. Bk. Bit 9) Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/493-495

kendilerine te'mînât verecekti.⁹⁶⁷

Sina Çölünün Aşılması Memlûklerle Çatışmalar

Bununla beraber Selîm, Suriye'yi Mısır'dan ayıran çölü baharın ilk günlerinde geçmek üzere tedâriklerde bulunuyordu. Askere gereken suyun nakli için birkaç bin deve satın aldı ve Mısır'ın fethine teşvîk için her nefere ikibin akçe dağıttı.⁹⁶⁸ Sinan Paşa, Gazze paşasına imdâd için beşbin askerle o tarafa gönderildi. Lâkin Selîm, bizzat hareket etmeden önce Çerkeş Murad nâmında bir zaîm ile diğer bir elçiyi kendisinin padişahlığını tanımak ve hutbe ve sikkeyi nâmına okutup bastırmak şartıyla sulh teklif etmek için yeni Memlûk Sultânı'na gönderdi.⁹⁶⁹ Tomanbay, iki elçiyi rütbelerine lâyük merasimle kabul etti; lâkin Sultân'ın huzurundan çıktıkları zaman Alan Beğ bunlara tesadûf ederek öfkeyle üzerlerine atılıp başlarını kesti. Ondan sonra da dîvâna giderek elçilerin söylemeğe cür'et ettikleri tekliflerin nefisine ağır geldiğini, kanaatine Menlûkler kadar şecaatleri olmadığı halde Merc-i Dâbık muharebesini ancak topları sayesinde kazanmış olan Osmanlılar hakkındaki istihkarını beyân ederek, işlediği cinayetten dolayı kendisini ma'zûr göstermeğe çalıştı.⁹⁷⁰

Artık muharebe kararlaştı. Mısır ordusuna başkumandan tâîîn olunan ve emri altında her biri bin kişilik bir fırkaya mâlik on beğ bulunan Canbirdi Gazzâlî 1 Şevval 922 (28 Teşrîn-i evvel 1516)'da Kaahire'den çıktı;⁹⁷¹ Suriye hududunda Gazze'den uzak olmayan bir mahalde ve Yûnus Paşa kervansarayı civarında Osmanlılar'ın Vezîr-i âzam Sinan Paşa kumandasında

⁹⁶⁷ İbnü Zeynel; Süheylî, varak 18.

Tersiye (Tercier) nin Hâtîrât'ında Tomanbay'ın, Mehmed'in hayatına ilismeyeceğine dâir yemini 29 Şa*bân (9 Teşrîn-i evvel 1515) târihinde vuku bulduğı beyân olunuyorsa da daha sonradır. Tersiye, Alan Beğ —belki de Süheylî'nin veyahut İbnü Zûlak (Zevlâk?) (Bu Türk müverrihi Solak-zâde'den başkadır)'m yanlış bir tercümesinden alarak— «Halam» diye isimlendirilmiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/495

⁹⁶⁸ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 293. İki yüz yük diyor ki, bir yüç 100.0*0 akçe olduğı cihetle, 20 milyon eder.

⁹⁶⁹ SaWd-dîn, 4, varak: 293.

⁹⁷⁰ İbnü Zeynel, Süheylî, varak: 19, ve Şükrî'nin Selim-nâme'si başlıca Memlûk beğlerinin Suriye'den avdetlerinde Kaahire*-deki ikametgâhlarını zikr ederler: Gazâlî. Akbertî Saray'ında, Kansu Gürî'nin oğlu, pederinin Bendekaanî'de yaptırdığı sarayda; Hâcibü'l-Hüccâb Yûnus Beğ Sâlihiye'de Hamza Beğ konağında; Tenumzerd ve Tâni Beğler yine bu mahallede; Öz-beğ bugün Özbek denilen mevkide, Alan Beğ Birketü'n-Nas-riyye'de, Büyük Divitdâr Torman Beğ Birketü'l-Fil'de.

⁹⁷¹ Süheylî, 20. İbnü Zeynel, Şükrî'nin Selim-nâme'si. Sa'dü'd-dîn. Râhib Ter-cier'nin «Selim'In Mısır Fethine Dâir Hâtıraları» eserinde yaptığı büyük hatalardım biri, Sultan Gürî'nin 26 Rebî'ül-âhir 921 (9 Haziran 1515) târi-Viie, yani onaltı ay önce gitmiş olduğı hakkındaki ifadesidir.

bulunan pişdarlarına tesadüf etti. Vezîr-i âzam sağ cenahını Teke Sancakbeyi Ferhâd'a ve sol cenahını Gazze Beğ'i îsâ Beğ-oğlu Mehmed Beğ'e tevdi ederek, kendisi de Yeniçeriler'le Sipâhîler'den mürekkeb ihtiyat kuvvetlerinin başına geçti. Mısır ordusunun tertibi ik-tizâsınca Gazze'nin sabık hâkimi bu şehrin şimdiki beğine ve İskenderiyye Hâkimi Hudâvirdi Beğ Teke Sancakbeği'ne mukabil bulundu.⁹⁷² Merc-i Dâbık muharebesindeki bozgun, Memlûkler'in cesaretinde ve maharette Osmanlılar'dan üstünlükleri hakkındaki i'timâdlarına hâlel getirmemişti. Osmanlılar'ın da kendilerine i'timâdları onlarınkinden daha aşağı olmadığı gibi. vâki muzafferiyetleri de bunu isbât etmiş idi. Bundan dolayı şiddetli bir cenk vuku buldu: İki ordunun muhtelif fırkaları nevbet be-ievbet ric'at mevkilerine avdet ettiler. Nihayet Memlûkler Osmanlı toparlarından büyük telefata uğrayarak muharebe mevkiini bırakmağa ve çöle çekilmeğe mecbur oldular.

Osmanlılar ertesi gün muzaffer bir şekilde Gazze'ye girdiler. Gazze ve Kemle ahâlîsi askerin azimetinden fırsat bularak isyan etmişlerdi. Bir tarafları da Sultân Selîm 16 Kânûn-ı evvel (21 Zî'l-hicce)'de Dımeşk'dan çıkmıştı. Remle yakınında Cülcüliye Köyü'ne⁹⁷³ vardığında Sinan Pa-şu'nun muzafferiyetini haber alarak Gazze ve Remle âsîlerinin kılıçtan geçirilmesini emretti. Maiyyetinde ancak birkaç mahremi ve ezcümle Sa'dü'd-dîn'in pederi Hasan Can ile müverrih İdrîs bulunduğu halde, Remle'-den birkaç fersah mesafede olan Kudüs'e gitti ve gece vakti ulaştı. Sabahı beklemeksizin Peygamberlerin mezarlarını ve İbrahim'in kurbânını boğazladığı mahal olan kayayı (Sahretullah) ziyaret etti. Bir gün evvel o kadar yağmur yağmıştı ki, ziyaretçiler namaz kılmak için pek güçlükle bir kuru yer bulabildiler. Ertesi sabah hava soğuk ve karlı olmakla beraber Selim, İbrahim'in kabrini ziyaret etmek için Halîlû'r-Rahmân'a gitti ve Askalan tarihiyle ordusuna döndü.⁹⁷⁴

Vezîr-i âzam Sinan Paşa Gazze'nin doğusunda Ayn-i Safâ'ya kadar Pâdişâh'ı karşılamağa geldi; Pâdişâh Sinan Paşa'ya bir kılıç verdi; muzafferiyetlerine mükâfat olarak askerine de ihsanlar dağıttı. Dört vezirden

⁹⁷² Sadü'd-dîn, 4, varak: 695. Alfönso Ülloa, s. 139.

⁹⁷³ Cilân-nümâ, s. 604. Sa'dü'd-dîn bu köyü «Huicüliyye» diye isimlendirir {•., 2, ^, 349>. Celâl-zâde'nin Selîmâm'^sine müracaat, bâ-b: 19.

⁹⁷⁴ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 696. İdrîs-zade, varak: 115. Celîlzade'nîn Selîm-nftnje'sl.

Hüseyin Paşa⁹⁷⁵ bu hususta ve çöl ortasından gidilmenin tehlikesi hakkında düşüncelerini beyân etmeğe cür'et gösterdiğinden, Pâdişâh, çadırının iplerini kestirdi; kendisini idam ettirdi.

Sultân Selîm, azimetinden evvel Safed, Taberiye, Nablus, Kudüs ile Halîlü'r-Rahmân'm anahtarlarını teslim aldı. Arab kabileleri şeyhleri⁹⁷⁶ sadâkat arzetmeğe geldiklerinden hiç beklenilmeyen bu itaati kabul ile beraber, pişdarları olan Benî Vâil kabilesi şeyhi Ahmed bin Bekr'e emaret alâmeti olarak sancak ve tabi verdi.⁹⁷⁷

Ridâniye Zaferi

Osmanlı ordusu on günde Katıyye Çölü tarikiyle Suriye hududundan Sâlihiyye'ye gitti. Şiddetli bir yağmur ve sis, bu mıntıkanın yakıcı kumlarının hararetini alarak askerin ve yük hayvanlarının geçişlerini kolaylaştıracak bir surette toprağa salâbet vermişti.. Lâkin Mısır Urbân'ı takım takım mütemadiyen Osmanlı ordusuna hücum ederek rahatsızlık veriyorlardı: Memlûk Sultânı bunların getirebildikleri Türk başlarının ağırlığınca altın ihsan ediyordu. 27 Zî'l-hicce 922 (2 Kânûn-ı sâni 1517)'de bu Arab-lar çölü o kadar istilâ ettiler ki, Vezîr-i âzam bir muharebe vukuundan korkarak Pâdişâh'ın harb zamanına mahsus atını getirtti. Selîm, karşısında Tomanbay bulunduğunu zannederek atına binmek üzere iken öğrendi ki, çöl aşiretlerinin hücumundan başka birşey değildir; vezîr-i âzamin faydasız ihtiyatı az daha hayâtına mâl olacaktı.⁹⁷⁸

Ö22 Hicrî senesinin hitâmından bir gün evvel Sultân Selîm, Kaahire'-ye yakın Hânkah mevkiine ordusunu kurdu.⁹⁷⁹

Tomanbay, kendisine ihanet eden Gazzâlî Birdi'nin fikrine uygun olarak, toplarının büyük kısmını Âdiliyye yakınında -Bürketü'l-Hacc'dan⁹⁸⁰

⁹⁷⁵ İbnü Zeynel, Süheylî, Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 679. Hüseyin Paşa'nın idamını haklı göstermeğe çalışır.

⁹⁷⁶ Süherlî, varak: 21, Kesfî'nin Seltm.nflme'si, varak: 52.

⁹⁷⁷ Süherlî, varak: 21, Kesfî'nin Seltm.nflme'si, varak: 52.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/495-497

⁹⁷⁸ Şükrî, varak: 76. Celâl-zade, SeUnunanje, Dresden nOs. 57.

⁹⁷⁹ Süheylî, varak: 21, «Sehl-i Zî'l-hicce Salı» diyor. Ancak «selh-i zilhicce» muharebe günü ise, cum'a olmak lâzım gelir; binâenaleyh 29 Zî'l-hicce yerine. 27 okunmak lâzım gelir. Sa'dü'd-dîn, varak: 689, «selh-i Zî'l-hicce» demekle beraber perşembe'-ye tesadüf ettirdiğinden iki türlü yanlışlık yapmış olur. O sırada Avrupa'da neşr olunan sefir raporlarının bildirdiği tarihlerdeki yanlışlığa misâl aranırsa, Pâdişâhın Kudüs'ten 24 Kâ-nûn-ı Sâni'de hareketini gösteren bir rapor gösterilebilir.

⁹⁸⁰ Sa'dU'd-dla, varak 698, topların Adiliye kumları altına, tabiye olunduğunu yazar.

Kaahire'ye giden yolun güzergâhı olan- Reydâniye (Rîdâniye)⁹⁸¹ Köyü kenarına saklamıştı. Gazzâlî, suç ortağı Hayrbay vâsıtasıyla, Pâdi-şâh'a Mukattam Dağı'nı dolaşmasını tavsiye ile Reydâniye'ye süratle geldiği takdirde kumlar içine konulmuş toplardan hiç korkulmayacağım haber verdi. Selîm, aldığı gizli bilgiler üzerine Mısır toplarından çekinince Tomanbay, Gazzâlî'nin hıyanetini anladı, fakat geç anladı; muharebeye girişilecek bir sırada ordunun kuvve-i mâneviyesine hâlel gelir korkusuy-le hâine ceza vermekten de çekindi. Çünkü Selîm, Mukatta Dağı'nı dolaştığının ertesi günü Tomanbay'ı harbe mecbur edecek bir mevkide bulunmuş idi⁹⁸² (29Zî'l-hicce 922, 22 Kânun-ı sâni 1517).⁹⁸³

Osmanlıların sağ kolunda Anadolu askeriyle Vezîr-i âzam; Dülkadir askeriyle Şehsüvâr.; Akkoyunlu Beğleri torunlarından Ferruhşâd Beğ; Adana askeriyle Ramazan-oğlu Hânedânî'nin sonuncu halefi Mehmed Beğ bulunuyordu. Sol kolda Yûnus Paşa Rumeli askerine kumanda ediyordu. Selîm bizzat merkezde duruyordu. Muharebe henüz başlamıştı ki, baştan ayağa çelik zırh giymiş bir fırka süvari Memlûkler'in sol kolundan ayrılarak doğruca Selîm'in sancakları üzerine yürüdü.⁹⁸⁴ Bunlar, bizzat Tomanbay ile en şeci' generalleri Alanbay ve Kurdbay kumandalarında Mısır süvarilerinin güzideleri idiler.⁹⁸⁵ Tomanbay, Alanbay, Kurdbay üçü de Pâdişâhı Ölü veya diri tutmağa yemîn etmiş idiler. Bunlar sözlerinde durdular; fakat şahısta aldanarak Selîm'in yerine Vezîr-i âzam Sinâri Pa-şa'yı ele geçirebildiler. Sinan Paşa, Ramazanoğlu Mahmûd Beğ ile hazî-nedâr Alî'nin arasında bulunuyordu; Tomanbay, kendi hissesine Pâdişâh'ı almış olduğundan doğruca Vezîr-i âzamin üzerine yürüdü. Alanbay Mahmûd Beğ'e, Kurdbay Alî'ye hücum edecekti. Üç Mısır beği Osmanlı saflarına o kadar şiddetle atıldılar ki, üçü de* hedeflerini mızrakla öldürdüler; bu cür'etkârâne hareketten sonra -Alanbay kurşundan ağır yaralanmış olmakla beraber- ordularına iltihak ettiler.⁹⁸⁶

⁹⁸¹ Bürfee, havuz demektir. Mütercim.

⁹⁸² Tersiyê, Muharebenin târihini 29 Zî'l-hicce olmak üzere tâyin ediyorsa da, 3 Şubat 1516'yâ isabet ettiriyor ki doğrusu 22 Kâ-mın-ı Sâni'dir. Keşfi'nin Selîm-nâme'sinde (varak: 59), muharebe günü 29 yerine 9 Zil-hicce gösterilir.

⁹⁸³ Süheylî, varak: 23.

⁹⁸⁴ Sa'dü'd-dîn, varak: 699. Bu hücumu Sa'dü'd-dîn, muharebede hazır bulunmuş alan babasından nakleder.

⁹⁸⁵ Süheylî, varak: 22, İbnü Zeynel; Şfikrî'nin Seifarmâme'si.

⁹⁸⁶ İbnü Zeynel ve Süheylî, Alanbay'm bundan sonra Behinse'ye (?) kaçtığıнын macerasını ve orada 'vefatını' yazarlar.

Lâkin o kadar meziyyet ve o kadar şecaat, Gazzâlî'nin hıyanetine ve Osmanlı topçusunun fâikîyyetine karşı duramadı. 25.000 memlûk Reydâ-niye sahrasını na'şlarıyla kapladılar.

Ertesi gün Selim, ordugâhını Âdiliye'den Kaahire'nin karşısında Vüs-tâniye ceziresine nakl etti.⁹⁸⁷ Kaahire'ye bizzat gitmiyerek bir muhafız kuvveti gönderdi (3 Muharrem 26 Kânûn-ı sâni).⁹⁸⁸ Aduvviye'ye⁹⁸⁹ çekilmiş olan Tomanbay gizlice geri gelerek geceleyin Şeyhûniye kapısından payitahtına girdi ve oradaki Osmanlı muhafız askerlerini kamilen idam etti (6 Muharrem, 29 Kânûn-ı sâni). Selim, Yûnus Paşa'yı,⁹⁹⁰ beğlcrbeği Mustafa Paşa'yi,⁹⁹¹ Yeniçeri ağası Ayaş'ı, mîr-i aleml Ferhâd-ı -askerlerinin en güzidelerini alarak- şehri tekrar ele geçirmeğe memur etti.⁹⁹² Rîdâniye muharebesinden sekiz gün sonra Osmanlılar yeniden Kaahire'ye girdiler» fakat her sokağı istihkâm, her haneyi kale hâline konulmuş buldular. Memlûkler bunları kendilerine si-per ederek kahramanca müdâfaa ettiler.⁹⁹³ Üç gün üç gece, bir muharebeden sonra, Selîm, Hayrbay'ın re'yi veçhile Memlûkler hakkında hiy-lekârâne, lâkin mâhirâne bir umûmi af ilân etti. Bunların başlıcaların-dan takriben sekizyüzü harb esiri olarak iltica veyâhud ahâlî tarafından teslim olundular.⁹⁹⁴

Kaahire sokaklarını elli bin cesed kapladı.⁹⁹⁵ Selîm, ondan sonra Bulak ordugâhına gitti ve oradan valilere, ilân edilmesi emriyle, parlak zafernâmeler gönderdi.⁹⁹⁶

11 Muharrem 923 (3 Şubat 1517)'de, Yûnus Paşa vezîr-i âzam oldu. Selîm'in emriyle idamını evvelce gördüğümüz vezîr Hüseyin Paşa'mn yerine

⁹⁸⁷ «Sâhil-i Nîl'de cezire-i VÜstâniye dimeğle İstihar bulan mahall-i dil-âvlzdür» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 357. Mütercim.

⁹⁸⁸ İbnü Zeynel, Süheylî, varak: 23. Keşf'ın Selhn-nâme'st Kaahire'nin zabtını 1 Muharrem'de gösterir.

⁹⁸⁹ Sa'dü'd-dîn, 701, Solak-zâde, Celâl-zâde'nin Selîm-nârne'si, varak: 59.

⁹⁹⁰ Sultân Selîm Paşa'nın vefatına «Mısır'ı feth ettik, lâkin Yûsuf u kaybettik» diye esef-hân olmuştur. Farsça'da Sinan «Yûsuf» mânâsına gelir. Fergeng-i ŞuûrTnin «Sinan» kelimesine.

⁹⁹¹ Çoban'lıkla yâd olunan bu Mustafa Paşa Gegbüze (Gebze) Medrese ve imaretinin bânîsidir. Âl'de Selîm-i Evvel vüze-râsı tercüme-i hallerine ve Menâsikü'l-Hacc'a (s. 25) müracaat.

⁹⁹² Selim zafernâm elerinde Memlûk I er "in Kaahire'ye tekrar girmeleri 6 Muharrem (25 Kânûn-ı sâni)de vuku bulduğunu beyân eder. Cıvılö ve Al-fonso UHoe'nm, pâdişâhın Kaahire'ye girişini 28 Kânûn-ı sâni göstermeleri - Bizzat Selîm'in değil, Osmanlı askerinin duhûlû münâsebetiyle- doğttı sayılabilir.

⁹⁹³ Sa'dü'd-dîn, varak: 701. Solak-zâde, Celâl-zâde.

⁹⁹⁴ Memlûkler hakkında umûmi af Hân olunduğu bizim târihlerde görülemedi. Mütercim.

⁹⁹⁵ Sa'dü'd-dîn, varak: 701. Solak-zâde, Celâl-zâde.

⁹⁹⁶ Pâdişâhın Haleb Valisi Karaca Paşa'ya zafer-nâmesi, Sa'dü'd-dîn ve td-rls'de dercedilm'ştr. Ebû'l-Fazl muharebenin vukuunu 29 Zî'l-htce per. şembe ve Osmanlıların Kaahire'ye duhûlünü 8 Muharrem Cuma gösterir. Anakk haftanın günlerinde yanılıyor. Keşf'tnin Seûm-nAme'sindeki ta-rthlec tamamen yanlıştır.

Nişancı Mehmed tâyin edildi.⁹⁹⁷ Oniki gün sonra, Pâdişâh dağ üzerinde yapılmış Kasr-ı Yûnus'da, yâni Salâhaddîn Hisarı'nda, o zamandan itibaren saltanatı tanımakta olan bu muhteşem memleketi temâşâ ediyordu.⁹⁹⁸

Mısır Memlûk İmparatorluğu Tarihe Karışıyor

Memlûk beğlerinin en cesuru olan Kurdbay Kaahire'nin bir Hanesine gizlenerek silâh arkadaşlarının ve belde sâkinlerinin katliâmından kurtulmuş idi. Selîm, bunu haber aldıysa da, izini takibe me'mûr ettiği o kadar casuslara rağmen sığındığı evi bulamadı. Ancak ele geçirmeyi arzu ettiğinden yakınlarından Ebûbekir oğlu Yahya nâmında biri vâsitasıyla kendisine hü'ât ve kitâb gönderdi:⁹⁹⁹ Bunların birincisi Kurtbay'a affını ve bir Kur'ân olan ikincisi Selîm'in vaadine Cenâb-ı Hakk'm şâhid olmasını bildiriyordu. Kurdbay ve alenî te'mînâta istinaden saklandığı yerden çıkarak Pâdişâh'ın huzuruna geldi. Pâdişâh tahtında otururken kabul ederek, dedi ki:

- «Sen at kahramanısın; şimdi şecaatin nerede?» Kurdbay kısaca:
- «Şecaatim bakîdir.» Cevâbını verdi.
- «Orduma ne yaptığını bilir misin?
- Pek güzel bilirim».¹⁰⁰⁰

Pâdişâh, Kurdbay *ın Tomanbay ve Alanbay ile¹⁰⁰¹ vukua gelen ve vezîr-i âzaminin ölümüyle sonuçlanan cesûrâne hareketinden dolayı hayranlığını beyân etmesiyle, konuşmasının düzgünlüğü şecaatine muâdil bulunan Kurdbay, Memlûkler'in meziyyetleri hakkında parlak bir medhiye söyledi ve bir kaatil gibi alçakça insanları öldüren toplan istihkar etti. Nakl etti ki Venedik top dâneleri¹⁰⁰² ilk defa Mısır'a Eşref Kansu saltanatında bir Berberi tarafından getirilmiş ve fakat Sultân ile ordu ku-

mandalıları tarafından bu îcâd, hakîkî kahramanlığa lâıyk görülmeyerek ve Arabların yegâne silâhları olmak üzere kılıç ve ok

⁹⁹⁷ Celâl-zâde, varak: 58.

⁹⁹⁸ Keşfinin Selîm.nâme'si.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/497-500

⁹⁹⁹ İbnü Zeynel, varak: 40, Süheykî, varak: 25.

¹⁰⁰⁰ Kurdbay'ın nutku Zeynel'de 40-45; Süheyli'de 25-26'ıncı varakaları doldurur.

¹⁰⁰¹ Zeynel ve Süheyli, -Şehsuvâr Alî yerine- Dülkadir Beği Alî'nin Kurdbay tarafından öldürüldüğünü zannederler ki yanlışır.

¹⁰⁰² Binduka, yâni Venedikliler; Mısır'da top ve tüfenk mermilerine hftlâ bu isim verilir.

kullanmalarını özellikle belirten Peygamber'in gösterdiği misâle aykırı görülerek reddedilmiştir.¹⁰⁰³ Bunun üzerine Berberi:

- «Yaşayan görecektir ki bu memleket bu güllerle elinizden gidecektir.» diye bağirmiştir.

Kurdbay şu sözleri de ilâve etti:

- «Teessüf olunur ki, bu sözler doğru çıktı; lâkin kudret Cenâb-ı Hakk'a mahsûstur.»

Selîm ona cevaben:

- «Sizin bütün kuvvetiniz Kur'ân ve Sünnet'e ittibâ etmekle hâsıl oluyorsa, neden iktizâ ediyor ki bugün biz size galebe ve sizi payitahtınızdan ihrâc ettik ve şimdi sen benim esirim bulunuyorsun?» dedi.

- «Cenâb-ı Hakk'ı şâhid gösteririm ki, bize galebe eden sizin meziyetiniz, maharetiniz değildir; kader böyle istedi; çünkü her bidayeti (başlangıcı) olan şeyin nihayeti (sonu) vardır. Devletlerin de ömrü mahdûd-dur. O halîfeler, İslâm'ın o gayretli müdâfî'leri nerededirler? Dünyânın en büyük devletleri ne oldular? Sizin de zamanınız gelecek; sizin kudretiniz de nevbetinde zeval bulacaktır. Bununla beraber ben burada senin esirin değilim; hürriyette ve hil'at ve kitâb ile verdiği sözün kefaletiyle emniyetteyim.»

Kurdbay ondan sonra, bu mükâlemede hazır bulunan Hayrbay'm hıyanetini ağır sözlerle kınadı ve kendisini beraber cehenneme götürmemek için onun başını kesmesini Pâdişâh'a nasihat ile sözlerini bitirdi.

Selîm, hiddetle dedi ki:

- «Seni serbest bırakmak ve hattâ beğlerimin arasına almak isterdim; lâkin münasebetsiz sözlere cür'et ettin, ve bana hürmet göstermeğe mecbur olduğunu unuttun. Sultânların meclisine hürmetsiz giren, hürmetsiz çıkar.»

Kurdbay:

- «Allah esirgesin ki senin beğlerinden olayım.» diye cevâb verdi. Bu sözler üzerine Selîm'in hiddeti son dereceyi bulduğundan cellâdlara emretti: Derhâl bunlardan yüzellisi, ellerinde kılıç, koşular. Kurdbay devam ile:

- «Benim başım ne işine yarayacaktır? Birçok erbâb-ı cesaret seni

¹⁰⁰³ Memlûkleri bunu çok yanlış anlamışlar; Kurdbay'm halefleri olan mem-lûlilere İntikal eden bu cahilane fikir, Bonaparte'in Mısır'ı zabtına az yardım eimetmiştir. Mütercim.

öldürmek" istiyorlar; Tomanbay ise Allah'ın yardımıyla iktifa ediyor.» dedi. Selîm, cellâdlardan birine işaret etti. O kılıcını kınından sıyrıldığı esnada Kurdbay Hayrbay'a hitaben:

- «Benim kanlı başımı al, zevcenin göğsüne koy; hâin Allah senin hıyanetinin cezasını versin!» sözlerini söyledi.¹⁰⁰⁴

Memlûklerin Son Çırpınışları

Tomanbay, memlûkleriyle beraber NîTin doğu sahilinde Cîze'ye iltica etmişti. Havâre Arablarından yardım isteyerek, üç sene vergilerinden vazgeçeceğini taahhüd ettiyse de ancak beş-altı bin kadarını sancağı altında toplayabildi. O sırada Nîl üzerinde Kâşif Canım Seyfî kumandası altında birkaç bin kişiyi hâmil üç-dört yüz sandal göründü ki, bu adamlar Rîdâniye hezimetinden kurtulabilen Memlûk bakıyyesi idiler. Toman-bay'ın tasavvuru Vustâniye ceziyesinde Pâdişâha hücum etmek idi; lâkin Canım Seyfî ile Emîr Ebû Hamza -ki sonraları Osmanlı saflarına geçmişlerdir- bu sırrı Selîm'e haber verdiler,¹⁰⁰⁵ Pâdişâh, bu yeni itaat edenler ve Hayrbay ile müzâkere ettikten sonra Nîl'den Cezîre'ye Seyfî'nin kumandası altında Memlûklerin kuvveti kadar bir ince donanma ile kırk-elli top ve birkaç bin adam gönderdi. Arablar, henüz görmemiş oldukları topların ilk atılışında çekildiler; yalnız Osmanlılarla Memlûkler karşı karşıya kaldılar. O zaman Canım Seyfî maiyyetinin safı arasından çıkıp ilerleyerek Memlûklerin eski bir âdetine uygun olarak Sultân To-manbay'ı münferit mübârezeye (teke tek dövüşmeğe) davet etti. Emîr Devletbay metbûu (efendisi) nâmına bu daveti kabul ile birçok mâhirâ-ne hareketlerden sonra, hasmının mızrağını kırarak kendisini attan düşürdü. Bu hâl Osmanlılar için bir hücum işareti hükmüne geçip, Seyfî'nin kalkmasına yardım etmek üzere sür'atle ilerlediler.¹⁰⁰⁶ Lâkin Mem-lûkler'in inadçı mukavemetleri karşısında duramayarak sandallarına çekilmeğe mecbur oldular.

Tomanbay'ın akdettiği askerî müşavere meclisinde Şâdî Beğ bu günün muvaffakiyetini tâkib ile ertesi günden Osmanlılar üzerine hücum etmek

¹⁰⁰⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/500-502

¹⁰⁰⁵ İbnü Zeynel, varak: 46. Süheyli, va: «T. ŞOkrl, va: 80.

¹⁰⁰⁶ Süheyli, va: 27. İbnü Zeynel ve Şukrl, Tereler «KH&beler Encümen-i Dânişl Layihasında 21, s. 568, sehven Seyft'ndn bu müsademede vefatını yazar.

fikrini ortaya attı. FH-hakîka Memlûkler hasımlarından yetmiş -seksen sandal alarak nehrin doğu sahiline bir fırka gönderdiler ve şu sû-?c-tle iki ateş arasına aldıkları Osmanlılardı ellerinde kalan sandallarla Kaa-hire'ye çekilmeğe mecbur ettiler. Bu iki müsademedede altı bin Osmanlı ve dörtbin Memlûk telef oldu. Canım Seyfî ile Yeniçeri Ağası Ayaş Ağa'nın verdikleri ma'lûmât, Pâdişâhın siyâsetinde bir değişiklik icâb ettirdi; ve Hayrbay'ın jtavsiyesine aykırı olarak daha mutedil tedbirlere başvurdu. Vezîr-i âzam Yûnus Paşa -ki Mısır seferine asla tam bir muvafakat göstermemişti¹⁰⁰⁷ - Pâdişâh'm tamâmiyle teveccühünü kazandı. Selîm, hutbe ve sikkede nâmı yâd ve darb edilmek suretiyle kendisinin saltanatını tanımak üzere¹⁰⁰⁸ Mısır Sultânı'na yeniden sulh teklifine karar verdi Vâki' tecrübeleri kendisini Pâdişâh'ın intihabına kâfi surette arz etmekte olan Mustafa Faşa bu müzâkereleri icraya me'mûr oldu.' Bu zât, Arab-lar'ın hücumundan muhafaza etmek üzere tahsis olunan beşyüz süvariden mürekkeb bir muhafız kuvveti ile ertesi gün Memlûk ordugâhına gitti. Meyyî-i Kaasım denilen mahalde Tomanbay'a tesadûf ettiyse de, Osmanlıların karşısında aşırı derecede infiale kapılan Memlûkler tarafından maiyyetiyle beraber tamamen yok edildi. Selim, -en Önce kendisi misâl göstermiş olmasıyla beraber- milletler hukukunun bu suretle ihlal edilmesine korkunç bir şekilde mukabele-i bilmisil muamelesinde bulundu: Altmışbin baş kesilerek, mahbûs olan üç-dört bin Memlûk de kılıçtan geçirildi.¹⁰⁰⁹

Tomanbay'ın Sonu

Pâdişâh, bizzat düşman üzerine yürümeğe hazırlandı. Mısır ordusunun da fevkalâde ittifaksızlıklar hüküm sürmekteydi: Tomanbay -Sultân Se-lîm aleyhine muharebede ısrarından dolayı' şikâyet etmekte olan- Gazale

¹⁰⁰⁷ Süheylî, varak: 30. İbnü Zeynel, varak: 50.

¹⁰⁰⁸ Süheylî, varak: 29. Şûkrî, varak: 85, İbnü Zeynel, varak: 54,

¹⁰⁰⁹ Süheylî, varak 29, İbnü Zeynel, varak: 57; on büyük beğın isimlerini zikrederler. Bunlardan Kaahire Valisi Tokatbay, öz-beğ. Muharebenin başlarında Sultân Selîm'e gönderilip de bir eşeğe bindirilerek iade olunan Emir Moğolbay dikkat çekicidir. Tersiyeye (Tercier) bunu «Moğula Bay» nâmında bir tabib yapar. «Beğ», «Bey», «Bay» kelimeleri mânâ bakımından aynıdır. İmlâsındaki değişiklik telâffuz şeklinden dolayıdır. Tatarların kaba ve vahşî lisanlarında «bek» telâffuz olduğu halde, Türkler'de «Beğ» ve «Bey» şeklindeki telâffuz olunur. Mısırlıların mûsikîye yakın olan telâffuzlarında ise «Bay» şeklini alır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/502-503

aşireti şeyhi Emîr Cemâd ile¹⁰¹⁰ Arablar'la ittifakını takbih etmekte bulunan beğlerin densizlikleri arasında kalmıştı. Bununla beraber müşterek tehlike bunları birbirine yaklaştırarak ehramlara doğru çekilmek zarureti gördüler. Tomanbay işte burada muhibbi Kaaid Râbî için Arabça bir kaside'nazm ederek, hayâtını inkisara uğratan elemeleri müessir tâbirlerle tasvir etmiş ve Kaaid Râbî bunu ehramın bir taşı üzerine hâkketmiştir.¹⁰¹¹

Bedbaht Memlûk Sultânı Yukarı Mısır'da melce arayacak iken Delta üzerine atılmak gibi musîbetli bir düşüncede bulundu: Arablar*'ın getireceği imdada itimâd ederek Aftihiyye sancağında Dehşûr mevkiinde ordu kurdu. Selîm, Tomanbay'a hiyanet eden Hayrbay ve Gazzâlî'nin az vakit içinde sona erecek dedikleri bir muharebenin uzayıp gitmesinden yorularak, neticesini ta'cîl edecek tedbîrleri aldı. Gazzâlî Osmanlı tarafına geçen beşyüz Memlûk ile Arablar'ı dağıtmak ve Osmanlı ordusunun hatt-ı hareketi üzerinde keşiflerde bulunmak üzere ileri gönderildi. Bunlar Arab ordugâhırtı ansızın basarak kadın ve çocuk¹⁰¹² beşbin esîr ile avdet etti. Bu esirler Kaahire'nin Rumeli Çarşısı'nda satıldılar. Arablar ehram altında yeniden toplanarak bu mağlûbiyetten intikam almak için Kaahire duvarlarına kadar akınlarda bulundular. Selîm, muharebenin uzamasından dolayı sabırsızlık göstermekte ve vezîr-i âzam dâima İstanbul'a dönmek lüzumundan bahsederek Pâdişâh'ı teşvik etmekte idi. Pâdişâh, Tomanbay ile yeni müzâkereler yapılmasını düşündü. Lâkin son sefirin idamı ve onun intikamının alınması, bu defa da gönderilecek Osmanlı sefirinin ne hâle uğrayacağına şüphe bırakmıyordu. Selîm'in emîr-i âhuru (imrâhor*u) olup sonra Mısır Valiliğine tâyin olunan Ahmed Ağa, şu muhataralı hizmete bu tarafa geçen Memlûkler'den birinin gönderilmesi tek-lîfiyle müşkili halletti. Vaktiyle Sultân Gûrî (Gavri)'nin anbar müfettişi bulunan Emîr Hoşkadem¹⁰¹³ önceki teklif esâs olmak üzere Tomanbay ile müzâkereye me'mûr oldu. Cânrm Seyfi'ye galebe eden Şâdî Beğ, onu karşıladı. Bunlar şiddetli bir mübâhaseye tutuşarak, Hoşkadem öte tarafa geçmesinin mazereti ve

¹⁰¹⁰ Cívio, Kantemir ile Ulloa'nın «Gazelle» dedikleri Emîr Can-birdi Gazâlî bu unvanı Gazale aşiretinden yâhûd «Gazel» (kuş sesi) kelimesinden almıştır.

¹⁰¹¹ Süheylî, varak: 31, 32; İbnü Zeynel, varak: 59-63, bu kasideyi dere ederler ki, Suriye Eeydâniye (Rîdâniye) muharebesini ve Hayrbay ile Gazâlî'nin hiyanetini yetmişdört beyitte hikâye ederler.

¹⁰¹² Süheylî, varak: 33. İbnü Zeynel, varak: 68.

¹⁰¹³ Süheylî, varak: 34, ve İbnü Zeynel, 71; Şükrî'nin Selîm-nâmesi, 87. Tersine Hoşkadem'i «Khadem» şekline sokar ve ehramı müstakil bir aşiret yapar.

sebebi olmak üzere Şâdî Beğ'in «divit-dâr» hizmetine nasb edilmiş bulunmasını ileri sürdüğünden, mübâhase bir çekişme hâline dönüştü. Şâdî Beğ, Hoşkadem'in mızrağını kırdı; lâkin Hoşkadem de kılıcını çekerek hasmının tolgasını yardı. Memlûkler bu hâli görünce sür'atle hücum geçerek sefiri ve maiyyetini şekilmeğe mecbur ettiler.¹⁰¹⁴

Bu üçüncü sefaret de şu neticeyi verince, Sultân Selîm, Yûnus Paşa'yi kırkbin kişiyle Kaahire'de bırakarak bizzat Cezire üzerine yürümeğe karar verdi. Şâdî Beğ, kumandasında bulunan onbin kişilik bir Arab fırka-sıyla Osmanlıların hareketinde kendilerini rahnedâr edebileceğini zannediyordu; lâkin Gazale aşîreti reîsi Selâme ile Şâdî Beğ arasında bir münazaa meydana gelerek, her iki takımı kendi reisinin tarafını tutan Mem-lûklarla Arablar arasında bir müsademe vuku buldu. Arablar, Memlûkler tarafından tâkib olunarak, Osmanlı ordugâhına doğru kaçtılar. Lâkin Selîm, toplarını hem gâliblerin, hem mağlûbların üzerine çevirerek, müd-hiş telefât verdirdi.¹⁰¹⁵ Şâdî Beğ, Dehşûr*daki Mısır ordugâhında maiy-yetinde kalan beşyüz memlûk ile ric'at etti; Rakîn (Rakayn)*de Tomanbay ile karşılaşarak Gazale aşîreti Urbân'mdan tekrar istimdada karar verildi. Fakat bu aşîretin reisleri İbnü Cemâd ve Selâme vâki talebe:

- «Sultân Selîm gibi muzaffer bir pâdişâha daha ziyâde mukavemetten Allah bizi esirgesin.»¹⁰¹⁶ sözleriyle mukabele ettiler,

Tomanbay ile Şâdî Beğ, artık mevcûd durumları itibari ile muharebeye imkân kalmadığını hissederek Ümm-i Dinar'a çekilip, geceyi müşavere ile geçirdiler. Güneş doğarken Osmanlılar her taraftan hücum ettiler.¹⁰¹⁷ Canım Seyfî ile Devletbay'ın ve Şâdî Beğ ile Hoşkadem gösterdikleri misâle imtisâlen ve her biri bir fırkayı temsilen Gazzâlî ve Râkî iki ordunun karşısında münferiden mübârezeye tutuştular. Gazzâlî gâlib çıktı, hasmının başını kesti.¹⁰¹⁸ Memlûkler'in arkasından:

- «Biz Gazzâle'nin şeci' ve muktedir süvarileriyiz; bugün göreceksiniz!»¹⁰¹⁹

mealinde sözleri mutazammın karışık sadâlarla toz bulutları

¹⁰¹⁴ İbnd Zeynel, Sttheylî, gttkrf.

¹⁰¹⁵ Yine onlar.

¹⁰¹⁶ Süheylî, varak: 35, İbnü Zeynel.

¹⁰¹⁷ Kezallî,

¹⁰¹⁸ Kezallîk.

¹⁰¹⁹ Süheylî, varak: 37.

yükselince muharebe umûmîleşti. Bunların reisleri olan Hayrbay-oğlu Kansu Kurd Beğ'in üzerine hücum ederek, onu Nîl'e atlamağa mecbur etti; Kansu NîT-de boğuldu. Arab kıyafetine girmiş olan Canbirdi Gazzâlî safların önüne çıkarak Tomanbay'i münferiden vuruşmağa davet etti; Memlûklerden on pehlivan ve hattâ bunlardan beğlerin en şecî olan Kılıç attan düşürülmüştü ki, kahramanca bir düşünce ve yüksek bir meziyyete sahip olan Tomanbay, sahte Arab'ın meydân okuyuşuna icabetle onu atından aşağı yuvarladı. Gazzâlî demir mızrağını göğsü üzerinde hissederek:

- «Peygamber aşkına, Şeyh Ebû's-Suûdi'l-Cârihî'nin sırrı aşkına âmân ver!»¹⁰²⁰ diye bağırdı.

Bu sözler üzerine Tomanbay mızrağını çekerek Gazzâlî'nin firâma vakit bıraktı.

Vezîr-i âzam Yûnus Paşa ve Yeniçeri Ağası İyâs Selîm'in kumandasındaki fırka ile birleştiklerinden (3 Rebûl-evvel 923 - 26 Mart 1517)¹⁰²¹ Memlûkler için Pâdişâh'ın Yûnus Paşa'nın, İyâs'ın, Gazzâlî'nin mütemadiyen tekrarlanan hücumlarına mukavemet etmek büsbütün imkânsız oldu. Tomanbay Verdân'a çekilerek, kendisine sâdık kalan birkaç beğ ile müzâkereden sonra Hasan Merî nâmındaki Araba iltica etmeğe karar verdi; Gûrî, Hasan Merî ile kardeşlerini mahbese atmış olduğu halde Tomanbay cûlusunda kendilerini serbest bırakmış olduğu için Hasan'ı medyûn-ı şükran addediyordu. Arab şeyhleri kemâl-i ihtiram ile Tomanbay'ı karşıladılar ve sadâkat duygularını arz ettiler. Tomanbay bir ziyafete davet olunduğu halde bu daveti reddederek Hasan Merî'nin içinde bir sığınak tertîb etmiş olduğu - bütün gözlerden saklı- geniş bir mağaraya çekildi. Oraya giderken beğlerine:

- «Burada bir kaleden ziyâde emniyettedir, eğer Hasan bize hıyanet etmezse.» dedi.

Onlar da hep bir ağızdan:

- «Allah hâine hıyanet etsin!»¹⁰²²

cevâbını verdiler. Hasan Merî elinde bulunan kıymetli avı validesine

¹⁰²⁰ Süheylî, varak: 38, İbnü Zeynel, Gazzâlî'nin bu suretle âmân-hâh olması zevci maktul olan Neftâlî'nin çocuklarının istirhamına benzerdir ki, bir muharebede birçok adamların hayatlarının kurtulmasına sebep olmuştur. Ebu's-suûd Cârîhî Sırrının ne demek olduğunun şerh edilmesi arzu edilen bir husustur.

¹⁰²¹ Sa'dû'd-dîn, 4, 706. Bir çarşamba, Solak-zâde, varak: 59. Âlî, tdrîs'in oğlu.

¹⁰²² İbnü Zeynel, Süheylî, varak: 40, «Allahu yuhevîni'l-hâin». Kantemir «yy» işaretli haşiyesinde Arablar'ın hîn-i dehaletlerinde söylediği kelimeden bahs ederse de bu ifâde hatalı olup, işbu dehalet kelimesi «ba'rdake»den ibarettir ki, «beer-dake» telâffuz ederler.

tev-dî etti. Validesi misafirlik hukukuna riâyetle velî-i ni'met^ve metbuuna sadâkatini muhafaza etmesini nasihat etti. Lâkin Hasan, bedbaht mülte-

cîyi -Hayrbay ve Gazzâlî ile birlikte Sultân Tomanbay'ı tâkîb etmekte olan- Yeniçeri ağası İyâs'a teslim etti.

Türkler yaklaştıklarında Şâdî Beğ birkaç arkadaşıyla birlikte firara çâre buldu.¹⁰²³ Tomanbay artık kaderin hükmünün akışına nefsini teslim ederek mağarada kaldı. İyâs, hürmetkar bir şekilde ileri geldi; Sul-tân'dan ellerini kavuşturmasını rica ederek bir mendil ile bağladı; sonra bir ata bindirerek - maiyyetindeki Yeniçeriler'le birlikte- şu hâl ile Pâ-dişâh'ın çadırına doğru götürdü.

Sultân Selim, Tomanbay'ın geldiğini işitince:

- «Elhamdülillah! İşte şimdi Mısır feth oldu.» dedi. Mısır Sultânı, tabi sadâları ve top gürültüleri arasında Pâdişâh'ın huzuruna getirildi. Tomanbay, Selîm'i lâzım gelen hürmetle selâmladı. Pâdişâh da selâmına mukabele ederek oturmasını söyledi. Her ikisi derin bir sükût içinde kaldılar. Tomanbay, tâlihsizliğiyle uğradığı felâketten mütevellid hazînâ-ne düşüncelere gark olarak; Selim de -o kadar hasletlerine ve meziyyet-lerine rağmen eline düşmüş olan- Sultânın necîb çehresini, kahramanca vakarını hayranlıkla seyrediyordu. Nihayet Selîm söze başlayarak; sefirlerini öldürmek suretiyle milletler hukukunu ihlâl etmesinden, hükûmetinde kalmak üzere itaatten istinkâf etmesinden dolayı serzenişte bulundu. Tomanbay birinci ithama mukabil, bunun kendisine isyan eden beğ-ler tarafından yapılmış olduğunu söyleyip kendini temize çıkararak, mu-kavemeti kendisine emânet edilmiş olan memleketi ve bilhassa Mekke ve Medine mukaddes şehirlerini muhafaza vazifesi şevkiyle vuku bulduğunu ilâve ettikten sonra:

- «Lâkin sen bu haksız taarruzdan Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda kendini nasıl temize çıkaracaksın?» diyerek sözlerini bitirdi.

Selîm, bu kadar kuvvetli ve o kadar vakar ile dolu cevâbdan müteac-cib olarak, cevaben bu muharebeyi ancak ulemânın fetvası üzerine yapmış olduğunu ve Sultân Gûrî (Gavri)*nin Dülkadir Beğî nezdinde çevirdiği tertîbler ve İran Şâhı'yle gizlice ittifakı kendisine tamâmiyle hak vermekte

¹⁰²³ İbnü Zeynel ile Süheylî, varak: 52, Şadl beğ'in firâındaki sergüzeştini naklederler. Tereler, s. 170, mağarayı bataklık yapar, Mer'l'yl de «Mur-heia» sekline sokar.

bulunduğunu ve bununla beraber, Memlûkler gibi devşirme bir Çerkeş güruhuna padişahlık yakışmıyacağıı beyân eyledi.

Tomanbay, parmağıyla bu mülakatta hazır bulunan Hayrbay ve Gaz-zâlfı göstererek:

- «Ey Sultân-ı Rûm! Bizim devletimizin sukutundan müttehim sen değilsin, bu hâinlerdir.» cevâbını verdi.

Sultân Selîm, hazır bulunanlara hitaben:

- «Bu kadar hâlisül-viddân ve bu kadar şecâatli bir adamı öldürmek merdliğe yakışmaz. Yalnız memleketin tamâmiyle âsâyîşi sağlanıncaya kadar birkaç gün İyâs Ağa'nın çadırında kalacak ve kendisine lâıyk olduğu ihtirâmât tamâmiyle îfâ olunacaktır.»¹⁰²⁴ dedi.

Az bir müddet sonra Şâdî Beğ -üzerindeki hukûk-ı ni'meti bu cavarca küfrân ile edâ eden- İbnü Bekir nâm arab'ın hıyânetiyle efendisi olan Sultân'ın esaretine iştirak etmeğe geldi. Selîm, askerce tavrını, levendâne bir yakışıklılık arz eden eşkâlini, Şâm çeliğinden ma'mûl silâhını hayranlıkla gözden geçirdikten sonra;

- «İnsan dilinin altında gizlidir»

darb-ı meselini hatırlayarak kendisiyle mükâlemeye girişip de düşüncelerinin kudretini anlamak istedi:

- «Dünyâyı nasıl buldun?» dedi. Şâdî:

- «Hiç değersiz birşey gibi.» diye cevap verdi.

- «O hâlde kıymeti bu kadar az olan bir şey için neye kavga ettin?»

- «Ben dünyâ için kavga etmedim; Kur'ân ve Sünnet'e ittibâ için

¹⁰²⁴ Süheyl!, varak: 43. Zeynel, ŞÜKRİ. (Bu makaleme Solak-zâde'den aşağıdaki şekilde telhis olundu: cTomanbay kurtulmak için kendisini Nil'e atmıştı. Kenara çıkardılar. Ellerini önünden bir makrame (mendil) ile sıkı sıkıya bağladılar. Bir ata bindirerek Üçyüzden ziyâde zincire vurulmuş esir ile getirdiler. Nevbet-i pâdişahlı çalınup toplan atıldı. Pâdişâh tahtında oturuyordu. Tomanbay mülûkâne selâm verdi. Pâdişâh selâmını alarak tevkir ve ihtiram ile «Oturun» buyurdu. Bir az zaman sükût ile geçti. Tomanbay hâlini düşünüyordu. Pâdişâh, kıyafet ve heybetini bir müddet teemmülden sonra dedi ki: «Yâ Sultânü'l-Arab, bir kaç defa adam gönderdik, bir kuru name kail olduk. Yalnız hutbe ve sikke bizim ismimize olsun, gayrisi kendilerine mübarek olsun dedik. Adamlarımızı öldürdünüz. Husûsâ elçiyi zeval yok İken Rldânıye çenginden sonra gönderdiğimiz elçiyi de kati ettiniz.» Tomanbay utanarak dedi ki: «Valla-hü'l-azım, e'çileri ikram ile dârü'z-ziyâfeye doğru göndermiş İdim. Emir Alan dedikleri sefh-i mahrûr rast gelerek öldürmüş, vukuundan sonra tedbirimin fâidesi olmadı. El-hükrallıUah, elden ne gelir? Çerâkisenln zevali, tâli'lnizin İkbâli mukadder olmamış olsa bu hâl zuhur etmez idi. Lâkin bizim kıtalı m İz sıyânet-l mâl ü lyflı tçündür. Ammft siz bizim üzerimize kılıç cekup kanımızı dökmeği nasıl helâlden sayarsınız?» - «Ben üzerinize fetva ile, gayret-l dîniyye ile geldim. Ben kızılbaşla-nn üzerine yürür İken Gür! (Gavrl) Zülkadir-oğlu'nu tahrik etti. Zül-kadir-oğlu bir c'hâd-i azime mâni' oldu. Gür! Haleb'e gelerek ve Acemler ile müttefik olarak memleketimize kasd etti. Cezasını vermek lâzım geldi. Biz adam gönderip şerrinizi defe uğraştıkça siz gururunuzu artırdınız.» Mütercim.

ettim. Zîrâ Kitâb-ı Kerîm bize karşı silahlananlara karşı silâhlanmaklı-ğımızı emr ediyor. Peygamber, malı ve hanesi için muharebe edenlerin şehîd olacağını beyân buyurmuştur. Lâkin sen ne hakla bizim şerefimize, ailelerimize taarruz ettin?»

- «Ben sizin üzerinize bir fetva ile yürüdüm. Siz hükümdarlarınızın üzerine zâlim kesildiniz; pâdişâhları nefsânî heveslerinize göre hal' ile habs veya idam edersiniz.»

- «Bu iftiradır; biz Eşref Kaytbay'a otuz sene itaat ettik; oğlunu öldürdük ise kanunları tahkir ettiği için ve böyle bîr hükümdarın celb edebileceği musibetlerden memleketi muhafaza için öldürdük. Murâd-ı İlâhî bu idi. Her hayâtın sonu memattır; dünyâ bizim için bakî olmadığı gibi sizin için de bakî değildir. Zîrâ Cenâb-ı Hak Peygamber'ine hitaben: 'Sen öleceksin, onlar da öleceklerdir; yevm-i kıyâmetde Rabbinizin huzurunda birbirinizle muhâsama edeceksiniz.' buyurmuştur.»

Selîm, Şâdî Beğ'e hürmet edilmesini emretti.¹⁰²⁵ Sonra kendisinin de İstanbul'da söylediği veçhile¹⁰²⁶ -gerek Memlûk Sultânı'yle Şâdî Beğ*,i, gerek- Abbasî Hânedânı'nın ikinci şubesinde yirbimirihi halîfe olan ve Bağdâd hilâfetine sukutundan beri Kaahire'de henüz gölge nev'-inden bir kudrete mâlik bulunan Mütevekkil*! berât-ı hükümet vererek veyâhud hükümetlerini tasdik ederek İstanbul'a getirmek istiyordu. Lâkin Gazzâlî ve Hayrbay -ki vakur mahbuslann bütün ordu huzurunda kendilerini hakarete boğmuş olmalarından dolayı intikam almak düşün-cesindeydiler- bunların izâlesi için fesâd kurdular. Selîm'in bu husustaki vehimli düşüncelerini mâhirâne şübhelerle besleyerek, mağlûb bir düşmanın meziyyetini takdîr etmek üzere belki birinci defa olmak üzere bu pâdişâhın unutmak istediği hisleri uyandıрмаğa muvaffak oldular. Bir gün Pâdişâh'ın yolu üzerine bir adam koydular. «Allah Toman-bay'ı .muzaffer etsin!»¹⁰²⁷ diye bağırdı. Bu hâdis Tomanbay ile Şâdî Beğ'in ölümüne bir işaret oldu. Selîm, mahbuslarını asmak suretiyle Mem-lûkler'in hükümrânlıklarıyla ilgili

¹⁰²⁵ İbnü Zeynel, Şükrî, Süheylî, varak: 44.

¹⁰²⁶ Onlar. Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Ali, İdrîs'in oğlu.

¹⁰²⁷ İbnü Zeynel. Süheylî, varak: 45. Şükrî varak: 95. (Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 368'de «Allahu yensurd's-sultân Tomanbay» diye bağırdığını yazar; fakat hilekârlık eseri olarak bir kişinin değil, Çerkesler'in bakıyyesinin Tomanfoay'm mahpusluğuna İtimâd etmeyerek köşeden, bucaktan, vakitli vaksiz zuhur ile böyle seslerle «Btrâk-ı Mısıri tebâh» eylediklerini söyler. Lakin Solak-zâde, Mısır târihlerinden naklen Hammer'in yukarıdaki nakli gibi izâh eder. Mütercim.)

hâtırayı pek lâıyk olmayan bir ceza ile lekelemek istedi.¹⁰²⁸ Kansu Gurî'nin emriyle pederi Züveyle Kapısı'nda asılmış olan Şehsüvâr Beğ cellâdlık vazifesini icraya me'mûr oldu. Mem-lûklerin son hükümdarı olan şecî, mert, âdil Tomanbay işte bu suretle ölmüştür (21 Rebî'ül-evvel 923 / 13 Nisan 1517); Tomanbay, muzafferiyet-lerîne senbol olmak üzere ecnebi hükümdarları tarafından gönderilen bu kadar başların toprağa yuvarlandığı ve Memlûk Çerkesleri'nin düşmanlarından nicesinin tahkir edici «asılma» cezasına uğradığı kapıda idam edildi.¹⁰²⁹

Selim, Tomanbay'ın na'sının hükümdarlara lâıyk törenle defn edilmesini emretti. Mısır payitahtı büyük-kadısının imamlık ettiği cenaze namazında da bizzat bulundu. Müteveffanın ruhu için üç gün fukaraya üç keselik altın tevzi ettirip, na'sının -Kansu Gûrî'nin kendisi için yaptırmış olduğu- türbeye defne için de o kadar akçe verdi.¹⁰³⁰

Mısır'da Yeni İdarenin Teşkili

Ecnebi hükümdarlarına zafer-nâmeler gönderildi.¹⁰³¹ Bütün Osmanlı memleketlerinde şenlikler yapılması emr edildi. Yardımları olmamış olsa Mısır belki Osmanlı eline düşmeyecek olan hâinler sattıkları kanın bedelini aldılar: Canım Seyfî Behısnı (Behinse?) hükümetine, Ebû Ham-za Mahalle hükümetine, Gazzâlî Şâm Valiliğine, Hayrbay Kaahire Valî-liği'ne ta'ym olundu. Tomanbay ile Şâdî Beğ'i teslim etmiş olan Arab şeyhleri Hasan Merî ve İbnü Bekr altınlarla, şeref hü'atleriyle mükâfat gördüler.¹⁰³² Gazale

¹⁰²⁸ Solak-zâde'ye göre (s. 408), Tomanbay Rebî'ül-evvel'in 20'inci pazar gecesi uykuy ile uyanıklık arasında bayatı tamâm olduğuna dair bir ses işitir. Sabahleyin kadıyı celb edip sît etmek üzere iken, pâdişâh tarafından adamlar gelerek davet ederler. Otak-i Hümâyûn önüne gelince kapı ağası içeriden çıkıp Bâbü'z-Zavile (Zuveyle)'de asılması için hatt-ı hümâyûn gösterir. Bir hatıra bindirerek ve önünden dellâllar nida ettirerek Bulak'dan Mecûşiyye'ye kadar ve Beyne'l-Kasreyn önünden şehrin ortasında dolaştırırlar. Halk bu hâli görünce vaveylalarla yüzü koyun kapanırlar. Üç gün asılı olarak Bâbü'l-Zuveyle'de kalır. Bu rivayetin son fıkraları Sa'dü'd-dîn ile te'yid edilmiştir. Tomantoay'in böyle dolaştırılması tutulduğuna kanaat gelip de, fitnenin kesilmesi için idi. Lâkin bir hükümdar hakkında böyle muamele hiç yakışmaz olduğunu da söylemeliyiz. Mütercim.

¹⁰²⁹ Sa'dü'd-dîn, varak: 107, pazar yâni 13 Nisan diyor; Süheylî-de 20 Rebî'ül-evvel, 12 Nisan Tersiyeye, 22 Nisan 1516 (1517 yeline); Civvio 11 Nisan. Ulloa ve Gambini hiçbir târih göstermezler ve Tomanbay, Hayrbay, Gazâlî kelimelerini Tomu-bero, Carerbeio, Gazelle yazarlar.

¹⁰³⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Ücdal Neşriyat: 2/503-509

¹⁰³¹ Mar'nl Sanoto «Il nuovo Suldân (Tomanbay) e perfetto per voler far bona justici» ibaresiyle -Arab ve Türk .muverrihlerine müttefikan- bu hükümdarın adaletini beyân eder. bk. Celâl-zâde. Keşîf'nin SeMm-nâ-me'zi. Bunlardan iki mektup, Türkçe yazılmış olanı Sa'dü'd-dîn'de, varak: 708-109, tdris'In kalemiyle Farsça yazılmış bulunana onun oğlunda, varak 131'de, kamilen dere edilmiştir.

¹⁰³² Süheylî, varak: 46, İbnÜ Zeynel, Şükri'nin Selîm-nâme'si. Sa'dü'd-dîn, Solak-zade.

kabilesi reisi Şeyh Ahmed bin Hayber de Selîm'in teveccühünden hissedar oldu. Beğlerden Ömer-oğlu Circe hükümetine, Benî Adı kabilesi şeyhi Mısır alemdârlığı rütbesine yükseldiler. Dört mez-heb kadıları, hizmetlerinde bırakıldılar.¹⁰³³ Mısır'ın bütün varidatını gösterir ve kısa, öz oluşu ve doğruluğu ve sıhhatiyle şâyân-ı dikkat bir hesap hülâsası tanzim etmiş ve bu eseri münâsebetiyle «Sözün iyisi, kısa ve delâleti vazîh olandır»¹⁰³⁴ darb-ı meselini tekrar etmiş olan hazîne müdürü İbnü Ciyân iltifat ve ihsân-ı şahaneye gark edildi.¹⁰³⁵ Sultân Selim bu veçhile vâki olan hizmetlere mükâfat ve Osmanlılar lehinde zuhura başlayan temayülleri teşvik ettikten sonra, payitaht ile bütün Mısır me'mûrlarının, Yukarı Mısır Arab şeyhlerinin, Fâs Sultânî'yle Mekke Şerîfi'nin,¹⁰³⁶ o zamana kadar Mısır Sultânlarına ödenmekte olan sekiz bin duka ile birlikte Senato'nun tebriklerini getiren Venedik elçilerinin ta'zîmâtını kabul eyledi.¹⁰³⁷

Yeni Osmanlı Ülkesi Mısır'daki Târihî Eserler

Mısır'da sükûnet sağlanmış olmakla beraber, Selim bir ay daha Kaa-hire'de kaldı. Boş zamanlarını meşhur payitahtın âbidelerini ziyarete tah-sîs etti. Mısır'ın acâibi, (yâni insanı hayrette bırakan eserlerini), Türkler, Acemler, en medenî arablar için, Avrupalılar için olduğu ve hattâ Eski Yunanlı ve Romalılar için vaktiyle olmuş bulunduğu gibi değildir. Se-lîm de bunları Germanikus ile Titus'un¹⁰³⁸ gördüklerinden başka bir surette gördü. Avrupalı Mısır'ı ilimlerin ve san'atların ilk menbâi ve hendese (geometri) nin coğrafyanın, mi'mârînin, zirâatin, gemiciliğin beşiği olarak görür; teşri usûlünün, siyâsî te'sîsâtın, kilise silsile-i nîerâtibinin, dînî işaretlerin vatani olarak hürmet eder; sağlam mi'mârî eserlerini, ma'-bedlerini, medfenlerini, dikili taşlarını, timsâllerini, heykellerini hayret dolu nazarlarla temâş

¹⁰³³ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde. Âli. tdrîs'i'nin oğlu.

¹⁰³⁴ Süheylî, varak: 46.

¹⁰³⁵ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: -709. tdrîs'in oğlu, varak: 124. Solak-zade, varak: 96.

¹⁰³⁶ Tasit (Tachte), KronJfc, 2, s. 59.

¹⁰³⁷ Sa'dü'd-dîn, varak: 107, pazar yâni 13 Nisan diyor; Süheylî-de 20 Rebî'ül-evvel, 12 Nisan Tersiyeye, 22 Nisân 1516 (1517 yerine); Civvio 11 Nisan. Ulloa ve Gambini hiçbir târih göstermezler ve Tomanbay, Hayrbay, Gazâlî kelimelerini Tomu-bero, Carerbeio, Gazelle yazarlar.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/509-510

¹⁰³⁸ Germanikus Milad'dan 16 sene önce doğmuş bir Roma generali; Titus 79-81 Roma imparatoru ki, Mısır taraflarına gelmiştir. (Mütercim).

âederek, ilim aşkı, kendilerini -binlerce senelerden beri yarı açık sahîfeleri Nîl'in şelâlelerinden mansabına kadar uzanmakta olan- şu büyük taş kitabı üzerinde yazılmış sırlarla dolu kelimelerin okunmasına sevk eyler. Doğulu ise mâbedleri ancak eski hükümdarların sarayı, timsâl ve heykelleri gömülü hazînelerin rûhânî muhafazası, hiyeroglif yazılarını altın yapmayı ta'lîm veyahut hazînelerin gizli bulunduğu mahalleri ta'rîf eden garîb işaretler olmak üzere telâkki eder. Birçok zamanlar Avrupa Doğu'nun vehimlerinden hissedar olarak, bu taşlardan en büyük iksirin sırrını suâl etmiş ve simyanın sırları altmda saklı olup da Orta Çağ'ın Mısır'dan istiare ettiği fikri -Salsâl-i Nîl'i altına dönüştüren bu muamma, Nîl'in zirâî nimetleriyle tabîi surette halledilmiş olduğu halde- bir türlü anlayamadı. Eğer Doğulular Firavunlar1!, Batlam-yus'ları sâdece tasavvuf kahramanları olmak üzere görür ve Mısır'ın kadîm dîni hakkında bir fikir sahibi bile olamayarak hiyerogliflerle papirüs tomarları onlar için mühürlenmiş , (kapanmış) mektuplar hükmünde bulunursa, buna mukabil Peygamberlerden intikal eden rivayetler Nîl toprağını Doğululuğun nazarlarında mukaddes bir ışıkla parıldatır ki, şu hâl Avrupalılarca ma'lûm yâhûd o kadar revnakla mahsûs değildir. Mısır, yalnız Ya'kûb'un ve oniki oğlunun değil, Kur'ân'ın 12 sûresinde ve 12 ha-dîs-i şerîfde mezkûr olan 12 peygamberin hâtirasiyle de mukaddestir.¹⁰³⁹ Müslümanlar ne Sezostris'i tanırırlar, ne de Ozimandias'ı, onlar için vaktiyle mevcut bulunmuş olan Firavunlar, Yûsuf un hazinedarlığında bulun-muş

¹⁰³⁹ Hammer'ın bu fıkrası İzzah ve tashihe muhtaçtır.

İstinsah olunan kitab hakkında Sa'dü'd-dîn'in pederinden naklen rivayetinin hulâsası:

«Sultân Selîm Şam'dan çöl tarikiyle giderken Urbân'ın ele geçirdikleri eşya arasında bir sandık var imiş. Pâdişâh'ın dâima okuduğu Târih-i Vassâf da onun içinde imiş. Hoca Halîmî'nin hanesinde bulunan Molla Şemsü'd-dîn, on günde bir mushaf yazacak kadar seri'ül-kalem (sür'atlı bir yazıcı) olduğundan bir «Vassâf» yazmak için Hasan Can onu tavsiye etmiş. Hattat misafirlerden rahat olmak için bir odaya kapanmış; bir gün yanında birini görmüş; kapah odaya giren bu vücûddan korkmuş, lâkin (arabça olarak) «Korkma, biz de senin gibiyiz; ziyarete geldik.» te'm inini alarak musâhabe başlamış. Hicâl-i gaybdan olan bu zât Pâdişâhım Mısır'ı feth edeceğini, fakat üç seneden ziyade yaşamiyacağını, Şemsü'd-dîn'in de Halîmî Çelebî ile aynı günde vefat ederek diğer biri dahî o gün irtihâl edeceğinden, üçünün cenazesinde Sultân Selîm'in hazır bulunacağını söyledikten sonra, Pâdişâh ve Halîmî Çelebî için birer arakiyye verip kendi başmdakini de Şemsü'd-dîn'e hediye etmiş; arakiyye Hasan Can tarafından huzûr-ı Selîmî'ye ulaştırılmış. Pâdişâh'ın «Onlara bir şey vermemiş mi?» suâli üzerine Halîmî Çelebî'nin arakiyyesi ve biraz köhne olan Şemsü'd-dîn'in arakiyyesi dahî kendisine götürülmüş. Sultân Selîm Şemsü'd-dîn'in arakiyyesi-ni mahzûziyyetle koklamış. Şemsü'd-dîn, Târih'i yazdıktan sonra Hasan Can da kendisi için imâm-ı Cezerî (Cezri) nin Hısn-ı Hasîn'ini istemiş; sefer zamanı olduğundan yazılamamış. Halî-mî'nin hastalanması üzerine Pâdişâh hatırını sormağa gitmiş. Onun hastalığı üzerine Şemsü'd-dîn Hasan Can'a «Kısn-ı Hasîn'i yetiştireni ezsem benimki senin olsun» diye vasiyyet etmiş. Şemsü'd-dîn hasta olmadığı halde, o da Halîmî Çelebî ile birlikte ir-tihâl eylemiş ve filhakika üçünün namazım kılmış. Şemsü'd-dîn'in kitabları beytü'l-mâle âit olduğundan Pâdişâh, bunları gözden geçirirken -vasiyyet'ten haberi olmadığı halde- Hısn-ı Hasîn'i Hasan Can'a ihsan etmiş.» Selîm-nâme, s. 211-214.

olduğu firavun ile Kızıldeniz'de gark olan firavundan ibarettir. Bu-ununla beraber ehram banilerini hiç işitmemiş değillerdir. Vâkıâ onları Yunanlılar'dan başka şekilde isimlendirirlerse de, Hermes hakkında Yunanlılarla birlikte yazının, hendesenin, mi'mârînin mucidi, rûhânî silsilenin nâzımı, gizli sırların kanunlarını koyan, semâ ve arz arasında büyük tercüman olmak üzere hürmet gösterirler.

Şark târihi ne İsâ el-Mesîh'den (Hazret-i) Muhammed'e kadar geçen beşyüz sene hakkında, ne de Tebâi (Yukarı Mısır)'den -bütün cihâna cehalet ederek- intişâr eden râhib alayları hakkında hiçbir kelime söylemez. Lâkin (Hz.) Muhammed'in zamanından itibaren Mısır, Batı için ancak Arab müverrihleri vâsıtasıyla ma'lûmdur. Eğer Doğulular Oziman-dias'ın kütübhânesinin mevcudiyetini biliniyorlarsa da, Iskenderiyye Kütüphanesinin yandığını yalnız Arablar*dan öğreniyoruz. Tolun ve Ahşîd Hânedânları'nı, Fâtımîler'in te'sîsâtlarını, Kaahire'de dârü'l-ülûm inşâsını,¹⁰⁴⁰ bundan zuhur ile Asya ve Afrika'da Haşîşîler¹⁰⁴¹ dolayısıyla tanınmış İslâm'ın gizli mezheplerini, Haçlılar zamanında Mısır'ın hayâl-perverliğini, Memlûkler'in kahramanlık ahlâkını; Nîl kenarlarında o kadar güzel ve şairane olan şu perilik âleminin i'câz-nümâ motiflerini de Arablar sayesinde biliyoruz.¹⁰⁴²

Yavuz'un Kahiredeki İslâm Eserlerini Ziyareti

Selîm, afyon ve tasavvuf ile sermest olmakla beraber¹⁰⁴³ simyanın kudretine pek i'timâdı olmadığından, umûmun i'tikadlarına göre, mezarlarda gömülü olan Firavunlar'ın servetini araştırmakla

¹⁰⁴⁰ Süyûtî re Makrîzî.

¹⁰⁴¹ Haşîşîler Târîhi, Stutgard, 1808 ve Paris 1831.

¹⁰⁴² Sa'dü'd-dîn, varak: 107, pazar yâni 13 Nisan diyor; Süheylî'-de 20 Reb'ül-evvel, 12 Nisan Tersiyeye, 22 Nisân 1516 (1517 yerine); Civvio 11 Nisan. Ulloa ve Gambini hiçbir târih göstermezler ve Tomanbay, Hayrbay, Gazâlî kelimelerini Tomu-bero, Carerbeio, Gazelle yazarlar.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/510-511

¹⁰⁴³ Sultân Selimin afyon kullandığına dair bizim târihlerde hiçbir rivayet görülmedi. Şâh İsmail'in afyon gönderdiği malûm ise de, düşmanın bu hareketi Selim'in afyon kullandığına delil olamaz. Mütercim. (Şâh İsmail'in gönderdiği afyon, Yavuz'un ağır mektubunu okuduğunu, bunun çok ağır ifâdelerini ağırbaşlı, vakur bir hükümdara yakıştıramadığını, bu itibarla mezkûr mektubu olsa olsa afyon çeken kâtiplerden birinin yazmış olacağını telmihen gönderilmiş, sembolik bir diplomasi hediyesidir... Hammer'in Selim'in afyon kullandığına dair bu 'kayıd' bundan kaynak-lamyois'a «Hıristiyanca bir iftira zorlaması» demek lâzımdır. Şayet kaynağı ve delili o da değil ise, yine Avrupalı taassubuydu uydurulmuş kuyruklu yalandır ki, bunu ciddi bir ilim adamına yakıştırmak mümkün değildir. Hazırlayan.

uğraşılmaktansa, Memlûkler'in hazînelerini ele geçirmeyi daha emîn buldu. Hattâ Me'mûn ve diğer Mısır fâtilhleri gibi ehramı ziyarete bile rağmet göstermedi. Na-zar-ı dikkati payitahtın âbideleriyle cami ve darülfünunlarına inhisar etti. İslâm'ın en eski camilerinden biri, Fustat, yâni Eski Kaahire'de Halîfe Ömer zamanı Mısır Vâlîsi Amrû¹⁰⁴⁴ tarafından inşâ olunandır. Fâ-tımiyye, Eyyûbiye ve Memâlike (Memlûkler) büyük hükümdarları bu câmi-i şerifi kandillerle dolu altın ve gümüş avizelerle, siyah mermerden levhalarla, gayet kıymetli Kur'ân nüshalarıyla tezyin etmekte birbirleriyle kudret ve şevket müsabakasına girişmişlerdir.¹⁰⁴⁵ Kaahire'nin en eski camii de milâdî IX, asır nihayetlerine doğru Tolun-oğlu tarafından üç senede inşâ edilmiş ve buna yüzyirmibin dukalık evkaf tahsis olunmuştur.¹⁰⁴⁶ Bir asır sonra bütün Mısır camilerinin en meşhuru olan Ezheriye bina olundu. Bu cami, Dört Mezheb'e âit dört medrese ile, Mısır'da X. asırdan zamanımıza kadar zuhura gelen o kadar değişiklikler sırasında Şark medeniyetinin ve Şark Orta Çağı ilimlerinin kıymetli bakıy-yelerini bize nakl eden kütübhânesiyle şöhrat bulmuştur.¹⁰⁴⁷

Müstebid hükümdar, Hâkim, ulûhiyyetini ilân etmeğe hâli muvafık görmüş olmakla beraber üç cami yaptırdı ki, ikisi Nîl kenarında ve üçüncüsü şehir dahilindedir. Bu cami her ne kadar harâb ise de, enkazında hâlen görülen mâhirâne Arabca nakışlar ve kûfî hatlar henüz şâyân-ı dikkattir.¹⁰⁴⁸ Melîk Müeyyed Mahmûdî'z-Zâhirî Câmiindedir ki, Sultân Selîm fethinden sonraki ilk cuma namazında hazır bulunmuş ve taşları kaplayan kıymetli hahçeleri kaldırıp ma'bedin taşları üzerinde baş açık secde ederek cemâat-i müslimîne büyük bir tevazu örneği göstermiştir. Osmanlı Pâdişâhları târihinde diyânet-perverliğin bu derecede başka bir misâli daha bulunamaz.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁴ Amru İbnü'l-Âs. «Amr» («ömer»)dan tefrik için «vav» harfi ilâve olunan «Amru» kelimesini Frenkler «Amrou» yazmışlardır. İslâm tarihini ancak Fransızcadan görebilenler muzâfün-ileyh (belirten) hâlinde «Amrû'nun» yazarak telâffüz şeklini btle bilmediklerini aşkar etmeleri er-bâb-i dikkati hayli gttldürmüştür. Mütercim.

¹⁰⁴⁵ Süyûtî, Hüsnî'l-Muhâdara.

¹⁰⁴⁶ Bu cfimi 263 (876)'da ikmâl olunmuştur. Süyûtî, a.g.e.

¹⁰⁴⁷ 359 (969)'da inşâ olunmuştur. Süyûtî, a.g.e.. Burkhart'ın Travels adlı eserine müracaat.

¹⁰⁴⁸ 393 (1002) senesinde inşâ olunmuştur. 1801 senesinde bunun harabeleri arasında geçirip de kûfî hatla müzeyyen birkaç penceresinin resmini aldığım saatleri muhâzûriyetle hatırlarım. Fransızların Kaahire'ye mâlik bulundukları sırada zuhur eden bir isyanda yarısı yıkılmış idi. Ondan sonra büsbütün ortadan kaldırılmış mıdır, yahut yeniden inşâ edilmiş midir bilemem.

¹⁰⁴⁹ M. p'Ohsson. c. 2, s. 181. (Sultân Selîm'in bu veçhile alçakgönüllülüğü ve huşû «Ha^nMi^Barenieannl's-Şetlfeyi» İftihar unvanı hutbede yad olunduğu zamanki şükran secdesidir. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/511-513

Kaahire'deki Medreseler

Kaahire'nin medreseleri camilerinden az şâyân-ı dikkat değildir. Mısır'ın ilk medresesi Büyük Salâhaddîn tarafından kurulmuş ve üzerinde kasrın bulunduğu sütunların inşâsı zamanında hitâm bulmuştur. Bu medrese -ki müderris ve talebeleriyle meşhurdur¹⁰⁵⁰ Kaahire'nin Karafe denilen mahallesindedir ve o mahallede mukaddes görülen birçok kabirler ve büyük imâm Şafîî'nin mezarı bulunur. Şafîî'nin mezarı, yalnız yerliler için değil, ecnebiler için de pek muhterem bir ziyâretgâhtır. Mısır'ın ilk zaviyesi olan Şeyh Saîdü's Süedâ Zâviyesi'ni inşâ eden de Sultân Salâhaddîn'dir. Vaktiyle Mısır Büyük Kadısı'na «kadi'l-kudât» ve dârü'l-ilm baş müderrisine «dâ'îyü'd-duât» denildiği gibi, bu zaviyenin postnişînine de «Şeyhü's-şüyûhû unvanı verilirdi.¹⁰⁵¹ Salâhaddîn'in yeğeni Kâmil, amcasının izinden yürüyerek kendi nâmına nisbetle «Kâmi-liyye» denilen medreseyi yaptığı gibi burada bir hadîs medresesi açmıştır ki, İslâm'da bu yolda te'sîs edilen medreselerin ikincisidir. Bunların birincisini Büyük Nûreddîn Şam'da te'sîs etmişti; onun düşüncesi mücte-hidlerin fiil ve davranışlarını dâima halka örnek olacak şekilde göstererek Peygamberin hayat tarzı ve düşüncelerinden milleti derîn bir surette hissedar etmektir.¹⁰⁵² Eyyûbî Hânedânı'nın şu büyük hükümdarı, Nûreddîn'in, Salâhaddîn'in, onun kardeşi. Melikü'l-Âdil'in, bunun oğlu Me-likü'l-Kâmü'in, onun oğlu Melikü's-Sâlih'in nâmları Mısır'da birçok âbi-belerde umûmun menfaatleri için yapılmış müesseselerde bakîdir. Melikü's-Sâlih'in zevcesi Şeceretü'd-Dürr, İslâm'da ilk tahta oturan kadın (kadın hükümdar) dır.¹⁰⁵³ Şeceretü'd-Dürr, Fransa Kralı Sen Lui'nin çağdaşı olan ve Lui'nin esaretinde¹⁰⁵⁴ Memlûkler tarafından tard edilen kendi oğlunun yerine tahta oturmuştur.

Memlûkler de ilimleri Eyyûbîler*den az himaye etmediler. Mısır'ın Zâhiriyye, Beybarsiye, Mansûriye, Nâsiriye medreseleri onların himmetleri eseridir ki, Eyyûbî Hanedanı medreselerine kıyaslanabilirler. Zâhiriye

¹⁰⁵⁰ Büyük müverrih İbnü Hacer ve münşî Ebü Lû'lû Kalkaşandî Sâlihiye medresesinde müderris idiler. Suyûtî'nin Hüsni'l-Mu-hâdara'sına müracaat.

¹⁰⁵¹ Süyûtî, Hüsni-Mu-hâdara ve MaJcrizt

¹⁰⁵² Kezâlifc.

¹⁰⁵³ Süyûtî, a.g.e. ve Makrizl.

¹⁰⁵⁴ Ebl-t Satlb Târihi.

Medresesi¹⁰⁵⁵ Melik Zahir Beybars (Baybars) Bendukdârî tarafından te'sîs olunmuştur. Bu sultân, Frenkler'e, Moğollar'a, îsmâîlîler'e dehşet vermiş ve cümlesini birer birer Suriye'den tard etmiştir. Beybarsiye Medresesi¹⁰⁵⁶ «emîr-i âhûr» diye adlandırılan küçük Beybars'a, Mansû-riye Medresesi¹⁰⁵⁷ meşhur Kalavun Mansûr'a, Nâsiriye Câmî-i Nasır Muhammed'e nisbet olunur ve onlar tarafından inşâ olunmuştur. Kala-vun'un on oğlunun pederlerinin mîrâsı için münâzaalarıyla geçerek bir fâsıla-i saltanat teşkil eden iki seneden sonra, onların en küçüğü Nâsired-dîn Hasan tahta sâhib oldu ve yedi sene hüküm sürdü. Nâsired-dîn, Kaahi-re'de ve bütün îslâm memleketlerinde en büyük medresenin inşâsıyla nâmını ebedîleştirmiştir. Bu medresenin inşâatıyla geçen üç senenin her günkü masrafı yirmibin dirhem tahmîn olunur.¹⁰⁵⁸ Keyhusrev'in Me-dâin sarayından beş zira' daha vâsi' olan bu medrese, Dört Mezheb için birer mektebi ihtiva ediyordu. Gerçi Mısır'da Çerkeş Memlûkları halefleri olan Nîl Memlûkları gibi 130 sene hüküm sürmüşlerse de, onların saltanatında yalnız iki medrese yapılmıştır ki, biri, birinci hükümdarları olan Melikû'z-Zâhîr Berkok¹⁰⁵⁹ ve diğeri dördüncü hükümdarları olan Me-îkû'l-Müeyyed Şeyhi'1-Mahmûdî'z-Zâhîrî tarafından te'sîs edilmiştir.¹⁰⁶⁰ Mısır şâirleri bu iki medresenin mi'mârîsinin güzelliğini ve husûsiyle Dı-mışk'daki Câmî-i Emeviyye'nin bu nâmdaki minaresinden daha az meşhur olmayan Minâretü'l-Arûs'ı dâima övgüyle anmışlardır.

Ancak Müslümanlar için yedi medreseden ziyâde câlib-i dikkat olan, Nîl sahilindeki bir câmî'de ihtiram mevkiinde bulunan Peygamber'in ayak izleridir.¹⁰⁶¹ Tahta ve demir levhalar üzerinde olan bu (Hz.) Muham-med'in mukaddes ayak izlerini camiin müessisi, Benî İbrâhîm Arablar'ın-dan altmış bin dirhem gümüş mukabilinde almıştır.

Selîm, şu suretle dînî vazifelerini ikmâl ettikten sonra, bütün dikkatini Ravza adasının güney ucunda bulunan mikyâs-ı Nil'e (Nîl ölçeği'ne) verdi. Ravza adası, Osmanlı târihinde Selîm'in orada yalnız Memlûklar'in eline

¹⁰⁵⁵ 661 (1262) 'de İnşâ olunmuştur.

¹⁰⁵⁶ 716 (1316)'da İnşâ olunmuştur. Süyûtî, a-g.e.

¹⁰⁵⁷ 703 (1303)'de İnşâ olunmuştur.

¹⁰⁵⁸ 758 (1356)'da bina olunmuştur. Htisnû'l-Muhâdâ», Süyûtî.

¹⁰⁵⁹ Zahirîye 788 (1386)'da bina olunmuştur. Htisnti'l-Muhâdara, Süyûtî.

¹⁰⁶⁰ Müeyyediye 819 (1416)'da yapılmıştır. KezâJik.

¹⁰⁶¹ Süyûtî, Hüsnü'l-Muhâdara.

geçmesine Nîl'de boğulmasına ramak kalmış olmasıyla değil, havanın hararetinden korunmak için Nîl mikyasının altında kubbeli bir dâ-rû't-tenezzüh inşâ etmiş olmasıyla de meşhurdur. Pâdişâh, Tomanbay'ın idamının ertesi günü Mısır büyük me'mûrlarının yeminlerini o binada aldığı gibi,¹⁰⁶² dâire-i şevketini de burada te'sîs etti. Kansu Âdilî nâmında Mısır'ın en şecâatli beğlerinden biri de Sultân Selîm'i orada ele geçirmeğe teşebbüs etti. Kansu geceleyin bir sandalla Mikyas yaklaşarak, birkaç cesur arkadaşının yardımıyla binanın üstüne ip merdiven kurup çıktı. Lâkin Selîm'in bulunduğu dâireye girmeye bir türlü imkân bulamadığından ve görüldüğünü anladığından, binanın üstünden Nîl'e atılarak yüze yüze geçmeğe muvaffak oldu. Selim, bu adamın takibi için birkaç yüz dalgıç gönderdiyse de ele eğçiremedi.¹⁰⁶³

Başka bir gün de Pâdişâh Mikyas yakınında sandaldan çıkarken daha büyük bir tehlikeye uğradı: İçinde bulunduğu, Abdülkaadir nâmında birinin sandalından sahile atlamak isteyerek, bacakları kısa olduğu için sahile yetişemeyip Nîl'e düştü. Sandal sahibiyle yeğeni Pâdişâh'ı ancak birçok zahmetle sudan çıkarabildiler. Selîm çıkınca Abdülkaadir'e her ne isterse vereceğini söyledi. Sandal sahibi Nîl iskelelerinde ve denizde her türlü rüsumdan afvını taleb ile iktifa ederek, kendisine derhâl müsâade olunmuş ve Sultân Selîm'in kendi eliyle imza olunmuş bir berât verilmişti.¹⁰⁶⁴

Havza adası -ki Nîl mikyası bunun üzerindedir- Arablar'm Mısır'ı zabtından beri bereketi ve mevkii hasebiyle Hulefâ valilerinin nazar-ı dikkatini celb etmiştir. Hicretin 54'üncü senesinde Ravza'da bir dârü's-sinâa-i bahrî (denizcilik müessesesi) te'sîs olunmuştur ki, İslâm Şark'm en eski tersanesi olduğu gibi, bu türlü binaların cümlesine de onun ismi verilmiştir.¹⁰⁶⁵ Türk evlâdlarından Tolun'un oğlu olup kendisini valilikten

¹⁰⁶² Süheylî, varak: 46.

¹⁰⁶³ Süheylî, varak 46, ve İbnü Zeynel.

¹⁰⁶⁴ İbnü Zeynel, Süheylî, varak: 48, Âlî, 208. Ali diyor ki, kayıkçı her gemiden yalnız üç akçe almağa ruhsat istemiş ve pâdişâh bu talebi yerine getirmişti. Sonra Selim, kayıkçıyı hizmete almak isteyip yanına celbetmiş ise de, bir gözü kör, tavırları kaba, «emrâz-ı müzmine» ile ma'lûl olduğunu görerek, maatteessûf bu fikirden vazgeçmiştir. M.D.'Ohsson (c. 1, s. 383) 'un ifâdesi bu rivayete muhalif ise de, o rivayetin men-bâi zikredilmiş değildir. M. D'Ohsson'a göre Sultân Selim, kendisini Nîl'den çıkarmış olmasından dolayı bir dalgıca murassa bir yüzük ve her gemiden resm almasına selâhiyet vermiş ve Mikyas Köşkü için şu mealde arabça beyitler nazm etmiş idi: «Hükümetleri, tahtları veren ancak Cenâb-ı Hak'dır; eğer rû-yu arzda, bizim bir parmak yerimiz olaydı sıfat-ı ulûhiyyete iştirakimiz olmak lâzım gelirdi.»

¹⁰⁶⁵ İtalyanların «Daresna» ve Fransızların «Arsenai» hâline koydukları «Dârü's-Smâ'a». Ancak işbu Dârü's-Sinâ'a dülgerlerin ıstılahatına göre, Nüreddin tarafından Dımeşk'da te'sîs olunan «Dârü'l-Adl»e mukabil olmak üzere «Dârü'l-İlm» ismiyle yâd olunurdu. Şimdiyse Şîrâz, Bağdâd, Belgrad, Dârül-Adl, Dâ-rû's-Selâm, Dârü'l-Cihâd,

hükümdarlığa yükselten Ahmed, Ravza'da birinci olmak üzere bir kasr inşa ettirdi. Bu bina, sonraları Nîl sularının temelini yemesiyle yıkıldı.¹⁰⁶⁶ Abbasîler zamanında diğer bir Türk hanedanının müessisi olan Ahşîd, Ravza tersanesini Nîl'in doğu kıyılarına naklederek- onun yerine «Muhtar» nâmında bir güzel bahçe yaptırmıştır ki, şöhreti Irak'a kadar yayılmış idi.¹⁰⁶⁷

Dokuzuncu Fatimî halifesi Âmir bi-Hükkâmîllah Mansûr, sevgilisi olan bir Bedevi kadın için «Hevdec»¹⁰⁶⁸ nâmında bir saray yaptırmak suretiyle Ravza'nın güzelliğini artırdı. Lâkin Ravza mebânîsinin en meşhuru Eyyûbî Hânedânî'nin yedinci ve sondan evvelki hükümdarı olan Melik Sâlih tarafından inşa olunan kaledir.¹⁰⁶⁹ Melik Salih, bunu kendi memlûklerinin muhafazası altına vaz etmiş ve o memlûkler Melik Sâlih'in vefatından sonra oğlunu tahttan indirmişlerdir. İşte bu kalenin isminden dolayıdır ki, Eyyûbîler'in yerine geçen Memlûkler, «Bahr»e yâ-hud «Nîl»e nisbetle anılmışlardır.

Selîm'in zamanında bu adayı müdâfaa eden istihkâmlar ancak zamanımızda kaybolmuştur. Ravza târihi altı cami gösterir: Birincisi Sultân Eşref Kaytbay tarafından inşa olunmuştur,¹⁰⁷⁰ ikincisi «Reis» yâni bir donanma kapudanı tarafından; üçüncüsü Hâkim bi-Emrillah'ın kölesi Gatn tarafından yapılmıştır; dördüncüsü Müştak, beşincisi Muntehi, altıncısı Câmî-i Mikyas diye adlandırılmıştır. Tersaneden, bahçeden, saraydan, kasr-lardan, camilerden bir eser kalmamıştır. Lâkin dokuzuncu milâdî asır ortalarında inşa olunan Nîl Mikyası ile bunun üzerine Sultân Selîm tarafından yapılan kubbe bakîdir.¹⁰⁷¹

Nil Ölçeği - Nil'in Feyezanları

En eski rivayetler, Nîl'in feyezânını hesâb etmek için birincisi Firavun, ikincisi Yûsuf, üçüncüsü bir Mısır melikesi tarafından inşa olunmuş diğer üç

unvanlarıyla yâd olunur.

¹⁰⁶⁶ Süyûtî'nin «Kevkebî-V-Ravza»sı, Hüsnü'l-Muhâdara gibi Nil'in bu iki adasının tarifini ve ona dâir birçok şiirleri muhtevîdir. Bu iki eserin kütübhanemde nüshaları mevcut ve birincisi 278, ikincisi 474 varakayı ihtiva etmektedir.

¹⁰⁶⁷ Süyûtî, Kevfcebî'r-Ravza, Mikyas blbmada

¹⁰⁶⁸ Kezâlik. («Hevdec», kadın taht-ı revânı demektir).

¹⁰⁶⁹ 524 (1130)'da inşa edilmiştir.

¹⁰⁷⁰ Süyûtî, a.g.e.

¹⁰⁷¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/516-519

sütundan bahs ederler. Arablar'm fethinden beri bu memleketin târihi daha kat'î ve daha az efsâne karakteri gösterir bir suret alır. Halîfe Ömer zamanında Mısır'ı fetheden Amr bin Âs Asvân (kadîm Siene) de bir Nîl mikyası yaptırmıştır. Birinci Emevî halîfesi Ansinâ'da bir diğeri, sekizinci halîfe Ömer bin Abdülazîz Hulvan da üçüncüsünü inşâ etmiştir. Onlardan sonra, I. Velîd zamanı Mısır vâlisi bulunan Üsâme bin Zeyd Tenûhî Ravza adasında büyük bir mikyasa yaptırmıştır ki, Me'mûn Halîfe bunu yıktırmış ve onun yerine bir başkasının temelini attırmış-tır; bu mikyasa Abbasî Hânedânî'nin onuncu halîfesi Mütevekkil zamanında bitmiştir. Nîl'in feyezana ve Frenk seyyahlarının tahrîbkâr düşüncelerine karşı¹⁰⁷² zamanımıza kadar kalan bu mikyastır. Hiyeroglif âbideleri üzerinde ve Mısır ilâhlarının elleri arasında bereketin çokluğuna, yahut azlığına işaret olmak üzere görülen bu mikyalar, senelerin ziraî durumlarını gösterdiklerinden Mısır'da dâima büyük bir ehemmiyet bulmuşlardır. Halîfe Mütevekkil tarafından yapılan Nîl Mikyası, sekiz köşeli büyük bir sütundur ve her tarafında kûfî hat ile Kur'ân'dan âyetler yazılıdır. Yirmi Mısır zirâ'ı yüksekliğinde olup suyun çok az olduğu zamanda bile on i kişi nehrin suları içinde kalır. Suyun en alçak olduğu zamandaki seviyenin üstünde bulunan sekiz zirâ'ın herbiri yirraidört parmağa ayrılarak, Nîl'in feyezana ölçerler. Nîl, normal akışına nisbetle iki zirâ'-dan ziyâde feyezan etmediği zamanlar Mısır kıtlık tehdidi altında bulunur ve bu kıtlık ekseriya birtakım hastalıkların dâvetcisidir. Ne zaman ki Nil Mikyası, onbeş zira* ve on parmağa kadar nehir suyu ile örtülür, işte bu hâl, Kaahire'den geçen kanalın açılmasına ve umûmî sevinç ve dualara işarettir. Nîl'in ortalama feyezana onaltı zirâ'dır. Târihin kaydettiği en büyük feyezan onsekiz'dir¹⁰⁷³ ve en azı oniki zira' dokuz parmaktır.¹⁰⁷⁴ Bundan dolayı memleketin saadetini, yâhud sefaletini matematik! bir kat'iyetle keşif ve ilân eden bu âbidenin ehemmiyeti, Osmanlı fâtihiye onu bir kubbe ile örtmek ve gelecek asırlara fethinin hâtırasını bu suretle nakletmek mütalâasını ilham eyledi.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷² Süyûtî, kezâlik, Bâto-ı Mikyâs-i Nû.

¹⁰⁷³ 199, Süyûtî, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁷⁴ Kafî zamanı, 356 (966).

¹⁰⁷⁵ I. Selîm'in kitabesi III. Selîm zamanında, bir Fransız tarafından tevdîd olunmuş ise de, bu Fransız sülûs yazısına hiç âşînâ olmadığından yazının neyi ifâde eylediğini anlamak mümkün değildir. Kûfî kitabe, 1801'de gördüğüm vakit pek güzel muhafaza olunmuştu, Mikyassın mufassal bir tarifi, Mısır târihiye âit bütün menbâlara müracaatla vücûde getirilen şu eserde dere edilmiştir: Description de l'Egypte, etat moderne: Memoire sur le Meqyas de File de Raadudha, et sur les inserip-tions que renferme ce monoment; Marsel (Marcel) in eseri.

Mayıs'ın nihayetine doğru Selim, İskenderiyye'ye gitti (7 Cumâde'l-ulâ 923 / 28 Mayıs 1517); sâdece merak saikasıyla değil, İstanbul kaymakamı (kaaim-i makam) Pîrî Paşa'mn bu limana getirmeğe me'mûr olduğu donanmasını görmek arzusuyla de gitmiş idi. Maiyyetinde yalnız mahremleri olan Nişancı Mehmed Paşa ile Hoca Halîmî olduğu halde, bu gemileri ziyaret ettikten sonra¹⁰⁷⁶ 23 Cumâdel-ulâ'da (3 Haziran) Rav-za adasına döndü.¹⁰⁷⁷ Umûmî bir resm-i geçit emrederek, merasimden sonra her süvariye iki akçe ve her piyadeye bir akçe verdi.¹⁰⁷⁸

Fetihten beri Mısır'ın idaresi vezîr-i âzam Yûnus Paşa uhdesinde idi; Pâdişâh Mısır'dan gitmeden önce mıntıkanın valiliğini vezîr-i azamdan alarak memleketin ahvâli hakkındaki malûmatından ve özellikle Arab şeyhleriyle münâsebetlerinden dolayı idareye daha ehliyetli bulunan Hayı> bay*a tevcih eyledi.¹⁰⁷⁹ Bununla beraber Mısır defterdarı Dizdar Mehmed Çelebi ve Rumeli kazaskeri Zeyrekzâde Rûkneddîn memleketi kasdî davranışlarıyla harâb ettiler:¹⁰⁸⁰ Birincisi Memlûk aileleri arazisini sattırdı; ikincisi en büyük şeriat mansıplarını, yâni Dört Mezheb kadılıklarını müzayedeye koyarak her birinden bin duka aldı.¹⁰⁸¹ Kürdistan'ın tanziminden sonra Mısır seferinde orduya katılmış bulunan Molla İdrîs, ahâlînin o zaman düçâr olduğu sû-i istimalerin Önünü almak için Pâdişâh nezdindeki nüfuzunu kullanmak istedi. Sultân Selîm'in yazılmasını emretmiş olduğu Demîrî'nin târîh-i tabîisi tercümesini takdim edecekti. Bunu fırsat bilerek Mısır'ın idaresi hakkındaki tavsiyelerini içine alan küçük bir Farsça kasideyi de Pâdişâh'a îsâl etmek emelinde bulundu.¹⁰⁸² Vezirler, İdrîs'e tercümesinden dolayı bin duka verdiler; lâkin şiirini Pâdişâh'a arz etmekten çekindiler. İdrîs ise, şahsî menfaati hor gördüğünden ve âmmenin hayrı için hizmet etmek arzusundan dolayı, vezirlerin verecekleri parayı reddetmek cesaretinde bulundu ve kasideyi takdim etmek istemedikleri takdirde bizzat

¹⁰⁷⁶ Sa'dü'd-din, 4, varak: 710. İdrîs-zâde, varak: 125.

¹⁰⁷⁷ Sa'dü'd-din, bab: 1, ve İdrîs-zade.

¹⁰⁷⁸ Sa'liu'd-dm, 4, varak: 711.

¹⁰⁷⁹ Kezalik.

¹⁰⁸⁰ Vüzeiâdan Mehmed Paşa ve kazasker Zeyrek-zâde 923 Rebîl'l-evvel'in 22'sinde Mısır'dan sürgün çıkarmağa yâni İstanbul'a adam göndermeğe başladıkları, İran ve Mısır seferleri «meranî l-name»sinde mntnderictir. Bunların Sultân Süleyman zamanında iade olundukları ilerde görülecektir. Mütercim.

¹⁰⁸¹ Sa'dü'd-din, 4, varak: 711.

¹⁰⁸² Elli beyti ihtiva eden ve İdrîs'in oğlu tarafından yazılmış bulunan târihte dercedilmiş olan bu kaside, İdrîs hakkında —Osmanlı sultanlarının tekellüflü bir medhiyesinden ibaret— târihinden ziyâde eşrefi mücib ve hakikat için muhabbetine nişane sayılmağa lâyıktır.

kendisi ve-rebîleecğini beyân ederek, pâdişâhın eline ulaştırılmasında isrâr etti. Vezirler muvafakata mecbur oldular. îdrîs, kasidesine eklediği bir mektub-da memleketi harâb etmekte olan karışıklıkların Önü alınmadığı takdirde, gitmesi için Pâdişâh'dan ruhsat istiyordu. Sultân Selîm'in gerek ef-kâr-ı umûmîyeye riâyetinden, gerek ilim-severliğinden dolayı ulemâ hakkında dâima gösterdiği hürmet o derecelerde idi ki, vezirlerden biri olsa belki hayâtına mâl olabilecek olan serbestâne muamele, îdrîs için cezâ- sız kaldı; müverrihi donanma ile İstanbul'a göndermekle iktifa etti.¹⁰⁸³

İdrîs'in asilce cür*etine, Pâdişâh'ın emniyet ve mahremiyetine mazhar olan Anadolu Kazaskeri âlim Kemâl-paşa-zâde dahî imtisal etti.¹⁰⁸⁴ Ordunun başlıca kumandanları Mısır'da uzun müddet ikametden usanarak Pâdişâh'ı İstanbul'a avdet için iknâa bir çâre bulmasını Kemâl-paşa-zâde'den rica etmişlerdi. Bir gün Pâdişâh'ın bir tenezzühünde at başı beraber giderlerken, Sultân Selîm asker arasında ne söylendiğini sordu. Kazasker Nîl kenarında bir neferin Rumeli'ye bir an evvel avdet arzusunu işaret eden bir türkû çağırıldığını işitmiş olduğunu söyledi.¹⁰⁸⁵ Umûmî arzusunun şu suretle îmâ edilmesi Selîm'e nahoş gelmeyerek dönüş hazırlıkların görülmesini emretti. Birkaç gün sonra Kemâl-paşa-zâde Pâdişâh ile yine atbaşı beraber giderken Sultân Selîm Kemâl-paşa-zâde'nin üstadı olan Molla Lutfi'nin ne sebepten dolayı kati olunduğunu sordu. Kemâl-paşa-zâde cevaben, Lutfi'nin acı istihzâleriyle birçok düşman kazanmış olduğunu ifâde etti ve merhumun şûh tabiatlı olduğunu ve latife tarîkiy-le söylediği ihtirâî (o anda uydurulmuş) bâzı sözleri işitenlerin sahih sandığını ilâve etti. Pâdişâh dedi ki:

- «Sen de üstadından böyle şeyler Öğrenmedin mi?»

Kemâl-paşa-zâde cesûrâne şu cevâbı verdi:

- «Duacınız nöbetimi savdım, şimdi nöbet arkadaşım duâcınızındır.»

«Nem üz kaldı bizüm mülk-i Arab'da

Nice bir turanız Şâm ve Haleb'de

Cihan halkı kamu îyş ü tarabda

Gel »hı gidelüm Rûm illerine!» (Sa'dÜ'd-dîn'den Mütercim.)

¹⁰⁸³ fdrhln oğlu, varak: 130.

¹⁰⁸⁴ Merâhîl-i Jîâme'nin 5 Rebîu'l-âhır târihinde, evvelce gazaba uğrayan Ke-mâl-paşa-zâde'nin afv olunarak makamında bırakıldığı dereedilmiştr. Mütercim.

¹⁰⁸⁵ Ke*a31-paşa-zâde'nin Nîl Kenarında türkû çağırın şahıstan işittim diye okuduğu Jtıt'a budur:

Sultân Selîm:

— «Geçen gün söylediğin türkû senin ihtirain mı idi?»
diye sordu. Kemâl-paşa-zâde serbestçe i'tirâf etti. Pâdişâh darılacak yerde yüz duka ihsan verdi.¹⁰⁸⁶

Mahmel-i Şerîf Ve Surre Alayı

Üç sene önce İran seferinde olduğu gibi bu defa dahî orduda ortaya çıkan sızıltılar üzerine geri dönmeğe mecbur olan Selîm'in, Nîl şelâlelerinin Öte tarafına kadar uzanan mıntıkları ele geçirmeyi düşündüğü anlaşılır. Mısır'dan çekilmesini gerektiren hoşnûdsuzluğun intikamını Yeni-çeriler'den veya ulemâdan alamıyarak, yâhud almak istemiyerek, mu'tâ-dı veçhile vezirlerine karşı infial gösterdi. Pâdişâhın tskenderiyye'ye avdetinden Kaahire'yi terkine kadar geçen on hafta zarfında Mısırlılardan sabırsızlıkla bekledikleri iki mevsim girmişti ki, bunlar fâtih'in orada bulunması sebebiyle yeni bir ehemmiyet aldı. Mekke'ye gönderilecek hediyeler ile kervandan ve Kaahire kanalının açılmasından bahsetmek isteriz:

Benî Katâde Hânedâm'ndan Mekke'nin otuzdördüncü şerifi Muhammed Ebû'l-Berekât, oğlu Nümeyy vâsitasıyla Selîm'e Kabe'nin anahtarlarını göndermişti. Bunlar bir gümüş tepsi içinde arz olundu.¹⁰⁸⁷ Selîm, Mısır ile birlikte eski halîfelerin ve Memlûk Sultânları'nın Mekke ve Me-dîne üzerindeki haklarını da iktisâb etmişti. Lâkin Haremeyn'in hâmî ve hadimi olmakla meşâyih ve fukarasının da iaşesi vazifesini üzerine alması lâzım geldi. Nîl Memlûkleri (Bahrî Memlûkleri) devletin kurucusu ve nâzımı olan Sultân Beybars Bendukdârî -ki kurduğu müesseselerde Cengiz Hân'ı taklîd etmiştir¹⁰⁸⁸ ilk defa olmak üzere, Kabe'ye mahsûs bir örtüyü hâmil ve

¹⁰⁸⁶ Bu fıkra, Sa'dü'd-din'In Selim-nâine'sinde yazılıdır. Müverrh, Diez'in hâ-trâtmdaki tercümesinden nakl etmiştir. Tercüme edilirken aslına da müracaat edilmiştir. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/516-519

¹⁰⁸⁷ M. D Ohsson, 3, s. 202.

¹⁰⁸⁸ Suyûtî, Hüsnü'l-Muhâdara* (varak: 329), Baybars'm sarayı hizmetlerini Cengiz Hân'ın usûlüne uygun olarak, şu şekilde teş-kîl eylediğini yazar: Emâret-i Silâh (silâhdârlık), Hâcibiyye (Mâbeyncilik), Divitdâriyye (Kitabet), Üstadâriyye (Üstâd-dâr; mâbeyn müşiri), Câme-dâr (ser-esvâbi), Emîr-i Somak (Zağarcı-başı), Hazinedar, Kâtibü's-Sırr. Suyûtî «divitdâr» ve «hâcib» hizmetlerinin te'sisini Hilâfet zamanına bağlar; «ve-zîr» ve «nâib» hizmetlerinin ve ordunun umum serdârîhî vazifesini hâiz olup önceleri «Reisü'l-Nevbeti'l-Ümerâ» (Nuhbe-tü'l-Ümerâ) denilen «Emîr-i Kebîr» me'mûriyetinin ne münâsebetle ihdas olunduğunu izâh eder. Suyûtî'nin bu babı ile ibnû Haldun'da dercedilmiş olan malûmat Mısır'ın Halîfeler ve Memlûk Sultânları zamanındaki idare şeklinin târihine dâir en iyi bir menbâ teşkil eder.

mükemmel surette donatılmış bir deve gönderilmesini usûl ittihaz etmişti. Buna tahmil olunan şeye «yük» mânâsına olmak üzere «Mahmel»¹⁰⁸⁹ tabir olunur. Memlûkler'in ikinci kanun koyucu hükümdarı olan Kalavun, Mahmel'in gönderilmesine alay ve cirit oyunu ilâvesiyle yeni bir ihtişam verdi.¹⁰⁹⁰ O zamandan beri Mahmel'in gönderilmesini Mısır Sultânları için şevket ve cömertlik gösterisi için bir vesile ve Kaahire için husûsî günlerin en büyüklerinden

biri olmuştur. Gönderilen hediyeler buğday ve altından tertîb edilirdi. Buğda Haremeyn'in fukarasına, altın meşâyîhına dağıtılırdı. Mahmel çıkarılması merasimi Sultân için bir duâ ile hitâm bulurdu.¹⁰⁹¹

I. Mehmed zamanından beri Osmanlı Pâdişâhları da Mısır hükümdarları gibi Mekke'ye «Surre» nâmıyla bir hediye gönderirlerdi. Bâyezîd*-in Surre'si ondörtbin duka idi. Selim, babasının atıyyesini azaltmakla beraber, eski Mısır Sultânlarının Haremeyn'e gönderdikleri hediyeleri devam ettirdi. Selîm'in ilk gönderdiği eşyayı -Mısır kadılarından iki zat ile birlikte- Emir Salâhaddîn «Surre Emîni» nâmıyla şevke me'mûr oldu. Şeriflere beşer yüz, şeyhlere altışar, Mekke ve Medine mu'teberâm-na üçer, fukaraya birer duka tevzî edecekti. Gönderilenlerin yekûnu -Mekke için gönderilen beşbin, Medine için gönderilen ikibin erdeb buğday ve pirincin kıymetinden başkakiyüzbin dukaya varıyordu. Sâdât, meşâyîh, ulemâ bundan dolayı Sultân Selim hakkında dualar ettiler; Pâdişâh sâdâttan herbirini, Kur'ân'm otuz cüz'ünden birini okumağa me'mûr etti. Bunlar toplanarak her yirmidört saatte Kur'ân'ı bir defa hatmederlerdi.¹⁰⁹²

Hicaz'a gidecek Mahmel'i hâmil olan devenin alayla gönderilmesi zamanımızda dahî Kaahire'nin umûmî ve dinî günlerinden biridir. Sultân Selîm'in Mahmel'i gönderirken gösterdiği debdebe ve «emîrû'l-hacc» unvâmyle kervanın şevkine bir me'mûr tâyin etmesi nazar-ı dikkatleri celbettir. Husûsiyle bir sene önce Suriye muharebesi bu dînî vazifenin îfâsına mâni olmuştu. Pek nâdir vukua gelen bu hâli Arab vak'anüvisleri veba, kıtlık, yangın, feyezan, zelzele gibi büyük musibetlerden biri olarak zikretmekte

¹⁰⁸⁹ Mahmil. Deveye yüklenen bir nevi taht-ı revândır ki, İstanbul'da dahi görülür Mütercim.

¹⁰⁹⁰ Hüspü'l-MuMdarâ, varak. 320.

¹⁰⁹¹ «El-Minhu'r-Rahmâniyye fi'd-Devletn-Osmâniyye», Şeyh Ebû's-Sürûrî'l-Bekrî'l-Sâdıkî'nin eseri, I. Selîm'in çağdaşlarından.

¹⁰⁹² M. D'Ohsson, 3, 5. 258.

kusur etmezler.¹⁰⁹³

Kaahîre Kanalinın Açılması Merasimi

Bunun gibi umûmî ve fakat daha eski olan Özel bir gün de Kaahire kanalının açılmasıdır, ki Nîl'in arzu edilen yüksekliği bulunduğu gündür. Vaktiyle o gün Nîl kenarında bir kız kurban edildiğine dâir Arablar arasında söylenilen rivayeti te'yîd eder bir şey yoktur. Ancak muhakkak olan şudur ki, pek eski zamanlardan beri bu özel günde nehre ahşâbdan bir heykel bırakılırdı. Bir zamanlar Roma'da dahî «Subliçius» köprüsünden Tiber nehrine Öyle bir heykel atılırdı ki, bu âdet Ganj nehri kenarlarında Dorka yortusunda şimdi dahî carîdir.

Arablar'ın diğer bir rivayeti Halîfe (Hz.) Ömer'in bir mektubundan bahseder: Ömer, kuraklıktan dolayı Mısır'ın kıtlığa uğrayacağı tahmîn ederek nehre, feyezan edip de sahraya balçık getirmesini Kaadir-i Muteâl nâmına emreylemiştir.¹⁰⁹⁴ Her ne hâl ise öteden beri Nîl'in kâfi derecede feyezanını göstermek üzere Kaahire cedvelinin açılması, Mısır'ın en büyük husûsî günlerinden biridir. «Vefa» tâbir olunan bu mes'ud feyezan eyâlet valilerine ilâm dâima birçok şiirler tanzimine vesile olmuştur ki, vâkiâ cümlesinde mevzu aynı ise de, mevzuun hududu namütenahidir.¹⁰⁹⁵

Feyezan esnasında Sultân Selim, ikaametgâhını Ravza adasından Birketü'l-FîTe (Fîl havuzu) naklederek, Bursa hâkimi Koçî Beğ ile birlikte Nîl'den vâsıl olmuş olan donanma¹⁰⁹⁶ kumandanlarını huzuruna kabul

¹⁰⁹³ Suyûtî'nin «Hüsni'l-Muhâdr.ra» nihâyetindeki kronolojisi, büyük muharebelerden dolayı Mekke'ye kervan gönderilemediği seneleri dikkatle tâyin eder.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/519-520

¹⁰⁹⁴ Süyûtî, Hüsni'l-Muhâdara, Kevkebî'r-Ravza, Tâ'lhû'l-Hulefâ, Gibbons'a müracaat, c. 5. (Baki Mısır'da iki bid'at vardı: Birisi her yıl Nîl'e bir kiü atmak idi. Bu keyfiyet Hz. Ömer'e arz olundukta şu mazmunda bir nâme yazdı: «Ey Nîl! Eğer sen kendi kudretinden akıyorsan sana minnetimiz yokt-ir. Eğer Cenâb-ı Hakka tâbi isen cereyan et!» Mektup NîPe bırakıldığı gibi carî oldu. İkinci bid'at Nasarâdan putperestler elinde şehid olmuş bir adamın parmağını bir sandığa koyup saklamışlardı. Nîl'in tuğyanı esnasında yd-i şehid diye cem'iyet tertib ederek o sandığı Nîl'e bırakıp çıkarırlar ve feyezanı bundan bilirlerdi. Amr İbnitîf-As zamanında bunu ondan gizlemişlerdi. İslâm hâkimleri men' edecek oldularsa da fayda vermedi. Taki 755'de Sultân Mutoammed bin Kalavun sandığı getirdip «Nîl'in b&reketi Allah'dandır, Söyle şeylerden degüd:r» diyerek parmakla beraber ateşe attırdı. Rtsâle-i Mjsriyye fî'l-Men&fî'i'd-Divâiilye» (Mütercim)

¹⁰⁹⁵ Kevkebin-Ra-vza, BeşâTetü'l-Vefâ, yâni «feyezan müjdecisi» tâbir olunan işba manzumelerden en meşhur birkaçını İhtiva etmektedir.

¹⁰⁹⁶ Sansovino'da Venediklilerin Raporları donanmayı şu şekilde tarif ederler: «Ve 170, galie grosse 30, safetille 45, bastarde 17, fuste grosse 22, palan-darle 17; li marinal quasi tutti Cristian!..»

etti.¹⁰⁹⁷

Mısır'dan Dönüş

1517 Eylül'ünün ilk günlerindedir ki, Pâdişâh Suriye'ye avdet teşebbüsüne başladı.¹⁰⁹⁸ Azimetinden evvel Kaahire kalesine beşbin süvari ve beşyüz piyadeden mürekkeb bir muhafız kuvveti bırakarak bunların kumandasını asla kaleden çıkmamak emriyle Hayreddîn Ağa'ya verdi.¹⁰⁹⁹ Mısır hükümetine tâyin olunan Hayrbay'ın zevceleri ve çocukları rehlin olarak Filibe'ye gönderildi.¹¹⁰⁰ Bu seferde alınan ganimetler olmak üzere bin deve yükü altın ve gümüş nakl olundu.¹¹⁰¹

Yûnus Paşa'nın İdamı

Selim, Şah îsmâil üzerine açtığı seferde Timur'un torunlarından Bedi'ü'z-Zâmân'ı alıp birlikte getirdiği gibi, Mısır'dan avdetinde dahî Abbasî Hânedâm'nın bir unvandan ibaret olmak üzere mevcûd olan son halîfesini maiyyetine almıştı. Bu halîfenin seleflerinden biridir ki Selîm'in cediti Yıldırım Bâyezîd'e «Sultân» unvanı verildiğini bildiren bir berât vermiş idi. Pâdişâh, vaktiyle Tebriz'de yaptığı gibi, Kaahire san'atkârları'nın en mahirlerini seçerek İstanbul'a gönderdi.¹¹⁰² Kataye (Kutye) Çö-dünü geçtikten sonra, yanında giden Yûnus Paşa'ya dönerek:

- «İşte Mısır arkamızda kaldı, yârin Gazze'de bulunacağız! dedi. Yûnus Paşa, kendi re'ýine muhalif olarak teşebbüs edilmiş olan bu sefer hak kındaki gizli düşüncesini şu münâsebetle meydana koymaktan geri duramayıp dedi kir

- «Bu kadar zahmetler, bu kadar yorgunluklar ordunun yarısının muharebelerde ve kum sahralarında zayi olmasından ve Mısır'ın hâinler idaresine geçmesinden başka ne fayda verdi?

¹⁰⁹⁷ Şükrinın Sellnı-name'si, varak: 98. Koçı Beğ, Şükrî'ye vahaları nakleden zâttır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/520-521

¹⁰⁹⁸ Keşf'ın SeUm-nâme'sine nazaran varak: 73, 17 Receb'de vuku bulmuştur.

¹⁰⁹⁹ Almanah müellifinin eseri olan Kevâkibü's-Şâire ti Ahbari'l-Misir ve'l-Ka-ahire»deki, Kraliyet yazmaları Kataloğundadır.

¹¹⁰⁰ Marlını Sanoto, «Le moie e i filioli di Cairbeg furono mandati nella Grecia verso Phlippopoli.»

¹¹⁰¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/521-522

¹¹⁰² Tıfbi beg, 162.

Yûnus'un bu ihtiyatsız sözleri, idam karan olmuştur. Selîm yanında konuşmakta olan vezîr-i âzaminin hemân başını kestirmekle İdris ve Ke-mâl-paşa-zâde hakkında gösterdiği alışılmamış atıfetin intikamını almış oluyordu. Yûnus Paşa'nın idamı Suriye ve Mısır hududunda Kalavun-oğlu Sultân Halîrin yolcular için yaptırmış olduğu kervansaray yakınında vuku buldu. Yûnus Paşa hân içinde defn olunarak, bu han o zamandan beri ve hâlâ «Hân-ı Yûnus» nâmıyla mâruf olmuştur (6 Ramazan 923 / 22 Eylül 1517).¹¹⁰³

Me'mûrların silsile-i merâtibi iktizâsınca vezîr-i azamlık makamı ikin-ci vezîr Zeynel Paşa'ya tevcih olunmak lâzım gelirse de, Selîm, devletin en yüksek me'mûriyetini ne Zeynel'e, ne de mahremi olan Nişancı Meh-med Paşa'ya vermek istemedi; Zeynel Paşa'yı lüzumu derecede zekâyâ ve kıvrak düşünceye mâlik görmüyordu; Mehmed Paşa da tecrübesiz idi. Çaldıran muharebesinden evvelki gün beyân eylediği derhâl harbedilme-sine dâir olan kanaatiyle teveccühünü kazanmış olup da İstanbul kaymakamlığında bulunan Pîrî Paşa'yı bu makama getirdi. Pâdişâh, 20 Ramazan (6 Teşrîn-i evvel) de Dîmişk'a vâsıl oldu. Nûreddîn'in türbesi yakınında attan indi; yeni vezîr-i âzamin gelmesine kadar vâlî konağını ikametgâh olarak seçti. Şam'da ikameti sırasında Benî İbrâhîm, Benî Savâ-lim, Benî Atâ, Benî Atıyye, Benî Sa'd gibi henüz itaat arz etmemiş olan Suriye çöl aşiretlerinin itaatlerini kabul¹¹⁰⁴ etti; Tûr-ı Sina râhibleri-nin bizzat Peygamber'den almış olduklarını zannettikleri- müâfiyetnâme'yi tasdik eyledi.¹¹⁰⁵

Pâdişâh Şam'da bulunduğu sırada Rumeli malikânelerinin varidatı gelerek seferin açılmasında sipahilere ikraz olunan mebâliğ bundan is tirdâd edildi. Bir milyon akçeye varan işbu varidat, üç aydan beri Ha-leb'de bulunmakta iken, Haleb, Humus, Dîmişk kumandanlarının muhafazası

¹¹⁰³ Sa'dü'd-dîn, varak: 712, c. 4. Yûnus Paşa'nın idamını Sâllhiye yakınında Hatran karyesinde ve binâenaleyh Suriye Çölü'nün Mısır hududunda gösterir. Celâl-sâde'nin SeMm-name'si, varak: 60, bu karyeye «Hatarâ» der. (Sa'dü'd-dîn'in İstanbul matbuunda, c. 2, s. 376 «Hattâre» yazılıdır. Merâhil-nâme diyor ki: «Şâ'bânın yigirmi beşinci günü pâdsâh «Hankey» (veya Hank'O'e konu; Hatân Bevâibis (?) den geçid ile göçüp gelirken sabah doğduktan sonra Yûnus Paşa'ya gazab eyleyip solaklar kethüdasına emr ile boynum urdurdı. Bir kapıcı ile başını gövdesinden ayırıp hiddet ve gazabından üç gün beraber getirdikten sonra Katye'de defn İtdirdi.» Demek olur ki Yûnus Paşa Mısır ve Suriye hududunda İdam olunmuştur, fakat başı daha beride defn olunmuştur. Yûnus Paşa'nın İdamı fıkasını müverrih meâlen Solak-zâde'den nakletmiştir, fakat vukuu tîrlül Merahloâme'de gösterildiği gibi olacaktı. Mütercim).

¹¹⁰⁴ Kantemir, Selîm'in saltanatına dâir olan 24. Bâb'da Hezanfen, Cenâbî' den naklen bunların imlâsını doğru yazar. Şu kadar ki, yalnız «Atıyye»yi «Afıyye» şekline sokar.

¹¹⁰⁵ Asu Arabça nüshanın mevsûkiyetli tasdik olunamazsa da, Selîm'in -Devletin hazîne-İ evrakında mahfuz olan tasdiknamesinin sahîh olduğunda şüphe edilemez. Maâdin-4 Şark, 5, 67.

altında Sultânın huzuruna getirildi.¹¹⁰⁶

Suriye'nin İdaresinin Tanzimi

Pâdişâh, Suriye'de vergilerin tanzimine ve işbu yeni fethedilen mühim memleketlerin tahrîrine itinâ ederek Humus, Hama, Tarablus sancaklarının tahrîri Molla İdrîs'in oğlu olup önce Tırhala Yenişehir, sonra Tarablus-ı Şâm kadısı bulunan Ebû'l-Fazl'a tevdi olundu. Dımaşk sancağının tahrîri Fenârîzâde'nin oğlu Nûh Çelebi'ye, Haleb'in tahrîri Abdullah Paşa'nın oğlu (dergâh-ı âlî müteferrikalarından) Abdülkerîm Çelebi'ye verildi.¹¹⁰⁷ İdareyle ilgili işlerde dahî mahâretleriyle mümtaz olan üç zât, vergilerin nasıl tarh edileceğini tâyin ile beraber me'mûri-yetleri idaresine dâhil olan yerlerdeki kazaların idaresini tanzime me'-mûr oldular.¹¹⁰⁸

Dış Münasebetler

Sultân Selîm, memleketin dahilî idaresine ihtimam gösterdiği sırada

¹¹⁰⁶ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 713. (Hammer'ın fıkrası İzaha muhtaçtır: Mısır seferinin başlangıcında Rumeli Sipahilerine ihсан tarikiyle verilen paradan* başka -bunların umarlarını bizzat idare etmeleri mümkün olamıyacağı için- vâkı olan hâsılatın alınmasıyla İstanbul'a gönderilmesi kadılara emr olunduğu gibi, sefer levazımı için tâyin olunan akçenin hazîneden çıkarılarak o para ile birlikte orduya ulaştırılması Pîrî Paşa'ya tenbîh olunmuştu. İşte Haleb'e getirilen para budur ki, tamâmı bin yük, yâni yüz milyon akçe idi (Hammer'deki gibi bir milyon değil). Rumeli varidatından Sipâhîler'in borçlu oldukları para alınarak üstü kendilerine verilmiştir. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 377-378. (Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/522-523

¹¹⁰⁷ Sa'dü'd-dîn, i, varak: 713. Ebû'l-Fazl'ın oğlunun Parsça târihinde Hama ve Humus tahrîrine mübaşeretini mutazammın edibâne bir mukaddime dercedilmiştir.

¹¹⁰⁸ Bunların me'mûriyeti, Arabistan'ın tafsilâtı bir seklide yazılması ve has-sa-l hümayûnu lâıyk olan hâss tâyin ederek timar sahiplerine tevcihe lâıyk olanları parça parça göstermek ve vakıfları emlakden ayırmak ve gâsıblann elindeki resmî kayıtlara geçirilmemiş mülkleri göstermek hususları olduğu Sa'dü'd-dîn'den anlaşılır, c. 2, s. 387. (Mütercimin hâtırası: 314 hicrî senesi ortalarında Halebde bulunduğum sırada bir gün evkaf muhasebecisini makamında ziyarete gitmiştim. Bu zât, takriben yarım metre uzunluğunda ve 35 santim genişliğinde kiranızı meşin kaplı bir defter gösterdi ve Haleb'in İlk tahrîr defteri olduğunu söyledi. Abâdl kâğıttan altı-yedi yüz varakayı hâvi olan işbu defterde bütün köylerin haneleri, nüfusu, zirâatı ve hayvanları mikbarlarıyla hâsrîatı dere edilmişti. Defter gayet metanetli seklide ciltlenmiş olup her kısmın evveline gelen sah İf e nin kenarına yeşil ipek dikilmiş olduğundan defter kapalı bulunduğu halde arzu edilen Kısmın bunlarla tâyini mümkün oluyordu. Tahrîr defterinin bir nüshası defterhâneye gönderilmek usûl-i kadime iktizâsından olduğundan, bunun da bir nüshası defterhânde mevcut olmalıdır. Bunlar kıymetli âsar-ı atlıkadan olduğu cihetle fotoğrafya ile suretlerinin alınması ve asıllarının müzede saklanması lâzım gelse gerektir. 323 senesi, yine Haleb'de bulunduğum sırada Zor muhasebeciliğinden avdet etmekte olan bir zat, Zor sancağımdaki cedveUerin Sultân -Selim zamanında tamir ve tevsi' olunduğunu mahalli kayıdlara atfen ifâde etmiş İdi. O vakit Osmanlılar'm İdarenin her şubesinde gös-terdikleri iktidar, şimdi buna benzer hususlar için yabancıların duyulan ihtiyâcın teessürâtı derecesinde mûcib-i takdirdir. Zâhlr, o vakitler memleketin her ıslâhı kendi oğullarından beklenirdi. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/523-524

hârici işleri de nazar-ı dikkatte bulunduruyordu. Venedik Cumhuriyeti'-nin iki sefiri Bartalomeo Kontarini ve Alvazio Moçenigo Kaahire'de büyük bir ihtiramla kabul olunarak, Selîm'in elbisesini (eteğini) öpmeye nail olmuşlar idi.¹¹⁰⁹

Kontarini Pâdişâh ile birlikte Şam'a gelerek Moçenigo,' Selîm'in gösterdiği arzuya binâen Osmanlı donanmasıyla İstanbul'a gitti.¹¹¹⁰ 1517 Eylül'ünün onyedisinde Venediklilerle kapitûlâsyonlar yenilerek, buna ilâve edilen bir madde ile Kıbrıs adasının temellüküne mukabil Venedik'in Memlûk Sultânları'na vermekte olduğu se-kizbin dükânın Osmanlı Sultânlarına ödenmesi kararlaştırılmış idi.¹¹¹¹

Selim, evvelce Macaristan ile akdolunan mütârekeyi de bir sene uzattı;¹¹¹² lâkin bu uzatma Macarlar'ın tecâvüzlerine mâni olmamış ve bu tecâvüz esnasında -Şehzade Süleyman'ın Edirne'den Dımişk'da bulunan pederine yazmış olduğu bir mektuptan anlaşıldığına göre- İzvornik Beği Mustafa zayı olmuştu.¹¹¹³

Yine bu zamandadır ki Sultân Selîm, Şâh İsmâil elçilerinin tebriklerini ve kıymetdâr hediyelerini kabul eylediği gibi,¹¹¹⁴ Kemah Hâkimi Karaçîn-oğlu Mehmed'den de bütün Kürdistan'ın kamilen itaat ettiği haberini aldı.¹¹¹⁵

¹¹⁰⁹ Venedik elçileri 8 Eylül'de huzura kabul olunmuş ve Pâdişâh 10 Eylül'de Kaahire'den çıkmıştır. Marini Sanoto, Sa'dü'd-dîn, İdris, Ebû's-Sürûr hareket-i şahaneyi 28 Şa*bân (15 Eylül) de gösterirler.

¹¹¹⁰ İkisi de Kaahire'ye gönderilmişti. Lojiye'nin yazdığı gibi, c.. 9, s. 97, Dımişk'a değil.

¹¹¹¹ Martni Sanoto'nun Kronik'i.

¹¹¹² Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 194.

¹¹¹³ İhtimâl ki, Osmanlılar'ın—Engel'in Dalmaçya Târihi'nde, (s. 365) ve Schimek'in (s. 199) bahsettikleri—Hırvatistan akınlarıdır. Sa'dü'd-dîn (4, varak: 714), ve Celâl-zâde (varak: 61) bu ulağın Dımişk'a 23 Zi'lka'de 923 (15 Kânun-ı evvel 1517) târihinde vâsıl olduğunu yazarlar. Yine o sırada Dımişk'dan İstanbul'a gönderilmiş olan ulak ondört gün gittikten sonra Pîrî Paşa'nın sadâret-i uzmâya tâyini haberini payitahta ulaştırdı. Bu isbat eder ki Pîrî Paşa! sefelinin vefatından iki ay sonra o makama çıkmıştır (Marini Sanoto'da Venedik raporu). Pîrî Paşa'nın Dımişk'a 12 Muharrem 924 (24 Kânun-ı sâni 1518)'de vardığı Venedik elçisinin 14 Şubat raporlarıyla te*-yîd edilmektedir.

¹¹¹⁴ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 714. Cenâbî, varak: 421. Cenâbî ve He-zarfenn Şâh İsmail'in «Şehenzâh-ı âlem ve Sâhib-kıran-ı Benî Âdem»e lâyük hediyeler gönderdiğini yazdıkları halde, Kan-temir tercümesinde İran Şâh'ınm pâdişâha bu isimleri verdiğini söylüyor.

¹¹¹⁵ Sa'dü'l-Vî-dîn, 4, varak: 712. (Fakat Pâdişâh, Şâh İsmail'in sulh talebini mutazammın nâmesine iltifat etmeyerek Acem elçisini habsolunmak: üzere İstanbul'a gönderdi. Sultân Selim, Acem üzerine yürümek arzusun-daydı; fakat asker yorgun olmak cliyetiyle, onların İstid'ası üzerine Acem seferini te'hîr etti. Sa'dü'd-dîn, 2, s. 380-381. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/524-525

Muhyiddin-i Arabi Türbesinin Açılış Merasimi

Selîm, ordusunun Dımeşk'da istirahat ettiği bir gün kaybolarak, teb-dîl-i kıyafetle Halîlü'r-Rahmân ve Beytû'l-Lahm merkadini ziyaret etti. İlk defasında olduğu gibi bu sefer de gidip geldiği müddetçe şiddetli yağmur yağıyordu. Az vakit içinde dönerek¹¹¹⁶ emri mucibince Şeyh-i Ek-ber Muhyi'd-dîn el-Arabî'nin kabri civarında inşâ olunan câmi-i şerifin açılış töreninde hazır bulunmuştur (4 Muharrem / 16 Kânûn-ı sâni). Bu camie vaaz ve Kur'ân kıraatine me'mûr meşâyih tâyin ederek fukaraya her gün yemek dağıtılmak üzere, bir de imaret yaptırmıştır. Canbirdi Gazzâlî'yi¹¹¹⁷ Dımeşk hükûmetine tâyin ettikten sonra Şam'dan hareketle 22 Safer 924 / 5 Mart 1518'de Haleb'e vâsıl oldu. Şam'da hocası Edîb Halîmî Çelebi'yi kaybettiği gibi,¹¹¹⁸ Haleb'e yakın bir mahalde Saba Dukası Etyen Kozarik'in oğlu Hersek Ahmed Paşa'nın vefâtıyla müteessir oldu. Hersek Ahmed, yarım asır kadar bir müddet zarfında devlete büyük hizmetlerde bulunduktan bir an geri durmamış ve dört defa vezîr-i âzamlıkta bulunmuştur. İzmid Körfezi'nin güney sahilinde inşâ ettiği cami ve imaret bu devlet adamını hâlâ Osmanlılar'a hatırlatmaktadır.¹¹¹⁹

Yavuz Sultan Selim İstanbul'da

Selim, iki ay Haleb'de kalarak, iki ayda Haleb'den İstanbul'a geldi. Döndüğünde İmparator Teodos'un zafer sütununu harâb olmuş buldu ki, bir sene evvel şiddetli bir fırtınadan yıkılmış ve birçok evleri yıkarak, birçok insanlar da enkazı altında kalmıştı.¹¹²⁰ Pâdişâh, on gün payitahtında kaldıktan sonra Edirne'ye gitmek üzere İstanbul'dan hareket etti (27 Receb

¹¹¹⁶ M. D'Ohsson, 1, s. 309.

¹¹¹⁷ Sa'dü'd-dîn, varak: 715. tdris-zâde, varak: 140.

¹¹¹⁸ Osman Efendi-zâde'nin Hadîkatü'l-Vüzerâ'da yazdığı gibi Bur-sa'da değil, Venedik sefirlerinin en sahîh raporlarına göre Ha-leb'de vefat etmiştir.

¹¹¹⁹ Evliya; MenasUcÜ'l-Hacc, s. 25.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/525

¹¹²⁰ İmparator Teodos'un sütunu (Çemberlitaş) Romalılar zamanında ye şimdi Tavuk Pazarı (Forum Tauri) denilen yerde idi. Venedik elçisi Moçenigo'nun 10 Teşrin-i evvel 1517 târihiyle İstanbul'dan gönderdiği rapor bu âbidenin sukutu hakkında tafsilât verir. Elçi Mısır'dan Osmanlı donanmasıyla gelmiş idi, I. Selîm'i adalet ve fazîlet numunesi olmak üzere gösteren o sefirdir. Pâdişâh'ın o kadar teveccühüne nail olmuştu ki İstanbul'da sefaret sıfatıyla ikametinin uzatılmasını talebe cür'et etmiştir.

/ 4 Ağustos).¹¹²¹

Kırım Hânlığı'nın Yeni Statüsü

Selîm'in Edirne'ye girişinden dokuz gün sonra Şehzade Süleyman babasına gayet mutantan bir veda ile tahsisatına beşyüzbin akçe zammolunduğu halde makarr-ı hükümeti olan Saruhân'a döndü. Birkaç gün sonra da Mısır seferinde hoca Halîmî ile birlikte Pâdişâh'm teveccühünü paylaşmış olan Nişancı Hoca-oğlu Mehmed Paşa irtihâl eyledi. Pâdişâh onun yerine eniştesi Mustafa Paşa'yı tâîn ederek, ondan boşalan Rumeli Beğ-lerbeğiliği defterdar Ferhâd Paşa'ya verildi. Yedikule kumandanı Kemâl de Yeniçeri Ağalığı'na nasb olundu.¹¹²² Yine bu sene zarfında dört sene önce vefat eden Mengli Giray'm oğlu ve kendisinin kayın biraderi olan Mehmed Giray'ı bütün Kırım hükümetine nâsb ve kendisine yevmî bin akçe tahsis etti.¹¹²³ Sultân Selim, yeni Kırım Hânı'nın akrabası olmakla beraber, saltanatının sonlarında Şâh İsmail'den ve Memlûk Sultânı'n-dan ziyâde Kırım Hânı'ndan çekinir olmuştu. Hattâ bir gün vezîr-i âzam Pîrî Paşa'ya şöyle söyledi:

- «Bilir misin ki ben Acemler'den ziyâde Tatarlar'dan korkarım; onların atları nal vurmağa muhtâc değildir; bizim ordularımızın sahilinde durmağa mecbur oldukları ve köprüsüz geçemediğimiz nehirleri, onlar yüzerek geçerler; başkalarının beş günde aldıkları yolu bir günde keserler. Bunun için ben Hân'ı diğer beğler gibi taht-ı itaate almak ve Kırım hükümetini berât ile tevcih ederek muayyen miktarda maaş tahsis etmek isterim.»

Pâdişâhın emrine uygun olarak Hân'ın tâbiyyetini tazammun eder bir berât gönderildi; Mehmed Giray, kendisini Pâdişâhın diğer kulları sırasına koymakta olan bu felâketli şerefi mukavemetsizce kabul ettikten başka, kardeşi Saadet Giray'ı sadâkatine rehin olmak üzere İstanbul'a gönderdi.¹¹²⁴

Bâyezîd'in saltanatının sona ermesinden ve Selîm'in cülusundan beri Kırım Hânları'ndan bahs etmemiş olduğumuz cihetle, burada Mengli Giray hakkında birkaç söz söyleyeceğiz; husûsiyle ki onun hükümetinden itibaren Kırım'ın siyaseti büyük değişikliklere uğramış ve Kırım Hânları Osmanlı

¹¹²¹ Sa'dü'd-dîn, 4, 705. İdrîs-zâde, varak: 141.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/526

¹¹²² Sa'dü'd-dîn, 4, 707. İdrîs-zâde, varak: 140.

¹¹²³ M. D'O'hsson, 4, varak: 432. Büyük kıt'a, Rıtlvan-paşa-zâde, varak 111.

¹¹²⁴ Âlî ve ondan naklen Solak-zâde, varak: 99.

hükümetiyle daha sık ve daha doğrudan doğruya münâsebette bulunmuştur. Münevver fikirli ve ilim muhibbi olan Mengli Giray 47 sene 8 ay hükümet ederek 71 yaşında vefat etmiştir (920 / 1514).¹¹²⁵ Kendisine isyan eden Nogay Tatarları ile bir müsademedede Öldürülerek Bağ-çesaray'da, hâtirasını ebedileştirmek için inşâ edilen türbeye defn olunmuştur. Mengli Giray'ın sekiz oğlu¹¹²⁶ kalarak, bunlardan Mehmed Giray babasına halef olmuştur. Lehistan seferiyle Kili ve Akkirman muhasaraları esnasında Mengli tarafından Bâyezîd'e îfâ olunan hizmetlere mukabil Kefe, Gözleve, Balıklava limanlarından kaftan parası nâmiyle kendisine varidat tâyin olunmuştur. Bu varidat Tatarların Kırım'da hükümetleri nihayet buluncaya kadar memleket sakinlerinden «yalı ağası» nâmiyle seçilen bir ağa marifetiyle idare edilmiştir. Eflâk voyvodası, Din-yester nehri sahilinde birçok köyleri ve arazîyi Kırım Hânlarına terke mecbur olduğu gibi, Mehmed Giray, Lehistan'da birçok akınlar yapmış ve Seyyid Ahmed'in çıkardığı dahilî muharebeleri bastırarak Kefe'nin dört fersah güneyinde ve Aharmış Tepesi yamaçlarında kâin Zulkat köyünü ondan almıştır.¹¹²⁷

Yavuz'un Son Senelerinde Dış Münâsebetler

Sultân Selîm, Edirne'de ikameti esnasında devlet tercümanlığında Alî Beğ'e halef olan Sipâhî Yûnus'u elçilikle Venedik'e gönderdi; Yûnus Osmanlı gemilerinden ve tebeasından bir takımının -sancak beğlerinin ve kadılarının resmî iş'ârlarıyla tahakkuk ettiği veçhile- esîr edilmiş olmasından dolayı Cumhuriyet nezdinde şikâyet me'mûr idi.¹¹²⁸ Pâdişâh Mısır seferinden dolayı hazînede yüz gösteren müzayakaya bir çâre bulmak için emtiasından o zamana kadar yüzde üç (% 3) hesabiyle alınmakta olan idhâlât resmine yüzde iki zam etti.¹¹²⁹ Yine o zamana doğru -eskiden Memlûk Sultânlarına

¹¹²⁵ Es-Sebl's-Sebâr fî Tarîh-i Mülûk**t-Tatar, Zeynel Muhammed Rıza'nın eseri, varak 61. Şövalye Italinsky'nin yazma nüshası.

¹¹²⁶ Mehmed Giray, Bahâdîr Giray, Mahmûd Giray, Peth Giray, Vertas Giray, Mübarek Giray, Saadet Giray, Sâhib Giray; a.g.e.

¹¹²⁷ A.g.e.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/526-527

¹¹²⁸ Marini Sanoto'da Sultân Selîm'in 20 Teşrîn-i evvel 1511'de Edime'den gönderdiği. Bu mektup Venedik Evrakj Hükümeti Fihrlstî'nde Pâdişâhların Mektupları meyânında yoktur

¹¹²⁹ Marini Sanoto 1518 Kânûn-ı evveli kroniğinde bunu şöyle kaydeder: «II Signor ha fatfco pagare i Ragusei; pagavano 3 pet. pagino cinque come altri.» Bu vak'a Engel'In Ra^uza TâJihl'inde yoktur.

tediye olunagelen senelik bir meblâğa mukabil Kaniâme Kilisesi'yle Hristiyan ziyaretçileri hakkında kabul olunan vergi muafiyetinin devamını müzâkere etmek üzere bir İspanyol elçisi geldi. Selim, elçiyi mültefitâne kabul ederek bir kaftan ve beşbin akçe ihsan eylediği gibi, eğer İspanya ile Osmanlı devleti arasında husûsî bir muahede akdetmek üzere¹¹³⁰ tam bir me'zûniyeti hâiz elçi gönderilirse, İspanya Kralı'nın arzusunu yerine getireceğini vaad etti.

Bu aralık Papa X. Leon, İtalya'da asayişin kurulmasından fırsat bularak, Osmanlı Devleti aleyhinde yeni bir ittifak teşkiline teşvik etmek için Hristiyan Avrupa'nın dört büyük hükümeti olan Avusturya İmparatoru ile Fransa, İngiltere, İspanya Krallarına dört kardinal gönderdiğinden, Sultân Selim'in İspanya Kralı'yla muahede yapmak üzere verdiği ihtiyatkâr cevap faydasız birşey değildi.¹¹³¹

Ertesi sene Pâdişâh, Macaristan ile¹¹³² akdedilmiş olan mütârekeyi bir sene daha temdîd etti ve Kıbrıs adasının temellükünden dolayı Venedik hükümetinin vermesi lâzım gelen sekiz bin duka verginin iki seneliğinin tediye edilmesini Mustafa Çavuş vâsitiyle Cumhûriyet'e tebliğ etti.¹¹³³ Bu akçeyi getiren Venedik elçisini huzuruna kabul ettiği zaman Pâdişâh, mutadî hilâfına olarak elçi ile konuşmuş ve yanından çıkarken de, Venedik hükümeti son muahedenin ahkâmına harfiyyen riâyet ettikçe, Cumhûriyet ile sulh hâlinde kalacağını söylemişti.¹¹³⁴

Celâlî Kıyamı Ve Bastırılması

¹¹³⁰ Kontarini'nin 3 Nisan 1519 târihiyle Edirne'den gönderdiği rapor.

¹¹³¹ İmparator'a «San Sisto»yu, Fransa kralına Santa Maria kardinalini, İspanya kralına Kardinal Egidio'yu, İngiltere kralına Kardinal Campeggio'yu göndermişti. Guoviciardini, I, 13, ve Ruskoe (X. Leon zamanı) c. 3, s. 354. Sadoleti'nin aşağıdaki unvan ile mâruf olan nutku da Hristiyanları Türkler aleyhine davet için yazmıştı: Jacobi Sadoletti Episc. Carpent Leonis Xa secretis in promulgatione generalium induciarum oratio 19.» Rûmî takvim hesabıyla Nisân 1518. Ancak bu sırada büsbütün ona muarız bir fikirde ve mezheb değişikliğine (Protestanlığa) temayül tarzında olarak şu unvanla diğer bir makale neşredilmiştir: «Exhortatio viri ciusdem doctissimi ad Principes ne in decimas proestationem consentiant» (Utopia'-da 3 Mart 1519'da basılmış).

¹¹³² İstanbul balyozu Bembo, 2 Haziran 1519, Marini Sanoto bunu Söyle yazar: «Come al di ultimo (31) Maggio fu data licentia ali Oratori di Hungaria a giurata la pace di questo Sgr. con Il Re di Hungaria.»

¹¹³³ Pâdişâhın Mustafa Çavuş vâsitiyle ve 1 Haziran târihiyle Edirne'den Venedik hükümetine gönderdiği mektup, Marini Sanoto. Bu mektup, Venedik Hükümeti Hazine-i Evrakı Fihristinde vardır ki, biri 28 Kânûn-ı sâni târihiyle Oğuz'un elçiliğine ve diğeri 22 Eylül târihiyle Ahmed Ferhad'm elçiliğine dâirdir.

¹¹³⁴ Marini Sanoto.

Sultân Selîm'in orduları 1518 ve 1519 senelerinde Asya'da Celâli¹¹³⁵ nâmında, yeni bir mezheb kurmak isteyen bir şahsın çıkardığı isyan ile meşgul oldu. Bir sene önce Suriye'de Hânûş isminde¹¹³⁶ bir Arab şeyhinin isyanı muvaffakiyetle bastırıldığı gibi, Celâli isyanı da o suretle bastırıldı. Mutaassıb Arab şeyhi Baalbek civarında İskender Paşa, Güzelce Kaasim Paşa, Tarablus, Hama ve Dımışk valisi-Birdi Gazzâlî kumandalarındaki müttefik kuvvetler tarafından hezimete uğratılarak başı Edirne'ye gönderilmişti.¹¹³⁷ Berikine gelince, bu adam taraftarlarıyla birlikte Tokad yakınlarında Turhal nâm mahalde bir mağara içinde bulunur ve Mesih'in oraya gelmesini muntazır bulunduğunu söylerdi.¹¹³⁸ Vezîr-i âzam o sırada Fırat sahillerinde Şark vilâyetlerini İranlılar'a karşı muhafaza ile meşgul olduğundan, Selîm, Rumeli Beğlerbeği Ferhâd Pa-ga'yı¹¹³⁹ bu yeni fırkanın tenkiline me'mûr eyledi. Dülkadiriye Beği Şehsüvâr-oğlu dahî bunların üzerine yürüyerek¹¹⁴⁰ Elbistan'dan Sivas hududuna kadar tâkîb etti. Celâîlîler'in Karahisar üzerine ric'ati ve Ferhâd Paşa'nın Ankara üzerine yürüyüşü esnasında Şehsüvâr âsîleri yakalayarak tam mânâsıyla hezimete uğrattı. Lâkin bu muvaffakiyet Ferhâd Paşa'nın yok edilmesi kaabil olmayacak bir surette düşmanlığını kazanmasına sebep oldu.¹¹⁴¹

Yine bu esnada Asya'da Selîm'in biraderi Ahmed'in oğlu Murad olmak üzere bir saltanat davacısı zuhuruna dâir mübhem bir rivayet yayıldı. Ancak bunun asılsız olduğu anlaşılarak Selîm'in endîşesini mûcib olmaktan başka bir netice vermedi. Bununla beraber Şehzade Murâd denilen bu şahsın hüviyeti derhâl Sa'dü'd-dîn'in pederi Hasan Çan'ın şehâ-detiyile tekzîb olunmuş idi; Hasan Can Sultân Ahmed'in şehzadesinin vefat etmiş bulunduğu dâir kat'î delillere mâlik idi.¹¹⁴²

¹¹³⁵ Bu adamın ismi Celâli değil, Celâl'dir. Muahharan zuhur eden âsilere «Ce-lâli» denilmesi bunun isminden kalmadır. (Mütercim)

¹¹³⁶ Bizim târihlerde İbn Hanîş. (Mütercim)

¹¹³⁷ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 715. İdris'in oğlu, varak: 141. Solakzade.

¹¹³⁸ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 717. Solak-aade. (Celâl, bu mağaradan Mesih'in değil, Mehdi'nin çıkacağını söylerdi ve nihayet kendisi Mehdi olduğunu iddiaa haşladı. Başına yirmibinden ziyade süvari ve piyade toplanmış İdi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 384. Mütercim).

¹¹³⁹ Dâmâd Ferhâd Paşa aslen Dalmaçyalı olup Sebeniko'da doğmuştu. Ferhâd Paşa'nın Celâli aleyhine —Osmanlı müverrihlerinin yazdığı gibi— 1519'da değil, 1520'de vuku bulan seferi hakkındaki Venedik raporları şöyle söylüyor: «Ferhabassa giovine di 30 anni Dalmata di Sebenico persona di bona ins-truction in Parte militare — novo Bassa con 3000 Gianizari e 3000 spahi con iandato contea li sublevati». Marini Sanoto.

¹¹⁴⁰ Şehsüvâr-zâde Alt Beg, Ferhâd Paşa'ya bu münasebetle vezirlik verilmişti. Kezâlik. Mütercim.

¹¹⁴¹ Ferhâd Paşa bu kini sonraları Sultan Süleyman zamanında izhar etmiştir.

¹¹⁴² Bu adamın ismi bizim târihlerde «Düzme Murâd»dır. Sultân Selîm bilâhare devletinde bir nifak sebebi

Edirne'de Veba Zuhuru

Edirne'de tâûn (veba) zuhur ettiğinden, Sultân Selîm orayı terk ederek, birkaç gün civarda avladıktan-sonra İstanbul'a döndü. Avdetinde defterdar Abdü's-selâm'ın saray civarında yaptırmakta olduğu köşkü¹¹⁴³ gezdi. Bu köşk mermerden bina edilmiş olup, dâhilen duvarlarına resimler nakş edilmiş idi. Bunlardan biri II. Mehmed'in resmiydi. Sultân Selîm, yedi yaşında iken büyük babasını görmüş olduğundan resmi hâtırasına muvafık bulmayarak,¹¹⁴⁴ bu münâsebetle defterdarın devlet hazînesini faydasız yere telef ettiğini beyân ile Abdü's-selâm'ın bütün yaptıklarını takbih etti. Ancak, defterdar fırtınayı mâhirâne bir şekilde atlatmanın çâresini buldu: Sultân Selîm'in ayaklarına kapanarak bu âbideyi kendi parasıyla bina ettirmiş olduğunu ifâde ve en sâdık kullarından birinin ihlâsma gâhid olarak kabulünü istirham etti. Selîm, bundan memnun olarak defterdara üç hil'at giydirdi ve her ne talebi vâki olursa yerine getireceğini vaad etti. Abdüsselâm, büyük servet kazanmış olduğundan îzmid'in arkasında «Ağaç Denizi» denilen büyük ormanın bulunduğu kazada birkaç köyden başka birşey istemediğini söyledi. Pâdişâh bu talebin derece-i şumulünü anlamaksızın yerine getirdi. O zamandan beri Abdüsselâm ailesi îzmid'den ağaç Denizi kazası hududuna kadar uzanan bütün mer'aların temellüküyle devletin en zengin hanedanlarından biri olmuştur.¹¹⁴⁵ Sultân Selîm, sarayının karşısında bu köşk inşâ olunduğu sırada, nâmını taşıyan ve fakat oğlu Süleyman zamanında ikmâl edilebilen camiin temellerini attırdı.¹¹⁴⁶

olmaması için, bizzat tahkikat yaptırarak herifin sahteliği hakkında kimsenin şübhe-si kalamıyacak derecelerde deliller meydana çıkarmıştır. Sa'dü'd-dîn'de, c. 1, s. 375-377'de tafsilât vardır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/528-529

¹¹⁴³ Bu köşkün ismini ve Padişâh'ın Tekfur-dagi, ipsala, Malkara, Dimetoka, Filibe taraflarında dolaştığını yazan yalnız Lutfî Paşa'dır.

¹¹⁴⁴ Sa'dü'd-dîn'in Selm-name'si, DHFeJn Hatırları'na müracaat, numara: 287 ve 288.

¹¹⁴⁵ Âli, yarak: 211.

Köşk ve resimi hakkında Sa'dü'd-dîn'in Seîm-nâme'sinden tel-hîs «Bir gün derya kenarında Sultân Selîm köşkü dimekle meşhur olan köşkü bina ederler iken bağçeye inüp kasrı seyre buyurdular. Meğer nakkaşlar nakşa meşgul idiler. Bir musavvir, merhûm Sultân Mehmed (Sultân Mehmed'in resmi Hammer'in zannı gibi duvarda çizilmiş değildi, bir ressam tecrübe-i kalem kabilinden yapmıştı) hazretlerini tasvir etmiş. Dilsizler görerak alup huzûr-ı pâdişâhiye getirdiler; Pâdişâh «Sultân Mehmed Hazretlerini tasvir etmek istemiş amma, benzedememiş. Merhum bizi hâl-i tfuliyyetimizde mübarek dizleri üstüne almışlardır. Sûret-i şerifeleri hayâlimdedir: Doğan burunlu idiler.» buyurdu.

¹¹⁴⁶ İstanbul ve Boğaziçi, 1, s. 403.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/529-530

Yavuz'un Son Günleri

O zaman Mısır Fâtih'i'ni bu binalardan daha mühim mülâhazalar işgal ediyordu: Deniz kuvvetlerine nazar-ı dikkatini hasrederek, muhtelif hacimlerde ve üç tanesi yedişeryüz tonilato sıkletinde yüzelli gemi inşâsını emretti.¹¹⁴⁷ Yine o sırada, denize çıkmağa hazır vaziyette yüz kadırga teçhiz olundu. Pâdişâh'm limanlarda Rodos'a karşı kuvvetli bir donanma hazırlamağa çalışmakla beraber, bir taraftan da tran aleyhine yeni bir sefer tasavvurunda bulunduğu anlaşılıyor. Kayseri'de onbeşbin ti-marlı süvârî toplandı. Konya Paşası bütün sancak beğlerini yirmibin kişilik bir kuvvet teşkil eden askeriyle Lârende'ye çağırdı; Anadolu Beğ-lerbeğiliğinde bulunan Ferhâd Paşa da otuz bin askerle ona iltihak etti. Birçok toparla takviye olunmuş altmış bin kişilik bir ordu ilk işarete muharebeye girişmeğe hazır bulunuyordu.

Kemâl Reîs'in Bâyezîd zamanında Rodos üzerine vâki olan teşebbüslerinden beri Hristiyanlık âlemi Kudüs-i Şerîf Azîz Yahya Tarîkati aleyhinde yeni taarruzlar zuhurundan korkuyordu ki, bu da sebepsiz addolunamazdı.¹¹⁴⁸ Bu endişeden dolayıdır ki, 1511 senesinden beri cengâver Papa II. Jul şövalyeleri -müdâfaaya me'mûr bir kale muhafızları gibi adada kalmağa icbar eylemişti. Vaktâ ki, Mısır seferi esnasında Osmanlı donanması İskenderiye'ye giderken Rodos açıklarında göründü, Tarikat, bir an için yeni felâketler vukuundan korktu; lâkin bundan yalnız tah-kîrâmiz bir mektupla kurtuldu. Osmanlı Amirali bu mektubunda Üstâd-ı Âzam'a «uyuz köpek», «köpek oğlu», «cehennem köpekleri neslinden» diye hitâb ediyordu.¹¹⁴⁹ Bu defaki hazırlıkların Rodos üzerine olduğundan şübhe edilemezdi. Bununla beraber Sultân Selim, sefer ihtiyaçlarının en küçük teferruatına varıncaya kadar tedâriki çâreleri görülmeksizin sefer açmak istemiyordu. Başlayacağı seferi bitirmeden bırakmağa mecbur olmaktan çekinmekte, ve büyük babası II. Mehmed'in utanma mevzuu olan ric'atini

¹¹⁴⁷ İstanbul'daki 16 Nisan 1519 tarihli Venedik raporu: «Ordino İl Signor gaile 100 tra grosse e sottile, 20 fuste, 21 bargie, 3 di 700 botte, 6-7 brigantin, e altre 100 galie In ordine si mettavans; si publi cava che si faceva per Rodl»

¹¹⁴⁸ Asya Hâtıraları, s. 69. Lamartinier.

¹¹⁴⁹ Marini Sanoto: «Lettra del capo deli' armata turcha al Gran Maestro: Tu che sel un can rognoso de una madre filio di cane, cane del inferno, e ,tu te chiaml, etc.»

dâima nazar-ı dikkatinde bulunduruyordu. Bundan dolayı ordunun azimetini isti'câl eder gibi görünen vezirleri azarladı.

Bir gün Sa'dü'd-dîn'in babası Hasan Can ile Eyüb Câmiî'nden çıkarken büyük kadirgâlardan amiral gemisi birinin limanda bütün yelkenlerinin açılmış olduğunu gördü. Baştan ayağa gazab şulesi kesilerek, bunun kimin tarafından verilen emir üzerine denize indirildiğini sordu. Ve-zîr-i âzam Pîrî Paşa, gemiler biter bitmez denize indirilmeleri çok zamandan beri yerleşmiş bir kaide olduğunu beyân ile, Amiral Câ'fer Beğ'in başını pek güçlkle kurtarabildi.

Selim bir gün vezirlerine dedi ki: - «Siz beni Rodos fethine tahrik etmek istiyorsunuz. Lâkin Rodos'u almak için ne kadar baruta ihtiyaç vardır? Ve sizin ne kadar barutunuz vardır?»

Vezirler, ansızın karşılaştıkları bu suâle, mahcubiyetlerini örtmek için sükûttan başka bir çâre bulamadılar. Lâkin ertesi gün gelip dört ay muhasara için kâfi barut bulunduğunu söylediler. Sultân Selim, Öfkeli bir şekilde dedi ki:

- «Dört aylık barut mühimmâtıyla ne yapılabilir? Halbuki onun iki misli kâfi değildir. Benim de Mehmed-i Sâni gibi ric'-atle mahcûb olmaklığımı mı istersiniz? Bu türlü tedârikât ile muharebeye başlayıp da Rodos'a gidemem; zâten zannıma göre âhîret yolculuğundan başka seferim yoktur?».¹¹⁵⁰

¹¹⁵⁰ Sa'dü'd-dîn'in pederinden naklen hulâsası şudur: «Egerçi bâb-ı hümayûn ağalarından sefer takarrürünü işidürdük; lâkin pâdşâhun hâlinde buna dâir bir şey his itmezdük. Bir gün havâss-ı huddârıyla Eyyüb-ı Ensârl ziyaretine gitti. Eyyüb kapısının hâricinde «Yâ Vedûd» tekyesine muttasıl kubbe karşısına geldükde Fatîha okudılar, ve bir mezar göstererek «Kimün mezarı otđığını bilür misün?» buyurdılar. «Hayır» dimeklğüm üzerine dâyelerinin mezarı oldđığını söyleyerek ba'zı evsâf-ı cemilesini nakitdiler. Bu esnada kapudâne mahsûs kadirganın kûrek çekilerek Ey-yüb'a doğrı gelmekte olduğunu görüp «Henüz sefer kararlâsđırılmanuş iken bunı ktmün emriyle denize indirdiler», ve kapudân Ca'fer Aga'nun katlini ferman eylediler. Vezir-i âzam Plrî Pasa, yeni inşâ olman geminün tecrübe icün deryaya bırağılması mu'tâd ol-dđığını beyân ile şefaât itdi. Lâkin pâdşâh vüzerâya itâb ile: «Ben cihangirliğe alışmış bir pâdşâh oldđım hâlde siz beni bir kal'a fethine götürmek istiyorsunuz. Kal'a almanın birinci mühimmâtı barutdur.» di-dikden sonra «Kaç aylık barutunuz var?» suâlini lrâd eyledi. Vüzerâ zahire vesâirenün kifayetinden ma'lûmat vldürse de barutun mıkđannı ta'yin idem ey üp mahcûb oldılar, ve aldıkları müsâade üzerine irtesi gün dört ayhk barut oldđıguzu arz itdiler. Sultân Selim, gazûbâne bakup «Ceddüm zamanındaki hacâlet unutulmamış iken om iki kat mı yapmak istersiniz? Hususa bizzat gitmemi düşünüyorsunuz, gidüp de eli boş avdet idecek olursam hiç hirinüz sağ kalmaz. Rodos'un teshirine dört ayhk barut yetişir mi? Siz Rodos'u dört ayda değil, altı ayda dahî ala-mazsınız. Belki sekiz veya dokuz ayda alınabilir.** buyurdılar, ve en sonra «Bize sefer yok, meğer sefer-i âhîret.» didiler. Vâkıâ zamân-ı SÜley-mân'l'de tokuz ayda fetih alındı.» Sa'dü'd-dtn, c. 1, s. 389-390; Selfmft-m*-i sa'dü'd-dîn. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/530-531

Yavuz Sultan Selîm Han'ın İrtihâli

Selîm'in şu son- sözleri, yakında vefatına dâir sâdık bir hiss-i kable'l-vukû ile ilham olunmuştu; fî'1-hakîka az bir müddet sonra İstanbul'dan Edirne'ye giderken irtihâl eyledi. Payitahttan azimetinden üç gün evvel böğründe şiddetli ağrılar hissetmiş ve kasığında görünen bir hıyarcığın tedavi ettirilmesi için Hasan Can tarafından edilen ricalara rağmen ata binmişti.¹¹⁵¹ Çorlu ile Uğraş Köyü arasında olup, babasıyla kendi arasında zuhur ederek tahta çıkmasıyla neticelenen muharebenin cereyan ettiği yer olan mahalde¹¹⁵² ağrıları o kadar şiddetlendi ki, durmağa mecbur oldu. Beraber bulunan dört tabîb günden güne büyümekte olan çıkanlara nasıl mukavemet edeceklerini bilemiyerek ağrının merkezine zift yakısı

¹¹⁵¹ Sa'dü'd-dîn'in pederinden naklen rivayetinden anlaşıldığı üzere görünen şey hıyarcık değil, bir çıban alâmeti idi ve böğründe ve kasığında değil, omuzuna yakın idi. Çıbanın şîr-pence olduğu meşhurdur. İki ay kadar uzamış olmasına nazaran hıyarcık ve tâûn değil, şîr-pence olması lâzım geleceği anlaşıyor, Solak-zâde, s. 42, «Galiba beyne'n-nâs yani kara nâmıyla şöhret bulan âriaa* diyor ki, «yanıkara» Anadolu lugatince şîr-pence demektir. Çıbanın sekline nazaran bu ismi almıştır. Sa'dü'd-dîn' in bu bâbdaki İfâdesinin hülâsası mütercim'in açıklamalarında görülecektir.)

Sa'dü'd-dîn, Sultân Selîm'in hastalığı hakkında pederinden şöyle nakleder:

«Pâdişâh bir gün saraydan çıkıp saray kurbündeki bağçeye gitmiş idi. Bir yokuştan çıkarken «Hasan Can, arkama diken gibi bir şey batıyor» dedi. «Belki ağaçlardan öyle bir şey düşmüş-dür, müsâade buyurursanız bakılsın» dedim. İskemlecinin getirmekte olduğu iskemleye oturdum; yakasından elimi içeri soktum; lâkin bir şey bulamadım. Sultân Selîm biraz yürüdükten sonra tekrar ağrıdan şikâyet etti. Bu defa düğmelerini açtım, kılların arasından bir kıl başı kadar ağarmış ve etrafı kızarmış, ben dokununca «işte odur» buyurdu ve «Nasıl şeydir?» diye suâl etti. Söyledim, «Biraz sık» demesiyle şehâdet parmağı ve orta parmak ile kenarını yokladım, iki parmağımın arası gayet katı bir çıban ile doldu. «Pâdişâhım, bu büyük çıbandır; henüz hamdır, zedelemek caiz değildir; bir münâsib merhem konulmalı» dedim. Ben mukaddemce bir çıbandan bî-huzûr olarak üç gün hıdmetten dür kalmış bulunduğuma telmîhen «Biz Çelebi değil ki bir çıban için cerrahlara müracaat edelim?» dedikten sonra, köşke çıktı. Ve o geceyi ıztırâb ile geçirdi. Ertesi gün hamamda çıbanı deilâka uğdurmuş, avdetinde «Hasan Can, seni dinlemedik; amma kendimizi telef ettik» buyurdu. Tafsîl-i mâcerâ edince aklım uçayazdı. Azîmet-i hümayûnları mukarrer olduğundan te'hîr etmeyüp ata binmiş oldukları halde Edirne'ye gitmek üzere çadıra çıktılar. Çorlu kurbünde Sırt Köyünde tevakkufa mecbur oldular. Yara büyüdü ve açıldı, hiçbir ilâcın fâidesi olmadı.» (Hulasaten alınmıştır, c. 2, s. 392-394.)

Bu rivayetten de anlaşıyor ki, çıban Pâdişâh'ın kasığında değildi, arkasındaydı. Aşağıdaki haşiyede yazılacağı üzere Sultân Selîm Sırt Köyünde iki ay hasta kaldı. Eubbâ'dan dahî sû-ret-i mahsûsada suâl ile anlaşıldığı üzere «veba» bu kadar süremezdi. Hammer her nasılsa Sa'dü'd-dîn'in dikkatli tafsîlâtına itibâr etmeyerek Venedik elçilerinin raporuna atfen «şîrpençesi »tâûn» sanmış ve gördüğümüz Avrupa târihlerine ve ezcümle Lamartin'e dahî böyle geçmiştir.

¹¹⁵² Sa'dü'd-dîn'in Selîm-nâme'si Pâdişâh'm irtihâl ettiği yerin Sırt Köyü (Şart Köyü?) (Bu köyün Çorlu yakınlarında ve Bâye-zîd ile muharebe mevkî olduğu Sa'dü'd-dîn'de sarîhen belirtilmiştir; c. 2, s. 393. Mütercim) olduğunu söylüyor. Diğer müverrihler pederi aleyhine muharebesinin mevkîi olan Çorlu'da vefatını yazıyorlar. Bu hususta Cenâbî ve Hezarfenn'e de müracaat olunabilir. Onlar şöyle yazarlar: «Bâyezîd Hân sa-vaşdığı köy». Kantemir «Savaşdığını Özel isim sanarak «Savaşdı (Suaschtdy)'ye vâsıl olur olmaz» diye yazmış. Haşiyede Bâyezîd'in nehri yüzerek geçtiğini ve söylediği kelimenin İstanbul-Edirne yolu üzerinde bir karye olduğunu beyân etmiştir. Bu müverrih «Cisr-ı Mustafa Paşa» (Mustafa Paşa Köprüsü) hakkındaki malûmatını da Edirne Köprüsü hakkında beyân eder.

vurdular.¹¹⁵³ Selim'e afyon istimalini men' ettilerse de söz'lerinin bir faydası olmadı.¹¹⁵⁴ İstanbul'dan hareket olunduğunun yedinci¹¹⁵⁵ gecesi, -bir an yanından ayrılmamakta olan- Hasan Can ile «Yâ-Sîn Sûresini okuyordu; Pâdişâh'ın titremekte olan dudakları, kendisinin de birlikte okumakta olduğunu gösterdiği halde Hasan Can «Selâmü kav-len min rabbın rahîm» âyetine gelince Selîm'in ihtilâc içinde kapanarak hayâtı inkıta' bulmuş idi (8 Şevval 926 / 22 Eylül 1520).¹¹⁵⁶

Hasan Can, hazînedâr-başının Pâdişâh'ın vefatını ilân etmesini -akıllıca bir tedbîr olarak- önleyerek, kapıcılar kethüdasını da ertesi sabah, o gecenin hâdisesi hakkında hiç bir şey söylemeksizin vezirleri mu'tâd olduğu üzere dîvâna çağırmağa ikna etti. Hasan Can, bu mühim tedbîrlerden sonra, Pâdişâh'ın hareketsiz na'sı yanında, dua ile meşgul oldu. Ha-zînedâr başı dahî bu dindârâne vazifede ona yardım ederek, birlikte «Yâ-Sîn» okudular. Güneşin doğusuyla beraber vezîr-i âzam Pîrî Paşa, Mustafa Paşa, eski emîr-i âhur Ahmed Paşa geldiler. Pîrî Paşa, efendisini ruhunu teslim etmiş görünce gözyaşlarını tutamadı. Hasan Çan'ı vâki tedbîrlerinden dolayı tebrik ile hadimlerin âleme dağdağa vermelerine ^ bunun neticesi olarak Yeniçerilerin isyan çıkarıp da devletin asayişini ihlâl etmelerine mâni olduğu için takdir etti. Pâdişâh'ın irtihâlinden halkın haber alamaması için vezirler mu'tâd üzere toplandılar: Bâzı me'mû-riyetleri tevcih ile beraber, gûyâ Sultân Selîm'in sıhî durumu iyileşmiş olduğu cihetle tabîblere hil'at itâ olundu. Selîm'in vefatına muttali' olan dört tabîb, üç vezîr, hazînedâr-baş,

¹¹⁵³ Diez, Denkwürdigkeiten Asien's, 1, s. 296. Venedik raporları bu hastalık hakkında şu tafsilâtı veriyorlar: «in campagne essor venuto do car-boni in quel loco dove il padre li dette la sua maledizlon; hora di questo auasi li sopravvenne una piage, che venne dalla fino al fianco con molte boche, per la qual colava sempre, tamen non tetssiaive ogni di l'opio cosueto, si che da poi glorni 4 morite, e 11 bassa tenue scosa ta dlta morte, la qual fu a di 22 settembre.> Ofen (Buda, yâni Budin)'deki Venedik sefiri taundan vefat etmiş olduğunu yazmıştır. Marini Sanoto'nun târihi, c. 19, 1521. (Bizim târihlerde bu zift yakısına dâir bir şey göze ilişmedi. Mütercim).

¹¹⁵⁴ Bu da bizim târihlerde yoktur. Mütercim. (Bu tamâmiyle iftiradan ibarettir. Bugüne kadar bu hususta herhangi bir delil ortaya çıkmadığı gibi, kıyamete kadar da çıkması mümkün değildir. Bu, gâvurun, Türk Cihangirine şümket istediği bir lekedir ki. ancak söyleyeni karalar. Hazırlayan).

¹¹⁵⁵ İstanbul'dan hareketle, Pâdişâh'ın vefatı arasında İki ay kadar zaman geçmiştir. Bakınız:

Pâdişâh'ın Edirne'ye gitmek üzere çadıra çıktığı 2 Şa'bân 926'-dır. Sırt Köyü'nde irtihâî 9 Şevval 926 gecesidir. Demek olur ki, hareketiyle irtihâî arasında iki ay ve bir hafta geçmiştir.

¹¹⁵⁶ Diez, a-g-e. Hasan Can vefat târihini iş'âr etmez. Ancak bütün Osmanlı müverrihleri ve Sultân Süleyman'ın cûlusundan bahs eden eserler Sev-vâl'ın sekizinde, yâni 22 EylûT'de olduğunu zikrederler. (Halbuki İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in 394. sabitesinde Sultan Selîm'in 926 Şevvalinin ley-le-i tâsi'asmda (dokuzuncu gecesinde) irtihâlât tasrîh edilmiştir. Mütercim) Bu menbalar Venedik elçisinin İstanbul'dan yazdığı raporu (Marini Sanoto, e. 19) derecesinde itimâda şâyân olup, bu raporda dahî şöyle denilmiştir: «Il Signor, murite a di 22 settembre a l'albo, e subito H bassa aviso 11 fiol.» Celâl-zâde'nin Se'Ummâme'si, Selîm'in vefatını yazdıktan sonra, birkaç fikra nakl eder ki, bunların birinde Bukrat (Hipokrat) râ-hib olmak üzere görünür, varak: 65, bât>: 22.

kapıcılar kethüdası, Hasan Can, Şehzade Süleyman'ın gelişine kadar dindarca bir duygu ile sırrı sakladılar. Vezîr-i âzam Şehzâde'ye derhâl Tatar çıkarmış ve hemen İstanbul'a gelmesini yazmış idi. Tabîbler, iç-oda hademesinden üç kişinin yardımıyla Pâdişâh'ın na'sına nezâret ettiler ve Selîm'in çadırına kimseyi bırakmiya-rak, na'sı kemâl-i dikkatle yatak içinde kapalı tutulmuştur.¹¹⁵⁷

Yavuz Sultan Selîm Hân'ın Şahsiyeti Zenbilli Ali Cemâlî Efendi

Sultân Selîm, ellidört yaşında ve saltanatda dokuzuncu senesinde vefat etti. Münevver fikirli bir pâdişâh, mutasavvıf, şair ve hakim idi.

Bâzı müverrihlerin rivayetlerine inanılmak lâzım gelirse, Selîm'in doğumunda bir derviş vücûdunda yedi küçük «ben» görerek, hayâtında bunların miktarmca hükümdara galebe edeceğini söylemişti. Bu keşif hakîkten vuku* bulmuşsa, kardeşle'ri Korkud ve Ahmed, Yeğeni, Şâh İsmail, Karahan, Dülkadiriye Beği ile Mısır Sultânı'na muzafferi-yetiyle vâki olmuştur.¹¹⁵⁸ "İşbu yedi «ben» ailesinden ve vezirlerinden yedi kişinin idgmiyle de tefsir edilmek doğru olabilirdi. Hemdem Paşa ile Hasan Paşa - biri îran seferi açıldığında, diğeri Mısır seferinde- serbestçe fikirlerini beyân etmelerinin mükâfatı olarak başlarını verdiler. Vezîr-i âzam Dukakîn Ahmed Paşa ile İskender Paşa Yeniçeriler'in isyanlarından dolayı idam olundular. Biri beglerbeği ve dâmâd-ı pâdişâhı, diğeri vezîr-i âzam olan iki Mustafa sâdece sadakatsizlik şübhesiyle cezalandırıldılar. Yûnus Paşa da Mısır ordusunun zayıtına teessüf etmiş olduğu için başı kesildi.

Sultân Selîm, yalnız Rîdâniye (Reydâniye) muharebesinde telef olan

¹¹⁵⁷ D'ez, DenJcwürdi?kei<ten Asien's, 1. s. 320. Sa'dü'd-din. varak: 723,c. 4. İd-ris'in oğlu, varak: 144. Solak-zâde, Âli, Keşfi'nin Selîm-nâme'si, varak: 81 Keşfi. 83. varakta Selim'ın İstanbul'dan azimetini 24 Şa'bân olmak üzere gösterir.

Sa'dü'd-dîn (c. 2, s. 394-397), Sultân Selîm'in rihletini pederinden naklen tafsil eder. İrtihâi gecesinde Hasan Can «Yâ-Sîn» kıraatine başlayıp Sultân Selîm birinci defasında Süre-i Şerife-yi nihayetine kadar beraber okumuş ve ikinci defasında Hasan Can «Selâmün kavlen min rabbin rahim» âyetine geldikte, Selîm, dudakları bu âyetin kıraatıyla hareket eder olduğu halde şehâdet parmağım kaldırarak diğeri parmaklarını yummuş ve o anda nabız durmuştur. Tabîb Ahî Çelebi «Daha hayât bakîdir» diyecek olmuşsa da Hasan.Can «Artık tababetin hükmü geçdi» diyerek o zamanın lâzım gelen hizmetini edâ etmekte acele etmiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/532-534

¹¹⁵⁸ Sa'dü'd-dîn .Seiim-nâme'sinde, Kemül-paşa-zâde'nin eserinden naklen yazıyor ki: Sultân Selim'in doğumu sırasında bir derviş sabah seherinde saray kapısında bulunarak «Bu gün bu hanedandan bir erkek çocuk doğacaktır ve babasının yerine geçecektir. Vücûdunda yedi ben bulunacaktır; onların mıkdanncı ÂU Şan beglere galebe edecektir» demişti. (Mütercim).

bende-i hassı Sinan Paşa'ya acıyarak Mısır fethinin, onun kaybına karşılık olamayacağını beyân eylemiştir.

Ancak Hersek Ahmed ve Pîrî Paşalardır ki, vezîr-i âzamlik makamında bulunmaları idamlarını mûeib olmamıştır. Bununla beraber, Se-lîm mahremlerine ve husûsiyyet dâiresine kabul ettiği ulemâyâ iltifat gösterirdi. Bu ulemâdan lisaniyat mütehassısı Halîmî, şâir Necâtî, Nişancı Mehmed Paşa velî-i ni'metlerinin vefatı senesi irtihâl ettiler. Yalnız Suriye seferinde refakat eden Kemâlpaşa-zâde, Selîm'den sonra hayatta kalmıştır.

Selîm zamanı fakîhlerinden nazar-ı dikkatimizi en ziyâde celbe müstehtak olan meşhur Cemâlî'dir. Cemâlî, o zaman henüz şeriat me'mûriyetlerinin en yukarı derecesinde bulunmayan müftîlik hizmetini Bâyezîd saltanatının sonlarından sekiz, ve Selîm'in saltanatında ve Süleyman'ın saltanatının başlarından on sene müddet boyunca ifâ eylemiştir. «El-Muh-târât» unvanı altında mâruf olan fetva mecmuası bu iftihar ifâde eden unvana hakkıyla lâyıktır. Lâkin kendisinin «müftî» sıfatıyla verdiği fetvalar, Osmanlı târihi için başka bir ehemmiyeti hâizdir. Burada yalnız Mısır seferinin haklı olduğunu beyân için verdiği üç fetvayı zikr edeceğiz:

Selîm, Mısır aleyhine taarruzunu şeriat hükmüne uydurmak üzere Cemâlî'ye üç suâl îrâd eyledi ki, birincisi şudur:

«- Bir pâdişâh şirzime-i melâhidede (Şâh ismail takımı kastediliyor) muavenet ve ilâ-yı dîn-i mübîn ve ibka-yı şer'-i me-tîn için müteveccih olman muvahhidîn men'ine izhâr-ı adavet kılma bi-hasebü's-şei" onlara kıtal ve mâl ü menâllerin iğtinâm helâl olur mı?»

Cemâlî, bu suâle:

- «Mü'min olduğu takdirce mülhidlere muavenet etmeleriyle mülhid hükmünde olup şer'an kıtala istîhkak-ı tâmm bulurlar.»¹¹⁵⁹ hükmünü göstererek tasdik cevâbı verdi.¹¹⁶⁰

tkinci suâl:

.- «İddiâ-yı îslâm eden bir millet (Mısırlılar) çocuklarını Müslümanlar'dan ziyâde gayr-i mü'mînler (Çerkesler) ile tezvîce râgıb olduğu halde, onların idamı caiz olur mu?»

Cemâlî buna da;

¹¹⁵⁹ (Yukarıdaki metin meâlen verilmiştir. Aslı için bk. istanbul basımı So-lak-zâde, s. 431) (Mütercim).

¹¹⁶⁰ Solak-zâde, mezkûr sahife.

- «Asla, başka tedkîkâta hacet kalmaksızın.» kısa cevâbını verdi.¹¹⁶¹

Selîm'in üçüncü suâli şöyle idi:

- «Bir taife ehl-i îslâmuz diyü tazi'men sikkelerine şahadet kelimesini kazdırıp hâlâ Yehûd ve Nasârâ ve yetmişiki milletten olan ağbiyânın eline ve cebine girdiğini bilüp tururken rı-zâ virseler, anunla, lyâzan bi'llah, kenife varup nâ-pâk-liğile ol hâlde getirüp lâzım oldukça harclansalar o taife hakkına ne buyururlar?»

Cemâlî cevaben:

- «Men* ile memnu' olmazlar ise katileri vâcib olur.» dedi. Lâkin haklı olmayan bir muharebenin¹¹⁶² hakkaniyete muvafık olduğunu o kadar cür'etle beyân eden yine bu müftî garîb bir surette verdiği fetvaların bî-terafılığıyla meşhurdur. Penceresinde asılı bulunan bir zenbile sokaktan suâl varakaları konulur ve «Olur.» ve «Olmaz»dan ibaret olan cevablan, sahihlerine zenbil ile ulaştırılırdı. Bundan dolayıdır ki, kendisine «Zenbilli Müftü lakabı verilmiştir. Muharebe hakkında verdiği fetvaların mutazammın olduğu taassuba ve haksızlığa rağmen Cemâlî, Selîm'in fasılasız bir surette yenilemek istediği kanlı manzaralara defalarca mâni* olmuştur. Pâdişâh hazîne hademesinden yüzelli kişinin idamını emretmesi üzerine Cemâlî -raûftîlik me'mûriyeti katılmasına mü-sâid olmamakla beraber- dîvâna gelerek vezirler tarafından karşılandı ve başköşeye oturtuldu. Pâdişâh'a arz olunacak söz olduğunu beyân etmesi üzerine huzura girip:

- «Müftînin vazifesi îslâm sultânının umûr-ı âhiretini muhafaza etmektir; şer*an vücûb-ı katileri sübût bulmayan yüzelli kişinin afvını isterim.» dedi.

Pâdişâh :

- «Bu iş umûr-ı hükümettedir; ulemânın buna müdâhalesi umûr-ı mülkiyyenin ihtilâlini mûcib olur. Siyâset muktezâ-yı riyasettir.» sözleriyle mukabele etti.

Müftî, cevaben, bu mes'ele Pâdişâh'ın âhiretini alâkadar eden işlerden bulunduğunu ve ona müdâhale, vazifesi iktizâsından bulunduğunu, o adamları afvetmez ise âhirette büyük eziyet göreceğini beyân etmesi

¹¹⁶¹ Bu ikinci fetva eldeki târihlerde bulunamadı. Mütercim.

¹¹⁶² Hâlbuki siyâset nofta-i nazarından elzem ve haklı idi. (Mütercim)

üzerine, Pâdişâh afvetti. Müftî gideceği zaman:

- «Ahirete müteallik vazifeyi ifâ ettin, lâkin mürüvvete müteallik bir söz var» diyerek, bu adamların vazifeleri kesilip de sokaklarda dilencilik ettirilmeleri saltanatın sânına lâıyk olmadığından bahisle, hizmetle-

rinde bırakılmalarını rica etti- Pâdişâh bu şefaati de kabul ile kendisini ululadı ve karnını doyurdu.

Cemâli başka bir fırsatla dahî cesaretinin ve necîb hissiyatının eserini gösterdi. İran ile demir ticâretinin yasaklanması hakkındaki emre muhalif hareket ettikleri için dörtyüz tacirin malları müsadere ve kendileri idama mahkûm edilmiş idi. Pâdişâh'ın Edirne'ye teveccühü esnasında müftî uğurlama merasiminde, bunların katileri caiz olmadığını söyledi. Sultân Selîm:

- «Sülüs-i âlemi ıslâh için sülüsâtını kati mübâh değil midir?» diye sordu.

Müftî:

- «Halel-i azîmi müeddî olduğu vakit mübâh olur» cevâbını verdi.

Bunun üzerine Selîm:

- «Pâdişâhın emrine muhalefetten büyük hâlel olur mu? Memleketinde emri carî olmayan Pâdişâhın zevâl-i hükûmeti yakındır» dedi.

Müftî:

- «Bunların muhalefeti sabit değildir; zira hatîr (demir) öşrü almak üzere memurlar ta'yîni izne delâlet eder.» sözleriyle mukabele etti.

Pâdişâh:

- «Tedâbir-i mülkiyyeye karışmak vazifeniz değildir» cevâbını verdiyse de, Müftî, buna da:

- «Umûr-ı âhiretinüzdenüz ve bizüm hakk-ı müdâhalemüz vardır. Bu adamları ıtlak idersenüz febihâ, ve illâ ikaab-ı azîm vardır» diyerek ve selâm vermeyerek hiddetle ayrıldı.

I. Selîm, fart-ı hiddetinden bir an atının dizginini çekti ise de, öfkesine galebe ederek yoluna devam etti. Ve konak yerine varınca mahbus-ların salıverilmesini ve mallarının iadesini emretti.¹¹⁶³ Edirne'ye girdikten sonra,

¹¹⁶³ Demir, o devir için stratejik bir mâdendi. Bugün uçak sanayii veya petrol, devletlerarası münasebetlerde ne derecede önemli ve savunma ve silâhlama bakımından ne kadar gerekli maddeler ise, demir de o asrın icâblarına göre, aynı değerde idi. Etrafı, dünyanın 2. büyük devleti Mem-lûk-Türk Sultanlığı, 3. büyük devleti Safevîler'le; denizlerde ve Avrupa'da ise Venedik Co devrin İngilteresi) ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu etrafında toplanan Haçlılar'la çevrili bulunan Osmanlı Devleti için, demir ticâretinin yasak edilmesi son derece ince bir

Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerini birleştirip Ce-mâlî'ye tevcih etmek isteclyse de, Müftî, Ömründe «hikmet» lâfzını söylememeye ahd ettiğini bildirerek özür diledi. Pâdişâh, Müftî'ye beşyüz flori ihsan ettiği gibi vazife-i yevmiyyesini elli akçe zammıyla yüz'e çıkardı.¹¹⁶⁴

Ancak Selîm'in Şîîler'i katliâmdan sonra Hristiyanları da kamilen Öldürmek ve hiç olmazsa kiliselerini ellerinden almak şeklindeki taassub-kârâne bir düşüncede bulunduğu zamandır ki, Cemâlî, husûsiyle Hristiyanlar ve İstanbul'daki Rumlar için hakîkaten sıyânet meleği olmuştur. Bu tasavvur üzerine Selîm, Cemâlî'ye şu suâli sormuştu:

- «Bütün dünyâyı ele geçirmekten ve milletleri İslâm'a getirmekten hangisi daha makbuldür?»

Müftî, Selîm'in niyetini anlamıyarak, mü'mîn olmayanların Müslüman edilmeleri elbette daha makbul ve rızâ-yı İlâhîye daha muvafık olduğunu beyân eyledi.

Selîm, derhâl bu kiliselerin camie çevrilmesini ve Hristiyan âyininin yasaklanmasını ve İslâm'ı kabul etmeyenlerin kamilen kati edilmesini sad-râzama emretti. Vezîr-i âzam bu kan dökücü irâdeden dehşete kapılarak -mes'eleyi anlayamaksızın Hristiyanlar'ın katline fetva vermiş bulunan-Cemâlî ile görüştü. Görüşmenin neticesinde, huzûr-ı şahaneye çıkmak talebinde bulunması için Patrik*e haber gönderildi. Selîm, evvelâ bu ricayı yerine getirmeyecek olduysa da, vezîr-i âzam ve Müftî'nin ihtarları üzerine muvafakat gösterdi. Patrik, ruhban hey'eti ile beraber Edirne'de dîvân-ı hümâyûna gelerek İstanbul'un fethi esnasında, kiliseleri camie tahvil ve Hristiyanları âyinlerini icra etmekten men' etmemek üzere II. Mehmed tarafından alenî surette vâki olan taahhûde istinâd eden ve cebren din değiştirilmesini engelleyen ve gayrı-müslim milletler hakkında eizye'ye mukabil müsâade gösterilmesini âmir olan Kur*ân hükümlerinden münâsib bir lisânla deliller getirdi. II. Mehmed tarafından bu ahdi mutazamm olarak imza olunan varaka bir yangında yanmıştı. Lâkin altmış sene Önce

düşünce ve yerinde bir tedbirdi... İşin Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye taallûk eden tarafı ise, İmparatorluğumuzun bir hukuk devleti olduğunun Hammer tarafından İtirafı re isbâtıdır. Hazırlayan.

El-Menh ve Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 591. Bu vak'a Kambini'de dahî dercedilmiştir. Ancak o müverrih tacirlere Pîrî Paşa (Pe-rino)'nın sahip çıktığını ve tacirler arasında Tomaso di As-tolfo nâmında bir Venedikli dahî dâhil olarak o sırada Bursa'da müsadere olunan ve bedeli 3.000 dukaya balığ olan ipeklerini talep ettiğini yazıyor. (Cose de Turchi, per il Canibini, lib. IV.)

¹¹⁶⁴ Bu fıkra da Hammer'in me'hazı Sa'dü'd-dîn olduğundan, tercüme esnasında -aslına dahî müracaat olunmuştur. Mütercim, c. 2, s. 552-553.

İstanbul muhasarasında bulunmuş olan üç ihtiyar yeniçeri altın bir tabak içinde şehrin anahtarlarını getiren temsilcilere, Fâtih'in bu üç nokta hakkında hakîkten söz vermiş olduğuna şâhidlik ettiler. Selîm, Kur'ân'ın hükümlerine ve ceddinin ahbine riâyet eyledi. Fakat Hristiyanlar'ın kiliseleri kadar güzel binaların ilânihâye puthâne olması hakkında Kur'ân'ın emri olmadığını ilâve etti. Bundan dolayı bütün İstanbul kiliselerinin camie tahvilini ve şu kadar ki, Hristiyan dîninde bulunan tebea ve ecnebi unsurların hukukuna halel gelmemek için, ha-râb olmak üzere olanların tâmiriyle ahşâbdan yeni kiliseler yaptırılmasını emretti.

Eğer Selîm, saltanatının başlangıcını Râfızîler'in katli ile eylediği gibi - vezîr-i âzam Pîrî Paşa ile Müfti Cemâlî'nin insaniyet hisleri sayesinde- sonunu gayrı müslimlerin umûmen idâmı ile lekedâr etmemiş ise de, onların en güzel mâbedlerini ellerinden almıştır. îslârh mutaassıpların fikrinde memleketlerinde Hristiyan dînini imha etmek hizmetine muvaffak olamamış ise, İran Şâhı'na ve Memlûk Sultânı'na galebeleri, bütün Mısır'ın ve kamilen Kürdistan ve Mezopotamya kıt'alarının fethi, bu fetihlerden daha az kıymetdâr olmayan «Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn» unvanının ihrâziyle devletin bağlı bulunduğu dîne büyük himmet göstermiştir. (Allah ondan razı olsun.)

II. Bâyezîd devriyle beraber yetmiş senelik bir zamanı içine alan II. Mehmed ve I. Selîm saltanatları, Osmanlı târihinin şu ikinci devresinin iki büyük zamanıdır. Bunu tâkîb edecek olan üçüncü devrede Osmanlı Devleti'nin azamet ve kudretinin zirvesine çıktığını göreceğiz.¹¹⁶⁵

Osmanlı Târihinin III. ve IV. ciltlerinde zikredilen Hükümdarlar ile
Büyük Me'mûrların
Tevârüs Tertibi ile Neseb Cedveli

I

Osmanlı Padişahları

„ Şehzadeler

II. Mehmed (vef: 3 Mayıs 1481/4 Rebîü'l-ev-vel 886)

II. Bâyezîd (vef: 26 Mayıs 1512)

I. Selim (vef: 22 Eylül

¹¹⁶⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/534-539

1520/8 Şevval 926) I. Süleyman

Bâyezîd, Cem, (vef: 24 Şubat 1395/29 Cü-mâdel-ulâ 900) Mustafa.

Şehenşâh, Alemşâh, Ahmed, Mehmed, Mahmûd, Korkud, Abdullah, Selim. (Şe-henşâh'ın Mehmed ve Alemşâh'm Osman; Ahmed'in Alâaddîn, Murad, Süleyman, Osman nâmında; Mahmûd'un da Mûsâ, Orhan, Emîn isminde şehzadeleri vardı. Süleyman; Lutfî Paşa ile evlendirilen bir sultân, vef: 1572/979. (Bundan sonraki neseb cedveline bakınız.)

Avrupalıların sehven «Sofi» dedikleri

Safeviyye İran Şahlan

1) Şâh îsmâil

Şeyh Haydar oğlu, Şeyh Cüneyd'in torunudur. 892 (1486)'da doğdu, 906 (1501)'de tahta çıktı, 24 sene hükümet sürdü, 930 (1524) 'te vefat etti. Oğulları: Mîrza El-kaas, Sam MirzaFahmasb, Behram Mîrza.

2) Şâh Tahmasb (vef: 984/1576)

1) Şeyh îbrâhîm Derbendi

2) Sultân Halil (vef: 868/1463)

3) Ferahyâr (vef: 1500)

4) Gazi Beğ

5) Mahmûd

6) Şeyh-Şâh (vef: 930/1523)

Şirvan Şahları

Gûyâ Nûşirevân sülâlesindendi. Ankara'da Bâyezîd'e mukabil Timur'un yanında bulunarak Timur tarafından Şîrvân Şahlığı tasdik edilmişti. Karakoyunî Kara Yûsuf'un esaretine düştü. Oğlu: Sultân Halil.

Oğlu: Ferahyâr

906/ Şâh îsmâil ile muharebe maktul. Oğulları: Gâzî Beğ, Mahmûd, Şeyh-Şâh.

Cülusundan 6 ay sonra oğlu Mahmûd tarafından maktul.

Cülusundan 3 ay sonra bir kölesi tarafından maktul.

Ebübekir Şeybânî-

IV

Mâverâ-yı Ceyhun Özbek Sülâlesi

Oğulları: Şâh-Budak, Hoc-kûm (?) Sencer (Uluğ Beğ'in hemşiresinden), Hockuncu (vef: 936/1529), Suncuk. (Şâh Budak'ın Şeybânî ve Mahmûd nâmlarında iki, Hoc-kum'un Canı-beg nâmında bir oğlu olduğu

kaydedilmiştir.)

Şîbânî (Şeybânî) ismail ile muharebede maktul, 916/1510.

Kilikya (Adana)'da Ramazan-oğullan

Bu hanedan 870/1378'de te'sîs ve 970/1562'de intifa etmiş (yıkılmış)-tır. Sekiz hükümdarı var ise de, Hezarfenn yalnız şu dördünü zikreder: Ahmed bin' Ramazan, ki Adana, Sîs, Ayaş, Payas taraflarında hüküm sürerek oğlu îbrâhîm kendisine halef olmuştur. O da Mahmûd Beğ'e hükümdarlığı terk etmiştir. Bu dahî, Bâyezîd'e itaat ederek Mısır seferinde Selîm'in maiyyetinde vefat etmiştir. Ramazan-oğullan'nın son hükümdarı Halîl Beğ'in oğlu Piri Beğ'dir.

VI

Elbistan ve Mar'aş'da Dulkadir (Zülkadir) Türkmen Sülâleleri

- 1) Zeyneddîn Karaca (Dülkadir'in oğlu): Oğullan: Halil Beğ. Suli Beğ,
- 2) Kara Halil Beğ: 788/1386'da beğ oldu; Türkmenler tarafından maktul. Oğlu: Mehmed.
- 3) Suli Beğ: 800/1397'de beğ. Mısır bâtinilerinden biri tarafından maktul.
- 4) Nasîrû'd-dîn Mehmed: 846/1442'de vefat etti.
- 5) Süleyman Beğ: Kızı Sitti'yi II. Mehmed ile evlendirdi. 858/1453'de vefat etti. Oğulları: Arslan Beğ, Şehsuvâr Beğ, Şâh-Budak, Alâüd-devle.
- 6) Arslan Beğ: 870/1465'de Mısır bâtinilerinden biri tarafından maktul.
- 7) Şehsuvâr Beğ: 873/1469'da Kaahire'de idam.
- 8) Şâh-Budak: 895/1489'da Kaahire'de idam.
- 9) Alâüddevle: 913/1507'de Selîm'e mukabil muharebede maktul. Alâüddevle'den sonra Sultân Selim Dûîkadir hükümetini Şehsüvâroğlu Alî Beğ'e vermiş, bu da Kanunî Süleyman'ın hükümdarlığının başlarında (929/1522) dört oğluyla beraber boğdurulmuştur. Dulkadir Sülâlesinin son beğ-zâdesi de Şehsuvâr nâmındadır ki, Macaristan târihinde «Şaş-var» (Saswar) nâmıyla mâruftur; 1587'de kendisini zehirlemiştir.

Katâda Hânedânî'ndan Mekke Şerifleri

- 1) Katâde bin tdrîs : 598/1211'de hanedanı te'sîs etti. Evlâdı:

Hasan, Râcih, Alî. (Onun evlâdı: Hasan, Ebû Nümeyy Muhammed) 608'de vefat etti. Oğlu: Hicaz. 647/1249'da vefat. Oğlu: Gânem. bin Alî

651/1253'de vefat etti. Oğlu Ebû Nümeyy Muhammed. bin Hasan, 654/1236'da vefat etti. bin Râcih.

701/130rde vefat etti. Evlâdı: Ebû'1-Gays, Hamr, Atıf, Muhammed, Rumeyshe (Remî-şe).

746/1345'de ferağ. Evlâdı: Sa*d, Sind (?), Hafs, Yahya, Âdân.

763/1361'de ferağ. Evlâdı: Ahmed, Hasan, Alî,

Hasan

)

Râcih

)

Hasan

)

Hicaz

)

Ganem

)

Ebû-bekr

) Nümeyy

Muhammed

8) Rumeyshe (Remîşe)

9) Aclân

10) P lxmed

11) Muhanuned

12) Yahya

13) Alî

14) Hasan

15) Rumeyshe (Remîşe)

16) Al!

17) Berekât

18) Al!

1) Mengli Giray

2) Mehmed Girav

oğlu Muhammed.

Oğlu Rumeyshe (Remîşe).

Oğlu Alî.

bin Aclân, 767/1365'de vefat etti.

bin Aclân, 818/1415'de hail'.

bin Muhammed.

bin Yahya.

bin Hasan, 759/1454'de Emir.

bin Hasan.

Kırım Hanları

(Men kalay: Ben kalayım) (Mütercim, böyle bir açıklamada bulunuyorsa da, yanlıştır. «Mengli» kelimesi «benli» veya «mukaddes telâkki edilen bir damgası olan» manasınadır. Hazırlayanın Notu). Hacı Giray'ın oğlu, 920/1514'te vefat etti. Oğulları: Mehmed Giray, Bahadır Giray, Mah-mûd Giray, Bertas Giray, Mübarek Giray, Saadet Giray, Sâhib Giray. (Mahmûd Giray'ın Safa Giray, Mübarek Devlet Giray isimlerinde birer oğlu kayıtlarda vardır.) Nogaylar'la muharebede 1523'de maktul. Oğulları: Gâzî Giray, Baba Giray, îslâm Giray, Özbek Giray.

IX

İstanbul'un Fethinden sonra İkinci Târihî Devrede

Vezîr-î Azamlar II. Mehmed Zamanında

- 7)' Mahmud Paşa: Rûm asıllı, 872/1467'de azledildi.
- '8) Rûm Mehmed Paşa: Rûm asıllı, 875/1470'de azledildi.
- 9) Ishâk Paşa: îliriyah, 877/1472'de azledildi.
- 10) Mahmud Paşa: İkinci defa, 878/1473'de azledildi.
- 11) Gedik Ahmed Paşa: Arnavut, 882/1477'de azledildi.
- 12) Mehmed Paşa: Karamanlı, Yeniçeriler'in isyanında 886/1481'de maktul.

II. Bâyezîd Zamanında

- 13) İshâk Paşa: İkinci defa, 888/1483'de azledildi.
- 14) Dâvud Paşa: Arnavud, 903/1497'de azledildi.
- 15)' Hersek Ahmed Paşa: tlliryalı, 903/1498'de azledildi.
- 16) îbrâhîm Paşa: II. Mehmed'in ilk ve Candarh Hânedâm'nın beşinci vezîr-i âzami, Halîl Paşa'nın oğlu, 905/1499'de vefat.
- 17) Mesîh Paşa: Galata yangınında vefat etti, 907/1501.
- 18) Hadım Alî Paşa: İlk tavâşî vezîr-i âzam, Işkodra ve Semendire muhasara ordularının baş kumandanı, 909/1503'de azledildi.
- 19) Hersek Ahmed Paşa: İkinci defa, 912/1506'da azledildi.

20) Hadım Alî Paşa: İkinci defa, Şeytan-Kuh muharebesinde vefat etti, 917/1511.

21) Hersek Ahmed Paşa: Üçüncü defa, 917/1511'de azledildi.

22) Koca Mustafa Paşa: 918/1512'de idam¹¹⁶⁶ edildi.

I. Selim Zamânı'nda

23) Hersek Ahmed Paşa: Dördüncü defa, 920 Ramazan'mda (Teşrîn-i evvel 1514)'de azledildi.

24) Hadım Sinan Paşa: Tavâşî'nin ikinci vezîr-i âzam, Rîdâniye muharebesinde maktul, 3 Muharrem 923/25 Kânun-ı sâni 1517.

25) Yûnus Paşa: Mısır'dan avdetde idam, 923/1517.

26) Pîrî Paşa:

X

Kapudân Paşalar

II. Mehmed Zamânı

1) Baltacı-oğlu: Kostantiniyye muhâsarasmda, 857/1453.

2), Hamza: Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârih'i cedvellerinde noksan, lâkin Dukas'da (bâb: 43) «Amiralis Hamza» ismiyle ve Hal-kondilas'da kaydedilmiştir.

3) Yûnus: Aynoz (İnoz) Fâtîhi, Dukas'ın «Yenozis» ve Halkondilas'-ın Yunuzis dediği.

4) İsmail: Hadım, Hacı Kalfa'da nakıs, lâkin Dukas'da (bâb: 25) «Konustanlus» nâmıyle ve dâima kapdân-paşahğa bağlı olan «Gelibolu Beği» sıfatıyla, zikredilmiştir.

5) Zağanos: Halkondilas'm «Zumanos» dediği; Hacı Kalfa'da nakıs.

6) Mahmud Paşa: Sabık vezîr-i âzam, Eğriboz'un fethi için 872/1476'da Donanma ile Gelibolu'dan çıktı.

7) Gedik Paşa: 880/1475, Azak ve Otranto seferlerinde kumandan.

8) Mesih Paşa: Rodos muhasarasına giden donanma kumandanı; bu seferden avdetinde Gelibolu sancak beğliği'ne tâyin olundu (Tak-vîmü't-Tevârih'de Kemâl Reîs'in Gırnata Pâdişâhlarına imdâd için İspanya

¹¹⁶⁶ Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih'te bu vezîr-i âzamı, Kıbrıs fâtîhi Olup altmış sekiz sene sonra (1580) vefat eden Kara Mustafa Paşa ile karıştırarak hata ediyor. Kezâlik Mahmud Paşa'nın iki defaki vezîr-i âzamı-ğmı altı sene yerine onaltı sene, Dâvud Paşa'nın dört yerine; ondört sene göstermiş ve Ahmed Paşa 912'de işten el çektiği hald 902'de çekildiğini yazmıştır. Bir sahile sonra da (s. 176) Yûnus Paşa'nın idamını 923 yerine 920 ve Rüstem Paşa'nın azlını 960 yerine 970 yazmak hatasında bulunmuştur.

sahillerine gidişi 796/1490'da zikr olunmuştur.)

II. Bâyezîd Zamanı

9) Güvey Sinan Paşa: 897/1491'de Avlonya sahillerini tahrîb etti.

10) Dâvûd Faşa: 898/1492'de İnebahtı (Aynabahtı) muhasarasında donanmaya kumanda etmiş ve 907/1501 senesinde Midilli'ye imdâd için Akdeniz (Ege Denizi)'e çıkmıştır.

11) Hersek Ahmed Paşa: İkinci defa vezîr-i âzamıktan ayrılışından sonra (912/1506), aralıksız beş sene donanmaya kumanda etmiştir.

XI

Müftîler

II. Mehmed Zamanı

1) Hızır Beğ, Celâl-zâde, Kostantiniyye'nin fethinde, irtihali: 863/1458. Ondan sonra:

2) Molla Husrev denilen Muhammed bin Ferâmürz, 877/1472 senesine kadar «fetva» ve «kazâ»yı cem* etmiş ve daha sonra «Fetva» (makamı) Molla Arabî tedrisine zamroolunmuştur.

3) Molla Abdülkerîm, Edirne'de müftî bulunuyordu, vef: 879/1414.

4) Molla Alî el-Arabî: II. Mehmed medresesinde müderris idi. Hem de müftî idi.

5) Molla Husrev: İkinci defa, 885/1480'de vefatına kadar bu makamda bulundu.

II. Bâyezîd Zamanı

6) Molla Gürânî Ahmed bin İsmail, 893/1487'de vefatına kadar.

7) Molla Alî el-Arabî, ikinci defa, 901/1495'de vefatına kadar.

8) Efdal-zâde Hamîdü'd-dîn, 909/1503'de vefatına kadar.

II. Bâyezîd ve I. Selim Zamanları

9) Alî Cemâlî, 932/1525'de vefâtına kadar.

Pâdişâh Hocaları

Kostantiniyye'nin fethinden evvel II. Mehmed'in hoca ve mürebbîleri:

1. İbnü Temcîd, 2. Molla Gürânî, 3. Molla Hayreddîn, 4. Molla Zeyrek. Fetihten Sonrakiler:

5. Hâce-zâde (Hoca-zâde), 6. Ahmed bin Velîyü'd-dîn (azl ve sürgün edildi), 7. Hatîb-zâde, 8. Hasan-ı Samisunî (Samsunlu) (vef: 891/1486), 9.

Sinan Paşa (Vezîr-î âzam oluncaya kadar muallim).¹¹⁶⁷

II. Bâyezîd Zamanı

10. Molla Abdülkaadir el-Hamîdî, azledildi, 12. Mîrim Çelebi, hey'et-şinas (astronomi âlimi), 12. îznikli Salâhü'd-dîn, 13. Muarref-zâde.

I. Selim Zamanı

14. Muhyî'd-dîn, Şehzade Mehmed'in ve daha sonra Sultân Selîm'in hocası, 15. Halîmî, 924/1518'de Şam'da İrtihâl eyledi (Takvîmü't-Tevârîh'-de hâce-i sultanî listesinde nakıstır (s. 204).¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁷ Hammer, vezaretle muallimliği cem' etmiş zanneder. Çünkü Hacı Kalfa «Vezir olunca Sultan Mehmed'e muallim ve nedim idi.» diyor, ve filhakika «olunca» kelimesinin bugünkü kullanılışından öyle anlamak tabii olmakla beraber, eski kullanışı farklıdır; eski kullanışta «olunca» «oluncaya kadar» demektir. Şimdiki «olunca» mânası kastedilseydi «olıcak» yazılması lazım gelirdi. Tercümede doğrusu yazılmıştır. (Mütercim)

¹¹⁶⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/613-619